Z. ORNEA

poporanismul

MOMENTE ȘI SINTEZE

Scanned with OKEN Scanner

Z. ORNEA

POPORANISMUL

EDITURA MINERVA
București — 1972

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Preliminarii 13

CAPITOLUL I

ISTORICUL MIȘCĂRII POPORANISTE 24

1. Vechi anomalii sociale ajunse în faza radicalizării : chestiunea țărănească și problema transilvană 25

2. Preistoria poporanismului. Începuturi. Stabilirea lui Stere în România. Primele sale manifestări publicistice. Ciclul de articole din ziarul ieșean *Evenimentul* (august-septembrie 1893). Primele polemici și intenții de clarificare. Noua desfășurare... ciclică în *Adevărul* (oct.-dec. 1893). 30

3. *Evenimentul literar*. Raporturile cu foaia liberală locală *Evenimentul*. Programul estetic moderat al primelor două editoriale. Cui i se datoresc ? Intervenția lui Ion Nădejde și precizarea programului estetic al publicației. Noul statut al *Evenimentului literar*, ca revistă socialistă. Poporanismul în paginile *Evenimentului literar*. Polemica cu *Viața* lui Vlahuță și stăruințele lui Stere pentru definirea artei... socialiste. De la anunțarea poporanismului la enunțarea sa. Propagarea poporanismului trece pe al doilea plan. Societatea studențească poporanistă *Datoria*. 44

4. Un deceniu de dibuiri și așteptări. Stere, doctor în drept și apropierea de Ionel Brătianu. Poporanismul în cadrele mișcării politice socialiste. Poporanismul în paginile *Lumii noi*. Confuzii și impreciziuni semantice. Generoșii părăsesc partidul socialist. Dezorientare și dezamăgire.

Scanned with OKEN Scanner

Avîntul — o publicație poporanistă efemeră și periferică. Lipsa acută a unei tribune a poporanismului 61

5. Preparative pentru întemeierea unei publicații antisămănătoriste. *Curentul nou* — o publicație liberală de stînga, dar nu poporanistă. Disociații de opinie. Elemente poporaniste în paginile revistei. Gafa lui Sanielevici. Scandalul publicistic. Grupul poporanist abandonează *Curentul nou* 72

6. Preparative pentru întemeierea *Vieții românești*, în lipsa lui Stere. Ultimele pertractări cu Sanielevici. Elaborarea programului și captarea unor colaboratori de prestigiu. În căutarea unui codirector socialist. Procurarea fondurilor și a abonaților. Subvențiile partidului liberal — o născocire a adversarilor. Excelenta situație financiară a revistei. 91

7. Apariția *Vieții românești*. O revistă cu fizionomie fixată definitiv de la primul număr. Colaborări și colaboratori. „Defecțiunea" Bujor și codirectoratul I. Cantacuzino. Eșecul tratativelor cu Dimitrie Voinov. Atmosfera de redacție 108

8. Poporanismul în articolul-program al *Vieții românești*. Primul an din existența revistei. Răscoalele țărănești din 1907 și consecințele lor asupra istoriei mișcării poporaniste. Rezerve, prudențe și stratageme. Radu Rosetti și fundamentarea istorică a poporanismului. Polemica cu socialiștii. (Studiul lui Stere, *Social democratism sau poporanism ?*, *Scrisorile deschise* către Gherea ale lui Ibrăileanu, studiul lui Stere despre *Neoiobăgia lui Gherea.*) Replica, promptă și științifică, a socialiștilor (Gherea, Racovski, I. Sion, Ottoi Călin). 1909—1910, ani de vîrf pentru poporanismul literar și estetic : polemica iscată în urma discursului de recepție la Academie al lui Duiliu Zamfirescu (mai 1909), ancheta revistei *Luceafărul* (1910). I. C. Brătianu lider al P.N.L. și prim-ministru. Programul de reformă anunțat în septembrie 1913. Discuția reformelor în Parlamentul din 1914. Anii neutralității — o perioadă extrem de dificilă pentru poporanism și *Viața românească*. Revista își întrerupe activitatea. Anii războiului : *Momentul. Insemnări literare.* Noua serie a *Vieții românești*. Dispariția poporanismului 117

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

POPORANISMUL — O SOCIOLOGIE ROMANTIC-AGRARIANĂ 151

1. Preciziuni. Între sociologie și ideologie 155

2. Neokantianismul și revizionismul bernsteinian în structurile concepției social-filozofice a lui Stere. Neokantianismul în mișcarea filozofică marxistă de la sfîrșitul veacului al XIX-lea. Istorism și poporanism 160

3. Critica civilizației importate. Poporanismul în ansamblul celorlalte orientări sociologice agrarian anticapitaliste. Apropieri și delimitări. Civilizație rurală și civilizație urbană. Stere, și „omul perfect". Constituția din 1866, și satul ca unitate administrativă organică 174

4. Datoria intelectualului față de popor. Condamnarea formulelor abstracte și inadecvate. Mesianism social și național. Recunoașterea valorii cognitive și metodologice a materialismului istoric. Considerații sociologice privind inadecvarea socialismului în țara noastră. Erori și sofisme. Mobilurile demonstrațiilor teoretice 198

5. Poporanismul, o sociologie romantică. Mutațiile petrecute în agricultura europeană în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea. „Superioritatea" micii gospodării și tezele reformiste despre inaplicabilitatea marxismului în agricultură (Hertz, David, Nikolai-an, Mihailovski). „Formațiunea socială deosebită" și scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici. Cooperatismul ca modalitate de organizare necapitalistă a gospodăriilor familiale țărănești. Latura afirmativă, progresistă și pozitivă a sociologiei poporaniste: dezvăluirea, exactă, a situației țărănimii. Revendicări, cauze, consecințe. Soluții și paliative: Casa rurală, Băncile populare. Ideea reformei agrare exprimată — indirect — prin lucrarea lui Radu Rosetti din 1907. Reforma agrară în proiectele oficiale ale lui Const. Stere în 1914 212

6. Poporanismul și conceptul de industrializare. Opinii despre industrie în primul discurs parlamentar al lui C. Stere. Excesul antiindustrialist criticat de conservatori. Profilul „posibil" al industriei în România. Cele trei tipuri de industrii preconizate. Inadecvarea sociolo-

Scanned with OKEN Scanner

gică a tezei despre industrie orășenească necapitalistă, controlată și dominată de mica producție. Structura romantică a conceptului despre industrie și industrializare în sociologia poporanistă 242

CAPITOLUL III

POPORANISMUL ÎN VIAȚA POLITICĂ 255

1. Militantismul poporanist și mișcarea politică socialistă. Delimitări față de marxism și interpretarea eronată a unor concepte socio-politice. Poporaniștii despre legatul pașoptist și necesitatea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Sarcina înfăptuirii acestei misiuni istorice revine burgheziei mijlocii. Rigiditatea dogmatică a schemei socio-politice poporaniste. 260

2. Contopirea cu P.N.L. — ridicată la rangul de unică soluție salvatoare. Eșecul — aparent surprinzător — al mișcării politice radicale în România. Justificarea intrării în P.N.L. în prima scrisoare deschisă a lui Ibrăileanu către Gherea. Etapele procesului fuziunii. Perfectarea înțelegerii dintre Stere și Ionel Brătianu. Reuniunile bucureștene de sîmbătă seara dintre tinerimea liberală de stînga și socialiștii viitori transfugi. Intențiile reformatoare ale lui Ionel Brătianu — ca mijloc de a forța cucerirea conducerii în partid. Cartelul electoral dintre liberali și socialiști la alegerile comunale din Iași (noiembrie 1898) — preludiul fuziunii. Stere — consilier comunal și prim ajutor de primar. Întîlnirea din decembrie 1898 a conducerii socialiste pentru soluționarea crizei. Congresul P.S.D.M.R. din aprilie 1899 și elanul lichidatorist al generoșilor. Banchetul de la Liedertafel. Buna intenție a poporaniștilor și judecata istoriei 268

3. Liberalii din nou la putere. Guvernul Dim. Sturdza (1901—1904). Generoșii — deputați liberali. Debutul de orator parlamentar al lui Const. Stere. În opoziție. Dezamăgiri și activism politic. Stere — lider liberal ieșean. *Viața românească* și programul politic poporanist. Răscoalele țărănești din 1907. Stere, prefect de Iași, și antinomiile funcțiunii de pacificator. Justificări, scuze și acuze. Lupta din P.N.L. pentru șefia lui Ionel Brătianu. Ionel Brătianu premier și șef al P.N.L. Dezamăgirea poporaniștilor, intrați în conul de umbră. Eșecul lui Stere în dorința

Scanned with OKEN Scanner

sa de a fi ministru. Între amenințare și șantaj politic. *Opiniile unui diletant*, expresie a nemulțumirii grupului poporanist. Deziderat și realitate. 284

4. Ascuțirea conflictului dintre poporanism și mișcarea socialistă. Atitudinea lui Stere în 1907. *Social — Democratism sau poporanism ?* Replica *Viitorului social*. Foștii generoși și rolul lor în acțiunile represive antimuncitorești din 1907. I. C. Atanasiu și reprimarea grevei de la Galați. Expulzările din 1907 și sugestiile foștilor generoși. Atentatul din decembrie 1909 împotriva lui I. I. C. Brătianu și represiunile antimuncitorești. Legea Orleanu sau „legea sceleratǎ". Takismul și popularitatea sa. Redeschiderea dosarului consecințelor actului de la 1899. Scrisorile deschise ale lui Ibrăileanu către C. Dobrogeanu-Gherea (decembrie 1909 — ianuarie 1910). Răspunsul lui Gherea. Erori și valori. Poporanismul la stînga eșichierului vieții politice burgheze. 309

5. Liberalii în opoziție. Guvernul P. P. Carp. Scandalul afacerii tramvaielor. („Fierul roș). Alianța Ionel Brătianu—Take Ionescu. Demisia guvernului Carp. Guvernul interimar T. Maiorescu și guvernul Maiorescu—Take Ionescu. Poporaniștii din nou utili. Stere despre condiția moderată a reformelor pe care le preconiza. Preciziunile lui Stere din 1911. Războiul balcanic și scrisoarea — proclamație a lui Ionel Brătianu în care se anunță reformele liberale. Liberalii din nou la guvern. Stere raportor al Comisiei pentru revizuirea Constituției. Luptele parlamentare. Caracterul modic al reformelor anunțate. Constituanta și amînarea dezbaterilor proiectelor de revizuire a Constituției. Izbucnirea războiului. Proiectatele reforme — amînate *sine die*. 321

6. Destinul politic al lui Stere — o tragedie a neîmplinirii. Nedreptatea acuzației de trădare. Motive, erori și consecințe. Reintrarea în viața politică. Țărănism și poporanism. Sfîrșitul poporanismului politic și ecourile mai vechilor sale principii democratice. Ralea și grupul de la *Viața românească* în lupta politică din deceniul al patrulea. 335

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL IV

ÎNTRE LITERATURĂ ȘI IDEOLOGIE LITERARĂ . . 345

1. Statutul poporanismului în planul cultural: o mișcare culturală sincronă cu imperativele epocii (sociale și naționale). Poporanismul nu e o școală literară și nici curent literar. Toleranța față de alte modalități estetice. Țărănimea — subiect și obiect literar. Dreptul țărănimii la expresie estetică. Disocierea de sămănătorism. Literatura poporanistă — o născocire a adversarilor și a detractorilor. Ideologia literară poporanistă și încurajarea literaturii cu obiectiv programat. „Motivul datoriei", motiv obsesiv al poporanismului. Jean Bart și *Datorii uitate*. Circulația unor motive de la sămănătorism la poporanism. Motivul dezrădăcinării, al neadaptării, al dispariției unei clase. Locul lui Sadoveanu în mișcarea poporanistă. Recreerea realistă (antiidilică și antischematică) a lumii satului în literatura apropiată *Vieții românești*. Răscoala din 1907 în opera unor scriitori afiliați poporanismului (*Rătăcirea de la Stoborăni* și *Furtună Veteranul*). Ibrăileanu și romanul țărănesc complet. Nerealizarea unui deziderat 350

2. Tendenționism și tezism. Tendenționism și gratuitatea artei. Atitudinea scriitorului. Poporanism și realism. Etic și estetic. Deosebirea — pe acest plan — între poporanism și sămănătorism. Intoleranța față de „decadentism". Semnificația socială a conceptului. Simbolismul între decadentism și inadecvare la spiritul veacului. Explicații despre destinul tragic al poeziei macedonskiene. Izabela Sadoveanu despre legitimitatea simbolismului 378

3. Structura romantică a esteticii poporaniste. Pașoptism-sămănătorism-poporanism. Poporanismul, legatar al pașoptismului. Idealul redeșteptării culturii naționale. Preciziuni și delimitări. Ibrăileanu și Stere despre conceptul „specific național" și elementele sale constitutive. Mediul rural — vatră a specificității naționale. Etnic și estetic sau o prejudecată tenace. Conceptul specificului național în anii postbelici. Delimitare de gîndirismul ortodoxist 394

4. Ibrăileanu despre amurgul poporanismului în anii postbelici. Explicații și motivații. Reevaluarea lucidă a noii

fizionomii a României. Valoarea perenă a principiilor estetice poporaniste. Factorul estetic în critica postbelică a lui Ibrăileanu. Prognoza despre destinul și condiția literaturii postbelice 412

CAPITOLUL V

POPORANISMUL ÎN CONȘTIINȚA EPOCII. REACȚII, POLEMICI, CONTESTĂRI 423

1. Cele două planuri ale reacției antipoporaniste: cel sociologic și cel al ideologiei literare. Replica exponenților mișcării socialiste față de poporanism. Înfruntarea (de după 1906) din planul ideologiei. Conceptul de specificitate — obiect de controversă. Legea gheristă a dezvoltării societăților înapoiate. Necesitatea sociologică a procesului formării României moderne. Critica marxistă a opiniilor poporaniste de acest fel. Industrializarea capitalistă, singura cale posibilă și necesară pentru evoluția structurilor românești. Argumentele teoretice dezvoltate în studiile lui Gherea și Racovski. Respingerea, teoretică și practică, a tezei poporaniste privind inadecvarea socialismului în țara noastră. Între filozofie socială și pragmatism 428

2. Reacția postbelică a sociologilor de orientare neoliberală împotriva vechiului poporanism și a celui nou (țărănismul). H. Sanielevici și *Poporanismul reacționar*. St. Zeletin și *Burghezia română*. E. Lovinescu-sociolog. Critica poporanismului în *Istoria civilizației române moderne*. 442

3. Sămănătorismul față de poporanism. Primele tatonări și înfruntări. N. Iorga, I. Scurtu. Etapa Aurel C. Popovici sau reacționarismul cinic. Antipoporanismul în revistele mai noi ale lui N. Iorga (*Floarea darurilor*, *Neamul românesc literar*). Polemicile cu Ibrăileanu și considerarea poporanismului ca o expresie epigonică a sămănătorismului. Chendi (*Viața literară*) și sămănătorismul dizident, concesiv cu poporanismul. *Luceafărul* — o publicație a sămănătorismului moderat. Polemicile dintre Ibrăileanu și I. Simionescu-Râmniceanu. Ancheta *Luceafărului* despre poporanism din 1910 451

Scanned with OKEN Scanner

4. *Convorbirile literare* sub direcția lui Mehedinți. Imposibilitatea afirmării unei opoziții față de direcția estetică a *Vieții românești*. „Americanismul literar" — o acuzație ridicolă. Poporanismul considerat „apendicele unui club politic". Inconsistența opiniilor estetice ale lui Mehedinți 470

5. M. Dragomirescu, legatar al maiorescianismului. Apariția *Convorbirilor (critice)* și afirmarea purismului estetic. Dragomirescu, „arbitru" în conflictul Ibrăileanu-Mehedinți. Opinia lui Dragomirescu favorabilă opiniilor estetice din discursul academic de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. Răspunsul lui Dragomirescu la ancheta *Luceafărului* 476

6. Ov. Densusianu — critic al ideologiei literare poporaniste. Respingerea — din perspectiva simbolismului — a literaturii pe motiv țărănesc. Poporanismul considerat o expresie a amestecului politicii în literatură și o stavilă în calea procesului de înnoire a literelor românești. *Viața nouă* și episodul discursului de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. 482

7. Discursul de recepție la Academie al lui Duiliu Zamfirescu — barometru al popularității poporanismului. Ostilitatea față de noile curente literar-culturale. Estetismul extremist sau abaterea de la direcția esteticii maioresciene. Ședința academică de recepție. *Poporanismul în literatură*. Opinii negatoare despre folclor și literatura poporană. Discursul de răspuns al lui T. Maiorescu, o implicită recunoaștere a valorii poporanismului. Scandalul polemic din revistele literare și culturale în jurul discursului 488

8. E. Lovinescu, adversar constant al poporanismului. Încercări juvenile de a pactiza cu poporaniștii împotriva sămănătorismului. Efemera colaborare la *Viața românească*. Antipoporanismul lui Lovinescu din anii 1906—1910. Forța și autoritatea opiniilor lovinesciene de după război despre rolul poporanismului. Comunitatea unor puncte de vedere 495

Rezumat 505
Indice 519

Scanned with OKEN Scanner

PRELIMINARII

Cu excepţia comentatorilor implicaţi direct în lansarea sau afirmarea curentului, poporanismul a avut parte aproape numai de aprecieri negative. Faptul pare nu o dată surprinzător, dar documentele — multe şi variate ca orientare — îl confirmă. Nu ne referim numai la opiniile afirmate între cele două războaie de condeiele critice cele mai autorizate, care au considerat că înnoirea expresivă şi ideatică a literelor româneşti presupune necondiţionat compromiterea sau numai negarea poporanismului şi a sămănătorismului. Să admitem că într-un fel argumentul se justifică, deşi aceasta nu presupunea ignorarea unor principii şi motive de ideologie literară (impuse totuşi de poporanism) cu valoarea într-adevăr perenă. Mai ciudat e însă faptul că opinia negatoare se menţine şi mai tîrziu, cu deosebire în ultimele două-trei decenii. Ba, indubitabil, înverşunarea crescuse chiar în intensitate, deşi acum fenomenul înnoirii devenise de mult o realitate impunătoare, atestată definitiv de compartimentele specializate ale istoriei literare. De astă dată, motivaţia a fost alta. Prin nu ştim ce reducţie simplificatoare, din structurile poporanismului au fost reţinute numai ipostazele sale politico-sociologice. Şi pentru ca reducţia să fie totală, aceste din urmă ipostaze au căpătat şi ele o infirmă înfăţişare univocă.

Din tot ceea ce a reprezentat cu adevărat poporanismul acum, se reţinea numai rolul îndeplinit în mişcarea socialistă în anii care au precedat momentul 1899. Judecăţile au devenit, astfel procedîndu-se, violent negatoare. Despre poporanism nu se vorbea decît în termeni peiorativi. O critică adjectivală a stabilit un fel de regulă nescrisă după care poporanismul era obligatoriu înfă-

Scanned with OKEN Scanner

ţişat ca o „diversiune", o „coloană a cincia", un „grup de dezertori" şi alte asemenea caracterizări. Aceste formule comode, adevărate sentinţe fatale, nu izbutesc să surprindă şi să explice nimic. Pot doar obţine o repede condamnare bazată pe o eroare ce solicită din chiar clipa pronunţării o necesară operaţie de reevaluare. Pentru că poporanismul, chiar numai în accepţia sa sociologico-politică, nu poate fi redus la ceea ce reprezintă, într-adevăr, în sfera sa momentul negaţiei. Altfel spus, delimitarea critică de marxism şi de mişcarea socialistă în structurile căreia a apărut, pentru a se impune ca un curent de idei cu statut autonom. Acesta este momentul polemic.

Dar dincolo de acesta, şi chiar în spaţiul său, există un moment afirmativ : un nou punct de vedere (o concepţie unitară implicînd valori şi categorii complexe : sociologice, politice, estetice, culturale). De altfel, dacă nu ar fi existat acest moment afirmativ în chiar fazele primare ale afirmării noului curent de idei, nu s-ar fi putut produce procesul de delimitare şi detaşare, polemică de mişcarea socialistă. Acest punct de vedere afirmativ este foarte important. Semnifică, în definitiv, „modelul" complex propus de poporanism structurilor româneşti. Că a fost eronat, că se sprijinea pe constatări şi prognoze neştiinţifice se ştie. După cum cunoscute sînt neînţelegerile despre rostul şi destinul mişcării socialiste în România. Dar acest „model" socio-economico-politic-cultural, fundat pe atîtea erori, conţine şi indubitabile valori în toate compartimentele sale. Să amintim aici, evident enumerativ, cîteva dintre acestea : radicalismul democratic de stînga în ordinea politică ; afirmarea consecventă a necesităţii ridicării condiţiei de viaţă a ţărănimii prin eliminarea progresivă a regimului latifundiar, în planul sociologico-economic ; determinismul, principiul antropologic, ca şi îmbinarea judicioasă a conceptului de solidarism naţional cu cel social în ordinea sociologică ; ideea militantă a necesităţii culturalizării maselor în planul culturii, ca şi, în estetică, echilibrul inteligent şi rezonabil între conceptul specificului naţional şi necesitatea încorporării valorilor artistice universale.

Nu vrem să absolvim poporanismul pentru prejudiciile aduse mişcării socialiste sau să-i diminuăm în vreun fel erorile — mari — sociologice şi politice. (Capitolele cărţii sperăm că o vor demonstra). Dar orice cercetare obiectivă trebuie să releve că poporanismul nu poate şi nu trebuie să fie apreciat exclusiv din perspectiva relaţiilor sale cu mişcarea socialistă. Ar fi nedrept şi inoperant. Poporanismul a fost o orientare sociologică şi politică

Scanned with OKEN Scanner

mic-burgheză. Examenul trebuie deci întreprins în spațiul acestei sfere. Or, în acest perimetru, poporanismul a ocupat într-adevăr pozițiile cele mai înaintate, afirmînd un radicalism progresist, care a trezit inimiciția forțelor reacționare. A fost cu adevărat legatarul idealurilor pașoptiste, militînd pentru înfăptuirea sarcinilor istorice ale revoluției burghezo-democratice. Rezolvarea problemei țărănești prin reforma agrară și alte măsuri complimentare, reala democratizare a vieții publice prin legiferarea votului universal au fost, în planul vieții politice, crezurile esențiale ale poporanismului, slujite și apărate cu mîndră tenacitate. Și apoi, între cele două războaie, toți cei care au reprezentat odinioară poporanismul au fost exponenți ai democratismului intransigent, angajînd de pe această platformă ideologică polemici notorii cu orientările politice și ideologice retrograde. De ce i-am prezenta, așadar, drept retrograzi pe cei ce au fost cu adevărat exponenții radicalismului burghez de stînga? A eluda aceste adevăruri nu e o soluție practicabilă, pentru că ne conduce pe un drum al erorilor, deopotrivă în înțelegerea poporanismului, ca și, în general, a mișcării noastre de idei din deceniile care ne interesează. Ne vom feri de aceea să urmăm acest drum comod, care utilizează formulele denigratoare sau cele idilice. Am optat pentru judecata la obiect, care își propune să dezvăluie mecanismul gîndirii, geneza conceptelor, funcția și rolul lor în raport cu epoca în care au fost elaborate. În general, e foarte important de deosebit între un concept și o lozincă. Poporanismul a operat și cu concepte din care, fatalmente, au rezultat și lozinci. Dar inițial se întemeia, în propoziții și enunțuri, pe concepte. Și încă destul de riguroase. A reduce totul la lozinci — și acestea integral catalogate ca diversioniste — nu ne duce, euristic vorbind, nicăieri.

Poporanismul nu a fost însă numai un curent politico-ideologic, după cum nu a fost numai un curent literar-cultural. Ca mai toate curentele noastre, poporanismul a fost o orientare poliformă, în care aflăm deopotrivă social-politicul, culturalul, esteticul sau literatura. Poate că aici (spre deosebire, să spunem, de sămănătorism sau de junimism), sociologicul și politicul prevalează, fără ca aceasta să anuleze în vreun fel valențele culturale și cele de ideologie literară, realmente foarte importante. E necesar — s-o spunem din capul locului în aceste pagini preliminare — să reevaluăm opinia încetățenită după care ar fi fost o disociere, aproape totală, între compartimentul politic și cel literar — estetic din organismul totuși unitar al poporanismului. Această opinie soco-

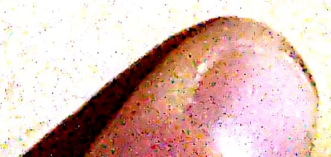

Scanned with OKEN Scanner

tea că astfel poate fi „salvat" poporanismul literar, blamul căzînd integral pe cel politic. Cum Ibrăileanu era mentorul compartimentului cultural-literar al curentului, iar Stere „răspundea" de cel politico-sociologic, se realiza — diplomatic — dezideratul urmărit. Ibrăileanu era astfel aureolat pentru ca Stere să fie acoperit de oprobriu. Stere, mereu el, era și de astă dată sacrificat. Iar sacrificiul, se acredita, ar fi fost justificat pentru că servea, totuși, unui scop superior: „reabilitarea" lui Ibrăileanu. Nici această soluție nu e practicabilă într-o cercetare ce năzuiește să fie obiectivă.

Apoi, ca să ne reluăm ideea de la care am pornit, compartimentele amintite pot fi deosebite numai din nevoi strict metodologice. În realitate, ele se intrepătrund, planurile contopindu-se, fără însă a-și pierde autonomia originară. Și aceasta nu numai pentru că Ibrăileanu socotea că pentru studierea aplicată a unui curent, a unei epoci literare, „sîntem nevoiți să ne adresăm mediului, să facem sociologie, dacă voim să înțelegem cauza fiecărei epoci în parte, a fizionomiei ei, și cauza apariției și succesiunii lor" [1], dar poate mai ales pentru că tot Ibrăileanu propusese odată o formulă unificatoare, care să definească deopotrivă toate zonele de interes ale curentului. I-a plăcut așadar să creadă că poporanismul este, de fapt, o altă denumire pentru democrație, făcînd în acest scop inteligente incursiuni în etimologia termenului. Si nu a avut într-un fel dreptate? Poporanismul s-a confundat cu militantismul demofil. Nu numai în ordinea politicului. Ci și în cea literar-culturală. Democratizarea culturii a fost, de fapt, unul dintre scopurile înalte ale celor angajați în mișcarea poporanistă. Căci cum altfel decît democratizare poate fi numit dezideratul ridicării maselor mijlocii la demnitatea culturii, ca și cerința ca aceasta să-și tragă sevele din izvoarele specificității poporului? Iar conceptul specificului național era un element esențial al ideologiei literare poporaniste, clădit, la rîndul lui, pe o concepție particulară în domeniul filozofiei sociale. Conceptele poporaniste, chiar dacă „specializate" pe domenii, traversau — se vede bine — spațiile niciodată rigide, conferind unitate unui organism care în ochii multora apărea fragmentat. Și nu era.

Cu textele mereu la îndemînă, pe care le vom lăsa să vorbească pe larg ori de cîte ori va fi nevoie, ne propunem să refacem fizionomia poporanismului, cu toate caracteristicile ei,

---

[1] G. Ibrăileanu, *Completări*, *Viața românească*, an. XVII, 1925, nr. 4, p. 81.

Scanned with OKEN Scanner

urmărite genetic. Fără preconcepte, evitînd formulele clișeu, repudiind critica adjectivală, ca și lirismul admirativ. Altfel spus, năzuim să oferim cititorului interesat imaginea poporanismului necontrafăcută în laborator, imagine, sperăm, adevărată, obținută din cercetarea atentă, scrupuloasă a documentelor. Totul examinat cu metodă și spirit critic. E, firește, o intenție. Dacă va fi împlinită rămîne să stabilească cititorul. Vom examina în acest scop poporanismul în feluritele sale ipostaze (să le numim compartimente ?). După ce vom înfățișa istoricul mișcării, vom consacra capitole speciale sociologiei poporaniste, locului acestei orientări în mișcarea politică a timpului, ideologia literară și literatura cultivată de *Viața românească*, pentru ca un capitol final să încerce fixarea curentului în conștiința epocii (reacții, polemici, contestări). Sînt ipostaze ale unui întreg, pe care — repetăm — îl descompunem din nevoi strict metodologice.

Din enumerarea capitolelor, cititorul și-a dat seama că ne vom ocupa și de chestiuni cu totul depărtate disciplinei noastre, care este istoria literară. Sîntem nevoiți să acordăm spațiu — uneori întins — problemelor sociologice, politologice și chiar celor economice (sau în alți termeni, mai catifelați, de sociologie economică). Faptul nu e rezultatul opțiunii noastre. E dictat de realitatea obiectului pe care îl cercetăm. Din păcate (sau din fericire), istoricul literar nu-și poate crea obiectul cercetării. E nevoit să i se supună, adaptîndu-și mijloacele și metodologia structurii obiectului. Poporanismul (ca mai toate curentele noastre) nu a fost numai un curent literar. Dimpotrivă, cum spuneam, a fost mai curînd un curent sociologico-politic, cu o bine precizată ideologie literară, dar care nu a voit să fie și nici nu a fost o școală literară sau un curent literar. Ibrăileanu a stăruit nu o dată asupra unui adevăr la care ținea. Nu există — preciza — o școală literară poporanistă. Rolul pe care l-a avut poporanismul „nu e acela al unei școli literare, ci al unui curent cultural, de idei, singurul care se poate exercita cu folos asupra scriitorilor“ [1]. Observație dreaptă, venită din partea unui spirit lucid, capabil de obiectivare chiar față de propriile creații. Putem vorbi de o literatură simbolistă sau de una sămănătoristă. Nu există însă — s-o spunem de pe acum — o literatură poporanistă. (Faptul a fost observat în 1966 și de către Dumitru Micu.) Putem constata anu-

[1] *Ce a făcut Viața românească pentru literatură*, în *Viața românească*, 1925, nr. 3, p. 452.

Scanned with OKEN Scanner

mite preferințe literare — motivate pe o limpede expusă ideologie literară — dar nicicînd o literatură compusă după un normativ anume (ca în cazul sămănătorismului). Excepțiile sînt atît de puține, încît nici nu merită mai mult decît o atentă consemnare de „motive obsesive".

Lucrurile prezentîndu-se astfel, am fost nevoiți să ne ocupăm de problemele care au configurat într-adevăr poporanismul. Că aici literatura nu a fost unica preocupare și nici cea esențială, nu e vina noastră. Cine crede că o monografie despre poporanism poate să se ocupe exclusiv de estetică și literatură sau măcar să acorde acestor probleme preeminență are o imagine destul de aproximativă despre structura reală a curentului. Aici au prevalat (repetăm o idee pe care o vom relua și altădată) problemele de sociologie (precizăm : de sociologie a culturii, de sociologie economică), cele politologice, de economie politică, de filozofie socială, de ideologie. Firește, ideologia literară și-a avut locul ei în acest edificiu, un loc respectabil și respectat. Dar nu a fost și un loc de comandă. Literatura publicată la *Viața românească* iese în mare măsură de sub rigorile poporaniste.

Sînt cunoscute opiniile actuale despre ideologia literară poporanistă. Întîmpinată invariabil cu zîmbete condescendente sau cu un rictus care semnifică respingerea, despre ideologia literară poporanistă nu se vorbește decît ca despre o eroare. Să admitem și noi adevărul că destule dintre motivele estetice vehiculate de poporanism sînt astăzi depășite, că a constituit o „frînă", din chiar momentul elaborării, în calea evoluției literelor românești, că a devenit foarte curînd (încă în epoca sa de glorie) anacronic, că dreptate (cel puțin în parte) au avut, nu Ibrăileanu și ai lui, ci Densusianu și Duiliu Zamfirescu, că dreptate integrală a avut, în demonstrațiile sale, E. Lovinescu. Dar chiar dacă așa ar fi (dar nu este, pentru că nu puține principii estetice specifice poporanismului sînt și azi valide), putem pune punct, clasînd în acest fel un important capitol de istorie literar-culturală ? Denegările și imprecațiile nu au putut oferi niciodată cheia comprehensiunii. Or, și în acest caz e necesară înțelegerea adecvată a unei chestiuni de loc simple. Poporanismul a fost, după 1906, expresia spiritualității oficializate a cercurilor progresiste din acea vreme, care se încheie, furtunos, o dată cu izbucnirea primului război mondial. O astfel de mișcare culturală, atît de complex structurată și care a dominat atît de autoritar spiritul public timp de un deceniu și mai bine, nu poate fi expediată laconic cu formule improvizate. Chiar dacă ar fi fost în întregime o

Scanned with OKEN Scanner

eroare, de vreme ce a dominat o întreaga perioadă, lăsînd urme adînci pînă tîrziu în preajma celui de al doilea război mondial, trebuie studiat cu seriozitate. E necesar, altfel spus, să înțelegem ce rațiuni istorice i-au reclamat apariția, cum s-a putut afirma și impune autoritar, ce a semnificat în epocă și mai tîrziu.

Din fericire, studiul nostru despre poporanism nu se plasează pe un teren gol. Am beneficiat de numeroase cercetări serioase, unele remarcabile, elaborate în ultimele două-trei decenii [1]. Amintim aici exegezele lui Al. Piru, Mihai Ralea, G. C. Nicolescu, Ștefan Voicu, Al. Dima, Valeriu Ciobanu, Dumitru Micu, Const. Ciopraga, Ov. S. Crohmălniceanu, Ion Dodu Bălan, Savin Bratu, Radu Pantazi, N. Tertulian, N. Copoiu, I. Vitner, Ion Enache. Cu cîteva excepții, aceste cercetări au examinat aspecte caracteristice ale curentului poporanist sau opera gînditorilor și scriitorilor care l-au ilustrat. Năzuința noastră e să întreprindem o cercetare rotundă a tuturor structurilor ce au constituit poporanismul. Sau, mai simplu, dorim să studiem (pornind de la examinarea atentă a întregului material) poporanismul în ipostazele sale esențiale. În acest fel — credem —, vom putea obține o imagine concludentă a semnificațiilor sale multiple, a locului și rolului său în epocă și în perspectiva istoriei mișcării noastre de idei.

Z. O.

---

[1] A fost publicată chiar și o bibliografie (preocupată numai de aspectele socio-politice ale curentului), nelipsită de unele lacune, dar serioasă, de care am luat însă cunoștință tîrziu, după ce cartea noastră a fost redactată. O menționăm pentru cunoștința cititorului interesat : *Poporanismul românesc*, contribuții bibliografice, de Ștefania Mihăilescu, în *Buletinul bibliografic* nr. 3/1970, publicat de Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu".

CAPITOLUL I

ISTORICUL MIȘCĂRII POPORANISTE

Scanned with OKEN Scanner

1. Vechi anomalii sociale ajunse în faza radicalizării : chestiunea țărănească și problema transilvană 25

2. Preistoria poporanismului. Începuturi. Stabilirea lui Stere în România. Primele sale manifestări publicistice. Ciclul de articole din ziarul ieșean *Evenimentul* (august-septembrie 1893). Primele polemici și intenții de clarificare. Noua desfășurare... ciclică în *Adevărul* (oct.-dec. 1893). 30

3. *Evenimentul literar.* Raporturile cu foaia liberală locală *Evenimentul.* Programul estetic moderat al primelor două editoriale. Cui i se datoresc ? Intervenția lui Ion Nădejde și precizarea programului estetic al publicației. Noul statut al *Evenimentului literar*, ca revistă socialistă. Poporanismul în paginile *Evenimentului literar.* Polemica cu *Viața* lui Vlahuță și stăruințele lui Stere pentru definirea artei... socialiste. De la anunțarea poporanismului la enunțarea sa. Propagarea poporanismului trece pe al doilea plan. Societatea studențească poporanistă *Datoria.* 44

4. Un deceniu de dibuiri și așteptări. Stere, doctor în drept și apropierea de Ionel Brătianu. Poporanismul în cadrele mișcării politice socialiste. Poporanismul în paginile *Lumii noi.* Confuzii și impreciziuni semantice. Generoșii părăsesc partidul socialist. Dezorientare și dezamăgire. *Avîntul* — o publicație poporanistă efemeră și periferică. Lipsa acută a unei tribune a poporanismului 61

5. Preparative pentru întemeierea unei publicații antisămănătoriste. *Curentul nou* — o publicație liberală de stînga,

dar nu poporanistă. Disociații de opinie. Elemente poporaniste în paginile revistei. Gafa lui Sanielevici. Scandalul publicistic. Grupul poporanist abandonează *Curentul nou* 72

6. Preparative pentru întemeierea *Vieții românești*, în lipsa lui Stere. Ultimele pertractări cu Sanielevici. Elaborarea programului și captarea unor colaboratori de prestigiu. În căutarea unui codirector socialist. Procurarea fondurilor și a abonaților. Subvențiile partidului liberal — o născocire a adversarilor. Excelenta situație financiară a revistei 91

7. Apariția *Vieții românești*. O revistă cu fizionomie fixată definitiv de la primul număr. Colaborări și colaboratori. „Defecțiunea" Bujor și codirectoratul I. Cantacuzino. Eșecul tratativelor cu Dimitrie Voinov. Atmosfera de redacție 108

8. Poporanismul în articolul-program al *Vieții românești*. Primul an din existența revistei. Răscoalele țărănești din 1907 și consecințele lor asupra istoriei mișcării poporaniste. Rezerve, prudențe și stratageme. Radu Rosetti și fundamentarea istorică a poporanismului. Polemica cu socialiștii. (Studiul lui Stere : *Social democratism sau poporanism ?*, *Scrisorile deschise* către Gherea ale lui Ibrăileanu, studiul lui Stere despre *Neoiobăgia* lui Gherea.) Replica, promptă și științifică, a socialiștilor (Gherea, Racovski, I. Sion, Ottoi Călin). 1909—1910, ani de vîrf pentru poporanismul literar și estetic : polemica iscată în urma discursului de recepție la Academie al lui Duiliu Zamfirescu (mai 1909), ancheta revistei *Luceafărul* (1910). I. C. Brătianu, lider al P.N.L. și prim-ministru. Programul de reformă anunțat în septembrie 1913. Discuția reformelor în Parlamentul din 1914. Anii neutralității — o perioadă extrem de dificilă pentru poporanism și *Viața românească*. Revista își întrerupe activitatea. Anii războiului : *Momentul „Însemnări literare"*. Noua serie a *Vieții românești*. Dispariția poporanismului 117

Scanned with OKEN Scanner

Poporanismul și-a încrucișat existența cu alte cîteva curente de idei. Nu numai cu junimismul și mișcarea socialistă, care aveau stadiu și răsunător prestigiu, atunci cînd își anunța existența poporanismul. Dar, înainte de toate, cu sămănătorismul. Aici lucrurile sînt atît de complicate și aparent atît de asemănătoare, încît nu puțini abia disting cîteva deosebiri, și acestea socotite a fi nu tocmai semnificative. Aprecierea — chiar în acest fel făcută — e într-un fel explicabilă. Cele două curente de idei au apărut relativ în același timp (ba chiar fiecare dintre ele pretindea că celălalt este ipostaza sa alterată și... epigonică), au încorporat în structurile lor motive și puncte de vedere comune (desigur, diferențiat tratate), au fost confruntate cu aceleași probleme social-politice sau culturale (deosebite au fost adesea soluțiile), au beneficiat de aceiași colaboratori și combatanți (exceptînd, firește, mentorii). Cu alte cuvinte, au fost expresia acelorași preocupări, absorbante într-o epocă încărcată de acute probleme care își așteptau — imperios — dezlegarea. Înțelegerea aplicată a poporanismului (geneză, structură, ideație sociologică, politică și culturală) nu poate fi, de aceea, realizată cum se cuvine fără a schița, în prealabil, harta preocupărilor timpului.

1. Deceniul care încheia secolul al XIX-lea vestea radicalizări pe toate planurile. Reformele din anii șaizeci,

Scanned with OKEN Scanner

fără îndoială înnoitoare la vremea lor, își dezvăluiau acum insuficiența. O gravitate care creștea în acuitate cunoștea problema agrară. Răscoalele din 1888 fuseseră un semnal ce nu mai putea fi ignorat.

Mizeria lumii rurale, de multă vreme o realitate dramatică, atinsese acum parametri nebănuiți mai înainte. Faptul se datora, fără îndoială, fortificării relative a relațiilor capitaliste din agricultura românească. În aceste condiții, vechile anomalii (inechitatea repartiției proprietății, ignoranța și întunecimea spirituală, atotputernicia legislativă și executivă a moșierilor etc.) s-au radicalizat amenințător. Chestiunea preocupă unanim, căutîndu-se soluții. Nici chiar cercurile conservative nu mai puteau ocoli realitatea. Evident, soluțiile lor nu depășeau nivelul obișnuit al paliativului. Spiritele înaintate — și aici trebuie amintite cercurile socialiste, ca și, parțial, cele radicale — năzuiau spre rezolvarea eficientă a problemei, nelipsind nici soluțiile radicale. Repetăm, nimeni în aceste decenii care încheiau un secol și inaugurau un altul nu putea privi cu detașare exploziva problemă țărănească. Era o dramă socială, devenită, prin proporții și consecințe, o dramă de mare interes național. Agitația era de aceea generalizată. Se scriau studii, se întreprindeau anchete sociologice, se organizau mișcări cu caracter politic, se propuneau, sau chiar se întreprindeau generoase acțiuni de luminare, se editau gazete și cărți pentru utilități adecvate, se țineau conferințe, se organizau cooperative, obști și asociații.

Ca în jurul oricărui litigiu social, mai ales unul care atinge asemenea dimensiuni, s-au ivit, destul de repede, și cei ce voiau să-l utilizeze pentru mărunte interese politicianiste. Nu ne referim la încercarea învățătorului Dobrescu-Argeș, deși anume calcule interesate urmărind acumularea unui modest capital politic pentru nevoi personale nu au lipsit nici aici. Dar vulcanicul învățător are meritul de a fi răscolit satele argeșene, de a fi inițiat organizarea, încă în 1882, a unui dorit partid țărănesc și de a fi publicat chiar — în 1892 — un program al acestui partid, care, atunci, nu izbutea să fiinţeze. Negreșit, în acest program, ca și în întreaga activitate a lui Dobrescu-Argeș, primează ideea necesității consolidării bur-

Scanned with OKEN Scanner

gheziei sătești, pentru nevoile marei mase țărănești rămînînd destul de puțin loc. Dar atunci și asemenea cerințe aveau un caracter progresist, de vreme ce tindeau la diminuarea forței atotputernice a moșierimii. Mai acuzate erau aceste interese de ordin politicianist în preocupările pentru problema țărănească ale partidului liberal. Nu vrem să generalizăm. Ar fi și nedrept și neadevărat dacă am așeza sub aceste însemne strădania sinceră, patetică adeseori, a grupului Haret pentru rezolvarea „chestiei țărănești" (e titlul unui vestit studiu, din 1905, semnat de ilustrul ministeriabil). Și n-am putea acorda o asemenea apreciere negativă nici campaniei reformatoare a grupului Ionel Brătianu. Integral, probabil, se verifică aprecierea în cazul grupului Dim. Sturdza, ca și al unor grupări dizidente. Fapt este că Sturdza, din 1892, cînd a devenit liderul partidului național-liberal (funcție spre care a rîvnit întreaga viață), utiliza, fără scrupule și prejudecați, orice prilej pentru a cuceri președinția guvernului din mîna conservatorilor.

Acestei preocupări, care era a tuturor, i se asocia o alta, nu mai puțin generalizată. Ne referim, firește, la problema națională. Soarta populației românești din provinciile subjugate Imperiului Habsburgic (cu deosebire a celei din Transilvania) constituia obiectul unei mari îngrijorări. Lupta populației românești din Transilvania împotriva tendinței de deznaționalizare dusă de guvernul ungar era urmărită cu emoție încordată. De la procesul *Memorandumului* (1892) încolo mișcările politice de dincolo de Carpați, devenite dramatice, intraseră în centrul atenției. Dar dacă în sferele mai largi ale opiniei publice problema transilvană era urmărită cu îngrijorare și indignare, cerîndu-se adoptarea unei necondiționate atitudini de solidarizare, liderii politici o „supravegheau" cu luciditate și calcul nu tocmai dezinteresat. Fără îndoială, caracterizarea nu e valabilă pentru toți oamenii politici. Dar nu puțini dintre fruntașii celor două partide principale ale vremii transformaseră spinoasa chestiune transilvană într-un instrument util în disputele partizane. Ba s-ar putea spune (fenomenul a fost sesizat și de liderii politici români din Ardeal) că morbul disputelor intestine în cadrul Partidului Național Român a fost dacă

nu creat, oricum încurajat de undeva, din cabinetele capitonate ale Bucureștiului.

Conservatorii (inclusiv aripa takistă) nu erau nici ei total dăruiți luptei pentru îndeplinirea deziderateloi politice ale românilor de peste munți. Tratatul care lega România de Tripla alianță (deci inclusiv de Austro-Ungaria), la care regele Carol ținea mult, dicta o atitudine prudentă, rezervă în angajări publice. Sprijinul (atît cît se acorda) era canalizat pe căi tăinuite. Dar, oricum, faptul rămîne fapt. Conservatorii *au putut* avea în acești ani de pînă în octombrie 1895 o atitudine dacă nu de sprijinire publică a cauzei ardelenilor, oricum de consecvență și acțiune. Aceasta deoarece erau la guvern și își puteau îngădui o diplomație de circumstanță în care rezerva oficială masca știute stipendii materiale și stimulări morale. Dar Partidul Liberal? Aici lucrurile prezentau o înfățișare fundamental diferită. Dimitrie Sturdza izbutise, nu fără a învinge puternice obstacole, să devină, în 1892, după moartea celor doi frați Brătianu, liderul puternicului Partid Liberal. Era o demnitate spre care ambițiosul Dim. Sturdza năzuia de multe decenii și era necesar să demonstreze partizanilor, ca și mulților săi adversari, că nu au comis o eroare. Conservatorii se bucurau însă de înalta protecție a Curții regale și a le smulge guvernarea nu era o operație tocmai lesnicioasă. Sturdza a pornit ostilitățile pe un front desfășurat, năpustindu-se spre fotoliul prezidențial cu o precipitare iritată, care excludea orice posibilitate de control. Bătălia a durat aproape trei ani. De-abia în octombrie 1895 guvernarea îi este încredințată lui Sturdza. În această perioadă de campanie prelungită, principala armă de luptă pentru escaladarea guvernării a fost chestiunea transilvană. Prin 1893 blama în patetice discursuri rezerva conservatorilor în această chestiune, cerînd măsuri active și ferme. Apoi, sfătuit, și-a modificat radical poziția. Sturdza a ajuns pînă acolo încît a dezvăluit faptul că Take Ionescu, în calitatea sa ministerială, acorda subvenții secrete școlilor române din Transilvania. Faptul, fără precedent, a stîrnit rumoare și dezaprobare în opinia publică. Important pentru Sturdza era, deocamdată, că șantajul practicat dădea rezultate. Oficialitățile austriece și chiar cele maghiare au văzut în Sturdza pe omul care, ajuns în fruntea

Scanned with OKEN Scanner

guvernului român, nu va încuraja și nici sprijini mișcarea politică a românilor ardeleni. Iar — nu era un secret pentru nimeni — un fruntaș politic care se bucura de agrementul cercurilor oficiale de la Viena avea asigurată și simpatia regelui Carol I. De îndată ce s-a văzut instalat ca președinte de consiliu, Sturdza a ținut să-și consolideze situația politică. Vestitul discurs de la Iași recomanda o politică de neamestec „în treburile interne ale monarhiei vecine", ceea ce însemna, fără ocol, abandonarea mișcării politice de eliberare a românilor de peste munți. Declarația aceasta programatică a fost urmată de măsuri practice (suspendarea ajutorului material acordat școlilor române din Transilvania) și, în general, încurajarea aripii pasiviste din Partidul Național. Impulsivul Sturdza avea să-și piardă mandatul de premier de abia în martie 1899, cauza imediată fiind un incident legat tot de problema transilvană. Fusese astfel lovit cu armele de el inventate.

Această politică duplicitară în jurul unei probleme de o excepțională gravitate națională avea să stîrnească dezaprobarea unanimă. Se părea că numele lui Sturdza va rămîne pentru totdeauna sub însemnele oprobriului, fiind definitiv eliminat din viața publică. (Era nu numai dorința multiplilor săi adversari, dar și a opiniei publice ajunsă unanimă.) Faptul, cum se știe, nu se va produce, Sturdza revenind, nu peste mulți ani, în demnitatea pe care o părăsise o vreme. Să reținem acest episod pentru că de el este legat intrarea în Partidul Liberal a celor ce se considerau a fi constituiți în grupul poporanist.

Nu vrem să refacem aici, nici măcar să schițăm, tabloul spiritului public și al vieții sociale din acea perioadă. A fost însă necesar să-l examinăm pentru a-i determina sensul și semnificația. Capitole speciale vor relua chestiunea. Am dorit numai să menționăm că, dincolo de avataruri și oportunități politicianiste, deceniile acestea care leagă între ele două secole sînt confruntate de probleme care își cereau imperios soluționarea. Erau probleme mai vechi, ajunse acum în faza radicalizării, izvorîte din modalitatea particulară a constituirii României moderne. Comandamentele social-politice care ar fi trebuit soluționate la 1848 nu și-au găsit decît o rezolvare parțială la 1864

Scanned with OKEN Scanner

(reforma agrară) și 1866 (promulgarea Constituției). Statul român, deși cu o organizare instituțională burgheză, trăia anomalia de a fi conservat puternice lesturi feudale, care, în ordinea politică, confereau moșierimii poziții privilegiate inatacabile. Structurile românești erau dizarmonic îngemănate, contradictorii și fisurate, îndreptățind aprecierea exprimată în formula lapidară — bine găsită — „forme fără fond".

Se impuneau măsuri rapide și eficace care să aducă echilibrul necesar unui organism mult suferind, sufocat de anomalii și sechele. Spiritele înaintate care militau pentru înnoiri substanțiale demonstrau că problemele pendinte nu pot fi tratate izolat. Soluționarea chestiunii naționale trebuia să fie precedată de emanciparea socială a țărănimii, iar amîndouă aceste probleme majore depindeau în bună măsură de satisfacerea unei cerințe prea mult amînată: democratizarea reală a vieții publice. Aceste puncte de vedere judicioase vor fi exprimate de fruntașii mișcării socialiste. Votul universal și emanciparea muncitorului de la sat erau în mișcarea socialistă deziderate devenite tradiționale, la care se adăugau, firește, alte prevederi programatice și revendicative legate de condiția specifică a clasei muncitoare. Const. Stere și grupul său de prieteni preconizau, nu fără unele sensibile deosebiri, necesitatea înfăptuirii aproape sincronice a imperativelor social-politice retardatare. Gruparea poporanistă, descinsă din cadrele generoase ale militantismului socialist, se așeza — la început — în imediata apropiere a mișcării socialiste. Numai că la dreapta ei și cu tendința de pe acum manifestată de a se îndepărta spre zonele mai... profitabile ale politicianismului burghez.

2. Nu ne propunem în acest capitol o incursiune în fizionomia politică a poporanismului. Un capitol special va fi consacrat acestei chestiuni. Cîteva repere semnificative sînt însă necesare de pe acum. Cum se știe, mișcarea poporanistă se constituie în cadrele mișcării socialiste. De aici provin principalii ei componenți, ca și programul doctrinar, în fond o interpretare denaturată și pragmatică a unor teze și principii marxiste. (Întreg acest proces de

Scanned with OKEN Scanner

adaptare, prin răstălmăcire, îl vom comenta, mai tîrziu, la locul potrivit.) Inițiativa acestei convertiri îi aparține — se spune — lui Const. Stere. Incontestabil, aprecierea aceasta, devenită aproape un loc comun, este adevărată. Lucrurile sînt însă mult mai complicate. Dislocarea de mentalitate și opinie operată de Stere în conștiința unor tineri, cei mai mulți de o mare puritate și onestitate a convingerilor, s-a putut realiza datorită unui complex de factori prielnici. Parafrazînd teoria lui Ibrăileanu a selectării, am spune că Stere nu și-ar fi putut realiza intențiile dacă „momentul" și atmosfera particulară nu ar fi îngăduit asemenea convertiri.

Mediul era favorabil nu atît (sau nu numai) acestor acțiuni de convertire și dislocare în opinii. Fundamental era aici sentimentul, l-am numi mesianic, care cuprinsese tineretul studios. În această perioadă de radicalizare a mai vechilor anomalii sociale, tinerii intelectuali se socoteau datori să intervină, să-și asume responsabilități. Nu era, este adevărat, o perioadă de spectaculoase prăbușiri, de mari ascensiuni și regresiuni sociale. Dar de o perioadă a efervescenței militante, progresiste se poate, fără îndoială, vorbi. O perioadă cînd tuturor le era prea evident că o schimbare oarecare, dacă nu chiar o mutație socială și politică importantă, devenise iminentă. Desigur, această atmosferă spirituală de emergență a militantismului social și a ideii naționale era o stare generală, în condițiile evoluției României pe drumul civilizației moderne și al intensificării activității cercurilor socialiste organizate în 1893 în P.S.D.M.R.

Nu ni se pare că trebuie ignorat faptul că tinerii care vor constitui apoi grupul poporanist erau mai toți din capitala Moldovei. Oraș cu tradiție și „experiență" în crearea grupărilor culturale (să amintim cercul din jurul *Daciei literare*, „Junimea", cercul socialist și gruparea *Contemporanului)*, Iașul cunoștea în aceste decenii o sensibilă preocupare pentru fenomenul social. Tinerii studioși, cu lecturi din literatura socializantă și revoluționară, considerau că au mari misiuni sociale de îndeplinit. E sentimentul, starea de spirit generoasă care apoi, transpusă în planul publicisticii și al literaturii, va fi cunoscut sub denumirea puțintel pendantă (ca orice clasificare !)

Scanned with OKEN Scanner

de „motivul datoriei". O datorie ideală, cum se spunea atunci, generoasă, vidată de interese meschine și arivíste. Articolele din *Contemporanul*, prelegerile și prelungitele discuții în casa din strada Sărăriei — de pe atunci învăluită în legendă — au contribuit la formarea spirituală a unui tineret care se dăruia civismului social cu o lealitate pasionată, în care candoarea juvenilă era echilibrată de luciditate și convingere. Tineretul intelectual din Iași, București sau cel care-și desăvîrșea studiile în străinătate era atunci ferm orientat spre stînga. Convingerile radicale burgheze, cele socializante sau socialiste erau în stima și prețuirea tinerilor serioși, cu aplecare spre studiu și lectură. (Epoca mișcărilor studențești regizate de partidele politice de dreapta în scopuri de manevră va fi inaugurată mai tîrziu, după 1900.) Acești tineri fundau societăți culturale, conduceau școli de adulți, se integrau în mișcarea socialistă, desfășurau activități propagandistice revoluționare, întemeiau publicații, scriau articole, studii sau beletristică, toate îndreptate spre realizarea idealurilor cărora li se dăruiseră. Totul era impregnat de accente mesianice, în care puritatea și elanul generos, romantic creau atmosfera particulară.

Nu aflăm, firește, în aceste văpăi care mistuiau, rigoare ideologică, preciziune a termenilor sau clarviziuni politice, delimitatoare. Reexaminate azi atent, aflăm în aceste studii, articole, cronici, poezii, piese sau texte de conferințe, noian de confuzii, îngemănări de puncte de vedere contradictorii, viețuind într-o simbioză care era — și atunci — artificială în planul ideilor. Principii și idei revoluționare apăreau, de pildă, în spațiul unor texte cuminți și blînd apostolice, care stăruiau romantic pe lîngă cei avuți să-și domolească rapacitatea. Cutare ieșiri anarhiste, calchiate după o recentă lectură, care predicau răsturnarea imediată a ordinii existente, demonstrau nu numai ignorarea lestului feudal, dar și a necesității sociologice, cu legile ei totuși greu de ocolit. Demonstrațiile „sociologice" despre societatea socialistă evidențiau că acestor tineri nu le era deloc clară semnificația conceptului, modelul posibil al socialismului fiind mult departe de cel imaginat de Marx și Engels. Analizele despre capitalismul românesc și anomaliile sale erau prea adeseori puerile și dincolo de obiect. Iar opiniile despre lesturile

Scanned with OKEN Scanner

feudale din economia românească erau nu de puține ori atît de exagerate, încît de regulă comiteau eroarea de a ignora sau deprecia fenomenul capitalist, care totuși ființa și se dezvolta. Lipsa de măsură vicia — nu o dată — pînă și opiniile estetice, domeniu în care, de fapt, acești tineri excelau. Dezideratul era confundat cu posibilul, iar acesta cu necesarul și realul. Zonele nu erau tocmai limpede delimitate, viitorul fiind integrat în sfera prezentului, iar acesta, la rîndul lui, înțeles destul de inadecvat.

Era multă ceață în aceste cercuri populate de oameni rari între cei aleși. Se întîmplă însă că acești tineri intelectuali, dornici să se instruiască și să se facă utili cauzei, nu aveau mentori. Nădejde, fără îndoială familiarizat cu literatura socialistă, era departe de a fi un marxist integral, oscilînd confuz între legalism, denaturare și adaptare. Iar Gherea, doctrinarul idolatrizat, căuta și el un drum într-o perioadă cînd mișcarea socialistă europeană era confruntată de curente centrifuge, revizionismul și pragmatismul bernsteinian bucurîndu-se de ecou și aderenți. Gherea căuta deci el însuși un drum pe care nu întotdeauna l-a găsit. Vrem să spunem că această confuzie era, poate, înainte de toate, a epocii. E o epocă la noi nu de tranziție, ci una în care planurile contrare coexistau în aceleași structuri, o epocă în care fenomenele nu se conturaseră suficient ; cînd relațiile capitaliste puteau apărea unora drept accidente evitabile, iar cele anacronice, de natură feudală, copleșitoare. Dar cine ar putea imputa tinerilor intelectuali socialiști sau numai socializanți confuzia ideologică și politică din acest început de deceniu care încheia veacul al XIX-lea ? Buna-credință, generozitatea și idealismul purificat înnobila sforțarea, atitudinea și convingerile, chiar atunci cînd erau inadecvate și pe alături de cunoaștere. Calculul, interesul, arivismul, atîtea cîte au fost la cei contaminați apoi de morb, s-au ivit mai tîrziu, spre sfîrșitul deceniului. Opțiunile, dezertările, deciziile oportune s-au făcut, atunci, în funcție de aceste răsturnări ale planului etic. Dar acum, procesul de maturizare era încheiat la acești tineri care, în sfîrșit, se hotărîseră să... intre în viață. Să nu devansăm însă istoricitatea procesului. Nu uităm că, deocamdată, demersul nostru analitic nu a trecut de anii începutului de deceniu.

Scanned with OKEN Scanner

Se știe, geneza și destinul poporanismului sînt legate aproape determinant de activitatea lui Const. Stere. Stabilit în țară, probabil, în noiembrie 1892, Stere devine student (la Drept), al universității ieșene și ia de îndată contact cu tinerii intelectuali care populau cercurile socialiste. E înconjurat de îndată cu stimă și unanimă prețuire ca unul ce avea — singurul dintre ei — un veritabil trecut de martir revoluționar. Era poate cel mai bătrîn (avea 27 de ani) dintre tinerii intelectuali socialiști ieșeni și beneficia de o zestre culturală, filozofică, sociologică și politică neobișnuită. Numai Nădejde, cu uluitoarele sale cunoștințe enciclopedice, putea rivaliza cu Stere. Dar și față de fondatorul *Contemporanului* Stere avea un teribil ascendent : martiriul siberian. Aureola, bine fixată, i-a fost descoperită de la primele întîlniri. Strălucirea ei nu va păli. Dimpotrivă. Prestigiul imens, uluitor de repede dobîndit, putea fi asemuit numai cu cel, nu mai puțin spectaculos, al lui Nicolae Iorga.

După un scurt răgaz, necesar acomodării cu o realitate care la început l-a descumpănit, Stere și-a făcut auzit glasul în publicistică. A început prin a scrie la ziarul local ieșean *Evenimentul*, pe care-l edita atunci un anume Scorțescu. E greu de determinat data precisă a debutului său publicistic în presa românească. S-a produs, probabil, în iunie 1893, prin ciclul de articole *Alianțele*. (De altfel, pentru chestiunea care interesează aici importanța acestui detaliu bibliografic e minoră.) De mare interes pentru noi este să determinăm momentul de care este legat începutul poporanismului. Or, din acest punct de vedere, colecția *Evenimentului* oferă mărturii revelatoare. Al. Piru a semnalat — primul — că într-un ciclu de articole din august 1893 Stere a utilizat pentru prima oară termenul poporanist. Nu ne îndoim că în cercul mai restrîns al tinerilor studenți socialiști ieșeni pe care și-i apropiase semnificația conceptului de poporanism fusese explicată cu multă vreme înainte. Ba chiar, cu siguranță, zelul propagandistic al lui Stere izbutise se depășească fruntariile Moldovei. Oricum însă, publicistic, termenul poporanist apare într-adevăr — propus de Stere — pentru prima oară în august 1893. Era un ciclu de articole (trei la număr) intitulat *Socialiștii și mișcarea națională*. Articolele, nesemnate, dar, neîndoielnic, datorate lui

Scanned with OKEN Scanner

Stere (o dovedește stilul, demonstrațiile, modalitatea citării, pledoaria pentru necesitatea alianței dintre liberali și socialiști). Se spunea că „*Evenimentul*, într-un șir de articole, a dezvoltat chiar ideea alianței între liberali și socialiști. De altmintrelea, punctul de vedere național-liberal asupra socialismului în genere este cunoscut de toți..." [1] Stere dezvoltă aici poate pentru prima oară ideea după care exponenții înaintați ai burgheziei pot desfășura activități utile poporului și fără a intra în cadrele organizate ale partidului socialist. Măsura civismului oferă eficiența și stăruința activității, indiferent de flamura politică sub care s-ar desfășura. Articolele lui Stere aveau un pronunțat caracter polemic, al cărui înțeles îl descifrăm lesne în această propoziție destul de limpede : „Nu numai acei burghezi cari au *devenit* socialiști au monopolul de o iubire sinceră și devotată pentru poporul lor... Numărul acestor burghezi în România este, credem, destul de mare ca ei să poată da mișcărei naționale un caracter așa să zicem *poporanist*, sacrificîndu-și forțele intereselor poporului nostru." [2]

Să observăm, în treacăt, că această intervenție publicistică a lui Stere pentru propagarea poporanismului nu pomenește ideea în subsidiar și nici nu afirmă un detaliu al ei nesemnificativ. Dimpotrivă, conceptul e pomenit în așa fel, încît e legat de preocuparea centrală a lui Stere (care peste 5—6 ani va deveni foarte clară tuturor). Și anume, întîlnim aici ideea posibilității desfășurării unei activități politice progresiste în cadrele unui partid burghez, implicită pledoarie în favoarea trecerii tinerilor generoși de la socialiști la liberali. Și, în sfîrșit, nu credem că e o simplă coincidență faptul că termenul poporanism e pentru prima oară utilizat într-un context demonstrativ în care socialul se încrucișa cu naționalul. Poporanismul apare, așadar, din capul locului, drept o expresie a preocupărilor politice majore ale epocii, de vreme ce se considera că activitatea socială și politică a intelectualilor generoși ar putea conferi spinoasei mișcări naționale un caracter poporanist. Ba chiar Stere lăsa să

---

[1] * * * *Socialiștii și mișcarea națională*, I, *Evenimentul*, nr. 155, din 11 august 1893.

[2] *Ibidem*, III, nr. 157, 13 august 1893.

se înţeleagă din articolele sale că activitatea militantă cu caracter socialist ar trebui convertită pe un plan mult mai util şi înălţător, lupta pentru împlinirea marilor imperative naţionale.

Articolele lui Stere nu au căzut pe teren sterp. Au fost discutate şi în anumite cercuri ale tinerilor socialişti ieşeni, din partea cărora a venit şi o replică la *Evenimentul*. Răspunsul, de respingere a opinilor lui Stere, a fost publicat (purta semnătura pseudonim I. Doniroff) — redacţia rezervîndu-şi dreptul de a face opinie separată. Cum şi ziarul *Munca* [1], organul P.S.D.M.R., a luat atitudine împotriva propunerii lui Stere de a converti militantismul social într-unul naţional, autorul articolelor din *Evenimentul* s-a văzut nevoit să revină. Răspunsul ocoleşte intervenţia din *Munca,* menţinînd comentariul la ideile studentului care semna Doniroff. În principiu relua, cu aceleaşi argumente, necesitatea colaborării dintre socialişti şi liberali. Chestiunea era însă prea importantă, şi Stere nu era, temperamental vorbind, omul care să o poată epuiza într-un singur articol, chiar dacă şi acesta continua o dezbatere începută mai înainte. Va publica deci un nou articol (purta semnătura C. Sorţescu), în care opiniile programatic poporaniste sînt prezentate deschis, cu argumente care vor fi apoi cunoscute ca fiindu-i predilecte : „Dacă pe d. Doniroff îl încurcă expresiunea mea «iubire pentru popor», apoi trebuie să-i amintesc că eu am încercat să discut pe baza principiilor socialiste, deci nu din întîmplare am întrebuinţat cuvîntul «poporul», şi nu «naţiunea», care nu sînt sinonime. Pe cînd «naţiunea» cuprinde totalitatea grupării etnice, sub «poporul» se înţelege *masa concretă* a tuturor ce sufăr şi muncesc, la noi mai cu seamă *ţărănimea,* atît de înapoiată pentru care, *cum am dovedit, mişcarea culturală poate avea o însemnătate enormă.* Eu am vrut mai mult să arăt prin aceasta că socialiştii români n-ar trebui să mărginească atenţiunea lor la *proletariatul,* în sens european, pe cînd ţărănimea compune o majoritate enormă, covîrşitoare, a clasei muncitoare. Un om politic care n-ar lua în consideraţiune *toate* trebuinţele ei ar fi condamnat la agitaţiune sterilă şi n-ar merita nici o atenţiune... Sfîrşesc în-

[1] V. Stupu, *O nedumerire, Munca,* an. IV, nr. 26, 1896.

Scanned with OKEN Scanner

credinţînd pe d. Doniroff că scriind articolele mele n-am vrut *să combat,* ci să *conving* pe *unii dintre socialişti* că atitudinea lor nu se justifică chiar prin principiile socialiste.“ [1] Această ultimă aserţiune anunţă unul dintre „motivele obsesive“ ale demonstraţiilor poporaniste de mai tîrziu. Anume că, ideologic şi... logic, chiar din perspectiva socialismului doctrinar, poporanismul este unica ipostază posibilă a socialismului în România.

Nu ştim dacă cel ce semna Doniroff s-a lăsat convins de argumentaţia lui Stere, nici dacă grupul pe care-l reprezenta a acceptat opiniile „siberianului“. Sigur e că în acea atmosferă lipsită de rigoare doctrinară, demonstraţiile lui Stere, nelipsite de abilitate, au cucerit destule conştiinţe leale. Mai ales că deocamdată nici nu se propunea totala înlocuire a socialismului cu poporanismul, ci *numai* înglobarea în vederile programatice ale mişcării socialiste şi a revendicărilor sociale ale ţărănimii. Într-o epocă în care „chestiunea ţărănească“ era în prim planul preocupărilor spiritelor înaintate, o asemenea cerinţă programatică apărea, pe drept cuvînt, ca justificată şi rezonabilă. Intenţiile politice ale lui Stere erau atunci greu de descifrat şi calificat.

Să presupunem că articolele din *Evenimentul* au avut un ecou strict limitat la cercul tinerilor studenţi ieşeni care gravitau de pe acum în jurul lui Stere. Sigur e însă faptul că opiniile sale, chiar dacă deocamdată insuficient făcute public, erau destul de cunoscute nu numai în cercurile socialiste ieşene. Stere şi, firește, opiniile sale erau notorii şi în mediile socialiste bucureştene. Aşa se explică de ce *Adevărul* îi oferă spaţiu, facilitîndu-i activitatea propagandistică. *Adevărul* era atunci o autentică tribună socialistă. Redacţia avea printre membrii ei un grup de tineri socialişti, printre care i-am aminti pe Anton Bacalbaşa, Ion Teodorescu, C.D. Anghel, Al. Ionescu. Însuşi faptul că redactorii de la *Adevărul* i-au solicitat (sau numai acceptat) lui Stere de a publica un ciclu de articole (să observăm încă de pe acum că Stere nu putea scrie decît... cicluri; o atestă întreaga sa desfăşurare publicistică, caracteristica păstrîndu-se şi în cazul roma-

[1] C. Sorţescu, *Respuns d-lui Doniroff, Evenimentul,* an. I, nr. 174 (4 septembrie) 1893.

nului său fluviu) dovedea că „siberiacul" era știut și stimat. Faptul avea să se producă la 25 octombrie 1893, adică la o lună după intervenția publicistică (polemică) din *Evenimentul*. Noua desfășurare critică avea să dureze destul de mult. Se încheia, după o succesiune hebdomadară, tocmai la 20 decembrie.

O observație se impune. Între ciclul din *Evenimentul* și cel din *Adevărul*, continuitatea nu e realizată numai cronologic. Citite atent și cu ochi comparatist, ele dovedesc o evidentă continuitate ideatică. Pur și simplu, ideea centrală anunțată numai în foaia ieșeană capătă în *Adevărul* dezvoltarea mai de mult intenționată. Cu o vădită încărcătură autobiografică (trufie căreia nu i-a putut rezista niciodată), Stere comunică observațiile sale (articolele — nesemnate — purtau titlul, semnificativ, *Din notițele unui observator ipocondric)* de tînăr burghez hotărît să se dăruie luptei pentru mai bine. Va începe deci prin a relata că în ciuda originii sale avute, un fapt crucial i-a schimbat drumul vieții : „M-am hotărît să fiu cinstit, să nu trăiesc din minciună și păcat, să nu mai trăiesc în trîndăvie, fără să dau ceva în schimb celor ce *sufăr și muncesc*, celor ce mă susțin pe spatele lor pe mine și toți ceilalți. Am să încep o viață nouă...". A constatat însă că militantismul său și al prietenilor săi întru convingeri a fost întîmpinat cu ostilitate nu numai de generația de bătrîni, ci chiar de unii tineri, pentru că „lor li se părea că manifestează niște sentimente prea *poporaniste*".[1] Semnificația nu trebuie căutată în primul rînd în faptul că în chiar primul foileton Stere știe să strecoare termenul său favorit „poporanism". De altfel, în al III-lea foileton va aminti cu reculegere admirativă locul de baștină al mișcării poporaniste : „Există o țară în care pătura cultă a putut da exemple de eroism și sacrificiu fără seamăn ; în care tinerimea studioasă se ducea, mii și mii, la moarte, în ocne, în ghețurile malurilor Oceanului înghețat se ducea pentru un dor de libertate, pentru amorul sfînt de țară, se ducea fără nici o speranță de răsplată, fără chiar de speranța admirației contimporanilor și a urmașilor, deoarece numele lor rămîneau

---

[1] *** *Din notițele unui observator ipocondric*, *Adevărul*, an. VII, nr. 1678, din 25 octombrie 1893.

Scanned with OKEN Scanner

și vor rămînea necunoscute. Aceasta e pătura cultă din Rusia..." [1]

Al patrulea foileton așeza poporanismul în centrul demonstrației, încercînd chiar o descriere și o caracterizare a mișcării și a conceptului. „Mișcarea revoluționară (din Rusia, n.ns.) — preciza Stere — nu era decît o față necesitată de condițiunile politice a unei mișcări social-culturale mult mai largi, cunoscute sub numele de *poporanism*. Mișcarea aceasta era la început cu totul pașnică. Tinerimea studioasă, însufleţită de cele mai înalte ideale cari agitau lumea apuseană, își propunea ca scop ridicarea nivelului cultural al poporului, pentru ca dînsul să poată singur și conștient să-și cîrmuie destinele sale istorice. Deviza lor era «totul pentru popor, nemica pentru noi înșine». Astfel s-a început celebra mergere în popor." Detaliind fenomenul, după o incursiune în dramatica odisee a luptelor și suferinţelor narodnicilor, Stere indica (scopul propagandistic este prea evident) mijloacele de acțiune ale unei mișcări pe care o voia împămîntenită și la noi. Amintea deci de asemenea „mijloace" ca : întemeierea de ziare, biblioteci, organizarea de conferinţe, școli de adulți și inițierea unei direcții noi în literatura beletristică. În acest fel, „cu stăruință și imense sacrificii, narodnicismul, a știut să creeze în Rusia un adevărat cult al *poporului* și să-l propage în pătura cultă, astfel că astăzi în Rusia întreaga literatură e *poporanistă*. Guvernul cu mare greutate poate găsi colaboratori pentru foile oficioase, nici un literat care se respectă nu primește această sarcină..." [2] În foiletonul precedent făcuse ample referiri și la mișcarea poporană din Anglia, cu deosebire la preocupările umanitare ale studenţimii engleze. Deși mișcarea tineretului studios englez avea un caracter cu totul deosebit de narodnicismul rusesc, Stere ţinea să o înglobeze — cu socoteală — în aceeași sferă. Fenomenul în favoarea căruia pleda căpăta astfel o pondere și o autoritate sporite.

Spuneam că semnificaţia foiletoanelor din acest ciclu nu trebuie redusă numai la propagarea idealului poporanist. Autorul ţintea mult mai departe. Și anume să

---

[1] *Art. cit., Adevărul*, nr. 1684, din 1 noiembrie 1893.
[2] *Art. cit., Adevărul*, nr. 1691, din 8 noiembrie 1893.

Scanned with OKEN Scanner

demonstreze (se relua astfel ideea anunțată în articolele din *Evenimentul)* că tineretul care se considera ca apărînd idealurile socialiste este tot de origine burgheză și că, de fapt, totul se reduce la o febră juvenilă, lipsită de perspectivă și... viitor. Pentru prima oară, Stere își sprijinea această aserțiune pesimistă cu argumentele (devenite apoi clasice... locuri comune) inexistenței în România a condițiilor necesare unei mișcări socialiste : „Nici una din acele condițiuni cari au silit pe pătura cultă în Englitera și Rusia să-și însușească chipul și asemănarea mai omenești nu există la noi. Proletariatul nostru industrial e prea puțin numeros (mai tîrziu avea să-i nege totalmente existența, n.ns.) și muncitorimea română, în genere, prea slabă, neorganizată, prea departe de conștiința intereselor sale de clasă... Dintr-altă parte, pătura noastră cultă de loc nu îndură suferințele celei din Rusia pentru ca să poată găsi în inima-i «tandră» țipetele și bocetele mulțimei." [1] Rechizitoriul cel mai aspru i-l face însă păturii culte și tineretului studios, pentru că, la urma urmei, acestuia i se adresa. Acesta forma contingentele conducătoare în partidul socialist sau în aripa de stînga a liberalilor și asupra acestuia își exercita Stere efortul de convertire spre poporanism. Or, dintru început, strădaniile sale, nelipsite de consecințe, erau, constata el, încă departe de rezultatele spre care năzuise. De unde concluziile pesimiste.

Ceea ce voia să acrediteze Stere era ideea egalizării, în comportament, concepție și origine socială, dintre tineretul studios socialist și cel încadrat în partidele burgheze sau insensibil față de actul politic militant. Diferențierile — avea să noteze ipohondricul observator — sînt artificiale. În fond, insista autorul, *„pătura cultă socialistă* nu e la noi, în realitate, decît o ramificațiune neînsemnată a păturei culte *burgheze* și se deosebește — în ce privește calitățile morale și intelectuale, caracterul politic și social — foarte puțin de aceasta din urmă... Ea nu se alcătuiește din elemente viguroase, ieșite din sînul poporului muncitor, ca un Bebel, un Calvignac (?), un Burns, un Tom Man etc., nici din burghezi entuziaști cari s-ar fi pătruns adînc de interesele muncitorimii și ar sta

[1] *Art. cit., Adevărul,* nr. 1724, din 13 decembrie 1893.

Scanned with OKEN Scanner

în fruntea revendicărilor populare, ca un Liebknecht, Lafargue, un Sidney Welb etc., socialismul pentru o parte din pătura cultă burgheză a noastră nu e decît o fierbere trecătoare de sînge în prima tinereţe..."

Demonstraţia, la o lectură rapidă părînd a nu fi lipsită de observaţii drepte (mai ales dacă ne gîndim la contingentul de generoşi care peste 5—6 ani vor părăsi mişcarea socialistă), pregăteşte terenul marilor erori. Mai întîi că ignorînd realitatea structurilor româneşti şi tradiţia atît de... juvenilă a mişcării noastre socialiste (care atunci nu totaliza nici două decenii), făcea un cap de acuzare că nu crease personalităţi de talia lui Bebel, Lafargue sau Liebknecht. Dar, la scara noastră, asemenea personalităţi existau de fapt şi se preparau treptat condiţiile apariţiei, în viitor, şi a altora. Gherea şi chiar — atunci — I. Nădejde, dr. Stîncă, Voinov şi alţii erau exemple care contraziceau flagrant nedreptele opinii ale ipohondricului. Contradicţia şi eroarea flagrantă nu se opreau însă aici. Pentru că, printr-o întoarcere fulgerătoare, cel care mai înainte ignora sistemul local de referinţe, formulînd repede judecăţi cu valoare universală, cobora pe sol şi pleda pentru supunerea la real, concretete şi pragmatism. Argumentaţia poporanistă, dezvoltată mai tîrziu cu aparatul categorial şi sociologic implicat, e acum destul de deschis enunţată. Se trecuse deci de la etapa anunţării la aceea a enunţării.

Ceea ce ţinea Stere să demonstreze (scopul deliberat, credem, al întregului ciclu) era imposibilitatea acceptării unei teorii a socialismului cu valoare universală care desconsideră sau numai eludează complexul social local. Sigur că în principiu Stere are dreptate. În fiecare ţară teoria socialistă trebuie să capete pecetea specifică a realităţilor naţionale, adaptat fiind la particularităţile şi necesităţile ce se impun. Numai că Stere era cu totul departe de acest punct de vedere judicios, pe care, de fapt, nimeni nu-l nega. Dimpotrivă, Gherea, ca şi alţi fruntaşi socialişti, erau realmente preocupaţi să găsească modalitatea specifică a socialismului în ţările mai puţin evoluate din punct de vedere industrial şi, cu deosebire, înainte de toate pentru ţara noastră. Ce alta este aşa-numita de Gherea teorie a socialismului în ţările înapoiate? (Acesta este şi titlul studiului din 1910.) E adevărat că

Gherea formulează acest punct de vedere, în studii anume, după 1900. Dar elemente destul de clare ale acestuia le aflăm și în scrierile sale sociologice sau politice din anii nouăzeci. Stere urmărea însă un scop, cum spuneam, bine gîndit. Fenomenul specificității căpăta asemenea valori exagerate, încît, de fapt „adaptarea" socialismului însemna anularea lui și înlocuirea cu o doctrină „impusă" de realitățile social-economice naționale : *„Nu înțeleg* — exclama Stere patetic — pe un socialist, dacă el nu simte un respect elementar pentru demnitatea omenească, dacă el nu are o umbră de iubire pentru oamenii concreți ce-i înconjoară ; *nu cred* în sinceritatea unui luptător pentru forme sociale mai drepte și mai umane, dacă el îmi zice «piară poporul român întreg, numai socialismul să învingă» ; dacă el nu pricepe adevărul, clar ca lumina soarelui, că nu oamenii sînt pentru socialism, ci socialismul pentru oameni, dacă el uită cuvintele sfinte spuse aproape 2000 de ani acum «nu omul e pentru sîmbătă, ci sîmbăta e pentru om» și nici nu știe că prin asta el însuși nimicește dreptul de existență al idealurilor sale ; *nu admit* confundarea *internaționalismului* cu *antinaționalismul*, cînd se scapă din vedere toate interesele vitale ale unui popor, cele politice, economice și culturale ; *disprețuiesc* pe acei cari oftează că nu s-au născut în altă țară mai civilizată ; *urăsc* pe acei cari în programele lor aruncă peste bord majoritatea covîrșitoare a muncitorimii române, țărănimea, sub cuvînt că avînd o șuviță de pămînt sînt mici burgheji." [1]

Cu toată vehemența tonului („nu cred", „nu înțeleg", „nu admit", „disprețuiesc", „urăsc"), Stere forța, cum spuneam, ușile deschise. Dar poate că această izbucnire vulcanică era necesară pentru a sugera necesitatea înlocuirii, la noi, a socialismului cu o ipostază a lui „adaptată". E vorba, firește, de poporanism. Cum Stere își încheia foiletonul (și ciclul) cu mărturisiri profund decepționate, anunțînd decizia desperată a actului fatal, redacția *Adevărului literar* (precizăm că numai primul foileton a apărut in *Adevărul*, celelalte șapte fiind publicate în suplimentul săptămînal, *Adevărul literar)* intervine cu o precizare : „Prea se grăbește *Ipocondricul* nostru.

[1] *Art. cit., Adevărul*, nr. 1731, din 20 decembrie 1893.

Dracul nu e atît de negru cum zugrăvește el !... Un amic al nostru ne făgăduiește că-i va răspunde, arătînd altă față a medaliei. Să-și amîne deci hotărîrea fatală măcar pînă la numărul viitor."

Răspunsul anunțat, deși atît de necesar, nu avea să vină. Dimpotrivă, Bacalbașa avusese cuvinte elogioase despre foiletoanele lui Stere, pe care el (ca director al *Adevărului literar)* le încredințase tiparului. Iar ecoul acesta favorabil s-a produs chiar în organul partidului socialist, în ziarul *Munca*, într-un articol care purta semnătura lui A. Bacalbașa. Comentariul dovedește că lent, dar tenace desfășurată, strădania lui Stere recolta înțelegere. Dacă articolele din *Evenimentul* stîrniseră dezaprobare, public exprimată, în presa socialistă, de astă dată opiniile lui Stere par să-și fi găsit loc. Aprecierile lui Bacalbașa (care era atunci unul dintre cei mai ascultați și dotați gazetari socialiști) evidențiază că din pledoaria lui Stere nu se reținuse, evident, ideea necesității înlocuirii socialismului cu poporanismul, ci necesitatea unor demersuri și inițiative cu caracter poporanist în cadrul general al activității socialiștilor. „Cine a cetit — se spunea în articolul din *Munca* — interesantele foiletoane scrise de *Un observator ipocondric* în *Adevărul literar* a putut vedea ce s-a făcut aiurea cu privire la mersul cultural al poporului... Ei bine, a venit vremea ca tot noi socialiștii, cari am întreprins lupta cea mare pentru dezrobirea muncitorimei de sub stăpînirea vițelului de aur, să luptăm și pentru dărîmarea vițelului... de hîrtie. A venit vremea să ne aducem aminte că omul nu trăiește numai cu pîine și să ne îngrijim și de hrana sufletească. Pe ziua de azi nu propun nimica... Oricum, în linii generale schițînd planul cred că s-ar putea începe prin alcătuirea unei biblioteci populare, în care să intre tot ce s-a scris pînă azi în mod cinstit, fără idei sălbatice sau antimorale..." [1] Peste cîteva luni, un alt articol din *Munca* se referea la unele dintre aceste foiletoane ale lui Stere, relevînd adevărul unor observații critice. Hotărît, Stere găsise înțelegere și... prozeliți. Și încă prozeliți importanți.

---

[1] A. Bacalbașa, *Arta populară*, *Munca*, an. IV, nr. 34 (14 noiembrie) 1893.

Scanned with OKEN Scanner

3. În timp ce *Adevărul literar* continua să publice foiletoanele observatorului ipocondric, la Iași cîțiva tineri intelectuali socialiști decid să scoată și ei un săptămînal literar, după modelul celui aflat la București, sub direcția lui Bacalbașa. S-au gîndit să-l intituleze *Evenimentul literar*. Titlul publicației (care amintea ideea *Adevărului* de a edita un supliment literar al său), faptul că se tipărea în tipografia unde apărea ziarul local și că aici se anunțase favorabil apariția săptămînalului ieșean au oferit temei pentru formularea ipotezei după care *Evenimentul literar*, era, de fapt, un supliment literar avînd ca director pe G. A. Scorțescu. Ipoteza aceasta o susține Ion Vitner într-o carte exemplară prin seriozitatea investigațiilor întreprinse [1]. Se sugerează tot aici că grupul care redacta *Evenimentul*, tutelat de Stere și adepți de pe acum ai poporanismului, ar fi ajuns la concluzia necesității unui supliment literar care, dat fiind că întregul program poporanist se adresa prin excelență tineretului studios și intelectualității, putea să-și realizeze mai bine scopul decît prin intermediul unui cotidian politic. G. C. Nicolescu, bazîndu-se pe informații culese de la cei ce, pretindeau ei, fundaseră *Evenimentul literar*, propune o altă ipoteză. Săptămînalul ar fi fost fundat de Emil D. Fagure, care intenționa să publice în capitala Moldovei o revistă literară socialistă, de ținuta și orientarea celei pe care o conducea la București Anton Bacalbașa [2]. Dacă se admite această din urmă ipoteză (spre care și noi înclinăm), înseamnă că *Evenimentul literar* a fost conceput ca o tribună literară socialistă (chiar dacă nu atît de ortodoxă cum a voit-o Ioan Nădejde) și nu ca una poporanistă. Stere cu programul său poporanist și-a făcut, deci, loc mai tîrziu în paginile *Evenimentului literar*, deși grupul său de aderenți (Ibrăileanu, Spiridon Popescu, N. Quinezu, C. A. Teodoru, M. Carp) ocupau poziții proeminente în colectivul redacțional.

---

[1] Ion Vitner. *Literatura în publicațiile socialiste și muncitorești, 1800—1900*, Editura pentru Literatură, 1966, p. 299—308.

[2] „Apariția (săptămînalului, n.ns.) se datorește d-lui Emil D. Fagure (după cum mi-a comunicat d. dr. Ygrec, unul din colaboratorii de atunci, într-o convorbire ce am avut-o la 24 noiembrie 1934), care intenționa să facă o revistă literară socialistă." (Cf. *Ideologia literară poporanistă*, 1937, p. 55.).

Scanned with OKEN Scanner

Revista apare la 20 decembrie 1893. Apărea luni, costa 10 bani și se imprima la stabilimentul tipografic Miron Costin de pe strada Goliei, avînd, cum spuneam, ca proprietar pe un anume Jacques Levin (nepotul fostului bancher ieșean M. Levin). Semnau versuri N. Beldimann, Gr. N. Lazu (cel care îl „demascase" în același an, în *Arhiva*, apoi într-o broșură, pe Coșbuc ca plagiator), Steuerman. Emil D. Fagure semna un articol despre *Convorbirile lui Schopenhauer*, iar N. Tofan (Spiridon Popescu) își începea ciclul său *Viața la țară*, *Către vărul meu*, sub forma unei scrisori (după modelul vestitelor scrisori ale narodnicului Lavrov ?) cu vădită orientare poporanistă. O rubrică de profiluri literare, nesemnată, debuta cu un cursiv despre Vasile Pogor, iar o notă violent antimacedonskiană vestea teribilele diatribe de mai tîrziu împotriva literaturii considerată decadentă. Evident, sumarul se deschidea cu un articol-program intitulat *Calea noastră*. Destul de moderat în ton și orientare, articolul-program anunța o direcție care năzuia să țină mijlocia, înțelept, între tendenționismul exagerat și autonomismul exacerbat. Editorialul din nr. 2 relua aceleași idei, voind parcă să fixeze și mai apăsat orientarea și direcția literară a publicației.

Înainte de a comenta aceste articole program, să amintim că ele au fost atribuite lui Stere (ipoteza, și aceasta, a fost formulată de Ion Vitner), sugerîndu-se că moderația ar indica „programul unei a treia căi", între arta cu tendințe socialiste și cea autonomistă, a treia cale în estetică agreată de poporanism, care și în ordinea politicului propunea o soluție de mijloc între socialism și orînduirea burgheză. Ipoteza aceasta e greu de admis. Nu numai pentru că, potrivit informațiilor comunicate de G. C. Nicolescu, editorialul program din nr. 1 „a fost scris, după cum mi-a mărturisit d. dr. Ygrec, de d-sa și d. Emil D. Fagure, fără să fie semnat." [1] Dar și pentru că nu reflecta nici stilul, nici vederile estetice ale lui Stere. E, de altfel, dificil să credem că cel ce scria pentru *Adevărul literar*, în același decembrie 1893, foiletoane atît de vehemente și de intemperante, invitînd patetic tineretul intelectual să se înregimenteze (după modelul narodnicismu-

[1] *Op. cit.*, p. 59.

Scanned with OKEN Scanner

lui și al mișcării chartiste) în lupta pentru ridicarea culturală și socială a populației țărănești, să schimbe brusc paleta, redactînd moderate articole-program la o revistă care i se încredința sau numai i se îngăduia să o tuteleze. La urma urmei, pe plan estetic, poporanismul nu a fost deloc partizanul moderației. Respingerea autonomismului era o componentă de primă importanță nu numai în programul estetic al poporanismului, ci și în cel social-politic. O literatură pătrunsă de idealurile datoriei către cei mulți care să poată contribui la ridicarea condiției sociale a țărănimii nu era o cerință esențială a programului cultural poporanist? Moderația programatică anunțată de cele două prime editoriale e mai curînd în tonul prudent al grupului de tineri publiciști și literați socialiști din Iași. Stere avea să apară mai tîrziu, după ce — vom vedea — Nădejde intervenise ferm, trasînd un program estetico-cultural care era departe de mijlocia închipuită inițial. De fapt, această din urmă orientare, care avea să rămînă a publicației, îi convenea mult mai bine lui Stere pentru împlinirea programului poporanist.

Dar, pînă atunci, *Evenimentul literar* își anunța prezența în lumea publicistică printr-un program estetic prudent și cuminte. „Hotărîrea de a scoate *Evenimentul literar* a fost provocată de noi de dorința de a lua parte — întrucît ne permit puterile — la sănătosul curent literar ce se manifestează de o bucată de vreme în țara noastră. Rîndurile de mai la vale au scopul de-a arăta calea ce vom urma, precum și deosebirile ce ne despart de școlile literare existente acum în țară la noi.“ [1] Ideea era că între autonomism și tendenționism e posibilă practicarea unei căi noi, a treia, care să formeze o literatură pătrunsă de idealuri sociale. Prin stimularea unei simpatii reciproce dintre clasele în antagonism, noua literatură ar contribui la concilierea acestora. De fapt, credeau autorii acestui articol inaugural, literatura chiar înfiorată de idealurile socialului ar trebui să-și creeze un statut neutral, departe de tribulațiile politicianiste. [2] În numărul următor, editorialul, de asemenea programa-

---

[1] *Calea noastră*, *Evenimentul literar*, an. I, nr. 1 (20 dec.) 1893.

[2] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

tic, reia ideile de mai sus încercînd să le fixeze și să le expliciteze. „În articolul *Calea noastră* din primul număr al *Evenimentului literar* vorbiam de principiile care ne vor conduce în manifestarea lor literară, am arătat că ne vom deosebi cu totul de aceia cari *impun* artei *tendinți* anumite, cît și de aceia cari consideră arta ca un simplu joc de senzații. Am arătat că dorința noastră ar fi ca arta să fie socială, artiștii să se pătrundă de misiunea lor socială, dar am adăugat totodată că realizarea acestei dorinți nu e tocmai așa de ușoară ; că această schimbare în direcția literară nu s-a putut face însă nici în țările unde evoluția socială a ajuns aproape de apogeu, unde se găsesc deja milioane de oameni cu un ideal comun. Opera de artă care ar rezuma în ea cele mai geniale aspirații ale acelor milioane de oameni ar rămîne, în adevăr, nepieritoare, vecinic vie și tînără, în decursul multor veacuri. Condițiunea esențială care se cere pentru crearea unei asemenea opere — zice Letourneau — este existența unui ideal comun la un popor întreg. Și nimeni nu va tăgădui că în vremea noastră nu numai un popor, dar majoritatea oamenilor din lumea întreagă civilizată are aproape același ideal, aceleași aspirații, cu toții așteaptă acum o revoluție socială care va înfrînge (?) [1] actuala organizație internă..., cea visată de ei, o lume nouă (bazată ?) pe dreptate și frăție.“ După ce menționează un articol din oficiosul social-democrat german *Neue Zeit*, care exprima cam aceleași opinii estetice, articolul se încheie cu preciziunea deloc lămuritoare : „De altmintrelea, discuția rămîne deschisă, *Evenimentul literar* fiind o tribună liberă pentru astfel de discuțiuni“ [2]. Să conchidem și noi că programul estetic era cel puțin ambiguu. O revistă socialistă de literatură ce se vrea o tribună liberă de discuții într-o problemă esențială, care trebuia clarificată înainte de apariție, era cel puțin o întreprindere riscantă. În nr. 6, Ion Nădejde avea să in-

---

[1] Colecția *Evenimentului literar* consultată de noi a fost microfilmul revistei aflată la Biblioteca Academiei. Cum microfilmarea s-a făcut după exemplare foarte deteriorate, pagini întregi sînt acum efectiv ilizibile. Semnele de întrebare așezate în paranteză după unele cuvinte semnalează faptul că le-am aproximat deductiv, fără a avea certitudinea că sînt și cele scrise de autor.

[2] *** *Artă socială*, *Evenimentul literar*, an. I, nr. 2 (27 decembrie) 1893.

tervină, curmînd pendulările care nu puteau duce nici unde. De fapt, se poate observa, chiar și pînă atunci, programul estetic din primele două editoriale nu avea să fie respectat nici de cei mai apropiați colaboratori. Rion publica în nr. 3 remarcatul său articol despre *Intim* al lui Traian Demetrescu. Și numai pendulant și moderat nu era Rion în acel eseu.

Nădejde va curma tranșant oscilațiile tinerilor socialiști-ieșeni, stabilind revistei programul estetic pe care-l socotea cel mai potrivit cauzei. „Voi să spun curat că arta joacă un rol oareșicare și că e de stat de vorbă cum și ce fel ar fi mai bine să lucreze arta..." Un tînăr socialist, dacă e și artist, are datoria morală de a exprima în scrierile sale opiniile sale sociale, politice și filozofice. În acest fel nu se comite nici un sacrilegiu împotriva artei. Dimpotrivă, „o dată ce literatura e «oglinda societății», ea nu poate să nu se reflecte și cu vocea, simțirile și ideile scriitorilor". Socotind că redactorii revistei nou înființată afirmă, din perspectiva doctrinei socialiste, erezii estetice de neacceptat, Nădejde atrage atenția că „arta nu poate avea menirea de a împăca lupta de clasă". Așa stînd lucrurile, „înțeleg deci ca o revistă literară să se declare deopotrivă primitoare pentru toate talentele, fie ele din orice clasă ; dar nu înțeleg să se dea ca temă literaților să placă tuturor claselor sociale, deoarece asemenea încercare, după dovada atîtor sute de ani, e cu desăvîrșire zadarnică." [1] Concis și limpede. Nădejde, spirit rigid și dogmatic în convingerile pe care le socotea drepte, nu avea ezitări. Supleţea și nuanța, fie chiar și în domeniul esteticii, nu i se păreau de rigoare. Dar, oricum, fermitatea intervenției lui a întrerupt căutările, ambiguitățile și îndoiala, trasînd o cale care, atunci, era poate mai utilă. De altfel, curînd, la mijlocul lui februarie 1894 [2], Sofia Nădejde devine director al revistei, faptul fiind menționat în frontispiciul publicației de abia la 2 mai 1894 (nr. 20). Că ceva se schimbase în orientarea revistei începînd cu nr. 6 o dovedește, printre altele, și

---

[1] I. Nădejde, *Menirea artei*, *Evenimentul literar*, an. I, nr. 6 (23 ianuarie) 1893.

[2] În nr. 18 (18 aprilie 1894), într-un articol se publică informația : „...În ultimele două luni de zile... *Evenimentul literar* a intrat sub o direcțiune nouă (a d-nei Sofia Nădejde)..."

Scanned with OKEN Scanner

o mențiune de ordin administrativ, menită, desigur, să anunțe cititorilor statutul modificat (sau numai să-l precizeze) al publicației. Răspunzînd unui Em. Manoliu, directorul *Ecoului Moldovei*, revista inserează următoarea punere la punct : „Cît despre apelul ce se face la dl. G. A. Scorțescu, directorul *Evenimentului* politic, ca să ne supravighieze, dl. Manoliu a primit cuvenitul răspuns de la dl. Scorțescu, care i-a spus că atît direcția, cît și administrația *Evenimentului literar* n-are *nimic comun* cu direcția și administrația *Evenimentului*". În nr. următor, se revine cu preciziunea : „Redacția și administrația *Evenimentului literar*, neavînd nimic comun cu redacția sau adminstrația *Evenimentului* politic — cotidian, rugăm pe corespondenții noștri din provincie, precum și pe toți cei ce voiesc să ni se adreseze, să binevoiască a specifica lămurit adresa noastră..." Anunțul se va repeta și în numărul 8, și în nr. 11.

Confuziile sînt într-adevăr, de acum încolo, greu de făcut. Revista are un contingent de colaboratori mai toți cunoscuți pentru orientarea lor politică socialistă. Semnau frecvent I. Nădejde, Sofia Nădejde, Ibrăileanu (C. Vraja), Stere (C. Șărcăleanu [1]), Rion, Spiridon Popescu (N. Tofan), E. D. Fagure, Gherea, Steuerman, E. Herovanu, Gr. N. Lazu, Dr. Ygrec, I. N. Roman, M. Dafin (Mihai Carp), Giordano, M. Văleanu, C. Florea (C. A. Teodoru), Virgiliu N. Cișman, C. Mille, Tradem, O. Carp, I. Păun-Pincio, V. G. Morțun, L. Gîrbea, E. Tainã, D. Nanu. Sînt literații și publiciștii întîlniți peste tot în publicațiile socialiste sau socializante.

Fără îndoială, literatura publicată aici era mediocră. Interesantă și demnă de studiat încă astăzi era publicistica vie, spirituală, datorată unor condeie care aveau să însemne apoi mult în istoria culturii și a vieții publice românești.

Nu intră în preocupările acestei cărți să urmărească atent evoluția *Evenimentului literar* care realmente s-a impus (și faptul nu se datorează, cum se crede adeseori, numai violentei polemici — începută în nr. 15 — cu

---

[1] Pseudonimul ales nu era întîmplător, ci o adaptare a denumirii uneia dintre localitățile siberiene — Satul Sarcalî — unde a trăit Stere în anii exilului. (Cf. Ioan D. Gherea, *Amintiri*, E.P.L., 1968, p. 2.)

Vieaţa lui Vlahuţă). Revista tinerilor de la Iași era citită și avea un tiraj apreciabil pentru vremea aceea. În iulie 1894 (nr. 31), revista e mutată la București, unde Nădejde este chemat să pregătească apariţia noului cotidian al P.S.D.M.R., *Lumea nouă*. Mai apar 14 numere, și în numărul 45 se anunţă contopirea publicaţiei cu suplimentul literar al *Lumei noi*. Dar cum spuneam, nu intră în preocupările acestei cărţi creionarea drumului, destul de accidentat, al revistei (unele chestiuni legate de ideologia literară a publicaţiei ne vor reţine într-un capitol special). Pe noi ne interesează *Evenimentul literar* numai întrucît aici avea să se manifeste publicistic Stere, propagînd poporanismul.

O primă chestiune care ar trebui clarificată privește data probabilă a apariţiei lui Stere în paginile *Evenimentului literar*. Primele două editoriale credem că nu i se datoresc. Oficial, cu pseudonimul pe care îl utiliza atunci (C. Șărcăleanu) avea să apară în sumar abia în nr. 10. Pînă atunci, credem că nu a rămas total străin de revistă. A dirijat-o din umbră, datorită influenţei pe care, indiscutabil, o avea asupra principalilor ei colaboratori (Ibrăileanu, Spiridon Popescu și chiar Sofia Nădejde). E foarte posibil ca un cursiv din nr. 3 — nesemnat — închinat lui Gleb Uspenski să-i aparţină lui Stere. Ion Vitner, în cartea citată, consideră că parternitatea lu Stere asupra articolului ar fi indiscutabilă. Dar nu uităm că potrivit aceluiași cercetător și primele două editoriale erau atribuite lui Stere. Nu e exclus, totuși ca Stere să fi scris acest articol și adus la redacţie de unii dintre partizanii săi. Articolul comentează succint semnificaţia operei lui Uspenski cu prilejul anunţării internării scriitorului într-un spital de boli nervoase. Or, Stere era cel mai în măsură să cunoască opera scriitorului rus, rolul său în fosta mișcare narodnică. După ce se evidenţiază că Uspenski este exponent al narodnicismului, se menţiona : „În scrierea sa *Puterea pămîntului* se silește să dovedească că unele forme ale vieţii ţăranului rus sînt așa de înaintate, încît poporul rus ar putea trece la un grad superior de civilizaţiune fără ca Rusia să fie nevoită să treacă prin perioada capitalistă, trecută deja de ţările Europei occidentale. Acum vreo 12 ani începu o luptă contra capitalismului în numele intereselor ţărani-

Scanned with OKEN Scanner

lor..." [1] Să observăm că aici soluţia poporanistă, cu ocolirea capitalismului, e pusă franc, chiar dacă circumscrisă la situaţia din Rusia.

Dincolo de orice îndoială e data debutului său oficial în *Evenimentul literar :* 17 martie 1894. E greu dacă nu imposibil să se stabilească, din sursele documentare ce ne stau azi la îndemînă, cauza (sau cauzele) acestei cooptări tardive a lui Stere printre colaboratorii revistei. Prozeliţii săi erau colaboratori dintr-un început, cu un cuvînt greu în orientarea publicaţiei, iar Stere era destul de cunoscut şi realmente stimat în cercurile tinerilor socialişti din Iaşi şi Bucureşti. Îl stimau şi-l preţuiau, şi încă mult, chiar soţii Nădejde, fără de care nimic nu se iniţia printre socialiştii ieşeni. Anumite rezistenţe în calea propagării poporanismului, prin intermediul noii reviste, au fost. Ce-i drept, s-au manifestat mai tîrziu şi pînă la urmă au fost biruite. Oricum, rezistenţă a fost, şi poate că la început era mai bine organizată. Tinerii care au iniţiat revista o voiau socialistă şi nu agreau, din instinct, ocolurile diplomatice prescrise de o doctrină (poporanismul) pe care nici nu o prea înţelegeau. Dar, brusc, Stere şi-a schimbat tactica (în comparaţie cu aceea utilizată la *Evenimentul* şi *Adevărul literar),* limbajul a devenit socializant, poporanismul fiind asamblat în contextura unor articole în care e greu să li se distingă, de un neiniţiat, culoarea şi intenţia dizidentă. Şi în confuzia, în văpaia acelor vremi în care principiile, chiar cele mai eretice (dintr-o perspectivă riguroasă), puteau căpăta repede statut socialist, cine mai putea să facă disocieri ?

Articolul lui Stere trata despre *Limba literară* şi era semnat C. Şărcăleanu. Subiectul nu trebuie să trezească nedumeriri. Socialiştii se preocupau atunci mult de problemele limbii, socotind că invazia neologismelor e o expresie a tendinţelor claselor avute de a-i schimba fizionomia, îndepărtînd-o de structura ei originară. A păstra limba aşa cum o vorbeşte poporul (deci ţăranii), înlăturînd ceea ce era aluviune neologistică, li se părea socialiştilor a fi aproape o chestiune de ordin politic. Nădejde militase, în scris, în acelaşi sens, şi articolul lui Stere, cu siguranţă, l-a satisfăcut. Articolul lui Stere se plasa deci

---

[1] *Evenimentul literar,* an. I, nr. 3 (3 ianuarie) 1893.

Scanned with OKEN Scanner

în această arie de preocupări, putînd fi acceptat fără rezerve. Dimpotrivă. Numai că Stere avea despre această chestiune opiniile lui, întrucîtva mai particulare. Își începea articolul cu o critică a procesului formării structurilor românești moderne, socotite importate, deci necrescute din realitatea țării. Să observăm că nici această constatare nu era departe de ideologia socialiștilor din acea vreme. Chiar Gherea, în *Ce vor socialiștii români* (1886), socotea că România modernă, cu toate instituțiile ei, e rezultatul exclusiv al strădaniilor revoluționarilor pașoptiști, care au introdus, după modele apusene, toate așezămintele suprastructurale burgheze. Numai că Gherea socotea că acest proces de împrumut și adaptare a fost necesar. Stere a negat, chiar dacă nu violent, necesitatea acestui proces. Nu în acest articol de juneție, ci în studiile de după 1906. Deocamdată s-a mulțumit să amintească numai anomalia, pentru a putea releva prăpastia care s-a săpat, astfel, între cele două clase vrăjmașe. Anomalia nu se limitează însă, stăruia tînărul publicist, la sfera social-economică sau la cea politică. S-a extins și în lumea intelectuală : „. . . tot așa și în privința intelectuală s-au format, se poate zice, două națiuni cari vorbesc, fără esagerare, două dialecte cu totul deosebite, cari gîndesc și simțesc cu totul altfeliu și mai nu se pot înțelege între ele. Această stare e, desigur, anormală și — aicea — se naște întrebarea pusă la început : *cum trebuie să fie limba literară și ce e de făcut pentru ca să fie cum trebuie.*“ [1]

Articolul următor (continuarea precedentului) nu respingea total necesitatea neologismelor, dar se ridica împotriva exagerațiilor. Cerea o fermă acțiune de purificare a limbii („a începe o lucrare serioasă spre a purifica treptat limba noastră literară, apropiind-o de graiul poporului“). Acțiunea aceasta de purificare („să alungăm și acele cuvinte străine care au fost introduse pînă acum“) nu trebuia întreprinsă însă după criterii arbitrare și nici prin măsuri bruscate, ci cu o lentoare care izvora, poate, din preceptele evoluționiste : „Și această purificare a

[1] C. Șărcăleanu, *Limba literară*, *Evenimentul literar*, an. I, nr. 10 (21 februarie) 1894.

limbei literare nu va fi un rezultat a născocirilor dibace al unei pături subțiri de oameni culți și literați, ci a unei încrucișări îndelungate a înrîuririlor culturale din sus în jos și din jos în sus, un rezultat al lucrărilor împreună pe terenul social, cultural și intelectual a maselor muncitoare, dintr-o parte, și a păturei culte *poporaniste* în înțelesul cel mai larg și mai nobil al cuvîntului, dintr-alta... și sfîrșitul acestei evoluții va fi cînd masele muncitoare vor fi un factor mulțămitoriu în jocul puterilor sociale și politice, cînd muncitorimea va încinge toate piedicile dezvoltării sale sociale și culturale..."[1]

Stere este neostenit. În nr. următor revine cu un nou articol. După ton și aprecieri, e limpede că Stere vorbește acum ca un membru al redacției care stabilește orientarea și direcția revistei. Într-un fel, acest articol stabilește programul publicației, simbioză între vederile exprimate de primele două articole inaugurale și directivele transante din articolul lui Nădejde. Intervenția lui Stere[2] are darul de a explica așa-zicînd programul minimal al acestei reviste, ajunsă, totuși, la nr. 12 („ ... a explica lămurit și fără șovăire ce direcție vom urma noi, ce steag vom ridica deasupra colibei noastre literare?"). E negată, evident, teoria autonomiei esteticului, dar nici nu se recomandă un exclusivism riguros. Între acești poli se stabilește o linie programatică socotită echilibrată, care, minimală fiind, nu mai poate suporta nici un fel de concesie: „ ... însă sînt margini peste cari noi nu putem trece. Și aceste margini ne sînt arătate de datoriile morale pe cari le are orice om cult crescut și de economia națională față cu masele mute și necunoscute ale poporului nostru (totalitatea claselor muncitoare și producătoare). Conștiința acestei datorii ne va călăuzi în activitatea noastră *pur literară*, în aprecierile și judecările noastre. Fiecare rînd publicat în coloanele *Evenimentului literar* chiar dacă nu e inspirat de această conști-

[1] *Ibidem*, nr. 11 (27 februarie) 1894.

[2] Menționăm că ea se produce cu o săptămînă înainte ca directoratul revistei să-i fi fost încredințat Sofiei Nădejde. Credem însă că tratativele se purtau de mai înainte (poate chiar din ianuarie) și practic hotărîrea fusese luată la începutul lui martie. Iar Sofia Nădejde împărtășea opiniile poporaniste ale lui Stere. Așa se și explică rolul pe care începe să-l îndeplinească Stere în redacție. Era, într-un fel, mandatarul directoarei.

Scanned with OKEN Scanner

inţă, nu poate să fie în contrazicere cu dînsa. Acesta e minimul de cereri pe care-l putem face artiştilor. Toate aceste cuprind în sine : iubirea sinceră pentru popor, apărarea intereselor sale, lucrarea cinstită spre a-l rîdica la nivelul unui factor social şi cultural conştient şi neatîrnat — pe cît bineînţeles ne îngăduie cadrele înguste ale unui ziar pur literar. Iar dacă vă trebuie un cuvînt, o etichetă ca să rezumeze tendinţele noastre, noi vom înscrie pe steagul nostru un cuvînt nou, care însă de minune caracterizează chestiunea noastră : *poporanismul*". [1] Articolul se încheia cu promisiunea că în numărul următor va fi explicată semnificaţia termenului propus.

Să observăm că, de drept, cu acest articol semnat de Stere se anunţă deschis şi programatic poporanismul. Celelalte episoade publicistice *(Evenimentul, Adevărul)* au valoare de preliminarii. De acum încolo, poporanismul capătă statutul unui curent de idei care, deocamdată, îşi limitează sfera la ideologia literară. De fapt însă, în ciuda preciziunilor, programul tinde să depăşească teritoriile ideologiei literare, de vreme ce se preconizează acţiuni pentru apărarea intereselor „maselor mute şi ridicarea condiţiei lor sociale şi culturale. Acest articol anunţă decis nu numai „motivul datoriei", în funcţie de care — se preciza — vor fi formulate aprecierile estetice, dar şi acele viitoare clarificări ale lui Ibrăileanu potrivit cărora cerinţa minimală recomandată scriitorilor e de a nu batjocori (cînd nu-l poate omagia) pe omul din popor. Apoi nu lipsesc nici unele dintre principiile sociale şi politice programatice care în deceniul următor vor fi cunoscute drept caracteristice poporanismului. Singurul principiu lăsat acum în penumbră e cel care contesta legitimitatea socialismului şi cerea înlocuirea lui cu poporanismul. A duce lucrurile pînă la acest punct terminus era *deocamdată* greu de realizat. La urma urmei, *Evenimentul literar* se născuse ca o revistă socialistă. Nădejde o veghea de aproape, şi a face aici declaraţii de dezavuare a socialismului era de neconceput. Stere va şti însă cum anume trebuie să descrie raportul de interferenţă dintre poporanism şi socialism pentru a

[1] C. Şărcăleanu, *Ce cerem de la artişti, rev. cit.*, an. I, nr. 12 (7 martie) 1894.

Scanned with OKEN Scanner

nu leza prea mult sensibilităţile liderilor mişcării. O va face în articolul următor.

Acest articol anunţat pentru numărul 13 a întîrziat să apară şi s-a presupus că faptul s-ar datora unei posibile rezistenţe a redacţiei, care nu a acceptat ideile dezvoltate acolo. Ipoteza nu e deloc hazardată. Dar tot atît de posibilă e şi ipoteza mai simplă, că Stere a întîrziat cu redactarea noului articol, care nu era tocmai lesne de elaborat. (Procedeul va deveni apoi o habitudine în publicistica lui Stere.) Dar indiferent de veracitatea uneia sau celeilalte ipoteze (deopotrivă de plauzibile), fapt este că articolul e anunţat în nr. 12 pentru nr. 13, în nr. 13 pentru nr. 14 şi apare de abia în nr. 15. E intitulat, fără ocolişuri, *Poporanismul*.

În primul rînd, Stere nu ezită să mărturisească originea curentului pe care îl preconiza, stăruind asupra condiţiilor apariţiei narodnicismului rusesc. Ba chiar, după ce arăta ce înţelege prin poporanism, nu uită să adauge că „aceste idei au fost formulate în celebrele *Scrisori istorice* ale lui Mirtov". Această menţionare este utilă pentru că mai tîrziu, în polemicile sale cu marxiştii români, va nega faptul că poporanismul e o adaptare locală a narodnicismului. Definirea poporanismului, de care ne vom ocupa în altă parte a studiului, reia, de fapt, idei şi preciziuni din celelalte dezvoltări publicistice. Inedită, oarecum, e încercarea, deocamdată timidă, de a stabili raporturile dintre socialism şi poporanism. Evident, acum Stere nu are cutezanţa să afirme că cei doi termeni ai relaţiei se exclud ci, diplomatic, îi prezintă ca avînd sferele încrucişate. „Poporanismul, ca fenomen social, e şi mai îngust şi mai larg decît socialismul. *Mai îngust*, pentru că cuprinde numai pătura cultă, muncitorii şi ţăranii socialişti vădit că nu pot fi şi nu-s poporanişti. (Stere prezenta poporanismul ca fiind exclusiv o mişcare a tineretului intelectual burghez dornic să contribuie — multilateral — la îmbunătăţirea condiţiei materiale şi culturale a ţărănimii, n.ns.); şi *mai larg*, pentru că, dacă toţi socialiştii din pătura cultă sînt poporanişti, nu toţi poporaniştii sînt socialişti, deoarece pentru a fi socialist, un poporanist, pe lîngă elementele arătate mai sus, ar trebui să aibă încă ceva : o teorie isto-

rico-socială și un ideal foarte bine hotărît." [1] Va reveni în nr. 19, cu care ocazie, după ce justifica raționalitatea transplantării narodnicismului în România, stăruia asupra valențelor politice ale poporanismului. De fapt, și aici se reiau, chiar în aceeași terminologie, idei din foiletoanele publicate în *Adevărul literar* („nu omul e făcut pentru sîmbăta, ci sîmbăta pentru om", „program pentru popor, și nu popor pentru program" etc.) [2].

O dată cu acest din urmă articol, se poate într-adevăr considera că poporanismul, chiar în sens doctrinar — fusese enunțat. Desigur, e vorba de un enunț care mai avea nevoie de multe — foarte multe — dezvoltări și clarificări. Dar ideile principale fuseseră comunicate. Firește, nu se putea duce în această fază *totuși preliminară* o polemică deschisă cu mișcarea socialistă. Pledoariile de amploare care „documentau" necesitatea convertirii mișcării socialiste într-un liberalism militant de stînga nu se puteau încă produce. Dimpotrivă, acum Stere se face purtătorul de cuvînt al mișcării socialiste [3], participînd și chiar conducînd campanii polemice cu cercurile adversare. Polemica violentă cu *Viața* lui Vlahuță e o dovadă concludentă. O precizare ni se pare necesară. Atitudinea lui Stere, urmărind lucid un scop pe care-l va atinge peste cîțiva ani, este, fără îndoială, duplicitară. Cu toate acestea, nu este un paradox cînd spunem că Stere era de bunăcredință. Într-un capitol special al acestei cărți, vom stărui asupra detaliilor „comportamentului" trufașului siberiac în planul vieții politice. Era, indiscutabil, o chestiune de convingere, și nu de oportunitate. Firește, de convingere care și atunci, dar mai ales în perspectiva istoriei, s-a dovedit a fi eronată.

---

[1] C. Șărcăleanu, *Poporanismul, rev. cit.*, an. I, nr. 15 (28 martie) 1894.

[2] *Idem*, *„Poporul" în artă și literatură, rev. cit.*, II, nr. 19, (25 aprilie) 1894.

[3] Un articol al lui Stere — piesă importantă în polemica cu *Viața* — exprima punctul de vedere al socialismului în chestiunea națională. Autorul lasă să se înțeleagă că opiniile sale reprezintă un punct de vedere special. („Ca să sfîrșesc, iată în scurt *vederile noastre* în chestia națională. Noi nu putem decît să cîștigăm dacă românii din toate țările subjugate s-ar emancipa și ar alcătui împreună un stat liber." *Idem*, *Naționalismul și socialismul, rev. cit.*, I, nr. 21 (9 mai) 1894.

Scanned with OKEN Scanner

În acel moment însă, nu numai pentru Stere, dar nici pentru cei din fruntea mișcării socialiste delimitările acestea nu se conturau atît de ferm ca astăzi. Confuzia ideologică nu îngăduia distingerea unor intenții bine învăluite în falduri atrăgătoare.

Stere a continuat să publice în *Evenimentul literar* cicluri de articole. Ideile poporaniste erau peste tot infuzate. În forma în care fuseseră pînă acum făcute cunoscute nu vor mai apărea. Interveniseră și probleme noi. Stere, ca și ceilalți membri ai redacției, erau pînă peste cap afundați în polemicile pătimașe cu *Viața*. În aceste condiții, rămînea puțin timp și puțin spațiu pentru disocieri doctrinare, care, în toiul campaniei, ar fi părut, cu siguranță, oțioase. Mai ales că polemica se ducea în jurul unor principii estetice de care poporanistul Stere și adepții săi se simțeau sincer atașați. Ei apărau — paradoxal — împotriva lui Vlahuță, principiile artei angajate, denunțînd violent „arta pentru artă". Iar ideea artei cu caracter social, care să lumineze și să culturalizeze, era (Stere, ca și Ibrăileanu o supuseseră mereu) o teză — nu numai estetică, dar și doctrinară — fundamentală în arhitectonica poporanismului. Pe acest plan, punctul de vedere socialist și cel poporanist se întîlneau într-o comuniune de principii ce excludea coliziunea. Stere și amicii săi nu trebuiau să facă nici un efort pentru a-și tăinui opiniile. Iar socialiștii consecvenți nu aveau de ce să reproșeze celor care militau pentru poporanism că exprimau puncte de vedere eretice sau dizidente. Flamura sub care se milita, idealurile vehiculate și apărate erau cu adevărat comune. Incontestabil, piesele cu care au intervenit tinerii de la săptămînalul ieșean în această polemică erau expresia unor clarificări marxiste, de mare utilitate pentru mișcare. E adevărat, Stere avea grijă să strecoare, chiar în piesele acestei vitriolante campanii, opinii ale sale [1]. Dar nimeni

[1] „Am văzut, scria el într-un foileton care încheie — se putea? — un ciclu, că chiar și în pictură și literatura dramatică arta întotdeauna a reflectat luptele sociale și politice, ba chiar s-a amestecat direct în ele, iar paralel cu creșterea mișcării poporului muncitor, ea cîștigă tot mai mult caracterul socialist și poporanist. Mergem cu iuțeala aburului spre arta socialistă ; în afară de această evoluție rămîn numai elemente de decădere și dezorga-

Scanned with OKEN Scanner

nu avea atunci posibilitatea să discearnă. Stere și prietenii săi vorbeau în numele socialismului, și o făceau cu atîta seriozitate, zel și erudiție, încît Gherea trimitea mesaje disperate care invitau la curmarea ostilităților [1]. Dar Bacalbașa, și el angajat (în *Adevărul literar*) în luptă, îi sfătuia pe cei de la Iași, la 29 martie 1894, să întețească bătălia: „Cred că trebuie turnate mereu polemici cu *Viața*. Au să fie siliți să răspundă, și pot fi ușor distruși pe tărîmul ăsta, — fiindcă sînt proști. Mai ales să mutăm discuția de pe tărîmul literar pe cel socialist: acolo nu pricep nici pe dracu și au să spună gogomănii." [2] În nr. 26, Șărcăleanu semna cursivul *Ultimul cuvînt*, care anunța, într-un fel, încheierea polemicii. Dar în nr. 28, aceeași semnătură onora articolul, tot împotriva *Vieții*, *Ce cădere!* Încheierea polemicii venea greu, și, indiscutabil, tinerii combatanți de la *Evenimentul literar* nici nu o doreau. Temperamental, starea de încordare a luptei le convenea. Mai ales că ei aduceau în discuție idei, realmente interesante, își clarificau propriile opinii estetice și politice, cheltuiau erudiție, probau seriozitate, pe cînd adversarii excelau în injurii și calomnii. De abia după mutarea revistei la București, osti-

---

nizare, pe cari nu le va mîntui nici forma «artă pentru artă»." (*Arta și poporul*, IV, *Evenimentul literar*, an. II, nr. 37, 29 august 1894.)

[1] „Ce a devenit seninul și blîndul Gherea! Nici e casă casa lui, nici e masă masa lui! Copiii nu mai frecventează școala, nevasta și-a uitat de gospodărie, întregul personal al restaurantului din gara Ploiești, toți, zi și noapte, noapte și zi, răzfoiesc jurnale, reviste — tot ce se imprimă azi în România liberă —, numai și numai ca nu cumva să se strecoare vreo ofensă la adresa d-lui Vlahuță, fără ca Gherea să intervie pentru a apăra pe neprețuitul său ex-amic și binefăcător.

Nu mai puțin de 25 de scrisori... închise ne-a trimis în cursul acestei săptămîni, conjurîndu-ne a nu aduce nici cea mai mică «supărare» d-lui Vlăhuță.

În ultimul moment, primim a 26-a scrisoare închisă a d-lui Gherea (dl. Vlăhuță ține de-abia la a treia... deschisă), prin care sîntem chiar somați a ne strămuta pînă la 24 de oare la Ploiești pentru ne pune sub directa supraveghere a unei garde de onoare (și Vraja cerea *juriu* de onoare!). Într-un cuvînt, Gherea e perplex, și pace. ...Pentru prima oară sîntem în divergență de opinii cu Gherea... Sincere regrete, domnule Gherea, dar... nu se poate. Și doar ți-am face noi un hatîr!" (Implex, *Gherea perplex*, *rev. cit.*, an. I, nr. 26 «13 iunie» 1894.)

[2] Scrisoare publicată în *Viața românească*, nr. 6—7, 1963, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

lităţile au încetat. Stere şi-a continuat colaborarea, publicînd cele patru foiletoane *Arta şi poporul*. În nr. 38, se anunţă că articolul de fond („revista", cum îi spunea redacţia) din nr. 39 va fi semnat de Şărcăleanu. Faptul nu se produce. Semnătura lui Şărcăleanu dispare cu totul din paginile publicaţiei. Să vedem în această încetare a funcţiunilor o pură întîmplare ? Sau să o atribuim unei neînţelegeri doctrinare cu conducătorii mişcării socialiste ? Greu de spus. La sfîrşitul anului îl vom întîlni pe Şărcăleanu în *Lumea nouă*, care era, totuşi, organul oficial al partidului.

Pînă atunci, ar trebui să ne întoarcem în timp cu cel puţin cîteva luni pentru a urmări activitatea propagandistică a grupului de poporanişti în toate manifestările sale. Într-adevăr, activitatea grupului de prieteni cîştigaţi de poporanism nu se reduce la publicistică. După modele recomandate, probabil, de Stere, a fost înfiinţată la Iaşi, în 1893, societatea studenţească „Datoria" (denumirea scuteşte de orice comentariu). Societatea grupa studenţi idealişti care se simţeau datori să facă ceva practic pentru culturalizarea celor rămaşi în ignoranţă. Se ţineau conferinţe şi s-a organizat o şcoală de adulţi în mahalaua Tătăraşi. În februarie 1894 „Datoria" ţinea şedinţă de lucru. Faptul era relatat în *Evenimentul literar* cu aprobare. „Miercuri, la ora 2 p.m., o întrunire a unui mare număr de membri ai societăţii culturale «Datoria» a avut loc în aula Universităţii din Iaşi. Comitetul diriginte a făcut o expunere a mersului material şi moral al societăţii. Se ştie că scopul este a rădica nivelul cultural al păturilor de jos ale poporului prin înfiinţarea de şcoli de adulţi, conferinţe, ziare şi reviste populare. Primul pas e deja făcut : primăria noastră a pus la dispoziţia studenţilor un local pentru o şcoală de adulţi în suburbia Tătăraşi..." [1] Entuziasmul tinerilor studenţi a adus şcolii de adulţi un masiv corp de profesori, selectaţi chiar dintre ei. Mai greu era cu recrutarea elevilor. La început, erau — se pare — 12 profesori şi numai... un singur elev [2]. Treptat, s-au adunat şi alţii. Se ţineau conferinţe, iar duminica aveau loc lecţii de scris şi citit. Conferin-

---

[1] *Evenimentul literar*, an. I, nr. 8 (7 febr.) 1894.
[2] Cf. Al. Piru, *G. Ibrăileanu*, E.P.L., 1967, p. 58.

țele ar fi fost frecventate — afirmau societarii „Datoriei“ — de un public mereu mai numeros. Temele erau profilate mai toate pe probleme de popularizarea științei. („Nevoia și cartea“, „Legătura dintre aer și viață“, „Legătura între căldură și viață“, „Lupta pentru existență în seria animală“, „Evoluționism“, „Femeia din punct de vedere social“, „Eminescu și Lenau“, „În morală“) [1]. Subiectele nu erau, cum se vede, tocmai de uz comun. Totul depindea de modalitatea expunerii, adaptată, probabil, structurii intelectuale a publicului. Se anunța că aceste conferințe vor fi publicate în broșuri ieftine, sporind capacitatea funcției de instruire a maselor prin intermediul acțiunilor organizate de societate. Printre societari puteau fi amintiți Stere, Ibrăileanu, Sp. Popescu, I. Simionescu, P. Bogdan, C. Chirica, Raicu Ionescu-Rion, Mihai Săvescu, I. G. Botez, D. D. Pătrășcanu, M. Carp, N. Quinezu și alții.

Soții Nădejde vedeau, probabil, cu ochi buni această activitate culturalizatoare, în care nu distingeau atît „diversiunea“ poporanistă, cît interesul general al popularizării printre cei neinstruiți a cunoștințelor științifice. La urma urmei, și *Contemporanul* inițiase asemenea conferințe (nu și școli de adulți) și, în general, strădania culturalizatoare a tinerilor care mai toți erau socialiști, filosocialiști sau generoși, nu putea fi decît utilă scopurilor generale ale mișcării. Socialiștii bucureșteni, beneficiind de distanță, apreciau mai circumspect activitatea „Datoriei“. În *Munca* o notă aprecia lucid caracterul poporanist al activității societății „Datoria“ : „Se naște o întrebare : ce poziție trebuie să luăm noi socialiștii față cu mișcările poporaniste de soiul „Datoriei“. Un lucru trebuie să ținem minte : nu se poate cere și aștepta ca o clasă socială oarecare să lucreze *contra* intereselor ei“. Cum însă la noi burghezia nu și-a împlinit încă misiunea ei istorică, „dacă ceea ce citim și vedem agitîndu-se în tinerimea burgheză e un semn de îndreptare pe această cale, apoi noi nu putem decît să ne felicităm de aceasta. Lasă burghezimea să lumineze poporul *în interesele ei*, iar poporul luminat va ști el însuși ce trebuie să facă

[1] * * * *Mișcarea studențească*, *rev. cit.*, an. I, nr. 12 (7 martie) 1894.

în interesul său." Nu știm bine cît anume va fi funcționat „Datoria". Probabil că multă vreme nu a ființat. Prin 1895 exista încă. Dar trecerea ei prin lume, activitatea desfășurată era, incontestabil, o expresie a militantismului poporanist. Stere o inițiase și o dirijase din umbră.

4. Cu dispariția *Evenimentului literar* se încheie o perioadă bine marcată în istoria mișcării poporanismului românesc. Stere își încetează aproape activitatea publicistică. La *Lumea nouă* (care apare la 2 noiembrie 1894), va semna o singură dată (în nr. 19, din 21 noiembrie), parcă pentru a încheia cu folos socotelile anului 1894. Articolul, *Basmul cocoșului roșu,* discută, firește tot polemic, chestiuni de estetică, combătînd conceptele autonomiei esteticului. Articolul vine, prin ideație și modalitate, în prelungirea preocupărilor de la *Evenimentul literar*. De acum încolo, Stere părăsește — pentru aproximativ un deceniu — aproape complet publicistica, consacrîndu-se altor preocupări. Mai întîi, termină facultatea de drept și pregătește doctoratul. Va scrie o teză cu subiect pretențios : *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept,* dar tratată în grabă și, surprinzător, destul de superficial. Lucrarea lui Stere e scrisă în stilul său devenit mai tîrziu caracteristic, cu lungi (prea lungi) citate și ocoluri obositoare în zone vicinale subiectului, cu digresiuni și comentarii care înconjurau, în cercuri concentrice, tema. Se plîngea mereu că ar fi dorit să-și ia o temă „curat" sociologică. Dar cum la Iași nu exista o astfel de catedră, a fost nevoit să se adapteze situației, abordînd o problemă juridică pe care a tratat-o însă... precumpănitor sociolog. Chiar dacă lucrarea e subțiratecă, important e faptul că aici aflăm în embrion unele dintre opiniile sociologice ale doctrinei poporaniste (neokantianismul, evoluționismul ca principiu metodologic esențial pentru înțelegerea fenomenului social, deosebiri și apropieri cu materialismul istoric etc.). Evident, a luat doctoratul și teza a fost publicată la Iași în 1897. În același an, publică în *Arhiva* lui Xenopol trei fragmente din studiul *Încercări filozofice,* elaborat mai de mult, în anii exilului siberian.

Scanned with OKEN Scanner

Să presupunem, deci, că perioada 1895—1897 a fost în mod special consacrată preparării și elaborării tezei de doctorat, cu care ocazie a citit mult (aceasta e sigur!), selectînd idei care îi vor întări convingerile sociologice. Nu sînt așadar ani pierduți chiar pentru procesul de constituire a mișcării poporaniste. Apoi, acum sau ceva mai tîrziu se produce apropierea de Ionel Brătianu și Partidul Liberal. Anii aceștia (1897—1899) sînt consumați în tratative, conciliabule, planuri strategice și combinații politice care urmăreau două obiective majore : intrarea socialiștilor generoși în Partidul Liberal și pregătirea — împreună — a noii platforme-program a acestui partid, prin ocuparea posturilor de comandă de către gruparea „tînără" a lui Ionel Brătianu. Stere era unul dintre principalii sfătuitori și oameni de încredere ai încrezutului Brătianu-junior. (De altfel, la congresul al IV-lea al P.S.D.M.R., 1897, Morțun propusese oficial să i se îngăduie să părăsească partidul și să treacă la liberali. Sfătuit, își amînă hotărîrea.) Pe scurt spus, acum se stabilește organizatoric statutul politic al poporanismului. Sînt, cum se vede, ani de vîrf, hotărîtori în procesul de maturare a poporanismului. De la faza ideologiei larg umanitare și de cochetare cu socialismul (Valeriu Ciobanu a numit-o, în lucrarea sa despre poporanism, „perioada lavriotă"), se trece la aceea pragmatică. Statutul politic al poporanismului se precizează acum, spre sfîrșitul veacului. Dintr-o grupare în cadrele Partidului Socialist devine una, cu o foarte relativă autonomie, în Partidul Liberal. Deosebirea era fundamentală.

Dar dacă Stere dispare destulă vreme din publicațiile timpului, ecourile opiniilor sale continuă să se facă auzite. Și încă, uneori, destul de puternic. În primul rînd, Ibrăileanu este destul de activ în 1894 și începutul lui 1895 în paginile *Lumei noi*. Pînă la mijlocul lui februarie, semnătura lui e frecventă, apoi o întîlnim cînd și cînd (o dată în aprilie, de vreo cinci ori în luna mai, cîte o dată în iunie, septembrie și octombrie). Apoi și colaborarea sa încetează cu totul. Ibrăileanu era ocupat. Și-a luat licența, așteptînd un loc de profesor, se îndrăgostise și se pregătea de însurătoare. Dar atîta vreme cît a mai scris la *Lumea nouă* (pînă la mijlocul lui februarie locuia chiar în București, unde nu se putea

Scanned with OKEN Scanner

adapta de fel), Ibrăileanu e de un radicalism politic extrem. Critică gestul radicalilor lui Panu de a fi intrat în Partidul Conservator. Iar atunci cînd *Lupta* îi aminteşte că şi socialiştii, în trecutele alegeri, la Iaşi, se cartelaseră cu liberalii, Ibrăileanu replica indignat că nu poate fi egalizată o alianţă temporară dictată de nevoile stringente ale unui eveniment electoral „cu alianţa dvs. constantă cu conservatorii". Nu-i va cruţa nici pe liberali, în a căror promisiune privind votul universal nu crede de fel. (Firește, în 1899—1900, opiniile se vor schimba, iar în 1908, polemizînd cu Gherea, declara că îşi face un titlu de mîndrie din calitatea de membru al Partidului Liberal, al cărui trecut — acum — îl venera.) Dar vestigii ale opiniilor poporaniste întîlnim mai rar sub semnătura lui Ibrăileanu.

E adevărat, ecourile poporaniste sînt, în articolele lui Ibrăileanu, bine surdinizate. Ele nu lipsesc însă cu totul în paginile *Lumei noi*. Îşi trimit ecoul în articole semnate de Sofia Nădejde, Ion Nădejde (sub pseudonimul I. Delescu), V. Radu, G. Diamandy şi alţii. Ceea ce reţinuseră aceşti militanţi socialişti din ideile doctrinare poporaniste dezvoltate de Stere era mai ales principiul generos al luminării şi culturalizării. Numai la George Diamandy întîlnim parcă şi rudimente ale unor idei care ţin de determinările politice ale doctrinei poporaniste. Într-un articol, volubilul gazetar care se credea socialist, dar era numai un generos onest, ţinea să distingă între particularităţile pe care trebuie să le capete programele partidelor socialiste în ţările industriale şi cele care activează în ţări predominant agrare. La noi, dată fiind caracteristica structurii economico-sociale accentul activităţii politice trebuie mutat de la oraş spre sat. Articolul lui Diamandy nu era lipsit de opinii critice la adresa activităţii partidului său, care — stăruia — neglijează lumea rurală. De altfel, articolul purta titlul sugestiv *Spre sate* [1]. Nu e exclus însă ca acest articol, în care noi descifrăm azi ecouri poporaniste, să fie, de fapt, expresia unor discuţii din mişcarea socialistă franceză, mult familiară lui Diamandy, care editase la Paris revista sa *L'Être nouvelle*. Dar chiar dacă valabilă este această din urmă ipo-

[1] *Lumea nouă*, an. I, nr. 2—5 (11 iunie) 1895.

Scanned with OKEN Scanner

teză, rămîne faptul că opiniile lui Diamandy recheamă în memorie tezele doctrinare din foiletoanele lui Stere. De altfel, în săptămînalul *Lumea nouă literară și științifică* se va reproduce, după *L'Être nouvelle*, o recenzie extrem de elogioasă după studiul lui Rubanovici *Ideile filozofice ale lui P. Lavroff*, în care doctrina narodnică este amplu și admirativ prezentată [1].

Despre poporanism, vor scrie — cum spuneam — în *Lumea nouă* și soții Nădejde. Sofia Nădejde semna la începutul anului 1896 articolul *Poporanismul și socialismul*. Nu era vorba, cum ar sugera titlul, de un efort de delimitare și disociere între cele două concepte. Dimpotrivă, lucrurile erau astfel prezentate încît cele două concepte apar cu sfera încrucișată. După opinia Sofiei Nădejde, socialiștii intelectuali ar avea chiar datoria morală de a se înregimenta în mișcarea poporanistă, întrucît, programatic, țelurile celor două direcții se complinesc. La socialiști, tinerii intelectuali vor „lucra pentru acea reformă economică în care omenirei să nu i se mai fie răpit produsul muncei". Dar în același timp și paralel cu această directivă militantă e posibil și necesar „să fim poporaniști, să căutăm a lumina poporul". Așa stînd lucrurile, „fără să ne pierdem din vedere idealul nostru, puteam merge sub steagul poporanismului, lucrînd în înțelegere cu toți membrii poporaniști, făcînd abstracție de ideile noastre politice și economice, dînd lecții poporului de cetit și scris, ținînd conferințe de higienă etc., etc." [2] Mai rezervat, Ion Nădejde, după ce evidențiază erorile posibile ale activității poporaniste și mai ales eșecul posibil al acțiunii de luminare, sfîrșește prin a recomanda totuși tineretului intelectual socialist că e neapărat necesar să se alăture și să sprijine mișcarea poporanistă [3].

Întrucîtva mai deosebite sînt articolele semnate V. Radu. Prin titlu *(Renașterea limbei noastre literare și Poporanismul în limba și literatura noastră)*, articolele amintesc de primele foiletoane ale lui Stere din

---

[1] *Lumea nouă literară și științifică*, an. II, nr. 31—34, 1896.
[2] Sofia Nădejde, *art. cit., rev. cit.*, an. II, nr. 412 (21 ianuarie) 1896.
[3] I. Delescu, *Poporanismul și socialismul, rev. cit.*, an. II, nr. 414 (23 ianuarie) 1896.

Scanned with OKEN Scanner

Evenimentul literar, în care militantismul poporanist era redus la necesitatea cultivării unei limbi purificate, cu caracter poporal. De fapt însă aici obiectul e mai larg, discutîndu-se nu numai despre fenomenul lingvistic, ci și despre cel literar. Ideea era, ca altădată la Stere, că e necesară o veghe atentă pentru păstrarea unei limbi pure, clare și autentice. Și aceasta este numai limba pe care o vorbește poporul de la țară. E drept că și în primul articol era citat exemplul lui Maiorescu, care a găsit soluția fericită pentru eliminarea barierelor artificiale dintre limba cultă și aceea vorbită de popor. Dar în cel de al doilea articol, autorul încearcă să așeze poporanismul în planul general al istoriei culturii și literaturii naționale, găsindu-i o descendență prestigioasă. Confundînd termenul de poporanism cu cel de poporan (confuzia avea să fie de uz curent pînă tîrziu după 1910), autorul detecta, istoric, preocupări pentru condiția socială și culturală a țărănimii. Și linia de continuitate începea de la momentul Conachi și Văcărescu, trecea prin epoca pașoptistă, de aici la „Junimea" și Maiorescu, pentru a ajunge la *Contemporanul,* care „dădu noi puteri acestui curent și-l îndrumă pe o albie mai sănătoasă și mai largă".

Fără îndoială, ceea ce releva V. Radu[1] era drept și judicios. Numai că aceasta era numai una din trăsăturile poporanismului, într-adevăr comună cu preocupările mai tuturor curentelor noastre culturale și literare de structură romantică. Ceea ce îi scăpa autorului acestor articole era diferența specifică, adică fondul doctrinal pe care îl propusese Stere. Dar cui îi erau atunci perfect clare aceste distincții? Disociațiile au devenit posibile mult mai tîrziu, după 1906. Deocamdată, acum, prin 1895—1898, prin poporanism se înțelegea mai ales mesianismul luminării poporului prin mijloacele ce stăteau la îndemîna tinerimii intelectuale. Ideea era, de altfel, vehiculată peste tot. O propagau nu numai cercurile socialiste, dar și asociațiile studențești (toate congresele studențești din anii aceștia au discutat problema acțiunilor cu caracter... poporanist) și chiar unele grupări oficiale, ca de pildă aceea din jurul lui Spiru Haret. Așa se și explică,

---

[1] Articolele menționate, în *rev. cit.*, an. I, nr. 167 (1 mai) 1895, și nr. 193 (29 mai) 1895.

credem, de ce a găsit ecou ideea poporanistă în paginile oficiosului Partidului Socialist. Nici directorul *Lumii noi* și nici soția sa, Sofia Nădejde, nu se gîndeau acum (chiar dacă peste cîțiva ani vor părăsi Partidul Socialist) să propună convertirea socialismului în poporanism. Poporanismul, repetăm, era pur și simplu considerat ca o acțiune culturalizatoare, care, într-un fel, putea ajuta chiar scopurilor propagandistice ale mișcării, integrîndu-se, totodată, în preocupările generale ale P.S.D.M.R. Dar confuzia aceasta a termenilor și impreciziunea ideologică aducea, fără îndoială, beneficii morale poporanismului, despre care toată lumea vorbea în termeni elogioși, deși fiecare îi acorda o altă încărcătură semantică.

Deocamdată, în ultimii doi-trei ani ai veacului ce se încheia, grupul poporanist de la fostul *Eveniment literar* era, parcă, în așteptare. O așteptare care pentru unii se consuma în febra unei activități ce anunța decizii cruciale. În această situație se afla, mai ales, Stere, în calitatea sa de sfetnic ascultat al lui Ionel Brătianu. Ceilalți, mai ales Ibrăileanu, vegetau dezorientați, așteptînd un semn și o... dezlegare. Preocuparea absorbantă era — pentru cei apți s-o practice — politica. Dar și în această sferă interveniseră mutații pînă mai ieri nebănuite. Puritatea dăruirilor militante de odinioară era de domeniul trecutului. În locul elanurilor dezinteresate și juvenile, se instalase... luciditatea și calculul, care toate, se spunea, conduceau la concluzia că tinerii intelectuali trebuie să părăsească Partidul Socialist și să se constituie în stînga radicală a Partidului Liberal. Nu e cazul să insistăm aici asupra acestei chestiuni, care va constitui obiectul unui capitol special. Semnalăm numai faptul că în ceea ce am numit istoricul mișcării poporaniste, anii aceștia reprezintă un moment amorf, în care au prevalat tactica și tratativele de culise, alianțele cu grijă tăinuite și combinațiile mascate. În afară răbufneau doar zvonuri, nelipsite, firește, de o bază reală. Despre Stere se spuneau multe, și oamenii politici informați comentau cu admirație sau dușmănie despre „puterea" și influența căpătată în Partidul Liberal în care nu intrase, ca și în cel Socialist, din care totuși... nu făcea parte. Dar în planul vieții publice și spirituale, mișcarea poporanistă atît de spectaculos manifestă în 1894—1895

Scanned with OKEN Scanner

intrase acum binișor în conul de umbră. Lipsea o publicație în care să se afirme și să-și continue activitatea. Și acest lucru era esențial. Desigur, pentru viitorul grupării poporaniste, activitatea lui Stere de acum, plasată irevocabil în planul politic, era de o excepțională însemnătate. Dar acest lucru va fi înțeles mai tîrziu, cînd ascensiunea rapidă a poporanismului, în mișcarea de idei românească de după 1905, se sprijinea pe o platformă politică bine consolidată de Stere în 1897—1899. Deocamdată, poporanismul de odinioară părea expiat. Și impresia era deopotrivă a aderenților (să spunem secondanții ?) lui Stere întru poporanism, cît și a celor ce urmăriseră cu oarecare simpatie sau numai cu curiozitate demonstrațiile doctrinare ale lui Stere și ale prietenilor săi.

Au urmat marile evenimente politice cunoscute din 1898—1899, care — toate — au dus la plecarea generoșilor din Partidul Socialist. O etapă se încheiase — pentru poporanism — definitiv. Țelul urmărit, tenace, de Stere se realizase. Poporanismul ieșea astfel din statutul ambiguu pe care îl avea în cadrele mișcării socialiste. Dar o condiție autonomă nu avea să-și cîștige. Trecea din aripa dreaptă a Partidului Socialist în cea stîngă a Partidului Liberal. Dezideratul romantic al acțiunii de sine stătătoare se demonstra a fi o iluzie. Intervenea însă consolarea că în cadrul Partidului Liberal obiectivele — social-politice și culturale — poporaniste vor putea fi deplin realizate. Ideea aceasta și-o inoculase Stere de prin 1896—1897, cînd s-a hotărît să accepte (sau să le sugereze) propunerile de colaborare cu I.I.C. Brătianu. De acum încolo, liderul poporanist, ca și unii dintre cei apropiați lui, capătă diverse responsabilități politice, urmărind — să admitem — realizarea programului lor de reforme pe această cale.

Din 1899 încolo, cei ce altădată constituiau grupul poporanist trăiesc în izolare și dispersați, fiecare pe unde îi aruncase nevoile vieții. Unii, cei mai mulți, se aflau la Iași, alți erau la București, cîțiva se adunaseră la Galați și în orașele dobrogene. Cîte unul rătăcea în căutarea soartei prin cine știe ce oraș moldovenesc sau muntean. Dezorientarea, dezamăgirea erau generale, iar regretul, o stare sufletească încercată — acut — de toți. E adevărat, deveniseră, cei mai mulți, liberali (deși unii

nu-și oficializaseră (din jenă ?) înregimentarea și, teoretic, căpătaseră posibilitatea activității eficiente cu ajutorul puternicului organism care era Partidul Liberal. Aceasta însă teoretic. Pentru că în practică lucrurile erau mult mai complicate. Pentru a-și afirma punctul de vedere și a obține satisfacerea unor revendicări, chiar de principiu, era necesară învingerea prealabilă a conducerilor organizațiilor liberale locale. Ceea ce de obicei era o chestiune foarte dificilă, în condițiile cînd grupul Brătianu nu deținea, deocamdată, conducerea în partid. Peste tot, generoșii intrați la liberali (poate cu excepția lui Stere și a lui Al. Radovici) aveau de înfruntat ostilitatea „bătrînilor" liberali și chiar a celor tineri, care nu priveau cu ochi buni noul contingent de aspiranți. Și cei nou-veniți nu numai că aspirau la poziții fruntașe, dar urmăreau să modifice prevederi programatice bine stratificate. Situația era, deci, departe de a fi roză, „plictiselile" și nemulțumirile ținîndu-se lanț.

Ideal ar fi fost dacă poporaniștii ar fi avut o publicație a lor, autoritară și cu ecou. În acest fel, și-ar fi putut soluționa nu numai complicațiile legate de disputele politice locale, dar, mai ales, să reafirme idealul poporanist, redînd mișcării poporaniste condiția ofensivă pe care o avusese cu cîțiva ani înainte. Din păcate, le lipsea acest „instrument" vital. Ce-i drept, la Galați începea să apară, la 4 septembrie 1900, o publicație efemeră, redactată de grupul poporanist local. Se numea *Avîntul* și avea sub frontispiciu mențiunea „gazetă poporanistă săptămînală". A apărut în două serii : de la 4 sept. 1900 la 1 aprilie 1901 și, după o întrerupere de peste trei ani, reapare la 3 octombrie 1904, pentru a dispărea definitiv la 1 martie 1905. Fusese fondată de I. C. Atanasiu și, în primul rînd, de dr. Deodat Țăranu (avocat), secretar de redacție și „om la toate" fiind Const. Graur. Mihai Pastia se afla și el aici ca institutor, îngrijindu-se și de gazetă, iar Spiridon Popescu, dascăl de școală primară în Tulcea, contribuia, dacă nu cu bani, cel puțin cu pana. De fapt, grosul fondurilor îl oferise Deodat Țăranu, fost socialist și om de o mare puritate sufletească. Se înjghebase chiar, cu aceste fonduri, o tipografie a ziarului aflată în proprietatea lui Deodat A. Țăranu. (Așa se explică de ce a putut apărea aici, în 1905, *Curentul nou*

Scanned with OKEN Scanner

inițiat de Sanielevici, venit curînd, prin 1903—1904, ca profesor. la o școală din Galați.)

Grupul de la Galați desfășura și o complicată activitate de luminare în sens poporanist ; școli de adulți, conferințe, broșuri de popularizarea cunoștințelor științifice ș.a.m.d. Această din urmă activitate o puteau desfășura și pentru că în orașul Galați exista o destul de puternică mișcare sindicală. Const. Graur și alții ca el continuaseră să rămînă socialiști, iar cei ce părăsiseră Partidul Socialist își păstraseră legăturile cu liderii sindicali locali. Activitățile culturalizatoare erau astfel desfășurate, în cea mai mare parte, cu ajutorul clubului sindical gălățean. Dar indiferent de modalitatea înfăptuirii acestor acțiuni, important este faptul că grupul poporanist de la Galați era activ și își făcea anunțată existența. Numai că *Avîntul* era departe de a putea deveni o tribună poporanistă de răsunet, chiar dacă s-ar fi bucurat de continuitate în apariție. Aflăm aici articole cu deschisă orientare poporanistă (semnate de Spiridon Popescu, M. Pastia, Const. Graur), chiar *Scrisori către învățători* de felul celor publicate de N. Tofan în *Evenimentul literar*. Ecoul era însă strict limitat la cadrul local, prelungindu-și cel mult reverberațiile în cercurile foștilor poporaniști răspîndiți acum, după cum am văzut. *Avîntul* nu a fost și nici nu avea șanse să devină publicația importantă de care avea nevoie fosta mișcare poporanistă. A rămas pînă în 1905, cînd și-a încetat apariția, o neinteresantă publicație periferică.

Dezamăgirea încercată de poporaniștii acum deveniți liberali nu-și avea însă sorgintea numai în situația lor incertă, în imposibilitatea (să o considerăm temporară) de a acționa cum ar fi dorit. Dezamăgirii și dezorientării li se adăuga indignarea. O indignare neputincioasă, ale cărei văpăi pîlpîiau stins, molcomindu-se în resemnare mohorîtă. Aveau pur și simplu sentimentul că fuseseră frustrați, că opera pe care o începuseră prin 1893 era acum uzurpată și deviată de la obiectivele imaginate de ei. Desigur, cuvîntul poporanist, ideea despre acțiunea poporanistă erau pe buzele tuturor intelectualilor care căutau o soluție pentru izbăvirea din suferință a năpăstuitei lumi rurale. Dar termenul, sensul său și, în bună măsură, unele dintre mijloacele de acțiune fuseseră pro-

Scanned with OKEN Scanner

puse de membrii grupării de la *Evenimentul literar*. Ideea despre datoria tineretului intelectual burghez față de țărănime fusese, fără îndoială, pentru prima oară vehiculată, stăruitor, de poporaniști. Că și alte grupări și orientări militau întru același scop era foarte adevărat. Că adagiul „cărți pentru popor" era o lozincă generală în epocă era iarăși adevărat. Apoi, cine nu vorbea în acei ani, sincer sau interesat, de nevoia acută a luminării poporului de la sate? Toate acestea sînt adevărate. Sentimentul de frustrare pe care îl încercau atunci poporaniștii era însă, cu toate acestea, îndreptățit. Mai întîi, era însușirea (de fapt, o adevărată uzurpare) termenului „poporanist" [1]. Poate că, într-un fel, aceasta ar fi trebuit să fie pentru ei un titlu de mîndrie. Nu era, pentru că o dată cu însușirea termenului și a ideii ca atare, ei erau practic înlăturați, iar ideile pe care le propuseseră cu 7—8 ani în urmă de asemenea desconsiderate. Idealul poporanist devenise un bun comun, iar vechii poporaniști, lipsiți, în fapt, de posibilitatea de a-l practica eficient. În plus, idealul poporanist, chiar el, fusese grav deformat, căpătînd finalități noi, retrograde și conservatoare. Din larg umanitară și preponderent socială, mișcarea poporanistă tindea să capete o culoare univoc naționalistă. Totul le era împotrivă celor ce se considerau singurii poporaniști autentici.

Prin 1901, Haret, din nou ministru, reia inițiativele sale culturale și, sub directoratul lui Vlahuță și Coșbuc, face să apară *Semănătorul* (din septembrie 1901, *Sămănătorul*). Începe astfel să se organizeze curentul sămănătorist, care, după mai 1903, o dată cu venirea lui N. Iorga în fruntea noii publicații, cucerește autoritar viața publică și tineretul intelectual. Dacă pînă prin 1901 se

---

[1] În 1906, chestiunea uzurpării mai era în litigiu. *Viața românească* își apăra drepturile succesorale, demonstrînd cu indignare: „Noi revendicăm acest nume (poporanismul, n.ns.)... *noi* putem spune, l-am creat, fiindcă pentru prima oară în literatura noastră acest termen a fost întrebuințat de colaboratorul nostru, d. C. Șărcăleanu, acum 12 ani, în *Evenimentul literar* (și majoritatea scriitorilor *Evenimentului literar* de altă dată face parte din redacțiunea noastră)". Vezi P. Nicanor & Comp. *Poporanismul și d. Panu*, în *rev. cit.*, an. I, nr. 2 (aprilie) 1906, p. 298.

Scanned with OKEN Scanner

vorbea de poporanism [1], acum, nu o dată, în locul acestuia se utilizau alți termeni, de obicei „curentul sănătos de regenerare națională". Nu era vorba însă numai de o simplă substituție terminologică. Pare ciudat de ce nu a apelat Haret, fruntaș liberal, la foștii poporaniști, lăsînd ca mișcarea culturalizatoare, inițiată, dirijată și finanțată de el, să fie expropriată de tineri care, prin orientarea politică, erau mai aproape de conservatori. Ciudățenia se limpezește însă la o examinare mai atentă. Cîțiva foști socialiști (și chiar poporaniști) au izbutit să se apropie de Haret. Printre aceștia, cei mai importanți au fost D.A. Teodoru și Spiridon Popescu. Imposibilă era însă apropierea dintre Haret și grupul ieșean condus de Stere. Cauza trebuie căutată în culisele disputelor intestine din cadrul Partidului Liberal. Haret, el însuși cu o poziție fruntașă în Partidul Liberal, făcea parte din anturajul lui Dimitrie Sturdza, a cărui șefie o uzurpa Ionel Brătianu. Or, Stere era „omul lui Brătianu". Intervenea apoi și rivalitatea, omenește explicabilă, între două personalități preocupate de aceeași problemă (cea rurală, în acest caz), fiecare socotind că este deținătorul soluției salvatoare. Pînă tîrziu, chiar după apariția *Vieții românești* animozitatea dintre Stere și Haret s-a păstrat aproape constantă. De o colaborare activă pe o platformă programatică nu putea fi vorba nici în 1901, nici mai încolo, după 1906. Așa se face că deși, în 1901, liberalii fiind la guvern și Haret dispus să finanțeze o publicație cu profil și obiective poporaniste, grupul poporanist este lăsat la o parte. Apoi Haret avea nevoie de personalități (Coșbuc, Vlahuță, Slavici), și tinerii de la apusul *Evenimentul literar* erau doar... promisiuni. Iar Stere, singurul care putea fi luat în considerare pentru conducerea unei publicații, era absorbit de politica de culise. Practic, de cîțiva ani buni renunțase la publicistică.

Din orice unghi am examina chestiunea, șansele poporanismului ieșean de a se relansa în atenția opiniei

[1] În mai 1901, C. Rădulescu-Motru semna în publicația sa, *Noua revistă română*, articolul *Asupra mișcării poporaniste la noi* (nr. 33 [1 mai] 1901, p. 401—404), unde elogia inițiativele culturalizatoare ale lui Haret, pledînd pentru necesitatea activității poporaniste a luminătorilor satelor (preoții și învățătorii). Articolul lui Motru era el însuși o mărturie elocventă a popularității de care se bucura ideea de poporanism.

Scanned with OKEN Scanner

publice, acum, prin 1901—1905, erau cu totul minime. Sămănătorismul era atotputernic, și poporaniștii urmăreau cu groază fenomenul pe care îl considerau, prin proporții și consecințe, un adevărat flagel. Poporanismul lor, considerau ei, avusese un caracter socialist. Acesta, care-i luase locul, era violent retrograd, sub raport social-politic și naționalist. O acțiune de eradicare firește, pe cale publicistică, li se părea absolut necesară. Trebuia găsită o formulă organizatorică utilă și rapid eficientă.

5. Căutările, adesea, disperate după o soluție care să fie și eficientă și lesne de practicat au continuat după 1900. Resemnarea ce cuprinsese cercurile tinerilor care pînă la 1899 fuseseră toți socialiști nu era uniformă și totală. Periodic, ca să nu spunem mereu, resemnarea era străbătută de unde neliniștitoare. Se încrucișau mesaje conținînd toate întrebări ce așteptau — de la cine? — răspunsul salvator. Dar acesta întîrzia să vină. Ibrăileanu nu mai scrisese nimic de prin 1896. De fapt, nici nu avea unde scrie. Trebuie, de aceea, să fi primit cu bucurie recunoscătoare invitația lui Sanielevici de a trimite ceva la *Noua revistă română*, unde cel ce semnase la *Lumea nouă* Hassan era secretar de redacție. Trimise două eseuri, care vor apărea în aprilie și iunie. Și scria cu acest prilej lui Sanielevici, confesîndu-i-se și cerîndu-i vești în legătură cu proiectata revistă a lui Gherea, la care ar fi dorit să colaboreze. Cu siguranță că îi mărturisea (nu ni s-a păstrat scrisoarea) din nou — ca atîția alții dintre cei de odinioară — idealurile în care mai credea. „Am înțeles, cu o mare mulțumire, din scrisoarea dumitale — îi răspundea Sanielevici — că, ai rămas, ca și mine, idealist și întrucîtva romantic și că, probabil, ca și mine, vei rămînea toată viața sub înrîurirea timpului care ne-a format personalitatea". Și după cîteva reflecții pe marginea arivismului unora dintre cei ce se „distinseseră" în mișcarea socialistă!... „Cu timpul însă dispar cei *făcuți* și rămîn cei *născuți*." [1]

[1] Scrisoare din 24 august 1901, Biblioteca centrală Universitară „M. Eminescu", Iași, Fond scrisori Ibrăileanu.

Scanned with OKEN Scanner

Nu e nici o exagerare în această apreciere! Cei ce părăsiseră mișcarea socialistă continuau, într-adevăr, să se considere socialiști. Ba, chiar, socialiști militanți. În confuzia ce le era caracteristică, socoteau că între ei, care au plecat din mișcare, și cei ce rămăseseră netulburați în front, deosebirea ar fi fost de însemnătate minoră. Țelul ar fi fost același. Difereau numai mijloacele și căile pentru a-l înfăptui. În martie 1905, într-o scrisoare de răspuns, Gherea îl prevenea pe Ibrăileanu, atrăgîndu-i într-un fel atenția că, în fond, drumurile li s-au despărțit. „... Aș fi vrut să mai scriu mai multe, spre pildă asupra deosebirei noastre care provine de acolo că unii credem că slujim idealul într-un chip, alții în altul. O *deosebire mai adîncă decît îți poți închipui*, dar nu poți să-ți imaginezi cît sînt de deprimat și istovit moralicește și de aceea o las pentru altă dată.“ [1] (Subl. ns.) Se întîmplă însă că nici Gherea nu explică natura, caracterul și profunzimea acestor deosebiri. Iar tinerii foști socialiști, deși aveau conștiința abandonului, continuau să se considere tovarășii de idei ai celor de care, practic, se despărțiseră. Într-o măsură poate, aveau dreptate. În comparație cu mișcarea ce acum se ridica — masivă, *impulsivă* și *intolerantă* — și care peste cîțiva ani se va numi „curentul naționalist de la *Sămănătorul*“, fără îndoială că mai aproape le erau foștii camarazi rămași în Partidul Socialist. A milita, publicistic, împreună li se părea un act posibil și necesar. Ceea ce nu era deloc departe de adevăr. Trezirea va veni mai tîrziu, după 1907, cînd polemica dintre poporanism și socialism, devenită inevitabilă, va dezvălui imensa distanță dintre cei ce odinioară militaseră împreună. Dar, deocamdată, acum, prin 1901—1906, foștii socialiști și poporaniști căutau să întemeieze, împreună, o tribună publicistică, pe care să o folosească în comun.

Acest punct de vedere nu era numai al poporaniștilor sau al celorlalți intelectuali care părăsiseră mișcarea socialistă. Îl împărtășeau deopotrivă și socialiștii, care nici nu concepeau o publicație fără colaborarea generoșilor. O dovedește scrisoarea lui Gherea către Ibrăileanu, din care am mai citat. „... Mă întrebi dacă are să iasă

---

[1] Scrisoarea cit. și în *Viața românească*, nr. 6-7/1963, p. 22.

revista noastră. Iarna trecută am hotărît definitiv apariţia revistei pentru primăvară, bineînţeles cu condiţia că vom avea material *tipăribil*, cel puţin pentru trei numere. M-am adresat la toţi acei care pot să scrie. Jean Bart (Botez) v-a anunţat personal pe voi cei din Iaşi. După patru luni — termenul care a fost pentru strîngerea manuscriptelor —, m-am trezit cu o traducere din inglezeşte, cîteva foi, şi nici acele tipăribile... Acuma am hotărît cîţiva prieteni : eu, Cantacuzino, Voinov, Irimescu, Racovsky etc... să scoatem la primăvară o publicaţie neperiodică, între 5 şi opt coale de tipar, care va apare atunci cînd se va strînge material tipăribil... Ştiu că o astfel de publicaţie e departe de a fi un ideal, ştiu dinainte obiecţiile cari s-ar putea face unei astfel de publicaţiuni, dar pentru moment nu cred că se poate face ceva mai mult ; dacă aşa o publicaţie ar reuşi, s-ar putea transforma într-o revistă lunară. Eu nu cred că pentru moment se poate face mai mult, nu ştiu dacă se poate măcar atîta în mod convenabil. Evident, că atîta vreme cît e speranţă să iasă această publicaţie, nici vorbă nu poate să fie să scrii în altă parte..." [1] Numai că soluţia, împreună căutată, nu fusese găsită. Revista proiectată de socialiştii puri (cum le spuneau cei ce părăsiseră mişcarea socialistă) nu a apărut, în ciuda preparativelor, în 1905. Dar, repetăm, strădanile erau comune.

Numai că aceste strădanii nu se materializau în rezultate. Din cele trei nuclee (Iaşi, Galaţi şi Bucureşti) existente, nici unul nu izbutea să pună bazele aşteptatei publicaţii. Ibrăileanu tatona terenul, imaginînd proiecte. La sfîrşitul anului 1904, dorea să înfiinţeze o revistă la Iaşi. Spiridon Popescu a căpătat mandat să trateze cu prietenii din Bucureşti. De aici, îi scria în ianuarie 1906 : „Am avut o consfătuire la Nădejde, cu dînsul şi Teodoru. Ei sînt *pentru*. Nu cred că Gherea va colabora : el e hotărît să stea jumătate de an în străinătate şi altă jumătate în ţară. Totuşi cred ei că i-ar putea smulge din cînd în cînd cîte un articol. Ei cred că revista trebuie să calce a liber-democratism". Propunerea bucureştenilor era ca revista să apară în Capitală („Iaşul-provincia ar omorî revista"), unde Cantacuzino putea primi direcţia, iar

[1] *Ibidem.*

grupul Brătianu să asigure „abonamente grase în lumea mare“ [1]. Proiectul a rămas, ca atîtea altele, baltă. Nici la începuturile lunii mai 1905 lucrurile nu se urniseră din loc. Sanielevici îi scrie lui Ibrăileanu de la Galaţi (unde funcţiona ca profesor de cîţiva ani), dîndu-i detalii şi sondîndu-i deciziile. Îl anunţa pe prietenul său că ar intenţiona să scoată revista la Galaţi, unde Const. Graur administra, împreună cu Pastia, tipografia înjghebată cu banii lui Deodat Ţăranu. Ar fi discutat cu foştii socialişti (Sp. Popescu, I. Teodorescu, Pastia, Graur, Fodor, Iosif Nădejde, E. Botez [Bart], pentru a se asigura de sprijin şi colaborare. Dar aceştia l-au informat că la Bucureşti grupul de intelectuali rămaşi credincioşi mişcării (Gherea, Voinov, Cantacuzino etc.) se pregăteau să editeze „o revistă pur socialistă şi deci nu pot face cauză comună cu dvs. Asta ne-a spus-o Teodorescu (e vorba de fostul socialist I. Teodorescu, gazetar, autorul cunoscutei *Spovedania unui fiu de ţăran*, n. ns.). Eu am pledat zadarnic pentru un compromis... Propunerea lu Graur (de a se publica revista la Galaţi, n. ns.) nu s-a primit. Aşa că rămîne să vedem ce faceţi dvs. la Iaşi. Scoateţi revista ? De la socialiştii puri (Gherea etc.) să nu aşteptaţi nici un ajutor.“ [2] De altfel, scrisoarea lui Gherea către Ibrăileanu din martie a aceluiaşi an (din care am citat mai înainte) comunica şi ea un refuz.

Dar, deocamdată, proiectata revistă a „socialiştilor puri“ întîrzia să apară, iar cea proiectată de grupul gălăţean nu putea apărea. Ieşenii nu stăteau nici ei mai bine. Adevărul e (credem că ipoteza noastră nu e hazardată) că cele două nuclee de foşti socialişti (din Iaşi şi Galaţi) nu îndrăzneau să pornească o publicaţie fără a fi siguri, în prealabil, de concursul „socialiştilor puri“. Le lipsea şi experienţa, şi cunoştinţele şi, fără aceştia, nu aveau certitudinea unor colaboratori statornici care să asigure sumarelor „materie“. Şi nu orice fel de materie. Poporaniştii, ca şi cei numai generoşi, înţelegeau să facă efortul de a întemeia o publicaţie numai pentru a afirma o direcţie opusă sămănătorismului. Or, pentru aceasta

---

[1] Cf. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, Ed. Minerva, 1971, p. 277.

[2] Scrisoare din 10 mai 1905. Fond arhivă citat.

aveau nevoie de colaboratori de prestigiu, cunoscuți în domeniul sociologic și științific. Numai astfel de semnături puteau da autoritate unui nou curent. Iar socialiștii amintiți erau intelectuali de înaltă condiție (Gherea, D. Voinov, N. Leon, Paul Bujor, I. Cantacuzino), cu mare autoritate publicistică (Gherea) sau profesori universitari de renume. În jurul unor asemenea personalități s-ar fi adunat — sperau — apoi și alți colaboratori. Să recunoaștem că toate aceste calcule erau perfect rezonabile. Se întîmpla însă că intelectualii socialiști nu prea agreau ideea unei colaborări publicistice cu foștii lor tovarăși de idei. Nu numai pentru că doreau să-și întemeieze o revistă a lor. Dar și pentru că începuseră să distingă, chiar cu ochiul liber, marile deosebiri de opinie care îi despărțeau definitiv. O soluție trebuia — firește — găsită. Și încă de multă vreme.

După atîtea calcule, îndoieli și preparative eșuate, se ivește, brusc, decizia. Aparținea grupului gălățean de foști socialiști, acum liberali — cei mai mulți — destul de bine așezați în organizația locală (I. C. Atanasiu aspira chiar spre situația de lider). Tipografie aveau, fonduri pentru hîrtie se angajau să ofere, după puteri, colaborările erau gratuite. Încercarea merita să fie făcută. Mai ales că dacă izbutea, dincolo de importanța afirmării unei direcții opuse celei conduse de Iorga, ar fi adus important capital politic tinerilor liberali foști socialiști. Și chiar grupării liberale în ansamblul ei, știută fiind orientarea filoconservatoare a lui N. Iorga. Aceasta va fi *Curentul nou*. Hotărîrea odată adoptată, sînt pornite și invitațiile pentru colaboratorii posibili și necesari. Era firesc ca, printre cei dintîi, să fie solicitați ieșenii, cărora li se comunică și orientarea politică a publicației. Scrisoarea către Ibrăileanu e semnată de Sanielevici, întrucît dată fiind experiența acumulată la *Noua revistă română* lui i se încredințase misiunea de a coordona publicația. „La 15 octombrie, adică peste două săptămîni, apare o revistă literară pe care o scot aci cu Jean Bart, Pastia, Graur, N. Ionescu etc. și contînd pe sprijinul tuturor alor noștri din țară... Tendința generală a revistei este mai mult o extremă stîngă liberală decît socialism pur. Cred însă să conving pe Gherea cu ai lui — mai tîrziu, să conlucreze și ei... Sperăm să creăm un nou *Eveni-*

Scanned with OKEN Scanner

mentul literar." Şi, după aceste comunicări de principii privind apariţia publicaţiei şi orientarea ei (mărturisirea că se urmărea o reînviere a *Evenimentului literar* ni se pare cu deosebire sugestivă), urmează invitaţia la colaborare (scopul, de fapt, al epistolei) : „Te rog, dar, dacă vrei, să-mi trimiţi pînă în 3—4 zile un articol sau vreun fragment, chiar şi ceva scris în fugă, fiindcă principalul e *direcţia*, iar nu valoarea epocală a articolelor... Dacă crezi, iubite prietene, că a venit momentul ca să ne scuturăm de filistinismul şi urîta timiditate care ne-a cuprins pe toţi de cînd însemnăm şi noi ceva, dragă doamne, în liliput... atunci ia articolele de la ai noştri. Jumătate din revistă îţi stă totdeauna la dispoziţie." [1]

De fapt, deşi menţiona că speră în obţinerea unor colaborări viitoare de la socialişti, Sanielevici ştie bine că nu poate conta sigur decît pe sprijinul publicistic al celor ce părăsiseră în 1899 Partidul Socialist. Cum ar fi admis Gherea să scrie la o publicaţie care avea, programatic mărturisită, o orientare liberală de stînga ? Mai devreme sau mai tîrziu, înfruntarea s-ar fi produs inevitabil. *Curentul nou* se pregătea să fie (ca să-l parafrazăm pe Stere) „mai mult şi mai puţin" decît *Evenimentul literar*. Mai mult, pentru că vederile programatice liberaliste trebuiau să se instaleze în prim-plan, invadînd autoritar spaţiul. Şi mai puţin, pentru că socialismul, acolo nu numai acceptat, dar şi afirmat, avea să fie trecut între paranteze. Aşa a şi fost. De altfel, publicaţiile socialiste vor face cuvenitele observaţii şi calificări nu mult după apariţia revistei. [2]

---

[1] Scrisoare din 2 octombrie 1905, Fond. cit.

[2] Iată opinia Partidului Socialist despre profilul şi programul *Curentului nou*. Aprecierea e exactă, demonstrînd că liberalismul revistei nu a putut fi înfăţişat ca socialism. „...Se înţelege de la sine că această revistă nu e socialistă. Redactorii ei au declarat-o singuri într-o polemică cu d. N. Iorga... Nouă, socialiştilor nu ne rămîne decît să adeverim declaraţia sa tinerilor liberali de la Galaţi, spre a nu se da loc la nici o confuzie între ei şi noi. Da, ei nu sînt socialişti, pentru că socialismul cere convingeri pe care nu le poate avea oricine... Să vedem acum în ce constă programul acestor liberali de «deocamdată». (Se cita din articolul program, n.ns.)... După ce citisem aceasta, am privit încă o dată coperta revistei, spre a mă asigura dacă nu e pusă cumva sub înaltul patronaj al unei dame fără dinţi. Hotărît, dacă redactorii *C. N.* vor continua pe calea care şi-au croit-o atît de nobil, vor

Scanned with OKEN Scanner

O întrebare, într-un fel esențială, ar trebui să-și afle răspuns încă de pe acum. A fost *Curentul nou* o revistă poporanistă, încît să-și justifice comentarea aici, în studiul nostru? Prin intenție, fără îndoială nu. Sanielevici era departe de a fi fost un poporanist. Nici Atanasiu, iar Graur era încă socialist. Poporaniști erau, dintre gălățeni, doar Pastia și Sp. Popescu care, în timpul ministeriatului Haret (1901—1904), fusese însă mutat la București. De altminteri, să spunem în treacăt ceea ce vom demonstra detaliat în altă parte, nu toți cei ce părăsiseră Partidul Socialist deveniseră poporaniști. Cei mai mulți erau pur și simplu liberali. E drept că de stînga, dar, totuși, numai liberali. Punctul de contact programatic era lupta pentru vot universal și reforma agrară. Dar asemenea deziderate erau *atunci* acceptate de mulți liberali, fără să fi trecut pe la socialiști. Ele nu aveau în principiu o strictă determinare poporanistă, ci erau numai înglobate în ansamblul doctrinar pe care îl înălțase, cu trudă evidentă, Constantin Stere. Nimic în atitudinile acestor tineri convertiți la liberali nu amintea de panașul poporanist pe care îl aflăm la grupul ieșenilor. Așadar, grupul gălățenilor, cu excepția lui Sp. Popescu (care, deși stabilit la București, continua să-și păstreze legăturile amicale cu prietenii din Galați) nu afecționa în chip deosebit poporanismul. Dar colaborarea lui Ibrăileanu, aceea a dr. N. Lupu, aceea — sperată, dar nerealizată — a lui Stere putea să confere publicației, cel puțin parțial, o coloratură poporanistă. Sanielevici, ca și ceilalți inițiatori ai revistei, erau gata să accepte aceasta. Nu îi scria Sanielevici lui Ibrăileanu că jumătate din revistă îi stă la dispoziție, altfel spus, că înțelege să împartă

---

merita în curînd premiul întîi al virtuței. Dar se înșeală amarnic dacă speră că vor face să treacă aceste locuri comune de predicator protestant, această marfă stricată de negustori de morală burgheză și încătușetoare drept «focul sfînt al idealului». O, nu, nu !... Cît despre *C. N.*, nu e nou la el decît îndrăzneala, și cu toată coperta sa roșie și acel «deocamdată» liberal, cu toată pretenția de a fi părăsit «legea strămoșească» el continuă de a cînta «*Das alte Entsagungslied, das Epopee vom Himmel*». (Vechiul cîntec al renunțării, epopeea despre fericirea cerească) hărăzită să adoarmă acel copil bătrîn care se numește popor." (Dr. C. Racovski, *Curente noi, România muncitoare*, I, seria a II-a, nr. 49, 5—12 februarie 1906.)

spațiul publicației ? Mai ales că *acum* între liberalismul de stînga și poporanism nu era nici o contradicție de principiu. Înfruntarea se va produce mult mai tîrziu, după 1918, și Sanielevici nu se va sfii *atunci* să deschidă, excesiv cum îi era obiceiul, ostilitățile. Acum adversarul era altul. Și el le era comun : sămănătorismul. Cu toate acestea, unele divergențe se vor ivi încă din faza preparatorie a revistei. Sanielevici a redactat dinainte articolul-program, pe care — onest și principial — l-a trimis tuturor celor ce, prin colaborări, aveau să fie, într-un fel, responsabili pentru orientarea publicației. Firește, Ibrăileanu nu a putut accepta integral acest program, care confunda poporanismul cu direcția *Sămănătorului* și punea sub semnul negației și al spiritului retrograd principii care vor deveni apoi esențiale pentru ideologia literară a *Vieții românești*. Nu cunoaștem scrisoarea lui Ibrăileanu. O știm însă pe aceea a lui Sanielevici (din 15 octombrie), în care dezacordul apare evident. „Cînd am elaborat eu singur un program întreg, trebuia să fie între noi și divergențe de opinii. Și e bine că în chestiunile esențiale ne înțelegem... Lumină are să se facă cu timpul... În sfîrșit, chestiunile acestea se pot foarte bine lămuri în revistă, spre folosul tuturor. Lumea va vedea că discutăm sincer și cinstit..." [1] Divergențele acestea, socotite de Sanielevici posibil de conciliat, se vor dovedi curînd fatale publicației, pe care o voia un eveniment epocal.

Revista a apărut nu în octombrie, cum voiseră organizatorii, ci la 15 noiembrie 1905. Avea o copertă roșie-vișinie (pentru a sublinia descendența socialistă a redactorilor și a colaboratorilor ?), 64 de pagini format carte și un pronunțat caracter polemic antisămănătorist. Colaboratorii erau într-adevăr mai toți foști socialiști și era firesc ca revista să fie vehement polemică împotriva curentului patronat de N. Iorga. Dar Sanielevici, cu lipsa lui caracteristică de tact, excesiv și brutal, a compromis ceea ce fusese gîndit mai înainte a fi un program cumpănit și eficace. Să admitem că în epocă nu era tocmai clar cunoscut sensul conceptului de poporanism și că, la urma urmei, era bine ca noua revistă

---

[1] Arhiva Ibrăileanu, Biblioteca universitară „Mihai Eminescu", Iași.

Scanned with OKEN Scanner

să demonstreze că Iorga și curentul său au preluat prin rapt un termen și o orientare de alții întemeiate, pe care o compromit prin deformare retrogradă. În acest fel, poporanismul sterist putea să se distingă pur, în condiția sa progresistă. Acest paragraf din articolul-program ar putea căpăta o astfel de interpretare : „Sînt patru ani de cînd a apărut *Sămănătorul*, cu menirea de a înlocui literatura romantică-decadentă, de mai înainte, printr-o nouă literatură, sănătoasă, morală și adevărat românească. Azi, toți oamenii de bun-simț recunosc că leacul a fost cu mult mai rău decît boala însăși. Dacă însă poporanismul practic, întreprins cu cele mai bune intențiuni de un ministru liberal, a dat rezultate slabe — cel puțin pînă acum —, fiindcă pornea din birouri ministeriale, fatalmente infectate de politică oligarhică, apoi poporanismul literar al *Sămănătorului* a dat rezultate înspăimîntătoare !... Credem că a venit timpul să reacționăm în contra unor rătăciri care înrăiesc sufletele și întunecă mințile.“ [1]

Dacă aprecierile lui Sanielevici s-ar fi menținut, toate, pe acest registru, furtuna nu izbucnea. Echilibrul nu a fost însă niciodată caracteristic unui temperament coleric ca cel al lui Sanielevici. Ba chiar, în acest episod, deficiențelor temperamentale li s-a adăugat o confuzie a planurilor. Exagerațiile sămănătoriste au fost considerate în litera lor și înălțate la rangul de principii estetice și sociologice reprezentative pentru direcția națională. Articolul-program al *Curentului nou* blama cultul pentru limba și datinele strămoșești („cerem ca cel puțin noi intelectualii să nu fim terorizați cu *legea* strămoșească“), ironiza pasiunea pentru evocarea elegiacă a trecutului istoric, punea în discuție chiar idealuri scumpe, ca cel al patriotismului. E adevărat, se afirmau principii programatice judicioase și într-adevăr progresiste : „Ceea ce România de astăzi are mai grabnic de făcut nu este să sufle colbul de pe cronici, «să reînvie trecutul glorios», «să se întoarcă la limba și datinele strămoșești» — la limba de acum trei sute de ani ? —, ci, pe de o parte, să dărîme printr-o

[1] Articol-program, *Curentul nou*, an. I, nr. 1 (15 noiembrie) 1905, p. 4—6.

reformă electorală zidurile cetății oligarhice, iar pe de alta, să-și asimileze acea cultură sufletească a popoarelor din Apus, care este obîrșia bunei lor stări materiale". Sau : „În locul *idealizării trecutului* barbar... noi, cu credința nestrămutată în legea propășirii societății omenești și urmînd pe cei mai mari gînditori și cele mai sănătoase elemente din Apus, ne *avem idealul în viitor*, și considerăm toate aspirațiile spre trecut ca regrete ale claselor parazitare după privilegii pierdute". Și spre sfîrșit : „Pentru crearea noului curent, ne bizuim pe sprijinul oamenilor însetați de ideal și pe aprobarea tuturor elementelor sănătoase din țară..." [1]

Dar, repetăm, aceste considerații realmente judicioase erau compromise de violențe în ton și de desconsiderarea mentalității epocii. Datina, legea strămoșească, trecutul, chiar cel barbar și retrograd, erau mult prețuite într-o epocă în care problema națională era o realitate impunătoare. A le desconsidera brutal era mai mult decît o gafă. Se putea demonstra că aceste într-adevăr mari valori nu trebuie așezate ca stavile în calea progresului, că pe fondul lor era necesară acțiunea pentru evoluția structurilor românești pe o cale specifică, impusă de realitățile naționale. Acesta era chiar punctul de vedere al lui Ibrăileanu și al prietenilor săi întru poporanism. Sanielevici ignora însă aceste adevăruri, considerînd, dimpotrivă, că grupul ieșean se molipsise de un morb care era purtător al spiritului revolut și retrograd. Ibrăileanu — am văzut — nu a fost de acord în întregime cu articolul-program, a formulat obiecții. A acceptat, el și prietenii săi, colaborarea, pentru că spera, probabil, că articolele celelalte vor echilibra lucrurile și pentru că deocamdată nu există o altă publicație care să se constituie într-o tribună antisămănătoristă.

S-a întîmplat însă că echilibrul sperat a fost grav deteriorat. Germenii furtunii nu se aflau numai în articolul-program, ci și în acel repede devenit celebru articol al lui Sanielevici, *Morala d-lui Sadoveanu*, în care scrierile povestitorului, socotite expresia tipică a sămănătorismului, erau desființate cu ajutorul unui tabel sinoptic stupid și nedrept. (Acest articol, în ciuda declarațiilor lui

---

[1] *Ibidem* (Articolul-program).

Sanielevici de mai tîrziu, nu i-a fost cunoscut lui Ibrăileanu.) Scandalul a izbucnit instantaneu, ca o imensă vîlvătaie. Sadoveanu a făcut imprudența — regretată apoi enorm — de a răspunde într-o scrisoare indignată, care a apărut aproape simultan în trei mari cotidiene (*Voința națională*, *Epoca*, *Conservatorul*). *Sămănătorul* a replicat, evident, și el. Săptămîni de-a rîndul afișul publicațiilor a fost ținut de acest incident, patimile și violențele încrucișîndu-se de o parte și cealaltă. Poate că singurul rezultat eficient al acestei zgomotoase polemici a fost aducerea curentului sămănătorist în dezbaterea publică. Din păcate, contestarea lui, așa cum a fost făcută, fusese în bună măsură compromisă.

Ceea ce ne interesează aici e — cum spuneam — manifestarea poporanismului în paginile *Curentului nou*. Ibrăileanu, se știe, a blamat articolul antisadovenian semnat de Sanielevici. A publicat în nr. 2, în replică, *Doi critici și mai mulți scriitori* [1]. Această intervenție nu a fost, cum s-ar crede, dictată numai de considerente etice sau strict literare. Era, de fapt, determinată de opiniile poporaniste ale criticului (conceptul specificului național, motivul datoriei intelectualului etc.). Dar pînă la acest articol, Ibrăileanu a fost prezent și în sumarul primului număr. A publicat aici un studiu amplu, *Cîteva considerații asupra spiritului critic în cultura românească*, reprezentînd introducerea și primele două capitole din volumul pe care atunci îl pregătea — *Spiritul critic în cultura românească*. La o privire repede, s-ar putea spune că articolul lui Ibrăileanu nu ar avea un obiect precis. Ipoteza nu se verifică. Inclus în sumar imediat după articolul-program (semn al prețuirii și importanței opiniilor vehiculate aici), articolul are, de fapt, chiar un dublu obiectiv : antisămănătorist și filopoporanist. Nu întîlnim aici, într-adevăr, înfruntarea explicită a cutărui articol sau studiu datorat lui Iorga, Scurtu sau alt exponent al direcției *Sămănătorului*. Dar cine nu a recunoscut, atunci,

---

[1] Articolul fusese precedat de o încinsă dispută epistolară. La o scrisoare a lui Ibrăileanu, directorul *Curentului nou* îi răspundea numai aparent concesiv : „...Dacă vrei să-l aperi pe Sadoveanu, revista îți stă la dispoziție. Ar fi mai bine însă să aștepți pînă voi publica eu cîteva articole despre dînsul. Poate ai să te convingi și dumneata." Fond citat.

Scanned with OKEN Scanner

ca și astăzi, adresa antisămănătoristă, ca și, în general, antitradiționalistă, în asemenea propoziții ? „Nu e nici un popor care să nu fi împrumutat de la altele. Din chiar faptul că cultura europeană e creată de mai multe popoare rezultă că fiecare datorește ceva celorlalte. Popoarele germane au împrumutat cultura romană, toate popoarele moderne n-au făcut decît să dezvolte cultura antică. Franța veacului al XVIII-lea a împrumutat de la englezi, Germania veacului al XVIII-lea de la francezi, Franța de astăzi, în literatură, de la scandinavi și ruși, cutare școală literară dintr-o țară e fiica cutării școli literare din alta ; împrumuturi în știință etc., etc.“ Această preciziune de morfologie culturală aprecia, dintr-o perspectivă particulară, procesul de constituire a culturii române moderne. „Toată istoria culturii românești, de la sfîrșitul veacului de mijloc pînă azi, e istoria introducerii culturii străine în țările române și a asimilării ei de către români.“ Și „dacă această migrare a culturii nu ar fi avut loc, România ar fi rămas cu totul în afară de sfera civilizației, căci, încă o dată, civilizația romană se pierduse pe pămîntul Daciei. Dacă ar fi fost ca românii să ia de la început creerea civilizației, le-ar fi trebuit, spre a ajunge unde sînt astăzi, tot atîta vreme cît i-a trebuit omenirii de la egipteni pînă azi spre a se civiliza, căci civilizația de azi își are începuturile mai înainte de cel dintîi rege egiptean. Civilizația este o acumulare, și dacă ea s-ar fi pierdut și în Apus, astăzi am fi fost mult mai puțin civilizați decît egiptenii în perioada tebană.“ [1] Deși sublinia polemic necesitatea fenomenului adaptării și împrumutului unor valori culturale și civilizatoare din altă parte, Ibrăileanu nu uita să stăruie asupra unui fapt important. Anume că transplantarea, act necesar, s-a realizat pe fondul spiritualității naționale. Altfel spus, în acest proces de asimilare au fost selectate valorile necesare, în virtutea unor determinări anumite, întregul proces fiind guvernat de un riguros spirit critic. Opiniile sale poporaniste erau evidente, delimitarea de sămănătorism apărînd de pe acum tranșantă. Deși era recunoscută ne-

---

[1] G. Ibrăileanu, *Cîteva considerații asupra spiritului critic în cultura română*, *Curentul nou*, I, nr. 1 (15 noiembrie) 1905, Apud. *Spiritul critic în cultura românească*, ed. a II-a, 1922, p. 2, 3—4.

Scanned with OKEN Scanner

cesitatea fenomenului integrării unor valori din cultura și civilizația durată în altă parte, Ibrăileanu nu uită să releve spiritul, criteriile după care s-a realizat selecția valorilor asimilate. Iar criteriile înfățișate aveau o netă particularitate specific națională, imprimînd (nu e aici nici un paradox) fenomenului asimilării trăsături originale.

Nete valențe poporaniste aflăm și în amintitul articol despre Sadoveanu, *Doi critici și mai mulți scriitori*. Se vorbea despre „atitudinea scriitorului în fața vieții", despre caracterul moral al operei literare și se imputa (singura obiecție ce se aducea operei sadoveniene) că scriitorul acordă prea multă atenție lipitorilor satului, „care nu sînt tipuri reprezentative ale clasei țărănești". Nu uita să menționeze însă elogiativ că în scrierile lui Sadoveanu sînt și țărani și, mai ales, că în unele din ele este surprins fenomenul îngrijorător al pătrunderii civilizației în lumea rurală, silind țărănimea să se declaseze sau — și mai grav — să se dezrădăcineze, adică, pe scurt spus, „tristețea soartei unei asemenea revoluții", idee tipic poporanistă, pe care o vom întîlni mai tîrziu teoretizată în articolele lui Ibrăileanu sau Stere.

Cu siguranță, cea mai importantă „piesă" poporanistă din paginile *Curentului nou* a fost eseul lui Ibrăileanu, *Poporanismul*. Este, nu credem că exagerăm, cea mai notabilă contribuție în istoria de pînă acum a poporanismului. Și ea se datora — mirare — nu lui Stere, ci lui Ibrăileanu. Eseul acesta e, într-un fel, mai semnificativ decît foiletoanele lui Stere din *Evenimentul literar*. E drept că enunțul doctrinei poporaniste i se datorează lui Stere și că ideile din acest eseu al lui Ibrăileanu erau un ecou limpede din același fond doctrinar adus și dezvoltat la noi de năvalnicul „siberian". Fapt este însă că oricine examinează atent istoria mișcării poporaniste are de constatat adevărul nud și elementar că cea mai amplă și mai interesantă contribuție de pînă acum este acest eseu din *Curentul nou*. Aceasta chiar dacă ulterior, peste doi ani, studiile lui Stere din *Viața românească* vor încerca o dezbatere și o expunere accentuat doctrinară a poporanismului în variatele sale ipostaze. La locul potrivit, ne vom ocupa de opiniile poporaniste ale lui Ibrăileanu din studiul la care ne referim, ca și de cele

Scanned with OKEN Scanner

ale lui Stere, supunîndu-le unui examen comparat. Deocamdată, ar fi necesar să relevăm că ceea ce își propunea să releve Ibrăileanu în acest eseu, repetăm, semnifica relansarea curentului poporanist așa cum fusese el inițiat, imaginat și afirmat în 1893—1895. Ceea ce socotește Ibrăileanu acum că este necesar înainte de toate e subminarea monopolului sămănătorist, care se autoproclama drept unicul exponent al direcției poporane și filoțărăniste, expropriind prin eliminare vechea direcție inaugurată de *Evenimentul literar*. „Se voiește a se crea o legendă. D. Iorga vrea să convingă publicul românesc cum că d-sa și cu cîțiva tineri, sătui de spiritul străin în literatura românească, au creat o noutate : *întoarcerea la popor*. Vom dovedi că acest lucru este mult mai vechi, că a fost formulat de multă vreme mult mai complet, mai larg și că a fost pus în practică de scriitori de mai înainte." Se căutau tradiții naționale ale poporanismului, în sensul de preocupare pentru popor și expresia poporană (de la *Dacia literară* la „Junimea", *Contemporanul* și de aici la *Evenimentul literar)*, amintind — prin opinii — de articolele, menționate într-un alt paragraf al acestui capitol, semnate de V. Radu în *Lumea nouă literară și științifică*.[1] Evident, greutatea elogiului cădea asupra celor propuse și înfăptuite la *Evenimentul literar* : „Mai încoace, în perioada nouă a literaturii, adică după Eminescu, *poporanismul* a fost teoretizat și aplicat cum nu fusese mai înainte de către Alecu Russo, la *Evenimentul literar*, acum 12 ani, de către o grupă de scriitori : teoretic, de către d-nii C. Stere, R. Ionescu, un publicist de mare talent, mort la vîrsta de 23 de ani, de către cel ce scrie aceste rînduri și de alții ; aplicat de către regretatul I. Păun, care înțelegea altfel să se inspire de la popor decît, de pildă, d. Dragoslav, de către d. Spiridon Popescu, care acum în urmă a dat o minunată carte pentru învățători, în care, urmărind scopuri pedagogice,

[1] Sanielevici observa, de altfel, ecourile vechilor puncte de vedere poporaniste din acest eseu. I-o va spune deschis prietenului său, căruia îi scria în ianuarie 1906 : „Articolul *Poporanismul* îl pun în capul revistei. Poporanismul nostru socialist de odinioară avea multe cusururi. Exagerări de limbă, idealizarea poporului și cîte altele. Văd că toate le aduci neschimbate. Se înțelege, articolul e foarte bun și o viguroasă lovitură lui Iorga." Scrisoare din 16 ianuarie 1905, Fond. cit.

Scanned with OKEN Scanner

a dat frumoase scene și tipuri cu adevărat țărănești, și de alții. D. Iorga se luptă contra noastră, care, în calitatea noastră de clevetitori, atacăm țărănismul *Sămănătorului*. Și țărănismul *Sămănătorului* și clevetirea noastră sînt vedenii ale d-lui Iorga. Și d. Iorga e atît de mult *țărănist* cît sîntem noi de mult *clevetitori* ai închipuitului d-sale țărănism." Adevăratul poporanism trebuie căutat, deci, în această linie evolutivă, și nu în recomandările programatice ale exponenților doctrinari și literari ai sămănătorismului. Acestea din urmă reprezintă un poporanism falsificat și denaturat, care alunecă superficial deasupra lumii rurale, evitînd să o înfățișeze în semnificațiile ei profunde, de ordin social și economic. Sămănătorismul ar practica un țărănism fenomenal, de natură idilic-decorativă și pitorească. „E imorală această teorie, pentru că țăranul pitoresc e o concluzie care exclude sentimentul de datorie față de țăran." Or, tocmai aceasta deosebea poporanismul de sămănătorism. Nu trebuie acordată atenția exclusivă aspectelor de suprafață ale lumii rurale și nici nu trebuie să se considere că unica soluție de rezolvare a problemelor rurale stă în cultură și culturalizare. Nu prin exaltarea naționalului se va ajunge la o soluție practicabilă, ci prin măsuri de ordin socio-economic. Poporaniștii stăruiau în ideea, dreaptă în fond, că trebuia modificată structura social-economică și politică a lumii rurale prin utilizarea unui nou model de reorganizare a întregii societăți românești. Critica adusă sămănătorismului era rezonabilă. Necesitatea căutării măsurilor pentru eliminarea sau numai pentru îndreptarea anomaliilor nu numai exclusiv în sfera culturalului, ci în aceea, hotărîtoare, a social-economicului era, și ea, adevărată. Din păcate, modelul socio-economico-politic preconizat de poporanism pentru asanarea deficiențelor — grave — pe care le semnala era malformat. Toate tarele preconceptelor poporaniste, romantic-anticapitaliste, le aflăm și aici, în eseul lui Ibrăileanu. Închipuita „țară de mici proprietari", cu țăranii cultivați în școli, cu un trai îmbelșugat, cu copii care cîntă la pian și-l citesc pe Sadoveanu, trebuia să capete structura iluzorie a unei „democrații rurale", care să ocolească tipologia civilizației industriale și ca-

Scanned with OKEN Scanner

pitalismul.[1] Fără îndoială, era o înțelegere superioară viziunii statice, conservative despre satul românesc așa cum îl vedea și-l voia sămănătorismul pînă prin 1907. Dar nu era — astăzi o știm — o înțelegere sociologică asupra structurilor românești care să genereze și o soluție eficientă.

În sfîrșit, precepte poporaniste aflăm și în alte articole ale revistei. Cu deosebire sînt adesea infuzate în articolele care comentau activitatea învățătorilor fie în școlile de stat, fie în cele de adulți. Ideea era că această activitate în măsura în care era pasionată avea un nemijlocit caracter poporanist. În nr. 5, Const. Graur iscălea un reportaj despre Congresul învățătorilor, care, în acel an, s-a nimerit să fi avut loc la Galați. Făcînd un scurt istoric al mișcării culturalizatoare desfășurată de învățători, reporterul nu uita să o prezinte ca avînd la geneză îmbolduri venite din idealurile mișcării socialiste. („Cînd s-a pornit în țară generoasa mișcare socialistă, învățătorii au fost cei dintîi cari s-au încălzit de ideile pe cari atîta lume le credea mîntuitoare. Și de atunci ei au început acea risipă de abnegație, adesea inutilă, întotdeauna făcută cu cel mai cald avînt. Multe s-au schimbat de atunci, s-au evaporat multe și din ce-a fost utopie și din ce n-a fost, dar învățătorilor le-a rămas dragostea de cei mulți și oropsiți, ca și dorința neînfrîntă de a munci pentru ei.“ Sau, spre sfîrșitul reportajului, notînd în același ton evocator: „Și recunoaștem pe vechii apostoli, nu numai din felul cum lucrează, căci îi recunoaștem personal: toți fruntașii învățătorilor cari muncesc și se agită, făcînd adevăratul *poporanism* — aș putea cita nume proprii —, sînt foștii învățători socialiști, vechii abonați ai *Contemporanului* și ai *Muncitorului*, cari au păstrat sentimentul datoriei ce li s-a infiltrat atuncea și l-au transmis întocmai, ca o lege sfîntă, colegilor mai tineri.“[2]

Const. Graur nu părăsise în 1899 Partidul Socialist, se considera în continuare un fidel, dar nici lui, chiar în 1906, nu-i era deloc limpede ce este poporanismul și ce este socialismul, crezînd — ca prin 1894—1895 — că se

---

[1] G. Ibrăileanu, *art. cit., rev. cit.*, p. 140—159.

[2] Const. Graur, *Congresul învățătorilor*, *Curentul nou*, an. I, nr. 4 (20 februarie), 1906, p. 243—244.

poate milita în sens poporanist în cadrele organizate ale mișcării socialiste. Trebuie amintite, de asemenea, opiniile lui Mihai Pastia, unul dintre viitorii organizatori ai *Vieții românești*, care, într-un articol despre *Școala de adulți* (preocupare absorbantă pentru poporaniști), amintea de datoria intelectualilor de a întemeia și activa în asemenea forme cu ajutorul cărora se va obține „cultivarea mulțimei". Pastia nu căuta, precum colegul său de redacție Const. Graur, originile poporanismului în mișcarea socialistă, ci în acțiunile inițiate la începutul veacului de Spiru Haret. „Atunci s-a văzut și ne-am dat seamă că țărănimea noastră produce prea puțin pentru trebuințele României moderne și că ignoranța și barbaria în care a fost lăsată este una din marile pricini ale crizei noastre periodice, și atunci s-a început prin școli de adulți, bănci populare, sfaturi sătești etc., cunoscuta mișcare poporanistă, menită să lumineze pe țăranul nostru cum să lucreze mai cu spor pămîntul, să se hrănească mai omenește, să-și cunoască nevoile și să priceapă a și le îndestula. În sfîrșit, atunci s-a simțit nevoia înființării școalelor de adulți." Destul de repede, regreta Pastia, s-a statornicit ideea că școlile de adulți n-au sorți de reușită. Pastia crede contrariul și o demonstrează prin exemplul izbîndirilor sale din Galați, unde școala condusă de el a funcționat 4—5 ani, frecventată fiind de sute de elevi care au trecut cu bine examenele. Cerea perseverență și dăruire pe acest drum — al datoriei intelectualilor, care nu este ușor : „Ca mîni, tot acești oameni cari astăzi zăpăcesc mulțimea îi vom vedea ținînd conferințe populare, formînd școli de adulți, academii populare, deși poate acuma nici nu le trece așa ceva prin gînd" [1]. Încrederea, demnă de stimă, a poporanistului nu cunoștea granițe.

Cu toate că revista a făcut loc propagării poporanismului, grupul de la Iași nu putea continua colaborarea. Faptul devenise evident ambelor tabere, încă în decembrie 1905, adică atunci cînd nu apăruse decît primul număr al *Curentului nou*. Dovada o avem, din nou, într-una din scrisorile lui Sanielevici către Ibrăileanu : „Bine. Ai să mergi cu revista pînă cînd deosebirile între dumneata

[1] M. Pastia, *Școalele de adulți*, *rev. cit.*, nr. 5, p. 331—337.

Scanned with OKEN Scanner

și mine vor fi așa de mari, că nu vei mai putea merge... Că mi-ar părea rău dacă te-ai retrage — se înțelege. Și din motive sentimentale, și din interes pentru revistă, fiindcă polemicile d-tale vor fi un element principal de succes al *Curentului nou*... Ai dreptate că dacă am fi noi doi înțeleși am fi invincibili. Și de aceea sînt chiar necăjit că nu ne putem înțelege între noi. Dar n-am ce face. Eu sînt *socialist*, sînt *intelectual*, mă conduc de *rațiune*, de *dreptate*, de *adevăr*, de *principii abstracte*... D-ta ești *naționalist*, te conduci de motive sentimentale, prin urmare, ești supus mediului... Iașul, oraș parazitar prin excelență, te domină cu atmosfera lui. Asta-i deosebirea între noi." [1] Singura idee valabilă din această scrisoare, care trebuie reținută, e consemnarea marilor deosebiri de vederi dintre cei doi prieteni. În rest, aprecieri hazardate și departe mult de adevăr. Sanielevici, chiar dacă se considera astfel, era tot atît de socialist în 1905 (vezi opinia, citată mai sus, a *României muncitoare)* pe cît era Ibrăileanu de naționalist. Amîndoi erau liberali. Numai că primul era partizanul evoluției structurilor românești spre capitalismul industrial (vezi, în *Încercări critice*, studiul *Cincizeci de ani de evoluție*), pe cînd cel de al doilea era poporanist și deci considera că se poate evolua pe o cale specifică. Intervenea apoi și o nepotrivire profund structurală. Sanielevici, aplecat spre abstracție și cugetare, repudia sentimentalismul, nu cunoștea și nu iubea trecutul istoric, considerînd că întotdeauna prevalează argumentul silogistic și rigoarea conceptelor. Pe cînd Ibrăileanu era sentimental, diviniza trecutul, nu numai ca obiect de studiu, și iubea compasiv, aproape mistic, țăranul obijduit. I-ar fi reproșat o dată celui cu care nu se putea înțelege : „Revendicările sociale și politice ale țărănimii te lasă rece, ca și trecutul, ca și sufletul ei... Dar lucrurile acestea se simt, se trăiesc. De cîte ori ai citit *Miorița ?*" [2]

Ibrăileanu va continua două-trei luni colaborarea la *Curentul nou*. Dar chiar după apariția primului număr, decizia abandonării revistei de la Galați fusese luată. Re-

---

[1] Scrisoare din decembrie 1905, Fond cit.

[2] Apud Savin Bratu, *Ibrăileanu omul*, Ed. Tineretului, 1959, p. 212.

petăm ceea ce am notat mai înainte, scandalul provocat de violențele lui Sanielevici fusese prea mare, încît și cei care voiau să facă din această publicație o revistă *a lor* au fost siliți să renunțe [1]. Ibrăileanu. Stere, Sp. Popescu, dr. N. Lupu, Mihai Carp (ca să nu-i citățm pe toți) erau indignați de felul cum Sanielevici, necontrolat, și, de fapt, incontrolabil, compromisese cauza în care își puseseră toate speranțele. Sp. Popescu îi scria de la București lui Ibrăileanu în termeni rezoluți : „Este adevărat că m-am retras. Tu spui că-ți pare rău și eu îți spun că și mie îmi pare rău. Una plănuisem și alta a ieșit — ceva mai mult decît o porcărie. (...) Toți spun că-i păcat de articolul tău și nici nu-și pot închipui că mai poate fi vorba de nr. 2. Eu nu văd altă scăpare decît să se mute de la Galați *C. N.* să fii tu (dacă iesă la Iași) sau altcineva secretar de redacție, ca să nu se strecoare nebunii. Chiar dacă aș da, asta s-ar întîmpla numai după cîteva numere, în care n-ar figura Sanielevici ca secretar de redacție..." [2]

Hotărîrea de a funda o nouă revistă, care să fie a lor, prin program, direcție și orientare, era luată. Grupul de la Galați s-a supărat, mai ales I.C. Atanasiu, care năzuia să facă din Galați o cetățuie a liberalilor foști socialiști. Dr. N. Lupu îi scria lui Ibrăileanu, la 14 februarie 1906 : „Azi a venit Atanasiu de la Galați la mine, așa că-n loc să-i scriu i-am vorbit. Era deja înștiințat de d-ta și ți-a răspuns. Am văzut de la prima vorbă că era iritat și rău informat de foștii amici de la Galați ; dar nu mai puțin și d-ta ești rău informat în privința votului universal și a vederilor lui Atanasiu. El mi-a zis «Domnii de la Iași (și pentru d-ta el are mari considerații, mai multe decît pentru *toți* de la Iași) vrau să monopolizeze și di-

[1] Sanielevici se străduia să amîne deznodămîntul, întreținînd la prietenii săi încrederea în revistă. În ianuarie 1906, îi comunica lui Ibrăileanu că Jean Bart s-ar fi întîlnit la București cu Vlahuță, care „l-a oprit și i-a vorbit de revistă ; că-i pare bine că d-ta și eu ne manifestăm. Oameni de talia noastră e păcat să rămînă în umbră. Că în mare avem dreptate, dar să nu fim așa violenți." (Scrisoare din 4 ianuarie 1906.) Și într-o scrisoare din 12 ianuarie 1906 : „Vlahuță, dacă ar fi independent materialmente, ar fi cu noi" (Scrisoare din ianuarie, în Fond. citat).

[2] Scrisoare din 20 decembrie 1905, Cf. Arhiva Ibrăileanu, Biblioteca „M. Eminescu", Iași.

recţia politică şi literară» ; mi-a mai spus că Sanielevici l-a informat că d-ta te-ai înţeles complect cu el la început[1] că deja, după ce ai anunţat *Viaţa românească*, ai trimis articole la *Curentul nou*." Dr. Lupu avea mandat din partea lui Atanasiu să insiste pe lîngă Ibrăileanu pentru o colaborare pe mai departe la ziarele filoliberale înfiinţate acolo cu scopuri bine gîndite. „ ... Opera e pur românească, şi d-ta, admirabil combatant, eşti obligat a scrie, ca să nu se compromită acest frumos început. Că iese la Galaţi, Galaţiul e un centru liberal şi liberal-democrat, e locul cel mai nimerit. Deci te implor, şi cred că fiind convins nu e nevoie de implorare, să dai şi să faci să se deie tot concursul şi acolo." Îl ruga să-i scrie lui Atanasiu, comunicîndu-i acordul de a colabora la revista şi gazetele gălăţene, informîndu-l despre orientarea *Vieţii româneşti*. „E de mare folos pentru revistă, căci el poate mult lucra. În orice caz, e bine ca acum să nu fie divergenţe cît de mici, căci nu mai este timp de pierdut !" [2]

6. Într-adevăr, nu mai era timp de pierdut. Grupul ieşean se hotărîse, de astă dată irevocabil, să întemeieze revista de atîta vreme plănuită. Pregătirile au început probabil în decembrie 1905 sau ianuarie 1906. Există o versiune mult literaturizată, datorată lui Stere, despre momentul întemeierii revistei. Într-o zi, acreditează Stere (data, evident, nu e precizată), Ibrăileanu care-i ştia omnipotenţa, datorită poziţiei politice pe care o ocupa, a intrat furtunos în cabinetul său de lucru. „După gestul cu care şi-a pus ciomagul de cireş în colţul lui obişnuit

---

[1] Ibrăileanu a negat tot timpul acest acord, numai delicateţea l-a îndemnat să mai colaboreze, deşi considera că divorţul e necesar şi inevitabil. O ştim, printre altele, dintr-o scrisoare a sa către Brătescu-Voineşti : „Probabil că aţi fost impresionat rău de lipsa de tact şi de unele idei ale *Curentului nou*. Am fost şi eu ; cînd am primit articolul-program, deja trimisesem materie şi n-am vrut să jignesc pe Sanielevici, retrăgîndu-mă. Acum lucrul stă altfel : vom avea o revistă serioasă, care, sperăm, va fi foarte răspîndită şi va face o oarecare impresie şi va răspîndi ideile democratice ale unui liberalism sincer şi sănătos." (Scrisoare din 19 ianuarie 1906.)

[2] Scrisoarea dr. N. Lupu către Ibrăileanu, Fond cit.

Scanned with OKEN Scanner

din odaia mea de lucru și după energia cu care a și început să-și frece degetele chiar de la prag, am înțeles că Ibrăileanu vine cu o somațiune gravă și impetuoasă.

— Ce vrei acum? Să mă fac mitropolit sau șef de clinică la Spiridonie?

— Nu! Să scoți o revistă! Nu mai merge așa! X. Y. Z., în *Foaie de varză* în *Rătăciri literare*, în *Zi-i pe nume*... otrăvesc tineretul. Falsifică gustul literar, buimăcesc opinia publică. N-ai dreptul... Ai datoria... Ar fi o crimă. Ce puteam răspunde?... Dar cum puteam refuza publicarea unei reviste...?" [1]

Întrebarea e: scena aceasta, dacă s-a petrecut, cînd anume a avut loc? Bănuim, la sfîrșitul lui noiembrie 1905. În decembrie 1905 și ianuarie 1906, Stere era plecat din țară în misiuni cu caracter politic. De abia la 15 ianuarie 1906 revenea pentru cîteva zile la Iași, după care urgent își relua treburile peste hotare. Revenise de abia în martie 1906 [2]. Dar atunci numărul inaugural al revistei era tipărit. Rămîne deci stabilit că Ibrăileanu, după obținerea acordului din partea lui Stere, și-a asumat corvoada pregătirii unei întregi reviste. Nu era vorba, firește, numai de primul număr, care îndeosebi trebuia să fie impunător și ireproșabil, pentru a cuceri stima cititorilor. Ibrăileanu și-a asumat misiunea de a fixa de la început arhitectonica revistei, profilul și fizionomia ei. Stere a dat, desigur, îndrumări privind orientarea revistei. Apoi a plecat pentru două luni și mai bine, în care vreme cerea informații epistolare și aviza unele hotărîri de ordin general. Ibrăileanu trebuia să dea viață acestor directive generale, pe care, fără îndoială, și el le îndrăgea în chip deosebit. Totul trebuia luat de la început. Denumirea revistei a fost, fără multe conciliabule, stabilită, după o sugestie, se pare, venită din partea lui Vlahuță. Dar nici această hotărîre, totuși unanimă, nu rămăsese definitivă, de vreme ce Ibrăileanu, în februarie 1906, îi solicita lui Sanielevici să-i cedeze *Curentul nou*. Dacă Sanielevici ar fi acceptat propunerea (mai jos ne vom opri asupra acestui episod), revista

[1] C. Stere, *Cum am devenit director al „Vieții românești"*, *Viața românească*, an. XXV, 1933, nr. 1—2, p. 12.

[2] Vezi corespondența lui Stere din această perioadă cu Lascăr L. Catargiu. B.A.R., Corespondență 18040—18062.

Scanned with OKEN Scanner

din Iași ar fi apărut în lume, poate, cu acest titlu, atunci destul de compromis. A fost apoi hotărît formatul revistei, litera și coperta. Culoarea roșie a titlului de pe copertă a fost adoptată după *Revista d'Italia*.

Dar să ne oprim mai întîi la pertractările cu Sanielevici, pentru că de acestea e legată denumirea revistei. Deși hotărîți s-o rupă cu revista gălățeană, grupul foștilor socialiști ieșeni nu erau, probabil, siguri (nu e de mirare!) de reușita întreprinderii lor. Se gîndeau deci să mute la Iași revista, s-o scoată de sub conducerea lui Sanielevici și să dea o altă orientare unei publicații care, oricum, intrase în constiința publică. În acest fel puteau împăca și grupul lui Atanasiu de la Galați (foarte supărat că ieșenii vor să fundeze o revistă proprie), cărora li se promitea astfel că revista continuă să le aparțină pe jumătate; numai sediul se schimbă. Nu în ultimul rînd prevalau în aceste calcule complicate și chestiunea fondurilor, de care Atanasiu și ai lui se asiguraseră. Diplomația lui Ibrăileanu (niciodată strălucită) s-a izbit de tenacitatea gălățenilor și cu deosebire a lui Sanielevici. Întrevăzînd dezastrul, după ce l-a tot invitat pe Ibrăileanu la Galați, Sanielevici a făcut o vizită intempestivă, la 17 ianuarie 1906, la Iași. Ibrăileanu și prietenii săi i-au comunicat cu acest prilej decizia lor, ca și propunerile respective de cesiune. Răspunsul lui Sanielevici, care nu avea mandat să-l dea pe loc, fără a-și consulta șefii, a venit epistolar peste cîteva zile: „Iubite prietene. Hotărîrea mea este următoarea: *nu* dau revista la Iași dacă nu mă detașează și pe mine, ca să fiu secretar de redacție. Și dacă m-ar detașa, aș avea încă oarecari condițiuni, de cari e de prisos să vorbesc acum." Și adăuga, mai încolo, un sfat pe care îl prezenta ca dezinteresat și amical: „Dacă cumva te gîndești serios la o nouă revistă, îți spun că ar fi o mare greșeală. Nu mai inzist însă. Ești liber să faci cum crezi."[1]

Ibrăileanu a revenit cu propunerea sa, insistînd. Megaloman, Sanielevici a replicat cu o superbie în care rugămintea, strecurată spre sfîrșit, încerca să mascheze înfrîngerea. Și ea era totală, chiar dacă Sanielevici o

[1] Scrisoare din 23 ianuarie 1906, Fond. cit.

înfrunta superior : „Ca să dau *Curentul nou* la Iași, n-aveam cea mai mică intenţiune, deşi personal, mie, aceasta mi-ar fi folosit enorm, cred că pricepi cum și de ce ? Dar eu nu trăiesc pentru folos. Cu atît mai puţin voi fuziona cu *Viaţa românească,* ci voi continua *Curentul nou,* atîta timp cît se va putea menţine materialmente.“ Și, după consideraţii din care reieșea că datorită *Curentului nou* s-a creat un climat intelectual și politic de care beneficiază toate cercurile progresiste, inclusiv cel de la Iași, Sanielevici reafirmă refuzul său : „Dar de fuzionat nu poate fi vorba. Deja titlul (*Viaţa românească,* n.ns.) e o concesie turmei vile. Îmi spui de Vlahuţă. Dar Vlahuţă a întemeiat *Sămănătorul* și a scris celebrul articol de fond, cu vocea care vine de departe — știi de unde (aluzie la N. Filipescu, care patrona, susţineau toţi foștii socialiști, sămănătorismul, n.ns.) ...Să fuzionez cu *Curentul nou,* care propagă o literatură care va apare peste zece ani, cu Ganea de la 1848 ? Ce glumă e asta ?... Stere e om politic și publicist (semna atunci mult citite foiletoane în *L'Independance roumaine,* n.ns.). Nu-i critic literar. Cantacuzino — știinţă, Filipide — filologie. Literaţii scriu la d-ta și scriu aiurea. Deci direcţia o reprezinţi d-ta — direcţia literară. Ori d-ta eşti diletant. D-tale îţi place Sadoveanu. D-ta prelucrezi în fugă idei vechi ale d-tale, adaptîndu-le mediului ambiant actual. Eu am scos *Curentul nou* fiindcă vreau un curent *clasic realist !* Gustul meu, ce vrei ? Sînt contra tuturor teoriilor cari se lansează acuma, scriu ce gîndesc și nu vreau să știu de nimeni. Sînt un intelectual *liber* în căutarea adevărului. Pentru un silogism — fac moarte de om... Nu sînt om politic, ci intelectual. Fac critică literară cum aș face geologie... Eu vreau un curent *nou* în literatură. Și sper să-l impun cîndva acestei ţări. Acum, peste un an, cinci ? Nu știu. Dar merg la sigur... Ai mai pomenit aşa grandomanie ? Nici eu...“ (Sanielevici ţinea să fie unic și în grandomanie !) Spre sfîrșit, propunea ca cele două reviste să se înţeleagă amical, cei doi secretari de redacţie încredinţînd celeilalte publicaţii cîte un articol („ca să se vadă că am rămas prieteni. Încolo, fiecare cu drumul lui“). De asemenea, solicita ca articolul-program al *Vieţii româ-*

Scanned with OKEN Scanner

neşti să-i aducă mulţumiri („un mic compliment, o politeţă — ca să nu jubileze căţeii prea mult") [1].

Superbia sfîrşea prin a se înclina omeneşte. Şi încă solicitînd o bagatelă convenţională, subliniind parcă penibil eroarea din această prea trufaşă scrisoare. Critica literară nu e totuşi geologie, şi adevărul este întotdeauna modelat de împrejurări şi istorie. Dreptate avea aici Ibrăileanu, care se adapta — aparent — mentalităţii epocii pentru a o modifica. Dacă mai era nevoie, scrisoarea aceasta avea să-l convingă pe Ibrăileanu că, într-adevăr, colaborarea cu Sanielevici era imposibilă. Decizia adoptată prin noiembrie-decembrie trebuia urmată şi înfăptuită necondiţionat.

Odată precizate aspectele tehnice ale chestiunii, intervenea, neliniştitor, problema colaboratorilor. Revista putea conta pe grupul de prieteni ieşeni sau foşti ieşeni : Stere, Ibrăileanu, cei trei Botezi (Ion, Constantin şi Octav), Sp. Popescu, Jean Bart, Gh. din Moldova (Kernbach), D.D. Pătrăşcanu, I. Mironescu, P. Bogdan, N. Quinezu, Mihai Carp, Paul Bujor, cărora li se alăturase bătrînul N. Gane şi eruditul istoric şi literat Radu Rosetti. Pe grupul socialiştilor bucureşteni (Gherea, Voinov, Cantacuzino, Dr. S. Irimescu, I. Teodorescu) nu se putea pune bază, deoarece şi aceştia — faptul era notoriu în lumea publicistică — pregăteau o revistă a lor. Dar chiar dacă le-ar fi obţinut colaborarea, chestiunea era departe de a fi soluţionată. Ceea ce le lipsea erau scriitorii stimaţi ai timpului. Or, o revistă care voia să fie „literară şi ştiinţifică" nu putea fi concepută fără semnături de renume. În consecinţă, au fost pornite rapide acţiuni de captare pe lîngă unii scriitori : Vlahuţă, Sadoveanu, Brătescu-Voineşti, Goga, Coşbuc etc. Poate printre cei dintîi a fost solicitat Brătescu-Voineşti, care se angajase în noiembrie trecut să-i ofere lui Sanielevici, pentru *Curentul nou*, un roman. Cum manuscrisul nu fusese predat încă revistei gălăţene, Ibrăileanu s-a grăbit să-l solicite. Întîmplarea, fericită, face să se fi păstrat scrisoarea lui Ibrăileanu. Aceasta credem că e reprezentativă pentru tonul scrisorilor-invitaţie, fiind şi

[1] Scrisoarea din 3 februarie 1906, Fond. cit.

o mărturie despre programul intenționat al revistei anunțate. O vom cita selectiv :

„Stimate domnule Brătescu,

Iertați-mă că mă adresez așa, fără nici o ceremonie și, poate, vă inoportunez. O fac, încurajat oarecum de tratativele urmate an, prin d. Sanielevici. Iată despre ce este vorba : scoatem aci o revistă mare, de peste 100 pagini, sub direcția lui Stere și Bujor și cu colaborarea d-lor Gane, Vlahuță, dr. I. Cantacuzino și alții. Ne-am despărțit de *Curentul nou*, din cauza unor chestiuni de principiu, care s-au dat pe față și la sfîrșitul articolului meu despre Sadoveanu, dacă l-ați citit. Vor fi toți cu noi, și Jean Bart. Sanielevici, sper, se va contopi cu revistă cu tot, cu noi, supunîndu-se programului nostru, care se rezumează în două vorbe : *naționalism* (în sens de patriotism, n.ns.) și democrație. Va fi o revistă cinstită, fără polemici personale (aluzie la *Sămănătorul* și *Curentul nou*, n.ns.), cu discuțiuni de idei, de altfel nume ca Gane, Vlahuță, Stere, dr. Cantacuzino sînt o garanție. Anul trecut, cînd eram să scoatem revista, mi-a scris Sanielevici că ați fi fost dispus să dați un roman, pe care să-l tragem aparte, în volum. Dacă ați voi să dați revistei acesteia, *Viața românească*, prestigiul talentului și numelui d-voastră, trimițîndu-ne romanul, am fi fericiți să-l publicăm și să-l tragem aparte, fără să facem nici o pretenție de editor (...) Încă o dată, stimate d-le Brătescu, vă rog și în numele lui Stere, care m-a însărcinat să vă scriu (...), să ne dați prețiosul d-voastră concurs." [1]

Cum Brătescu-Voinești nu a răspuns deloc încurajator, Ibrăileanu a revenit — la 2 februarie —, insistînd și aducînd argumentele... convingătoare : „Revista noastră are pretenția să aibă succes și să plătească, din veniturile ei, pe colaboratori, și dintre colaboratori mai întîi pe cei din afară, și în primul rînd pe literați. Dar ca să ajungem la acest ideal, trebuie să facem *impresie* în țară, și impresia n-o putem face decît prin talentul și numele colaboratorilor revistei. Iată pentru ce ținem așa de mult la colaborarea d-voastră !... Vă propun și d-voastră să lăsați cîteva zile altă ocupație și să ne tri-

[1] Scrisoare din 19 ianuarie 1906, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

miteți o bucată, o schiță sau un fragment din roman și, fiindcă veți sacrifica un proces, două, să vă plătim bucata, cum mi se plătește mie suplinirea, cum am propus și lui Sadoveanu să-i plătim." [1] Insistența lui Ibrăileanu a recoltat numai rezultate parțiale. În numărul inaugural, sumarul nu l-a putut înscrie și pe Brătescu-Voinești. Faptul se va produce de abia în numărul 2. Dar acum colaborarea lui Brătescu-Voinești se datora, poate, mai curînd faimei — repede cîștigată — a revistei, decît insistențelor secretarului de redacție.

Succes total a recoltat intervenția pe lîngă Sadoveanu. Acesta, mult îndatorat lui Ibrăileanu pentru gestul nesperat de a-i fi replicat lui Sanielevici chiar în revista acestuia, nu a putut refuza solicitarea. Mai ales că-l prețuia pe Ibrăileanu („om rar între puțini") și îi împărtășea convingerile politice, generos umanitare. Ibrăileanu i-a scris, probabil, în ultima decadă a lui ianuarie. Sadoveanu s-a grăbit să răspundă la 3 februarie : „Colaborarea mea de la sine vă e dată cu cea mai mare plăcere, numai să mi-o îngăduie situația mea de colaborator la *Sămănătorul*, ca redactor — numele meu alături de numele lui Iorga scris pe copertă —, ceea ce mă obligă la unele îndatoriri". Sadoveanu credea că e posibilă apropierea proiectatei reviste cu *Sămănătorul* și dădea sfaturi — vai, ineficiente — în acest sens. Nu uita să adauge că, alăturîndu-se *Sămănătorului*, noua revistă și-ar asigura cititori și, în acest fel, s-ar obține „și un succes material, care, pare-mi-se, e lucru foarte de seamă" [2]. Desigur, sfaturile acestea nu au fost ascultate. Important era că s-a obținut promisiunea lui Sadoveanu de a colabora, ce în ochii unei anumite categorii de cititori și critici, partizani ai specificului național în literatură, însemna că acea revistă nu e potrivnică „curentului sănătos". Pentru primul număr a cedat povestirea *Pustiul*. Nu a trimis-o, ci, semn de integrare în noua grupare, s-a deplasat special la Iași, unde a citit-o la o reuniune ad-hoc, ținută nu într-un salon simandicos, ci într-o cîrciumă „fără pretenții". Era, într-un fel, una dintre primele (dacă nu chiar prima) ședințe redacționale ale grupului de la *Viața românească*. Se spera că, prin Sadoveanu, se va ob-

[1] Scrisoarea citată.
[2] *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. I, E.P.L., 1966, p. 206—207.

ține și colaborarea celor mai notabili dintre scriitorii de la *Sămănătorul*. Atenția era cu deosebire îndreptată spre Iosif și Anghel. Dar colaborarea lor se va produce tîrziu : de abia în februarie 1908. Nu erau neglijați nici scriitorii azi de mult ieșiți din uz, dar care atunci erau prezențe stimate, iar scrierile lor într-adevăr citite. A fost solicitat, de pildă, I. Ciocîrlan (prin Spiridon Popescu), care, răspunzînd favorabil, a apărut în nr. 4 al primului an. Important era însă că s-a obținut promisiunea de colaborare, prompt materializată, a lui Vlahuță și a lui N. Gane (pe atunci, un venerabil nume ilustru). Materia primului număr a fost adunată destul de rapid, sumarul fiind alcătuit cu socoteală și diplomație. „Mașinăria", cum îi spunea Ibrăileanu, a fost pusă la punct meticulos ; aproape nemțește. Ibrăileanu muncea enorm : „Pentru 400 de franci pe lună, muncesc toată ziua, și sînt un neurastenic, sufăr de insomnie etc.", i se confesa lui Brătescu-Voinești în februarie 1906. Într-adevăr, această lună februarie trebuie să fi fost infernală pentru secretarul de redacție, ca și pentru „amici". Jucau, într-un fel, ultima și marea lor carte. Nu aveau voie să rateze. Totul (și din cîte detalii, aparent minore, se constituia acest tot ?) trebuia calculat minuțios pe o tablă de valori cu multe, foarte multe necunoscute.

Deși programul revistei fusese stabilit cu multă vreme înainte (am spune că aceasta se întîmplase încă la începutul anului 1905, cînd se proiectase apariția unei reviste ieșene), se impunea clarificarea raporturilor cu publiciștii socialiști. Nu era cu totul exclusă din calcule — deși șansele erau minime — eventualitatea obținerii unor colaborări ale socialiștilor. Ibrăileanu, cu acordul lui Stere, a forțat chiar oferta, propunîndu-i lui Gherea direcția. Știa, desigur, că propunerea îi va fi refuzată. Dar, diplomația cerea ca Gherea să fie anunțat de înființarea revistei, să fie solicitat s-o onoreze, în acest fel sperîndu-se în neutralizarea unor polemici și înfruntări care au fost, totuși, inevitabile. Mai ales că ieșenii știau că ilustrul critic și tovarășii săi sînt și ei într-un stadiu foarte avansat cu pregătirile pentru apariția revistei *lor*. Dar asemenea stadii mai fuseseră atinse și în anii trecuți, fără ca revista socialiștilor, atît de așteptată, să devină realitate. O nouă și ultimă încercare trebuia deci făcută.

Mai ales că ieșenii deveniți liberali (îi includem și pe cei care acum se aflau stabiliți la București) îl prețuiau pînă la venerație pe Gherea, îi erau prieteni apropiați și se considerau — oricît de ciudat ar părea ! — ca avînd încă idealuri socialiste.

Colaborarea cu socialiștii, în paginile unei publicații comune, li se părea un act nu numai posibil, dar și necesar. Că ipoteza ieșenilor nu era hazardată o dovedește scrisoarea Izabelei Sadoveanu, rămasă încă alături de socialiști, care, solicitată să colaboreze, acceptă, socotind că noua revistă reia militantismul socialist vremelnic întrerupt de vreo zece ani : „Da, domnule Ibrăileanu, de zece ani glasul nostru a amuțit parcă speriați noi înșine de prăbușirea subită a unei opere căreia îi consacrasem toată activitatea și credința tinereții noastre. Azi vrem să începem a clădi nu pentru noi, ci pentru urmașii noștri, vrem să le dăm o bază solidă pe care să reînceapă mișcarea noastră neizbutită, vrem să le dăm o țărănime pregătită pentru realizarea idealului socialist... Programul lucrat de d-ta, Stere etc. nu mă îngrijește, vă cunosc îndeajuns pentru a nu mă îndoi de valoarea lui... În fine, închei cu asigurarea că voi fi fericită să contribui cu ceva la opera nouă pe care o întreprindeți. Că voi trimite cît de curînd un articol pentru nr. 2 și că, după ce mă voi consulta cu d. Teodoru, Voinov etc., voi trimite o listă a celor pe care am putea conta ca abonați, pentru ca ea să fie cît se poate de completă.“ [1]

Că Izabela Sadoveanu era o „entuziastă“ este adevărat, că aprecierile ei puteau fi strict personale nu e nici aceasta exclus. Nu ni se pare însă exagerat să reținem de aici că unii dintre intelectualii rămași socialiști vedeau — atunci — în inițiativa grupului ieșean un act salvator, necesar chiar renașterii mișcării socialiste. De altfel, aprecierea aceasta e verificată și de răspunsul lui Const. Graur la invitația de colaborare. Continuînd a fi socialist, Const. Graur accepta invitația „Firește, colaborez bucuros dacă vă este util ceea ce pot da eu...“ (Scrisoarea din 23 februarie 1906. În fond scrisori Ibrăileanu, B.C.U. „Mihai Eminescu“, Iași.) Deci, o tatonare a terenului pentru clarificări și precizări ale poziției era

[1] Scrisoare din 12 februarie 1906. În *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, ed. cit., p. 324, 325.

absolut necesară. Mai ales că în cazul unui refuz (scontat) din partea lui Gherea, inițiatorii se și hotărîseră pentru Paul Bujor, universitarul ieșean care, și el, nu-și trădase idealurile tinereții, rămînînd socialist. Ibrăileanu i-a scris deci lui Gherea. A făcut-o însă destul de tîrziu, de abia la 14 februarie, adică după ce treburile revistei fuseseră definitivate și colaboratorii principali recrutați. Deci Gherea era nu consultat, ci pus în fața unui fapt împlinit și invitat să adopte o decizie în fața acestei realități :

„Stimate prietene,

Nu te-am văzut de mult și nu mai știu ce faci, nici ce gîndești — nu-i vorbă, nu mai știu ce gîndește nimene și n-aș putea spune sigur nici ce gîndesc eu asupra lucrurilor vieții, în criza asta prin care trecem.

De atîta sînt sigur că, intelectualicește, am murit cu toții, căci nu mai însemnăm nimica în țara aceasta, unde atîția alții, nechemați, sînt aleși. Și, cît despre mine, nu mă gîndesc la în adevăr obscurul meu nume, ci la ceea ce reprezentam altădată și la aceea ce am putea, poate, fi încă o dată.

Cîțiva de aici însă ne-am gîndit să mai facem o ultimă încercare de a trăi și am hotărît să scoatem o revistă, mai propriu : revista pe care d-ta o dorești de atîta vreme, dar pe care, cum ni s-a spus că te-ai exprimat, ai tot amînat-o din lipsa unui Jac Negruți. Dacă voiești, ne însărcinăm noi, mai mulți, să jucăm rolul lui Jac Negruți, și ceea ce a făcut el, unul, poate vom fi în stare să facem mai mulți. Dacă d-ta o scoți în București în martie ori aprilie, n-am nimic de zis, ne supunem, dar d-ta s-o scoți, sub direcția d-tale... Dacă nu, atunci o scoatem noi și te rugăm să te pui în fruntea ei sau, cel puțin, să colaborezi, și de la primul număr, pentru ca să știe lumea, prin faptul colaborării d-tale, *ce vrea să fie această revistă.*

Deși, cum am spus, nu știu bine ce gîndește nimene, și probabil fiecare dintre noi, socialiștii, gîndește deosebit de ceilalți (judecînd după noi din Iași), dar sînt sigur că e ceva comun între toți, substratul adînc, *modul* de a gîndi, în sfîrșit socialismul nostru teoretic. Dacă ne deosebim în privința a ceea ce credem că trebuie de făcut în lucrurile politicei curente, deosebirea cred că

vine de acolo că unii credem că slujim idealul într-un chip, alţii în altul — dar idealul cred că e acelaşi la toţi. Aşa că avem destule lucruri comune care să ne apropie în de noi şi să ne separe de rest.

Cred că îţi va vorbi şi Stere, dar pot spune chiar acum că politica de partid nu se va face în revistă, că vom fi liberi şi faţă de liberali, pe care, dacă vom avea motiv, îi vom critica, şi că partea *afirmativă* a politicii dacă se va face vreo politică, va fi arătarea falimentului politicii actuale şi nevoia ca clasele dezmoştenite să fie făcute stăpîne pe ţară.

Se poate să te hotărăşti să scoţi revista d-ta, atunci bine, numai s-o scoţi imediat, căci, dacă declari că... mai pe urmă, nu credem şi o scoatem noi. Se poate să nu o scoţi, dar să nu vrei să fii cu noi, atunci vom regreta adînc. Se mai poate să te hotărăşti să aştepţi ce avem să facem, cum are să fie revista şi apoi să colaborezi. De asta mă tem, căci cu d-ta sau *fără* la început, cînd se lansează, e mare deosebire. D-ta eşti un factor foarte important pentru reuşită şi, dacă te substragi, atunci reuşita va fi mai mică... şi însuţi d-ta nu vei fi satisfăcut şi... nu vei colabora... Te rog răspunde-mi ce crezi şi trimite-ne un articol.

Salutări prieteneşti
G. Ibrăileanu, prof., Iaşi“ [1]

Scrisoarea, diplomatică şi luînd în considerare toate ipotezele posibile, nu e lipsită, repetăm, de sinceritate. Ibrăileanu, ca şi Stere doreau realmente să obţină colaborarea lui Gherea. Această atît de dorită colaborare nu avea să vină. Nu ştim răspunsul lui Gherea şi nici dacă un răspuns va fi fost trimis, formal, la Iaşi. Îl cunoaştem însă, indirect, din scrisoarea lui Const. Graur citată mai sus. „Despre Gherea — îi comunica lui Ibrăileanu viitorul director al *Adevărului* — pot să-ţi spun cu absolută siguranţă că n-are nimic scris şi că, precum ai văzut şi d-ta, are să fie greu de mişcat. De altfel, el mi-a spus chiar acuma — căci m-am oprit şi în Ploieşti — că şi ei s-au hotărît, în sfîrşit, să scoată revista foarte curînd. Ar fi păcat deci să se împartă forţele...“ Refuzul

[1] (Scris. la 14 febr. 1906.) Apud Al. Piru, *Ibrăileanu către Gherea, Viaţa românească*, 1956, nr. 11, p. 181—182.

Scanned with OKEN Scanner

lui Gherea e deplin explicabil. Confuzia ideologică a tinerilor intelectuali ce rămăseseră în jurul său ca fideli fără a fi însă toți și militanți) le îngăduia naivitatea de a vedea în Stere și Ibrăileanu niște socialiști. *Lui* asemenea naivități îi erau refuzate. În ciuda asigurărilor lui Ibrăileanu și Stere, era convins că proiectata revistă va avea o netă orientare politică liberală (chiar dacă elementul politic va fi voalat). O asemenea revistă Gherea nu putea gira și nici nu putea colabora la ea. Dimpotrivă, socotea că e necesar să-i dezvăluie condiția, clarificînd, în sfîrșit, public marile deosebiri ideologice dintre socialism și convingerile celor ce trecuseră la liberali. Indiferent dacă aceștia din urmă profesau un liberalism de stînga, „generos", sau poporanismul.

Montarea unei asemenea mașinării (am citat dintr-o scrisoare a lui Ibrăileanu) cum era o revistă lunară, de 150 de pagini, format carte, presupunea fonduri apreciabile. Este știut că munca de redacție și administrație (cu excepția secretarului) era benevolă. Se punea însă presant și continuu problema fondurilor pentru achiziționarea hîrtiei (și încă a unei hîrtii de calitate mereu aceeași), a tipografiei și a colaboratorilor. Pentru că *Viața românească* avea orgoliul de a-și remunera excelent, spre uluirea acestora, colaboratorii. Negreșit, în primul număr nu au fost plătiți decît colaboratorii mai de seamă, cheltuielile au fost deci mai mici. Dar numai imprimarea unui număr (manoperă și hîrtie) costa 2500—3000 de lei, la care se adăugau cheltuielile de expediție. De unde și cum au fost procurate aceste fonduri? Chestiunea nu este una oarecare. Cîte acuzații nu au fost rostite tunător din această cauză? Se spunea deschis că *Viața românească* e finanțată direct de Partidul Liberal pentru a-i face politica, îndeplinind rolul *Convorbirilor literare* pentru gruparea junimistă. Iorga nu ostenea în a denunța *„contoarul" Vieții românești*, pe la ghișeele căruia „sînt cumpărate conștiințele scriitorilor". Iar S. Mehedinți, directorul nu tocmai potrivit ales al *Convorbirilor literare*, se credea ironic atunci cînd comenta „îngrozit" acel „americanism literar", cu care *Viața românească* ar fi poluat atmosfera literară. Vrem să spunem că de clarificarea situației financiare a revistei depinde nu în mică măsură și fixarea condiției ei, totuși neaservită.

Scanned with OKEN Scanner

La fundarea revistei s-a constituit, cum se obișnuia pe atunci, o asociație proprietară. Ibrăileanu vorbea într-o scrisoare din februarie 1906 de „cei 14 proprietari" ai încă neapărutei reviste. Aceștia erau, desigur, membrii asociației. Nu știm exact cine au fost. Dar nu puteau fi alții decît „amicii", care mai tîrziu vor fi cunoscuți sub apelativul îndrăgit „viețiștii" (Stere, Ibrăileanu, Ion și Const. Botez, Sp. Popescu [?], Gh. Kernbach, N. Quinezu, M. Carp, Paul Bujor ș.a.). Nu am găsit, deocamdată, actul de asociație al revistei, care a fost, probabil, întocmit în februarie-martie 1906. Am găsit însă, în arhiva Ibrăileanu de la B.C.U. „Mihai Eminescu", din Iași, contractul de asociație al proprietarilor *Vieții românești* încheiat la 7 octombrie 1907[1]. Îi cunoaștem deci pe „proprietarii" revistei din octombrie 1907 încolo. Cu unele excepții, aceștia au fost, probabil, și în 1906. (Presupu-

---

[1] „*Act de asociațiune*

Subsemnații C. Botez, I. Botez, M. Carp, G. Ibrăileanu, Gh. Kernbach, N. Quinez și C. Stere convenim următoarele asupra dreptului de proprietate a revistei *Viața românească*:

1. Proprietatea revistei aparține asociației subscrișilor. Nimeni nu va putea ceda partea sa decît către societate. Nici un asociat nou nu va putea fi primit fără consimțămîntul tuturor asociaților în viață. În caz de retragere voluntară, asociatul nu poate avea nici o pretențiune contra asociațiunii, rămînînd totuși răspunzător de datoriile revistei contractate pînă în momentul retragerii. În caz de moarte, urmașii asociatului decedat nu vor avea nici un drept în asociație, dar vor primi o dată pentru totdeauna o indemnizare echivalentă cu de cinci ori partea sa de beneficii, calculată după media celor din urmă trei ani ai apariției revistei.

2. Direcțiunea revistei rămîne încredințată d-lui C. Stere, care păstrează dreptul de a-și alege pe co-directorul științific al revistei.

3. Administrațiunea revistei se face de coproprietari, cari vor putea delega parte din atribuțiuni unei anumite persoane răspunzătoare către coproprietari, cari vor da descărcare cu majoritatea din numărul membrilor. Aceeași majoritate va decide asupra repartizării beneficiilor și deficitelor anuale. O delegațiune compusă din C. Stere, directorul revistei, secretarul de redacție și administratorul va fixa onorariile celorlalți colaboratori.

4. Nimeni nu poate rămîne coproprietar al revistei decît atîta timp cît lucrează efectiv pentru revistă.

Făcut în șapte exemplare, cîte unul pentru fiecare parte.

5 oct. 1907
Iași

C. Stere, I. Botez, G. Ibrăileanu, M. Carp, G. Kernbach, C. Botez, Dr. N. Quinez."

Scanned with OKEN Scanner

nem că încheierea noului act de asociație a fost determinat de „defecțiunea Paul Bujor", care în mai 1907 a părăsit zgomotos codirecția revistei). Dar chiar dacă vor fi fost și alții, rămîne încă nedezlegată întrebarea : cum au fost procurate fondurile ?

Nu credem că ar fi eronată presupunerea că fondurile au fost procurate din sumele împrumutate de unii dintre fondatorii mai bine rostuiți. Nu e greu de bănuit că Stere a dat grosul sumei, la care s-ar fi alăturat banii „cedați" momentan de Gh. Kernbach, poate bătrînul Nicolae Gane, eventual Al. Philippide. S-a constituit, astfel, un fond inițial de rulment, augmentat apoi prin abonamentele colectate. Oricum, la fundarea revistei au fost împrumutați 5000 de lei, rambursabili mai tîrziu. Dar de subvenții venite din partea Partidului Liberal nu credem că se poate vorbi. Nici acum, în lunile de început, nici tîrziu, după ce revista s-a impus și s-a consolidat. Să nu uităm că liberalii erau acum în opoziție ; vor prelua guvernarea de abia în martie 1907. Dar dacă nu au fost acordate subvenții, sigur este faptul că s-a obținut din partea conducerii Partidului Liberal sugestii și îndemn la abonamente. În epocă se vorbea, nu fără dușmănie, de abonamentele colectate de *Viața românească* prin cluburi și printre fruntașii (de la centru și județe) Partidului Liberal. „Șoaptele" contemporanilor exprimau o realitate. Redacția făcea demersuri pentru obținerea unor abonamente colectate de la cluburi și profesorimea liberală. (Ibrăileanu fixase cifra necesară a acestor abonamente la 1000). Spiridon Popescu, intreprid și cu bune relații la centru (fusese director în vremea ministeriatului Haret la Instrucțiune și Culte), primise însărcinarea să facă demersurile necesare pe lîngă oficialitățile partidului. O știm din scrisorile sale către Ibrăileanu, din care vom spicui pasajele care ne interesează aici : La 12 februarie 1906 : „Pentru adrese să scrie Stere lui Otescu, la clubul liberal" (e vorba de clubul central — sediu — al Partidului Liberal). La 17 februarie : „La clubul liberal, prin ajutorul lui Nădejde, am căpătat făgăduința de a se alcătui o listă de probabilități (de abonamente, n.ns.). Cu Teodoru nu pot face nimic... Nu se poate vorbi acum coanei Pica (Sofia Nădejde, n.ns.). Despre 1000 exemplare, las-o mai domol." La 27 februarie 1906 : „M-am

Scanned with OKEN Scanner

lehămitit de dus pe la *Voința* (e vorba de ziarul *Voința națională*, organul P.N.L., unde Nădejde era redactor, n.ns.) și club, făgăduiesc, dar nu fac ; n-am nici o lefterea... Ieri a vorbit Nădejde cu I.I.Br.(ătianu) și a dat ordin să se dea adresele *Voinței.*" Și la 3 martie : „Azi am stabilit cu Teodoru să mă duc la el într-o seară în care mă va înștiința ca să stabilim o listă de profesori. De institutori mi-e groază ; nu știu la care s-ar putea trimite."[1]

În felul acesta au fost obținute, probabil, destule abonamente (trebuie adăugat că asemenea însărcinări, evident nu pe lîngă oficialități, își luaseră toți cei apropiați revistei ; o recomandau stăruitor și recrutau abonați. O făceau și prietenii revistei rămași în Partidul Socialist.) Numai că aceste abonamente au fost obținute după apariția revistei. Dacă ținuta revistei nu ar fi fost din capul locului excelentă (și nu s-ar fi păstrat astfel continuu), abonamentele nu ar fi venit. Oricum, sugestii pentru abonarea la *Viața românească* din partea oficialităților liberale au fost. Dar oficial era vorba de abonamente, și nu de stipendii. Încît redacția putea replica senin, la multele atacuri venite de peste tot, că ține la dispoziția oricui registrele. Acolo, în paginile tăcute ale registrelor, situația abonamentelor era clară și sugestivă, nu reieșea însă de nicăieri modalitatea procurării acestora. După martie 1907, venind la guvern liberalii, Ministerul Instrucțiunii a dispus abonarea școlilor secundare la principalele reviste. Printre cele literare, figurau *Viața românească*, *Luceafărul* și *Sămănătorul*. Se pare că majoritatea școlilor au optat — firesc, dată fiind calitatea revistei — pentru *Viața românească* sau că Ministerul a acordat prioritatea revistei de la Iași. Motiv pentru care ziarele adversare au atribuit *Vieții românești* titulatura de „monitor oficial literar" [2].

Să spunem că incertitudinile (și au fost destule) au dominat perioada de pînă la apariția revistei. S-au tras la început 2000 de exemplare, repede epuizate. Librarii mai cereau exemplare, iar revistele trimise la adresele

---

[1] *Op. cit.*, p. 279—280.

[2] P. Nicanor & Co., *Abilități*, *Viața românească*, an. II, nr. 7 (iulie) 1907, p. 116—117.

colectate pe diverse căi s-au materializat în abonamente. Se pare că s-a tras apoi un tiraj suplimentar pentru a se face față cererilor. În iulie 1906, revista avea 1800 de abonați, iar librarii vînduseră și ei 800 de exemplare. Tirajul era de 2700 de exemplare și se prevedea o creștere a numărului de abonamente cu încă 100. Anul, aprecia „geniul financiar" al revistei, se încheia fără pierderi, chiar cu beneficii [1]. În 1908, tirajul revistei era de 3200—3400 de exemplare [2]. Dar acum treburile financiare ale revistei se aflau în grija competentă a lui Ion (Iancu) Botez, devenit între timp director de bancă la Iași. Orice surprize neplăcute fuseseră făcute imposibile. Revista, chiar dacă avea de înfruntat greutăți normale, își consolidase impecabil situația, care era, indiscutabil, prosperă. Dovadă : cuantumul remunerației colaboratorilor.

---

[1] Cf. scrisoarea lui I. Botez către Ibrăileanu, în vol. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, p. 16—18. Această scrisoare din 2 iulie 1906 e, de fapt, o foarte detaliată dare de seamă asupra situației financiare a revistei pentru întreg anul 1906. Vom reproduce de aici un fragment semnificativ, invitînd cititorul care mai crede că revista a fost totuși subvenționată să o citească în întregime :

„Suma admisă la încasări pe un an		37.522,30
Suma datorită de Lupu		86
		37.608,30
Suma cheltuită pînă acum	lei	17.768,78
Suma datorită lui Stere încă		3.000
Suma datorită la hîrtie încă		2.130
		22.898,78
Suma probabil necesară pînă la sfîrșit an I		14.000
		36.898,78
Suma generală a încasărilor pînă la sfîrșit an		— 37.608,30
		— 709,52

După socotelile mele revista dar se va plăti de toate datoriile și va da chiar și un beneficiu. Socot că beneficiul va fi încă mai mare, căci desigur am exagerat rezervele asupra abonaților și librăriilor. Apoi, la hîrtie se va putea poate face o economie." Adăugăm că dacă situația financiară a putut fi atît de înfloritoare chiar în primul an de apariție, în cei următori, cînd revista și-a consolidat prestigiul, perspectivele au devenit și mai limpezi.

[2] Cf. Scrisoarea lui Stere către Tzigara-Samurcaș. B.A.R.S.R. 20.183.

Lui Sadoveanu i se plătea, în 1907, 400 de lei pentru un roman („un preț destul de ridicat, care n-a fost oferit niciodată, de vreo altă revistă") și 100 de lei de nuvelă, iar lui Goga, 150 de lei de poezie. Financiarul revistei îi scria secretarului de redacție în aceeași epistolă : „Sînt sigur că plătind jumătate din onorariile de pînă acum la colaboratori vom fi departe de a fi concurați. Pentru ce să nu facem același lucru cu bani mai puțini ? Nu e vorba de a exploata talentele în folosul nostru, dar nici să plătim nebunește în dauna îmbunătățirii revistei."[1] Dar redacția a continuat să plătească colaboratorii cu onorarii apreciabile și. . . apreciate.

Situația financiară a revistei, care recolta beneficii an de an, trebuie căutată exclusiv în valoarea ei, realmente deosebită. Subvențiile pe care le-ar fi primit de la liberali sînt o pură născocire răuvoitoare a adversarilor. Dincolo de sugestiile inițiale pentru colectarea de abonamente și de cele obținute apoi, oficial, prin Ministerul Instrucțiunii, nu a mers oficialitatea Partidului Liberal. S-ar putea spune chiar, fără a greși, că Stere și ai lui nu erau interesați să obțină asemenea stipendii. Ele ar fi așezat revista în situație dependentă, trebuind să dea ascultare, fără murmur, dispozițiilor „ocultei" liberale. Or, interesele politice ale grupului poporanist reclamau, dimpotrivă, un statut independent. Numai astfel își puteau impune punctele de vedere, tratînd de pe poziții semiautonome cu centrul. Înfeudarea ar fi fost fatală nu numai revistei, dar și grupului politic poporanist. Ca orice om politic care-și cunoaște interesele, Stere înțelegea mai curînd să finanțeze, în pierdere, o revistă cu autoritate, decît să o aservească. Așa se și explică, poate, de ce la început el a fost „bancherul" care a împrumutat revista cu 5.000 de lei (suma i-a fost înapoiată în 1906—1907). Din fericire, revista s-a impus, se vindea excelent și, bine diriguită administrativ, nu a trebuit să fie susținută de mecenați sau politicieni. Obținea, cum spuneam, chiar excedente. Stere și ai lui au izbutit să-și creeze o tribună ascultată și autoritară, care le-a sporit — mult — prestigiul și puterea politică în deloc omogenul Partid Liberal.

---

[1] *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, p. 44.

Scanned with OKEN Scanner

7. În martie (se pare că la 6 martie) 1906, primul număr din *Viața românească* era tipărit. Se încheia o muncă istovitoare. Iar rezultatele erau pe măsura eforturilor acestei echipe de inteligențe pasionate. Înaintea expedierii revistei către viitorii posibili abonați, o reuniune ad-hoc omagia, în simplitate, evenimentul. Directorul de fapt al revistei își amintea peste decenii : „Și acum mă înduioșează amintirea paharului cu bere pe care bătrînul Nicu Gane ni l-a închinat, cu surîsul lui blînd și fin, cînd sărbătoream, chiar în sărăcăciosul nostru local de redacție, apariția primului număr : «Să ne adunăm, aici, d-lor, cu toții, cînd se va serba jubileul de patruzeci de ani și al *Vieții românești*»“ [1]. (Era tocmai perioada cînd se sărbătorea jubileul de 40 de ani de la apariția *Convorbirilor literare.)*

Bine conceput, modern alcătuit, variat și realmente interesant, primul număr al *Vieții românești* s-a bucurat de o primire excepțională. Prietenii ca și adversarii au fost uluiți [2]. Publicistica românească nu mai cunos-

---

[1] C. Stere, *Cum am devenit director al „Vieții românești“*, în *Viața românească*, an. XXV, 1933, nr. 1—2, p. 13.

[2] Citățm cîteva opinii avizate ale prietenilor revistei : Vlahuță către Paul Bujor : „Hotărît e cea mai bună revistă din cîte s-au încercat la noi, și e așa de interesantă și de minunat scrisă, c-ar putea să facă cinste oricărei țări civilizate. (...) E atîta simțire de adevăr și dragoste de neam în ce spuneți voi, încît cuvîntul vostru pune pe gînduri, și — ceea ce veți vedea în curînd — *Viața românească* va însemna un moment istoric în regenerarea neamului acestuia.“ (Scrisoarea din 14 aprilie 1906, Fond Ibrăileanu, B.C.U. Iași.) Sadoveanu : „Revista mi-a făcut negreșit o foarte bună impresie. Chipul cum e făcută și cuprinsul o fac să fie cea dintîi revistă europeană la noi. Vinerea trecută, ducîndu-mă la Vlahuță, și el spunea că acest număr e mai bun decît oricare număr din *La Revue.“ (Scrisori către Ibrăileanu*, vol. I, p. 207.) Izabela Sadoveanu : „*Revista e admirabilă.* Mai bună decît cele mai bune numere din *Revue des Revues.* Felicitările noastre entuziaste... Pe toți cîți i-am văzut sînt încîntați de revistă...“ *(Ibidem*, vol. II, p. 326.) Spiridon Popescu : „...Nădejde, Teodoru și cu cîți am vorbit găsesc foarte bună revista. Nădejde spune că oculta e încîntată.“ *(Ibidem*, p. 281.) Pînă și *Viața literară*, care nu avea interes să elogieze un concurent (de altfel, în curînd îi va deveni și adversară), nu putea să nu constate strepezit : „În *Viața românească*, noua revistă de la Iași, capitala Moldovei a dobîndit un puternic organ de luminare, iar noi, un viguros tovarăș de acțiune literară. Găsim în ea forțe, pricepere, însuflețire, scopuri frumoase, în sfîrșit, tot ce dă unei reviste dreptul la viață. Idei noi de estetică sau dezvoltare culturală, firește, nu ne aduce. În programul

Scanned with OKEN Scanner

cuse asemenea reviste. Publicul intelectual, foiletînd și citind *Viața românească*, avea sentimentul că are înainte un număr din *Mercure de France* sau *Revue des Deux Mondes*.

Cum am mai spus, numărul a fost alcătuit cu multă diplomație, semnăturile urmînd în sumar o ierarhie a importanței. După articolul-program, urma semnătura fostului junimist N. Gane, care publică anodine *Amintiri* despre felul cum i-a venit ideea de a-l traduce pe Dante. (Gane era, fără îndoială, un scriitor ieșit din uz. În epocă, cititorii maturi îl considerau însă cu seriozitate, amintindu-le de „Junimea", iar manualele școlare îi programau de regulă cîteva schițe sau nuvele în sumare. Apoi era fruntaș al liberalilor ieșeni, și *Viața românească* era — cum se știe — filoliberală de stînga.) Urma apoi o nuvelă de Vlahuță *(Datorii vechi)*, un articol științific de Paul Bujor, un altul despre „istoria și critica literară" de Philippide, o poezie de Artur Stavri, vestitul eseu al lui Stere (semnat Șărcăleanu) despre placheta lui Goga *(Poezii)*, schița lui Sadoveanu, un capitol din *Spiritul critic...* de Ibrăileanu, un articol despre Conachi datorat unuia din Botezi (Constantin), rubrica *Miscellanea*, care avea să facă epocă. Veneau la rînd variate cronici : literară (Ibrăileanu), științifică (Bujor și Petre Bogdan), pedagogică (Ion Botez), internă și externă (Stere). Apoi, o bogată rubrică de recenzii, o „revistă a revistelor", „mișcarea intelectuală în străinătate" și „bibliografie". Totul redactat cu seriozitate, vocație și bună-credință, demonstrînd informație (erau recenzate nu numai revistele interne, ci și cele mai importante publicații străine) și spirit critic.

Am descris sumarul acestui număr inaugural, pentru că revista ieșeană prezintă ciudățenia de a-și fi fixat fizionomia din capul locului [1]. Începînd cu formula grafică, structura revistei (rubricile permanente), direcția și

---

ei doar că apasă ceva mai mult asupra lărgirei principiilor de cultură națională. Încolo, noua grupare pornește esact pe aceeași cale, pe care alți scriitori de seamă au adus și continuă să aducă enorme servicii cauzei culturale." *(Viața literară*, nr. 21 [21 mai] 1906.)

[1] Vezi și Șerban Cioculescu, *Intîiul număr din „Viața românească"*, în *Viața românească*, 1966, nr. 3.

orientarea, totul este așezat pe piloni fermi de pe acum. Nici un tremur de debutant, care să fie eliminat apoi de procesul maturației, nu poate fi detectat aici. Revista ieșea în lume din capul locului matură, fermă și sigură pe sine. Variația, atîta cît se poate vorbi de variație, va fi apoi conferită de noile contingente de colaboratori. Dar și aceștia își vor înscrie colaborările în structura fixată a rubricilor existente și în linia generală a publicației.

Din capul locului, spre noua publicație afluează destui scriitori și publiciști. Programul *Vieții românești* nu era prea rigid, și scriitorii, de orientări diferite, au putut să publice aici. Evident că preferați au fost scriitorii apropiați opiniilor doctrinare poporaniste. Au fost invitați să publice aici și au acceptat sau au venit din inițiativă proprie: Coșbuc, Goga[1], Jean Bart, Agîrbiceanu, Sandu Aldea, Galaction, Ciocîrlan, Hogaș, O. Carp, El. Farago, Alice Călugăru, Iosif, Anghel, Romulus Cioflec, I. I. Mironescu, apoi I. C. Visarion, Topîrceanu, Rotică, foști colaboratori ai *Convorbirilor literare*, ca Matilda Cugler-Poni, G. N. Volenti, în sfîrșit, V. Eftimiu, Cincinat Pavelescu, M. Codreanu, Arghezi, N. D. Cocea, Dem. Botez, Lucia Mantu, Constanța Marino-Moscu, Hortensia Papadat-Bengescu, Otilia Cazimir. Vor fi publicați chiar „moderniști", ca Minulescu (în 1908, se pare, și pentru că versurile poetului erau îndrăgite de Ionel Brătianu), Pillat (cu versuri parnasiene), Mateiu Ion Caragiale (la insistențele lui I. L. Caragiale și Vlahuță). Rubricile științifice sînt și ele onorate cu semnături de prestigiu: Al. Philippide, Radu Rosetti (istoricul), Xenopol, V. Pârvan (pentru scurtă vreme), I. G. Duca, V. Madgearu, Gr. Antipa, Dr. N. Leon, C. I. Parhon, I. Simionescu, Petre Poni, Dr. N. Lupu, Dr. S. Irimescu, N. Profiri etc. (am menționat numai pe unii dintre colaboratorii revistei de pînă la primul război mondial).

Înainte de a comenta, evident succint, programul revistei și cîteva momente mai semnificative din istoria mișcării poporaniste, după întemeierea *Vieții românești*,

[1] La 13 mai 1906, Stere îi comunică lui Ibrăileanu: „Ura! Goga ne dă o poezie pentru nr. 4 (pe la 20 mai, trebuie s-o mai «cizeleze») și va da regulat." (Scrisoare din 13 mai 1906, în *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, p. 371.)

ar trebui să ne referim la problema codirectoratului. Aceasta pentru că oferă mărturii elocvente despre orientarea generală a revistei și, în mod deosebit, despre strădania conducătorilor ei de a se prezenta în lume ca apropiați mișcării socialiste. Revista apare la început sub directoratul lui Stere și Paul Bujor, Stere fiind coordonatorul de fapt al publicației, iar Ibrăileanu, „sufletul ei în sens anatomic". Paul Bujor era un stimat universitar ieșean, socialist din tinerețe și care nu a acceptat să treacă la liberali. Nu mai era un socialist militant, dar nici nu înțelegea să părăsească formal mișcarea sau, mai grav, să abjure idealurile în care se formase și în care continua să creadă. A socotit posibilă colaborarea cu Stere și ai lui, acceptînd să fie codirector pentru partea științifică a revistei. Prea mult nu însemna această funcțiune, care avea, de fapt, un caracter onorific. Totul, chiar pentru rubricile științifice din sumare, era hotărît de Stere și Ibrăileanu. Dar, oricum, pentru „publicul mare", însemna că *Viața românească* are în fruntea ei două personalități, dintre care una îi veghează seriozitatea și rigoarea ținutei științifice. (În 1907, *Sămănătorul* va încerca și el aceeași formulă, prof. Murgoci devenind directorul revistei pentru partea științifică. La Iași, *Arhiva* avea și ea doi directori, dintre care unul gira partea științifică.) Iar Paul Bujor, încercat și de muze, fusese probabil măgulit că apare sub frontispiciul unei reviste repede devenite prestigioase cu titulatura de director. Chiar pentru prestigiul său de universitar, această funcție directorială era binevenită. Iar prezența lui Bujor, socialist cunoscut, însemna în ochii publicului că noua revistă e apropiată vederilor socialiste! Totul a mers bine pînă în martie 1907, cînd izbucnirea răscoalei țărănești, instalarea guvernului liberal și, mai ales, ocuparea timp de cîteva săptămîni a funcției de prefect de Iași de către Stere a rupt echilibrul care fusese, probabil, și înainte destul de fragil. Bujor nu era de acord cu atitudinea lui Stere de acum, ca și, probabil, cu opiniile oficiale ale revistei față de evenimentele zilei. Cu siguranță că nici înainte Stere, un orgolios care nu admitea replica, nu prea aplecase urechea la sfatul lui Bujor și nu i-a menajat susceptibilitățile. Nemulțumiri ale asociatului la direcție s-au adu-

Scanned with OKEN Scanner

nat cu siguranţă într-un an de zile. Mocnite destulă vreme, ele au izbucnit fără posibilitate de conciliere.

Paul Bujor s-a hotărît, deci, să renunţe la codirecţia *Vieţii româneşti*. S-a convenit că la *Miscellanea* să se anunţe această hotărîre în termeni învăluiţi, fostul director continuînd să rămînă colaborator al revistei. Ca faptul acesta să fie subliniat, în nr. 4, unde se anunţă „defecţiunea", i se inserează în sumar o schiţă. Dar, brusc, Bujor îşi schimbă şi această decizie, părăsind cu totul revista. Probabil că despărţirea a fost violentă. În nr. 5, o notă redacţională anunţa noua decizie a lui Bujor, subliniindu-se : „Această schimbare nu atingea şi nu putea să atingă întru nimica direcţia generală a *Vieţii româneşti*, întrucît aceasta cade exclusiv în sarcina d-lui C. Stere şi întrucît în cele 15 numere apărute pînă acuma ale *Vieţii româneşti, nici un rînd* n-a fost scris de d. P. Bujor în chestii sociale, economice şi politice".[1] Bujor a văzut — poate nu fără dreptate — în această notă o obrăznicie. S-a grăbit, deci, să explice şi să se explice cititorilor motivul (sau motivele) demisiei sale. O scrisoare, publicată în *Opinia* ieşeană (şi de aici reprodusă în *Adevărul)*, realiza aceasta. În scrisoare se spunea că, de fapt, „combinaţiile politice ale d-lui Stere mi-au fost totdeauna pe cît de indiferente, pe atît de străine. Aceste combinaţiuni n-au fost cunoscute şi idealizate decît de un mic grup de profesori de liceu, membri în comitetul de redacţie, adorabili robi ai d-lui Stere". Fostul codirector mărturisea că nu a voit să acccepte funcţiunea care i s-a propus cu insistenţă. A sfîrşit prin a accepta, şi timp de un an s-a străduit „numai în scopul ca revista să nu devieze de la calea sincer democratică. Toate sforţările mele curate în acest sens au fost zadarnice." Cu aluzii evidente la funcţiunile oficiale ale lui Stere, se spunea că „cineva nu poate fi azi ministeriabil, dacă e *sincer democrat*". În sfîrşit, P. Bujor declara că se retrage în munca de laborator, „iar dacă vreodată va trebui să mă mai manifestez, apoi desigur nu voi mai face-o decît într-o grupare sincer democratică, înjghebată de oameni cu care voi avea în adevăr legături strînse

[1] P. Nicanor & Co., *Retragerea d-lui P. Bujor*, *Viaţa românească*, an. II, 1907, nr. 5, p. 327.

de idei și sentimente și cari nu vor fi infectați (vă rog să mi se mențină expresia) de boala politicianismului de azi". [1] Prietenului său D. Voinov îi mărturisea epistolar că a părăsit revista condusă de Stere din motive politice : „prevedeam chiar de la început că nu o să mă pot înțelege cu Stere... După cum vei fi observat și tu, din tactică politică, ei au evitat să discute, așa cum trebuia, chestiunea răscoalelor țărănești. Și o revistă poporanistă și democratică (?) era obligată s-o facă. Aveai dreptate cînd ai refuzat colaborarea pe care ți-o cerusem de la început.... Stere s-a remarcat aici ca tipul perfectului politician. Să-i fie de bine !... [2]"

Plecînd Bujor, directoratul științific al revistei e preluat de I. Cantacuzino, savant prețuit, care avea, pe lîngă titlul de doctor în medicină, și pe acel de doctor în litere. Și, foarte important, Cantacuzino, deși înrudit cu familia Brătianu, era socialist. Și încă foarte cunoscut, în lumea intelectuală, pentru socialismul său. E drept, un socialism de paradă, declarativ și cu lavalieră, fără aderențe profunde în mișcarea muncitorească. Oricum, însă, important e că Ioan Cantacuzino era știut că rămăsese un „socialist pur", care n-a trecut la liberali (deși înrudirea cu Brătienii îl îndrituia s-o facă), fiindu-i credincios lui Gherea. În 1933, evocînd episodul din 1907 cu plecarea intempestivă a lui Paul Bujor, Stere relata : „Din fericire, d. prof. I. Cantacuzino a fost gata să figureze, ca director științific, pe coperta unei reviste pe care probabil nu o citise nici o singură dată — cu aceeași bonomie indolentă și grație fermecătoare..." [3] Apa memoriei se tulburase sau Stere voia să facă uitate detaliile legate de „defecțiunea Bujor"? Dar documentele păstrează intacte toate aceste detalii.

S-au păstrat (și au fost făcute publice de curînd) cîteva scrisori schimbate între Stere și Dimitrie Voinov. Ele sînt din decembrie 1906 — ianuarie 1907 și dovedesc dorința mai veche a lui Stere de a-l înlocui pe Bujor,

---

[1] *O scrisoare a d-lui Bujor*, *Adevărul*, an. XIX, nr. 6363 (11 mai) 1907.

[2] Scrisoare din 8 mai 1907. Apud. Radu Iftimovici, *D. Voinov*, Ed. Științifică, 1971, p. 101—102.

[3] C. Stere, *Cum am devenit director al „Vieții românești"*, loc. cit., p. 13.

care își va fi exprimat pe parcurs anume dezacorduri față de orientarea prea filoliberală a revistei. Semnificativ, și de data aceasta se adresa unui socialist rămas fidel. Dar Voinov nu înțelegea să-și asume, decît condiționat, funcția directorială ce i se propunea. „Primesc — scria Voinov fără ocolișuri — să iau direcția părții științifice a revistei în condițiunile următoare :

1. Poziția mea față de Bujor să fie lămurită. Cu Bujor sînt prieten din tinerețe și nu vreau să-l jignesc trecîndu-mi-se direcția. Țin deci foarte mult să știu ce spune și dînsul în această chestiune.

2. Intrarea mea la *Viața românească* să fie întovărășită de o înștiințare — asupra redactării căreia ne vom înțelege în urmă — prin care să se stabilească completa mea independență : conducerea părții științifice astfel cum o înțeleg și nesolidaritatea mea cu direcția politică pe care veți voi poate s-o imprimați revistei.“ [1]

Evident, Stere nu a putut accepta această din urmă condiție, el urmărind tocmai să creeze impresia că revista sa e agreată și sprijinită de socialiști. (Îi va fi fost necesară aceasta chiar în raporturile sale cu diversele grupări din Partidul Liberal ?) O mențiune ca aceea solicitată expres de Voinov ar fi subliniat, dimpotrivă, deosebirile de vederi dintre poporaniști și socialiști. Deocamdată, acest dezacord de principiu trebuie — socotea Stere — tăinuit. I-a răspuns deci lui Voinov că a doua condiție i se pare jignitoare : „Ce vrei să zici ? Nu-ți convine direcția ce a avut revista *pînă acum* ? Sau ce temei ai să presupui că am vrea poate s-o schimbi ? Direcția de pînă acum izvorăște din convingeri adînci pe care le apăram încă acum 13 ani cînd scoteam *Evenimentul literar* la Iași.“ Ba chiar Stere îl asigura pe Voinov că orientarea revistei e independentă și că dacă direcția actuală a revistei nu ar fi „compatibilă cu situația mea în Partidul Liberal, nici un moment n-aș sta pe gînduri să sacrific pe aceasta din urmă“ [2]. Voinov era invitat să accepte „rolul“ de director fără nici o condiție. Savantul a refuzat : „Deosebire de vederi există între noi și e

---

[1] Scrisoare din 29 decembrie 1906. R. Iftimovici și M. Curticeanu. *Un dialog epistolar inedit între C. Stere și D. Voinov*, *Echinox*, an. II, nr. 12, decembrie 1970, p. 14.

[2] *Scris. cit., rev. cit.*

destul de profundă : *Viața românească* este revista Partidului Liberal ; ea s-a declarat împotriva socialismului pe motivul că lipsesc din țara noastră bazele pe care s-ar putea clădi socialismul ; ...în ea *Casa rurală* se dă zilnic ca o soluție aproape unică a relelor de care suferim... Ori toate acestea nu numai că nu sînt ideile mele, dar de multe ori sînt diametral opuse."[1] Refuzul lui Voinov, exprimat în termeni atît de fermi, trebuie să-i fi relevat lui Stere că grupul socialiștilor rămași leali idealurilor nu mai poate fi atras spre o colaborare „paravan". În curînd se va produce și ruptura cu Bujor. Iar acceptarea lui Cantacuzino de a-l înlocui pe Bujor — soluție salvatoare, de ultimă oră — nu putea ascunde divorțul care, acum, se anunța public. Și definitiv.

Cerem îngăduința unei noi „digresiuni" înainte de a reface, pe scurt, istoria mișcării poporaniste așa cum s-a desfășurat ea de la întemeierea *Vieții românești* încolo. E o „digresiune" deloc convențională ci, ni se pare, absolut reclamată de logica expunerii și de echilibrul ei. Am dori să evocăm atmosfera vieții de redacție. Dezvăluirile lui Bujor la care ne-am referit, ca și mențiunile lui Voinov din epistolele citate ar putea lăsa, cititorului neprevenit, impresia unei atmosfere rigide, cazone, reci și nesincere, impusă tiranic de Stere. Lucrările sînt departe de a se prezenta astfel. Grupul de 10—15 intelectuali, ce se identificaseră cu revista, i se dăruiseră fără a cunoaște alte preocupări și interese. Erau mai toți prieteni apropiați (unii rude), foști socialiști, legați între ei prin comunitatea idealurilor democratice și, firește, poporaniste. Grupul de redactori benevoli nu erau atunci „nume" cu rezonanță. Erau însă intelectuali cu solide și întinse cunoștințe, superiori în toate multor „somități". Singura ierarhie admisă între ei era aceea a spiritului. Excepție făcea Stere, la care toți apreciau vocația politică, supunîndu-se dispozițiilor sale, căci „știe el ce știe". Atmosfera era caldă și amicală, fiecare asumîndu-și, evident fără plată, anume însărcinări administrative. Ion Botez, profesor secundar, apoi universitar cu apreciată specializare în anglistică, era financiarul revistei (procurare de fonduri, reclamă, hîrtie etc.), Mihai Carp, lati-

[1] *Ibidem* (Scrisoarea din 5 ianuarie 1907).

Scanned with OKEN Scanner

nist, ţinea condicile sau supraveghea mersul tipăririi revistei, Petre Bogdan, universitar, făcea plata colaboratorilor, Mihai Pastia, institutor, se ocupa de administraţia revistei. Corectura o făceau toţi, cu timpul specializîndu-se cîţiva dintre „amici", iar expediţia revistei (ambalare, notarea adreselor, lipirea timbrelor, transportul la poştă) era de asemenea o îndatorire generală realizată prin „clacă". Salariu nu primea mai nimeni. O vreme, la început, Ibrăileanu a primit cîteva sute de lei pe lună pentru că îşi luase concediu de la catedră pentru a „monta maşinăria". Apoi au fost plătiţi, în 1909, Sanielevici, chemat, în timpul bolii lui Ibrăileanu, să se ocupe de secretariatul de redacţie, şi, din 1912, Topîrceanu şi Sevastos, care nu avea alt venit [1].

Cei care n-aveau misiuni „specializate" în administraţia revistei „făceau" muncă de redacţie. Triau manuscrisele, participau la animatele discuţii redacţionale, stilizau o bucată sau contribuiau la clarificarea cutărei chestiuni în litigiu. În sfîrşit, îşi asumaseră benevol şi aproape anonim redactarea rubricilor finale *(Revista revistelor, Recenzii, Mişcarea intelectuală în străinătate, Bibliografie),* care cerea efort şi informaţie la zi. Şi aceste rubrici nu erau deloc minore. Erau mult citite, pentru că ofereau o amplă imagine despre fenomenul cultural şi ştiinţific din lume. Nimeni nu concepea posibilitatea apariţiei unui număr fără aceste rubrici. Octav Botez sau Mihai Jakotă alimentau, de regulă, aceste rubrici, la alcătuirea cărora contribuiau însă toţi (inclusiv Stere, Ibrăileanu, cei doi fraţi Botez).

Se cheltuia în dezbaterile improvizate, desfăşurate seară de seară, multe cunoştinţe într-o atmosferă de superioară intelectualitate. Nu aveau *jour fix* de cenaclu. Se întîlneau, fără prealabilă înţelegere, seară de seară la redacţie. La început, în lunile care au precedat apariţia revistei, redacţia era într-una din camerele locuinţei lui Ibrăileanu de pe strada Română, apoi, în apropierea tipografiei, într-un fel de „coridor lung şi îngust, sumbru şi îngheţat" (l-am citat pe Stere), în care iarna stăteau încotoşmănaţi cu paltoanele, iar Gh. Kernbach, chel fiind,

---

[1] Vezi Demostene Botez, *Memorii*, Ed. Minerva, 1970, p. 324—325.

Scanned with OKEN Scanner

chiar cu căciula în cap. Suduia înghețat „clima siberiană", dar nu pleca, fie pentru că se încălzea în discuții, fie că trebuia să vadă isprăvită o *Miscellanee* în care „un măgar" știut trebuia pus la punct. Mobilierul era simplu și sărăcăcios : o canapea desfundată, o masă lungă cu scaune „de berărie", un clasor înalt cu sertărașe multe. Acesta era localul, notat pe copertă ca fiind al administrației, de pe str. Manolescu 2. Apoi clădirea a ars și redacția s-a mutat pe str. Lăpușneanu. Atmosfera, ca și mobilierul, au rămas însă aceleași. Notă particulară o creau simplitatea și camaraderia. Boema pe care o cultivau încă de pe vremea liceului și a vieții universitare le era și acum dragă. O aduseseră cu ei și în redacție. În redacția unei reviste „serioase", savante, care se bucura de faimă și prestigiu în ochii cititorilor avizați. Pe scurt spus, cea mai bună revistă din țară era redactată de un grup de 10—15 intelectuali, prieteni de idei, care, în locul gomei scorțoase, cultivau boema. O simplitate boemă, care nu excludea deferența reciprocă. Dimpotrivă, o presupunea.

8. Cu apariția *Vieții românești*, poporanismul intra în faza sa decisivă. În ultimă analiză, de aceea se și depusese atîta stăruință pentru înființarea revistei. Poporanismul căpăta, în sfîrșit, o tribună ascultată, de la înălțimea căreia să-și propage idealurile. Grupul politic poporanist, alături de ceilalți generoși, ocupa poziții invidiate în Partidul Liberal. Stere fusese deputat încă din 1901 și era prețuit nu numai de prieteni, dar și de adversari. Situația lui de sfetnic al lui Ionel Brătianu îi dădea autoritate. Dar jocul de culise era încurcat și... încordat. O revistă care s-ar fi impus putea mări autoritatea lui Stere, ajutîndu-l în complicatele lupte intestine din Partidul Liberal. Iar programul socio-politic-cultural al grupului poporanist, pe care în linii mari îl acceptase și Brătianu, pentru a fi făcut cunoscut, avea nevoie de o publicație cu ecou. Studiul lui Ibrăileanu din *Curentul nou* (nr. 3), prima înfățișare mai amplă a poporanismului, este, într-un fel, prefața la dezvoltările viitoare. Și ele încep încă de la articolul-program scris, probabil, de Const. Stere, nu fără contribuția lui Ibrăileanu. (Sau de

Scanned with OKEN Scanner

Ibrăileanu — directorul fiind plecat din țară —, după directivele lui Stere.) Nu am apelat întîmplător la cuvîntul „încep". L-am utilizat pentru că aici poporanismul, în această nouă etapă, este enunțat în termeni generali. Procedeul e, fără îndoială, explicabil. Un articol inaugural nu putea decît să dea o imagine de ansamblu asupra programului de activitate al publicației. Accentul cădea aici pe disocierile de sămănătorism, pentru a se sublinia eroarea nocivă a acestei orientări care se prezenta ca unica formulă națională posibilă în domeniul cultural. Se condamna izolaționismul cultural și se demonstra necesitatea integrării fenomenului cultural românesc în circuitul celui universal. („Dar foarte mulți nu-și dau seamă că noțiunea de *cultură națională* nu e în contrazicere cu cea de *cultură universală omenească*.") Ideea antisămănătoristă (combaterea izolaționismului cultural) era asociată cu principiul specificului național, care va deveni — se știe — o componentă principală în structurile poporanismului. Evident, se enunța opinia potrivit căreia particularitățile spiritualității naționale se află în mediul rural („poporul de jos care, în țara noastră, el singur este *o clasă pozitivă* și a păstrat mai curat *sufletul românesc*"). Din păcate, datorită condițiilor sociale și politice, țărănimea nu putea participa la făurirea culturii naționale. Or, „o cultură națională, de un caracter specific, nu se va naște decît atunci cînd masele mari populare, adevărat românești, vor lua parte și la *formarea* și la *aprecierea* valorilor culturale". Împlinirea acestui deziderat esențial depindea însă — observau redactorii noii publicații — de realizarea marilor revendicări social-economice și politice : ridicarea condiției economice a țărănimii și democratizarea vieții publice. Apăreau astfel și celelalte componente ale doctrinei poporaniste. În linii subțiri conturul poporanismului era schițat, iar revista se recomanda cititorilor limpede și cu franchețe. „Cultura, viața politică și ridicarea economică a țărănimii fiind *mijlocul* pentru a ajunge la o cultură cu adevărat națională și de valoare europeană, această revistă lucrînd pe cîmpul său propriu, va avea în același timp toată simpatia pentru aceia care luptă, pe orice cale, pentru ridicarea culturală, politică și economică a țărănimii și, accentuînd asupra *scopului* — cultura na-

Scanned with OKEN Scanner

ţională — va lupta, pe cît se poate, în cadrul unei reviste literare şi ştiinţifice, şi pentru realizarea mijloacelor către acest scop. Şi dacă este nevoie să dăm idealului nostru cultural, naţional şi democratic un nume cuprinzător, numele său este : *Poporanismul.*"[1] (Finalul articolului-program aduce aminte perfect modul de a prezenta poporanismul în articolul lui Stere — *Ce cerem de la artişti* —, publicat în 1894, în *Evenimentul literar.)* Evident, ideile articolului-program erau apoi reluate în cronicile şi articolele inserate în numărul inaugural, ca şi, bineînţeles, în cele următoare.

Programul poporanist e bine gîndit, iar propagarea lui beneficiază de o regie atent condusă. În planul esteticii şi al literaturii apăreau în formele cele mai variate principiile de bază ale revistei : specificul naţional, reflecţia socialului, repudierea decadentismului şi simpatia pentru ţărănime. Distanţîndu-se şi delimitîndu-se decis de sămănătorism, revista ieşeană nu cere scriitorilor o literatură tezist ţărănească. Singura rigoare la care nu înţelegea să renunţe era respingerea acelei literaturi care batjocorea ţăranul şi condiţia sa. Fără îndoială, a încurajat scrierile în care idealurile poporaniste căpătau, să spunem, expresie estetică. Dar nu s-a practicat nici un fel de exclusivism, admiţîndu-se orice fel de literatură care privea cu simpatie poporul de jos.

E drept să se precizeze că aceste rigori nu erau tocmai greu de aplicat. Spre *Viaţa românească* nici nu venea o altfel de literatură. Nu numai pentru că articolul-program precizase destul de limpede orientarea generală a revistei. Dar şi pentru că, excepţie făcînd cele două grupări simboliste, cea macedonskiană şi cea din jurul lui Densusianu —, atunci nici nu se scria o altfel de literatură. Exceptîndu-l pe Caragiale, acum în vădit impas creator, de la generaţia bătrînă (Vlahuţă, Coşbuc, Slavici, Duiliu Zamfirescu, Delavrancea) pînă la cea tînără, toate forţele scriitoriceşti erau viu preocupate de aspectele sociale şi naţionale. Epoca modelase literatura potrivit marilor ei comandamente. Literatura găzduită

---

[1] *Către cititori*, an. I, nr. 1 (martie), 1906 p. 6—7.

pînă acum în publicaţiile sămănătoriste putea să-şi găsească loc — fără mari dificultăţi — în paginile *Vieţii româneşti*. Pentru aceasta era necesară în prealabil o exigentă operaţie de selecţie, eliminîndu-se scrierile tezist sămănătoriste, ca şi cele rămase în zonele subliteraturii. Faptul s-a şi produs. Examinarea comparată a unei liste posibile a colaboratorilor *Vieţii româneşti* cu aceea a colaboratorilor revistelor sămănătoriste oferă întru aceasta mărturii deplin elocvente. Cît priveşte atitudinea faţă de simbolism, considerat, cu oprobriu, „decadentism", *Viaţa românească* avea opinii destul de apropiate sămănătorismului. S-ar putea semnala doar la *Viaţa românească* o vădită moderaţie a tonului faţă de orientările moderne în poezie. (Vor fi totuşi publicaţi Minulescu, Arghezi.) Dar de o acceptare, necum de o îmbrăţişare estetică a acestor orientări nu poate fi vorba.

Repetăm, nu trebuie să se înţeleagă de aici că poporanismul se instala undeva în prelungirea sămănătorismului şi că, deci, cele două curente se egalizează din punctul de vedere al orientării. Dimpotrivă, deosebirile sînt evidente. Le despart mari deosebiri de vederi în ordinea sociologică, politică şi estetică. Polemicile, atît de încinse, deschise de *Viaţa românească* împotriva sămănătorismului nu urmăreau — cum au acreditat răuvoitorii — meschine interese de grup, ţintind la ocuparea locului deţinut pînă acum autoritar de curentul patronat de Nicolae Iorga. Era o polemică de idei. Din înfruntarea acestora urma să rămînă pe teren învingătorul. Că acesta a fost poporanismul e aproape inutil să mai spunem.

În 1933, cînd a predat lui Ralea conducerea revistei, Ibrăileanu a fixat, cu exagerație... moderată, locul şi rolul *Vieţii româneşti* la începutul veacului, stăruind mai ales asupra deosebirilor faţă de sămănătorism.

Ne vom ocupa la locul cuvenit de adevăratele poziţii ale poporanismului faţă de tradiţionalism, ca şi de caracterul romantic al reveriilor sociologice poporaniste (evident, tradiţionaliste prin structură). Să spunem de pe acum că prin tot conţinutul său revista urmărea într-adevăr realizarea acestor idealuri. În planul literaturii, al culturii în înţelesul ei general (care cădea în responsabilitatea principală a lui Ibrăileanu), totul avea o finalitate

și o direcție minuțios precizată și urmărită [1]. Toate compartimentele, de la beletristică la cronica literară și artistică, revista revistelor, recenzii, ca și miscellanea, aveau frontul îndreptat într-o unică, obsesivă direcție.

Am îndrăzni să spunem, în acest capitol care năzuiește să reconstituie istoria mișcării poporaniste, că importanța *Vieții românești* nu trebuie *acum* căutată în literatura pe care o publică și o promovează. Importanța ei stă în orientarea social-politică. Nu e necesar, credem, să fie dezvoltate complicate pledoarii pentru a se dovedi că literatura promovată de revistă nu e una de excepție. Nimeni nu a făcut și nu face din aceasta un cap de acuzare. La urma urmei, *Viața românească* a publicat literatura care se producea atunci. Și de vreme ce se producea (repetăm o idee hegeliană astăzi banalizată), se admite nu numai că era o expresie necesară a realului social, dar și că de aceea era cu deosebire selectată. Așadar, prin literatura pe care o promova, *Viața românească* nu putea aduce valori inedite, determinînd înnoiri. Nici chiar teoria specificului național, cu toate corectările și delimitările foarte importante aduse curentului național (citește : sămănătorismul), nu putea prezenta elemente înnoitoare. Foarte importante puncte de vedere cu adevărat înnoitoare (chiar dacă mai fuseseră exprimate, lapidar, în 1894—1895) aducea însă compartimentul sociologico-politic. Fenomenul e firesc. Poporanismul doctrinar, ca un curent de idei complex structurat, se legitima în acest plan social-politic. Literatura, estetica, chiar și culturalul erau componente complementare. Principiile doctrinare — sociologico-politice le modelau corespunzător structurile și fizionomia, determinîndu-le misiunea de a contribui, prin mijloacele proprii, la realizarea programului. Iar programul urmărea neascunse scopuri po-

---

[1] O dată, conducerea publicației a ținut să precizeze, polemic, acest punct de vedere de la care nu înțelegea să se abată :

„...Revista aceasta nu este doar o cafenea — sau ceva mai rău —, unde primul venit să-și poată petrece o oră plăcută ; ea are o anumită *direcție*, și în chestiunile principale, cum este aceea a artei, revista nu publică nimic împotriva vederilor direcției, iar dacă totuși ar publica ceva, ar face-o numai spre a combate imediat părerile ce nu le împărtășește". (P. Nicanor, *Ultima oară*, *V.r.*, I, 9 «nov.» 1906, p. 450).

Scanned with OKEN Scanner

litice şi sociologice de vreme ce se milita pentru modificarea în sens progresist a organismelor românești.

Într-adevăr, în epocă, la începutul veacului, poporanismul aducea un punct de vedere particular, care îi fixa un statut autonom între curentele social-politice (și chiar culturale) existente. Se deosebea de mișcarea socialistă și, adeseori foarte mult, de grupările liberale conservatoare, de cea haretistă, ca și de cea condusă de P. S. Aurelian — Vasile Lascăr, de junimism, gruparea takistă (care va deveni în 1908 un partid), cea cantacuzinistă, sămănătorismul. Nu e exagerat să se considere că avea destule trăsături deosebitoare chiar și față de gruparea liberală condusă de Ionel Brătianu, cu care, se credea — și se mai crede îndeobște — că se confunda. (Nu e aici locul să detaliem și să argumentăm aceste preciziuni. Un capitol special le este rezervat.)

Filoțărănist, poporanismul era prin excelență preocupat de situația acestei categorii sociale care forma într-adevăr aproape 90% din populația țării. Pentru început, în această perioadă de pînă la răscoala din 1907, conducătorii *Vieții românești* țintesc mai întîi să înfățișeze situația dramatică a păturii țărănești. Firește, literatura de specialitate era foarte bogat reprezentată la acest capitol. Dar poporaniștii doreau să prezinte datele chestiunii din punctul *lor* de vedere. Nu aflăm așadar în studiile publicate în revista ieșeană fapte și date esențialmente noi. Importante erau aprecierile, relevarea unor aspecte mai puțin știute, sublinierea dintr-o perspectivă proprie a unor elemente altfel tratate sau lăsate în penumbră. Tot ce se publica țintea spre crearea unui tablou în care fiecare piesă se realiza ca un detaliu a cărei semnificație depindea de imaginea de ansamblu. Să notăm cîteva dintre aceste studii. În chiar primul număr, Stere consacră *Cronica internă* problemei agrare (*Foametea constantă și chestia agrară*). În nr. 6, directorul publicației semna studiul (tot la *Cronica internă*), atît de cutremurător, *Fischerland*. Se dezvăluia aici, printr-o magistrală utilizare a instrumentului statistic, ravagiile fenomenului arendășiei care abandonase țărănimea din județele de nord ale Moldovei jafului și spolierii. Stere dezvăluie că aceste ținuturi arendășești stăpîneau efectiv 90000 ha, adică 1/4 din suprafața arabilă a ju-

Scanned with OKEN Scanner

deţelor Botoşani, Dorohoi, Suceava. (Să nu uităm că răscoala ţărănească va izbucni pe una din moşiile lăsate în stăpînirea trustului Fischer.) E drept că Stere nu aminteşte nimic de faptul că fenomenul arendăşiei era o expresie a pătrunderii capitalismului în agricultura românească. Dar consecinţele directe — sociale, economice, politice şi biologice — ale arendăşiei apăreau în contururi de un tragism ameninţător. În numărul care încheia anul 1906, Stere, recenzînd un raport al unui Căpităneanu, găsea prilejul să releve caracterul latifundiar al agriculturii româneşti *(Ţară de latifundii).* În nr. 1 din 1907, *Cronica internă* a lui Stere era din nou consacrată problemei agriculturii. E mult discutatul articol *Piemontul românesc?* Apoi, în numărul următor, o amplă recenzie despre cartea lui Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova.* Cum spuneam, în intenţia liderilor poporanişti era să ofere o imagine multilaterală a condiţiei de trai a ţărănimii. Revelatoare sînt în acest sens studiile semnate de dr. N. Lupu *Alimentaţia ţăranului* (nr. 2/1906) şi *Rolul medicinei faţă cu boalele care izvorăsc din starea economică a săteanului* (nr. 9/1906) şi dr. Petre Cazacu *Medicul rural* (nr. 2/1906) şi *Locuinţele sătenilor* (nr. 10/1906). Tot aici ar trebui semnalat studiul semnat de S. Miron şi Ecaterina Arbore despre *Mortalitatea copiilor la săteni* (nr. 5/1907). Nu e greu de înţeles că aceste studii, insistent solicitate de conducătorii revistei unor specialişti care aveau şi calitatea de a fi prieteni de idei, urmăreau să sublinieze consecinţele distrugătoare, sub raport bio-sociologic, ale condiţiei economice a ţărănimii. Imaginea se întregea şi, ceea ce era important, mult mai bine şi mai cuprinzător decît în alte publicaţii.

Evident, lucrurile nu s-au limitat la relevarea condiţiei ţărănimii. Poporanismul avea soluţiile sale pentru asanarea stării existente. Şi acestea erau, cum se ştie, deopotrivă de natură economico-socială şi politică. De altfel, aceste soluţii constituiau un capitol impozant în ansamblul doctrinei poporaniste. Nu se poate spune că în această perioadă de pînă în martie-aprilie 1907 aceste soluţii au fost lăsate să apară în prim-plan. Dimpotrivă, au fost mult surdinizate. Dincolo de panaceul Casei Rurale şi a obştiilor săteşti nu s-a prea trecut. Elocvente

Scanned with OKEN Scanner

sînt în acest caz, în afară de amintitele studii semnate de Const. Stere, cele datorate lui Vintilă Brătianu, *Obștiile sătești pentru arendarea de moșii* (nr. 7/1906) și cel din nr. 10/1906 în care se relua ideea obștiilor țărănești. Numeroase alte intervenții — la rubricile recenzii, revista revistelor, Miscellanea — comentau variat și insistent aceleași idei și soluții. Prea multe adevăruri nu aduceau însă aceste studii. Cît despre eficiența lor, e suficient să amintim că mai tîrziu chiar poporaniștii au recunoscut precaritatea acestor soluții fragile. Să observăm deci că accentul a căzut, din motive tactice, pe denunțarea gravității extreme a situației țărănimii. A dominat latura critică în dauna celei afirmative. Dar acum, ca și mai tîrziu, importantă și utilă nu era relevarea tragediei în care se zbătea lumea rurală. Lucrurile acestea erau în general cunoscute, meritul *Vieții românești* limitîndu-se, eventual, în valoarea unor fapte și aspecte lăsate în penumbră. Acută nu era nevoia unui tablou, chiar dacă era cuprinzător, al mizeriei țărănești, ci a măsurilor cu ajutorul cărora să se depășească realitatea atît de apăsătoare. Din acest punct de vedere, poporanismul se zbătea în neputință. Am fi nedrepți dacă nu am recunoaște că liderii poporaniști aveau, de mult gîndite, soluțiile la îndemînă. Nu-și puteau însă îngădui cutezanța de a le face publice. Calculele politice, atît de tenebroase și de complicate, guvernau toate actele grupării poporaniste. Și, deocamdată, acestea recomandau prudență și atentă supraveghere. Nici vorbă nu putea fi deci de propunerea îndrăzneață (acum considerată ca „tulburătoare a ordinii") a împroprietăririi. Nici Spiru Haret, în atît de discutatul său studiu *Chestia țărănească* din 1905, nu a preconizat ideea împroprietăririi. Chiar dacă Ionel Brătianu acceptase, în urma demonstrațiilor lui Stere, soluția reformei agrare, deocamdată nici el nu îndrăznea să o propună discuției publice. Lupta grupului Brătianu spre escaladarea conducerii Partidului Liberal putea fi serios primejduită de o asemenea „gafă". Grupurile liberale cu interese moșierești, care dețineau puterea în partid, ar fi ripostat furios, amenințînd realizarea unor planuri îndelung cugetate. Anticipînd cronologia, am spune de pe acum că din această cauză poporanismul (legat de gruparea Ionel Brătianu) nu-și va putea face

Scanned with OKEN Scanner

public programul său reformator decît foarte tîrziu, prin 1913—1914. Şi nici atunci într-o formă completă.

Mişcările grupului poporanist erau atent supravegheate de Stere. Stere însuşi era de o prudenţă extremă, neîngăduindu-şi să depăşească sesizabil prevederile programatice ale Partidului Liberal. E necesar să se amintească faptul că în decembrie 1906 a fost publicat programul P.N.L., ale cărui prevederi generale nu puteau fi totuşi combătute chiar de unul dintre liderii săi. Punctele programatice ale acestui program erau dinainte cunoscute. De altfel, în 1906, Vintilă Brătianu, cu aprobarea probabilă a fratelui său, publicase broşura *Menirea Partidului Liberal,* pe care Stere a recenzat-o elogios în *Viaţa românească* (nr. 10/1906). Desigur, pretenţiile reformatoare ale grupului Brătianu ocupau un loc respectabil în opusculul semnat de autorul viitoarei formule „prin noi înşine". Dar şi aici, în materie agrară, nu se avansau cerinţe care să depăşească linia programatică : obştii ţărăneşti, Casa Rurală etc. Aceasta era, de altminteri, convingerea intimă a lui Vintilă Brătianu, avînd, la acest om deloc suplu în cugetare, valoarea aproape a unei idei fixe. Şi Vintilă Brătianu nu trebuia supărat.

Nu ar trebui să se înţeleagă de aici că grupul poporanist era total obedient Partidului Liberal şi chiar grupului Brătianu. Sau, şi mai precis, că în materie politică grupul poporanist nu avea puncte de vedere proprii. Le avea cu prisosinţă şi nu a pregetat să treacă la acţiune. Mai întîi, ar trebui menţionată atitudinea militantă a poporaniştilor în chestiunea naţională. Rubricile revistei (*Scrisori din...*) tindeau spre un scop foarte important, menţionat cu mîndrie în nr. 3/1906 : „*Viaţa românească* va ajunge o manifestare vie a unităţii culturale a neamului nostru". Cum spuneam la începutul acestui capitol, problema naţională, legată în special de lupta de eliberare a populaţiei româneşti din provinciile aflate sub opresiunea Imperiului Habsburgic, preocupa atunci acut opinia publică. Or, poporanismul era cu deosebire activ în această privinţă, avînd o orientare a sa şi ştiind s-o afirme răspicat. Ceea ce deosebea poporanismul de curentul naţionalist (mai ales sămănătorismul) era străduania de a elimina zgura exceselor xenofobe. Se confe-

Scanned with OKEN Scanner

rea, sau mai bine, se restituia mișcării patriotice născută din imperative majore, cu profund caracter popular, ținuta democratică. Acum, ca și mai tîrziu, Stere, Ibrăileanu, ca și întregul grup făceau eforturi pentru a demonstra că mișcarea populară pentru eliberarea națională a populației românești aservită este utilizată în scopuri diversioniste de anumite cercuri politice de dreapta. Dar opiniile acestora (se făcea aluzie la, cînd nu erau menționați de-a dreptul, N. Filipescu, A. C. Cuza etc.) nu trebuie confundate cu mișcarea națională care prezintă, repetăm, un nealterabil spirit democratic. Stere e foarte preocupat de mișcarea politică ardeleană. (Dar, cum se știe, nu numai de aceasta.) S-a deplasat în acest scop în Ardeal — avînd și misiuni foarte delicate din însărcinarea conducerii Partidului Liberal — unde a cunoscut amănunțit complicata mișcare politică transilvană, condusă de Partidul Național Român. În mai 1906 și, probabil, în octombrie, se afla în Ardeal. Va redacta apoi acel reportaj foarte spiritual *Patru zile în Ardeal* (publicat în primele două numere ale *Vieții românești* pe 1907), mărturie și astăzi elocventă pentru democratismul lui Stere aplicat în planul luptei naționale. Să adăugăm de pe acum că Stere sprijinea în mod evident grupările democratice din cadrele P.N.R., încercînd astfel să diminueze forța, adesea dominatoare, a grupărilor de dreapta sau centru dreapta.

Democratismul poporanismului afirmat în planul mișcării de eliberare națională era cu strictețe aplicat și în agitațiile specifice luptelor politice interne. Poporanismul a știut să-și spună deschis punctul de vedere, blamînd spiritul retrograd oriunde se manifesta. Faptul e lesne demonstrabil nu numai în acele categorice delimitări față de agitațiile xenofobe încurajate, de pildă, de sămănătorism, ca și de unele grupări politice de dreapta, dar în planul general al programului politic. Pledoaria pentru dreptul la activitate politică a întregii țărănimi („votul universal"), pentru democratizarea vieții publice, pentru crearea mijloacelor instituționale necesare ridicării țărănimii la demnitatea culturii sînt, printre altele, probe elocvente ale atitudinii politice a poporanismului.

Scanned with OKEN Scanner

Primul an din existența *Vieții românești* se încheie deplin concludent. Se impusese ca cea mai bună revistă românească, avea un tiraj apreciabil și un număr mare de cititori (se aprecia la douăzeci de mii), știuse să-și creeze o excelentă situație financiară, dispunea de un contingent de colaboratori cu renume. Era citită, ascultată și temută. (Notele de la *Miscellanea* făceau, prin incisivitate, ravagii.) Poporaniștii aveau, în sfîrșit, revista pe care o doriseră ani de-a rîndul. Meritul era integral al lor. Au știut să găsească în toate măsura și soluția potrivită. Adversarii care prevestiseră noii reviste o moarte timpurie constatau cu încrîncenare că, dimpotrivă, urca triumfătoare spre zenitul autorității.

Întîmplarea, desigur dureroasă, a vrut ca numărul care încheia primul an din existența revistei poporaniste să coincidă cu momentul, greu în consecințe, al izbucnirii răscoalelor țărănești. Văpăile care au înroșit zările satelor au marcat și în istoria poporanismului (ca în întreaga viață socială politică românească) un moment de răscruce. N-am spune că poporanismul și-a reevaluat acum punctele de vedere. Acestea erau în linii mari (adesea și în detalii) destul de bine precizate de vreo 8—9 ani. Dar de o nouă tactică în afirmarea opiniilor poporaniste după răscoală se poate cu siguranță vorbi. Răscoalele au radicalizat întreaga problematică a vieții noastre publice. În consecință, poporanismul s-a putut elibera de *unele* dintre rezervele și prudențele de pînă acum, putînd să-și afirme mai deschis opiniile. Dar nici aceasta nu s-a putut face deodată, ci în etape lente, determinate de noua realitate politică de care poporanismul trebuia să țină seamă. Guvernul liberal, instalat în urma izbucnirii răscoalelor, aducea în fruntea departamentului internelor pe Ion I. C. Brătianu. Potolirea răscoalelor era misiunea imediată a noului guvern. Ionel Brătianu a socotit că e necesar să încredințeze un număr de prefecturi și foștilor socialiști. Stere a primit prefectura de Iași. Vom analiza pe larg în altă parte multiplele implicații (și complicații) legate de această investitură. S-a spus — și Stere ca și alți poporaniști au subliniat polemic faptul — că apelul la foștii socialiști urmărea diminuarea actelor represive. Dar dacă explicația aceasta e adevărată, e greu de înțeles de ce foștii socialiști (Stere

Scanned with OKEN Scanner

dr. N. Lupu, Ion Radovici, I. C. Atanasiu) au fost numiți prefecți în județe relativ mai potolite (Iași, Fîlciu, Vaslui, Covurlui). Nu e hazardat să se ia în considerare și o altă motivație. Anume ca Ionel Brătianu (la sugestia și acordul lui Dim. Sturdza) să fi socotit util a implica în acțiunea represivă și pe foștii socialiști.

Indiferent de natura reală a motivațiilor, rămîne însă faptul că Stere a fost prefectul județului Iași în săptămînile care au decis înăbușirea răscoalelor țărănești. Această deloc onorabilă responsabilitate, ca și faptul că în fruntea țării se afla un guvern liberal au impus *Vieții românești*, ca și activității politice a poporaniștilor, o anumită prudență conformistă. Izbucnirea răscoalelor e comentată chiar în numărul din martie 1907. Se stăruia, cu ecouri din „cronicile interne" semnate de Stere, asupra ideii că adevăratele cauze ale răscoalelor trebuie căutate în situația intolerabilă în care a fost silită să trăiască țărănimea. Legenda „instigatorilor" era respinsă cu o indignare care era sinceră. Dar prea vehementă revista nu a putut fi, dată fiind calitatea pe care o deținea directorul ei în Partidul Liberal și în stat. Cauzele răscoalei erau explicate judicios și temeinic, dar se condamna soluția adoptată de țărănime pentru a ieși din gravul impas. Ba chiar se justifica — in extremis — necesitatea represiunii. Ce-i drept, cu o promptitudine care-i făcea onoare, *Viața românească* a cerut amnistierea celor arestați ca fiind implicați în declanșarea și desfășurarea răscoalelor. Nu a cerut însă — cum a procedat *Adevărul* lui Const. Mille — sancționarea aspră a celor ce conduseseră, cu sălbăticie, actele represive ca și a celor ce îngăduiseră sau recomandaseră cruntele acțiuni de pedepsire. Nu e greu de observat că *Viața românească* și-a impus în toată această perioadă un regim echivoc. Și nu se poate contesta că această atitudine la care *nu a putut* renunța era potrivnică convingerilor intime ale întregului grup poporanist. Dar politica avea legile și servituțile ei... Iar poporanismul era și un curent politic.

Dar, destul de repede, Stere se eliberează, prin demisie, de povara prefecturii (în schimb, în iulie 1907, Gh. Kernbach depune jurămînt ca subprefect), răscoalele sînt reprimate în condițiile știute și lucrurile intră în... nor-

malitatea lor. În centrul atenției se află acum noile legiuiri agrare propuse de liberali. Poporanismul e activ angajat (Stere era deputat în noul Parlament liberal) în apărarea acestor legiuiri care, de fapt, nu aducea prea multe lucruri noi. Casa Rurală care trebuia să asigure obștiilor sătești mijloacele financiare necesare răscumpărării moșiilor statului sau ale unor boieri prelungea la nesfîrșit soluționarea situației existente. Sigur, se preconiza necesitatea diminuării proprietății moșierești în folosul țărănimii. Dar măsurile propuse nu asigurau realizarea în cadența necesară a deziderateloor. E adevărat, s-a anunțat, încă în manifestul guvernului din 12 martie 1907, desființarea trusturilor arendășești, iar legea învoielilor agricole (23 decembrie 1907) reglementa mai bine raporturile dintre moșieri și țărani. Dar aceste măsuri, binevenite, n-au putut rezolva, în esență, situația țărănimii.

Ideea reformei agrare și a împroprietăririi nu apărea cum se cuvenea în aceste legiuiri. Incontestabil, poporanismul agrea ideea reformei agrare. (Stere a publicat în 1907 și 1908 studii de o rară forță analitică despre complexul de anomalii agravante produs de existența latifundiilor în mediul rural. [1]) Reforma agrară și împroprietărirea țăranilor era un punct de vedere programatic — am mai spus-o — acceptat și preconizat cu mulți ani înainte. Dar acum, cînd dispunea de o tribună de prestigiul *Vieții românești,* poporanismul nu-și putea îngădui libertatea de a le propune deschis. S-a recurs, în consecință, la o stratagemă (abilitatea lui Stere era recunoscută !), care s-a demonstrat inteligentă și utilă. S-a apelat la Radu Rosetti, colaborator la rubricile beletristice ale revistei încă din 1906 (în nr. 3, cu *Povestirea țigăncii).* Acesta, istoric prin adopțiune, cercetător obiectiv al trecutului relațiilor agrare românești, intervine, după răscoale, prompt și decis în favoarea reformei și a împroprietăririi. *Viața românească* i-a pus cu generozitate (de ce n-am spune ? scrupulos calculată !) la dispoziție spațiul revistei. Radu Rosetti a redactat destul de rapid, abandonînd alte proiecte, mult comentata atunci

---

[1] Pe lîngă studiile pe această temă citate mai înainte, amintim și : *Latifundiile și progresul economic* (nr. 3/1908), *Latifundiile și fărămițarea proprietății țărănești* (nr. 5/1908).

lucrare (*Pentru ce s-au răsculat țăranii?*), publicată în decembrie 1907 la Socec. Cartea a fost comentată de *Viața românească*, nu cu elogii convenționale, ci cu seriozitate și o participare ideologică, evidentă încă atunci. Studiile lui Stere amintite de noi porneau de la cartea, extrem de merituoasă, a boierului de viță Radu Rosetti. Și boierul într-adevăr de viță, dar acuma scăpătat, conservator ca încadrare politică, propune ferm soluția exproprierii, prin răscumpărare, a unei părți importante din pământul cultivabil al proprietății moșierești.

E drept, Radu Rosetti nu cerea desființarea totală a proprietății moșierești, lăsîndu-i încă destulă forță economică, de vreme ce socotea că trebuie să-i rămînă în stăpînire, după zona de așezare, între 100 și 500 ha. Important era însă că aici apărea stipulată, distinct și argumentat, cerința exproprierii moșierimii și împroprietărirea țărănimii. La urma urmei, nici poporanismul nu credea în posibilitatea și necesitatea desființării totale, prin expropriere, a clasei moșierești. (Am adăuga, în treacăt, că nici Gherea, în *Neoiobăgia*, nu a cerut exproprierea totală a moșierimii.) O voia menținută. Numai că mult diminuată ca forță economică și politică. Existau apoi unele apreciabile deosebiri de vederi între poporanism și Radu Rosetti privind dimensiunea proprietății ce urma să-i rămînă moșierimii. Dar, repetăm, importante acum erau nu micile deosebiri, ci punctele de vedere comune. În acest fel, opiniile autentice (sau aproape) ale poporanismului în problema agrară, acum, după răscoale, au fost făcute publice.

Cititorii obișnuiți, intelectualii, ca și elita oamenilor politici aflau în paginile *Vieții românești*, în modul acesta mijlocit, punctul de vedere poporanist într-o problemă care polariza, într-adevăr, opinia unanimă. Soluția găsită a fost, s-o spunem încă o dată, extrem de dibace. Și astfel a intrat în scenă, ca afiliat, Radu Rosetti, care avea să dea poporanismului perspectiva și argumentarea istorică a doctrinei. Opiniile sale au fost atît de mult îmbrățișate și apărate de poporanism (chiar dacă la început și din motive oportune), încît aproape au intrat în țesătura doctrinei, integrîndu-se în corpul ei. Mai tîrziu, încercînd o privire retrospectivă asupra poporanismului, Mihai Ralea aprecia că Radu Rosetti a fost cel care a dat

Scanned with OKEN Scanner

fundamentare istorică poporanismului, după cum Stere i-a fost doctrinarul, iar Ibrăileanu cel care i-a dat perspectiva și motivația culturală. Aprecierea tardivă a lui Ralea merită să fie înregistrată cu seriozitate. Exprimă, incontestabil, un adevăr.

Anul 1907, prin tot ceea ce a semnificat, a determinat un proces multiplan de reevaluări. L-au trăit mai toate partidele politice sau curente de idei. Poporanismul nu a făcut excepție. Cu totul revelatoare este, din acest unghi de vedere, noua fizionomie a raporturilor cu mișcarea socialistă. Mai precis, nu numai a raporturilor cu mișcarea socialistă, dar cu sociologia marxistă, așa cum era înțeleasă în epocă. Nu putem intra aici în detalii. Înregistrăm numai faptul care, într-adevăr, este izbitor. Dacă pînă în primăvara anului 1907 poporanismul se străduia vizibil să păstreze cele mai bune relații cu mișcarea socialistă și fruntașii ei, brusc raporturile se deteriorează. Polemica, pînă acum surdinizată și abia îngăduită, capătă forme ascuțite. (Trebuie amintit că ostilitățile au fost modest anunțate de Ibrăileanu prin recenzia, deferent critică, la studiul lui Gherea *Din ideile fundamentale ale socialismului științific*, nr. 7/1906). Înfruntarea, destulă vreme deliberat amînată, devine publică. Nu era vorba, cum spuneam, de o oarecare polemică de tactică sau strategie politică. În discuție e adusă chiar problema esențială care determina, de fapt, plecarea grupului poporanist din mișcarea socialistă : legitimitatea și rațiunea socialismului în România. Stere se hotărăște deci, în sfîrșit, să discute public ceea ce pînă atunci „documentase" în conferințe amicale sau în consilii secrete cu diverși lideri politici. Și, o dată decizia adoptată, nu se limitează la dezbaterea chestiunii într-un ciclu de foiletoane politice. A apelat pentru aceasta la modalitatea studiului sociologic, cu tot ceea ce implica procedeul : analiză istorică, sociologică, economică, statistică, politică, culturală. Era ceea ce se numea atunci un studiu de doctrină.

Acesta este celebrul studiu *Social-democratism sau poporanism ?* Studiul a rămas *pînă astăzi* în paginile din 1907—1908 ale *Vieții românești*. (Nici chiar Stere nu a socotit necesar — de ce oare ? — să publice studiul în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-un volum.) Studiul a fost scris — cea mai mare parte — în vacanța de vară a anului 1907 [1] petrecută la Mănăstirea Neamțului și la casa lui din Piatra-Neamț. Pînă la 3 august, revista obținuse numai un fragment din partea I a studiului. În a doua jumătate a lunii, era cules și tras în întregime acest prim capitol [2]. Oricum, la sfîrșitul lui august, începutul lunii septembrie, studiul era — minus finalul — redactat. (Ibrăileanu, care știa bine ce face Stere, precizează faptul într-o scrisoare către Brătescu-Voinești.) De altfel, chiar dacă nu am avea mărturisirea lui Ibrăileanu, putem stabili aceasta și pe o altă cale, tot atît de sigură. Primul capitol din studiu apare în nr. 8 din anul 1907. Celelalte patru capitole se succed — cu o singură sincopă — în următoarele numere (9, 10, 11). Partea a V-a a studiului apare în nr. 1/1908. Un final, socotit necesar după ce primele capitole fuseseră elaborate și publicate, este redactat mai tîrziu. E inserat în numărul pe aprilie (nr. 4) al aceluiași an. Studiul e piesa cea mai rezistentă din întreaga desfășurare doctrinală a poporanismului, care este — în sfîrșit — prezentat pe larg. Ce-i drept, prin delimitare. Dar, oricum, expus cu toată recuzita de rigoare. De aceea, tocmai, a stîrnit mare ecou. Cum se întîmplă de obicei, unii l-au elogiat peste măsură, alții l-au respins. Trecem peste aprecierile negatoare venite din extrema dreaptă a eșichierului vieții politice. Importante au fost aprecierile critice formulate de exponenții mișcării socialiste (Gherea, C. Rakovski, I. Sion, Ottoi Călin), pentru că analizau studiul lui Stere din perspectiva unei înțelegeri sociologice științifice, lucide și realiste.

De altfel, întîmplarea face ca în august 1907, adică atunci cînd *Viața românească* programează primul capitol din studiul lui Stere, la Iași să apară revista socialistă *Viitorul social.* (De abia acum apare publicația pe care intelectualii socialiști o pregăteau de prin 1906. Probabil

---

[1] În august 1907, Ibrăileanu îi comunica lui Brătescu-Voinești : „Stere a scris un important studiu care va apare în 5 numere despre socialism, poporanism, naționalism, antisemitism etc. E desfășurarea punctului nostru de vedere, combaterea social-democratismului pentru țara noastră, afirmarea poporanismului și a naționalismului, justificarea luptei împotriva evreilor și combaterea antisemitismului feroce, care face luptă de rase etc."

[2] Cf. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, p. 168—169.

Scanned with OKEN Scanner

că a fost tipărită, nu întîmplător la Iaşi, pentru a contrabalansa, în prestigiu, *Viaţa românească*). *Viitorul social* are printre obiectivele principale analiza critică a poporanismului. Faptul e evident de la primul număr. Aici şi-a publicat Gherea vestitele eseuri antipoporaniste : *Judecata posterităţei şi judecata contemporanilor* şi *Un mic răspuns la o mică recenzie. Postscriptum sau cuvinte uitate*. De asemenea, tot aici a publicat C. Rakovski amplul studiu (în nr. 11—12) *Poporanism, socialism şi realitate*, după ce în nr. 3 un articol redacţional discuta despre „poporanişti şi socialişti". *Viaţa românească* a replicat de îndată. Încă în nr. 8/1907 (apărut, ca de obicei, tîrziu, în septembrie), adică în acelaşi număr în care Stere îşi începe studiul său, *Viaţa românească* inserează la *Miscellanea* o foarte acidă recenzie (scrisă de Ibrăileanu) despre nou apăruta publicaţie socialistă.[1] Asemenea aprecieri critice, uneori scrise cu ţîfnă şi o „superioritate" prea stridentă pentru a putea fi şi adevărată, au însoţit adeseori numerele din *Viitorul social*[2]. Polemica foarte încordată, dar menţinută cu grijă în planul disputei de idei, a parcurs o curbă suitoare. În iulie 1908, cînd îşi încetează apariţia *Viitorul social*, polemica cu poporanismul e continuată, destulă vreme, în *România muncitoare*. Poporanismul îşi apără punctele de vedere cu o stăruinţă care era, se vede bine, de o mare tenacitate. În 1907—1909, rubricile de informaţie ale *Vieţii româneşti* publică aproape număr de număr recenzii, rezumate, comentarii, extrase din şi despre cărţi, studii sau articole datorate unor teoreticieni socialişti care, atunci, exprimau opinii reformiste. Cu o bună ştiinţă a „punerii în pagină", aceste marginalii urmăreau să demonstreze validitatea punctului de vedere poporanist, care — se sugera — ar fi

---

[1] „Socialiştii români, la urma urmelor, pot vedea viitorul social al României şi în dezideratele *Viitorului social*, al d-lui Sion, şi pot, dacă le place, lupta pentru realizarea lor. Pare-ni-se că pe dl. Sion îl aşteptau o cruntă dezamăgire... Nu, nu putem crede că *Viitorul social* are... viitor. Recunoaştem însă că, oricît de efemeră ar fi viaţa-i, ea nu va rămînea fără folos pentru orice om cu judecată, limpezind prin franchetea chiar brutală cu care *Viitorul social* îşi pune problema rostul social şi ştiinţific al ortodoxiei marxiste în ţara noastră..." (*Loc. cit.*, p. 262.)

[2] Amintim articolele despre *Viitorul social* publicate în nr. 11/1907 şi nr. 3/1908 ale *Vieţii româneşti*.

Scanned with OKEN Scanner

confirmat și de opinia unor autorități incontestabile în materie [1].

Sfîrșitul anului 1909 avea să aducă polemicii poporanismului cu socialismul un moment tensional în plus. De astă dată, combatantul principal devine Ibrăileanu. Intervenția lui Ibrăileanu, poate mai puțin așteptată, e totuși explicabilă. În decembrie 1909, un arierat comite un atentat neizbutit la viața primului-ministru Ionel Brătianu. Oficialitatea îl decretează pe atentator sindicalist, acuzînd mișcarea sindicală că ar întreține o atmosferă de anarhism și provocări. O lege, ad-hoc votată, cunoscută sub numele de „legea Orleanu", interzicea muncitorilor din întreprinderile statului dreptul de a se organiza în sindicate și a face grevă. De la atentat încolo toate gazetele comentează faptul, forțele politice de dreapta cerînd drastice măsuri antimuncitorești. *Adevărul* lui Const. Mille socoate că a sosit momentul să redeschidă dosarul acuzațiilor împotriva foștilor „generoși", acum guvernamentali cu greutate. Obiectul acuzațiilor : intelectualii dezertînd din mișcarea socialistă au lăsat muncitorii „pradă anarhismului". Singurul element demn de a fi reținut din acest complicat lanț de acuze este actul dezerțiunii. Ibrăileanu, sensibilizat, s-a considerat lezat. A protestat într-o *Scrisoare deschisă* către Gherea publicată în *Viitorul* din 19 decembrie 1909. Au urmat alte două scrisori. Ibrăileanu, sincer afectat, demonstra legitimitatea actului de abandon, cerîndu-i lui Gherea, patetic, să-și exprime punctul de vedere, disculpîndu-i pe foștii generoși. Gherea a răspuns invitației, trimițîndu-i lui Ibrăileanu o scri-

---

[1] Spicuim cîteva dintre aceste marginalii, cu totul semnificative : recenzie la Ed. Bernstein *Cultură, știință și partid* (nr. 9/1907), comentariu la James Ramsey Macdonald, *Socialism, sindicate, partida muncitorilor* (nr. 10/1907), recenzie la Mermaix, *Le syndicalisme contre le socialisme* (nr. 4/1908), comentariu la Etienne Buisson, *Acțiunea directă și socialismul* (nr. 5/1908), extras din articolul lui W Schröder, *Pentru congresul social-democrat din Nürnberg* (nr. 9/1908), recenzie la George Sorel, *La décomposition du marxisme* (nr. 10/1908), extras din studiul lui Ed. Bernstein *Pentru reformism* (nr. 11/1908), recenzie la Eugène Fournière, *La crise socialiste* (nr. 12/1908), extras din articolul lui Ch. Rappaport, *Reformismul și socialismul* (nr. 12/1908), extras din studiile lui Ed. Bernstein, *Modernitatea în luptă* (nr. 1/1909) și *Revizionismul și revizuirea programului* (nr. 4/1909), *Teoria în Partidul Socialist* (nr. 1/1910), *Marx și Bakunin* (nr. 4/1910) ș. a.

Scanned with OKEN Scanner

soare, tot deschisă, în *Adevărul* din 25 decembrie 1909. Dar disculparea și absolvirea așteptate de Ibrăileanu nu au venit. Dimpotrivă, Gherea a demonstrat eroarea condamnabilă a dezertării și, mai ales, trădarea vechilor idealuri în practica politică guvernamentală a foștilor generoși.

Înfruntarea publică dintre poporaniști și exponenții mișcării socialiste nu și-a domolit intensitatea nici în lunile de început ale anului 1910. Încrucișările polemice se pot semnala de-a lungul întregului an. De altfel, în ianuarie 1910, ca o consecință a activității sindicale și a luptei muncitorești, se reconstituie Partidul Social-Democrat. Era o demonstrație, deopotrivă teoretică și practică, a eșecului poporaniștilor care tot depuseseră pledoarii despre imposibilitatea fiinţării socialismului românesc. Partidul Socialist continua să fie o realitate în România. Și aceasta era cea mai convingătoare replică a socialismului românesc adusă poporanismului.

În planul înfruntărilor teoretice, doctrinare, socialismul avea să producă în același an 1910 o piesă de mare autoritate. În tot anul 1910 presa, de toate nuanțele, informa despre iminenta apariție a *Neoiobăgiei* lui Gherea. Referiri la lucrare făcuse de nenumărate ori și autorul, în scrisori și articole. Chiar în eseurile polemice antipoporaniste menționase mereu că demonstrațiile mai ample privind eroarea poporanismului vor fi aflate în lucrarea pe care o elabora. În octombrie, cartea, realmente așteptată, a apărut. Era *Neoiobăgia*, un studiu de analiză economico-sociologică a mult spinoasei probleme agrare. Cartea lui Gherea a făcut o impresie excelentă, fiind bogat comentată și destul de puțin contestată. Conceptele socio-politice poporaniste constituiau aici obiectul unei atenții speciale, fiind analizate critic în mod explicit. Poporanismul, înfruntat atît de aspru, a trebuit să ridice mănușa. Stere a început de îndată un studiu replică. Nu a așteptat, ca în cazul studiului din 1907—1908, să-l scrie în întregime și apoi să-l publice. Ecoul cărții lui Gherea era foarte mare, poporanismul doctrinar ieșea din această înfruntare destul de „șifonat", și replica trebuia dată imediat. Stere, bun diplomat și tactician, o știa prea bine. Mai ales că și poziția grupului poporanist

Scanned with OKEN Scanner

în Partidul Liberal era acum destul de precară. În consecință, cu o precipitare lesne de înțeles, Stere a publicat în numărul pe noiembrie (11) 1910 al *Vieții românești* (care a apărut, ca de obicei, probabil prin decembrie, dacă nu chiar în ianuarie 1911) studiul său *Neoiobăgia d-lui Gherea*. Nu comentăm aici natura argumentelor, care erau destul de inconsistente, deși expunerea lor ocupa 16 pagini de revistă. Nici articolul următor, din nr. 12, ocupînd douăzeci și șapte pagini de revistă, nu aduce argumente de natură a infirma demonstrația lui Gherea. Dar aceasta nu era decît prima parte (introducerea) a unui studiu ce se anunța, ca de obicei, amplu. Și, de regulă, Stere avea nevoie de spațiu generos pentru a desfășura tot aparatul său demonstrativ.

Din păcate, studiul a fost întrerupt. În nr. 12/1910 al *Vieții românești* se anunța că în primul număr pe anul 1911 va apărea continuarea acestuia. Dar numărul 1 aduce nu studiul promis, ci următorul anunț la *Miscellanea*: „Din împrejurări independente de voința noastră și a autorului amînăm urmarea articolului d-lui C. Stere *Neoiobăgia d-lui Gherea* pentru numărul viitor.“ [1] Sumarul numărului 2 nu onorează promisiunea. A motivat mai tîrziu că întreruperea se datora misiunii diplomatice primite pentru aplanarea gravului conflict intervenit între fruntașii politici ardeleni Goga-Vaida Voievod-Maniu. Memoria îl înșeală. Studiul despre *Neoiobăgie* a fost întrerupt în decembrie 1910 și „ambasada“ sa în Ardeal a avut loc în 1912. În 13 ianuarie 1912 în *Tribuna* Stere publică un comunicat prin care cerea combatanților abținerea de la orice atac pînă la terminarea cercetărilor pe care le întreprinde. Conflictul e aplanat în 7 februarie 1912. E drept, lui Stere i-au mai fost încredințate alte două misiuni diplomatice pentru a aplana grave conflicte ivite în mișcarea politică ardeleană. Dar și acestea au fost programate în 1912. Motivul invocat se demonstrează a nu fi și cel adevărat. Stere era însă, ce-i drept, ocupat pînă peste cap la începutul anului 1911. Campania electorală era în toi, și în calitatea sa de șef (reales) al organizației liberale ieșene nu avea atunci răgaz pentru studii doctrinare. De abia în martie

[1] *Loc. cit.*, p. 139.

Scanned with OKEN Scanner

1911 se deschideau lucrările noului parlament, pentru ca în aprilie să aibă loc alegeri parțiale în zece județe. Deci, pînă încolo, spre sfîrșitul primăverii 1911, Stere a fost extrem de ocupat. După istovirea campaniei electorale, studiul întrerupt putea fi însă reluat. Nu a făcut-o, încît în *Facla* lui Cocea, fiul lui Gherea (Alexandru Dobrogeanu-Gherea), sub pseudonimul G. Alexe, intervenea ironic interogîndu-l pe Stere asupra cauzelor tergiversării. [1]

Așadar, din nou, de ce a curmat atît de repede o intervenție polemică de cea mai mare importanță? Nu credem că ar fi hazardată aprecierea că, pur și simplu, Stere își dădea seama că îi lipsesc argumentele pentru o demonstrație de amploare care să justifice sociologic poporanismul. Mai ales acum, în noile împrejurări, cînd *Neoiobăgia* demonstrase precaritatea argumentației din *Social-democratism sau poporanism?* Discuția trebuia nu numai reluată de la capăt, dar de adus probe (sociologico-economice) și demonstrații analitice noi. Dar chiar dacă ipoteza noastră (în care credem) nu s-ar verifica, rămîne faptul că Stere și-a întrerupt studiul într-un punct care solicita obligatoriu continuarea. (Așa cum a rămas este o piesă neconcludentă în disputa poporanismului cu socialismul.) Știm, Stere a regretat toată viața că nu a continuat polemica cu Gherea. I-ar fi mărturisit lui G. C. Nicolescu în 1936 că a fost nevoit să-și întrerupă studiul înainte de a intra în fondul chestiunii. Stere, relatează G. C. Nicolescu, ar fi voit să documenteze că Gherea nu cunoaște bine opera lui Marx, întrucît ignoră un text al întemeietorului socialismului științific care

---

[1] „...Și de atunci, din decembrie anul trecut cititorii sînt ținuți fără pic de milă cu respirația întreruptă... în așteptarea adevăratului început care va să vie! Apoi de, să recunoască și d-sa că publicul românesc oricît ar fi de «galerie» tot nu merită să fie tratat cu atîta cruzime! ...În condițiile acestea, d. Stere cel din urmă ne-ar putea învinui de șicane, dacă ne permitem și noi să-l întrebăm, *în calitate de simpli spectatori: cum stăm, d-le Stere, cu teascurile Vieții românești.* Cît mai ai nevoie de repaos... Pe cînd deci continuarea, d-le Stere? Știm doar că gravele afaceri de stat, asupra cărora erai mai înainte chemat să veghezi, îți dau azi destul răgaz! Ori nu cumva d. Gherea e răspunzător și de această nouă întîrziere? Am fi curioși s-o știm și noi!" G. Alexe (Al. Dobrogeanu-Gherea), *În jurul unui răspuns care întîrzie — Neoiobăgia și d-l Stere*, *Facla*, II, nr. 28 (9 iulie 1911), p. 36—37.

apreciază ca posibilă ocolirea capitalismului în țările mai puțin dezvoltate [1] (e vorba, probabil, de mult comentata scrisoare a lui Marx către Vera Zasulici. Narodnicii făcuseră, la vremea lor, mult caz de această scrisoare). Și în volumul său *Preludii: Partidul Național Țărănesc* și *„Cazul Stere". Documentări și lămuriri politice* exprima regretul că n-a continuat polemica cu Gherea, întrucît „o socoteam de o covîrșitoare însemnătate pentru îndrumarea mișcării democratice românești" [2].

Dar de ce nu a reluat discuția mai tîrziu, în vara lui 1912 sau și mai încolo, după primul război mondial, cînd fundamentarea sociologică a țărănismului solicita imperios asemenea dezvoltări delimitatoare, apreciate chiar de Stere ca fiind „de o covîrșitoare însemnătate" ? Dacă luăm în considerare mărturisirea lui Stere către G. C. Nicolescu după care studiile pe care nu le-a mai scris ar fi avut în centrul demonstrațiilor textul scrisorii lui Marx către Vera Zasulici, nu e greu de apreciat că prea mare consistență analitică nu ar fi avut. Fără a intra în documentări mai aprofundate, se știe azi că textul lui Marx a fost interpretat eronat de narodnicii ruși. De fapt, lucrurile fuseseră lămuritor explicate încă de Plehanov și Lenin. Să fi întrezărit Stere dificultatea în care intra și a evitat-o diplomatic ? Ipoteza noastră, formulată mai sus, ni se pare că se susține destul de bine. Înfruntarea dintre poporanism și socialism se încheie prin cele două studii-replică din 1910. Și în condiții destul de defavorabile mișcării poporaniste.

1909—1910 reprezintă în istoria poporanismului ani de vîrf. Nu numai în politică și sociologie. În primăvara anului 1909 și apoi (după o foarte scurtă perioadă de răgaz) la începutul anului 1910, poporanismul este confruntat în celelalte compartimente principale : literar și estetic. Este vorba, în speță, de discuția furtunoasă iscată în publicistica românească de discursul academic al lui Duiliu Zamfirescu, cu titlul *Poporanismul în literatură* (mai 1909). Al doilea moment de care aminteam a fost ancheta revistei *Luceafărul* (1910) pe aceeași temă, *Po-*

---

[1] Cf. G. C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă*, 1937, p. 80.

[2] C. Stere, *Op. cit.*, 1930, p. 96.

poranismul în literatură. O primă observație se impune : în trei-patru ani de la apariția *Vieții românești,* poporanismul, anunțat și enunțat embrionar încă în 1894—1895, intrase definitiv în conștiința publică. E drept că la aceasta contribuise o vreme apreciabil și sămănătorismul, care preparase atmosfera propice impunerii noului curent. Oricum, faptul că în 1909, cînd *Sămănătorul,* ca și *Ramuri,* mai existau, e acceptat conceptul de poporanism, și nu cel de sămănătorism, e o dovadă peremptorie că în disputa — atît de ascuțită ! — dintre cele două curente învinsese definitiv poporanismul. Și doar, la o apreciere repede, cele două curente împărtășeau puncte de vedere atît de apropiate ! Pledau deopotrivă pentru dreptul, aproape exclusiv, al țărănimii la expresie estetică și promovau, în ordinea filozofiei culturii și a esteticii, conceptul specificului național. Dincolo de această asemănare care e într-adevăr superficială, se profilează deosebirile. Și acestea sînt esențiale. Nu le vom dezvolta aici. Ne vom mulțumi deocamdată să menționăm că triumful poporanismului asupra sămănătorismului se datora (dincolo de alte importante deosebiri) caracterului echilibrat al opiniilor și preferințelor estetico-literare.

Așadar, în 1909 și în 1910, poporanismul era, pe plan literar-estetic, la zenitul popularității sale. Era curentul dominant (dacă nu chiar predominant), pe care foarte puțini îi contestau. Excepție făceau unii literați, ca Duiliu Zamfirescu, simboliștii din jurul *Vieții noi* și grupul macedonskian, cercul *Convorbiri critice.* Dar aceste cercuri erau minore — atunci — ca însemnătate în viața literară, nebucurîndu-se de simpatie și audiență. Semnificativ era faptul că, într-un fel, Maiorescu, în răspunsul la discursul lui Duiliu Zamfirescu, respingînd opiniile noului academician, sancționa unele dintre opiniile estetice poporaniste. Apoi, mai toți participanții la acest furtunos incident polemic au respins convingerile lui Duiliu Zamfirescu, raliindu-se, chiar dacă uneori cu rezerve, poporanismului. Firește, nu toți cei ce au criticat sau au respins opiniile lui D. Zamfirescu au fost sau au devenit adepți ai poporanismului în estetică și literatură. Dar atitudinile lor critice sau numai rezervate față de opiniile noului academic aduceau un implicit spor de

Scanned with OKEN Scanner

prestigiu și autoritate poporanismului. Ancheta *Luceafărului*, și ea un ecou prelungit al „scandalului" iscat de amintitul discurs de recepție, a subliniat (dacă mai era nevoie !) parcă mai apăsat un prestigiu care *deocamdată* părea că nu mai poate fi zdruncinat.

Spuneam mai înainte că anii 1909—1910 au fost pentru poporanism ani de ascensiune și cucerire a unui prestigiu incontestabil. Fenomenul semnalat în planul estetic și literar e sincron cu planul politic. Spre mijlocul anului 1908, poporanismul socotea că a obținut o definitivă izbîndă doctrinală (cît de efemeră s-a dovedit a fi !), prin studiul lui Stere *(Social-democratism sau poporanism ?)* din 1907—1908. Replica socialistă va veni mai tîrziu, prin *Neoiobăgia* lui Gherea, punînd sociologia poporanistă într-o dificultate din care nu va mai putea ieși. Dar acum, în 1908—1909, repetăm, Stere și curentul său se bucurau de stimă în Partidul Liberal. Își consolidaseră doctrinar poziția, pentru că grupul Brătianu, aflat acum în fazele decisive ale luptei pentru putere, avea — deocamdată — realmente nevoie și de o demonstrație teoretică a unora dintre principiile programatice pe care le tot arbora.

Anul 1909 aduce grupului Brătianu împlinirea unui deziderat pentru care milita (cu o stăruință care lăsa puțin loc scrupulului și principiilor) de aproape un deceniu. Din martie 1907, Partidul Național Liberal era la putere. Dar Sturdza era bătrîn și grav bolnav de nervi. În 1909, e nevoit să abandoneze președinția guvernului și șefia partidului, internat fiind într-un sanatoriu, la Suresnes. Lupta pentru putere a luat forme sălbatice. Dar Ionel Brătianu avea toate atuurile de partea sa. La 9 ianuarie 1909 (stil nou), e numit prim-ministru, pentru ca la 24 ianuarie, Congresul P.N.L., ad-hoc convocat, să-l aleagă și în demnitatea de președinte al partidului. I. C. Brătianu îl înlocuiește astfel în amîndouă funcțiile cheie pe Dim. Sturdza. Succesul — și pentru gruparea poporanistă — e mare. Numai că (zădărnicie...) nu a durat mult. La 29 decembrie 1910 (ianuarie 1911) guvernul I. I. C. Brătianu e silit să demisioneze. Urmează o perioadă de eclipsă în care, ca de obicei, se iau măsuri pentru recucerirea puterii. Faptul avea să se petreacă tîrziu, abia la 14 ianuarie 1914.

Scanned with OKEN Scanner

Dar în această perioadă de escaladare a guvernării, Stere ca și unii dintre poporaniști s-au dovedit a fi foarte utili Partidului Liberal. Reformele — marile reforme de multă vreme ventilate — sînt din nou puse pe tapet. Și la acest capitol — se știa — grupul poporanist deținea roluri de primă importanță, de vreme ce Stere, se spunea, avea deja pregătite proiectele programelor de reformă. Așa se face că, în acești patru ani de opoziție, poporanismul politic nu e deloc în eclipsă de prestigiu. Dimpotrivă, e prețuit, adulat, dar și foarte dușmănit. Nu numai de cercurile de dreapta din afară, dar și de cele din interiorul propriului partid.

Mișcarea poporanistă se pregătea să înscrie în istoria sa un eveniment, pentru ea, de covîrșitoare însemnătate : înfăptuirea prevederilor sale programatice esențiale de ordin socio-politico-economic. În 1913, în toiul războiului balcanic, în 8 septembrie, *Viitorul* publică scrisoarea-program a lui I. I. C. Brătianu în care propunea înfăptuirea colegiului electoral unic și parțiala expropriere a marii proprietăți. Stere — se spunea și apoi s-a confirmat — ar fi fost cel care i-a sugerat lui Brătianu pînă și momentul publicării acestui document de mare interes politic. *Viața românească* a salutat evenimentul cu bucurie și satisfacție : „Programul de reformă anunțat zilele trecute de către d. Ioan I. C. Brătianu nu se prezintă numai ca un rezultat al unei firești evoluțiuni în ideile noastre de guvernămînt, ci ca o consecință necesară a programului politic și social al acestei țări, ca un pas decisiv spre democratizarea ei desăvîrșită.“ [1] Dar poporanismul ținea să releve dacă nu faptul că este inițiatorul acestor reforme, oricum că le-a dorit de la începuturile constituirii sale. Apoi, în 1914, cînd reformele anunțate erau obiectul atenției generale, *Viața românească* scria : „În sfîrșit, cele două reforme pentru ridicarea țărănimei la o viață nouă au intrat din domeniul speranțelor pe calea realizării apropiate. Noi, cei din jurul acestei reviste, avem cel puțin mulțumirea sufletească înaltă că — încă la început de tot, acum opt ani, cînd ideile care azi se transformă în fapte sociale de mare importanță nu erau, chiar în sufletele

[1] P. Nicanor & Co., *Campania din 1913 și reformele apropiate*, *Viața românească*, VIII, 1913, nr. 7—8, p. 221.

Scanned with OKEN Scanner

puține în care străbătuseră, decît niște speranțe vagi și timide — noi am încercat să le dăm o formă precisă, făcînd din ele crezul în numele căruia am întemeiat această revistă." [1] Poporaniștii „vieților" jubilau, iar Stere era, cu adevărat, omul zilei, deși adversarii din propriul partid îi împiedicau ascensiunea, obținînd de la „șef" promisiunea de a-l ține pe Stere în poziții subalterne. În ianuarie 1914, P.N.L. preia guvernarea, Ionel Brătianu devenind prim-ministru. Parlamentul ia în discuție reformele anunțate, Stere fiind raportor al acestor proiecte înaintate Camerei spre dezbatere.

La locul potrivit vom analiza conținutul, valoarea și rolul (destul de limitat) al proiectatelor reforme. Deocamdată, ceea ce se cuvine să spunem în aceste pagini e faptul că poporanismul este *acum* în apogeul evoluției sale. Cucerise, cum vom vedea, locul preponderent în mișcarea literară, contribuind la modelarea ei potrivit ideologiei literare pe care o anunțase încă din 1894. Iar în planul socio-politic, prin reformele care ajunseseră — în sfîrșit! — în discuția Parlamentului, se părea că se trece din faza ideală în cea a înfăptuirilor practice. Întregul program (sau mai bine, elementele sale esențiale) fusese îndeplinit. Era un mare succes de stimă și popularitate. „Vieților" triumfau. Firi sincere și generoase, credeau că se aflau în pragul unei ere noi, la configurarea căreia contribuiseră în chip esențial. Amăgire! Proiecția romantică a unor deziderate, prin structură utopice, avea să primească destul de repede negația practicii. Nu e vorba numai de faptul că proiectele de reformă, așa cum au fost amendate de comisiunile specializate ale Camerei, erau departe de a aduce soluționarea eficientă a problemelor în litigiu. Și nici de faptul că fie și într-o accepție a lor mai completă (așa cum au fost promulgate, de pildă, după război) nu puteau să creeze o rezolvare *de durată* a problemei țărănești. De aceasta își vor da seama tîrziu, prin anii treizeci, foștii poporaniști, acum bătrîni, deziluzionați și scîrbiți de activitatea politică (evident, Stere nu face parte dintre aceștia). Iluziile sociologiei romantice poporaniste vor primi *atunci* replica dură a realității social-economice,

[1] P. Nicanor & Co., *După opt ani*, *rev. cit.*, II, 1914, nr. 4, p. 282.

Scanned with OKEN Scanner

dezvăluindu-se eroarea de diagnoză și prognoză sociologică pe care și-a fundat doctrina.

Dar, deocamdată, acum, în 1914, toate aceste adevăruri nu apăreau tocmai limpede poporaniștilor. Elanul le era secerat brutal de brusca modificare a fizionomiei politice europene. Ce-i drept, reformele, în care investiseră atîtea speranțe și atîta mîndrie triumfătoare, erau lipsite de elementele necesare unei drepte și eficiente rezolvări a marilor chestiuni în litigiu. P.N.L., organismul care — credeau Stere, Ibrăileanu și amicii lor — avea forța și interesul de a înnoi reformator structurile românești, se dovedea destul de... slab întru ceea ce-l privea. Destule grupări militau, chiar din interior, pentru diminuarea proporțiilor acțiunilor reformatoare. Lupta politică a poporaniștilor, în care investiseră puritate și convingeri, le adusese destulă drojdie în suflete. Și, deși la începutul anului erau triumfători, acum priveau cu amărăciune la rezultate. Și ele erau debile, incapabile să aducă masei țărănești salvarea pe care o doreau. Dar, cum spuneam, intempestiv, situația politică se modifică esențial. La orizont apare spectrul unei conflagrații ce se anunța mondială. Nimeni în Parlamentul românesc nu mai are timp de reforme. Nu fără un suspin de ușurare, liberali, takiști, conservatori le abandonează ca pe un eveniment oarecare. Începe marea dispută, care avea să decidă de partea cui va fi România. Și cum gruparea poporanistă e ferm potrivnică Antantei, cerînd păstrarea României alături de Tripla alianță, situația ei se înrăutățește agravant. Stere și gruparea sa devine ținta tuturor atacurilor. Acuza infamantă de trădare e de pe acum rostită cu voce tare. În numai cîteva săptămîni, din „omul zilei", aflat în culmea carierii politice, Stere devine un ostracizat hulit și injuriat de oricine credea că deține cheia patriotismului și a civismului. Se îndîrjea scriind revărsate studii intitulate mîndru *Din carnetul unui solitar*. Era într-adevăr, în viața publică, un condamnat la însingurare. Exponentul cel mai radical al luptei pentru reforme înnoitoare devine, de la o zi la alta, un trădător. Destinul teribil al omului politic Const. Stere își dezvăluie, dramatic, tragismul.

În noile condiții, situația *Vieții românești* se modifică sensibil. Și nu în bine. Era, printre altele, una dintre pu-

ținele publicații filogermane într-o epocă în care prusacismul era înconjurat cu o ostilitate unanimă. În 1915, mai în fiecare număr publica studii, articole, note în care denunța antigermanismul violent manifestat în publicistica și în opinia publică. Se afirma, demonstrativ, cultura și culturalitatea poporului german (negată în publicațiile filoantantiste) și se sublinia valoarea ei națională și internațională. Era o atitudine care singulariza revista ieșeană într-o perioadă cînd aproape întreaga publicistică era antantistă și, mai ales, francofilă [1]. Situația revistei devine efectiv insuportabilă. Dihonia pătrunde masiv și în interiorul grupării revistei. Cel de al doilea director, prof. dr. I. Cantacuzino, filoantantist, nu acceptă opinia și opțiunea lui Stere. Refuză deci să mai gireze, fie și numai cu numele, o revistă filogermană. În nr. 4/1915, de pe coperta revistei dispare mențiunea cu numele directorilor. Nu era, să admitem, o defecțiune de foarte mare importanță, dr. Cantacuzino neavînd, de fapt, un rol cît de cît apreciabil în destinul publicației. Dar în situația de acum demisia tacită a savantului, care altădată ar fi trecut neobservată, capătă importanță. În acest fel, dispărea însă de pe copertă și numele lui Stere, ceea ce în condițiile actuale era indicat. Ibrăileanu, hărțuit de boală și de situația generală a revistei, devine directorul ei unic. Dar tot anonim.

Colac peste pupăză, în vara anului 1915, un incendiu distruge localul redacției și administrației *Vieții românești*. Se pare că incendiul a fost provocat de adversarii — acum foarte mulți și foarte agresivi — ai *Vieții românești*. (Vezi D.D. Pătrășcanu, *Vinovații 1916—1918, reflecții și impresii din anii neutralității și războiului.)* A fost grav afectată și tipografia. Colile numărului 7, gata tipărite, au fost mistuite de incendiu. Întregul număr a

---

[1] Stere, în solitudinea sa, ținea să remarce că în tabăra filogermană se află și liderii junimiști cu care pînă acum se războise : „...Pe cînd în lagărul celălalt sînt toți bătrînii conducători ai acestui stat, și din tineret aproape tot ce gîndește în această țară : nu e o întîmplare că ambele reviste mai mari, *Convorbiri literare* și *Viața românească*, spre cari gravitează toți intelectualii noștri și pe cari atîtea divergențe le despart — în chestia aceasta sînt de acord" (C. Stere, *Din carnetul unui solitar, III. Discursul d-lui Take Ionescu*, *V. r.*, X, 1915, nr. 10—11—12, p. 188).

fost în grabă și cu multe dificultăți retipărit la o tipografie din București. Situația revistei e extrem de dificilă, amenințată fiind și sub raport financiar. În ultimul an dinainte de război (de la nr. 6/1915— nr. 6/1916), sumarul e alcătuit în pripă și cu material insuficient selectat. Nimeni nu avea, de fapt, timp pentru revistă, care funcționează, e vizibil, în virtutea inerției. Apar mereu numere duble și triple, semn evident al improvizației și al lipsei de material. Ultimul număr dinaintea războiului (nr. 6/1916) e vădit încropit în grabă din materialul aflat prin sertarele redacției. E ciuntit (lipseau multe dintre rubricile obișnuite) și aton. (Cenzura funcționa vigilent.) Semnăturile sînt și ele întîmplătoare. Dintre cele notate în sumar, doar numele lui Hogaș, Radu Rosetti. Octav Botez și Eugen Crăciun erau prețioase. De altfel, redacția nu uita să se scuze față de cititori, cărora un anunț le precizează faptul că, „din cauza lipsei de hîrtie, numărul acesta apare întîrziat, redus și fără unele rubrici". Nicăieri nu e vestit însă sfîrșitul, care, totuși, venise. La 14/27 august 1916, România declară război Austro-Ungariei și operațiunile militare încep imediat. *Viața românească* dispare, fiind suspendată de autorități. Nimeni, nici chiar redacția, nu știa dacă e o întrerupere sau un sfîrșit. Dar cine, în asemenea momente, se mai putea gîndi la destinul unei reviste, fie și prestigioase ?

Se cuvine să ne întrebăm acum, la acest sfîrșit de etapă : au sancționat anii aceștia, de după iulie 1914, înfrîngerea poporanismului ? Credem că nu. În treacăt, am notat înainte (iar în următoarele capitole vom detalia analitic această opinie) că pînă la această dată istoria poporanismului a urcat mereu spre zenit. Își realizase programul anunțat. Firește, cu amendamentele și corectivele impuse de realitatea în devenire. Ceea ce s-a întîmplat după iulie 1914 ține de neprevăzut. Și afecta exclusiv situația politică a grupului Const. Stere, ca și, din păcate, a *Vieții românești*. Dar destinul politic al lui Const. Stere nu se confundă cu poporanismul, chiar dacă el i-a creat statutul. Poporanismul, ca ideologie literară și doctrină sociologică, se impusese și se realizase.

Ceea ce a urmat din 1916 încolo ar trebui să iasă, de fapt, din zona de interes a lucrării de față. După opinia noastră, cu momentul 1914 poporanismul își îm-

plinise, într-un fel, opera pentru care fusese creat. Dar cum reformele preconizate încă din 1906 de grupul poporanist au fost legiferate după 1918, iar *Viaţa românească*, cu un program literar acomodat, reapare în 1920, e necesar să integrăm în istoria poporanismului *şi* cel puţin cîţiva ani din cei de după război. Mai ales că acum, în primii ani postbelici, Ibrăileanu aduce (în polemicile angajate cu adversarii săi) preciziuni importante despre poporanism.

Se ştie, în anii războiului, grupul poporanist, răspîndit şi neomogen în atitudine, nu s-a manifestat ca o totalitate. Stere era la Bucureşti şi scotea ziarul *Lumina*. Deşi asociat de adversari poporanismului, *Lumina* nu are, în fapt, nici o legătură reală cu istoria acestui curent. La Iaşi, Ibrăileanu vegeta şi suferea ca orice bun patriot de suferinţele mari ale războiului. La începutul lui aprilie (4) 1918, Ibrăileanu face să apară ziarul *Momentul*. Era scris la început, ca odinioară *Săptămîna* lui Gh. Panu, aproape în întregime de Ibrăileanu. Ziarul, critic faţă de anomaliile războiului, era antiliberal. În numărul din 5 mai 1918 (nr. 26), publica acel sfîşietor articol — poem, adesea citat, care comenta, zguduit, ciuntirea ţării prin ruşinoasa pace de la Buftea. Vinovat de această tragedie era socotit, evident, Ionel Brătianu. („Azi am văzut în *Lumina* harta României mutilată... Este opera d-lui Brătianu în imagini...") Despărţirea de liberali era, de mai multă vreme, definitivă. Indirect, prin această ostilitate antiliberală, se închipuia o trăsătură de unire între *Momentul* lui Ibrăileanu şi *Lumina* lui Stere. Ziarul mergea foarte bine. Ajunsese la un tiraj de 18 000 de exemplare, dintre care zece mii se difuzau la Iaşi. Curînd interveniră marile dificultăţi (asprimea cenzurii, lipsa de hîrtie, eterna jenă financiară, complicaţii insurmontabile cu tipografia). Ziarul, pe care Ibrăileanu voise să-l întrerupă în iulie, îşi încetă apariţia în septembrie. „Vieţiştii", care între timp se adunaseră în jurul *Momentului*, doreau să reia *Viaţa românească*.

Cum totul era încă provizoriu, s-a adoptat şi în acest caz o soluţie provizorie. Revista intermediară a fost *Însemnări literare*, care apare la 2 februarie 1919. Era săptămînală, avea 16 pagini şi era condusă de M. Sadoveanu

și G. Topîrceanu. Animatorul publicației era, și aici, Ibrăileanu. Dată fiind poziția politică compromisă a cercului de la *Viața românească*, noua publicație a ținut să se recomande ca independentă : „*Însemnări literare* va fi o publicație independentă de orice curent politic, consacrîndu-se exclusiv literaturii și chestiunilor în legătură cu viața artistică și culturală". Colaboratorii erau foștii și noii „viețiști" : Sadoveanu, Topîrceanu, I. I. Mironescu, Dem. Botez, Otilia Cazimir, Ionel și Al. Teodoreanu, Al. A. Philippide, M. Codreanu, Hortensia Papadat-Bengescu. Octav Botez, M. Sevastos ș.a. Foarte activ, număr de număr, era Ibrăileanu (uneori cu două-trei articole). Aici a publicat și acel ciclu de eseuri despre condiția de atunci și cea viitoare a literaturii române în spațiile căreia Ibrăileanu distingea semnele unor mutații de excepțională importanță. Revista și-a încetat existența la 21 decembrie 1919 (nr. 45), vestind cititorilor reapariția *Vieții românești* („... Dăm, așadar, întîlnire cititorilor noștri la *Viața românească*"). La 1 martie 1920, apare noua serie a *Vieții românești*. Se constituie o Asociație literară și științifică „Viața românească" compusă din personalități de orientare progresistă. Stere, deși prezent în lista enumerativă a „Asociației", va începe să semneze în revistă abia în nr. 6 (*Pax britanica. O nouă îndrumare în evoluția organizației politice*). Revista e, în tonul ei obișnuit, credincioasă mai vechilor idealuri estetice și, pe plan politic, democratismului radical de stînga.

Repetăm, în intenția noastră nu e să urmărim istoricul *Vieții românești*. Din această evoluție ne interesează numai ceea ce prezintă semnificație pentru istoria mișcării poporaniste. Or, din acest punct de vedere, atît momentul *Însemnări literare*, cît și cel al noii serii a *Vieții românești* sînt realmente foarte importante. Practic aici se sancționează amurgul poporanismului. Ibrăileanu constata încă în 1919 că o dată cu legiferarea împroprietăririi țăranilor și a universalizării dreptului la vot principalele deziderate programatice poporaniste vor fi împlinite. O dată cu aceasta dispare și necesitatea curentului poporanist. Mereu, în eseurile din *Însemnări literare*, cînd încerca să pronosticheze profilul literaturii ce atunci se ivea, vorbea de faptul că

Scanned with OKEN Scanner

„acum, feudalismul nostru va fi înlocuit cu proprietatea măruntă, țărănească...". Iar în primul număr al noii serii a *Vieții românești* anunța cu solemnitate dispariția poporanismului : „Reformele sociale și politice datorite războiului, dacă se înfăptuiesc cinstit, fac să dispară țăranul-suferință, țăranul-rob, țăranul nedreptățit etc. Literatura dinainte de război, în care a fost zugrăvit acest țăran, devine istorică." Înainte de război orice intelectual onest, dată fiind situația țărănimii, simțea datoria să contribuie la ridicarea condiției acesteia. „Această stare de suflet care formează conținutul sentimental și moral al acelui curent care s-a numit poporanist..., această stare de suflet va fi, și ea, un lucru al trecutului, o dată cu dispariția cauzei care o producea." [1] Răsunau aici acordurile grave ale unui final peste care cortina cădea fără regrete. O epocă se încheia, cu toate ale ei caracteristici. Noi drumuri începeau să se taie.

Gestul lui Ibrăileanu impresionează. E un act reconfortant al unei mari personalități care știe să se încline în fața realului. Ghicim în eseurile principale din *Însemnări literare* un dialog interior. Nu e, firește, un abandon, un faliment sau o renunțare. Dar impresionează luciditatea reevaluării unei concepții în care crezuse o viață. În decizia sa, clădită pe efort, e cu adevărat grandoare. Nu orgoliul i-a comandat hotărîrile acestui om dominat de complexul mesianismului politic, curios în manifestările lui cotidiene, pîndite de spaime și iritări. E o noblețe morală demnă de marile acte. Mai ales că la noi se cunosc cazuri semnificative cînd alte personalități de numele cărora se legau unele curente literare sau de idei nu au avut curajul de a recunoaște un sfîrșit care totuși venise. Nicolae Iorga credea și între cele două războaie în viabilitatea sămănătorismului, denunțînd ca epigonice sau „nesănătoase" toate celelalte orientări care luaseră, fatal, locul curentului căruia el îi dăduse duh și forță propulsivă. Și nu s-a întîmplat la fel, mai înainte, cu mentorii junimismului ?

Conceptele vechiului poporanism vor fi supuse unui proces de adaptare. Modificate, vor intra în structura unor noi orientări. Principalele sale concepte socio-poli-

[1] G. Ibrăileanu, *Înainte și după război*, *loc. cit.*, p. 131—132.

Scanned with OKEN Scanner

tice vor fi transferate de Stere și asamblate fără dificultăți în doctrina sociologică țărănistă. Din ideile estetice poporaniste, asemenea categorii, cu valoare perenă, ca specificul național în planul artei, idealul moral al scriitorului, funcția formativă a literaturii etc., vor rămîne statornice în ideologia literară a *Vieții românești*. Dar, izolate din ansamblul doctrinar poporanist, asemenea principii estetice directoare aveau cu totul altă fizionomie și o altă finalitate. Responsabilitatea poporanismului se încheiase.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

POPORANISMUL. O SOCIOLOGIE ROMANTIC-AGRARIANĂ

Scanned with OKEN Scanner

1. Preciziuni. Între sociologie și ideologie 155

2. Neokantianismul și revizionismul bernsteinian în structurile concepției social-filozofice a lui Stere. Neokantianismul în mișcarea filozofică marxistă de la sfîrșitul veacului al XIX-lea. Istorism și poporanism 160

3. Critica civilizației importate. Poporanismul în ansamblul celorlalte orientări sociologice agrarian-anticapitaliste. Apropieri și delimitări. Civilizație rurală și civilizație urbană. Stere și „omul perfect". Constituția din 1866 și satul ca unitate administrativă organică 171

4. Datoria intelectualului față de popor. Condamnarea formulelor abstracte și inadecvate. Mesianism social și național. Recunoașterea valorii cognitive și metodologice a materialismului istoric. Considerații sociologice privind inadecvarea socialismului în țara noastră. Erori și sofisme. Mobilurile demonstrațiilor teoretice 198

5. Poporanismul, o sociologie romantică. Mutațiile petrecute în agricultura europeană în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea. „Superioritatea micii gospodării și tezele reformiste despre inaplicabilitatea marxismului în agricultură (Hertz, David, Nikolai-on, Mihailowski). „Formațiunea socială deosebită" și scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici. Cooperatismul ca modalitate de organizare necapitalistă a gospodăriilor familiale țărănești. Latura afirmativă, progresistă și pozitivă a sociologiei poporaniste : dezvăluirea, exactă, a situației țărănimii.

Scanned with OKEN Scanner

Revendicări, cauze, consecințe. Soluții și paliative : Casa rurală, Băncile populare. Ideea reformei agrare exprimată — indirect — prin lucrarea lui Radu Rosetti din 1907. Reforma agrară în proiectele oficiale ale lui Const. Stere în 1914 212

6. Poporanismul și conceptul de industrializare. Opinii despre industrie în primul discurs parlamentar al lui C. Stere. Excesul antiindustrialist criticat de conservatori. Profilul „posibil" al industriei în România. Cele trei tipuri de industrii preconizate. Inadecvarea sociologică a tezei despre industria orășenească necapitalistă, controlată și dominată de mica producție. Structura romantică a conceptului despre industrie și industrializare în sociologia poporanistă 242

Scanned with OKEN Scanner

1. Puţine sînt (dacă sînt) curentele de idei sau literare care să fi apărut printr-o prealabilă preciziune de principii. Dar toate, indiferent de împrejurarea în care au apărut, urmăresc să se justifice, mai devreme sau mai tîrziu, prin apel la o teorie (sau mai multe), oricît de tardivă(e) ar fi ea sau ele. Altfel spus, e o dezvoltare *a posteriori* a fundamentelor teoretice. Situaţia, atît de lesne verificabilă în foarte multe cazuri, este de la un punct firească. Se demonstrează caracterul organic al evoluţiei mişcării ideii care, în funcţie de necesităţi, creează premisele constituirii unor curente. Ele capătă statut şi structură atunci cînd climatul spiritual, acomodat, le reclamă.

Se verifică aceste adevăruri în cazul particular al poporanismului ? Un răspuns repede şi dintr-o singură linie e greu de formulat. Fără îndoială, doctrinar, sociologic, estetic şi politic, poporanismul se defineşte prin 1906—1909. Piese reprezentative sînt în acest caz cunoscutele studii ale lui Stere, Ibrăileanu, Radu Rosetti. Faptul se petrece, aşadar, destul de tîrziu. La peste un deceniu după ce conceptul de poporanism fusese nu numai anunţat şi embrionar enunţat, dar căpătase chiar o anume putere circulatorie în medii nu tocmai închise. Privite astfel lucrurile, ar trebui să conchidem că poporanismul repetă situaţia altor multor curente de idei care şi-au precizat tîrziu, după apariţie, statutul teoretic. Aprecierea ar fi, nu în mică măsură, hazardată. Şi aceasta pentru că, de

fapt, elemente ale conceptului (sau conceptelor) poporanist(e) se cristalizează mult înainte, prin 1893—1897. Nu e vorba numai de articolele din *Evenimentul literar*, dar și de studiile filozofico-sociologice de amploare datorate lui Stere (ne referim, firește, la teza sa de doctorat, *Evoluția individualității*, 1897), la eseurile din *Arhiva (Incercări filozofice)*. Într-un fel, aceste lucrări ar trebui antedatate, de vreme ce eseurile din *Arhiva* (1897) sînt fragmente dintr-o lucrare mai amplă (rămasă nepublicată), elaborată încă în exilul siberian, deci aproximativ prin 1890—1892. Iar multe dintre ideile acestui studiu vor intra, într-un fel sau altul, în materia tezei de doctorat, ca și în argumentația pledoariilor din *Evenimentul literar*. Să mai spunem că în studiile — socotite esențiale — de după 1906 regăsim reluate teze și idei din elaborările sau numai din meditațiile siberiene, ca și din lucrările din 1897 ? La acestea ar trebui menționat cursul său universitar, din 1903, *Introducerea în studiul dreptului constituțional*. Examinate atent, ele oferă cheia înțelegerii dezvoltărilor teoretice de după 1906. Ba chiar, acestea din urmă — singure — nu oferă cercetătorului posibilitatea reconstituirii arhitectonicii doctrinale (în înțelesul sociologico-filozofic) poporaniste. Nu o dată, sub raport filozofic (de filozofie socială), lucrările de pînă în 1903 sînt incontestabil mult mai importante decît cele de după 1906. Apoi, în cazul lui Ibrăileanu, al cărui rol esențial în curentul poporanist a fost fixat în compartimentul cultural-estetic, nu e limpede că punctele de vedere de după 1906 sînt dezvoltări și adînciri ale intervențiilor sale publicistice din 1893—1895 ?

Nu e vorba, așadar, cum s-ar crede, pur și simplu, de faptul că idei, teze și principii dezvoltate după 1906 s-au cristalizat lent, printr-o gestație spirituală anterioară. Complexitatea procesului evolutiv, pe care-l examinăm aici, e de altă natură. Repetăm, conceptele poporaniste au — toate — o istorie mai îndelungată. Iar ceea ce, aparent, se consideră a fi o stare embrionară, dintr-un început indecis, prezintă, de fapt, caracteristici finite, de pe acum bine fixate. Numai că în conștiința publicului s-au impus aproape exclusiv operele de după 1906, celelalte viețuind tăcute, încă și astăzi, în uitare. Readucerea lor pe masa de studiu este, în cazul nostru, nu doar un

Scanned with OKEN Scanner

act de reparație sau de restituire, dar absolut necesară examenului pe care ne propunem să-l întreprindem.

O precizare preliminară, înainte de a intra în „fond", ni se pare necesară. Mai ales că se referă la statutul teoretic al curentului. Este poporanismul exclusiv o orientare în sociologia românească a epocii ? Am spus-o din capul locului. Poporanismul e un curent de idei, complex configurat, care s-a afirmat deopotrivă în planul estetico-literar, ca și în cel sociologic sau politic propriu-zis. Dacă excludem pentru moment din discuție planul estetico-literar, reținîndu-l numai pe cel sociologic (aici am îngloba și aspectele teoretice ale politicului), rămînem în zonele distincte ale filozofiei sociale. Dar odată ajunși aici, se ridică o altă întrebare. Se poate vorbi, în cazul poporanismului, de o orientare sociologică sau de o ideologie cu proiecții în sociologie ? Nu e, cum s-ar crede, „une querelle de mots", o oțioasă dezbatere terminologică sau de pedantă clasificare.

Nu puțini cercetători consideră și azi că poporanismul a fost doar o direcție ideologică, căreia i se atribuie, arbitrar, cutare aură sociologică. Nu vrem să așezăm poporanismul mai sus (dar nici mai jos) decît, într-adevăr, s-a situat. Dar dacă sociologia (în viziunea ei totalizatoare, ca știință a întregului social) are ca obiect de studiu procesele, relațiile interumane și instituțiile dintr-o orînduire dată, atunci curentul poporanist este, într-adevăr, o orientare în sociologie. În ansamblul de idei care constituie poporanismul, găsim mai totdeauna preocuparea de a studia procesul de formare a României moderne, structura reală și cea preconizată a raporturilor dintre diferitele clase și grupări sociale. E de asemenea peste tot prezentă strădania de a oferi o fundamentare sociologică cadrului socotit necesar al structurii politice a țării. Se află deci aici mai toate coordonatele specifice oricărei concepții sociologice, reflecție a intereselor unei anumite clase sau grupări sociale. În 1929, Mihai Ralea, referindu-se la poporanism, pe care îl considera drept o orientare sociologică, amintea că orice doctrină sociologică presupune trei planuri unitare : un plan critic vizavi de celelalte doctrine, și cu deosebire la cea dominantă, un altul reprezentat de noul ideal, de noile valori propuse în locul celor criticate și, în sfîrșit, un plan tactic, altfel

Scanned with OKEN Scanner

spus, modalitatea înfăptuirii noului ideal și, în special, corpul social pe care se sprijină. În aceste limite precizate, e greu să nu admiți justețea criteriilor de evaluare propuse de Ralea. Și admițîndu-le, nu este poporanismul una din orientările sociologice importante în primele două decenii ale veacului nostru ? Apoi să nu uităm, după primul război mondial, poporanismul, fondul său doctrinar e împrumutat de țărănism (evident, datorită lui Stere), care creează osatură teoretică acestui numai aparent nou curent în sociologia românească.

În prelungirea chestiunii la care ne-am referit, se cuvine să menționăm că ea se încrucișează, cel puțin parțial, cu aceea, atît de discutată astăzi, a raportului dintre ideologie și sociologie. Ne limităm, desigur, la un comentariu extrem de succint, dar poate, într-un fel, suficient pentru a lumina complementar problema care ne interesează. Se știe, sociologia (ca și, de altfel, filozofia) nu se confundă cu ideologia. Aceasta din urmă intervine numai atunci cînd sociologul (sau orientarea sociologică) își propune să evalueze faptele sociale, să le confere finalități de pe o anumită poziție socială și de clasă. Întotdeauna, ideologia a fost expresia aspirațiilor, a scopurilor urmărite de o colectivitate umană (grup social) definită prin comunitatea situației, altfel spus, a locului ocupat în societate, în sistemul producției sociale. Poporanismul a afirmat întotdeauna deschis că, deși este o creație exclusivă a intelectualilor progresiști, reprezintă interesele țărănimii aservită de moșierime, că idealurile sînt expresia nevoilor vitale ale poporului muncitor (o altă denominație pentru țărănime). Că, de fapt, accentul revendicativ cădea pe interesele unei pături subțiri de țărani mai înstăriți, a căror poziție poporanismul o voia consolidată și amplificată, este adevărat. Că se nega realitatea fenomenului capitalist, și deci se minimaliza rolul muncitorimii, este iarăși adevărat. Dar tot atît de adevărat este că a milita, atunci, pentru diminuarea puterii economice și politice a moșierimii, pentru împroprietărirea țărănimii reprezenta o revendicare de interes major general, care se răsfrîngea deci asupra nevoilor și cerințelor întregii țărănimi. Să trecem peste caracteristicile sociale ale poporanismului (le vom discuta la locul potrivit), pentru a sublinia încă o dată ideea care

Scanned with OKEN Scanner

ne interesează aici. Şi anume că a mărturisit cu franchețe întotdeauna poziţia ideologică pe care se situa în analiza faptelor şi proceselor sociale, stăruind mereu că năzuieşte să ofere un model socio-economic-politic-cultural pe care poate şi trebuie să evolueze România.

Fondul ideologic al propoziţiilor şi investigaţiilor poporaniste apare clar şi limpede. Din păcate, realitatea socială era prea adeseori deformat reflectată în ansamblul ideologiei poporaniste, impunînd tezelor sale sociologice *esenţiale* un caracter eronat. Am păcătui dacă n-am menţiona însă că în nu puţine cazuri investigaţiile exponenţilor poporanismul prezintă valori pozitive incontestabile. Să amintim, de pildă, acele studii, cronici sau articole care surprindeau analitic structura economico-socială a lumii satului de la începutul secolului al XX-lea, regimul muncii şi al traiului, condiţia culturii româneşti din acea vreme, pledoariile pentru democratizarea vieţii publice ş. a. Aceasta s-a putut realiza pentru că malformaţiile ideologice au fost temporar ocolite, realitatea socială fiind de astă dată examinată cu obiectivitate în scopuri declarat cognitive.

Să observăm, aşadar, că atîta vreme cît concepţia lor sociologică a fost înţeleasă ca un sistem total în care fiecare aspect particular trebuia să se supună necondiţionat structurii ansamblului teoretic, rezultatele erau deformate de preconceptele ideologice. Cînd înţelegerea aceasta totalizatoare era pentru o vreme posibil de abandonat, rezultatele pozitive în sfera cunoaşterii obiective a socialului nu au întîrziat să se arate. Dar această deschidere a sistemului s-a întîmplat destul de rar. Din această cauză, ideologicul este peste tot difuzat în articulaţiile de bază ale structurilor interioare ale curentului de idei pe care îl studiem.

Nu se poate apoi ignora că poporanismul prezenta structura vădită a unei ideologii, de vreme ce oferea unui grup de oameni politici sistemul de norme şi principii pe baza cărora îşi desfăşura activitatea. Chestiunea este însă şi ea mult mai complicată decît pare. Principiile sistematice de care aminteam erau ele înseşi clădite pe o înţelegere sociologică a unei realităţi socio-economice-politice, rezultat final al unui examen sociologic adecvat. În acelaşi timp e lesne de constatat că şi acest examen

Scanned with OKEN Scanner

sociologic primar era întreprins dintr-o vădită perspectivă ideologică, social și de clasă determinată, viciindu-se astfel obiectivitatea examenului sociologic. Înseamnă aceasta că ideologicul a anulat sociologicul și că e mai potrivit să vorbim de „ideologia poporanistă", și nu de poporanism ca o orientare distinctă, ca un curent în sociologia românească a timpului ? Credem că nu. „Poporanismul românesc — a declarat Stere în 1925 — este un sistem sociologic care precizează rolul și locul societăților agrare față de evoluția industrială a țărilor occidentale" [1]. Și chiar dacă poporanismul este supraevaluat de fondatorul său, chiar dacă acest „sistem" este înălțat pe o înțelegere eronată a legilor sociologice, rămîne — socotim — întreagă ideea că poporanismul, ca mai tîrziu țărănismul, reprezintă o *anume* înțelegere sociologică a realităților social-economice și politice românești, dar mai cu seamă a dinamicii dezvoltării acesteia.

2. Poporanismul prezintă incontestabil fizionomia unei concepții asupra fenomenului românesc. O concepție totalizatoare, care a îmbrățișat organismul românesc în ansamblul său : politic, social, economic, cultural, estetic. Aceasta presupunea desigur o concepție generală asupra socialului. Ralea nu s-a sfiit chiar să spună în 1933 (cînd a preluat direcția *Vieții românești*) că revista, ca și curentul pe care a reprezentat-o, a avut o filozofie a sa. Și anume, o concepție despre lume în care preocupările diversificate în atîtea planuri se topeau într-o unicitate desăvîrșită [2]. Poate că aprecierea lui Ralea nu e deloc exagerată. Mai ales că termenului de filozofie Ralea nu-i dădea înalte accepții de sistemă, ci voia pur și simplu să releve că programul poporanist s-a sprijinit pe o *Weltanschauung* bine precizată, altfel spus, pe o înțelegere filozofică a dinamicii sociale. Stere s-a referit nu o dată la „concepțiunea mea sociologică", promițînd o dată că va întreprinde „o expunere a ei sistematică" [3], iar altă-

---

[1] Const. Stere, *Explicații asupra poporanismului*, în *Aurora*, din 23 martie 1925.

[2] Vezi M. Ralea, *Misiuni pentru viitor*, *rev. cit.*, an. XXV, 1933, nr. 1—2, p. 41.

[3] În *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 6, p. 467.

Scanned with OKEN Scanner

dată, că ar dori să ofere poporanismului „o întemeiare teoretică mai largă, căreia am de gînd să-i consacrez o lucrare mai vastă“ [1]. Intenţia, mereu mărturisită, nu a fost niciodată realizată în forma anunţată. Dar concepţia care i-ar fi dat osatură şi substanţă o cunoaştem nu doar în general, ci şi în articulaţiile de bază. Iar elementele teoretice ale doritei lucrări de amploare au fost destul de amănunţit expuse în repetate rînduri, deloc întîmplător şi cu o vădită intenţie sistematică. Nu fără dificultăţi putem reface schema posibilă şi cadrul ideatic al acestei „lucrări mai vaste“. Aceasta în ipoteza că ne-ar fi absolut necesară. Dar cum pe noi nu ne interesează lucrarea nerealizată, cît concepţia şi ideile pe care le-ar fi dezvoltat, acestea le putem cunoaşte din multe studii şi lucrări datorate lui Stere sau parţial lui Ibrăileanu.

Mai toţi cei care vor avea roluri îndrumătoare în mişcarea poporanistă sau în cea a generoşilor care — şi ei — vor îngroşa în 1899 rîndurile Partidului Liberal s-au format spiritual într-o epocă dominată de ideea revizuirii şi adaptării marxismului. Literatura socialistă din ţările Europei apusene, ca şi aceea din Rusia ţaristă avea efectiv în centrul atenţiei aceste dezbateri. Firește, nu toţi aceşti tineri care vor „străluci“ în mişcarea socialistă românească de la sfîrşitul veacului al XIX-lea erau la curent cu ceea ce se discuta aiurea în reviste şi lucrări la care practic nu aveau acces. Dar, printre aceşti tineri intelectuali, unii, fie că-şi făceau studiile în ţară, fie undeva în străinătate, erau destul de informaţi. Să-i amintim în treacăt şi oarecum la întîmplare pe Nădejde, G. Diamandy, G. Morţun, D. Voinov, dr. N. Leon, P. Muşoiu, Const. Mille, P. Zosîn, Ioan Cantacuzino, Raicu Ionescu-Rion, G. Ibrăileanu. Nu era, firește, nici la aceştia vorba de lecturi temeinice şi asimilate. Dar un contact — cu unele cîteva excepţii — cu surse de a doua sau chiar a treia mînă aveau aceşti intelectuali care se considerau socialişti. O situaţie specială avea — printre ei — Constantin Stere. Incontestabil, cultura sa filozofică, sociologică şi ştiinţifică era

[1] *Ibidem*, nr. 4, p. 75.

clădită pe postament solid. Iar sursele frecventate erau cele mai autorizate în materie.

Faptul e deplin explicabil. Licean încă, Stere a fost membru activ al grupărilor revoluționare ruse, cu simpatii mărturisite pentru convingerile narodnice din faza N. C. Mihailovski. Tînăr cu aplecare spre studii, Stere și-a petrecut anii exilului siberian cufundat în lecturi sistematic concepute. I-a citit pe marii filozofi, pe Kant, îndeosebi (în care mărturisea, mai tîrziu, că prețuiește pe „cel mai mare cugetător al timpurilor moderne"). De altfel, *Critica rațiunii pure*, într-o traducere rusească, a fost tomul său cel mai prețuit în mica bibliotecă pe care a dus-o cu sine în Siberia. Îi citise mai înainte, în închisoarea din Odesa, cu o sistemă care impresionează, pe clasicii economiei politice engleze (Adam Smith, D. Ricardo, J. S. Mill, Malthus), dar și pe agrarianul conservator german Rodbertus. Cu ani în urmă, cînd avea 15—18 ani, îl studiase și pe Marx. Mai întîi, *Manifestul Partidului Comunist* și apoi — la 17 ani —, *Capitalul*. Dacă e să dăm crezare romanului său autobiografic, făcuse după *Capitalul* și un rezumat, care a fost chiar tipărit de cercul său revoluționar pentru a fi folosit ca material de popularizare (vezi *În preajma revoluției*, vol. II, p. 300—301). Firește, pentru inițiere îi citise pe Lavrov (vestitele *Scrisori istorice)* și pe Mihailovski, era abonat la revistele rusești *Ruskoe Bogatstvo* și *Otecestvennîie Zapiski*, unde se desfășurau încinse polemici privind destinul istoric al economiei unei țări intrată mai tîrziu în circuitul capitalist. Este epoca în care narodnicismul de tip lavrist în declin lasă loc marilor polemici dintre socialiștii revoluționari și social-democrați. Stere nu era un spectator detașat al acestor înfruntări. Participa la ele și — va mărturisi apoi (vezi vol. II din romanul său) înclina de partea celor ce credeau în viabilitatea unei evoluții specifice.

Lecturile lui Stere sînt departe de a divulga un autodidact, deși cursurile universitare au fost întrerupte în anul întîi și reluate, tîrziu, în 1892, în România. Ele dovedesc sistemă, metodă și ordonare spre mereu aceeași grupă de probleme din sfera filozofiei sociale, altfel spus, a sociologiei. Ar fi eronat să se aprecieze că lecturile sistematice, ca și activitatea de revoluționar l-au

Scanned with OKEN Scanner

format pe Stere ca marxist. Dimpotrivă, sub influența lecturilor din Mihailovski, Nikolai-on și alții, înclinația sa mergea spre ideea unui solidarism social, în care conceptele marxiste nu-și prea găseau loc. Ca și mentorii săi imediați, Stere era cucerit de neokantianism, atunci la mare prețuire în mișcarea socialistă, în cercurile liberale apusene, ca și în cele narodnice rusești. („După ce isprăvi *Critica rațiunii pure* — își rememorează Vania Răutu acei ani —, se înfundă cu pasiune în studiul filozofiei neocritice din Germania", vol. IV, p. 364.) La mare preț erau Lange, Alois Riehl, Carl Göring, pozitiviști ca August Comte, Fouillé, Avenarius, filozofia juridică a germanului I. Ihering sau a constituționalistului englez Dicey. Pe toți aceștia i-a citit în răgazul impus de exilul din Siberia. Într-o pagină semnificativă din *În preajma revoluției*, Vania Răutu i se confesa unui tovarăș de suferință : „Ce păcat, dragă Serghei Alexandrovici, că nu citești nemțește — exclamă Răutu în extaz ; ți-aș da *Teoria științii* de Alois Riehl, un tînăr profesor din Freiburg... Îi datoresc, pot spune, viața." (Vol. IV, p. 371.). Aceeași apreciere superlativă o avea și pentru lucrările neokantianului Friedrich Albert Lange. Autor al unei, în epocă, foarte mult citită *Istoria materialismului și critica însemnătății sale în prezent* (1866), ca și a opusului *Problema muncitorească, însemnătatea ei pentru prezent și viitor* (1865), Lange era o autoritate în materie, stimat mult în cercurile liberale și social-democrate europene. Potrivnic materialismului vulgar tip Vogt-Moleschott-Büchner, Lange (ca și întreaga sa grupare neokantiană) interpreta aprioriismul kantian nu ca o teorie logică, ci ca una psihofiziologică, conferind conceptelor kantiene determinări subiectiviste. De fapt, Lange, ca și întreaga orientare neokantiană, propunea o aplicare, și aceasta mecanicistă, a legilor naturii în sfera socială. Legile capitalismului deveneau astfel un fel de legi ale naturii, de vreme ce între planul natural și cel social nu erau distinse nici un fel de deosebiri esențiale. De aici prețuirea lui Malthus și, în general, a darwinismului transpus forțat în ordinea vieții sociale. Dincolo de materialismul originar, subiectivismul era nota dominantă a acestor puncte de vedere în care apriorismul kantian căpăta accepții inedite. Un pasaj din meditațiile lui Vania Răutu, prilejuite

Scanned with OKEN Scanner

de lecturile din Riehl și Lange, ni se pare edificator pentru convingerile neokantiene ale lui Const. Stere : „Dacă intelectul, conștiința n-ar fi un factor activ, pentru ce evoluția biologică constată că înălțarea în scara vieții merge paralel cu creșterea creierului, organul intelectual, sediul central al vieții psihice ? Acestea sînt așadar necesare spre a asigura triumful în lupta pentru existență ! Astfel se lămuri pentru mine toată naivitatea materialismului vulgar. La urma urmelor, noi nu cunoaștem în realitate decît impresiunile noastre, percepțiunile și senzațiile, adică stările noastre sufletești, și *din ele* deducem numai atributele lumii din afară și *construim materia*... Latura calitativă a fenomenelor ne este inaccesibilă. Nu o cunoaștem direct, decît în stările noastre sufletești. De altfel, nimic altceva nu cunoaștem *direct* ; restul nu sînt decît deducții și construcții. Dar de unde se naște conștiința în sînul lumii fizice ? Evident, ea nu poate izvorî decît din latura calitativă, învăluită în fenomenele fizice... Lumea nu este decît o universală — nu găsesc alt termen pentru moment — *tensiune*. Această tensiune este la baza tuturor forțelor fizice : gravitațiunea, electricitatea, căldura, sau afinitatea chimică — ca și a stărilor sufletești, a voinții. Precum materia și energia nu sînt lucruri distincte, ci numai două aspecte deosebite ale aceleeași realități, tot așa procesul fiziologic și cel psihic la ființe în care s-a aprins flacăra conștiinței nu sînt două procese paralele, ci *unul singur*, privit sub două aspecte diferite, din care noi nu cunoaștem *direct* decît cel psihic. Astfel se explică pentru ce, cu apariția conștiinței în lume, s-a afirmat o nouă forță — un factor real și activ în complexul energiilor mondiale. Natura, în sensul atotcuprinzător al cuvîntului, nu e decît o veșnică acțiune și reacțiune a energiilor, care nu sînt decît o manifestare exterioară a *tensiunii* universale. Astfel, omul, în acțiunea lui, cu scopurile și idealurile lui, se încadrează și el între *forțele naturale*. Din pricina aceasta, omul poate subjuga scopurilor sale forțele fizice... Lupta noastră nu este deci zadarnică, și viața nu e fără rost, pentru că voința noastră este un factor al evoluției universale, și idealul nostru e îndrumătorul ei... Viața e

Scanned with OKEN Scanner

acțiune. Universul e acțiune! *Acțiunea* e cheia întregii enigme a existenței.“ [1]

E aici o evidentă parafrază a unor opinii neokantiene notorii atunci. De altfel, fragmentele din studiul filozofic publicat în *Arhiva* din 1897 de către Stere, elaborat chiar în anii deportării siberiene, e de asemenea pilduitor pentru natura convingerilor sale neokantiene. [2]

„În dezvoltările ce urmează — scria autorul —, mă voi sprijini mai ales pe filozofia germană modernă... Numai în Germania mișcarea «noului criticism», care începe de la Otto Liebmann *(Kant und die Epigonen)* cu celebra-i lozincă *Es mus auf Kant zurückgegangen werden* (să ne întoarcem înapoi la Kant) și ajunge punctul culminant în lucrările lui C. Gőring, A. Riehl și R. Avenarius — a fost formulată și dezvoltată teoria filozofico-științifică a cunoștinței, care a lăsat la o parte și pe «a priori» al lui Kant și «abstracțiunea» pozitivistă, fără să se afunde în nebuloasa metafizică.“ [3]

---

[1] Const. Stere, *În preajma revoluției*, vol. IV, p. 371—373.

[2] „Hotărîrea de a publica acest șir de studii — scria Stere în introducerea studiului său —, după atîția ani de cînd a fost scris, are nevoie de o explicație, dacă nu de o justificare.

Ele au fost scrise în cea mai mare parte pe la 1888—1890, cînd am fost tînăr de tot, în închisoarea politică din Tobolsk, iar restul, în diferite localități mai mult sau mai puțin «uitate de D-zeu» din Siberia orientală, adecă în condițiuni cît se poate de puțin priincioase pentru o muncă științifică.

Numele meu apărînd întîia dată în literatura românească, mă simt dator să previn pe cetitori că niciodată nu m-am gîndit să mă specializez în filozofie. M-am ocupat întotdeauna mai mult cu chestiuni sociologice... Cunosc foarte bine defectele acestei lucrări, dar nu mă lasă inima să o refac, chiar dacă nu mi-ar lipsi timpul pentru o asemenea întreprindere, pentru că de fiecare cuvînt de aci sînt legate pentru mine atîtea și așa fel de amintiri și fiecare pasaj are istoria lui, cîteodată comică, mai ales foarte tristă, încît mi s-ar părea că orice modificare atinge prea dureros însuși personalitatea mea. ...Cred că, cu toate neajunsurile semnalate, aceste studii nu vor fi lipsite de interes, mai ales fiindcă literatura filozofică modernă germană (Carl Göring, Alois Riehl, Ricard Avenarius, Wilhelm Wundt și danezul Harald Höfding), despre care se vorbește mai mult în ele, e puțin cunoscută la noi.“ (C. Stere, *Încercări filozofice*, *Arhiva*, VIII, 1897, nr. 3—4, p. 165, 166, 168.)

[3] C. Stere, *Încercări filozofice*, II. *Teoria cunoștinței*, în *Arhiva*, an. VIII, 1897, nr. 5—6, p. 284—285.

Scanned with OKEN Scanner

Tînărul cugetător e torturat de ideea necesităţii eliberării naturii umane de sub cătuşele „tiraniei inconştientului“ natural şi social. Va critica, în consecinţă, sterilitatea metafizicii, investind speranţe într-o filozofie activă, care are în centrul ei ideea clarificării scopului şi idealului spre care trebuie să tindă omenirea. „A stabili baza teoretică pentru concepţiunea practică supremă a unirii ideale a omenirei şi a arăta însemnătatea acestui ideal pentru toate sferele de interese omeneşti — aceasta este misiunea, aceasta este *prima datorie a filozofiei contimpurane*. Unirea morală ideală a omenirei bazată pe egala îndreptăţire şi consimţămîntul liber al tuturor membrilor familiei umane, despre care a visat Kant, cel mai mare cugetător al timpurilor moderne, apare astfeliu ca postulat necesar pentru desăvîrşirea ideală a însăşi filozofiei şi, în acelaşi timp, după cum vom mai vedea în şirul acestor studii, ca un principiu suprem în etică, ca singurul criteriu sigur al progresului social.“ [1]

Pozitivist, demonstrînd mereu incapacitatea idealismului de a oferi criterii practicabile pentru înţelegerea fenomenelor naturale şi sociale, Stere a fost partizanul punctului de vedere etnografic în cercetarea sociologică. (Ralea a afirmat chiar odată că mentorul său a fost printre iniţiatorii la noi ai cercetărilor sociologice bagate pe etnografia comparată). Preţuia mult (o dovedeşte teza sa de licenţă) lucrările etnografice ale lui L. H. Morgan pentru cercetările sale concludente asupra pieilor roşii, care demonstraseră, preciza Stere, că în societăţile primitive individualitatea e dezvoltată în gintă. Etnografismul, pozitivismul şi evoluţionismul i-au inculcat concepţia sa, pe care îi plăcea s-o numească „antropocentrism subiectiv“. Se va strădui să documenteze în studii speciale (din păcate palide ca însemnătate filozofică sau sociologică) teza posibilităţii şi necesităţii detaşării individualităţii umane printr-un proces istoric pozitiv, din fazele primare ale societăţilor gentilice. Teza sa de licenţă (tema n-a fost aleasă la întîmplare) avea ca obiect de studiu şi, mai ales, de demonstraţie tocmai această idee. „Adevărul este — scria Stere — că în societăţile

[1] *Ibidem*, nr. 3—4, p. 175.

Scanned with OKEN Scanner

primitive nu există *individualitate*, cum o înțelegem noi astăzi. Sub apăsarea selecțiunii naturale și a luptei pentru trai, automatismul psihic — imitativitatea și sugestibilitatea — produc niște grupări sociale cu un caracter *gregarist* (iartă-mi-se termenul), puternic pronunțat, în cari fiecare individ nu e decît copia celuilalt, sau mai bine zis, numai o notă din acordul muzical pe care îl cîntă puterile oarbe ale selecțiunii naturale."[1] În asemenea societăți, individualitatea neputîndu-se zămisli, nu există ierarhie, nici un cadru legislativ și juridic care să le guverneze. Aparent, dată fiind inexistența diferențierii sociale și a ierarhiei conducătoare, unii observatori neavizați conchid că în asemenea comunități domnește democrația. De fapt, „cum poate fi vorba despre *democrație* într-o organizație socială care e un produs tot așa de spontaneu și inconștient al forțelor oarbe ale evoluției ca și un stup de albine?" [2] Idealul de organizare socială al lui Stere era, fără îndoială, o societate de tip burghez, în care individualității umane să-i fie restituite drepturile izvorîte din rațiunea existenței sale. Va elogia mereu acele tipuri de legislație și cadre sociale (modelul era constituționalismul englez) care asigură supremația și deplina autonomie a individului.

Aspirația sa perpetuă spre democrație și dezavuarea totalitarismului de orice fel le întîlnim la tot pasul puternic sedimentate. Criteriul istoric este peste tot aplicat, credința în progres nici unde abandonată. Dar totul se reducea simplist la principiul posibilității triumfului conștiinței sociale, a individualității raționale, asupra „inconștientului în istorie". Era o formulă a progresului social care-l amintea pe Mihailovski, ca și pe neokantienii germani (surse originare și pentru sociologul rus [3]. Vorbea de cooperarea socială în istorie ca o expresie ne-

---

[1] Const. Stere, *Evoluția individualității și noțiunea persoanei în drept*, Iași, 1897, p. 65—66.

[2] *Op. cit.*, p. 75.

[3] Reproducem, spre edificarea cititorului, opinia lui Mihailovski despre progresul social: „Progresul este apropierea treptată de unitatea indivizilor, de diviziunea muncii, cît mai completă și multilaterală între organe și cît mai mică între oameni. Tot ceea ce ține în loc această mișcare este imoral, nedrept, dăunător și irațional. Numai ceea ce micșorează eterogenitatea societății, intensificînd în același timp eterogenitatea membrilor ei, este moral, drept rațional și util."

Scanned with OKEN Scanner

cesară a luptei pentru existență. Dar termenul era asimilat, ca la neokantieni sau la adepții darwinismului social, unor legi fundamentale din domeniul mecanicii sau al fizicii.

Vrem să spunem că nici unde în aceste opinii nu putem detecta influențe ale materialismului istoric, totuși destul de familiar lui Stere. A ținut chiar să se delimiteze de materialismul istoric, căruia i-a găsit, firește, loc în demersul analitic : „Aci se găsește îndreptățirea relativă a acelei concepțiuni sociologice care vede în producerea și distribuirea bogățiilor un factor predominant în evoluția socială, dar tot aci se vede și unilateralitatea acestei concepțiuni : forma de producere și distribuție a bogățiilor nu este decît o formă, un moment al cooperației sociale. De aceea însăși propovăduitorii acestei concepțiuni au fost siliți să admită pentru «societatea primitivă» o altă «noțiune normală» (Normbegriff) : forma relațiilor sexuale și, pentru «societatea viitoare», iarăși alți factori predominanți. Însă, după concepția noastră, și forma relațiilor sexuale, și forma producerii etc. nu sînt decît forme deosebite ale cooperației sociale care determină și guvernează evoluția socială."[1] E drept că, într-o notă, autorul, care i-a citat mult pe Engels (cu *Originea familiei, a statului și a proprietății private)* și Marx, se socotea dator să precizeze că „observațiunile din text privesc mai mult pe discipoli decît pe întemeietorii concepțiunei materialiste în știința socială", dar rezerva, clar exprimată, rămînea la locul ei și... cu funcția ei. (Să observăm, în treacăt, ciudățenia unei astfel de opinii față de materialismul istoric afirmate de un autor care cu doi ani înainte vorbea în numele mișcării socialiste și pe care mulți îl considerau încă marxist și fruntaș al socialismului românesc.)

Așadar, deși ținea mereu să sublinieze caracterul științific al concepției sale sociologice, relevînd importanța acordată pozitivismului, etnografismului și, în general, metodelor raționaliste, obiective și antiidealiste, Stere era departe de a stăpîni instrumente valide în cercetare. Formula progresului social cu care opera Stere nu putea explica, de fapt, mișcarea istorică reală a societății. Iluzionîndu-se că operează cu metode obiective,

[1] *Op. cit.*, p. 104—105.

Stere era în fond partizanul subiectivismului în sociologie, de vreme ce nu explica societatea ca un proces istorico-natural și, mai ales, nu putea oferi o explicație cu adevărat științifică a genezei evoluției sociale. Acel vag concept al cooperării sociale nu putea explica mare lucru, pentru că, în ultimă analiză, eluda cauza dinamicii sociale (evoluția forțelor de producție) și diferențierea din sfera ei. Va admite oricine că stratificarea socială și antagonismele de clasă confereau determinări destul de dizarmonice... cooperației sociale.

La ce aporii îl ducea pe Stere subiectivismul în sociologie se poate lesne constata în concepția sa despre stat, exprimată, ce-i drept, de astă dată într-un curs universitar, care trebuia să țină seama de anumite rigori oficiale știute. Deși releva că geneza statului este o expresie a apariției inegalității sociale și politice în istoria socială, deși nu a negat funcția coercitivă a organismului statal, Stere a considerat că esențial în funcția statului este materializarea instituțională a conceptului de cooperare socială. Funcția constrîngătoare a statului devenea astfel și ea un mijloc util progresului social. „Nu caracterul accidental și trecător de dominațiune în cele mai multe state de pînă astăzi trebuie să ne atragă băgarea de seamă, oricît de nedreaptă, arbitrară, despuitoare sau apărătoare ni s-ar părea adesea această dominațiune, ci caracterul permanent și fundamental de *organizare a constrîngerii sociale*, care asigură ordinea și progresul pacinic al omenirei."[1] Se poate observa că în acest fel se eluda caracterul de clasă al statului, așezînd concepția sociologică a lui Stere în imperiul subiectivismului.

Cum se știe, neokantianismul pătrunsese masiv în mișcarea social-democratică apuseană, cu deosebire în cea germană. *„Zurück nach Kant"* era formula filozofică de care reformiștii germani se foloseau în acțiunea de revizuire a bazelor doctrinare și politice ale marxismului. Disputa — celebră în epocă — dintre exponenții lui Bernstein — reformismul — și cei ai lui Kautsky, apărînd valorile originare ale filozofiei lui Marx, a avut ca fundal și argument neokantianismul. Engels și apoi Lenin s-au referit în nenumărate rînduri la pericolul pă-

[1] Const. Stere, *Introducere în studiul dreptului constituțional*, curs lito, Iași, 1903, p. 22.

Scanned with OKEN Scanner

trunderii, în mișcarea socialistă, a unei filozofii pernicioase, care alimenta spiritual reformismul. „Profesorii — scria Lenin în 1908 — se întorceau «înapoi la Kant», iar revizionismul se tîra în urma neokantienilor". La urma urmei, *Materialism și empiriocriticism* a fost scrisă tot ca o replică împotriva unei faze tîrzii din istoria pătrunderii filozofiei neokantiene în mișcarea muncitorească. Mai înainte Plehanov — și Lenin a relevat mereu acest merit — a întreținut o polemică, de mare ecou, cu neokantianismul în varianta narodnică rusă. Nu e mai puțin adevărat că însuși Plehanov — ca de altfel și Mehring — au profesat, în planul esteticii, mărturisite opinii estetice kantiene.

Stere, repetăm, s-a format spiritual în atmosfera acestui curent de idei, cu polemicile și dezbaterile care le-au însoțit. Cînd și-a cristalizat punctul său de vedere socialist (așa îl considera) încă în atmosfera boreală de dincolo de cercul polar, Stere a pornit de la principii filozofice și ideologice de vădită coloratură neokantiană. Am observat, de altfel, că o teză de principială însemnătate în ansamblul poporanismului, așa-numitul *motiv al datoriei* intelectualului față de țărănime, are la origine tot un precept kantian adaptat. Tugan-Baranovski, un sociolog rus liberal, marxist legal, pe care Stere îl citise și-l cita, a spus odată că la baza oricărei revendicări democratice și a socialismului în genere stă morala kantiană cu vestitul ei precept: „Consideră pe aproapele tău ca pe un scop în sine și nu ca pe un mijloc". Desigur, era o interpretare destul de aproximativă a socialismului. Dar se oferea încă o probă (dacă mai era nevoie!) a sorgintei neokantiene a multora dintre dezbaterile și aprecierile filozofice curente atunci în mișcarea socialistă europeană.

S-o spunem de pe acum, opiniile criticiste ale lui Stere despre socialismul românesc, ca și, în general, întregul eșafodaj teoretic și conceptual pe care se sprijinea poporanismul era clădit pe teze și opinii de orientare neokantiană. Desigur, de mare utilitate au fost și teoriile reformiste tip David, Hertz sau a narodnicilor ruși despre neaplicarea legilor marxiste ale concentrării capitalului în domeniul agriculturii. Dar, în ultimă analiză, și aceste puncte de vedere au apărut într-un climat

Scanned with OKEN Scanner

reformist, creat și acomodat datorită și cu ajutorul filozofiei neokantiene. Ralea a ținut în 1929 să sublinieze că poporanismul lui Stere e clădit pe neokantianism și pe teoriile lui Bernstein. E adevărat că lucrurile sînt mai complicate. Dar Ralea avea dreptate cînd indica aceste surse primare de sprijin.[1] De fapt, lucrurile fuseseră spuse, într-un fel, la timpul potrivit chiar de către Stere. Iar în 1914, cînd Stere, absorbit de problemele de politică externă, abandonase polemica — atît de necesară! — cu Gherea, un tînăr pe atunci poporanist, viitorul om de știință N. Profiri, scria un foarte amplu studiu în *Viața românească* în care făcea asemenea mărturisiri de principiu: „...De ce să nu-mi fie permisă lipsa de modestie ca să proclam sus și tare că vederile mele nu se bazează pe cartea destinelor (citește *Capitalul,* n.ns.), ci pe kantism, pe neokantieni și socialiștii revizioniști?... Să nu creadă d. Gherea că marxiștii au monopolul cinstei și al idealismurilor (citește: dăruire dezinteresată, n.ns.) — cum se exprima d-sa. Dacă Albert Lange și după el revizioniștii germani au simțit nevoia să strige «Înapoi la Kant», fost-au ei reacționari?... Poporanismul nu-i decît o atitudine critică analogă cu kantismul și cu neocriticismul modern..."[2] Negreșit, N. Profiri nu era o autoritate în materie, dar important aici e faptul că și în 1914, cineva care relua polemicile cu socialismul mărturisea că își fundează opiniile filopoporaniste pe teze și principii de indiscutabilă proveniență filozofică neokantiană.

Nu ar trebui apoi ignorat caracterul istorist, sau istoricist, al demersului teoretic pe care l-a realizat Stere. Sublinierea acestei premise teoretice este de o indiscutabilă importanță. Fără ea nu se poate înțelege mare lucru din conceptul de specificitate națională. Și aceasta — se știe — e de cardinală însemnătate la poporanism, deopotrivă în estetică, în literatură, dar, mai înainte, în planul sociologiei, al politicului și al ideologiei. Tot bagajul intelectual acumulat cu abnegație, adesea de benedictin, de un Stere sau Ibrăileanu conținea în sine

---

[1] Vezi M. Ralea, *Despre „mistica statului" sau basmul cu cocoșul roșu,* în *Viața românească,* an. XX, 1929, nr. 4, p. 117.

[2] N. Profiri, *Răspuns d-lui Gherea, rev. cit.,* an. IX, 1914, nr. 6, p. 339.

elemente vitale ale unei înţelegeri istoriciste a fenomenelor sociale. Etnografismul (Morgan, Engels, Lubock, Mac Lenan) la care s-a referit adesea Stere (nu numai în teza de licenţă), durkheimismul mărturisit, pozitivismul de tip kantian, filozofia şi estetica scientist taine-iană, în care a crezut, în anii debutului, Ibrăileanu, solidarismul (Comte, Dürkheim, Duguit) în materie de drept constituţional, în sfîrşit, înţelegerea precumpănitor sociologistă a realului social, toate degajau spirit istoricist.

I s-a reproşat poporanismului (între cele două războaie) că încrederea totală investită în raţionalism îi anulează caracterul istorist, pentru că — se spunea — raţionalismul accentuat depreciază pînă la anulare conceptul de devenire. Iar eliminîndu-se devenirea, e lesne de înţeles că istorismul se autoanulează. Mai întîi să notăm că raţionalismul — cînd nu e exagerat (cum e cazul la gînditorii poporanişti) — nu exclude deloc devenirea, deci nici evoluţionismul şi istoricismul. Tocmai de aceea, poporanismul, fundat efectiv pe o înţelegere istoricistă a faptului social, a putut pleda împotriva imuabilităţii dreptului la proprietatea funciară a moşierilor, cerînd ferm împroprietărirea pentru ţărani, a putut apăra (pe baza categoriilor taine-iene) punctul de vedere istorist în critica literară şi estetică (Ralea socotea că acesta este marele merit al lui Ibrăileanu), a putut demonstra necesitatea abolirii vechilor statorniciri constituţionale şi instaurarea unei ordini politice bazate pe dreptul universal la reprezentare. Solidarism social, sociologism, etnografism, evoluţionism, toate conduceau la clădirea solidă a unei *Weltanschauung* istorist.

Axiomă care revenea în mai fiecare demers poporanist era că fiecare epocă, fiecare ţară presupun o specificitate a lor distinctă răsfrîntă în toate proiecţiile sociale, politice sau spirituale. Evoluţia istorică a acestora laolaltă şi a fiecăruia în parte căpătase fatalmente forme particulare, specifice. De altfel, argumentul lui Stere (considerat de el hotărîtor) în demonstraţiile sale antisocialiste pe care şi-a fundat concepţia poporanistă era — şi el — de extracţie istoristă. „Încercarea de a subordona interesele vitale ale unui neam — scria el — cerinţelor unei formule degenerată astăzi într-o dogmă mistică (aceasta era, după el, marxismul Internaţionalei a II-a, n.ns.) —

Scanned with OKEN Scanner

în disprețul nevoilor urgente și neînlăturabile ale momentului istoric — este nu numai absurdă, dar și adînc imorală — și împotriva acestor încercări am afirmat cu tărie punctul de vedere *poporanist*“ [1] (E interesant poate de semnalat că mai tîrziu, după 1917, mecanicismul osificat și economismul pasivist al Internaționalei a II-a a determinat apariția unei resurecții istoriste. Stînga germană — Roza Luxemburg, Fr. Mehring — și apoi Gramsci sau Lukács au pus accent pe latura istoristă a marxismului, pentru a demonstra că revoluția se va înfăptui în pofida fatalismului economic, prin conștiința și voința oamenilor pe care istoria le-o impunea. Vrem să observăm deci că în alte împrejurări și cu alte finalități, înțelegerea metafizică a conceptelor marxiste a fost contracarată prin demonstrații istoriste. Și aceasta a făcut-o un marxist de valoarea exemplară a lui Gramsci. Departe de noi gîndul de a justifica opiniile lui Stere, făcute în numele istorismului. Și aceasta pentru că în *acel* moment istorismul oferea, vom vedea, dimpotrivă, temei pentru infirmarea tezelor poporaniste. Așa stînd lucrurile, Stere — deși se revendica de la istoricism — dezvolta, de fapt, opinii potrivnice istoricismului).

Ideea fixă a lui Stere, inculcată lent și adînc în anii de cugetare solitară din exilul siberian, era că socialismul trebuie să capete, după împrejurări istorice și naționale, determinări specifice. Utilizăm propriile sale cuvinte: „Toată concepția poporanistă se rezumă în norma de conduită ce ne impune datoria (a se observa utilizarea, fie și la o scară vulgarizatoare, a limbajului kantian, n.ns.), de a subordona orice acțiune de renovare și chiar orice activitate intereselor reale și concrete ale poporului *nostru*, în formațiunea lui istorică, în împrejurările de fapt ale vieții lui naționale, sociale și politice“. Ideea aceasta o aflăm în ale sale juvenile „încercări filozofice“ siberiene, în *Evenimentul literar*, în lucrările din 1906—1912, ca și în cele de după primul război mondial. Socialismul, el însuși, nu putea fi legitimat, după Stere, procedînd riguros istorist, decît ca un moment al poporanismului, o noțiune și un concept mai cuprinzătoare decît cel de socialism. De

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?*, în *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 4, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

vreme ce majoritatea poporului este formată, în această țară, din țărani, istorește procedînd, nu se poate opera cu o categorie fictivă (e vorba, firește, de proletariat), ci cu o accepție a lui concret-istorică. Din acest punct de vedere, „orice socialist, și *de oriunde*, trebuie să fie poporanist — dacă socialismul lui nu se reduce la fetișism de formulă, la un dogmatism sterp, lipsit de viață, la o simplă jonglerie de formule sacramentale. Dar nu orice poporanist e și socialist. Împrejurări sociale concrete unei țări, faza de dezvoltare prin care-ea trece pot impune un program de acțiune fără caracter socialist propriu-zis... Pe baza acestor principii dar — fiind dat că românii... sînt un popor de *țărani* foarte înapoiat economicește și politicește ; fiind dată situațiunea de fapt a statului în care de abia de ieri au reușit să se organizeze o parte relativ neînsemnată a acestui popor : ni se impune acea formulă a progresului social și acele norme de acțiune politică... cum sînt ele cu putință în România..." [1]

Orice cititor mai avizat știe că în aceste judecăți se află, de fapt, elementele de bază ale demonstrațiilor și argumentărilor poporaniste. Nu vrem să anticipăm, dar ni se pare necesar să notăm încă de pe acum că, paradoxal, ceea ce i-a lipsit viziunii istoriste a lui Stere a fost un aspect totuși determinant. Și anume, mecanismul devenirii istorice. Deși se considera evoluționist și istorist, a fetișizat — el, și nu preopinenții săi — realitatea prezentă, negînd sau eludînd factorii devenirii ei. Germenii viitorului, existenți și cu un statut constituit, au fost condamnabil sacrificați pe altarul unui real dogmatizat, într-o formulă care nu putea fi a viitorului.

3. Poporanismul s-a făcut cunoscut ca un curent de idei de structură sociologică romantică, la care specificitatea, tradiția, autohtonicul erau noțiuni cu valoare de pîrghie. Nu numai exaltarea... rațională a categoriilor evoluționiste și istoriste, nu numai faptul că a apărut și s-a impus într-o perioadă dominată — în planul ideilor — de tradiționalism și valorile trecutului istoric l-au așezat într-un spațiu ideologic nepotrivit. Avea comune destule

[1] *Art. cit.*, p. 78, 79.

Scanned with OKEN Scanner

trăsături cu orientarea agrariană, atunci generalizată. Dar destule note particulare îl delimitau, creîndu-i o fizionomie ciudată și ambiguă. Deși celebrînd progresul social și politic, nu puțini l-au calificat drept conservator și chiar reacționar, pentru ca alții să-i conteste violent orice aderență cu adevărata spiritualitate tradiționalistă. Aprecierile — unele, ca și celelalte — erau deopotrivă false și reale. Delimitările, deși — destule — făcute la timp de cei împuterniciți, nu au fost bine auzite, generînd confuziile, categorisirile și caracterizările — azi o știm! — nefondate. Din această pricină, delimitările și clarificările posibile în momentul de față devin cu deosebire necesare.

Un curent de idei care punea accent pe valorile specifice era firesc să formuleze propoziții critice față de formele civilizației importate. Prin aceasta înălța, oarecum automat, trainice punți de contact cu celelalte curente romantic anticapitaliste : junimismul și sămănătorismul. Poporaniștii porneau, așadar, în demonstrațiile lor de acest fel, de la ideea — un loc comun în acea vreme — că procesul de formare a României moderne se datorește *hotărîtor* influențelor — economice și ideologice — ale Apusului capitalist. Acesta ne-a impus modelul său economic, politic și cultural. Acest punct de vedere era un dat ideologic nu numai acceptat de poporanism, dar și judicios legitimat ca un fenomen sociologic necesar și salvator (vezi *Spiritul critic...* al lui Ibrăileanu). Vom stărui mai încolo asupra fundamentalelor deosebiri — și în acest plan — față de celelalte curente de idei tradiționalist-agrariene. Deocamdată, constatăm faptul nud al unei anume rezerve ostile față de civilizația importată. Ibrăileanu aprecia odată că această ostilitate „era legată de o concepție mai generală asupra vieții", hrănită din observația brută că noua civilizație s-a înălțat factice pe spinarea și din spolierea țărănimii. Iar aceasta — paradox revoltător — a continuat să rămînă cufundată în feudalitate și iobăgie : „Din munca țărănimii, se înjghebase un fel de civilizație, apanaj al unei clase foarte restrînse. Din *munca* acestei clase se înjghebase și un început de cultură adevărată. Iobagii cu munca lor făceau posibilă crearea de școli, de universități, de atenee, de reviste, de școli literare. Dar iobagii nu primeau în schimb nimic.

Scanned with OKEN Scanner

Starea lor materială era tot mai rea, iar sufletul și mintea lor, lăsate în părăsire. Erau două țări : românii sus și românii jos, în sărăcie și întuneric.“ [1] Const. Stere, de abia stabilit în România, făcînd un tur de orizont pentru a se orienta și a lua temperatura ideologică a țării, ajungea în 1893 la aceeași concluzie. Caracterul silnic importat al civilizației românești l-a izbit ca o anomalie ce ce se cerea eradicată... „Cînd studiem istoria României, un fapt ne lovește, chiar la prima vedere, anume : înrîurirea enormă pe care au avut-o asupra relațiilor noastre *interne* ingerințele diferitelor puteri străine. Grație acestui fenomen în mersul istoric al dezvoltării noastre naționale, nu e cu putință să descurci din complexul relațiilor interne și externe ceea ce datorim evoluției puterilor proprii ale țării noastre și ce i s-a impus din afară.“ Încercînd să determine cauzele acestei stări de fapt, releva că dată fiind înapoierea noastră economică, politică și culturală, *„nouă ni se impuneau forme economice și sociale în genere elaborate în țările mai înaintate* (subl. ns.)... Burghezimea europeană, devenind stăpîna situației la sine acasă, n-a mai putut și n-a mai vrut să sufere o Românie orientalo-feudală ; ea introduce

---

[1] P. Nicanor & Comp., *Ce este poporanismul ?*, în *rev. cit.*, an. XVII, 1925, br. 1, p. 136. Compară aceste aprecieri cu cele ale lui T. Maiorescu, din 1868 : „În aparență, după statistica formelor din afară, românii posedă astăzi aproape întreaga civilizare occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar o constituțiune. Dar în realitate, toate aceste sunt producțiuni moarte, fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr, și astfel cultura claselor mai înalte ale românilor este nulă și fără valoare, și abisul ce se desparte de poporul de jos devine din zi în zi mai adînc. Singura clasă reală la noi este țăranul român, și realitatea lui este suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică se scot mijloacele materiale pentru susținerea edificiului fictiv, ce-l numim cultura română, și cu obolul cel din urmă îl silim să ne plătească pictorii și muzicanții noștri, academicii și atenianii din București, premiile literare și științifice de pretutindenea, și din recunoștință cel puțin nu-i producem nici o singură lucrare care să-i înalțe inima și să-l facă să uite pentru un moment mizeria de toate zilele. Ca să mai trăim în modul acesta este cu neputință. Plîngerea poporului de jos și ridicolul plebei de sus au ajuns la culme.“ *(În contra direcției de astăzi în cultura română*, în *Critice*, vol. I, E.P.L., 1967, p. 151.)

Scanned with OKEN Scanner

acolo — deoarece *interesele* ei politice și economice o cereau, civilizația capitalistă... Însă burghezimei apusene puțin îi păsa de interesele poporului român ; ea l-a lăsat pradă apetiturilor nesățioase ale celor cari au consimțit să fie instrumentele plecate ale ei, să joace rolul plămădelei burghezești în societatea feudală de pînă atunci... Și s-a întîmplat un lucru foarte trist, industria casnică a fost nimicită de mărfurile ieftine europene, țărănimea pe zi ce merge se ruinează de concurența americană și indiană (sic), iar burghezimea română nou-născută n-a știut să organizeze producțiunea națională pe baze capitaliste, nici nu putea s-o facă..." [1]

Înaintea comentariilor care se impun și pe care ne pregătim să le facem, să mai citățm un pasaj, după noi elocvent, din luările de atitudine ale lui Stere. E din 1901, nu e decupat dintr-un studiu de doctrină, ci dintr-un discurs parlamentar și e atît de criticist la adresa structurii capitalismului românesc, încît Stere se vedea nevoit să constate că opiniile sale ar putea fi apreciate ca fiind retrograde. Și cu toate acestea, Stere, destul de controlat în gesturi și atitudini, s-a simțit dator să le emită. Ele contemplă cu nostalgie romantică vechea civilizație țărănească, ruinată de invazia capitalismului : „Știu că am să trec poate drept reacționar. Vă mărturisesc însă că simt o adîncă simpatie pentru acele vremuri, cînd, pe timp de iarnă, țărancele noastre își puneau în mișcare războaiele ; cînd aveam la țară căruțași, fierari, rotari cari îndestulau nevoile gospodăriei ; cînd mahalalele tîrgurilor noastre erau pline de meseriași înstăriți ; simt o adîncă simpatie nu numai pentru că e mai multă poezie în viața aceasta tihnită, dar fiindcă o cred mai sănătoasă și din punctul de vedere moral și din punctul de vedere material și, în același timp, *cred că acolo era ascunsă și virtualitatea unui progres adevărat, erau germenii unei puteri* (subl. ns.)... multe lucruri nu se puteau prevedea acum 20—30 de ani, *dar azi să ne abatem de la calea cea dreaptă a propășirei noastre naționale, să ne luăm lumea în cap pe căi rătăcite, căutînd o așezare economică la fel cu acea din Apus?* (subl. ns.). Sîntem

---

[1] *Din notițele unui observator ipocondric* (Foileton social, VII), *Adevărul*, an. VII, nr. 1724 (13 decembrie) 1893.

victima nu numai a capitalului străin, dar și a științei lor." [1]

Ciudat acest regret la un gînditor sincer atașat ideii progresului social și economic! Ciudățenia e numai aparentă. Constantin Stere nu era, de fapt, ostil progresului social. Sau, mai bine, credea că nu e ostil. Dar avea formula sa de progres (ca odinioară, narodnicii tip Mihailovski), pe care o credea realistă și — mai ales — unica posibilă în condițiile date. Mirare produce însă faptul că un sociolog de seriozitatea impresionantă a lui Const. Stere putea să considere că formulele progresului social pot fi inventate și prescrise de oameni! Că acestea n-ar fi rezultatul obiectiv al legilor sociologice, care au nesocotit întotdeauna himericele doleanțe ale unor grupuri sociale! Chestiunea e mult mai complicată. Ceea ce-i putem reproșa lui Stere este ignorarea unei realități pe care el o știa prea bine. Dar pornea de la ideea — bazată pe ce? — că inițial, de pe la 1848 sau mai înainte, evoluția României a fost abătută, de minți înflăcărate, pe căi artificiale și nepotrivite. Ar fi dorit, în consecință, o rectificare. Rectificarea unei erori. Întrebarea e dacă o asemenea rectificare (în ipoteza — iluzorie — că eroarea semnalată e și adevărată) era atunci posibilă? Și, de asemena, dacă mijloacele invocate, ca și soluția propusă erau cele într-adevăr utile și posibile. Stere regreta deci că evoluția României a parcurs — silită — un drum care nu era al ei, pentru că nu a pornit din sorgintea alcătuirilor ei organice, configurate lent și temeinic de o istorie seculară. S-au împrumutat comod, sau au fost acceptate silit forme civilizatoare create aiurea. Altfel spus, Stere reproșa României moderne că a adoptat un model socio-economico-politico-cultural creat aiurea, dar nepotrivit aici. Rezultatul a fost o îngemînare dizarmonică de vechi și nou, absurdă și creatoare de anomalii distrugătoare pe toate planurile. Vinovat era, desigur, liberalismul prost înțeles și aplicat.

Aceleași crezuri sociologice le aflăm și la Ibrăileanu. „Toată lumea știe că în țara noastră s-a întîmplat la începutul veacului al XIX-lea un lucru *extraordinar*. La

---

[1] Const. Stere, *Discurs rostit în Camera deputaților la 29 noiembrie 1901. Dezbaterile Adunării Deputaților din 2 decembrie 1901*, nr. 12, p. 44.

un popor oriental și foarte înapoiat, s-a introdus deodată, în doze forțate, civilizația apuseană..." [1] Ideea o regăsim aproape aidoma (semn că era temeinic asimilată) într-un text din 1922, care are însă meritul de a indica și... marele vinovat : „La noi, din cauze știute, în veacul trecut s-a înlocuit structura socială feudală cu una modernă. Aceasta se putea face și fără a introduce numaidecît toate libertățile «belgiene». Ca în Germania, chiar ca și în Austria. Noi însă am devenit «Belgia Orientului». Liberalismul integral, adoptat cu entuziasm, a convenit perfect claselor noastre stăpînitoare... Liberalismul era forma politică în care trăiau perfect tîrgoveții de pînă aproape la periferia orașelor. Acești oameni — și bineînțeles — mai ales cei bogați ori boierii din naștere puteau face ce voiau... Pentru țărănime însă liberalismul nu exista..." [2]

Un scurt popas devine acum necesar. Cum se vede, punctele de vedere citate mai înainte (pe care le vom relua mai încolo) comentează idei și concepte pe care le întîlnim frecvent la curentele romantice anticapitaliste. Nu e nici o îndoială că și în cazul poporanismului sociologia sa e clădită pe o înțelegere romantic agrariană a fenomenului românesc. Avea deci destule — și importante — puncte de contact cu acel curent de idei, de largă și respectabilă reprezentare în mișcarea social-filozofică și politică românească, ce nutrea convingerea că evoluția României a fost abătută pe căi false, nepotrivite. Din perspectiva unei optici restrictiv agrariene, se pronunțau aspre rechizitorii la adresa capitalismului, socotit o nefirească implantare — într-o zonă patriarhală, supusă altor legi și altor categorii — datorită opțiunilor unor cercuri interesate. Era o critică romantică a capitalismului, adesea violentă și nu în puține cazuri dreaptă, crescută din convingerea unor intelectuali de proveniență rurală, care socoteau că, prin elanuri criticiste, pot suspenda drumul firesc al legilor sociologice, determinînd ocolirea stadiului capitalist. Micul producător (țărănimea — cea înstărită, ca și cea săracă sau

---

[1] P. Nicanor & Comp., *Iarăși poporanismul în literatură*. *rev. cit.*, an. IV, 1909, nr. 12, p. 152.

[2] P. Nicanor & Comp., *Libertatea presei*, *rev. cit.*, an. XIV, 1922, nr. 11, p. 272.

Scanned with OKEN Scanner

lipsită de pămînt —, mica burghezie urbană), realmente amenințat de ofensiva capitalului, își voia conservată condiția, pe care o credea — iluzoriu — posibil de menținut mereu stabilă și independentă.

Ideile dezvoltate de poporanism nu sînt, cum spuneam, deloc singulare în epocă și, în general, în istoria mișcării noastre de idei. De la etapele prejunimiste, la junimism, la sămănătorism, apoi, între cele două războaie, la țărănism (care reprezintă, într-un fel, o fază evoluată a poporanismului), gîndirism sau trăirism, optica agrariană de critică romantică a capitalismului a cucerit teren, devenind o idee de banală circulație mai peste tot. Desigur, de la un curent la altul deosebirile erau adesea extrem de importante. Comun era blamul anticapitalist și convingerea că România este și trebuie să rămînă un *intermundium agrar*. Ideea o întîlnim peste tot, stăpînind tiranic. Plutea în atmosfera intelectuală, generație după generație se nutrea din substanța ei, mereu reînnoită, întreținînd focul dezbaterilor de idei, al ciocnirilor politice și al înfruntărilor polemice.

Fenomenul, de o circulație atît de largă, e perfect explicabil. Era reflexul idealurilor celor ce se încăpățînau să spere în posibilitatea făuririi sau menținerii unei morfologii specifice, imună înaintea oricăror infiltrații novatoare, capitaliste. În aceste speranțe aflăm contopite interesele moșierimii, care își voia menținute privilegiile, și cele ale micilor producători, care năzuiau să elimine moșierimea, visînd un Eldorado alcătuit din mici exploatații țărănești, presupuse stabile, trainice și puternice. Deși aflate în cunoscută inimiciție, cele două direcții aveau comună ostilitatea anticapitalistă și antiindustrialistă, întîlnindu-se astfel, involuntar, pe aceleași baricade, militînd împotriva unui adversar comun care le primejduia, chiar dacă nu în egală măsură, existența.

Se știe că aceste curente de idei afirmate în România de pe la mijlocul veacului al XIX-lea încolo au fost, adesea, ecouri nelipsite de accente originale ale unor puncte de vedere bine reprezentate în sociologia și filozofia europeană a timpului. Romantismul agrarian anticapitalist a devenit, după Revoluția Franceză de la 1789, un punct de vedere cu destulă autoritate în sociologia și filozofia europeană. Începuse să se afirme prin de Maistre și de

Scanned with OKEN Scanner

Bonald, și de la acești ideologi ai Restaurației au pătruns în Germania (Gentz, A. Müller, Fr. Schlegel), unde s-a bucurat de un prestigiu atît de mare, încît a rămas cunoscut drept un curent germanic. La aceasta a contribuit și faptul că cele mai autorizate personalități ale sociologiei burgheze germane moderne (Ferdinand Tönnies, H. St. Chamberlain, Alfred Weber, apoi Max Scheller și Ludwig Klages) au apărat și ele principii romantice anticapitaliste, elogiind satul cutumiar și economia naturală. Fenomenul e, de altfel, de înțeles. Aceste orientări sociologice au fost larg și prestigios reprezentate în Germania, pentru că aici evoluția spre capitalism s-a produs relativ mai tîrziu (decît în Franța), și interesele iunkerimii sau ale micilor producători au creat o sociologie și o ideologie corespunzătoare. De aici aceste puncte de vedere au migrat peste tot în Europa răsăriteană, unde capitalismul pășea cu o timiditate și o lentoare știută. Le vom găsi în Ungaria, ca și în Bulgaria, în Rusia, ca și în România, și peste tot în aceste țări au căpătat ipostaze nelipsite de accente originale, chiar dacă, examinate atent, avem undeva, în nucleul lor esențial, o platformă filozofică, sociologică și ideologică comună.

Istorismul, evoluționismul organic (expresie *și* a darwinismului transpus în planul social), opoziția antinomică dintre conceptele cultură și civilizație, antipașoptismul, exaltarea filozofiei orientale în defavoarea celei „epuizate" din occident, accentul apăsat pus pe specificitate și tradiție au fost toate principii pe care s-a clădit orientarea romantică în filozofia și sociologia europeană. Le vom găsi, în proporții variabile, la toate aceste curente de idei, în funcție, evident, de nevoi, de determinări sociale și configurații spirituale. În Rusia, slavofilismul, apoi narodnicismul au fost expresia particulară și particularizată a acestor puncte de vedere. Ele, mai ales narodnicismul, vor prezenta indiscutabilă importanță pentru studiul nostru. Deși poporanismul este departe de a fi — cum s-a crezut — numai o adaptare în țara noastră a narodnicismului rusesc.

Acest popas și-a propus să evidențieze succint locul poporanismului în ansamblul orientării sociologice și filozofice de respectabilă autoritate europeană. În mișcarea de idei românească, poporanismul se plasează, cum spuneam,

Scanned with OKEN Scanner

alături de prejunimism, junimism, sămănătorism, țărănism, gîndirism, trăirism [1]. Ar fi eronat însă dacă le-am egaliza în apreciere și caracterizări. Pentru că, deși apropiate (dar nu asemănătoare) prin unele motive de uz comun, prezintă realmente mari deosebiri care vor apărea, sperăm, pe parcursul analizei noastre. E necesar să notăm însă de pe acum, fie și numai în aprecieri generale, unele dintre aceste note deosebitoare. Întîlnim uneori și la poporanism ideea necesității evoluției organice în ordinea socială, pe fondul căreia erau analizate forțele care au contribuit prin brutalizări la introducerea unor legi și așezăminte nepotrivite. Niciodată ideea aceasta, care la celelalte curente înrudite îndeplinea funcțiuni de cardinală însemnătate, nu va avea semnificații retrograde. Nu vom afla aici cunoscutele (în altă parte) exagerații ale autohtonismului și ale negării necesității europenizării. Paradoxal, poporanismul, deși acordă un spațiu tezei despre specificitate, pledează mereu pentru necesitatea integrării fenomenului românesc în generalitatea celui european. Dacă sămănătorismul a blamat — și cît de aspru ! — influențele din afară asupra organismelor românești, poporanismul le va justifica necesitatea. *Spiritul critic* al lui Ibrăileanu e o mărturie grăitoare, care face, desigur, inutile orice alte comentarii. Poporanismul a izbutit, altfel zicînd, performanța de a utiliza conceptul de specificitate, fără a bate prea multă monedă pe tradiționalism. Ba chiar nu e eronat să spunem că s-a delimitat de tradiționalism. Exponenții poporanismului au pledat chiar pentru adoptarea acelor norme și legiuiri occidentale care să poată crea cadrul necesar civilizării lumii rurale. Numai după adoptarea acestor măsuri reformatoare, aplicate cu rigoare și consecvență, se va putea realiza evoluția României după legi — sociologice — prescrise de specificitatea rigorilor ei locale.

Nici unde nu vom găsi apoi în structurile ideologice poporaniste negarea spiritului revoluționar. Pașoptismul nu a constituit niciodată la poporaniști obiectul anatemei. Dimpotrivă, i s-au adus elogii. Junimismul — se știe — a negat necesitatea revoluției de la 1848, cu tot

[1] Vezi și lucrările noastre, *Junimismul*, E.P.L., 1966, *Țărănismul*, Editura Politică, 1968, *Sămănătorismul*, Editura Minerva, 1970 și 1972.

ceea ce a semnificat, în consecinţe, pentru istoria României moderne. Sămănătorismul a fost chiar mai aspru în negaţie şi condamnare. Nicolae Iorga a vorbit în termeni incriminanţi despre „ ... acel 1848, care pentru mulţi nu e o piatră de amintire, ci o piatră de mormînt“ [1]. Iar în conferinţa sa — atunci vestită — de la 13 martie 1906, Iorga a condamnat în bloc efortul generaţiei de la 1848, care a venit de la Paris cu învăţături nepotrivite, stricînd rosturi şi datini din vechime statornicite. „Deci, la 1848... au venit în această ţară cu gîndul să ridice steagul tricolor,... au adunat împrejurul ei lumea strigînd trei cuvinte străine pe care nu le înţelegea : libertate, egalitate, fraternitate, în schimbul cărora trebuiau să se audă două vechi cuvinte româneşti : *omenie şi dreptate !* Au venit şi au făcut în Bucureşti «revoluţiune». Nu *răscoală,* nu *ridicare* a poporului : *revoluţiune* (...). Aceasta au făcut. Aceasta o poate face tineretul înstrăinat al clasei diriguitoare a unui popor cînd el pierde legăturile cu familia din care a plecat, cînd pierde legăturile cu ţara în care s-a născut şi cu poporul pentru care trebuie să se lupte.“ [2] Repetăm, nici unde nu vom întîlni în textele poporaniste asemenea diatribe antirevoluţionare. Dimpotrivă, vor afirma necesitatea sociologică a fenomenului paşoptist, ca moment istoriceşte justificat în procesul de evoluţie şi sincronizare a organismului românesc cu cel european. „E o naivitate — scria Ibrăileanu încă în 1905 — aerul mînios cu care conservatorii doctrinari privesc aşa-numitele «forme nouă» şi «pervertirea» mentalităţii româneşti de către cugetarea străină. Cînd se ridică numai împotriva generaţiei de la 1848 nu sînt complecţi, căci ar trebui să se ridice mai întîi împotriva influenţei slavo-bulgare, care, ca cea dintîi, a adus forme nouă, o mentalitate nouă, ba şi o limbă oficială nouă... Cei care se ridică împotriva celor de la 1848, fără să se ridice împotriva tuturor influenţelor străine de mai înainte, se fac, fără să vrea, apărătorii influenţei fanariotismului (...), şi se vede că cea ce îi sperie pe conservatorii noştri doctrinari sînt

---

[1] Nicolae Iorga, *Ce este naţionalismul ?, Neamul românesc,* 1908, nr. 61—63, p. 952.

[2] *Idem, Treisprezece Mart* (conferinţă), *O luptă literară,* vol. II, p. 304.

influenţele europene, şi nu influenţele orientale..." [1] Altădată, Ibrăileanu condamna, de asemenea, spiritul antipaşoptist care şi-a făcut loc în curentul naţionalist şi ţărănist (denumirea de atunci a sămănătorismului). „Şi ştiţi că astăzi între naţionalişti şi ţărănişti e la modă oroarea de ideile Franţei revoluţionare şi de acea repercutare la noi a acestor idei, care s-a numit liberalism patruzecişioptist [2]. Evoluţia pentru trecut se confundă sau aduce după sine ura împotriva ideilor venite de aiurea, pe care unii le socotesc regeneratoare şi pe care unii naţionalişti şi ţărănişti le socotesc dizolvante. D. Vlahuţă, naţionalist şi ţărănist luminat şi comprehensiv, n-a căzut în acest păcat." [3] Stere va nota — polemic — aceleaşi elogii unanime faţă de marea răsturnare socială şi politică de la 1789. „Această revoluţie — scria el — pune hotarul «lumei vechi», dărîmă aşezămintele Europei feodale şi absolutiste; de la ea datează toate aspiraţiunile «lumei noui»... Nu e de mirare că elementele sociale reacţionare, toate clasele societăţii noastre cari nu pot uita vechile lor privilegii, cari nu s-au resemnat încă şi năzuiesc să salveze cît e cu putinţă mai mult din dărîmăturile «lumei vechi» văd în Revoluţia Franceză obîrşia tuturor relelor ce ne bîntuie. Precum e foarte firească pornirea din partea elementelor progresiste de-a pune în legătură cu principiile Revoluţiunii toate aspiraţiunile lor." [4]

---

[1] G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Editura Junimea, Iaşi, 1970, p. 26—27.

[2] Să menţionăm aici un episod semnificativ. La apariţia *Istoriei partidelor politice* de Xenopol, Motru, în *Noua revistă română*, a scris violent împotriva cărţii, afirmînd că Xenopol, liberal fiind (şi nu mai era), a supralicitat rolul Partidului Liberal şi al liberalismului. *Viaţa românească* a replicat: „...D-sa îşi închipuie, ca un simplu reporter de la *Adevărul*, că liberalismul a fost scornitura unor şarlatani. Acest filozof crede că o ţară din Europa, România, a mers de-o sută de ani şi pînă azi mînată nu de cauze profunde, naţionale, internaţionale şi europene, mai presus de indivizi şi chiar de însuşi poporul, ci de o sumă de şnapani care nu cunoşteau interminabilele colecţii de citaţii nemţeşti din tratatele d-sale de filozofie." *V. r.*, VII, 1911, nr. 6, p. 469.

[3] G. Ibrăileanu, *„Din trecutul nostru" de A. Vlahuţă*; în *Viaţa românească*, III, 1908, nr. 11, p. 259.

[4] C. Stere, *H. Taine şi revoluţia franceză* (Note pe marginea cărţilor), *rev. cit.*, 1911, nr. 7, p. 92.

Scanned with OKEN Scanner

Să compare oricine aceste opinii deschis favorabile spiritului revoluţionar şi momentului crucial de la 1789, cu opinia lui Nicolae Iorga despre acelaşi eveniment. Va avea astfel imaginea reală a deosebirilor dintre poporanism şi sămănătorism. „Revoluţia Franceză, considera marele istoric — venită la capătul raţionalismului, n-a însemnat (...) liberarea aceea a omenirii de care se vorbeşte necontenit. N-a însemnat aceasta nici sub raportul social şi economic, fiindcă, am spus, imensa majoritate a ţăranilor francezi nu mai erau şerbi... De fapt, oricare ar fi fost intenţiile Revoluţiei Franceze, a amestecat şi brutalizat, în toate domeniile, întreaga societate... Prin urmare, nu Revoluţia Franceză a liberat spiritul uman, ci Revoluţia Franceză a introdus, prin această rupere a tuturor stăvilarelor, prin înlăturarea oricării supravegheri şi oricării responsabilităţi, ce este mai condamnabil în libertatea de a-şi examina oricine părerea... Nu raţionalismul secolului al XVIII-lea a servit libertatea. Raţionalismul acesta, simplificînd cugetarea politică omenească, a dus de-a dreptul la oarba tiranie stearpă a lui Robespierre.“ [1] Întregul rechizitoriu împotriva revoluţiei aminteşte foarte de aproape motivele utilizate de curentele conservator romantice. Nici unde nu vom întîlni asemenea opinii la poporanism, care e, fără îndoială, datorită criticismului antiindustrialist şi filoagrarian, un curent romantic şi, într-un fel, conservator. Dar un conservatorism parţial, care a afirmat certe convingeri progresiste.

Nu vom întîlni, de asemenea, la poporanism cunoscuta teză a antinomiei dintre cultură şi civilizaţie, care este — se ştie — definitorie pentru mai toate curentele ce au dezvoltat o sociologie romantică agrariană şi anticapitalistă. Ba chiar, am putea nota respingerea de către Ibrăileanu a unora dintre acele opinii care aşezau conceptele de cultură şi civilizaţie într-o relaţie antinomică. În prima ediţie a *Spiritului critic...*, Ibrăileanu a citat lucrarea lui Motru din 1904 *Cultura română şi politicianismul* ca fiind caracteristică pentru orientarea conservatoare, delimitîndu-se critic de opiniile afirmate în carte de acest, atunci, tînăr filozof. Şi în această lucrare, care aducea junimismu-

[1] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate*, 1928, p. 252—253.

lui tardive, dar necesare fortificări teoretice, se acorda un spațiu copios tezei antinomiei dintre cultură-civilizație.[1] Apoi, opiniile violent retrograde ale lui Aurel C. Popovici (*Naționalism și democrație. O critică a civilizației moderne*, 1910) au fost categoric respinse în *Viața românească* (1910, nr. 5). Iar A.C. Popovici era atît de intransigent ostil civilizației moderne, socotită tentaculară, încît i-a surprins și pe exponenții conservatorismului. A.C. Popovici stigmatiza într-un limbaj baroc și strident retrograd civilizația modernă. „Și civilizația noastră, fără cultură națională, e plină de «strălucire» electrică, de automobile, de telegrafie fără sîrmă, de gazete cotidiane, de programe din care strălucesc «știința» democraților, «soluțiile» lor sociale, pînticeasca aspirație «a celor mulți» și binevoitoarea toleranță provizorie pentru patria «medievală», vremelnică, ce nu se poate asemăna cu patria planetară, cu Statul democrației sociale, pe care ni-l dulgherește «știința socială», civilizația incultă." Opțiunea lui Popovici e net îndreptată spre epocile revolute, rămase în afara circuitului civilizației capitaliste : „Față de asemenea «civilizație», orișicît ar fi ea de lustruită, cea mai simplă viață rurală a unui sat cu un cult religios, plin de învățături filozofico-morale, de aspirații ideale, este un mic centru de adevărată cultură, un rai sufletesc." (*Op. cit.*, p. 22.) Dar poporanismul e cu totul departe de asemenea înverșunări retrograde. Ba chiar și de altele mai domolite.

Fără îndoială, unele ecouri ale acestei teze de mare circulație în filozofia culturii de tip germanic (Tönnies, Weber, Chamberlain etc.) vom întîlni și la poporanism. Dar erau numai ecouri, mult purificate și departe de caracterul retrograd al surselor originare și chiar (sau mai ales) ale prelucrătorilor de la noi și de aiurea. De fapt, teza aceasta capătă la poporanism expresia criticii, adesea în tonuri moderate, a civilizației importate. Perspectiva criticistă era, firește, cea proiectată de sociologia romantică anticapitalistă. Opoziția nu era însă desenată, la poporanism, între conceptele de cultură și civilizație, ci între civilizație rurală, milenară, autentică, și cea ur-

[1] Vezi studiul nostru *Cultură și civilizație în curentele de idei de orientare tradiționalistă*, în vol. *Studii și cercetări*, Editura Eminescu, 1972, p. 13—43.

Scanned with OKEN Scanner

bană, importată, factice. Dar nici în acest caz nu se făceau pledoarii pentru menținerea civilizației rurale în cadrele anacronice. Ideea, mereu reluată în cele mai variate înfățișări, pleda, dimpotrivă, pentru ridicarea condiției acestei civilizații, înapoiate și vetuste, la nivelul impus de rigorile epocii moderne. Nu — firește — a unei civilizații de tip industrial, ci a uneia rurale. Dar un ruralism evoluat sub raport economic, social-politic și cultural.

Cum spuneam și mai înainte, poporaniștii vor constata realitatea discrepanței dintre cele două categorii. E evident însă că aici nu este vorba de contradicția dintre cultură și civilizație. De astă dată, se constată existența contradicției dintre două tipuri de civilizație : cea rurală, milenar constituită, și cea urbană, nouă, improvizată și — credeau poporaniștii — lipsită de stabilitate și... viitor. În 1906, Ibrăileanu formula această nudă judecată de realitate pe marginea unui fenomen incontestabil : „Niciodată, nicăieri și nici într-un chip, nu se *ciocnește* țăranul mai grozav de civilizația introdusă de cei de sus ca în armată — nici chiar cînd devine (atît de rar) lucrător industrial, ca Ion Ursu... Lasă că disciplina, regula inflexibilă, ordinea și mecanizarea vieței de cazarmă sînt în absolută contradicție cu firea și deprinderile țăranului, păstor însuși sau urmaș de păstori — ceea ce-l face impropriu și pentru munca industrială — dar în cazarmă, pe lîngă toate aceste contradicții cu caracterul său, se lovește și de o «civilizație» reprezentată prin forma de viață atît de străine lui... D. Sadoveanu, la începutul cărții sale, cu venirea recruților, ne-a dat toată înstrăinarea, toată spaima înmărmuritoare, toată *singurătatea* flăcăilor smulși din viața lor liberă de fii ai cîmpiei și turnați în celulă morală a unei vieți rigide, aspre și reci...“ [1] Nu trebuie să vedem în aceste aprecieri numai sublinierea unui subtext într-o scriere pe care criticul o prețuia (poate excesiv !). E mult mai mult. Pentru că, de fapt, criticul le scotea în evidență cu vădită participare ideologică și afectivă. Și era bucuros că poate constata, în cartea unui scriitor la care ținea și în destinul căruia investise spe-

[1] G. I.(brăileanu), recenzie la vol. *Amintirile căprarului Gheorghiță* de M. Sadoveanu, în *rev. cit.*, an. I, nr. 1, 1906, p. 165—166.

Scanned with OKEN Scanner

ranțe îndreptățite, convingeri comune.[1] Îi era poate recunoscător că o poate consemna în cel dintîi număr al revistei, care — spera — va face auzit în conștiința publică glasul indignat al crezurilor poporaniste, destulă vreme acoperit de alte sonuri.

Chestiunea îl preocupa mult pe Ibrăileanu, probă sigură că aici putem detecta un motiv sociologic important. În 1907, scriind despre proza duioasă a lui Brătescu-Voinești populată cu abulicii mici boiernași înfrînți de evoluția modernă a structurilor românești, Ibrăileanu medita asupra aceleiași discrepanțe constatată și în scrierile lui Sadoveanu. „E vorba, nota criticul, de importarea civilizației apusene care a făcut să se ridice o clasă nouă (ajutată aici — e vorba de *Pană Trăsnea*, n.ns. — și de terenurile de cărbuni și petrol) și să dispară o clasă veche, clasa boierilor de neam... Această clasă a fost distrusă de împrejurările moderne ale vieții românești, personificate în clasa burgheziei născîndă și în profesiile liberale... D. Brătescu-Voinești, zugrăvindu-ne aspectul tragic al introducerii civilizației la noi, completează pe Caragiale care a zugrăvit aspectul ridicol al aceluiași fenomen... Iar Eminescu a exprimat regretul adînc după dispariția vechei stări de lucruri și mai cu samă după

---

[1] De altfel, Sadoveanu avea să comenteze, de astă dată într-un text neliterar, peste cîțiva ani, aceeași realitate. Într-un comentariu marginal despre cartea lui G. Le Cler despre Moldova anului 1866, pe care o compara cu aceea a lui M. Carra despre Moldo-Valahia secolului al XVIII-lea, scriitorul observa: „Cît s-au schimbat lucrurile de-atunci! Avem orașe moderne, drumuri de fier și fabrici. Am adus din Apus tot ceea ce a produs industria. De bună seamă că azi, văzînd această țară, Le Cler s-ar minuna grozav... S-ar gîndi poate că tot a rămas o disproporție între orașe și sate, că industria Apusului a înlesnit viața, dar în suflete n-a înaintat civilizația cu iuțeala unui tren expres. Firește că lumea de la 1866 s-a prefăcut adînc. Au ieșit din popor legiuni de oameni noi; mulți din vechiul popor de bizantini s-au dat la fund. Dar orașele au absorbit toată bogăția țării; dar lumea pripită și lacomă nu și-a schimbat decît puțin sufletul. Oamenii de afaceri, cu suflet sălbatic, de pe vremea lui Carra, au stăruit pînă pe vremea lui Le Cler. Civilizația e un proces sufletesc, în afară de abur și electricitate... De aceea satele au rămas așa de mult în urma orașelor, de aceea gem încă robi în întunericul cîmpiilor, de aceea strigă încă nedreptățiții pe toate drumurile.“ Sd. *Note pe marginea cărților*, *Viața românească*, an. V, 1910, nr. 6, p. 331—332.

clasa lui Udrescu și a lui Pană Trăsnea... *Desigur că această civilizație, socotită din punct de vedere istoric și filozofic, e un pas mai departe spre fericirea care va fi odată.* Dar nu e mai puțin adevărat că unele *fapte* ce au rezultat din introducerea civilizației apusene au fost și sînt dureroase".[1] (subl. ns.)

Repetăm, criticismul poporanist nu urmărea să supraevalueze lumea rurală și nici să condamne total noua civilizație. Poporanismul nu s-a situat în tabăra tradiționalismului extremist. Nu a considerat că structurile românești trebuie să rămînă pironite ca în vechime. Dimpotrivă, se știe, le voia evoluate. Dar evoluate după un model imaginat, care nu avea șanse de împlinire. S-a observat adeseori (cel mai tenace a fost Lovinescu [2]) că poporanismul prezintă o fizionomie dual, greu de îngemănat: democratism burghez, în ordinea politică, și agrarianism retrograd (altă expresie pentru tradiționalism), în planul economic. Incontestabil, observația aceasta surprinde o fărîmă de adevăr. Vom evidenția în altă parte că și în plan economic poporanismul, deși situat irevocabil alături de orientările filoagrariene, nu a preconizat o formulă extremist retrogradă. Cît privește democratismul, aceasta a fost într-adevăr o convingere slujită cu o neclintită consecvență. Apropierile de curente agrariene, conservatoare și tradiționaliste sînt, din acest punct de vedere, imposibile. Dimpotrivă, se situează în zone opuse ale eșichierului vieții publice. Ibrăileanu a apreciat lucid și drept, tîrziu, în 1925, rolul și locul poporanismului în viața publică și, în general, în mișcarea de idei a timpului. „Cînd a apărut *Viața românească*, domina tradiționalismul. În politică și cultură, tradiționalismul era conservatorism; în literatură, tradiționalismul era țărănism. Se criticau formele nouă, se regreta vechiul regim și se admira țăranul patriarhal, ca o rămășiță a vremurilor lui Mihai și Ștefan. *Și se idealiza acest țăran tocmai pentru că era atît de rămas în urmă și în afară de viața civilizată europeană* (subl. în text). Noi vedeam în țăran altceva. Țăranul *social*, țăranul sărac, țăranul care are ne-

---

[1] G. Ibrăileanu, *I. Al. Brătescu-Voinești, rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 1, p. 98, 101—105.

[2] E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, 1925, p. 173.

Scanned with OKEN Scanner

voie de reforme, de ridicare, de transformare. Această transformare presupune totala occidentalizare a țării, distrugerea totală a formelor vechi. Așadar, împotriva conservatorilor și a țărăniștilor literari trebuia să apărăm formele nouă și să cerem introducerea votului universal, forma formelor nouă... Noi ceream transformarea plăieșilor lui Ștefan cel Mare în *cetățeni*. Idealul nostru n-a fost țăranul pitoresc, cu plete, cu chimir, care nu știe să citească și stă în poeticul bordei, cîntînd din trișcă. Idealul nostru a fost țăranul îmbrăcat europenește (...), care are casă de cărămidă și grajd idem, care știe carte, a cărui fiică cetește pe d. Brătescu-Voinești, țăranul alegător, membru într-un club, țăranul într-un sat luminat cu electricitate, țăranul lucrînd ogorul cu mașini perfecționate, ori *lucrînd la fabricile create în preajma satului, în legătură cu agricultura.*" (subl. ns.) [1]

Aprecierile tardive ale lui Ibrăileanu sînt *destul de exacte*. Poporanismul a fost antitradiționalist, nu fără a fi însă admirator al civilizației rurale. Nu a agreat ruralismul osificat, anacronic, dominat de înapoiere și subjugat atotputerniciei moșierilor. Dar a investit întreaga speranță în posibilitatea făuririi unei civilizații integral rurale, ferită de imixtiunile unor modernisme industriale și industrioase. Poporanismul a militat pentru evoluția civilizației rurale spre forme moderne, dar a crezut că aceasta este unica formulă social-politică posibilă și necesară României. A respins imaginea țăranului înapoiat pe care îl omagia și-l proslăvea tradiționalismul. Dar a crezut, asemeni tuturor orientărilor agrariene, că idealul uman trebuie căutat la sat și că țăranul — e drept, evoluat pe scara civilizației — e prototipul unic al viitorului. Muncitorul nu era luat în considerare și nici nu se credea în posibilitatea făuririi unei asemenea clase sociale armonioase și puternice.

Stere a scris odată un mic eseu tulburător de frumos, intitulat *Omul perfect*, apărut, prin iunie 1894, în *Evenimentul literar*. Idealul uman, în care esența se contopește cu existența, era desigur țăranul. Aici perfecțiunea umană — se spunea — este sau poate deveni nu

---

[1] P. Nicanor & Comp., *Ce este poporanismul ?*, *rev. cit.*, an. XVII, 1925, nr. 1, p. 143—144.

Scanned with OKEN Scanner

o abstracţie, ci o realitate împlinită. Şi Stere ni-l oferă — pe ţăran — ca model spre care trebuie să năzuiască forţele progresului. E idealul umanist în care poporanismul a crezut cu o sinceritate şi azi dezarmantă. „Ţăranul e incult — scria Stere —, orizontul vieţii sale e foarte mărginit, el nu ştie nimic încă de luptele noastre sociale şi politice, el n-are nici o idee despre sîngele vărsat de eroii omenirii, de frămîntările cugetărilor, de visurile poeţilor noştri. Cu toate acestea, el este cum este, e un tip *armonios*, el ne poate servi ca o imagine, ca un *prototip* al unui «om perfect» al viitorului... Să nu vi se pară că vreau să plăzmuiesc vreun paradox! Viaţa ţăranului în adevăr are toate elementele unei vieţi pline *omeneşti:* el *munceşte, simte, cugetă,* la el lucrează deopotrivă *timpul, inima* şi *capul*... Civilizaţia noastră cu formele-i capitaliste a produs un om-roată sau ciocan, un om-spadă, om-carte, om-condei şi l-a mîncat pe adevăratul «om», pe bietul *homo sapiens, om* pur şi simplu!... Şi numai negaţia negaţiei, numai transformarea societăţii aceştia, atît de puţin armonice, ne va duce iar la un *tip armonic,* la un adevărat om perfect...“ [1] Omul perfect la care năzuia Stere era, de fapt, conceput ca expresie a unei civilizaţii anume.

Un gînditor care considera că societatea românească trebuie să evolueze spre formele fixe ale unei civilizaţii rurale modernizate (de fapt, o altă abstracţie încremenită) nu putea să vadă idealul esenţei umane realizate sau realizabile decît în perfecţiunea „omului de la ţară“. Ştim că la configurarea idealului închipuit de poporanistul Stere a contribuit mult şi durerea — sinceră — încercată în contemplarea suferinţelor muncitorului de fabrică, a intelectualului proletar. „Omul ciocan“, „omul-carte“ erau, fără îndoială, naturi umane imperfecte şi înstrăinate de condiţia lor originară. Erau produse ale unei civilizaţii robite, supuse şi integrate unor relaţii exterioare, de utilitate. Aceasta şi în societăţile mai dezvoltate, în care acest tip de civilizaţie ajunsese la o scară mai înaltă a evoluţiei. Dar la noi, unde nici aceste forme nu depăşiseră stadiile începutului, malformaţiile capita-

[1] Const. Stere, *Omul perfect,* în vol. *În literatură,* 1921, p. 43—46.

lismului răsfrînte asupra condiției individului căpătau expresii și mai atroce. Pentru că întotdeauna caricatura și calchierea dilată deformările originalului. Sigur că pentru intelectualul provenit de la țară și silit să trăiască în orașele românești de la începutul veacului satul părea limanul purificării și al farmecului indicibil.

Dar putea fi exponentul acestei lumi, să admitem, neatrofiată de unilateralitatea muncii specializate, obiectivarea idealului esenței umane eliberată de înstrăinare? Mai întîi că și oamenii acestei lumi trebuiau să trăiască și în viitor, postula poporanismul, dominați de relațiile proprietății private. Ba chiar, în condițiile transferării în acest eden, socotit totuși purificat, a relațiilor burgheze, de vreme ce poporanismul milita pentru împroprietărirea și fortificarea burgheziei sătești. Infuzarea acestui nou tip de relații nu avea să aducă și aici tarele specializării și ale robirii omului absorbit de cupiditatea banului? Marx a arătat în ale sale celebre *Manuscrise economico-filozofice* din 1844 că numai suprimarea proprietății private — considerată o autoînstrăinare a omului — va crea „*apropierea* reală a *esenței umane* de către om și pentru om", că numai după ce această suprimare va deveni o realitate înfăptuită social se va fi găsit „*adevărata* rezolvare a conflictului dintre om și natură și dintre om și om, adevărata soluționare a conflictului dintre existență și esență, dintre obiectivare și autoafirmare, dintre libertate și necesitate, dintre individ și specie" [1].

Ceea ce închipuia Marx în 1844 era modelul uman al socialismului pe care Stere, lector al literaturii marxiste (uneori direct de la sursă) trebuia să-l cunoască. Poate l-a și cunoscut, dar nu credea în valoarea lui. Stere avea modelul său uman, proiecție a concepției poporaniste în planul antropologiei filozofice. Îl citise deci pe Marx, dar nu era marxist. Delimitarea se produsese — am văzut — încă în anii primei tinereți. Amuzant este că putea propune „modelul" nemarxist al omului viitorului într-o revistă care se considera — și parțial era — socialistă. Dar cine avea răgaz și cunoștințe să discearnă atunci între eroare și adevăr științific, altfel

[1] Marx, Engels, *Scrieri din tinerețe*, Editura Politică, 1968, p. 576.

Scanned with OKEN Scanner

spus între poporanism și marxism? Singurul care putea s-o facă era Gherea. Dar acesta era atunci atît de supărat de scandalul pe care-l provocase polemica tinerilor de la *Evenimentul literar* cu *Viața* lui Vlahuță, încît toată energia o investise în rugămintea — insistent formulată — de a-i potoli. Iar Stere era unul dintre principalii combatanți, vorbind deschis și arogant în numele socialismului. Confuzia era totală și — cum se știe — a epocii.

Important e să subliniem că „omul perfect", omul viitorului, așa cum îl imagina Stere, era o iluzie și o himeră romantică. După cum o himeră romantică era și tipul de civilizație pe care poporaniștii militau, cu o stăruință care era pură și dezinteresată, să-l înfăptuiască. Nu uităm însă că în epocă militantismul lor era realmente progresist, în comparație cu orientările conservatoare care doreau să mențină tipul de civilizație anacronic, dominat de puternice lesturi feudale și lăsînd țărănimea în ignoranță și lipsită de drepturi politice. Poporanismul milita — era evident și în epocă — pentru progresul economic, cultural și politic al țăranului. „...Intelectualii ca și fruntașii satelor și mica burghezie din orașe au interesul, material chiar, de a lucra pentru înălțarea economică și politică a țărănimii", scria Stere în 1908 [1]. Democratismul poporanist era o realitate recunoscută, temută și dușmănită. Și, din nou, în comparație cu forțele conservatoare, democratismul poporanismului era — mai e necesar să o spunem? — progresist.

Imaginea noastră nu ar fi completă dacă, examinînd conceptul de civilizație imaginat de poporanism și democratismul său funciar, nu ne-am referi la opiniile exponenților acestui curent de idei față de instituțiile reprezentative ale organismelor statale. Chestiunea nu e una oarecare. E vorba, de fapt, de atitudinea față de actele care au fixat, la nivel instituțional, cadrul burghez al României moderne. Simptomatică e atitudinea față de Constituția din 1866, care a creat cadrul legislativ și, în

---

[1] Const. Stere, *Social-democratism sau poporanism?*, Cap. V, *Sistemul politic și problema democratismului în România*, în *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 1, p. 70.

general, suprastructura politică a statului român modern. Nu numai în cazul poporanismului, dar și al celorlalte curente de idei care au profesat o sociologie romantică anticapitalistă. Și — ca și în cazul altor concepte și categorii definitorii — asemănările și deosebirile se desenează pregnant. Junimismul a avut rezerve — mari — față de Constituția din 1866. Maiorescu a vorbit ferm despre „Constituțiunea noastră de la 1866 cu prematurul ei liberalism“ [1], și cu toate acestea, în 1882, cînd se discuta în Parlament reforma Constituției, P. P. Carp, în numele grupării sale, protesta cerînd menținerea ei neștirbită. „Constituțiunea? Unii au voit-o mai largă, alții mai restrînsă, dar ea este, în fine, rezultatul unui compromis la care toți am consimțit în mod onest și *nu admit* să se atingă cineva de dînsa, nici ca s-o lărgească, nici ca s-o restrîngă. Ea este baza politică pe care toate partidele trebuie să stea.“ [2] Împotriva revizuirii s-a pronunțat și Maiorescu la 16 ianuarie 1882. Atașamentul constituțional al junimiștilor nu era de împrumut, deși contrazicea flagrant ideologia sa. Aici prevala teama de nou, știut fiind că liberalii voiau să aducă atunci Constituției unele mici reforme înnoitoare. Or, caracteristic ideologiei junimiste era conservarea stărilor existente (chiar dacă inițial nu le agrease). Le va apăra deci pe cele mai de mult înfăptuite, de teama altora, mai periculoase pentru interesele pe care le reprezenta. Sămănătorismul s-a plasat, ca în mai toate chestiunile, și de astă dată pe o poziție de un extremism nebănuit, întrecînd, prin negațiune și vehemență, junimismul. „Noi avem — se rostea N. Iorga în 1909 — Constituția de la 1866, care este pentru noi o adevărată pacoste“ [3]. Elaborație abstractă, necrescută organic, datorită unor calchieri ideologice, Constituția din 1866 a fost considerată „un bloc de negațiune“ pentru că a ignorat necesitatea clădirii statului național pe principiul solidarității naționale [4]. Actul de la 1866 nu ar fi ținut seama de o presupusă tradiție a constituționalismului românesc. De

---

[1] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, 1925, p. 12.

[2] P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 260.

[3] N. Iorga, *Conferință ținută la Cîmpina*, *Neamul românesc*, Supliment, 27 februarie 1909, p. 12.

[4] *Idem*, *Doctrina națională*, 1923, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

aceea, în ciuda promulgării și funcționării ei, „statul nu trăiește pe baza ideilor împrumutate la 1866, conștiința noastră trăiește pe baza ideilor ieșite din conștiința populară la 1300“ [1].

Poporanismul a adoptat și în acest caz o poziție moderată, care se delimita ferm de extremismul negativ și retrograd, nu fără a revendica unele din postulatele tradiționalismului. Stere nu a privit niciodată cu ochi buni regimul constituțional românesc, îndreptînd asupră-i destule săgeți critice. Ele erau îndreptățite. Critica lui Stere și a celorlalți poporaniști nu era însă formulată de la dreapta. Niciodată nu s-a reproșat regimului constituțional românesc inaugurat la 1866 excesivul liberalism și nici nu s-a cerut amendarea lui în sens restrictiv. Reproșul viza întotdeauna, dimpotrivă, inconsecvența legislației democratice sau ineficacitatea ei *în act* datorită neaplicării în practica diurnă a înaltelor principii sancționate într-un document legislativ de importanță cardinală. Critica era, deci, întotdeauna de la stînga.

Uneori argumentația înșeală. Și aceasta pentru că utilizează idei întîlnite și la sămănătorism. O idee care revine ca un leit-motiv în mai toate studiile și lucrările lui Stere despre ordinea de drept în România (și profesorul de drept constituțional s-a ocupat adeseori de aceste chestiuni) privește ceea ce considera a fi excesiva centralizare și ignorarea forței virtuale a puterii locale. Iar această putere locală era redusă la celula ei elementară, satul. Se aducea un indirect elogiu „micilor comunități“ (idee centrală în sociologia tradiționalistă) și unității administrative naturale, organice. Și, repetăm, ideea aceasta o vom întîlni, chiar dacă altfel formulată și cu altă direcție, la sămănătorism. În mai 1906, Stere scria în revista pe care o conducea : „Vechea noastră întocmire a satelor care s-a dezvoltat în cursul veacurilor și a intrat atît de adînc în moravuri... cuprindea, necontestabil, germenii unei organizații superioare celei de astăzi. Această întocmire nu cunoaște, cum am spus, decît satul — această unitate administrativă naturală ; organul cel mai însemnat al satului era *obștia*, adunarea capilor de familie care avea dreptul de deciziune în chestiunile cele

[1] *Idem, Istoricul Constituției românești*, în vol. *Noua Constituție a României*, 1929, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

mai importante, relative la interesele satului ; obștia însărcina cu anumite atribuțiuni executive pe aleșii satului (vornicii în Moldova), alegea pe *juraţii* satului... Desigur, această organizaţie e foarte rudimentară, dar în loc să o desființăm în 1864, introducînd centralizaţia napoleoniană, aveam datoria să o dezvoltăm, ținînd samă de experienţa altor popoare.“ Se citau ca exemple organizarea administrativă din Anglia, Elveţia, S.U.A., Rusia, în care satul era integrat, prin menţinerea autonomiei sale, într-o organizaţie administrativă superioară. La noi a triumfat un punct de vedere contrariu. „În 1866 am introdus instituţiile centrale ale constituţionalismului englez (Constituţia belgiană) : și constituanţii noştri au înţeles că organizaţia locală, împrumutată din Franţa, în epoca cea mai detestabilă a vieţii sale publice, nu e compatibilă acestei instituţii centrale.“ Articolele din Constituţie care se refereau la autonomia locală, deși insuficiente, au rămas literă moartă, nefiind niciodată aplicate. „În consecinţă, parlamentarismul nostru e lipsit de bază, e suspendat în aer... În asemenea condiţiuni, cînd organele locale nu au viaţă proprie, ci numai una reflectată de la centru, nu poate fi nici viaţă cetăţenească adevărată la baza organismului politic, nici administraţie pricepută și cinstită... tot aparatul instituţiunilor locale servește numai pentru răsplata serviciilor electorale.“ Și concluzia, impunîndu-se de la sine, cădea ferm: „Singurul remediu eficace e crearea unei vieţi sănătoase cetăţenești în adîncimile organismului naţional — în organele locale viguroase...“ [1].

Ideea dezvoltată în 1906 o regăsim, aproape neschimbată, în 1922. Poporanismul dispăruse între timp, ţărănismul îi luase locul, dar Stere continuă să-și apere convingerile cu o statornicie neclintită. De astă dată, se discuta pe marginea proiectului noii Constituţii a României postbelice, și Stere se străduia să facă totul pentru introducerea în noul Codex legislativ a principiilor sale, mereu aceleași. Ceea ce impresionează nu e numai consecvenţa în opinie a omului politic și a profesorului de drept constituţional (rămas acum, după război, fără ca-

[1] Const. Stere, *Organizaţia locală* (la „cronica internă“), în *rev. cit.*, I, nr. 3, 1906, p. 503—505.

Scanned with OKEN Scanner

tedră). Consecvența nu era de ordin formal. Privea, înainte de toate, intransigența spiritului democratic. Firește, nelipsit era rechizitoriul la adresa actului legislativ de la 1866. „România poate servi de pildă clasică a unei *țări care s-a mărginit* să copieze în atitudinile centrale ale parlamentarismului. Modelul copiat a fost perfect : Constituția belgiană. Desigur, Constituția belgiană a fost pe vremuri din cele mai înaintate din Europa, ea proclamă *in abstracto* toate libertățile și drepturile individuale, ca și descentralizare administrativă și independență comunală... Prin aceasta cetățeanul român a fost lipsit de orice mijloc de apărare legală împotriva încălcărilor drepturilor și a libertăților garantate platonic de Constituție.“ Se cerea remedierea anomaliei și crearea condițiilor pentru ca organismele locale (sate, orașe, județe) să devină centre locale ale activității cetățenești, prin garantarea reală a libertăților în genere și a celor privind alegerile în special.[1]

Așadar, chiar dacă se critica — aspru — Constituția din 1866 și se elogia organicitatea legislativă a micii comunități care era satul (deci note comune cu alte orientări tradiționaliste), poporanismul își deosebea și își singulariza, legitim, punctul de vedere. Nu considera, ca sămănătorismul, că statul trăiește și trebuie să trăiască pe baza conștiinței populare de la 1300. Nu considera, ca junimismul, că „mama legilor“ de la 1866 e prea liberală și nici nu milita împotriva reformării acesteia. Ceea ce apropia poporanismul de orientările filoagrariene înrudite era doar incriminarea unui moment foarte important (Constituția de la 1866) în făurirea, pe plan suprastructural, a României moderne. Deosebirile erau însă mari și esențiale. Ceea ce anima criticismul poporanist — am mai spus-o — era democratismul sincer și străduania, niciodată abandonată, de a transforma în acte înfăptuite înalte prevederi legislative. Lupta politică a grupării poporaniste s-a desfășurat în mare parte în jurul acestor comandamente. Și ele s-au situat întotdeauna în... tradiția radicalismului burghez de stînga.

---

[1] Const. Stere, *Din carnetul unui solitar, III, Supremația legii*, *rev. cit.*, an. XIV, 1922, nr. 10, p. 12, 13, 19.

4. Poate că paragraful acesta trebuia așezat imediat după cel care examinează ceea ce am putea numi, cu oarecare exagerație, fundamentele teoretice ale sociologiei poporaniste. Nu numai pentru că îi succede logic în cursivitatea demonstrației, dar și pentru că realmente prezintă afinități de motive și idei. Am socotit însă necesară o pauză, pentru ca în acest interludiu să încercăm integrarea poporanismului în curentele de idei românești cu care — totuși — se înrudește. Apoi, sperăm că se va observa, paragraful acesta e un prolog necesar la următoarele două.

La un curent de idei obsedat de complexul mesianic, era firesc ca motivul datoriei să ocupe poziții centrale. Era poate și un reflex al imperativelor etice kantiene. Dar chiar dacă reflexul acestora poate fi controlat, ideea „datoriei" își are sorgintea, cu siguranță, în atmosfera generalizată de compasiune față de situația țărănimii. Ibrăileanu a definit adeseori semnificația ideii de datorie. La Stere ea capătă determinări mai teoretice. Din acest punct de vedere, aprecierile sînt adesea diferențiate [1].

Ibrăileanu a fost nevoit, mai ales în multele polemici în care se angajase, să definească adesea poporanismul. Cum adversarii prezentau preceptele estetice poporaniste drept categorii rigide, Ibrăileanu, în replică, a ținut întotdeauna să se apere, negînd calitatea de sistemă a opiniilor sale. Chiar în nr. 2 al *Vieții românești* o precizare, de pe acum iritată, clarifica lucruri care vor mai solicita, de-a lungul anilor, sumedenie de noi intervenții

---

[1] Stere, ca apoi Ralea, sociolog și filozof, predispus mereu să teoretizeze, a prezentat de regulă poporanismul ca un sistem și o concepție socio-politică. De altfel, Stere se ocupa de compartimentele sociologice și politice. Și aici nu putea opera decît cu principii, concepte, categorii prin definiție de structură teoretică. Ibrăileanu a avut, cu deosebire, în grijă alte compartimente: mai ales cele culturale (estetica și literatura). Fără a neglija cu totul determinările teoretice, Ibrăileanu a preferat demonstrația degajată, repudiind adesea rigoarea și rigiditatea sistematică. De aceea, vom întîlni definiri deosebite ale poporanismului. La Stere (apoi la Ralea), poporanismul e înălțat la rangul de... sistem teoretic, pe cînd la Ibrăileanu are înfățișare afectivă, de... sentiment. Dreptate au avut credem Stere și Ralea. Sentimentul era o stare inițială și consecință participativă. Între acestea se afla armătura teoretică constructivă.

Scanned with OKEN Scanner

similare. Să reținem de aici nu distincția între teorie și sentiment, ci definirea, destul de descriptivă, a motivului „datorie". Așadar, scria Ibrăileanu, „poporanismul, încă și încă o dată, nu e teorie, e un sentiment, e sentimentul de recunoștință, de simpatie și de datorie față cu țărănimea. În politică acest sentiment va îndemna pe cineva să lupte pentru revendicări politice și economice. În chestii culturale, îl va îndemna să se jertfească pentru cultivarea țărănimii. În literatură, poporanism va însemna atitudinea de simpatie față cu clasa țărănească — atîta tot." [1] Întreaga chestiune era, așadar, așezată în sfera eticii și totul redus la comportament (atitudine). Că Ibrăileanu a dat poporanismului *mai ales* această accepție ne-o dovedește și faptul că tîrziu, după război, cînd socotea că rațiunea de a exista a poporanismului a încetat, apela la aceleași argumente utilizate și în 1905—1906. Pur și simplu constata că obiectivele pentru care militase poporanismul fuseseră înfăptuite. În aceste condiții, responsabilitățile de odinioară au încetat („*Vina* a fost răscumpărată ; *datoria* i s-a plătit").

Firește că la Stere „datoria" căpăta funcționalități teoretice. Încă de mult, comentînd *Însemnările de călătorie* ale lui Dinicu Golescu, poporanistul *in spe* releva că iluministul de la 1825 se simțise dator (confruntînd realitățile românești cu cele ale civilizației apusene) să-și impună „misiunea de apostol al vestei celei bune", asumîndu-și complexe îndatoriri culturalizatoare. Gestul nobil al Golescului era readus în conștiința tinerimii intelectuale și prezentat ca o pildă ilustră de urmat : „Nu avem și *noi* răspunderea și nu ne simțim *datoria*, cum o simțea boierul de la 1825 ?..." [2] Mai tîrziu, dezbaterile evoluînd, motivul datoriei a fost integrat în ansamblul teoretic doctrinar, căpătînd *a posteriori* armătură sociologică. Ideea acestui motiv a fost integrată în disputa sociologico-politică cu socialismul și dedus de aici cu o nouă încărcătură... estetică.

Schema era simplă și o întîlnim peste tot : intelectualii români autentici nu pot trăi fără idealuri înalte.

---

[1] G. Ibrăileanu, *Morala în artă*, *rev. cit.*, I, 1906, nr. 2, p. 306.
[2] Const. Stere, *Europa pentru un călător român din 1825*, în vol. *În literatură*, 1921, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

Incorporînd în anii formației, petrecuți, mai totdeauna, în străinătate, idei înaintate de proveniență socialistă, s-au străduit să le dea rost și aplicare, la întoarcere, în țara lor. Au contribuit, deci, la întemeierea „partidei" socialiste și au militat pentru idealuri care la noi, credea Stere, erau inadecvate. Cînd, într-un tîrziu, și-au dat seama de eroare, se consumaseră în avînturi sterile, dezamăgitoare și pustii. Clasa pe care voiau ei s-o apere și în numele căreia militau nu exista. Obiectul idealului era o himeră, de dragul căreia, ca într-un miraj, n-au văzut realitatea suferinței clasei adevărate, imensă, compactă și cufundată în mizerie: „...Socialiștii au plătit scump, prin zădărnicirea unei vieți de chinuri, lupte și visuri nobile, pornirea de a considera țărănimea, cum a scris subsemnatul încă acum 12 ani, ca un material de experimentație pentru aplicarea formulelor abstracte ale vreunui program, oricare ar fi el". Tot atît de înstrăinați sufletește de popor sînt și tinerii care își au idealul proiectat în trecut, văzînd în țăran și viața lui numai subiecte de folclor și ornamentație specifică. „Păcatul e comun, e acela al intelectualilor români, *străini* sufletește unui popor întreg de oameni vii în mijlocul cărora trăiesc — indiferent din ce cauză — tirania formulelor abstracte". Gonind după himere, „și unii și alții uită că se află în mijlocul unor oameni vii, care au și ei cuvîntul și rostul lor, așa cum sînt, care prin munca lor neadormită le-au dat putința unora să se înalțe pe piscurile idealismului omenesc, altora le-au deschis arhivele vechilor universități — și *în zadar așteaptă încă plata străvechilor datorii...*". Reflecțiile acestea i-au fost prilejuite lui Stere de lectura primei plachete din lirica lui Goga în care vedea o expresie a conștiinței intelectualului român ce și-a găsit, în sfîrșit, menirea și apostolatul. Cronica era construită pe o idee unică, acoperită, nu numai metaforic, de imprecații și regrete. „Vinovați fără vină", „nerăsplătită pîine" „cugetul împovărat de păcatul nostru al tuturora", „Cenușa amarei căinți", „cea dintîi datorie." [1]

Pe urmele lui Stere și Ibrăileanu au venit și ceilalți prieteni întru poporanism. Era mereu amintită ideea da-

[1] Const. Stere, *Cîntarea pătimirii noastre*, în *rev. cit.*, an. I, 1906, nr. 1; Apud vol. *În literatură*, 1921, p. 55—57.

Scanned with OKEN Scanner

toriei. Ibrăileanu observase odată că intelectualii sînt atît de îndatoraţi sufleteşte poporului, încît, dacă i s-ar dărui total, o viaţă întreagă, tot n-ar izbuti să se achite... măcar din procente. Cît despre datoria integrală contractată sufleteşte şi chiar material, aceasta nu va putea fi achitată niciodată. O nuvelă a lui Jean Bart se intitula programatic *Datorii uitate*. Spiridon Popescu fabula într-o proză firavă, pe aceeaşi temă, iar articolele, indiferent de natura lor, reluau mereu aceeaşi idee, devenită cu adevărat *motiv obsesiv*. Să citäm ilustrativ dintr-un articol semnat de dr. P. Cazacu, unul dintre apropiaţii grupării, în primul an al *Vieţii româneşti* : „E *datoria* tuturor care s-au ridicat şi trăiesc din munca ţăranilor (şi toţi sîntem de acest fel) să pătrundem în popor, pentru a-l lumina, a-l ajuta şi a-l îndruma pe căi noi de propăşire. Nu e o operă filantropică de făcut pentru ţărani... ci e *o datorie şi o dreptate*... Să lucrăm în popor şi cu credinţă în izbîndă... Avem credinţa că va scăpa (poporul, n.n.) şi de nenorocita stare în care l-a adus sacrificarea ţăranului pe altarul civilizaţiei pripite a orăşanului.“ [1]

Ralea avea dreptate cînd spunea că Stere a fost un „sociolog iremediabil“. Toate demonstraţiile şi dezvoltările sale erau clădite, cum s-a spus, pe o înţelegere sociologică mai generală asupra vieţii. Motivul datoriei era o expresie, deşi aparent sentimentală, a acestei concepţii, fără îndoială, sociologice. Şi, e necesar să se precizeze, degaja un incontestabil spirit mesianic, de militanţi angajaţi pe un drum al luptei şi al jertfei de sine. Aprecierea nu ni se pare nici nedreaptă, nici neadevărată. Aceşti intelectuali erau, cei mai mulţi, de o rară puritate a convingerilor, socotindu-se *datori* să militeze pentru un ideal ce le era scump. Idealul lor a fost, din păcate — în epocă cei avizaţi au semnalat-o —, eronat şi nu putea avea eficienţa pe care au scontat-o.

Aici am dori să schiţăm unele dintre argumentele, de ordin sociologic, ale rezervei poporanismului faţă de marxism. De fapt, Stere, ca şi ceilalţi poporanişti, se

---

[1] Dr. P. Cazacu, *Locuinţele sătenilor*, *rev. cit.*, an. I, 1906, nr. 10, p. 551.

Scanned with OKEN Scanner

credeau a fi marxişti datorită formaţiei, chiar dacă, în realitate, marxismul lor era destul de îndepărtat de fondul autentic al socialismului ştiinţific. Variabilele, în atitudine, contradicţiile au operat — masiv — şi în acest domeniu. Vom întîlni astfel adesea aprecieri filomarxiste, negîndu-se doar valoarea conceptelor marxiste pentru geografia social-economică românească, iar alteori, negaţii critice la adresa tezelor generale ale marxismului. Limpiditatea şi consecvenţa sînt greu de găsit într-un teritoriu mult agitat, care nu lăsa loc şi răgaz stabilităţii şi stabilizării. Iată, de pildă, o apreciere la prima vedere deconcertantă. O găsim în revista ieşeană din 1907 pe marginea unui studiu datorat sociologului... bucureştean C. Dumitrescu-Iaşi : „Autorul e fără şovăire socialist în critica societăţii actuale ; ca un adevărat spirit ştiinţific, d-sa nici nu se putea să nu se potrivească în analiza alcătuirii sociale cu doctrina socialismului ştiinţific, admisă azi de orice spirit luminat ca singura în stare să pătrundă legile evoluţiei sociale“ [1].

În acelaşi an 1907, Stere, în al doilea capitol al studiului său *Social-democratism sau poporanism ?*, semna această contradictorie afirmaţie. „Vreau să fiu bine înţeles : obiectul studiului de faţă nu este critica doctrinei social-democratice *în sine*. Poate voi reveni altădată asupra acestei chestiuni şi atunci voi arăta că doctrina social-democratică e departe de a fi unica compatibilă cu concepţia socialistă, şi cu atît mai puţin, unica care ar fi în drept să-şi revendice exclusiv calificativul de «ştiinţifică»“. Doctrina marxistă, *„oricîte greşeli ar fi cuprinse în ea,* va păstra totdeauna în istoria socială a lumii, precum şi în istoria gîndirii omeneşti, un loc de onoare... Dar însemnătatea doctrinei social-democratice, ca şi a tuturor lucrurilor omeneşti, *e relativă în sine*... e relativă *în timp*... e relativă şi *în spaţiu,* întrucît nici doctrina, nici practica social-democratică n-a fost şi nu este *aplicabilă* peste tot.“ [2] Dincolo de aprecierile con-

---

[1] (Nesemnat) recenzie la *Revista de filozofie şi pedagogie, rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 1, p. 208.

[2] Const. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?, II, rev. cit.*, an. II, nr. 9, p. 313—314.

Scanned with OKEN Scanner

tradictorii, poziţia lui Stere capătă acum, dacă nu limpezime integrală, oricum preciziune în scop. El nu contestă deci valoarea cognitivă şi metodologică a sociologiei marxiste, dar îi pune la îndoială valabilitatea universală.

Stere introduce aici — cu finețe şi abilitate — un sofism. Oricine admitea adevărul că marxismul şi practica politică a mişcării socialiste capătă particularităţi specifice fiecărei ţări. (Aceasta chiar dacă la noi, prin anii optzeci, capete înfierbîntate şi puţin cunoscătoare în ale marxismului pretindeau aplicarea dogmatică, univocă, a unor concepte şi teze care de la origine presupuneau adaptarea.) Dar una e a afirma, riguros, necesitatea adaptării, la condiţii specifice a unor concepte, şi alta e postularea categorică a inadecvării lor totale la condiţiile ţării noastre. Sofismul e prea evident, şi nu e singurul în studiile lui Stere. La urma urmei, Stere nu făcea acum decît să formuleze mai insistent şi mai documentat un punct de vedere pe care îl afirmase încă din 1892—1893. Deşi atunci, din raţiuni oportune, Stere a ştiut, cînd a fost necesar, să-şi moduleze şi să-şi adapteze punctele de vedere. Prin 1894, în polemica angajată cu *Vieaţa,* spunea că destinul socialismului românesc, posibil şi legitim, e necesarmente legat de cel al occidentului. „N-am urmat noi totdeauna evoluţia politică şi socială a occidentului? Şi socialiştii români niciodată n-au pretins că de la noi va porni transformarea socială... Dacă transformarea socială nu va porni din România, ea totuşi *ni se va impune,* după ce va fi deja în Europa un *fapt împlinit,* deci asupra-ne cade îndatorirea de *a pregăti terenul* pentru acest moment. Şi această lucrare pregătitoare implică, între altele, şi datoria de *a discuta* şi de *a lumina* toate gravele probleme sociale ridicate de viaţa, ştiinţa şi cugetarea popoarelor înaintate.“ [1] E aici un ecou clar din studiile lui Stere şi ale altor fruntaşi socialişti. Dar acest punct de vedere, pe care mai tîrziu îl va apăra şi Gherea sau Ra-

[1] C. Şărcăleanu, *Ultimul cuvînt, Evenimentul literar,* an. I, nr. 26 (13 iunie) 1894.

Scanned with OKEN Scanner

covski — culmea — chiar în polemicile cu poporaniștii, va fi destul de repede uitat. Nu era o abjurare, cît reluarea acelor convingeri pe care Stere le îndrăgise din capul locului. Și anume de a „dovedi" că marxismul nu-și poate găsi aplicare în România, iar, în consecință, mișcarea socialistă nu are aici rațiunea de a fi. Totul clădit, firește, pe temeiuri filozofice și sociologice evoluționiste, cu demonstrații, destul de banale, despre diferențiere în evoluția socială, despre imposibilitatea unei căi unice, despre necesitatea studierii condițiilor proprii, pentru a stabili, apoi, formula necesară a progresului și altele asemenea. Să mai spunem că Stere forța uși deschise?

Stere afirma aceste opinii la sfîrșitul anului 1907 și în 1908. Le aflăm însă expuse cu un an înainte — mirare! — sub semnătura lui Ibrăileanu. Mirare pentru că venea din partea unui poporanist „sentimental", neabilitat în ale sociologiei și care avea, de regulă, în responsabilitate, compartimentele culturale și literar-estetice. Dar Ibrăileanu mai făcuse și va mai face asemenea incursiuni în teritorii pentru el realmente accidentate. Articolul în chestiune (de fapt o recenzie mai amplă) îl trădează pe autor, și nu numai stilistic. Abundă în ceea ce chiar autorul său numea „sentimentalisme" și nu excelează în utilizarea aparatului categorial pe care, nu ne sfiim s-o spunem, nici nu-l prea stăpînea. Articolul era, deci, o recenzie mai amplă, nu despre o carte a unui oarecare autor, ci se comenta conferința lui Gherea, tipărită apoi în broșură, *Din ideile fundamentale ale socialismului științific*. Era prima înfruntare publicistică cu Gherea găzduită în *Viața românească*. De aceea era timidă în ton. Deosebirea de opinii e însă destul de clar exprimată, deși punțile nu sînt ridicate. Ibrăileanu mărturisea că și-a regăsit în broșura lui Gherea idealul tinereții pe care „acuma nu-l mai pot avea *așa* ca altă dată", întrucît „deosebirea de vederi m-a făcut să apuc pe alt drum, în concepțiile asupra problemelor sociale decît vechiul meu dascăl — mîngîindu-mă doară că în *metod*, în *idealul vieții* sînt încă de acord cu el, precum și în chestiile literare, în care n-am decît pretenția de a fi un elev al său". Ibrăileanu considera că, precum odinioară, continuă să împărtășească concepțiile mate-

rialist-istorice. Deosebirea privea aplicarea „metodului", pentru că la noi condițiile sînt diferite de cele din Apus și deci analiza lui Gherea nu ni se potrivește. Ca și Stere în 1907—1908, Ibrăileanu nu nega validitatea sociologiei marxiste și nici a socialismului ca model socio-politic. Dar nu în România. Socialismul este „un ideal înalt și realizabil", spre care se îndreaptă societatea umană potrivit legilor sociale (nevalabile însă pentru geografia românească tocmai pentru că aici ar acționa alte legi). De aceea, „noi credem că socialismul, dacă se va realiza o dată pe acest pămînt, se va realiza pentru că se va fi realizat mai întîi în Apus — așadar, putem ocoli capitalismul"[1].

Ideea fixă a lui Stere (pe care au împărtășit-o și ceilalți prieteni întru poporanism), era că poate să demonstreze inadecvarea socialismului la noi nu combătînd marxismul, ci, dimpotrivă, apelînd la lucrările lui Marx și Engels (cum spunea el „chiar în lumina concepțiunii socialiste"). Va cita deci curent din *Capitalul*, din *Manifestul Partidului Comunist*, din *Contribuții la critica economiei politice*, din alte studii și articole, mai puțin celebre, datorate lui Marx și Engels. Ideea, mereu aceeași, era examinată din diferite unghiuri, i se adăuga un spor de informații, un surplus de demonstrații, era plimbată dintr-un capitol în altul (și dintr-un articol la altul), pentru a se ajunge la scop, mereu același. Cercetătorul acestor texte — destul de multe și nu întotdeauna de ținută calitativă egală — are de biruit monotonia unor pagini care, cu unele excepții, dau sentimentul repetiției obositoare a ideilor. De n-ar fi patosul convingerilor și impetuozitatea unui stil năvalnic care învăluie și îndeamnă la lectură și reflecție, cu greu ar putea fi parcurse. În epocă însă cititorii au fost probabil cuceriți — adversari, amici sau cei pur și simplu obiectivi — de noutatea informației, de năvala demonstrației, de logica ei care conducea, prin atîtea meandre deductive și ocoluri în zone analitice vicinale, spre un țel niciodată uitat, abandonat sau rău servit. Doar cei avizați în ale sociologiei și filozofiei marxiste puteau percepe sofismul, eroa-

[1] În *rev. cit.*, an. I, 1906, nr. 7, p. 137—139.

rea constatărilor sau a prognozei. De altfel, au și făcut-o. Și în chip magistral. Cît despre adversarii mișcării socialiste (cei situați la dreapta poporanismului), aceștia s-au bucurat că au căpătat un sprijin atît de prețios, care documenta și verifica, din interior (chiar cu argumente extrase din textele corifeilor marxismului) un punct de vedere care le era de mult necesar. [1]

Revenind la ideea atît de multe ori vehiculată de Stere, să mai oferim o mostră semnificativă. După ce cita din *Contribuții la critica economiei politice* a lui Marx și dintr-un studiu al lui Engels, *Socialismul în Germania* din *Die Neue Zeit* (1892), Stere concludea : „Rezolvirea de către o societate ce se află pe o treaptă *inferioară de dezvoltare* a acelor probleme cari se pun și nici nu se pot pune decît *într-o societate cu mult mai dezvoltată* — e o imposibilitate istorică... Orice formațiune economică trebuie să rezolve *problemele ei proprii*, ce se nasc în ea însăși. Dacă cineva ar tinde să rezolve niște probleme *ce s-au născut într-o formațiune economică cu totul străină, ar constitui culmea absurdității.*“ [2] Ar fi greu de contestat asemenea aprecieri care tălmăcesc în sine destul de fidel logica demonstrației materialist-istorice. Întrebarea este : s-au făcut la noi, de către exponenți autorizați și calificați, asemenea aprecieri care ar semnifica, într-adevăr, falsificarea esenței sociologiei marxiste ? A demonstrat la noi cineva că *trebuie* să fie propuse spre soluționare alte probleme decît cele impuse de condițiile socio-economico-politice locale ? Gherea — singurul sociolog și ideolog marxist ce putea vorbi în cunoștință de cauză — a fost de o prudență în aprecieri care i-au atras nu o dată îndreptățite

---

[1] Iată, de pildă, aprecierea — în *Viitorul* — a sociologului Dim. Drăghicescu, liberal ca om politic și liberalist în concepție, despre studiul lui Stere : „D. Stere este un mare realist și om de acțiune, dacă nu este sau este mai puțin un doctrinar original. Realismul d-sale i-a permis cu Marx, Engels, Kautsky în mînă să combată, să compromită și să ruineze teoreticește mișcarea social-democratică în România. În mîinile sale marxismul aplicat la România se dezminte și se distruge de la sine. Logica d-lui Stere a smuls de la marele logician Karl Marx verdictul condamnării propriei sale teorii în țara românească.“

[2] Const. Stere, *art. cit.*, în *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 8, p. 173.

Scanned with OKEN Scanner

reproşuri. A supralicitat el vreodată prezenţa relaţiilor capitaliste din societatea românească ? Nu a acordat, dimpotrivă, preţuire excesivă lesturilor feudale, pînă a minimiza pe cele capitaliste ? A considerat vreodată în aprecierile tactico-strategice ale mişcării muncitoreşti că România se află într-un stadiu care o apropie de revoluţia socialistă ? Adevărul este că analizele lui Gherea, serioase, profunde şi cutremurătoare prin ceea ce demonstrează, erau de o „cumineţenie" şi o aplicare la real care şi azi impresionează. E adevărat, atunci cînd şi-a scris Stere studiul său fundamental în această chestiune, nu exista încă *Neoiobăgia*. Gherea scrisese însă *Un mic răspuns la o mică recenzie* (e vorba de recenzia lui Ibrăileanu, din care am citat mai sus) şi *Post-scriptum sau cuvinte uitate*. Din păcate, le-a publicat tîrziu, după un an (în nr. 10/1908 al *Viitorului social*). Gherea intenţiona să scrie un studiu mai amplu antipoporanist şi de aceea a întîrziat să încredinţeze tiparului răspunsul său către Ibrăileanu. A şi spus-o la începutul *Post-scriptumului* [1], devenit mult mai mare decît răspunsul în sine. Dar studiul său antipoporanist întîrzia să se realizeze, cel al lui Stere se publicase şi atunci Gherea *a fost silit* să intervină. Dar existau pînă la această dată cîteva scrieri reprezentative ale lui Gherea. Amintim *Ce vor socialiştii români* (1886), *Concepţia materialistă a istoriei* (1892) şi chiar studiul din 1906 recenzat de Ibrăileanu. Or, în aceste studii Gherea nu a supralicitat nici unde caracterul capitalist al economiei româneşti şi nici nu a minimalizat realitatea lesturilor feudale. Chiar Ibrăileanu cînd s-a referit la studiul lui Gherea din 1886 observa că acolo se punea accent pe chestiunea rurală şi că, în general, ceea ce s-ar fi recomandat acolo (acesta era, să nu uităm, primul program al socialiştilor români) drept socialism nu era „decît o specie de democratism radical, cumpănit şi cu un ca-

---

[1] „Articolaşul de mai sus — din acelaşi articol din care s-a mai tipărit un fragment în *Viitorul social*, nr. 5 — a fost scris acum mai bine de un an ; de altfel, şi după forma şi spiritul lui se vede că a fost scris înainte de martie anul trecut. Oribilul an trecut. Acum, după apariţia seriei de articole ale d-lui Stere, articolul meu ar fi fost scris altfel şi ca formă şi mai profund..." În *Scrieri social-politice*, Editura Politică, 1968, p. 206.

Scanned with OKEN Scanner

racter aproape pur țărănesc“ [1]. Atunci pentru ce, în ce scop au fost formulate exagerațiile lui Stere ?

Examinarea riguroasă a textelor și a faptelor de epocă duc la o concluzie care se impune. Toate demonstrațiile teoretice ale lui Stere, tot panașul (dacă ni se îngăduie expresia) informativ, incursiunile în operele filozofilor și sociologilor cu faimă recunoscută, apelul competent la statistică și analiză economică serveau unui scop practic. Nu era, cu alte cuvinte, o încrucișare polemică de idei de dragul ideilor. Ea avea un substrat, nu tocmai adînc și adeseori — într-un fel — mărturisit. Stere își propusese (încă din 1892) să demonstreze inutilitatea, inadecvarea unui partid socialist în România. Punctul său de vedere (care nu era numai al lui) obținuse cîștig de cauză în 1899. Or, acum, în 1907—1908 (de fapt, mai precis, după 1905), mișcarea socialistă pe care Stere o crezuse apusă definitiv renăștea viguroasă, fermă pe convingerile și ideologia ei. Stere a crezut că a venit momentul unei demonstrații de amploare serioasă, care să „documenteze“ eroarea socialiștilor chiar pe terenul lor. Eroarea, nu atît sociologică, filozofică sau general ideologică, ci a politicii pe care socialiștii continuau să o practice, pregătindu-se cu succes pentru reînființarea partidului. Nu vrem, prin aceasta, să diminuăm în vreun fel valoarea (în epocă exemplară) a studiilor lui Stere (Și Gherea le aprecia atunci, în 1908, ca abordînd probleme importante tratate „într-un mod serios“), nici să le pragmatizăm semnificația și nici — mai ales — să strecurăm bănuiala, meschină, a unor înguste interese de politician. Aceasta a fost convingerea lui Stere — din punctul său de vedere motivată — de cînd s-a stabilit în capitala Moldovei, a militat pentru materializarea ei și cînd credea că a triumfat total o vedea intrată într-un pericol pe care îl socotea alarmant. (Dar despre toate aceste complicate mobiluri și idealuri ne-am propus să ne ocupăm într-un capitol anume.)

Încă din primul capitol (sau prima parte) a studiului său, Stere dizerta (după ce, evident, citase copios din Marx și Engels) : „...Nici un *partid politic* nu are rațiune

---

[1] G. Ibrăileanu, *Scriitori români și străini*, E.P.L., ediția „B.P.T.“, vol. I, 1968, p. 300.

de a fi decît dacă poate urmări cucerirea puterii politice, prin *forţele lui proprii*, pentru realizarea scopurilor sale, sau, cel puţin dacă poate avea o înrîurire directă şi pozitivă asupra mersului afacerilor publice. Aceasta presupune însă că acest partid se poate efectiv răzima pe o anumită categorie de interese sociale, în numele cărora dă lupta politică... În afară de aceste condiţii, nu poate naşte, trăi şi creşte un adevărat *partid politic*, ci cel mult o societate metafizică, un cenaclu literar, un club de «dezbateri» — într-un cuvînt, o grupare, poate, de suflete nobile, cari însă se mulţumesc cu conştiinţa superiorităţii lor în mijlocul acestei lumi păcătoase, fără să simtă nevoia unei acţiuni pozitive — decît doar pentru manifestaţiile de paradă, impozante şi... sterile. Aceste consideraţiuni generale, riguros ştiinţifice — şi cari nu numai nu sînt în contrazicere cu concepţia socialistă, dar au fost, cum aţi văzut, formulate prin cuvintele proprii ale întemeietorilor social-democraţiei europene — ne vor permite acum cercetarea mai aprofundată a chestiunii, dacă împrejurările concrete din România pot justifica crearea unui partid social-democratic chiar din punctul de vedere socialist — faţă de caracterul social al populaţiunii sale, de gradul ei de dezvoltare economică, de situaţiunea ei naţională, precum şi faţă de raportul de puteri, din punctul de vedere internaţional."[1] De altfel, cam în acelaşi fel, dar fără... acuitatea doctrinară a lui Stere, se pronunţase şi Ibrăileanu în citata recenzie despre broşura lui Gherea, „În numele dar chiar al ştiinţei lui Marx, noi respingem concepţia posibilităţii unui partid socialist în înţelesul pe care îl are în Apus, în ţara noastră. De altmintrelea, sfîrşitul fostei mişcări, în care n-au lipsit nici spiritul de jertfă, nici cunoaşterea doctrinei, este dovada cea mai strălucitoare a celor susţinute mai sus." [2]

Demonstraţia nu a fost deloc strălucitoare şi — s-o spunem — nici măcar nu poate fi acceptată în discuţie, ca o dovadă probatorie. Iar invocarea opiniilor lui Marx şi Engels era nepotrivită şi neconcludentă.

---

[1] Const. Stere, *op. cit.*, în *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 8, p. 173—174.

[2] G. Ibrăileanu, *art. cit.*, *loc. cit.*, p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

E adevărat că un partid politic e expresia unei clase sau pături sociale, că militează pentru scopuri proprii. Dar e greu de admis că *orice* partid trebuie să tindă *imediat* spre „cucerirea puterii politice", ba chiar că altminteri „nu are raţiune de a fi". Partidul socialist avea la noi perfectă raţiune de a fi, impusă şi justificată de clasa muncitoare (ce-i drept, în formare) şi celelalte categorii sociale aservite, printre care, nu în ultimul rînd, de ţărănime. Mişcarea socialistă, ca expresie a proletariatului, avea menirea să apere revendicările tuturor oamenilor muncii. Planurile strategice şi tactice, cu programul minimal şi cel maximal, stabileau modalitatea înfăptuirii acestor meniri istoriceşte necesare. (Gherea, Racovski şi alţi lideri ai muncitorimii au explicat — încă în anii aceia — toate aceste riguroase puncte de vedere.)

Se mai poate observa că Stere şi ai lui se făceau vinovaţi — în ordinea logicii — de păcatul pe care îl imputau lui Gherea şi celorlalţi „socialişti puri". Cît de insistenţi şi patetici erau poporaniştii cînd îi acuzau pe teoreticienii socialişti de schematism pentru că încearcă să transplanteze la noi modele şi idealuri aiurea valabile, dar aici de nimic reclamate ! Dar Stere, tot acuzîndu-şi adversarii de schematism (care era imaginar), se dovedea a fi de un schematism rigid şi osificat rar întîlnit. El opera exclusiv cu modelul partidului socialist german (sau cel francez), socotindu-l ca avînd valoare universală şi decreta, contemplînd realitatea socială românească, că aici un asemenea partid nu se poate constitui. Dar realitatea socială e întotdeauna mai complexă şi nu se supune formulelor fixe şi metafizice (l-am parafrazat pe Stere). Fără baza socială, forţa şi organizarea partidului socialist de felul celui german nu se putea într-adevăr constitui un partid socialist, viabil, într-o ţară ca România acelui început de secol ? Condiţii diferite impuneau rezolvări diferite, dar nu excludeau posibilitatea şi necesitatea fiinţării unui asemenea partid. Supleţea, supunerea la real, analiza la obiect pe care o cerea Stere adversarilor ar fi trebuit să şi le prescrie mai întîi sieşi. Dar aceasta nu este unica probă de schematism în gîndire, de rigiditate dogmatică ce poate fi constatată la Const. Stere. Iar despre argumentele poporaniste privind

Scanned with OKEN Scanner

inutilitatea și imposibilitatea ființării unui partid socialist în România vom vorbi într-un capitol aparte.

Negînd rațiunea unui partid socialist în România și, cum vom vedea, a formulei de progres din speța tipologiei capitaliste, nu înseamnă — am mai spus-o — că poporanismul nu a avut-o pe a sa. Chiar contestarea partidului socialist se sprijinea pe analiză serioasă — ce-i drept, viciată de părtiniri ideologice — a structurilor românești de atunci, în care agricultura — incontestabil — era sectorul covîrșitor. În consecință, într-o țară în care proletariatul reprezenta un coeficient — atunci — neînsemnat, iar țărănimea 82,84% din populația țării și 94% din totalul contribuabililor, poporanismul a considerat că formula noastră de progres trebuie să se stabilească în funcție de acești parametri fundamentali. Agricultura nu e nici ea în afara progresului, dar e deosebită, specifică. Modelul de organizare (sau de reorganizare) a țării noastre — sub toate raporturile — va trebui să capete înfățișări cu totul particulare de cel cunoscut în Europa apuseană. Stere a și precizat odată că în studiul său cel mai notoriu „n-am avut alt scop decît : să dovedesc că, dacă evoluția agriculturii este supusă altor legi decît cea industrială, aceasta *nu exclude* progresul social pentru țările pur agricole, să arăt *în ce direcție* trebuie căutat acest progres, precum ce vaste *perspective* ne deschide el, să indic *directiva* luptei pentru interesele țărănimii“ [1]. Direcția progresului prescris de poporanism era eronată. Eronată pentru că absolutiza și interpreta univoc datele prezentului, ignorînd dinamica unui proces care ducea spre alte zări și alte formule. O economie absolut rurală, prin ocolirea capitalismului, considerarea că drepturile țărănimii vor fi apărate de un partid al burgheziei și că finalmente se va constitui, pe aceste meleaguri, o idilică democrație rurală, era o frumoasă utopie romantică. Frumoasă, cuceritoare, dar imposibilă de impus unui proces social care avea altă direcție, alte perspective și alte directive.

---

[1] Const. Stere, *op. cit.*, în *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 9. p. 339.

Scanned with OKEN Scanner

5. Poporanismul s-a plasat — prin tot ceea ce a reprezentat — în sfera sociologiei (și a filozofiei sociale) romantice. Mai precis, a sociologiei romantice agrariene antiindustrialiste și anticapitaliste. Destule elemente evidențiate pînă acum au relevat caracteristici definitorii ale acestei orientări (neokantianismul, evoluționismul istoric, critica procesului formației României moderne, tipul de civilizație specifică preconizat pentru evoluția structurilor românești etc.). Alte trăsături caracteristice ce vor fi relevate în aceste ultime două paragrafe vor întregi, credem, tentativa noastră de definire.

În esență, visul realizării unei democrații rurale, crescută pe structura presupusă integral necapitalistă a economiei agrare familiale, antiindustrialismul declarat era idealul îndrăgit al micului producător, înfricoșat și ostil capitalismului și industriei. Poporanismul (ca apoi țărănismul) a fost expresia acestor idei și idealuri. Fenomenul nu e — nici acesta — specific românesc. E înregistrat peste tot acolo unde capitalismul, apărut mai tîrziu, era încă în formare, trezind inimiciția micului producător (sau a intelectualității de proveniență rurală, care nu putea sau nu voia să-și aproprie modalități științifice de analiză a unui proces obiectiv. Lenin l-a depistat la sociologul și economistul elvețian Sismondi și la narodnicismul rusesc ale căror puncte de vedere le-a caracterizat — în 1897 — drept romantism economic, relevînd mereu fondul lor sociologic. De altfel, studiul lui Lenin, la care ne referim, poartă titlul el însuși semnificativ : *Cu privire la caracterizarea romantismului economic* [1]. Poporanismul (evoluat mai tîrziu în țărănism)

---

[1] Ne vom folosi, evident, de aprecierile lui Lenin la locul potrivit. Pentru edificarea cititorului, reproducem cîteva dintre aprecierile sale despre romantismul sociologic. Din capitolul intitulat *Critica sentimentală a capitalismului* : „Trăsătura distinctivă a epocii în care a scris Sismondi (începutul secolului al XIX-lea ; lucrarea sa de căpătîi a apărut în 1819, n.n.) a fost dezvoltarea rapidă a schimbului (a economiei bănești, după terminologia modernă), care s-a făcut simțită cu deosebită vigoare după lichidarea rămășițelor feudalismului de către Revoluția Franceză. Sismondi, fără a sta mult pe gînduri, a condamnat această dezvoltare și intensificare a schimbului..." „Se înțelege că această idealizare a micii gospodării țărănești capătă un aspect diferit în alte condiții istorice și de viață. Dar atît romantismul,

a reflectat dorurile, regretele micului producător rural din România, împilat pînă la primul război mondial de o moşierime trufaşă şi nesăţioasă, năzuind să se elibereze total şi să devină stăpînă pe întreg sectorul rural, pentru ca apoi, după reforma din 1918—1921, să dorească o grabnică consolidare, stabilitate şi imunitate faţă de tendinţele acaparatoare ale capitalismului. Că cei care au dat expresie poporanismului au fost — cum au tot spus-o Stere, Ibrăileanu şi ceilalţi „amici" — intelectuali, şi nu ţărani, sau nu proveneau dintre ţărani, aceasta nu schimbă datele chestiunii. A admite că exponenţii unui grup social sau cei care îi creează ideologia trebuie să aibă — obligatoriu — apartenenţă de clasă riguroasă înseamnă să vulgarizăm enorm termenii unei relaţii azi de mult clarificată. Şi e de mirare că intelectuali de înalta lor condiţie au putut utiliza asemenea argumente. Important, indiferent de clasa sau grupul social din care provin ideologii, e poziţia pe care o apără şi cu care se identifică. Poporanismul (ca apoi ţărănismul), reflectînd idealurile unei pături sociale distincte (burghezia rurală), a hrănit iluzia posibilităţii dezvoltării unei agriculturi necapitaliste, excluzînd industria şi, în consecinţă, raporturile de reciprocă determinare dintre cele două sectoare. Numai un gînditor înfeudat unei sociologii romantice putea să creadă în posibilitatea constituirii în plin secol al XX-lea a unei economii pur agrariene (şi încă necapitaliste), întregită de industria casnică ţărănească, şi o mică industrie alimentară (industria extractivă bazată pe materii prime interne, Stere o va admite

---

cît şi narodnicismul idealizează tocmai mica producţie ţărănească", iar „mica producţie este idealizată pentru motivul că asigură independenţa producătorului şi înlătură contradicţiile capitalismului..." Şi : „Numai un romantic poate nega, din punctul său de vedere reacţionar, existenţa acestor legături (între producători pe piaţa capitalistă, n.n.) şi faptul că ele au o mai mare însemnătate, bazată pe comunitatea de roluri în economia naţională, şi nu pe interese teritoriale, profesionale etc. Şi dacă este îndreptăţită calificarea de romantic dată, pentru acest fel de a judeca, lui Sismondi, care a scris într-o epocă în care aceste legături noi, generate de capitalism, era încă în germene, cu atît mai îndreptăţită este ea în ceea ce-i priveşte pe narodnicii noştri, deoarece *acum* numai un orb ar mai putea nega imensa însemnătate a acestor legături." (În *Opere complete*, vol. 1, Editura Politică, 1960, p. 123, 200—201, 202.)

Scanned with OKEN Scanner

— cum vom vedea — de-abia în 1908). Numai un sociolog sau un economist de structură romantică putea nega raporturile necesare dintre industrie și agricultură într-o economie care se îndrepta totuși ineluctabil spre capitalism, să nege rolul hotărîtor, progresist al industriei pentru evoluția întregii economii, pentru dezvoltarea însăși a agriculturii, a tuturor factorilor ce alcătuiesc și determină civilizația. Argumentele principale utilizate de Stere (apoi de Madgearu) pentru a demonstra imposibilitatea dezvoltării industriei în România (lipsa debușeului extern, îngustimea pieței interne) le regăsim lesne la toți gînditorii antiindustrialiști și anticapitaliști plasați pe pozițiile romantice ale micului producător, deși aceste piedici nu prezentau deloc valoarea și forța care li se atribuia.

Întreaga critică anticapitalistă și antiindustrialistă a poporanismului condamnă tocmai ceea ce capitalismul a adus pozitiv și înnoitor : o nouă, superioară orînduire economică, prefacerea întregii vieți economice și sociale. Era o critică superficială și sentimentală, care condamna capitalismul și idealiza mica gospodărie țărănească, socotită capabilă să asigure independența producătorului, eliminînd contradicțiile specific capitaliste. Mica producție era astfel transformată, cum arătase critic Lenin, într-o formă de producție autonomă, necapitalistă și anticapitalistă, separîndu-se artificial un sector al economiei de ansamblul său și imaginîndu-se alte modalități de dezvoltare specifice, care ar fi produs aceleași consecințe utile, ca și calea industrializării capitaliste. Toate reveriile despre calea cea mai bună și mai potrivită pentru dezvoltarea specifică a României, nădejdile sincere în această cale erau susținute pe argumente care anulau, de fapt, evoluția științelor sociale (a sociologiei și a economiei politice) în secolul al XX-lea, ignorînd prin naive motivații raționalist kantiene sau teze narodnice, complexitatea realității sociale, adevăratele particularități, determinările evoluției sociale.

Ordinea economică, socială și politică visată de poporanism, o Danemarcă a Balcanilor (ignorîndu-se și negîndu-se structura totuși capitalistă a agriculturii daneze), adevărat Eldorado agrarian, desprins din circuitul firesc al civilizației și așezat pe o altă orbită, specifică,

Scanned with OKEN Scanner

nu avea nici o șansă de înfăptuire. Sociologul și juristul Stere, care dovedea o artă expertă în utilizarea statisticii, a apreciat totuși eronat economia românească, căile *devenirii* ei. Și aceasta, firește, nu datorită unei incompetențe, ci pentru că a adoptat o metodologie și o concepție sociologică neștiințifică. Utopicul ideal al democrației rurale, critica romantică a capitalismului nu se puteau constitui într-o sociologie viabilă. Celui care ar contesta fibra romantică a poporanismului ar trebui să i se citeze nu numai pasaje semnificative din studiile lui Stere, dar să i se reproducă imaginea acestui Eldorado himeric, care în ochii buni, cinstiți și generoși ai lui Ibrăileanu avea în 1905 o asemenea înfățișare : „Țara aceasta să fie o țară de mici proprietari, o puternică și fericită democrație rurală, cu un parlament care să reprezinte direct pe acești mici proprietari, care, în același timp, ar fi soldați ca burii și care, fiind mai bogați decît azi, și-ar putea trimite fiii și fiicele în școli, care s-ar întoarce cu oarecare cultură, unii, cei mai distinși, și cu cunoștința vreunei limbi străine... Satele noastre cu case cu două-trei odăi, oameni îmbrăcați bine, aproape nemțește, fiica țăranului cîntă romanțe din piano ori citește nuvelele d-lui Sadoveanu, tatăl citește telegrame despre ce se întîmplă în lumea întreagă."[1] Și acest tablou învăluit în aură de basm trebuia să devină realitate prin ocolirea industrialismului (a capitalismului, în genere) și extinderea sectorului gospodăriei țărănești familiale ! Întîlnite în articole, studii, recenzii sau conferințe, visurile acestea trandafirii sînt dezarmante în utopismul lor. Ceea ce li se poate reproșa nu e, desigur, generozitatea și buna-credință, ci confundarea idealului cu realul, convingerea că se pot impune realității, în pofida tuturor legilor sociologice, coordonatele și comandamentele unor concepte sociologice romantice. Generozitatea, intenția progresistă se transformau astfel în idealuri retrograde și caduce.

Nu e în intenția noastră să prezentăm poporanismul ca un ecou local al unor orientări cu circulație în literatura europeană de specialitate. Sigur, prea marcate trăsături originale nu aflăm aici. Dar cele într-adevăr exis-

[1] G. Ibrăileanu, *Situația gravă*, *Curentul nou*, Galați, 1905, nr. 2, p. 112.

Scanned with OKEN Scanner

tente nu trebuie neglijate și oriunde este cazul le relevăm. Aceasta nu înseamnă că influențele, împrumuturile trebuie ținute, din cine știe ce rațiuni fals orgolioase, în umbră. O precizare — și la acest capitol — ni se pare importantă. Chiar dacă am semnalat-o mai înainte fugitiv, e necesar s-o repetăm.

Poporanismul nu a adus în circulație la noi numai motive din fondul de idei al narodnicismului. Și nici nu a fost varianta românească, epigonică, a narodnicismului. Stere avea dreptate să protesteze — la vremea lui — împotriva unor asemenea calificări. În planul sociologiei și al celui doctrinar în general, poporanismul — examinat atent — nu prezintă afinități doar cu narodnicismul. În egală măsură, se va vedea, e îndreptățită evidențierea înrudirilor — reale — cu literatura agrariană de orientare social-democrată din această perioadă.

Într-adevăr, ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea înregistrează o acută creștere a interesului economiștilor și sociologilor pentru problema agrară. Faptul e explicabil. Agricultura europeană cunoaște transformări și modificări echivalente cu o revoluție. Explicațiile sînt multiple, și nu e în obiectul acestei cărți să le evidențieze. Să menționăm totuși că în bună măsură mutația se datora dezvoltării capitalismului care a creat o acută nevoie de produse agricole. Producția agricolă europeană, bazată pe extensivitate, nu poate face față, cu mijloacele existente, nevoilor pieței. Dificultatea va fi rezolvată, datorită pătrunderii masive a mașinismului în transporturi (maritim, fluvial, căi ferate), prin intrarea în circuitul pieței agricole europene a potențialului vegetal și animal american. Cele două Americi își pot exporta produsele agricole în Europa, concurînd alarmant pe cele europene și astfel agricultura europeană intră într-o gravă și prelungită criză. Cum concurența produselor cerealiere de peste Atlantic și din Rusia nu putea fi învinsă, iar dezvoltarea populației urbane determinase o creștere a cererii de produse alimentare, agricultura înregistrează o deplasare, să-i spunem, de preocupare. De la producția de cereale, atenția se îndreaptă spre cea de carne, fructe, legume, lapte etc., unde concurența nu se făcea deocamdată simțită, iar posibilitățile de plasament erau practic nelimitate. Iar în aceste

Scanned with OKEN Scanner

sectoare, mica gospodărie putea da excelente rezultate și se putea apăra de concurența marii gospodării agricole. Că situația aceasta nu putea fi (Kautsky a demonstrat-o magistral în vestita sa lucrare *Die Agrarfrage*, din 1898) și nu a fost decît de scurtă durată, e adevărat. Destul de repede, exportatorii de peste ocean izbutesc să-și lărgească aria concurenței și în domeniile pînă acum mai puțin accesibile lor. Iar marea gospodărie agricolă va găsi mijloacele — prin tehnicizare — de a-și dovedi, și în sectoarele amintite, superioritatea. Dar pînă se va produce această restabilire a echilibrului, mica gospodărie părea a-și fi dovedit superioritatea față de marea gospodărie agricolă (capitalistă sau latifundiară).

Aproximativ în această perioadă, datorită eforturilor lui Engels, a apărut al treilea volum al *Capitalului*, consacrat, cum se știe, analizei rentei funciare. Or, în acest volum Marx se referea exclusiv la fenomenul agriculturii capitaliste, formele precapitaliste (deci și ale micii gospodării) rămînînd deliberat în penumbră. Dar prefacerile petrecute în agricultură, cu situația favorabilă a micii agriculturi, aduseseră în centrul discuțiilor statului și destinul ei. Pe dată, destui comentatori s-au grăbit să semnaleze contradicția, postulînd că teoria lui Marx nu este aplicabilă în analiza agriculturii. Elaborarea și publicarea acestor lucrări au fost favorizate deopotrivă de polemicile din mișcarea socialistă occidentală dintre grupările revizioniste și cele ale marxiștilor consecvenți, ca și de afluxul narodnicismului (faza Mihailovski) în Rusia. Așa se explică de ce, alături de tratatele despre agricultură și puzderiei de studii și mici monografii datorate unor specialiști nemarxiști, apar și lucrările reformiștilor marxiști, care fac din „specificitatea" agriculturii un izvor de argumentație pentru „revizuirea" marxismului. Mereu citate în acest sens sînt lucrările lui Eduard David *(Sozialismus und Landwirtschaft)*, cea a lui Hertz *(Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus)* și cele ale narodnicilor sau marxiștilor legali ruși Mihailovski, Nikolai-On, S. Bulgakov, Tugan-Baranovski etc. Tezele de bază, ca și cele de detaliu, ale acestor cărți au fost comentate și analizate critic în lucrări, rămase notorii, ale lui Kautsky, Plehanov, Lenin, Vandervelde, C. Dobrogeanu-Gherea.

Scanned with OKEN Scanner

Apărătorii micii proprietăți rurale comiteau cîteva grave erori, care vor fi apoi lesne detectabile și în lucrările poporaniștilor noștri. Își sprijineau teza inaplicării legilor producției capitaliste în agricultură pe stabilitatea aparentă și temporară a micii gospodării. Se confunda deci o stare de moment cu tendința de evoluție a fenomenului care urma un alt curs. Tendința evoluției sociale în toate țările intrate în orbita circulației capitaliste este aceeași în esență, guvernată fiind de aceleași legi. Diferite și diferențiate sînt numai formele sub care se realizează această evoluție. Fără îndoială, în industrie, ca și în agricultură acționează unele legi proprii, specifice fiecărui sector în parte. Dar nu de evidențierea unor asemenea particularități era vorba în lucrările antimarxiste amintite. Ele procedau prin absolutizarea particularităților, transformînd două sectoare ale unei economii unitare în universuri închise, autonome și antinomice.

Lucid, Gherea, reluînd discuția acestui foarte încărcat dosar de culpe și disculpe, a prevenit mai tîrziu că „mai întîi de toate adversarii marxismului fac o greșeală de metodă. Cînd un sociolog constată o tendință care se manifestă în generalitatea vieții sociale, așa că poate fi numită cu drept cuvînt o lege socială, atunci sociologul acesta are dreptul, ba chiar datoria să urmărească rezultatele, tendințele generale ale acestei legi pînă la ultimele lor consecințe, făcînd chiar abstracție de tendințele particulare și accidentale cari ar modifica întrucîtva rezultatele legei generale...“ Și mai departe constată că, reexaminate obiectiv, „strigătele acestea de triumf ale adversarilor marxismului sînt absolut gratuite“, întrucît, „e foarte greu, ba chiar imposibil de a stabili direcția evoluției proprietății și producerii agricole, foarte greu de a hotărî dacă proprietatea și producerea mare învinge, ca în industrie, proprietatea și producerea mică și viceversa. Oscilatoarele date statistice pe care le avem sînt cu totul neîndestulătoare.“[1] Apoi, repetăm, agricultura nu putea fi considerată ca izolată din ansamblul în care, firesc, se integra. Iar acest ansam-

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Prefață* la K. Kautsky, *Bazele socialdemocrației*, București, 1911, p. IX, XI.

Scanned with OKEN Scanner

blu era economia capitalistă, în care industria ocupa locul principal, determinînd evoluţia tuturor compartimentelor ei. Putea agricultura (indiferent dacă cea mică, ţărănească sau cea mare) să rămînă o oază necapitalistă şi anticapitalistă ? Kautsky, în celebra sa lucrare din 1899, nota această observaţie, apoi deplin verificată : „...Dar agricultura independentă de industrie, indiferent dacă va fi ţărănească sau capitalistă, încetează tot mai mult de a juca un rol în societate. Industria subjugă agricultura, în aşa fel, încît evoluţia industriei trasează tot mai mult legea evoluţiei agricole." [1] Plehanov şi Lenin au demonstrat şi ei particularităţile acestui proces care, chiar în condiţiile unei ţări mai puţin evoluate ca Rusia, nu puteau avea alt curs de desfăşurare.

În acest climat sociologic european îşi cristalizează opiniile sociologice Const. Stere. Poporanismul românesc nu e deci străin de o preocupare care era atunci generală. Ba chiar se poate spune că poporaniştii noştri puteau considera situaţia din România drept un cadru ideal unde s-ar putea verifica tezele superiorităţii micii gospodării agricole, unde industria nu avea sorţi de izbîndă, proletariatul de existenţă, iar socialismul raţiune de a fi. Nu a repetat Stere, ca atîtea alte personalităţi, acest adevăr pe care îl întîlnim peste tot ? „Să nu uităm că înainte de toate sîntem *un popor* de ţărani." Şi după ce cita date statistice elocvente, adăuga : „Aşadar, dacă constatăm că ţărănimea, plugarii formează cel puţin 90% din neamul nostru, e vădit că situaţiunea ţărănimii e factorul cel mai însemnat al problemei : de la ea atîrnă vigoarea, puterea de viaţă a întregului organism naţional" [2]. Să eludăm deocamdată (din nevoi metodologice) problema precarităţii condiţiei micii agriculturi româneşti pe care poporaniştii doreau să o ridice şi să o fortifice, pentru a ne putea referi la opinia poporanistă despre mica agricultură. Ca şi alţi eminenţi sociologi sau economişti occidentali sau din Rusia, Const. Stere a investit speranţe integrale în superioritatea micii producţii. L-a citat pentru aceasta, ca pe o autoritate incon-

---

[1] K. Kautsky, *La question agraire*, Paris, 1900, p. III—IV.
[2] C. Stere, *Piemontul românesc ?*, *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 1, p. 152.

Scanned with OKEN Scanner

testabilă, pe Fr. O. Hertz, pledînd, cu argumentele sociologului vienez, că mica agricultură e mai productivă decît cea mare și că micile proprietăți rurale sînt mai rezistente decît cele mari. Cunoscător al opiniilor lui Kautsky, care le infirmaseră pe cele ale lui Hertz sau David, Stere socotea că e necesar să le infirme: „K. Kautsky exagerează însemnătatea avantajelor *tecnice* ale gospodăriei mari. Acestea în adevăr sînt covîrșitoare în *industrie*, dar nu în agricultură. Forța mecanică, de pildă, aici are mai puțină însemnătate decît puterea animalelor de muncă, din cauza aceasta dispare posibilitatea de a ieftini *unitatea de forță* lărgind producțiunea, ca în industrie. Pe de altă parte, cooperațiunea producătorilor independenți creează posibilitatea întrebuințării mașinilor celor mai perfecționate și mai scumpe și în gospodăriile cele mai mici, precum tot cooperațiunea face cu putință cumpărarea în cantități mari, și deci ieftin, a materialelor și a uneltelor necesare și organizării vînzării produselor în comun (de altfel, în gospodăriile mici, o parte însemnată din produse se consumă în ele înseși, încît ele sufăr mai puțin capriciile pieței decît cele mari). Apoi în agricultură nu se poate grăbi circulația capitalului, fiindcă durata procesului de producție e determinată de natură... Iar avantajele *economice* sînt hotărît din partea gospodăriei mici; aceasta nu aleargă după *renta*, nici după dobînda capitalului, și deci produce mai ieftin; gospodăria mică dispune de puterea de muncă mai intensivă a omului ce muncește pentru dînsul; ea face cu putință utilizarea mai potrivită cu natura ei a fiecării bucățele de pămînt."[1]

Altădată, releva o altă deosebire dintre industrie și agricultură determinată de neproporționalitatea dintre cuantumul investițiilor și productivitate. „În agricultură, spre deosebire de industrie, aplicarea unui capital mai mare sau desfășurarea unei energii de muncă mai mare, necesitatea prin intensivarea culturii, e departe de a fi proporționată cu rezultatele ce se pot obține. Acest fapt a făcut pe economiști să formuleze relativ la agricultură faimoasa lege a produsului mai puțin decît proporțional

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?*, *rev. cit.*, II, 1907, nr. 9, p. 329.

Scanned with OKEN Scanner

(«rendement moins que proportionnel»), pe cînd în industrie orice sporire de capital sau de energie produce relativ tot mai mult («rendement plusque proportionnel»). De aici rezultă că, în certe condițiuni, o agricultură din punct de vedere *tecnic* mai rațională, mai intensivă poate fi *economicește* cu desăvîrșire nerațională, dezavantajoasă, chiar dăunătoare. O țară care, în asemenea condițiuni, ar încerca să-și *raționalizeze* cultura pămîntului, să introducă o agricultură științifică, s-ar pune, ea însăși, într-o stare de inferioritate, dacă această ipoteză gratuită și fantastică ar fi admisibilă... De aici rezultă cît de ineptă este din punct de vedere economic pretențiunea că țărănimea noastră să caute scăpare exclusiv în intensivarea culturii, cîtă vreme va dura această situațiune de fapt."[1] Nu e vorba, firește, aici de o negare a necesității raționalizării agriculturii românești. Stere, ca și prietenii săi, a militat pentru aceasta. Dar Stere era, în primul rînd, lucid, știind că agricultura românească nu poate beneficia de fondurile necesare unei raționalizări eficiente (țăranii erau săraciți, iar moșierii nu erau interesați să-și plaseze capitalul în raționalizarea agriculturii). Apoi, demonstrația lui Stere urma o schemă teoretică de la rigorile căreia nu putea și nu voia să se depărteze.

Sînt concentrate aici, pe un spațiu minuscul, mai toate argumentele întîlnite în lucrările filoagrariene antimarxiste elaborate în această perioadă. Nu lipsește nici ideea contestării procesului de diferențiere din mica agricultură. Demonstrația pornește, evident, de la principiul potrivit căruia industria și agricultura sînt generate de legi deosebite, întrucît aici funcționează alte categorii și alte valori. În toate clasele sociale diferențierea se petrece — insistă Stere — în procesul producției. În mica proprietate țărănească, în procesul de producție această diferențiere nu e posibilă, toți membrii familiei participînd egal la repartiție și consum. De altfel, aici, în mica producție țărănească, „nici *nu s-a născut* încă diferențierea însăși a elementelor producțiunii, ca în gospodăria capitalistă. Și nediferențiarea aceasta reprezintă o

---

[1] C. Stere, *Latifundiile și progresul economic*, în *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 3, p. 449—450.

formațiune socială cu totul alta, după *natura ei,* decît în societatea industrială. (Bineînțeles — sublinia Stere —, vorbesc de tipul *curent* al gospodăriei țărănești.“[1]) Ceva mai încolo, relua aceeași idee — indicație sigură a importanței ce îi acorda —, precizînd că întrucît diferențierea nu a devenit și nu va deveni o realitate în mica gospodărie țărănească, acest sector „se prezintă ca o *formațiune* socială deosebită. Aici e cheia chestiunii întregi.“ [2]

Într-adevăr aici se afla ascunsă cheia întregii demonstrații teoretice. Se putea constitui atunci acest sector al agriculturii într-o „formațiune socială deosebită“ de cea capitalistă? Și era România țara în care o asemenea „formațiune socială“ se putea realiza? Stere a crezut în această himeră romantică. Și alături de el, ceilalți prieteni de idei au crezut în această iluzie vetustă acum, la începutul veacului și mai tîrziu, după primul război mondial. De astă dată, poporanismul, mai vertebrat și mai evoluat, purta denominația de țărănism. Dar validitatea acestuia nu era mai fermă decît a vechiului poporanism. În toiul polemicii cu Gherea, în articolele polemice pe marginea *Neoiobăgiei,* întrerupte, cum se știe, intempestiv, Stere ar fi dorit să folosească un argument irefutabil. (A mărturisit-o, cum am relatat în capitolul precedent, lui G. C. Nicolescu în 1936.) Argumentul imbatabil era — credea Stere — un text al lui Marx „prin care acesta recunoștea că, în Rusia, ideologia socialistă nu se poate aplica fără modificări esențiale.“ [3] Credem că ar fi voit să utilizeze scrisoarea lui Marx din 1881 către Vera Zasulici, care făcuse multă vîlvă în cercurile narodnice. Stere o cunoaștea, cu siguranță. Era perioada cînd în Rusia începuse disputa între adepții marxismului (apăruse și *Capitalul,* în traducerea lui Nikolai-on) și cei ce preconizau posibilitatea ocolirii capitalismului. V. Zasulici i-a scris atunci lui Marx cerîndu-i nu numai sfatul, dar oarecum și arbitrajul într-o confruntare pe care o credea decisivă. „Dumneavoastră știți mai bine decît oricare altul — scria ea — cît de actuală este această

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?, rev. cit.,* p. 334.
[2] *Ibidem,* p. 335.
[3] G. C. Nicolescu, *op. cit.,* p. 80.

Scanned with OKEN Scanner

problemă în Rusia... îndeosebi pentru partidul nostru socialist... În ultimul timp, noi auzim adesea părerea că obștea țărănească este o formă arhaică, pe care istoria, socialismul științific, într-un cuvînt, tot ceea ce reprezintă o autoritate în materie o condamnă la pieire. Cei care preconizează acest lucru se intitulează discipoli ai dumneavoastră, adevărați marxiști... De aceea, cetățene, vei înțelege cît de mult ne interesează părerea dv. în această problemă și cît de util ar fi pentru noi să cunoaștem părerea dv. în ceea ce privește perspectivele obștii țărănești de la noi și teoria care susține că, în virtutea inevitabilității istorice, toate țările lumii trebuie să treacă prin toate fazele producției capitaliste." [1]

Scrisoarea de răspuns a lui Marx e foarte concisă. Cel mai citabil pasaj, în sprijinul tezelor narodnice, este următorul : „Analiza făcută în *Capitalul* nu oferă decît argumente nici pro, nici contra viabilității obștii rusești, dar cercetările speciale pe care le-am făcut în această problemă și pentru care am căutat material în izvoare originale m-au convins că această obște este punctul de sprijin al regenerării sociale a Rusiei. Dar pentru că obștea funcționa ca atare, ar trebui mai întîi să se înlăture influențele dăunătoare care o asaltează din toate părțile și apoi să i se asigure condiții normale pentru o dezvoltare liberă." [2] Răspunsul lui Marx e de o concizione extremă. Și, deși condiția formulată pentru dezvoltarea autonomă a obștei îi punea la îndoială statutul, narodnicii au crezut că pot interpreta scrisoarea lui Marx drept o aprobare a punctului lor de vedere. A contribuit la aceasta, poate, și formula răspunsului care, în lipsa argumentelor de sprijin și a detaliilor, lasă loc interpretărilor felurite. Chiar și celor abuzive. Din fericire, ni s-au păstrat și ciornele (trei) acestei scrisori, mult mai ample, bogat argumentate. (Din păcate, narodnicii nu le-au cunoscut !)

Din textul ciornelor reiese limpede că Marx a crezut că obștea rusească s-a păstrat ca tipul cel mai recent al formațiunii sociale arhaice, în care proprietatea este comună. Dacă ar fi posibilă evitarea pătrunderii acelor fac-

---

[1] Marx, Engels, *Opere*, vol. 19, Editura Politică, 1964, p. 594.
[2] *Ibidem*, p. 257.

Scanned with OKEN Scanner

tori care determină apariția proprietăți private în cadrele obștii, atunci, firește, prin această formă primară de cooperatizare, s-ar putea asigura evoluția structurilor economice, evitîndu-se calea capitalistă. Să admitem că lui Marx îi erau, la 1881, mai puțin familiare problemele de amănunt ale obștei (deși le studiase după unele izvoare originale) și că aprecierile sale se refereau la un fenomen social-economic încă insuficient cristalizat. Dar Marx a notat și în scrisoare și, mai ales, în ciorne o condiție expresă fără de care evoluția de sine stătătoare a obștii nu putea fi concepută, periclitînd întregul edificiu. Și anume, Marx a sesizat presiunea fenomenului diferențierii sociale din interiorul obștii, ca și a capitalismului din afară. „Ajung acum — se preciza în ciorna a doua — la esența problemei. Nu trebuie ignorat faptul că tipul arhaic din care face parte obștea rusă poartă în sine un dualism intern care în anumite condiții istorice poate atrage după sine pieirea ei. Proprietatea asupra pămîntului este comună, dar fiecare țăran, asemenea micilor țărani din Apus, își cultiva ogorul cu propriile lui forțe. Proprietatea în obște, cultivarea parcelară a pămîntului, îmbinării folositoare în epocile mai îndepărtate, devine primejdioasă în epoca noastră. Pe de o parte, averea mobilă, element care joacă un rol tot mai important, determină o diferențiere tot mai accentuată în rîndurile obștii sub raportul averii, un conflict de interese mai ales sub presiunea fiscală a statului ; pe de altă parte, se pierde superioritatea economică a proprietății în obște ca bază a muncii cooperatiste și coordonate.“ Și mai încolo : „Lăsînd la o parte toate problemele mai mult sau mai puțin teoretice, este de prisos să vă spun că în prezent însăși existența obștii ruse este amenințată de un complot al puternicilor grupuri legate prin interese comune. Un anumit fel de capitalism, dezvoltat pe spinarea țăranilor, prin intermediul statului, se ridică împotriva obștii, acest capitalism urmărind distrugerea ei. Moșierii sînt interesați să creeze din rîndurile țăranilor mai mult sau mai puțin înstăriți o clasă de agricultori mijlocii, iar pe agricultorii săraci — adică majoritatea agricultorilor — să-i transforme în simpli muncitori salariați, adică să-și asigure muncă ieftină ! Și cum ar

Scanned with OKEN Scanner

putea să opună rezistență obștea, care e sleită de dările plătite statului, jefuită de negustori, exploatată de moșieri și subminată dinăuntru de cămătari ? Viața obștii ruse — concludea Marx — nu este amenințată nici de o inevitabilitate istorică, nici de o teorie, ci de oprimarea de către stat și de exploatarea de către capitaliștii care au pătruns în ea și care, datorită aceluiași stat, au devenit puternici pe spinarea țăranilor." [1] Prognoza lui Marx s-a verificat întocmai. Capitalismul a pătruns treptat, dar puternic în structurile obștii, dizolvînd-o. Agricultura rusească evolua și ea, mai lent și cu unele ocoluri, spre capitalism. În anii nouăzeci ai secolului trecut, Lenin, utilizînd datele statisticii oficiale, consemna realitatea fenomenului pe care Marx îl prevăzuse cu un deceniu mai înainte.

Ar fi atunci hazardat să spunem că scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici, atît de mult invocată de narodnici, infirma ipoteza inaplicării teoriei marxiste în agricultură ? Dar la aceasta, revenind la poporanism, ar trebui să adăugăm un fapt esențial. Narodnicii se bizuiau în teoriile lor despre ocolirea capitalismului pe structura comunitară a obștilor. Dar la noi existau asemenea organizări arhaice ? Chiar dacă moșierimea deținea imensa parte din suprafața arabilă, de izlazuri și păduri, micile gospodării țărănești erau ele integrate în structuri comunitare ? Cu excepția unor mici zone de deal și munte (cum era în Vrancea), asemenea comunități nu funcționau. Și atunci, cum se putea totuși ocoli aici capitalismul, înlocuindu-l — cum preconiza poporanismul — prin modalități de organizare colectivă ? Răspunsul nu a întîrziat să vină, avînd valoare de pivot într-o construcție teoretică ea însăși fragilă : cooperatismul.

Ideea cooperatistă nu era, firește, nici ea nouă și originală. O aflăm peste tot în literatura agrariană la care ne-am referit, prezentată fiind ca un adevărat panaceu reformator. Ivite din straturile cele mai pure ale generozității umane, idealurile solidarității cooperatiste își dezvăluie, la un sondaj în adîncime, fondul romantic, evident nu numai la asociaționismul marilor utopiști. Îl regăsim, mai pronunțat, la epigoni și apoi la toate proiectele co-

[1] *Op. cit.*, p. 430—431.

Scanned with OKEN Scanner

operatiste. Cele mai multe dintre tipurile clasice cooperatiste (cea rochdaliană, cea de tipul Schulze-Delitzsch și cea purtînd numele lui Raiffeisen) porneau de la convingerea necesității ameliorării pe cît cu putință a unor anomalii sociale, păstrînd ordinea capitalistă existentă. Dar poporanismul (și apoi țărănismul) nu aveau în vedere asemenea structuri cooperatiste. Pur și simplu se considera că instituția cooperatistă era menită să organizeze economic gospodăriile țărănești în așa fel încît să se creeze acea imposibilă „formațiune socială deosebită", necapitalistă și anticapitalistă. Stere a observat încă în prima parte a studiului său atît de des citat că „se schițează pentru țărănime cu totul altă cale spre societatea viitoare decît aceea a proletariatului industrial. Pe cînd pentru acesta din urmă socializarea muncii se face de *sus, sub presiunea de fier a evoluțiunii capitaliste,* pentru țărani se prevede posibilitatea unei evoluțiuni spontanee, plecînd de la mica proprietate țărănească, prin cooperațiunea liberă, benevolă, deși cu ajutorul statului..." [1]

De vreme ce socialismul — își dezvolta Stere punctul de vedere — urmărește finalmente desființarea claselor și organizarea producției pe baza principiului asocierii, țărănimea oferea din plin calea specifică a împlinirii acestor deziderate. Aici, în procesul producției — credea Stere —, nu acționează fenomenul diferențierii și nici luptă de clasă („În adevăr, în o societate *țărănească* ca atare nu poate fi luptă de clasă, întrucît elementele producțiunii nefiind diferențiate nu sînt nici clase, exploatarea, prin firea lucrurilor, aici nu poate veni decît decum a și venit, *din afară...*"), iar soluția asocierii cooperatiste o poate conduce, pe o altă cale, specifică, spre socialism. Trecem peste aserțiunea după care țărănimea ar fi o clasă și că în sfera ei nu ar acționa fenomenul diferențierii, întrucît pe marginea acestei opinii eronate am discutat mai înainte. Eroarea premisei nu putea duce decît la o concluzie eronată. Pentru că întrebarea e : putea să se realizeze cooperația ca o formă de organizare necapitalistă, în condițiile, recunoscute și de poporanism, ale presiunii capitaliste din afară ? Răspunsul cade singur și repede.

---

[1] C. Stere, *op. cit.*, în *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 8, p. 184.

Scanned with OKEN Scanner

Realitatea este că însăşi cooperaţia era, încă de pe atunci, o instituţie capitalistă, cu toate caracteristicile ştiute (diferenţiere, exploatare etc.). Poporanismul a citat mereu exemplul cooperaţiei daneze [1]. Dar cei care au studiat cooperaţia Danemarcei au evidenţiat, încă la sfîrşitul secolului trecut, caracterul ei capitalist. Danemarca era departe de a fi — şi atunci — o ţară a micii producţii familiale. Nu vom încărca paginile noastre cu greoaie date statistice, deşi acestea sînt cu totul elocvente. Vom reproduce însă aprecierile lui Lenin din 1906, care se sprijineau pe consultarea şi prelucrarea unui imens material statistico-economic. Lenin a arătat că „în Danemarca imensa majoritate a pămînturilor se află în mîinile unor agricultori cu gospodărie capitalistă", că „la baza agriculturii daneze se află agricultura *capitalistă* mare şi mijlocie. Întreaga vorbărie despre ţara cu caracter ţărănesc şi despre mica cultură nu este altceva decît o simplă apologetică burgheză, o denaturare a faptelor de către diferiţi ideologi — cu şi fără titluri — ai capitalismului". Comerţul Danemarcei cu produse lactate şi derivate, cu ouă şi carne (baza instituţiei cooperatiste) era întreţinut, de fapt, cu producţia marilor gospodării. „Acestea — preciza Lenin — sînt gospodăriile marilor fermieri capitalişti, ale fabricanţilor de lapte şi de carne, ale conducătorilor progresului tehnic şi ale asociaţiilor agricole de tot felul, care provoacă o stare de extaz printre admiratorii filistini ai păcii sociale" [2]. Apoi, nu trebuie să se ignore ceea ce poporanismul (ca şi mai tîrziu ţărănismul) eluda (cu

---

[1] „În Danemarca — scria odată Ibrăileanu —, ţară cu o populaţie cît Moldova, sînt ziare care apar în sute de mii de exemplare... Cine ceteşte, cine susţine această bogată înflorire literară? Poporul întreg, a cărui majoritate este acea ţărănime bogată, liberă şi cultă. Bogată, pentru că viaţa economică e admirabil organizată, prin acele mici gospodării ţărăneşti înfloritoare şi prin sistemul cooperativ; liberă, pentru că la bogăţie se adaogă şi dreptul de vot, care face din ţărani cetăţeni; cultă, pentru că omul bogat şi liber pricepe foloasele învăţăturii şi simte interes pentru carte şi pentru că statul, în care ţărănimea are cuvîntul, se îngrijeşte să răspîndească învăţătura." (P. Nicanor & Comp., *D. Haret şi literatura românească* [cu prilejul sărbătoririi sale], *V. R.*, VI, 1911, nr. 12, p. 479.)

[2] Lenin, *Opere complete*, vol. 5, Editura politică, 1966, p. 247, 253, 254.

Scanned with OKEN Scanner

bună știință ?). Și anume că la noi nu se puteau reedita *tale quale* condițiile specifice de care a beneficiat cooperația daneză. Fapt este că dezvoltarea agriculturii și cooperației daneze (firește, capitaliste !) s-a datorat împrejurării fericite a debușeului pieței engleze, la care se adăuga cel al pieței interne, și ea destul de dezvoltată. Nici una din aceste condiții-cheie nu exista la noi.

Cooperația românească a fost de la început (în 1893) așezată pe principii capitaliste, și caracterul acesta s-a accentuat cu timpul. Băncile populare, apărute în ultimul deceniu al veacului trecut (în 1893), nu erau concepute pe principii solidariste, ci erau recunoscute instituții capitaliste de credit, în care puterea era deținută de burghezia satelor, negustori sau chiar moșieri. Erau, cum s-a observat, instituții în formă cooperativă cu o structură net capitalistă, întemeiate pentru a ajuta țărănimea. Chiar I. G. Duca (apoi unul dintre conducătorii liberali ai cooperației) a constatat în 1902, în lucrarea sa de doctorat *(Les sociétés cooperatives en Roumanie)*, că România dispune de o cooperație falsă. Nu putem urmări traiectul sinuos al cooperației românești pentru a-i dezvălui caracterul defectuos. Au făcut-o, la vreme, specialiști în materie, consemnînd această apreciere în lucrări (unele) nu lipsite de obiectivitate [1]. Structura capitalistă a cooperației românești s-a accentuat după primul război mondial (puterea economică a acestor instituții o deținea burghezia sătească, statul capitalist, le controla, prin capitalurile oferite, iar fondurile acordate erau cu totul insuficiente). Lucrurile au căpătat o asemenea evoluție alarmantă, încît în 1938—1940, ancheta efectuată, la solicitarea oficialității, de specialistul danez Gormsen constata o situație falimentară, fără putință de salvare. Raportul întocmit de acest expert după un studiu care a durat 13 luni abunda în asemenea aprecieri, care nu mai solicită

---

[1] Vezi A. G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperatiste în România*, 1935, și *Monografia cooperației de credit în România*, 1935 ; Șt. Zeletin, *Cooperația română*, în vol. *Neoliberalismul*, 1927 ; V. Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, 1914 ; V. Madgearu și Gromoslov Mladenatz, *Reforma cooperației*, 1928 ; Gr. Mladenatz, *Istoria doctrinelor cooperative*, 1931 ; Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, 1946 ; M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației române*, 1940.

Scanned with OKEN Scanner

comentarii suplimentare : „cooperația rurală din România, în ultimă instanță, nu corespunde numelui ei", „cooperația actuală e în România defectuoasă și degenerată", „cooperația română e un eșec", „este o idee fantastică a găsi posibilitatea dezvoltării unei puternice cooperații, cuprinzătoare, pe bazele existente astăzi în România" [1].

Știm că cele două mari partide interbelice (Liberal și Național-Țărănesc) se acuzau reciproc de falsificarea și sabotarea cooperației. Știm că țărăniștii năzuiau s-o reformeze și s-o clădească pe principii „adevărat solidariste". Nu au izbutit s-o facă, după cum nici liberalii nu au încetat să militeze pentru apărarea caracterului „adevărat" al cooperației. Realitatea este că și în ipoteza posibilității afectării fondurilor necesare fortificării cooperației (dar aceste fonduri *nu se puteau* procura), această instituție era clădită și concepută pe principii capitaliste. Or, dacă însăși forma de organizare a țărănimii pentru întemeierea acelei „formațiuni sociale deosebite" visată de Stere prezenta o netă structură capitalistă, cum mai putea ea contribui la înfăptuirea acestui deziderat final ? Și nu era un deziderat final oarecare, ci de întemeierea unei noi formațiuni sociale. Nu a afirmat Virgil Madgearu, în 1926 — pe urmele studiilor lui Stere din 1906—1908 — că „ordinii economice social-agrare necapitaliste îi corespunde regimul cooperatist" ? [2]

În fapt, s-a dovedit în numai cîteva decenii că atît „ordinea economico-socială necapitalistă" (sau „formațiunea socială deosebită", ca să ne păstrăm în limitele terminologiei proprii poporaniste), cît și cooperația necapitalistă erau himere romantice. Capitalismul și-a imprimat pecetea pe toate zonele lumii rurale, supunîndu-le și dominîndu-le. Să admitem că aceste realități distrugătoare de iluzii au apărut foarte evident după 1930 (deși ele erau destul de vizibile și în 1903 !), cu toate că Stere continua să creadă în teoriile sale și acum. Eroarea de apreciere și prognoză rămîne însă valabilă. Iar eșafodajul teoretic poporanist, fragil de la origine, se prăbușește în neant. Instrumentul principal cu ajutorul căruia trebuia să se

---

[1] M. Gormsen, *op. cit.*, în *Independența economică*, 1940, nr. 3—4, p. 121, 145, 65.

[2] V. Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, în vol. *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 71.

făurească o societate comunitară specifică avea el însuși o fizionomie capitalistă. Visul ocolirii capitalismului nu era deci decît o iluzie.

Pe această iluzie era, de altfel, clădită în bună măsură, acea construcție ideală pe care Stere o numea, ca un sociolog ce era, „formula progresului nostru". Dar dacă una din dimensiunile acestei construcții era fragilă și înșelătoare, se putea înălța o arhitectură rezistentă? Poporanismul credea însă în himera sa, iar exponenții săi (să ne amintim de eseul lui Ibrăileanu din *Curentul nou*) continuau să gloseze apodictic ca în această propoziție sociologică (nu va fi singura) semnată de Stere : „Dacă progresul *politic* pentru noi se rezumă în idealul unei *democrații rurale*, evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc și progresul *economic*, deci, trebuie să se ducă înainte de toate spre organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești ; o țărănime viguroasă, stăpînă pe pămîntul pe care îl muncește și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvîrșit de societăți cooperative, avantajele micii proprietăți sînt împreunate cu toate avantajele tehnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate" [1]. Sigur, această formulă a progresului, preconizată de poporanism, nu era realizabilă. Faptul, repetăm, va deveni prea evident, mai tîrziu, după 1930, deși acei poporaniști care evoluau acum spre țărănism nu recunosteau eșecul unui vis a cărui întrupare o mai credeau posibilă. Dar ar fi nedrept dacă nu am nota că în această formulă iluzorie a progresului palpită un element viabil. E latura pozitivă, afirmativă și progresistă a acestei construcții înălțate pe nisip.

Poporanismul a condiționat, de fapt, realizarea formulei sale de împlinirea prealabilă a două mari imperative : democratizarea vieții publice și rezolvarea problemei țărănești. Altfel spus, de crearea în prealabil a condițiilor care să aducă țărănimea în prim-planul vieții politice și sociale. În 1907, *Viața românească* făcea această constatare : „Întrucît fiecare moment istoric are problema lui — și astăzi nu avem altă problemă mai însemnată decît

[1] C. Stere, *op. cit.*, *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 4, p. 59.

cea țărănească... Se poate realiza progresul, ne putem apropia de idealul dreptății sociale altfel decît așa, treptat, prin rezolvirea problemei actuale ?“ [1] Și e greu să nu accepți dreptatea acestui punct de vedere. În această fază a lucrurilor, poporanismul nu a avansat ideea (pe care o vom afla instalată central în articulațiile sociologice — sau numai politologice — țărăniste) despre rolul conducător, în stat, al țărănimii. Luciditatea guverna, din acest punct de vedere, postulatele poporaniste, iluziile fiind ale... viitorului. Deocamdată, se revendica universalizarea dreptului la vot și soluționarea litigiului proprietății asupra pămîntului. Erau, în planul vieții politice și sociale, într-adevăr problemele vitale ale momentului, și poporanismul are meritul de a le fi îmbrățișat. Iar soluțiile, cu rezervele știute, erau realiste și posibile. Fără îndoială că aceste condiții prealabile erau de pe acum prezentate ca pilonii unei construcții utopice, modelul imaginat pentru evoluția economiei românești. Trecem peste demonstrația teoretică din cadrul schemelor sociologice, pentru a pune în evidență laturile pozitive ale unor revendicări.

Poporanismul pornea în afirmarea acestor revendicări de la un punct de vedere existent încă din scrierile lui Bălcescu. Și anume că destinul acestei țări depinde necondiționat de rezolvarea situației țărănimii. „Căci tot viitorul statului român — scria Stere — atîrnă de la răspunsul pe care va trebui să-l dăm, *în timp util*, la această singură întrebare : va înțelege clasa noastră diriguitoare, va înțelege opinia publică că *nu putem trăi ca* stat dacă majoritatea covîrșitoare a națiunii, care reprezintă toată forța ei vitală și toată puterea ei productivă, va rămînea în starea aceasta de deznădejde, jertfită bunului plac, celor o mie...?“ [2] S-a scris mult în publicațiile de orientare poporanistă (și cu deosebire în *Viața românească)* despre condiția de viață a țărănimii, despre scandalosul decalaj între suprafețele deținute de marii proprietari („cei o mie“) și cele ale țăranilor, despre structura proprietății în general și consecințele grave ale unei stări de

---

[1] P. Nicanor & Comp., *D. Panu și „Viața românească“*, *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 10, p. 129.

[2] C. Stere, *Pe terenul principiilor*, *rev. cit.*, III, 1908, nr. 10, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

fapt intolerabile, despre jaful instituției arendășești. Cu alte cuvinte, poporanismul înfățișa în lumină adevărată termenii gravi ai unei antinomii sociale ajunse la paroxism. „Pe de o parte, *un milion* de țărani (în înțelesul de capi de familie, n.n.) cu mai puțin de *trei milioane* de ha., cu maximum trei ha. în mijlociu proprietate... iar pe de altă parte — numai 1000 (una mie !) de latifundiari cu peste *patru milioane* ha. ale solului național, cu peste *patru mii* ha. în mijlociu de proprietar." [1] Iar în termeni demografici, raportul acesta se prezenta astfel : de o parte, șase milioane jumătate de țărani (care dețineau, deci, nici trei milioane ha.) și cinci mii de locuitori (moșierii cu familile lor) care stăpîneau peste patru milioane ha. Tabloul era exact și tulburător de concludent. Pentru a i se reliefa detaliile, s-a apelat la elemente economice (productivitate, eficiență, degradarea solului etc.), sociale, politice, biologice [2], culturale. Iar detaliile acestea fixau fenomenul, dezvăluind stări de lucruri de un dramatism care zguduiau conștiințele. Desființarea latifundiilor, zăgăzuirea pînă la dispariție a flagelului arendășiei și crearea condițiilor necesare ridicării situației economice a țărănimii erau revendicări constante, cu valoare esențială, în programul poporanist. Și nu se poate spune că ele nu se refereau la obiective de prim ordin, de a

---

[1] C. S.(tere), *Țară de latifundii, rev. cit.*, an. I, 1906, nr. 10, p. 624—625.

[2] Iată o imagine, fragmentară, a situației la care ne referim, conținută într-un studiu datorat unuia dintre prietenii apropiați grupului ieșean : „În adevăr, printre cauzele de mare mortalitate a locuitorilor țării noastre stă în primul loc slaba rezistență a indivizilor ; puțina vitalitate a progeniturei (mor în primul an al vieții 35% din copii) e datorit micei puteri vitale a generatorilor, iar aceasta e rezultat al mizerabilelor condițiuni higienice în care trăiește săteanul nostru. Și în primul rang de detestabilitate vine un îngrozitor de sărac și de vițios regim alimentar. Chestiunea aceasta a alimentării sătenilor, care este de altfeliu un mare capitol din întreaga chestiune țărănească, este atît de gravă, și în interesul țării și al neamului, rezolvirea ei cere atîta grabă, încît e de mirat că deși de mult cunoscută n-a atras atenția bărbaților noștri de stat și nu s-a făcut nici un pas spre cunoașterea ei mai amănunțită și spre rezolvirea ei. ...Soluțiuni grabnice, trainice și practice se impun de realizat imediat, altfeliu *ne stingem de pe fața pămîntului.*" (Dr. N. Lupu, *Alimentația țăranului*, *V. rom.*. I, 2 [april] 1906, p. 218, 235.)

Scanned with OKEN Scanner

căror soluționare depindea întreg lanțul de consecințe și determinări.

Incontestabil, tabloul lumii rurale înfățișat de poporanism era exact și concludent, obiectivele în jurul cărora pivotau revendicările erau cele cu adevărat importante, iar cauzele indicate ca fiind sursa acestei intolerabile anomalii erau, și ele, cele esențiale. Din acest punct de vedere poporanismul se prezenta în mișcarea românească de idei, în viața publică în general, ca exponentul celei mai radicale poziții, poate, din cadrul burgheziei. Interesele și nevoile vitale ale țărănimii erau proclamate și apărate cu dîrză tenacitate și consecvență. Dificultatea intervenea însă la celălalt termen al ecuației, și anume, la cel care desemna soluțiile socotite apte să determine asanarea situației atît de exact și acuzator descrise.

Într-adevăr, soluțiile propuse de poporanism pentru remediere erau destul de cuminți. Ele nu ating radicalitatea decît progresiv. O progresie lentă și prea prudentă. Totul e calculat, metodic — mai ales — diplomatic. S-ar putea spune că soluțiile țin de planul pragmatic, politic, pe cînd, în celălalt caz, cînd se imaginau scheme, „modele" și formule de progres posibile, ne aflăm în domeniul conceptual. Politicul presupune totdeauna adaptare la real, la conjunctural, pe cînd conceptele se depărtează adesea de obiect, ignorîndu-i, eludîndu-i sau trădîndu-i uneori natura. Adesea chiar poporanismul, deși s-a crezut adînc împlîntat în cotidian, a operat nu cu obiectul real, ci cu un obiect al gîndirii. Nu vrem să spunem că în planul politic nu au funcționat de fel iluziile romantice. Însuși visul democrației rurale, în virtutea căruia țărănimea, presupusă omogenă, trebuia să devină „clasă" conducătoare într-un stat totuși — se admitea — burghez, e o probă evidentă a infuzării romantismului în toate compartimentele poporanismului. Nu e mai puțin adevărat că în planul politic iluziile erau proiectate spre un viitor mai depărtat, adaptarea pragmatică ocupînd centrul atenției. Oricum, soluțiile preconizate de poporanism pentru îmbunătățirea soartei țărănimii se înscriu în acest plan pragmatic. Odată, chiar Stere a exprimat metaforic acest punct de vedere. Mărturisirea o găsim într-un articol din primul număr al revistei pe care o conducea, unde pleda

Scanned with OKEN Scanner

stăruitor pentru înființarea Casei rurale. „Sînt departe de ideea — nota lucid autorul — că în Casa rurală am găsit un panaceu în contra tuturor relelor de care suferim. Dar vorba Sfintei Scripturi, «ajunge pentru fiecare zi răutatea ei»“ [1]

Poporaniștii știau bine că înfăptuirea oricăror modificări în regimul proprietății agricole trebuie realizată prin luptă politică. Înregimentarea lor în Partidul Liberal așa a și fost motivată. Au considerat deci că sprijiniți pe forța în devenire a aripei stîngi din Partidul Liberal vor determina finalmente înfăptuirea unor obiective sociale care le erau cu adevărat dragi. Vor ține, în consecință, seama de prevederile programatice ale grupării lor politice, cărora le aduceau corective și impulsuri necesare. În 1906, la mare preț era Casa rurală, în care destui oameni politici progresiști investiseră — de cîțiva ani buni — speranțe. Se credea că această instituție va putea crea condiții pentru răscumpărarea într-un ritm adecvat a unor proprietăți moșierești și trecerea lor progresivă în stăpînirea țăranilor. Poporanismul a militat și el pentru aceasta. În articolul din care am citat mai înainte, Stere scria cu o convingere ce nu poate fi suspectată : „Numai o Casă rurală, ca o mare instituție autonomă, care sub controlul și supravegherea statului, prin creditul ei propriu, va pune la dispoziția țăranilor mijloacele necesare pentru răscumpărarea moșiilor pe cari proprietarii ar fi dispuși să le vîndă prin bună învoială — ne poate da o soluțiune serioasă și utilă“ [2] Dar proiectul acestei legi a stat în cartoanele corpurilor legiuitoare destulă vreme, conservatorii opunîndu-se înființării ei. A trebuit să vină furtuna primăverii anului 1907 pentru ca proiectul acesta să fie luat în discuție și, după înfruntări care nu au fost mici, să fie legiferat. La conducerea guvernului era acum Partidul Liberal, iar Ionel Brătianu era ministru de Interne.

Se știe că legea Casei rurale devenise acum, după 1907, o componentă dintr-un corp de măsuri adoptate de parlament (legea învoielilor agricole, legea obștiilor de arendare, legea pentru mărginirea dreptului de a ține în arendă moșii, legea pentru arendarea moșiilor statului și

---

[1] C. S.(tere), *„Foametea constantă“ și chestia agrară*, *loc. cit.*, p. 1906.

[2] *Art. cit.*, p. 157.

a altor instituții și societăți neparticulare, modificarea legii băncilor populare etc.). Poporaniștii — și nu numai ei — au considerat că cea mai importantă lege din acest ansamblu reformator ar fi Casa rurală. Stere a și spus-o explicit încă atunci cînd legea era în proiect (autorul proiectului de lege pentru Casa rurală a fost economistul și omul politic P. S. Aurelian). După opinia sa și a prietenilor său, proiectata instituție avea să contribuie „la o mai dreaptă repartizare a pămîntului într-o țară în care agricultura este aproape singurul izvor de existență și avuție". Acum, în această fază de proiect, încrederea lui Stere în eficacitatea acestei instituții era totală. El aprecia că „prin Casa rurală, țăranii vor putea achiziționa anual în fiecare județ cca 3000 ha. În consecință, cu acest tempo, în douăzeci de ani ar putea intra în mîinile țărănimii o *jumătate* din întinderea totală a proprietății mari de astăzi iar numai în treizeci sau în patruzeci de ani — a trei pătrimi sau chiar a *întregii* proprietăți mari." Și : „Vădit că putem, cu ajutorul Casei rurale, treptat, fără salturi bruște și fără perturbare în sfera raporturilor economice, să dăm orice întindere am voi proprietății țărănești, în măsura în care vom crede util pentru economia națională, sau după gradul de cultură, după măsura de vrednicie și energie de care va da dovadă țărănimea noastră". E adevărat că Stere își pondera spre sfîrșit entuziasmul („dar nu trebuie să ne facem iluzii..."), precizînd că această instituție, ca și întregul corpus de măsuri reformatoare propuse nu trebuie considerate decît ca un început al unei noi politici agrare.[1] Altădată, cînd proiectele se aflau în discuția parlamentului, Stere revenea pentru a preveni că noile legiuiri „nu pot fi considerate ca rezolvirea *definitivă* a chestiei țărănești"[2]. Dar exagerația rămînea, de vreme ce se credea că această Casă rurală va putea realiza transferul proprietății funciare în mîinile țăranilor.

Confruntată cu realitatea, Casa rurală s-a dovedit, destul de repede, a nu fi deloc instrumentul ideal pentru rezolvarea problemei proprietății. Înființată în martie

[1] C. Stere, *Reformele*, în *rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 2, p. 301—302.

[2] *Idem*, *Discuțiile din Cameră*, *rev. cit.*, an. II, nr. 12, 1907, p. 455.

1908 ca o societate pe acțiuni, cu un capital de zece milioane de lei (jumătate aparținînd particularilor și jumătate statului), Casa rurală era, din capul locului, concepută ca un mijloc util pentru fortificarea burgheziei sătești. Cumpărarea unui alt lot de 5 ha. (se prevedea că un gospodar avea dreptul să achiziționeze pînă la 5 loturi) presupunea o sumă de care nu dispunea decît un țăran înstărit. Practic, pînă în 1916 Casa rurală a cumpărat 108 moșii în suprafață de 127.263 ha., din care numai 19.586 de ha. au fost vîndute țăranilor (iar moșierii — reamintim — dețineau peste patru milioane ha. din suprafața totală !). De pe urma Casei rurale au beneficiat — paradoxal — mai curînd moșierii, care-și puteau vinde, în condiții avantajoase, terenuri din regiuni mai puțin populate (de aceea aceste terenuri n-au putut fi vîndute țăranilor și uneori nici măcar arendate), obținînd împrumuturi scontate la Banca Națională.[1] Eșecul Casei rurale a fost recunoscut, de altfel, și de *Viața românească*. În 1914, se publica un studiu care consemna analitic un adevăr care trebuie să fi fost dureros : „Casa rurală nu a dat rezultate apreciabile. În intervalul de 6 ani n-a cumpărat decît 88.701 ha., ceea ce revine în medie 14.789 ha. pe an. Ar urma deci că pentru a reduce blocul proprietăților mari cu un milion ha. (deci numai un sfert din suprafața moșierească, n.n.), ar trebui să așteptăm 70 de ani..." [2]

Nici Băncile populare întîmpinate în 1908 (cînd li s-a modificat statutul de funcționare) cu saluturi entuziaste nu au dat rezultate mai bune. În 1912, Stere se declara încîntat de utilitatea și eficiența acestora, și nota aproape liric : „Nu cunosc o lectură mai reconfortantă decît *Anuarul Băncilor Populare* pe care îl publică în fiecare an Casa lor centrală. În ultimul deceniu (Băncile populare fuseseră înființate în 1902, n.n.) s-a zămislit o Românie nouă, și nicăieri nu se vădește mai bine creșterea ei ametitoare ca în paginile monotone ale acestei publicațiuni

---

[1] Vezi Maximilian Popovici, *Un testament de politică agrară*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, an. I, 1917 (aprilie), p. 80. De asemenea, vol. *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, Editura Politică, 1967, p. 125—126.

[2] Const. Georgescu, *Exproprierea*, *rev. cit.*, an. IX, 1914, nr. 3, p. 368.

oficiale.“ [1] Stere se arăta bucuros că datele acestui anuar consemnează faptul că aproape o treime din totalitatea gospodăriilor țărănești erau membri ai acestor bănci populare și combătea — ironic — opiniile după care aceste instituții folosesc mai ales țăranilor înstăriți. Dar în același an 1912 (Stere comenta *Anuarul* pe 1910), datele statistice (publicate prin 1914) consemnau fără posibilitate de tăgadă că într-adevăr băncile populare erau stăpînite de burghezia și albăstrimea satelor. Un excelent specialist în materie menționa că în anul 1914, din totalul deponenților 10% (cei cu o depunere de peste 500 de lei) dețineau 59% din valoarea depunerilor, 4% din depunători (cu peste 1000 de lei) dețineau 42% din valoarea depunerilor. Nu e de prisos să adăugăm că aceste procentaje erau deținute de numai 10% din totalitatea deponenților. În același timp, 43,2% din depunători (cei cu depuneri pînă la 50 lei) dețineau numai 4,3% din valoarea depunerilor. [2] Mai poate fi pusă la îndoială aprecierea că aceste instituții bancare erau folosite numai pentru fortificarea burgheziei sătești ?

Nu au dat rezultate mai bune nici obștiile țărănești de arendare a pămîntului. Erau și ele dominate de fruntașii satelor. E adevărat că după 1907, legiuirile votate au creat posibilitatea apropierii suprafețelor arendate de obștiile țărănești, diminuîndu-se apreciabil forța trusturilor arendășești și, în general, a arendașilor nețărani. Dar din moșiile arendate acestor obști, suprafețele cele mai mari și cele mai bune erau obținute (prețul arenzii era destul de ridicat) tot de fruntași și de albăstrimea satelor [3]. De altfel, întregul corp de legiuiri agrare votate în 1907—1908 urmărea deliberat întărirea burgheziei sătești, accentuarea accelerată a procesului de diferențiere în lumea rurală. I. G. Duca, tînăr fruntaș liberal, cunoscut pentru preocupările și responsabilitățile în instituțiile cooperatiste, a declarat deschis aceasta în Camera depu-

---

[1] C. S., *Băncile populare și creditul țărănesc, rev. cit.*, an. VII, 1912, nr. 9, p. 367.

[2] Cf. Dr. A. G. Galan, *Monografia cooperației de credit din România, 1906—1936*, București, 1935, p. 42.

[3] Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, p. 126—130 ; I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. II, Ed. Științifică, 1959, p. 379—419.

Scanned with OKEN Scanner

taţilor din 1907 [1]. Dar exponentul poporanismului nu putea recunoaşte că se militează pentru crearea condiţiilor necesare diferenţierii din lumea rurală, de vreme ce pornea în toate construcţiile teoretice de la negarea acestui fenomen.

Cum spuneam în capitolul precedent, acum, în 1907—1908, grupul poporanist de la *Viaţa românească,* atent dirijat de Stere, nu ridică deschis problema exproprierii, prin răscumpărare, şi a împroprietăririi ţăranilor. Consideraţiuni tactice interziceau o asemenea tranşantă luare de atitudine. Vor fi sprijinite, în consecinţă, tot programul reformator al partidului şi guvernului liberal, cu ale cărui acţiuni se solidariza. Stere şi ceilalţi exponenţi ai poporanismului au avut însă grijă să menţioneze uneori chiar explicit (am citat mai sus asemenea opinii), că aceste reforme nu constituie decît începutul unei acţiuni de mare amploare. Ideea reformei era astfel „în tăcere" anunţată. Lucrurile nu s-au oprit însă aici. Dacă nu puteau preconiza, sub semnătură proprie, deschis, reforma, s-a găsit o soluţie inteligentă care împăca prudenţa tactică cu decizia necesară. Paginile *Vieţii româneşti* au fost generos deschise istoricului Radu Rosetti, vlăstar al unei familii cu genealogie atestată, fost înalt funcţionar de stat, membru al Partidului Conservator şi de prin 1906, apropiat de liberali. Cartea sa *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova* s-a bucurat de mare succes, fiind mult comentată şi disputată. (Chiar în nr. 2/1907 *Cronica internă* a lui Stere e de fapt un amplu comentariu favorabil cărţii lui R. Rosetti. Fructificînd datele oferite de istoric, Stere dezvăluie, din nou, situaţia imposibil de grea în care e condamnată să trăiască ţărănimea.)

---

[1] Cu ocazia dezbaterilor pe marginea legii învoielilor agricole din 1907, I. G. Duca spunea : „Ne vom îndrepta prin legea de faţă — acesta e marele merit —, spre diferenţierea clasei ţărăneşti. Pe de o parte, vom avea o clasă de mici cultivatori independenţi, care vor deveni, ca în Franţa sau ca în Anglia, mici arendaşi, iar pe de altă parte, vom avea muncitori liberi, care vor munci cu braţele lor în toate ramurile activităţii omeneşti. Această diferenţiere este indispensabilă pentru bunul mers al neamului românesc, idealul nostru este ca, printr-un sistem care să permită selecţiunea naturală şi normală, elementele puternice şi viguroase să se ridice cît mai sus, iar cele slabe să cadă în lupta pentru viaţă." *Dezbaterile Adunării Deputaţilor 1907/1908,* p. 142—143.

Scanned with OKEN Scanner

Redacţia e bucuroasă să-şi afirme punctul ei de vedere printr-un interpus atît de ilustru, colaborator de mai multă vreme al *Vieţii româneşti*, fie cu proză, fie cu articole şi studii istorice. Cartea sa *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, apărută în 1907, s-a bucurat de atenţia revistei ieşene. I s-au publicat fragmente şi apoi recenzii. Stere i-a elogiat noua carte (1908/nr. 8), într-o recenzie ce ocupa nu mai puţin de 24 de pagini de revistă. Se dădeau ample extrase, iar comentariul sublinia mai ales propunerile lui Rosetti privind soluţionarea prin reformă a problemei rurale. Era — avizaţii au priceput stratagema — o îmbrăţişare abia acoperită a punctelor de vedere exprimate de Radu Rosetti. Or, în această carte reforma era răspicat propusă ca unica soluţie salvatoare : „Nu ne putem expune la noi izbucniri ca aceea de astă primăvară, căci nu ştim cum vom ieşi din ele. Primejdia ne sileşte să ţinem samă de cerinţa obştiei şi spre acest scop să luăm măsuri pentru a înlătura cu desăvîrşire pricina de căpetenie a nemulţămirii care este distribuirea viţioasă a proprietăţii pămîntului... Trebuie deci ca proprietarii de moşii mari şi de latifundii să se resemneze la cedarea către ţărănime, bineînţeles în schimbul unei drepte despăgubiri, a unei părţi, mai mare sau mai mică, a pămîntului lor cultivabil. Nu văd alt mijloc sigur care să poată face să dispară cu desăvîrşire nemulţumirea obştiei cu alaiul de primejdii ce o însoţeşte.“ Şi în altă parte se spune tot atît de răspicat : „Interesul ţării cere ca latifundiul să fie distrus“ [1].

Rosetti nu cerea totala desfiinţare a marii proprietăţi, pe care o considera necesară. Dar o voia îngrădită şi diminuată la proporţii rezonabile (100 de ha. cultivabile în regiunile de munte, 200—300 de ha. în regiunile de deal şi 500 de ha. cultivabile la şes). Pentru a se ajunge la aceste proporţii, trebuiau expropriate 2.500.000 de ha. din suprafeţele cultivabile ale marii proprietăţi (cu o despăgubire de cel puţin 1 1/4 miliarde de lei aur) şi cedate, cu o plată eşalonată, ţăranilor. „Prin urmare, o transformare radicală a distribuirii astăzi în fiinţă a proprietăţii este de dorit, dar fără pregătire serioasă şi amă-

[1] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, 1907, p. 635—636, 643.

nunţită făcută în curs de cîţiva ani, nu ne putem gîndi la ea“ [1]. Se propunea un plan eşalonat, care va duce la aplicarea reformelor într-o cadenţă normală. Deocamdată, şi Radu Rosetti socotea Casa rurală o soluţie intermediară utilă, concomitent cu modificarea statutului tocmelilor agricole. (Vezi pag. 658—660, paragraful intitulat *Ceea ce se poate face deocamdată.*) Propunerile reformatoare ale lui Radu Rosetti, inclusiv cele privind dimensiunea marii proprietăţi, erau cele mai avansate din cîte au fost făcute de către exponenţii claselor stăpînitoare. Nici reforma din 1918—1921 nu a sancţionat o expropriere mai largă decît aceea preconizată de Radu Rosetti în 1907.

Să adăugăm că poporanismul a ştiut să găsească mijloacele — tot pe cale indirectă — de a afirma acest punct de vedere şi după ce ecoul cărţii lui Radu Rosetti începuse să se stingă. Pentru aceasta s-a apelat la diverşi specialişti în problema agrară, cărora li s-au publicat în revistă studii, examinînd diferite aspecte ale legiuirilor agricole şi care demonstrau caracterul limitat al măsurilor adoptate, lăsînd să se înţeleagă că soluţia eficientă e reevaluarea regimului proprietăţii funciare prin exproprierea latifundiilor. Un asemenea studiu, foarte amplu, a fost publicat în cîteva numere din 1909—1910 sub semnătura unui Const. C. Georgescu-Severin. Referindu-se la legea învoielilor agricole, autorul scrie : „...Rezolvarea definitivă a chestiunii învoielilor agricole nu se va putea da decît prin dispariţia oricărui raport de dependenţă între săteni şi marele cultivator. Suprimarea acestui raport de dependenţă în mod trecător numai se va realiza de către obştiile de arendare de moşii, cînd ele se vor răspîndi în toată ţara, iar în mod definitiv, prin trecerea chiar a proprietăţii latifundiare, în cea mai mare parte, în mîinile micilor cultivatori... Schimbarea fundamentală a repartiţiunii proprietăţii funciare în România este operă de «longue haleine», care cere timp.“ [2]

De abia în 1914 poporanismul îşi poate îngădui să propună deschis reforma agrară. O va face Const. Stere,

---

[1] *Op. cit.*, p. 644, 656—657, 658.

[2] Const. C. Georgescu-Severin, *Legea învoielilor agricole*, *rev. cit.*, an. V, 1910, nr. 4, p. 83—84.

Scanned with OKEN Scanner

în calitate de autor al proiectelor și de raportor în Camera deputaților, acum majoritar liberală. Poporanismul capătă deci posibilitatea oficială de a-și face publice convingerile. Dar o făcea nu în numele său, ci în numele Partidului Liberal. Din această cauză, din nou, s-au operat destule amputări și adaptări. Despre toate detaliile acestor avataruri ne vom ocupa în alt capitol al acestei cărți. Să consemnăm însă că de abia în 1914 a izbutit poporanismul să afirme un punct de vedere mai apropiat de cel în care credea. Dar și acum, amendat de comandamentele pragmatice politicianiste, care *ele* prevalau întotdeauna. În schimb, Partidul Socialist renăscut cerea încă în 1908 exproprierea integrală a marilor proprietăți, pentru ca în 1910, la Congresul P.S.D., să se fixeze cerința programatică: „răscumpărarea silită, pe cît va fi trebuință, a unei părți cît mai întinse din proprietatea mare". Fără îndoială, prevederile programatice ale P.S.D. erau cele mai avansate din epocă. Dar în eșichierul vieții politice burgheze, poziția ocupată de poporanism era (dacă admitem că exista o perfectă consonanță între opiniile lui Radu Rosetti și cele ale grupului de la *Viața românească)* incontestabil mai înaintată. Laturile pozitive și progresiste ale programului poporanist se afirmă cu vigoare și acuitate.

E replica din interior dată schemelor sociologice romantice poporaniste. Idealul lui Stere era — de fapt — o viață țărănească asemănătoare celei pe care a văzut-o în Sălișteа ardeleană. I s-a părut că a găsit aici o mică oază a unei Danemarce românești, visată de atîtea ori și de Ibrăileanu. Într-o călătorie făcută în Transilvania, poposind la Sălișteа, a rămas cufundat în admirație: „Înaintea noastră sînt numai fete și feciori de țărani". Obișnuit cu ținuta și condiția țărănimii moldovene, înaintea acestui fenomen nebănuit „pierzi simțul realității, ți se pare că prin o viziune profetică întrezărești în viitorul îndepărtat cum poate să fie *toată* țărănimea noastră, în împrejurări fericite..." Elogia și descria pe larg situația economică înfloritoare a sălișteanilor, relevînd faptul că „au dovedit că pot mînui minunat în lupta pentru trai arma modernă a asociațiunii și a cooperațiunii — arma țărănimii triumfătoare de pretutindeni. Instrumentul principal în această luptă a fost societatea cooperativă de

Scanned with OKEN Scanner

credit și economie *Casa de păstrare* (reuniunea) din Sălişte". Admiraţia nu mai putea fi cenzurată : „Pălăria jos, d-lor, înaintea acestor oameni *liberi* care sînt mîndri de numele de ţăran, care n-au cunoscut iobăgia, care şepte veacuri au putut ţinea în frîu pofta «magistratului» din Sibiu şi care în viitor vor şti să zădărnicească toate încercările de subjugare realizînd în viaţa lor frumoasă de sat, *adevărat* românesc — idealul unei democraţii sănătoase şi temeinice" [1].

Negreşit, ceea ce îl impresionase pe Stere era într-adevăr demn de admiraţie. Numai că această prosperitate fusese obţinută prin aplicarea masivă a unor practici capitaliste. Stere însuşi vorbea de negoţul priceput al sălişteni lor aşezaţi — împrejurare fericită — în apropierea unui oraş puternic dezvoltat ca Sibiul. Avea o asemenea aşezare rurală ceva din satul poporanist, cu mici gospodării familiale, în afara angrenajului capitalist, căruia îi rezistă prin organizarea cooperatistă ? Imaginea pe care o prezenta Stere (sau altădată Ibrăileanu) ca model era, dimpotrivă, proba irecuzabilă a pătrunderii capitalismului în lumea rurală. Iluzia ocolirii capitalismului şi crearea unei „formaţiuni sociale deosebite" în structura unui mic univers rural se dovedea o utopie, contrazisă de chiar cei ce o imaginau. Nu era însă unica de acest fel într-o concepţie sociologică ea însăşi clădită, fragil, pe o contradicţie.

6. Poporanismul în înţelesul său sociologic nu poate fi înţeles cum se cuvine fără examinarea opiniilor despre conceputul de industrializare şi despre industrie. Cum se ştie, prin structură şi caracter, poporanismul mărturisea simpatia integrală pentru alcătuirile sociale împăcate, zăvorîte în graniţele micii agriculturi, care — preponderentă fiind — se întregea cu micile meşteşuguri şi industria ţărănească. Oraşul, socotit tentacular, înstrăinat şi izvor al tuturor spolierilor, era acceptat numai ca o funcţie complimentară a satului. Cum între sat şi oraş raporturile nu erau tocmai de reciprocă întregire,

[1] C. Stere, *Patru zile în Ardeal*, *rev. cit.*, an. I, 1906, nr. 5, p. 272, 274—275.

Scanned with OKEN Scanner

ci înainte de toate antitetice, înaltele zăgazuri sufleteşti, ridicate de-a lungul deceniilor, au întreţinut o ostilitate surdă, tenace. Antinomia sat-oraş era, de fapt, o altă expresie pentru aceea dintre agricultură şi industrie. Era, în fond, antinomia dintre două etape deosebite în evoluţia socială : capitalismul cu procesul de industrializare şi de urbanizare şi formele precapitaliste cu centrul de greutate la sate şi în micile tîrguri. Înfruntarea nu putea aduce cîştig de cauză decît forţelor şi formelor care reprezentau progresul.

România (ca mai toate ţările Europei de răsărit), întîrziată în dezvoltare, părea terenul ideal pentru triumful formelor precapitaliste şi al curentelor de idei ce le defineau. Tocmai de aceea mişcarea de idei din România modernă şi contemporană nu numai că are în centrul dezbaterilor sociale şi politice înfruntarea acută dintre orientările filoagrariene şi cele favorabile evoluţiei spre o civilizaţie industrială, dar cele dintîi sînt mult mai puternice, avînd o rază de acţiune imensă.

Plasat în acest perimetru spiritual destul de larg, poporanismul avea să se situeze pe liniamente mediane, determinînd adecvat atît natura, orientarea concepţiei, cît şi poziţia ideologică sau politică. Aceste trăsături care configurează toate articulaţiile orientării sociologice poporaniste şi-au imprimat pecetea şi asupra conceptului de industrializare. Spre deosebire, de pildă, de sămănătorism, care respingea *de plano* ideea de industrializare, elogiind starea „eminamente agrară", poporanismul (ca mai tîrziu ţărănismul) o accepta, evident numai după ce o supunea unor semnificative operaţii de adaptare.

Aşadar, opiniile poporanismului despre industrializare şi industrie descindeau din concepţia sa sociologică generală, întregind-o totodată cu o trăsătură care o definea. De obicei, cînd se fac referiri la conceptul poporanist despre industrializare, se apelează la piesa de rezistenţă a acestei bibliografii nu tocmai bogată, studiul lui Stere din 1907—1908. Punctul de vedere fusese elaborat mult înainte, chiar înaintea apariţiei *Evenimentului literar*. A şi fost afirmat. Numai că fragmentar şi în spaţiul unor articole tratînd alte chestiuni. Dar chiar dacă pentru a-l detecta trebuie să procedăm deductiv, punctul de vedere e lesne de perceput. Surprinzător, există însă

Scanned with OKEN Scanner

o piesă care abordează pieptiș chestiunea. Și ea e datată 1901, deci cu șase ani înainte de publicarea studiului cunoscut în *Viața românească*. Nu e un articol sau un eseu, ci un discurs parlamentar. Mai precis, e vorba de primul discurs de parlamentar al lui Const. Stere. (Poate de aceea e mai puțin — sau deloc — știut !) Majoritatea ideilor pe care le vom întîlni în studiul din 1907 sînt prezente aici *in nuce*. Ba chiar s-ar putea spune că o anume exagerație (care apoi va fi riguros cenzurată) a punctelor de vedere e prea evidentă. Vrem să spunem că antiindustrialismul, apoi prezentat moderat, e aici puțintel excesiv. În discuție era utilitatea capitalului străin în procesul de evoluție modernă a României. Stere îi neagă utilitatea și mai cu seamă în „creațiunea așa-numitei industrii naturale, sub care se înțelege în primul rînd industria de fabricațiune, industrializarea țărei, nu extragerea bogățiilor naturale". Or, ideea de industrializare pentru o țară ca a noastră Stere o nega cu argumente pe care le vom reîntîlni confortabil demonstrate în studiul din 1907—1908.

Aici se mulțumește să menționeze apodictic că „este o falsă idee că toate țările din lume pot imita în evoluțiunea lor economică țările din Apus". Argumentele, invocate în grabă, pedalează pe inexistența debușeului extern și pe îngustimea pieței interne. Adăuga, în sprijin, consecințele dezastruoase ale industrializării pentru o țară agrară (minarea micilor industrii țărănești, proletarizarea micilor producători, secătuirea venitului național de către capitalul străin, periclitarea agriculturii căreia îi vor lipsi — în lunile de sezon — brațele de muncă ocupate, inutil, în industrie etc.). După etalarea grăbită a acestor argumente (care aici se prezentau descărnate, de vreme ce erau numai enumerate), Stere încheia convins de dreptatea opiniilor sale : „Domnilor, eu declar că, afară de cazuri excepționale, totdeauna bine studiate și bine chibzuite, nu putem avea noi, popor de țărani, decît o industrie accesorie și suplimentară agriculturii, o industrie țărănească... Noi trebuie să ne gîndim pentru noi înșine și prin noi înșine (prefigurare a vestitei formule a lui V. Brătianu, de după primul război mondial ?, n.n.)... Toate nevoile principale ale vieții noastre economice se pot satisface prin munca țăranului în lunile de iarnă...

Scanned with OKEN Scanner

Încă odată repet, trebuie ca această consumaţiune ţărănească să fie satisfăcută de munca ţărănească. *E un tip de organizaţiune economică necunoscut în ţările mari din Europa. E greu să mergem pe căi nebătute,* mai ales cînd am distrus în mare parte germenii din trecut..." (subl. ns.)[1] Opiniile acestea, prin caracterul lor excesiv antiindustrialist, le amintesc pe cele ale lui Nicolae Iorga comunicate tot oral, în 1909, numai că în cadrul unei conferinţe publice.[2]

Evident, radicalitatea (de dreapta) a opiniilor lui Stere din acest discurs de debut parlamentar e expresia unor servituţi inevitabile condiţiei de deputat al unui partid. Şi partidul pe care îl reprezenta a fost dintotdeauna cînd nu ostil, oricum rezervat faţă de capitalul străin. Stere trebuia să apere argumentaţia care să demonstreze inutilitatea capitalului străin, ba chiar caracterul său dăunător. Alţi parlamentari liberali s-au referit la alte aspecte ale chestiunii. Stere a considerat că e bine să demonstreze inutilitatea acestuia în procesul de industrializare. Şi nu pentru că ar exista capital naţional care să-şi asume această responsabilitate, ci negînd însăşi necesitatea şi posibilitatea industriei şi a industrializării în România. Opinia aceasta din urmă era expresia concepţiei sale poporaniste (pe care o expunea deci de la tribuna parlamentului, conferindu-i astfel o anume autoritate oficială). Dar ea venea, destul de evident, în contradicţie cu opiniile ştiute liberaliste care afirmau, dimpotrivă, necesitatea industrializării. O industrializare de un anume fel, controlată, ferită de monopolul total al capitalului străin, dar, oricum, nu se nega utilitatea industriei şi a industrializării. Din acest punct de vedere, contradicţia în care se plasa Stere era stridentă, ideile sale fiind destul de neortodoxe spiritului liberalist şi vederilor programatice ale

---

[1] Const. Stere, *Cuvîntare rostită în parlament la 29 noiembrie 1901,* Cf. *Dezbaterile Adunării Deputaţilor, din 2 decembrie, 1901,* nr. 12, p. 41—44.

[2] „Nu se poate strămuta — spunea N. Iorga — rostul unui popor dintr-un an în altul; veacuri întregi au făcut pe pămîntul acesta agricultură în munţii şi văile noastre; păstoritul şi agricultura au fost temeiul neamului nostru de cînd ne-am pomenit... Nu putem să grămădim pe toţi în oraşe, pentru a face: ce? Ce nu se pricep, ce n-am făcut niciodată?" (Cf. *Neamul românesc.* Supliment, 1909, nr. 19, din 25 februarie, p. 7.)

Partidului Liberal. Conservatorii, partizani ai pătrunderii capitalului străin, au știut să speculeze paradoxul situației în care se instalase Stere. Au replicat cu umor și, poate, cu dreptate [1].

Nostimada e că opiniile conservatoare erau, în comparație cu cele ale lui Stere, mai rațional moderate și, într-un fel, mai înaintate. Ei subliniau necesitatea industrializării cu ajutorul capitalului străin. De fapt, ceea ce îi interesa în primul rînd era crearea tuturor înlesnirilor pentru pătrunderea capitalului străin. (Take Ionescu era partizanul recunoscut al acestei orientări.) Dar, oricum, lectorul de astăzi al acestor lungi discursuri parlamentare are de înregistrat faptul curios : conservatorii se declarau filoindustrialiști, iar un deputat liberal era potrivnic unor asemenea inițiative care duceau țara „pe căi nebătute". Fără îndoială, nu toți liberalii împărtășeau opiniile siberianului (cu excepția, desigur, a grupului Dim. A. Sturdza). Fapt este că, pe acest plan, Stere se dovedea a fi mult în urma nu numai a liberarilor filoindustrialiști, dar și a conservatorilor.

Să admitem că această primă afirmare publică a opiniilor sale despre industrializare a fost excesivă. Apoi, fără a renunța la nucleul esențial al concepției sale, și-a adaptat-o. Operația de adaptare nu s-a realizat însă prin renunțare, ci prin precizarea mai riguroasă (deci mai nu-

---

[1] P. P. Carp a observat : „...ar trebui să ne explice știința dlui Stere acest fenomen. Și v-aș întreba dacă noi nu am fi făcut șosele, dacă nu am fi făcut drumuri de fier, dacă nu am fi făcut școli decît cu mijloacele noastre, temîndu-se de stafia care se pune înaintea noastră, cum că capitalurile străine au să fie mijloace de împilare și cotropire a acestei țări, vă întreb în ce stare ne-am fi găsit noi astăzi ? Prin urmare, toate acestea sînt teorii goale, teorii pe care realitatea le răstoarnă." (*Loc. cit.*, p. 47.) Mai virulent și mai la obiect a fost, tot în replică, Al. Marghiloman. Fruntașul conservator aprecia că ceea ce dezvoltase Stere în discursul său e „o concepțiune simplistă a societății, este concepțiunea lui Tolstoi, lui Gorki... Nu, domnii mei, acestea sînt paradoxe literare și numai paradoxe literare. Proba este că ajungi să stabilești necesitatea unei industrii în România tocmai cu unele din motivele pe cari le-a invocat d. Stere în contra ei... Dl. Stere a atacat toate industriile... Știe d-sa că, așa vorbind, nu este de loc în ortodoxia liberală ? Legea pentru încurajarea industriei — lege bună, pe care am aprobat-o — este opera Partidului Liberal... Concluzia firească este că ne trebuie o industrie și că pentru aceasta avem nevoie de capitaluri..." (*Loc. cit.*, p. 73.)

anţată) a termenilor şi a poziţiei în general. Operaţia aceasta de precizare şi fixare s-a petrecut, cum spuneam, în spaţiul studiului semnat de Stere în 1907—1908. Stere a depus insistenţe pentru a se recomanda nu ca un potrivnic, în principiu, al industrializării. Respingea numai tipologia industrializării apusene, pledînd şi în acest caz pentru o cale specifică. Încă înainte de capitolul special consacrat problemei industrializării (care a fost publicat tîrziu, în aprilie 1908), a găsit un prilej pentru a-şi anunţa ideea : „Industrializarea după tipul celei europene e inevitabilă sau... este ea măcar cu putinţă în România ?“ Şi, după un lung ocol demonstrativ, în care forţa în interpretare pasaje din *Capitalul* şi utiliza ca argument lipsa debuşeului extern, conchidea : „Aşadar, şi din deducţiunile teoretice confirmate de însăşi critica capitalismului făcută de K. Marx şi din experienţa jalnică a protecţionismului nostru industrial, ajungem la concluziunea că România *nu poate urma* dezvoltarea industrială a Europei apusene. Prin urmare, evoluţia socială a României, fatal, va avea cu totul alt caracter ca în Apus...“ [1] Dar deşi a ţinut să prevină o acuzaţie care îl jena, faptul s-a produs. Comentatorii (printre aceştia se afla şi Gherea) i-au reproşat antiindustrialismul. „Din faptul că am tăgăduit posibilitatea dezvoltării la noi a unei industrii mari, *după tipul celei din Apus*, mi s-a atribuit de către mulţi credinţa ineptă în imposibilitatea *oricărei industrii.*“ [2] A reluat deci întreaga chestiune, cu un nou efort de preciziune şi un oarecare spor în argumentaţie. Ideea lui Stere („gîndul meu“, cum se exprima el) era că întemeierea unei industrii româneşti trebuie să ţină seama de trei condiţii : utilizarea completă a timpului de muncă a majorităţii populaţiei active, existenţa unei dense categorii de meseriaşi urbani care trebuie protejaţi şi activitatea necesară a unor ramuri industriale utile şi justificate pentru economia naţională. Aceste trei condiţii erau de fapt nevoi-cadru, în funcţie de care (şi în cadrul cărora) trebuie înălţată industria românească. Iar fizionomia — se preciza — depindea exclusiv de aceste condiţii scrupulos menţionate.

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?* (III), *rev: cit.*, an. II, nr. 10, 1907, p. 18, 36.

[2] *Ibidem*, an. IV, 1908, nr. 4, p. 59.

Scanned with OKEN Scanner

Prima dintre aceste condiții se referea deci la necesitatea utilizării complete a timpului de muncă al țăranilor care erau ocupați doar în sezonul de activitate agricolă. Să observăm deci că nu era vorba de a se întemeia întreprinderi industriale obișnuite, ci numai de unele care, funcționînd sezonier, să absorbă mîna de lucru liberă în timpul iernii. Directorul revistei ieșene a și spus-o clar: „Din această perspectivă, problema industriei se poate pune astfel: A găsi un tip de organizație industrială care, fără să distragă populațiunea muncitoare de la munca cîmpului în lunile de vară, să-i dea o ocupațiune productivă în lunile de iarnă. Această organizație industrială vădit nu poate avea asămănare cu cea din Apus, unde activitatea industrială e continuă. În astfel de condițiuni nu se poate dezvolta decît o industrie casnică, o *industrie-țărănească*, pentru care piața externă nu este indispensabilă și care ar tinde *în primul rînd* de a satisface cerințele consumațiunii interne." Această industrie *sui generis* trebuia să se dezvolte din gospodăria țărănească „ca industrie agricolă sau accesorie agriculturii plecînd de la valorificarea produselor ogorului și ale cîmpului țărănesc, ca în Danemarca... ; sub *imboldul cooperațiunii*, ea poate lua o dezvoltare practicește nelimitată." Fără îndoială că asemenea „industrii țărănești, ca țesătoria, tăbăcăria, cojocăria, rotăria", nu aveau prea mult comun cu industria în sensul modern al termenului. Dar tocmai aceasta era optica poporanistă despre industrie, care trebuia să devină o ramură accesorie agriculturii. Era determinată de structura agrară a țării, de acest *intermundium* de mică agricultură, în care diverse mici înjghebări industriale tradiționale trebuiau să se încadreze perfect. „E vădit, comenta Stere satisfăcut, că dezvoltarea *industrială*, în acest sens, intră cu desăvîrșire în *formula progresului economic și social, din punctul de vedere al unei ideale gospodării țărănești* — adică ea apare, propriu-zis, ca o altă față a aceleiași probleme economice pe care pînă acum am relevat-o mai ales din punct de vedere al evoluțiunei agricole." Mai limpede și mai concludent nici nu se putea. E totuși necesară o preciziune. Acest tip de industrie nu avea sau nu trebuia să aibă, în accepția curat poporanistă, un caracter capitalist. Era o prelungire complementară a gospodăriilor familiale presupuse în

Scanned with OKEN Scanner

afara circuitului capitalist. De vreme ce în matca originară acționau alte valori și alte categorii decît în capitalism, organismul complementar trebuia să păstreze, forțamente, aceleași caracteristici. Să mai spunem că întreg raționamentul era clădit pe un sofism? În Danemarca acelei vremi, atît de des invocată, agricultura și — mai vîrtos — micile cooperative industriale de prelucrare a produselor agrare aveau o netă și recunoscută fizionomie capitalistă. La noi ele nu ar fi putut avea alt caracter. Dar acesta era negat, cu o cecitate sociologică izvorîtă dintr-o ideologie deformantă, și pentru spațiul danez, ca și, firește, pentru cel românesc.

Poporanismul avea orgoliul de a se înfățișa în lume ca o orientare care nu ignorează datele realului. Dimpotrivă, considera că e deasupra schemelor teoretice cu valoare „universală", fiind o expresie a realităților sociale nemijlocite. Apoi nici retrograd nu era (ca alte curente de idei înrudite) și nu voia — cum nedrept s-a spus — o reîntoarcere în trecut. De aceea a recunoscut realitatea civilizației urbane și chiar a industriei capitaliste. Nu se aruncau — ca la sămănătorism — priviri ostile spre oraș, care, dimpotrivă, era apreciat ca un factor necesar și util, ce-și poate afla locul într-o democrație rurală. Cît privește industria orășenească, aici poporanismul opera un distinguo. În primul rînd, voia să țină seama de micii meșteșugari. Aceștia trebuiau apărați de „clorotica industrie mare" și de proletarizare. De fapt, ei trebuiau organizați în cooperative orășenești, asemănătoare celor rurale, creîndu-se astfel o punte de legătură între agricultură și industrie, astfel concepută. „E vădit, aprecia Stere, că evoluția industrială în această sferă, departe de a fi în contrazicere cu progresul economic al țărănimii, apare, dimpotrivă, pentru el ca o armonioasă și firească completare, întrucît în orașe e sediul natural pentru toate acele ramuri de activitate industrială cari sînt neaccesibile gospodăriilor țărănești, oricît de mult ar veni în sprijinul lor creditul și cooperațiunea."

În sfîrșit, asemenea înjghebări meșteșugărești cu profil industrial neagrar se pot constitui și în zonele de munte. Stere ținea să evite neînțelegerile și acuzațiile nefondate. O reafirmare a punctului de vedere i se părea necesară. De aceea, și aici o reîntîlnim cu o insistență care

Scanned with OKEN Scanner

ar părea obositoare, dacă nu i-am ști motivația. Așadar, revenea autorul, „departe de a mă ridica împotriva acestei mici industrii capitaliste, socot că ea poate servi de sprijin unui prețios element social în faza actuală a dezvoltării noastre politice, și anume : mici burghezimi a industriei naționale care are acum încă un mare rol de îndeplinit în viața noastră publică". Dar acestei preciziuni îi adăuga alta, care nu o anula pe cea dintîi, ci îi încătușa sfera, transformînd-o, nu tocmai ingenios, într-o ramură de asemenea complementară agriculturii. „În condițiile noastre economice, deci și mica industrie capitalistă va păstra de regulă caracterul de *industrie accesorie agriculturii*. În orice caz, însă, în economia totală a vieții noastre productive, rolul ei va fi, prin forța lucrurilor, întotdeauna foarte modest și, în ceea ce privește evoluția economică generală, prea neînsemnat."

Aceasta era deci o primă ramură a industriei capitaliste. Era ceea ce azi numim industria ușoară, pe care însă poporanismul o voia menținută la un stadiu semimeșteșugăresc, alături de care funcționează și e necesar să funcționeze și ceea ce în epocă se numea industria mare. Poporanismul recunoștea utilitatea acelor industrii care se bazează pe prelucrarea materiei prime din țară (extractivă și prelucrătoare). În primul loc cita industria extractivă petrolieră („am subliniat întotdeauna că această industrie, mulțumită unor condițiuni excepționale, are un mare viitor în țara noastră"), salinele, întreprinderile de prelucrarea lemnului, industria zahărului, alcoolului și altele din ramura alimentară. Pentru toate propunea soluția monopolizării, transformarea lor în industrii etatizate. Va fi eliminat astfel, sperau poporaniștii, capitalul străin, iar veniturile provenite din prelucrarea unor bogății naționale vor reveni țării. Ajuns aici, Stere a formulat o ultimă preciziune, justificată, desigur, într-un studiu care avea ca obiect dilema socialism-poporanism : „Această cale nu ne duce, în ceea ce privește marea industrie, la *socializarea* ei, după rețeta social-democratică, ci numai la *naționalizarea* ei, prin monopolizare". [1]

[1] C. Stere, *Social democratism sau poporanism ?* (III), *rev. cit.*, an. II, nr. 10, p. 59—67.

Scanned with OKEN Scanner

Toate rezervele fuseseră luate, toate preciziunile fixate la locul lor, toate nuanțele, modulate după nevoie, montate cu grijă, în zonele mai dure. Impresia însă a rămas. Nu pentru că aceste preciziuni nu ar fi fost clare, ci pentru că ele nu anulău nimic din caracterul știut al sociologiei poporaniste. Comentariile critice au continuat să vină (într-un capitol special le vom analiza pe larg), punînd, datorită temeiniciei lor, în insolubilă dificultate poporanismul. Oricîte eforturi a mai făcut poporanismul după 1908 (și a făcut multe!) pentru a șterge impresia de adversar al industrializării, opinia s-a menținut. Și în 1933, cînd Ibrăileanu preda revista lui Mihai Ralea, nu pregeta să redeschidă dosarul pentru a se disculpa și a forța o reevaluare care, de fapt, nu putea fi obținută. *Viața românească*, aprecia retrospectiv Ibrăileanu, „nu era în contra industriei mari, veritabile, dar dovedea... că la noi în țară, ca în orice țară mică și rămasă în urmă evoluției mondiale, nu se poate crea o industrie mare, pentru că concurența țărilor de veche industrie nu permite crearea industriei mari în țările mici... Știam desigur că civilizația industrială e superioară unei civilizații agricole... Dar nu tot ce e superior se poate realiza oricînd și oriunde, ci numai ceea ce e realizabil. Și *Viața românească* a arătat că dacă e *imposibilă* la noi industria mare și dacă se cheltuiesc degeaba paralele contribuabililor (în zdrobitoarea lor majoritate țărani) cu industrie națională protejată, că dacă România nu poate fi scoasă din balcanism prin industria mare, ea se poate ridica din mizerie, din incultură, din minciună politică prin agricultură industrializată și prin industriile în legătură cu agricultura, plus marea industrie etatizată a petrolului și a altor produse naturale — singura adaptare posibilă a noastră la viața europeană. Atitudinea noastră a fost critică, realistă, posibilistă.“ [1]

Ibrăileanu formula un rezumat destul de fidel al opiniilor lui Stere din studiul din care am citat și noi. Și aceasta pentru că, de fapt, opiniile erau și ale lui (nu interesează procesul de însușire a acestor opinii sau sursa lor originară), reprezentînd, în planul sociologiei, convingerile sale de o viață, în adevărul cărora credea sincer.

---

[1] G. Ibrăileanu, *După 27 de ani*, *rev. cit.*, an. XXV, 1933, nr. 1—2, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu sinceritatea convingerilor (trăsătura etică) interesează în examinarea unei concepții sociologice cu pretenție de sistem, chiar dacă în structurile ei una dintre categorii („datoria") era de sorginte etică. Important e că aprecierile sale au fost eronate. O industrie necapitalistă și cumva anticapitalistă era posibilă numai în conceptele unei sociologii romantice, care hrănea visul ocolirii unor legi totuși fatale. Existența industriei nu era determinată numai de debușeul extern, o altă formulare pentru știuta „problemă a pieței", argument pe care îl întîlnim la mai toți sociologii și economiștii care au crezut în posibilitatea ocolirii capitalismului. Lenin a clarificat termenii numai aparent determinanți ai acestei relații, subliniind că „problema pieței externe nu are *absolut nimic comun cu problema realizării* (produsului social, n.n.), iar încercarea de a le lega într-un singur tot denotă doar dorința romantică de a frîna capitalismul și incapacitatea romanticilor de a gîndi logic". Lenin îl cita pe Sismondi, care, la vremea lui, se străduia să convingă oficialitatea și chiar pe... capitaliștii englezi de dificultățile insurmontabile ale pieței externe și că din această cauză „nu se poate urma calea capitalismului și că trebuie aleasă altă cale..." [1] Cît privește piața internă, dezvoltarea capitalismului nu o restrînge, ci o dezvoltă, creînd spații pentru absorbția produselor industriale.

Poporaniștii, ca de altfel toți romanticii, făceau mare caz de legiuirile protecționiste care ar fi nedrepte și neraționale, pentru că numai la adăpostul acestora trăiește și înflorește „clorotica noastră industrie mare" [2]. Era și aceasta o critică sentimentală a capitalismului, izvorîtă din incapacitatea de a înțelege natura reală a protecționismului, fenomen curent în orice țară intrată în circuitul capitalist, cu o industrie în formare, care trebuia protejată și încurajată. România, cu tînăra, foarte tînăra ei industrie, nu a făcut deloc excepție. Exemple similare pot fi citate în istoria tuturor țărilor intrate pe calea evoluției capita-

---

[1] Lenin, *Opere complete*, vol. 2, Editura Politică, 1966, p. 151—156.

[2] În România, scria Stere, „clorotica industrie mare poate dispărea, cu puține excepțiuni, ca prin farmec, printr-o singură trăsătură de condei, prin retragerea avantajelor sau modificarea tarifului vamal" (*studiul citat, rev. cit.*, an. II, 1907, nr. 9, p. 324).

Scanned with OKEN Scanner

liste, de la Anglia la, să spunem, Germania. (De altfel, argumentul „raţional“ despre eroarea politicii protecţioniste care sileşte ţărănimea să suporte „luxul“ unei industrii inutile îl întîlnim şi la junimism, şi la sămănătorism, şi, mai tîrziu, în decenile interbelice, la celelalte orientări agrariene. Din acest punct de vedere, poporanismul nu a făcut de fel excepţie.) Nici unul dintre punctele pivot ale raţionamentelor poporaniste privind imposibilitatea fiinţării în România a unei industrii cu adevărat capitaliste nu stă în picioare. Iar ideea unei mici industrii orăşeneşti necapitaliste, ba chiar supusă categoriilor micii producţii, era o contribuţie cu adevărat... originală a sistemului sociologic înălţat de Stere.

Toate raţionamentele, demonstraţiile şi argumentele dezvoltate de poporanism, asamblate într-o teorie cu o indiscutabilă armonie interioară, conduceau deliberat la idealul unei societăţi de mici producători autonomi, puternic stabilă şi... dreaptă. Mica producţie, fenomen tipic precapitalist, era prezentată drept ideal de organizare socială, economică şi politică, transformată în ceea ce Stere numea „ordinea socială deosebită“ şi contrapusă capitalismului şi căii de evoluţie capitaliste. Dezideratul mic-burghez al poporanismului (cu raţiunile sale într-o ţară cu o populaţie agricolă zdrobitor majoritară) era clădit pe bună-credinţă, pe sinceritate şi generozitate. Critica „erorilor“ capitaliste era şi ea sinceră. Dar toate erau naivităţi sentimentale, fals raţionaliste şi pe alăturea de ştiinţa sociologiei. Idealul ocolirii capitalismului era, el însuşi, o iluzie romantică. România intrase de mult, încă de la începutul secolului al XIX-lea, pe traiectul civilizaţiei capitaliste. Condiţii vitrege au imprimat acestei evoluţii fatale o anume lentoare în evoluţie, impunîndu-i ocoluri, relative opriri şi opinteli. Dar legea evoluţiei sociale trebuia să se împlinească. Nu putea fi nici suspendată, nici interzisă, nici anulată. În plin secol douăzeci, cu angrenajul şi intercondiţionarea capitalismului european, o oază de mici producţii atotstăpînitoare, victorioasă în disputa cu forţele capitaliste, era irealizabilă. Poporanismul a crezut însă în această utopie. Să mai spunem că nu s-a putut întrupa în real ?

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL III

POPORANISMUL ÎN VIAȚA POLITICĂ

Scanned with OKEN Scanner

1. Militantismul poporanist și mișcarea politică socialistă. Delimitări față de marxism și interpretarea eronată a unor concepte socio-politice. Poporaniștii despre legatul pașoptist și necesitatea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Sarcina înfăptuirii acestei misiuni istorice revine burgheziei mijlocii. Rigiditatea dogmatică a schemei socio-politice poporaniste 260

2. Contopirea cu P.N.L. — ridicată la rangul de unică soluție salvatoare. Eșecul — aparent surprinzător — al mișcării politice radicale în România. Justificarea intrării în P.N.L. în prima scrisoare deschisă a lui Ibrăileanu către Gherea. Etapele procesului fuziunii. Perfectarea înțelegerii dintre Stere și Ionel Brătianu. Reuniunile bucureștene de sîmbătă seara dintre tinerimea liberală de stînga și viitorii transfugi socialiști. Intențiile reformatoare ale lui Ionel Brătianu — ca mijloc de a forța cucerirea conducerii în partid. Cartelul electoral dintre liberali și socialiști la alegerile comunale din Iași (noiembrie 1898) — preludiul fuziunii. Stere — consilier comunal și prim-ajutor de primar. Întîlnirea din decembrie 1898 a conducerii socialiste pentru soluționarea crizei. Congresul P.S.D.M.R. din aprilie 1899 și elanul lichidatorist al generoșilor. Banchetul de la Liedertafel. Buna intenție a poporaniștilor și judecata istoriei 268

3. Liberalii din nou la putere. Guvernul Dim. Sturdza (1901—1904). Generoșii — deputați liberali. Debutul de

Scanned with OKEN Scanner

orator parlamentar al lui Const. Stere. În opoziție. Dezamăgiri și activism politic. Stere — lider liberal ieșean. *Viața românească* și programul politic poporanist. Răscoalele țărănești din 1907, Stere, prefect de Iași, și antinomiile funcțiunii de pacificator. Lupta din cadrul P.N.L. pentru șefia lui Ionel Brătianu. Ionel Brătianu premier și șef al P.N.L. Dezamăgirea poporaniștilor, intrați în conul de umbră. Eșecul lui Stere în încercarea sa de a deveni ministru. Între amenințare și șantaj politic. *Opiniile unui diletant*, expresie a nemulțumirii grupului poporanist. Deziderat și realitate 284

4. Ascuțirea conflictului dintre poporanism și mișcarea socialistă. Atitudinea lui Stere în 1907. *Social-democratism sau poporanism?* Replica *Viitorului social*. Foștii generoși și rolul lor în acțiunile represive antimuncitorești din 1907. I. C. Atanasiu și reprimarea grevei de la Galați. Expulzările din 1907 și sugestiile foștilor generoși. Atentatul din decembrie 1909 împotriva lui I. I. C. Brătianu și represiunile antimuncitorești. Legea Orleanu sau „legea sceleratā". Takismul și popularitatea sa. Redeschiderea dosarului consecințelor actului de la 1899. Scrisorile deschise ale lui Ibrăileanu către C. Dobrogeanu-Gherea (decembrie 1909 — ianuarie 1910). Răspunsul lui Gherea. Erori și valori. Poporanismul la stînga eșichierului vieții politice burgheze 309

5. Liberalii în opoziție. Guvernul P. P. Carp. Scandalul afacerii tramvaielor („Fierul roș"). Alianța Ionel Brătianu—Take Ionescu. Demisia guvernului Carp. Guvernul interimar T. Maiorescu și guvernul Maiorescu—Take Ionescu. Poporaniștii din nou utili. Stere despre condiția moderată a reformelor pe care le preconiza. Preciziunile lui Stere din 1911. Războiul balcanic și scrisoarea-proclamație a lui Ionel Brătianu în care se anunță reformele liberale. Liberalii din nou la guvern. Stere raportor al Comisiei pentru revizuirea Constituției. Luptele parlamentare. Caracterul modic al reformelor anunțate. Constituanta și amînarea dezbaterilor proiectelor de revizuire a Constituției. Izbucnirea războiului. Proiectatele reforme — amînate *sine die* 321

6. Destinul politic al lui Stere — o tragedie a neîmplinirii. Nedreptatea acuzației de trădare. Motive, erori și consecințe. Reintrarea în viața politică. Țărănism și poporanism. Sfîrșitul poporanismului politic și ecourile mai vechilor sale principii democratice. Ralea și grupul de la *Viața românească* în lupta politică din deceniul al patrulea 335

Scanned with OKEN Scanner

Nu puţini cercetători au văzut în poporanism exclusiv argumentarea doctrinar ideologică a unei grupări politice. Altfel spus, justificarea ideologică a unui act politic preparat din timp şi cu metodă de Const. Stere şi grupul său de prieteni. Firește că pusă chestiunea astfel, rămînea puţin loc pentru implicaţia teoretică de natură sociologică. Totul, sau aproape, căpăta condiţia unei practici, dinainte stabilită, căreia i s-a oferit *a posteriori* cîteva însăilări cu pretenţie doctrinară. Lucrurile nu s-au petrecut deloc astfel. Capitolele precedente sperăm că au oferit în acest sens probe lămuritoare. Reluate în spaţiul acestui capitol, clarificările capătă — în intenţia noastră — preciziunile şi adaosurile care să lumineze din noi unghiuri chestiunea. Ele sînt cu deosebire importante, nu numai din unghi strict teoretic. Pentru că, de fapt, versiunea simplificată pe care am notat-o mai sus ducea nemijlocit la aceea care reducea poporanismul la un aranjament politic, clădit pe o laşă dezerţiune.

Realitatea este că tabloul poporanismului e prea complicat pentru a-l putea reconstitui cu o singură culoare sau dintr-o linie continuă. E aici o policromie şi o sinuozitate, care cu greu pot fi cuprinse într-un tablou care să fie şi veridic şi convingător. Nu lipsesc, firește, plierea pragmatică, jocul abil de culise, încurcatele tactici politicianiste, acţiunile de captare a unor aderenţi, arivismele inevitabile sau polemicile adesea nedrepte. Dar nici nu se

Scanned with OKEN Scanner

poate accepta opinia care transformă mișcarea pornită în 1892 la Iași într-una exclusiv politică, lipsită *ab inițio* de o fundamentare sociologico-filozofică. Calificativul *diversiune* care însoțește de obicei analizele despre poporanism trebuie cu grijă evitat. A-l utiliza înseamnă a diminua agravant posibilitatea reconstituirii fenomenului, ca și înțelegerea lui obiectivă.

1. Se știe că teza principală care a guvernat ivirea poporanismului a fost delimitarea de socialism. O delimitare care a trecut prin faza sciziunii interne, pentru a ajunge la integrarea în rîndurile altui partid. Un partid burghez, pînă atunci considerat un adversar cu care, in extremis, se pot încheia scurte înțelegeri electorale. Se poate deci spune că poporanismul a apărut și s-a dezvoltat pe fondul fasciculului de lumină proiectat de marxism în teritoriile sociologiei și filozofiei. Numai că din capul locului preocuparea *deocamdată* esențială a fost aceea a delimitării. Fondatorii poporanismului au pornit în dezvoltările lor de la punctele de vedere marxiste. Fenomenul e nu numai explicabil, dar oarecum inevitabil. Nu a realizat marxismul analiza științifică a capitalismului și critica aplicată a ideologiilor exprimînd realitatea socială capitalistă ? Nu a fost fatalmente nevoită sociologia modernă (și cu deosebire lucrările care se ocupau de analiza genezei structurii și dezvoltării capitalismului) să utilizeze — fie chiar pentru a le combate — punctele de vedere marxiste ? Poporanismul a considerat că la noi fenomenul capitalist e practic inexistent (sau aproape inexistent), că aici acționează alte valori și alte categorii. În consecință, pe un anume plan, poporanismul a avut ca ax director polemica de idei cu punctele de vedere marxiste, socotite inaplicabile realității social-economice românești. Și de vreme ce se pornea de la ideea că realitatea socială și economică impune alte criterii și mijloace de analiză — nemarxiste —, politicul trebuia să se adapteze corespunzător. Toată acțiunea politică poporanistă a avut ca platformă ideologică (la rîndul ei, expresie a unei concepții social-filozofice) acest punct de vedere.

Scanned with OKEN Scanner

Este, așadar, prea evident că delimitarea față de marxism și activitatea politică socialistă e la poporanism nu o chestiune oarecare, ci însăși problema de fond. Firește, nu arivismul și interesul politicianist au dictat aceste luări de atitudine, ci concepte sociologico-filozofice în care credeau cu o puritate cu adevărat mesianică. Din păcate, chiar conceptele social-filozofice erau eronate, imprimînd acest caracter și sferei politicului. Dar oamenii aceștia aveau, încă în 1892—1893, convingerea încordată că au găsit cheia problemei. O cheie prețioasă, ideal plămădită, din înalte principii de filozofie socială și din pragmatice comandamente politice. Ar fi de aceea o eroare să vedem în această opinie (devenită apoi decizie) cotidianul sistem de mici renunțări și acomodări prudente. Acestea se vor instala poate mai tîrziu. Deocamdată, acum, la începuturi, în aceste convingeri devenite decizii ar trebui să vedem mai curînd expresia unui ideal de puritate, necesitatea sufletească a unor tineri de a-și asuma responsabilități precise. Că puritatea a fost întinată chiar de pe acum și că responsabilitățile asumate nu aveau perspectivă era prea adevărat. Dar aceste adevăruri sînt clare astăzi pentru noi care beneficiem de perspectiva ce le lipsea acelor tineri. Cum aceste decizii au fost adoptate de un grup de militanți socialiști care apoi vor părăsi partidul, acuzația de diversiune a devenit inevitabilă. Ea a fost frecvent utilizată în epocă și, cu deosebire, în ultimele decenii. Nu o vom utiliza și noi, pentru că simplifică un fenomen care e mult mai complex și mult mai complicat.

Tinerii care vor constitui apoi grupul poporanist se considerau — cu excepția lui Stere [1] — ca fiind marxiști

---

[1] În 1908, Stere, care prin 1893—1894 vorbea la *Evenimentul literar* în numele socialismului românesc, semna următoarea precizare: „Scriitorul acestor rînduri nu este și n-a fost niciodată marxist, chiar în acele vremuri cînd doctrina marxistă nu trecea în Apus prin criza ei de astăzi“ (În *Viața românească*, an. III, 1908, nr. 4, p. 147). Iar în 1912, rememorîndu-și anii formației spirituale, menționa că idealurile sale din anii aceia erau un amestec pe poporanism, marxism și anarhism. „În fond însă totul se reducea la un vag umanitarism sentimental, cu o notă violentă de revoltă.“ (Cf. C. Nistrul, *În voia valurilor*, *rev. cit.*, VII, 1912, nr. 5—6, p. 271.)

Scanned with OKEN Scanner

și socialiști [1]. Stere avea să le inoculeze, lent și metodic, îndoiala, determinîndu-le o mutație în convingeri. Dar poate că Stere a înlesnit sau numai a grăbit acest proces care oricum s-ar fi produs. Se poate spune fără a exagera că de prin 1894—1895 aceste opinii erau frecvente printre unii dintre intelectualii mișcării socialiste. Foarte curînd, încă de prin 1895, între lider și „amici", unitatea de convingeri e totală. Convertirea idealurilor marxiste și a militantismului socialist în ipostaze ale lor „mai adevărate" a devenit o opinie unanim acceptată. Era, credeau toți, unica soluție și oportună și eficientă. Stere, ca și alții, a glosat destul în jurul acestei convertiri necesare încă de prin 1894—1895. (Articolele din *Evenimentul literar*, la care ne-am referit, sînt în acest sens cu totul edificatoare.) Posibilități și răgaz pentru argumentări teoretice nu existau însă atunci. Ele vor veni mai tîrziu, după 1906, datorită unor motive pe care le-am relatat în altă parte. Indiferent de cauza producerii lor destul de tardive (mult după ce actul părăsirii Partidului Socialist și a înregimentării în P.N.L. fusese consumat), să recunoaștem însă că ele izbutesc să se închege într-o demonstrație socio-politică (sau politologică) limpede. E, repetăm, o explicitare *a posteriori* (unii [2] au numit-o, încă în epocă — jus-

[1] Ibrăileanu, în 1909, în vestita sa scrisoare deschisă către Gherea, scria „Iubite dle Gherea, cum știi, eu fac parte din foștii socialiști. Deși fostul socialism s-a isprăvit cînd aveam 26 de ani, nu voi face ca d. Cuza, nu voi spune că eram minor și că nu mă solidarizez cu acea mișcare. Oricît de puțin am însemnat în acea mișcare, am fost și eu printre soldații dtale..." (Cf. an. III, 1909/1 decembrie/ nr. 753).

[2] Elocventă e în acest sens opinia lui George Panu, Liberal și el acum, dar din aripa sturdzistă, care nu avea motive să agreeze puternica grupare a lui I. I. C. Brătianu, unde nucleul poporaniștilor lui Stere era bine consolidat, Panu îndrepta mereu priviri deferent critice spre *Viața românească*. La apariția studiului semnat de Stere, a observat, în *Săptămîna*, caracterul justificativ al acestei tardive luări de atitudine. Stere a replicat pe dată : „Dl Panu vede în lucrarea mea nu un studiu obiectiv, ci încercarea de a satisface o trebuință sufletească, de a rezolvi o problemă de psihologie subiectivă : de a justifica intrarea mea într-un anumit partid politic, de a-mi motiva conversiunea și de a-mi afirma ruperea definitivă cu socialismul. D. Panu este rău informat.

Eu, personal, n-am intrat în politica militantă românească decît o dată cu intrarea în partidul din care și astăzi fac parte, nu mă simt convertit și nu simt nevoia de a-mi justifica legăturile politice sau de a-mi afirma ruperea definitivă cu socialiștii. Din cu-

tificare) a unei acţiuni politice care se desfăşura de un deceniu şi mai bine. Oricum ar fi însă, ea nu poate fi ignorată sau desconsiderată, ci, negreşit, comentată. Firește critic, dar recunoscînd valoarea euristică a acestor puncte de vedere care conţin şi opinii demne de luat în seamă, unele (cel puţin premisele) cu certă semnificaţie pozitivă.

Ideea esenţială pe care se sprijinea programul politic poporanist exprima în principiu o realitate indiscutabilă. Şi anume că România, intrată în circuitul evoluţiei sale moderne, e grevată de nerezolvarea unor sarcini istorice care în alte ţări era de mult soluţionată. „Opera generaţiunii de la 1848 a rămas nedesăvîrşită... Pentru România, stat de ţărani, desăvîrşirea operei începută de generaţia de la 1848 impune urmaşilor sarcina de a lupta pentru realizarea unei adevărate, puternice şi sănătoase *democraţii rurale*.“ Să trecem deocamdată peste preciziunea finală, care privește sfera sociologică şi ideologică a poporanismului, pentru a releva adevărul neîndoielnic al acestei observaţii. Într-adevăr, România trăia paradoxul sociologic şi politic de a-şi fi creat condiţia unui stat modern fără a fi izbutit să lichideze relaţiile specifice feudalismului. Nu era vorba, cum se ştie, de o menţinere în feudalitate. Dar ceea ce se realizase din legatul revoluţiei burghezo-democratice de la 1848 era cu totul insuficient. Reforma din 1864 nu izbutise să soluţioneze decît în mică măsură problema ţărănească, iar Constituţia din 1866, cu toate modificările ei din 1878, lăsase în afara vieţii publice aceeaşi categorie socială. Şi nu era vorba de o categorie socială oarecare, ci de aceea care reprezenta peste 90% din populaţia ţării. Să recunoaştem justeţea aprecierii lui Stere dintr-o propoziţie ca aceasta : „Introducerii formelor de stat modern n-a urmat democratizarea tuturor instituţiunilor vieţii publice, înrădăcinarea democratismului în viaţa poporului însuşi în legislaţie, în funcţionarea întregului aparat administrativ şi politic ; cu alte cuvinte : masele populare au rămas aproape cu desăvîrşire străine

---

legerea cu scrieri vechi pe care le voi reedita în volum în cursul anului viitor, d. Panu se va convinge că şi acum 15 ani, două trei luni după intrarea în ţară, împărtăşeam în esenţă aceleaşi idei pe care le dezvolt şi în studiul relevat de dsa.“ (C. Stere, *D. Panu şi Viaţa românească faţă de socialişti*. Cronica internă, *V.R.*, II, 9 sept. 1907, p. 429—430.)

Scanned with OKEN Scanner

vieții politice ; nu numai că sîntem încă departe de guvernarea poporului prin sine însuși, dar toate libertățile înscrise pe fațada edificiului nostru constituțional n-au pătruns încă nici în realitatea vieții, în adîncimile ei, *nici măcar în conștiința poporului*“ [1]. Cît privește problema agrară (de care ne-am ocupat în capitolul precedent), aceasta trebuia — imperios — să-și afle și ea rezolvarea necesară. Dar nu era un secret pentru nimeni că soluționarea acestei din urmă sarcini istorice depindea nemijlocit de soluționarea celei dintîi.

Premisa era deci adevărată. Raționamentul se complica însă pe parcurs. Problema era — se vede bine — exclusiv de natură politică. Întrebarea care venea o dată ce se accepta premisa de mai sus era cărei clase (respectiv forțe politice) îi revine misiunea de a soluționa, prin măsuri adecvate, aceste sarcini cu adevărat istorice ? Poporanismul a considerat că în România această misiune, cu un caracter esențialmente burghez, nu și-o poate asuma clasa muncitoare, cu partidul său [2]. Țărănimea, datorită condiției ei economice și culturale, lipsită fiind de posibilitatea de a desfășura o activitate politică de sine stătătoare, nu-și putea asuma nici ea această responsabilitate. Interesant e faptul că și burghezia a fost exclusă din ecuație, deși — logic procedînd — sarcina istorică în discuție era a burgheziei. Nu a înfăptuit în țările europene dezvoltate burghezia, cu partidele ei de clasă, revoluția burghezo-democratică ? Nu fără luciditate, poporanismul a apreciat că la noi structura de clasă a burgheziei mari, eterogenă, nu îngăduie asumarea unor asemenea responsabilități cu caracter revoluționar. Prin eliminări succesive, rămînea în picioare burghezia mijlocie, sau, într-o terminologie mai riguroasă, mica burghezie, în componența căreia intrau pătura subțire de burghezie rurală și elementele mici-burgheze (inclusiv intelectualii) orășe-

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?*, în *rev. cit.*, an. III, 1908, nr. 1, p. 56—57.

[2] „Poate lua asupra-și, se întreba Stere, această sarcină în România de astăzi un partid social-democratic, sau mai bine zis : poate el pune pe umerii cîtorva sute sau mii de bieți proletari născuți din vecinicile și fantasticile avantaje și încurajări ale industriei noastre ?“ Întrebarea îngloba în ea, cum se vede, și răspunsul.

nești : „Vădit, în sprijinul țărănimei, în elementele ei mai conștiente și mai viguroase, trebuie să vină alte elemente sociale : clasele mijlocii — *fruntașii* satelor, mica burghezime orășenească și mai ales *intelectualii*, care în țara noastră, cu o viață industrială și comercială săracă, formează un element atît de însemnat al claselor noastre mijlocii. Numai printr-o colaborare strînsă între toate aceste elemente sociale, într-o acțiune și organizațiune politică temeinică, în care cu vremea să intre tot mai multe elemente din țărănime, în măsura în care pentru ea va fi tot mai accesibilă viața politică conștientă și lupta pacinică și legală — numai prin această colaborare se poate asigura rezolvarea problemei ce ni se impune în actuala fază a dezvoltării noastre politice și sociale... *Pretutindeni* democratismul s-a născut ca rezultat al *colaborării*, în lupta politică a *claselor mijlocii* (intelectualii în frunte) cu masele muncitoare.“ Stere adăuga insistent că, în mod obiectiv, o caracteristică a păturilor mijlocii (el le spunea „clase“) în situația dată era coincidența dintre interesele lor și cele ale „propășirii sociale generale“. În acest fel, ea ar fi, pe plan politic, expresia nemijlocită a progresului social. În condițiile cînd țărănimea nu poate desfășura *încă* o activitate politică independentă, burghezia mijlocie are misiunea de a înfăptui marile reforme. Acestea vor prepara climatul social-politic necesar înălțării — în viitorul apropiat — a democrației rurale în care vom ajunge „cînd țărănimea noastră fatal va cîștiga acea situațiune precumpănitoare morală, socială și politică, potrivită cu valoarea ei numerică și însemnătatea ei economică, cu rolul pe care îl are în procesul național de producțiune.“ [1]

În aceste condiții, exista rațiunea unui partid socialist în România ? Nu vom relua aici ceea ce am comentat în capitolul precedent (vezi paragraful 4). Vom adăuga numai, pentru a restitui argumentației poporaniste ceva din accentele ei finale care închideau decis, ferm și încordat o dezbatere ce mai solicita totuși multe retușuri și amendări. „În consecință, concludea Stere la capătul unor demonstrații, în țările agricole programul social-democratic e o imposibilitate și un nonsens ; ...în ele lipsește chiar

[1] *Art. cit.*, p. 59, 64.

Scanned with OKEN Scanner

baza materială indispensabilă pentru un partid social-democratic — proletariatul industrial...“ Aici țărănimea nu are o pondere secundară. Constituind majoritatea populației, orice partid democratic are sorți de izbîndă dacă înscrie în programul său deziderateleș și nevoile țărănimii. Și aceasta întrucît „chestiunea agrară nu numai nu poate să fie aici subordonată oricărei alte probleme, dar această chestiune este *singura problemă proprie* ce se impune în aceste împrejurări, pentru a fi rezolvită de către societate, și rezolvită conform cu tendințele sociale ale *țărănimii*, conform cu interesele *ei* și în sensul evoluțiunii *proprii* ale producțiunii agricole“. După care o concluzie care voia să încheie, prin încoronare, demonstrația : „*Concluziunea finală* e, deci, că din înseși premisele acestei chestiuni (marxiste, n.n.) e că într-o țară aproape exclusiv agricolă, cum este România, nu poate avea nici un rost nici programul, nici partidul social-democrat“ [1]. În același fel s-a rostit și Ibrăileanu, cînd, la apariția *Spiritului critic...*, Iorga l-a acuzat de interpretări socializante. Autorul a replicat indignat : „...Eu ? Eu care *spun* că nici socialiștii de pe atunci (din deceniile optzeci-nouăzeci, n.n.) n-au făcut socialism, tocmai fiindcă au luptat pentru clasele vechi ? Eu care *spun* că nici n-a fost loc pentru socialism, nefiind în țară proletariat industrial ?“ [2] Iar în scrisoarea deschisă către Gherea, la care ne-am mai referit, se mărturisea justificativ : „Proletari eu n-am văzut multă vreme la noi în Iași. Chiar azi nu văd decît seara, uneori, întorcîndu-se niște biete evreice de la o fabrică de frînghii. Pe atunci nu era fabrica de frînghii... Și atunci... am început să vedem că partid socialist nu poate fi la noi, pentru că proletariat nu avem...“ [3]

Am menționat în altă parte rigiditatea dogmatică a gîndirii sociologice steriste, care nu putea depăși „modelul“ socialismului german sau francez. Dacă la noi nu se putea constitui un partid social-democrat de tipul celor din țările apusene dezvoltate, se anula, credea Stere, însăși posibilitatea ființării unui asemenea organism politic.

---

[1] *Art. cit., rev. cit.*, II, 1907, nr. 8, p. 323—324.

[2] G. Ibrăileanu, *D. Iorga critic și polemist*, *rev. cit.*, IV, 1909, nr. 3, p. 418.

[3] G. Ibrăileanu, *Scrisoare deschisă către C. Dobrogeanu-Gherea*, *Viitorul*, 10 (1) decembrie 1909.

Scanned with OKEN Scanner

Adaptarea la real, atît de elogiată de poporaniști ca un principiu sociologico-ideologic director, era în acest caz suspendată. Dar aprecierile poporaniste erau eronate și din altă pricină. Mai întîi, minimaliza (cînd nu o ignora total) proporțiile sectorului industrial din economia României. După datele statisticii oficiale, în 1906 funcționau 37.365 de muncitori în industria mare, 44.168 de lucrători în industria mijlocie și mică. Personalul altor sectoare (căi ferate, tramvaie, salariații din comerț, navigație, porturi, mineri) nu a fost luat în considerație. Cumulate, aceste date duceau la cifre apreciabile (circa un sfert de milion de salariați). Ceea ce nu era tocmai o cifră minoră pentru condițiile concrete ale României de atunci. Surprinzător e apoi faptul că un sociolog de talia intelectuală a lui Stere a acceptat să ignore dinamica evoluției unui proces social. Toate datele statistice duceau la concluzia că industria are un ritm de dezvoltare accentuat (ca în orice țară subdezvoltată care e angrenată în procesul — chiar dacă e unilateral — al industrializării). Situația de la 1905 și 1906 la care se referea (minimalizînd-o părtinitor) nu putea fi stagnată, interzicîndu-i-se evoluția. Că lucrurile s-au petrecut altfel decît le-a prevăzut Stere o dovedește statistica din 1915 care consemnează că în diversele ramuri ale industriei mari, transporturi și construcții, funcționau cel puțin 220.000 de muncitori (nu salariați în genere, ci muncitori direct productivi). După alte date, numărul muncitorilor ar fi fost 250.000 [1]. Cifra aceasta reprezintă acum, în 1915, circa 10% din totalul populației active. Dinamica procesului dezvoltării industriale evolua ascendent, infirmînd aserțiunile poporaniste. Indiferent dacă era protejată și „clorotică", industria românească făcea pași sensibili — poate prea timizi — spre învigorare. Dar capitalismul nu-și limita sfera — cum credea poporanismul — la sectorul industrial. El cuprinsese sectorul bancar și de credit și, incontestabil, chiar agricultura. Fenomenul capitalist în agricultură, chiar dacă aici grevau puternicele lesturi feudale, a fost recunoscut ca atare de economiștii epocii (vezi lucrările lui Const. Garoflid și C. D. Creangă) și apoi studiat în ulti-

---

[1] Apud *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, Editura Politică, 1967, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

mele decenii în lucrări ample și aprofundate [1]. Ștefan Voicu avea deci dreptate să releve în 1937 următorul fapt incontestabil : „Const. Stere s-a înșelat asupra posibilității de dezvoltare a capitalismului în România, nu a văzut procesul de infiltrare și întărire a relațiilor capitaliste, precum nu a văzut nașterea și dezvoltarea proletariatului român industrial și agricol“ [2].

2. Observațiile lui Stere, Ibrăileanu sau ale altor poporaniști pe care le-am citat le aflăm, cele mai multe, în texte elaborate după 1906, adică la o vreme cînd hotărîrile fuseseră de mult luate și gruparea poporanistă avea un rol bine definit în Partidul Liberal. Aceasta nu înseamnă că punctele de vedere exprimate tardiv nu au fost împărtășite încă la sfîrșitul deceniului care a încheiat veacul trecut. Stere a spus-o mereu, dar, ce-i drept, fără armătura doctrinară de după 1906. Raționamentul era simplu și clar. De vreme ce un partid social-democrat nu are temei de existență, iar un partid țărănesc nu se poate deocamdată constitui ca forță independentă, singura soluție care se deschidea era înregimentarea în Partidul Liberal.

Surprinzător ni se pare faptul că Stere și ai lui, ca și toți ceilalți intelectuali generoși, nu au cugetat serios la crearea unui partid burghez de orientare radicală. Aceasta s-ar fi putut bucura de autonomie, putea exprima liber interesele păturilor mijlocii, fără a fi siliți să accepte compromisurile impuse de aripa moșierească sau cea a marii burghezii din Partidul Liberal. O vreme, prin 1899, chiar de la tribuna congresului socialist din acel an, V. Morțun a propus crearea unei „grupări național-democrate cu un program radical“ în locul P.S.D.M.R. Propunerea a fost — bineînțeles — respinsă de Congres. Dar nici Morțun cu ai lui nu i-au acordat prea multă atenție. Era considerată doar ca o cale, tactic utilă, de a determina congresiștii să

---

[1] Vezi I. Adam, N. Marcu, *Dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I (1955), vol. II (1960), *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, Ed. Politică, 1967.

[2] Ștefan Voicu, *Ideologia lui Const. Stere*, *Viața românească*, 1937, nr. 1—3 ; Apud *Pagini de istorie socială*, Editura Politică, 1971, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

accepte ideea lichidării partidului. Chiar dacă sugestia lui Morţun ar fi fost primită, gruparea nou creată ar fi sfîrşit prin a se îndrepta spre liberali. Tratativele cu liberalii fuseseră de mult perfectate, şi Morţun căuta doar un drum onorabil pentru a le înfăptui. De ce li s-a părut că e mai nimerit să îngroaşe rîndurile P.N.L. şi să nu creeze un partid democrat radical independent ? Să fi contribuit la această hotărîre eşecul Partidului Radical al lui George Panu, care la 1895, după cîţiva ani de tatonări şi coaliţii, sfîrşeşte prin a se contopi cu partidul conservator ? [1] Este, oricum, un subiect de meditaţie pentru un cercetător : imposibilitatea organizării în România, pînă tîrziu după primul război, a unui partid care să reprezinte păturile mijlocii. Şi doar asemenea categorii sociale existau ! La urma urmei, Partidul Conservator-Democrat al lui Take Ionescu, înfiinţat în 1908 (şi în care intră mai toţi fruntaşii — cu excepţia lui Panu — ai fostului Partid Radical) s-a bucurat la început de popularitate tocmai pentru că avea înscrise în program prevederi interesînd mica burghezie şi intelectualitatea de condiţie mijlocie. Cu toate acestea, un partid al micii burghezii, independent, nu s-a putut constitui, diverşii ei exponenţi mulţumindu-se (sau fiind siliţi) să se alăture celor două mari partide ale claselor posedante, singurele pe care le accepta regele Carol I.

E greu de ştiut dacă gruparea poporanistă s-a gîndit — atunci — la înjghebarea unui partid. De presupus ar fi contrariul. Se considera, probabil, că un asemenea par-

---

[1] Ironie nu lipsită de semnificaţie ! În 1894, cînd radicalii stabilesc o alianţă de sprijin cu guvernul conservator, Ibrăileanu admonesta actul în *Lumea nouă*, reproşîndu-le că au acceptat o alianţă fără a avea garanţia acceptării propriilor prevederi programatice. Unui tir critic acid era supusă justificarea radicalilor, potrivit căreia „s-au săturat de platonizm şi s-au apucat de o politică... mai pozitivistă". Argumentul — stăruia Ibrăileanu — nu se susţine de fel, pentru că guvernul nu a acceptat nimic din programul radical (mai ales reformele importante : votul universal, ziua de muncă de 8 ore) : „Aşa cum au lucrat, n-au făcut nemica pentru programul lor şi deci au făcut o politică platonică vorbind de *principii* şi... poate pozitivistă vorbind de *persoane*..." (C. Vraja, *Platonizm*, *Lumea nouă*, I, 1894, 5 noiembrie.) În 8 noiembrie, revine cu articolul — tot de fond — *Platonizmul radicalilor*. Şi, în sfîrşit, comentează din nou faptul la 18 noiembrie (nr. 16).

Scanned with OKEN Scanner

tid ar fi fost lipsit de forța unor acțiuni eficiente și, deci, calea cea mai potrivită de a ajunge la scopul dorit e intrarea, in corpore, la liberali. Raționamentul acesta nu ne aparține. În 1898—1899, generoșii îl repetau pînă la sațietate, în articole, adunări și chiar la congresele Partidului Socialist. De altfel, Ibrăileanu a refăcut schema acestui raționament în prima scrisoare deschisă adresată lui Gherea. De vreme ce în alegeri socialiștii votează pentru listele liberale sau, în cazuri cu totul deosebite, candidații socialiști beneficiază, la scrutin, de voturile liberalilor (cazul I. Nădejde sau cel al lui Morțun), normal ar fi ca această colaborare să fie oficializată printr-o înregimentare în toată regula. „Țara are încă nevoie de lucruri care aiurea sînt cîștigate de mult. La noi, ne-am zis noi, *nici* liberalismul nu a făcut tot ceea ce are de făcut. În Partidul Liberal sînt tendințe care, realizate, ar fi un pas enorm spre civilizarea adevărată a țării. *Trebuie*, sîntem *datori* să intrăm în Partidul Liberal, cu care votăm, că e mai bun (decît cel conservator, n.n.)." Și după ce subliniază că „cel ce ne-a ajutat mult *să vedem* ceea ce era clar de văzut a fost d. Stere... care era poporanist și naționalist), Ibrăileanu reia confesiunea, transcrisă precipitat : „...Și am intrat toți la liberali, ca *grupare*, după o matură chibzuință, după o cugetare îndelungată, după discuții în care am pus tot ce știam din cărți și din observația vieții. Am cugetat trecînd la liberali, n-am cugetat bine — te întreb, iubite d-le Gherea, pe d-ta, care știi tot ce s-a întîmplat, te întreb și esti dator cu un răspuns fostului d-tale soldat și actualului d-tale admirator, te întreb : Fost-am noi *trădători*, *transfugi* și *lași* ? *Părăsit-am* noi, individual, un partid ? Am *dezertat* pentru foloase personale de la un partid ? Că poate n-am trecut toți la liberali ? Nu-mi aduc aminte bine... Dar chiar dacă nu ar fi trecut toți la liberali, cum n-ai trecut d-ta, care ai păstrat o atitudine *rezervată*, am fi noi *trădători*, *transfugi* și *lași* ? Răspunde, d-le Gherea. Răspunde..." [1] Răspunsul lui Gherea a venit și nu i-a fost deloc favorabil lui Ibrăileanu. Reținem deocamdată prețuirea excesivă pe care o acorda Ibrăileanu activității electorale a unui par-

[1] G. Ibrăileanu, *art. cit.*, în *rev. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

tid, de parcă esențialul ar fi fost numărul voturilor obținute și modalitatea tactică de a le dobîndi...

E necesar să revenim, în timp, la evenimentele care au precedat intrarea grupării poporaniste în Partidul Liberal. Ideea circula, în mediile interesate, de prin 1895. O împărtășeau și unii intelectuali socialiști, așa-numiți generoși (Morțun [1], Diamandy, I. C. Atanasiu, frații Ion și Al. Radovici, Nădejde, Deodat Țăranu), ca și grupul poporanist. Tratativele în acest sens au fost duse de cîțiva ani la rînd cu Ionel Brătianu și alți lideri liberali. Urma să se găsească doar un moment reciproc util pentru oficializarea unei hotărîri de mult adoptate. (Nu ne propunem să urmărim aici toate detaliile actului de părăsire a Partidului Socialist de către unii dintre intelectuali. Pe noi ne interesează această convertire oficială numai întrucît se încrucișează cu istoria poporanismului.)

Stere — am repetat-o de mai multe ori — izbutise să impună ideea poporanistă nu numai printre tinerii săi aderenți. Cîștig de cauză recoltase și în discuțiile, numeroase, cu Sofia Nădejde. Aceasta, dacă luăm de bune mărturisirile lui Stere din *În preajma revoluției*, se declarase de acord să sprijine revendicările poporaniste. *Evenimentul literar* stă, de altfel, mărturie. Situația politică a lui Stere era ciudată. Nu era oficial membru al Partidului Socialist, dar vorbea (în *Evenimentul literar*) în numele acestuia, era de toți considerat drept socialist și în această calitate a și fost invitat la Congresul al II-lea al P.S.D.M.R. (aprilie 1894) [2] și chiar la ședința delegației permanente aleasă de congres. Era o figură populară și

---

[1] Într-un interviu din 1900, Morțun, după ce menționează condițiile care fac imposibilă existența unui partid socialist în România, declara : „Această constatare am făcut-o și dezbătut-o în sînul conducătorilor socialiști cu mai mulți ani înainte, și încă înainte de venirea liberalilor la putere, la 1895, sfătuisem trecerea noastră la liberali, ca apoi împreună să putem îndeplini condiția esențială a unei vieți politice sănătoase : aplicarea legilor" (*Adevărul*, din 15 februarie 1900).

[2] „În săptămîna Paștilor, un an după instalarea lui la Ciubărești, avu prilejul să plece la București pentru a asista la ședința congresului Partidului Socialist, care urma să se adune în Duminica Tomii în Capitală... Congresul socialist se adună în sala *Dacia*. Răutu ocupă un loc în galeria puțin populată, mai mult de adolescenți și femei — probabil din familiile congresiștilor..." (*În preajma revoluției*, vol. VI, p. 174, 177.)

prețuită. Cuvîntul și sfatul, adesea solicitate, erau ascultate și urmate. Nu se poate stabili exact (cu informațiile colectate pînă acum) momentul cînd Stere a perfectat înțelegerea sa cu Ionel Brătianu. Faptul s-a petrecut, probabil, prin 1896 sau 1897. Stere a relatat în al șaselea volum din *În preajma revoluției* această întîlnire, mijlocită de Petre Poni și Nicolae Gane, fruntași liberali ieșeni. Întîlnirea a avut loc la Iași, și tînărul Brătianu i-a propus intrarea la liberali, deși știa că este socialist. Brătianu i-ar fi propus să-și asume în gruparea pe care o conducea rolul necesar „de factor energetic, agent de progres în acel complex de forțe pe care m-aș putea rezema". Stere ar fi pus și el condiții : împroprietărirea țăranilor în urma unei „întinse exproprieri a latifundiilor" și lărgirea dreptului de vot, tot — bineînțeles — în folosul țăranilor. Condițiile au fost acceptate de ambele părți, și pactul de colaborare perfectat avea valabilitate limitată : „pînă la realizarea reformei agrare și electorale". Sigur că Stere a oferit o imagine *lui* favorabilă a acestei întîlniri hotărîtoare. Incontestabil e faptul că a devenit curînd sfetnicul lui Ionel Brătianu și că intrarea lui oficială în P.N.L. era o chestiune iminentă. Să admitem că Brătianu i-a încredințat „rolul factorului energetic" în gruparea sa menită să cucerească supremația în P.N.L.

Ceea ce nu a mărturisit Stere era faptul că asemenea conciliabule avusese tînărul Brătianu și cu alți tineri intelectuali socialiști. Morțun, Diamandy, Al. Radovici au fost și ei solicitați. Și, probabil, că și lor li s-au încredințat misiuni... energetice. De altfel, rivalitatea dintre Stere și grupul „elitei culte" socialiste din București era cunoscută. Ionel Brătianu, adevărat maestru al dominării prin crearea unor inimicități, a utilizat această rivalitate reală pentru a putea controla și mînui cum îi era necesar taberele de pe acum profilate ale grupării care peste doi-trei ani va intra, compactă, în P.N.L. Ba, se pare că tratativele cu grupul bucureștean care se bucura de mai multă prețuire din partea tînărului Brătianu, precedaseră întîlnirea cu Stere. Oricum, aceștia erau fruntașii (unii, ca V. Morțun, chiar deputați) unui partid, pe cînd Stere ocupa doar funcțiuni oculte. Morțun propusese oficial Congresului P.S.D.M.R. trecerea la liberali, unde — preciza el grandilocvent — „o să fac ceva mare

Scanned with OKEN Scanner

pentru țara asta". A fost atunci combătut de Nădejde într-o furtunoasă ședință intimă, care s-a prelungit pînă tîrziu după miezul nopții. La stăruința lui Nădejde, Morțun a cedat [1]. Important pentru el — date fiind angajamentele față de Brătianu — era să aducă după sine și pe ceilalți lideri socialiști. De vreme ce nu obținea aceasta, a fost nevoit să amîne înfăptuirea unei decizii irevocabile. În aceste condiții, e evident că, pentru Brătianu, Morțun și grupul său prezenta, poate, mai multă importanță decît cel al lui Stere.

Prin 1898, grupul bucureștean care se pregătea să părăsească Partidul Socialist se întîlnea, cu regularitate, sîmbătă seara cu stînga tinerimii liberale în reuniuni amicale. Era un improvizat cenaclu de dezbateri politice. M. Theodorian-Carada (nepotul lui Eugen Carada) povestește că la aceste reuniuni, la care și el a participat o dată, se discutau, de regulă, măsurile necesare reorganizării Partidului Liberal. Participanții erau : Ionel Brătianu, Al. Radovici, Emil Frunzescu, G. Saita, N. Coculescu, C. Băicoianu, V. Morțun, Dr. Angelescu ș.a. Toți aceștia, și ceilalți pe care îi reprezentau, indiferent de apartenența de partid, se considerau constituiți în „gruparea tinerimei generoase". Theodorian-Carada notează undeva că „rezultatul adunărilor de sîmbătă a fost intrarea în Partidul Liberal a foștilor socialiști : Stere, V. G. Morțun, Dr. Radovici, I. Nădejde etc." [2].

Ionel Brătianu se afla angajat, cum spuneam, într-o aprigă bătălie pentru putere. Avea sprijinul necondiționat al ocultei liberale, dirijată de puternicul (mai nimerit ar fi să spunem atotputernicul) Eugeniu Carada. Sturdza fusese acceptat ca lider al P.N.L., pentru că era bătrîn și lăsa fatal problema succesiunii deschisă. Manevra, de o abilitate calculată la rece, era cu adevărat magistrală. Instalarea lui elimina din cursă alte personalități care aspirau spre șefie (V. Lascar, E. Costinescu, Spiru Haret, P. S. Aurelian). Între timp, factorii interesați pregăteau ascensiunea tînărului Brătianu. Acțiunile acestea pentru reorganizarea partidului, sub lozinca

---

[1] Cf. Constantin Graur, *Din istoria socialismului român*, ed. a II-a, 1912, p. 32.

[2] M. Theodorian-Carada, *Efemeride*, p. 141.

atunci mult fluturată a inoculării unei seve noi, tinere și progresiste, făceau parte din recuzita utilizată pentru a demonstra necesitatea unui lider tînăr, cu vederi radicale. Cochetarea cu ideile reformatoare, atunci pe buzele tuturor, convenea de minune grupării lui Ionel Brătianu. Era dovada spiritului său novator, care trebuia să asigure partidului reînnoirea de program și tactică, atît de necesară politic. Evident, exagerațiile nu puteau fi îngăduite, fie și numai pentru a nu-i înspăimînta pe bătrînii partidului, sau grupările liberale, cu interese moșierești. Prudența, calculul și măsura guvernau activitatea de culise, ca și cea publică a grupării care se constituise. Și, negreșit, manevrată abil, aripa generoșilor socialiști reprezenta un util capital politic în aceste calcule complicate.

Nu vrem să spunem că gruparea lui Ionel Brătianu (ca și aceea a lui Haret) nu se gîndea cu seriozitate la planurile reformatoare și nici că generoșii socialiști abandonaseră, o dată cu părăsirea partidului lor, aceste idealuri revendicative. Ar fi greu de spus care dintre aceste două echipe ce tindeau spre contopire erau mai ferme în apărarea măsurilor reformatoare, deși e lesne de presupus că socialiștii au adus cu sine opinii mai solid construite. Nu e vorba, credem, de un calcul tactic, la unii, sau de un abandon ideologic, la alții. Dincolo de convingerile ideologice (care la unii erau temeinice și oneste), chiar interesul politic dicta afirmarea acestor măsuri revendicative. Altfel, noua grupare era lipsită de profilul ei particular, nediferențîndu-se cu nimic de altele rivale. Și doar marele atu al „grupului tînăr" era tocmai programul reformator care va regenera partidul și, implicit, structurile economico-sociale și politice românești.

Așadar, pertractările fuseseră încheiate. Rămînea în suspensie alegerea momentului pentru a-l oficializa. Un moment important (să-i spunem o etapă ?) în realizarea planului a fost reprezentat de alegerile comunale din Iași în anul 1898. Aici, în capitala Moldovei, socialiștii se bucurau de popularitate. În 1892, candidații socialiști au depus o listă separată la alegerile pentru consiliul comunal și avuseseră succes (au ieșit C. D. Anghel, I. Nădejde, Eug. Filipescu, Paleologu). Era un succes real,

Scanned with OKEN Scanner

care demonstra popularitatea și prețuirea grupării socialiste ieșene. Acum, în 1898, cînd lumea politică cunoștea înțelegerea intervenită între unii fruntași socialiști și gruparea lui Brătianu, oficialitățile liberale ieșene s-au gîndit că ar fi nimerit „să dea lovitura". Gh. Mîrzescu (bătrînul), după ce obținuse asentimentul „centrului" (sau, poate, că sugestia venise de undeva din birourile clubului central liberal), i-a propus lui C. Ghilimoglu (fost socialist în tinerețe) ca lista liberală pentru alegerile comunale să înscrie și numele unor socialiști. Evident, Ghilimoglu, deși socialist înscris în partid, s-a adresat lui Stere, care a acceptat. Dar cum oficial nu era socialist, nu putea decide. A cerut avizul conducerii partidului. (Se vede și din acest episod cu haz involuntar situația paradoxală a lui Stere ; fără a fi în partid, era considerat fruntaș al grupării socialiste ieșene și nimic nu se întreprindea, în planul politic, fără a fi în prealabil consultat. Chiar de socialiștii *de jure.)* Stere i-ar fi ținut emisarului socialist următoarea alocuțiune : „Ideea este acceptabilă. Eu nu sînt membru al partidului, dar nu pot lucra decît cu socialiștii. Concepția mea mă îndepărtează de conservatori și de junimiști și mă apropie de liberali. De aceea socot că e bine ca Ion Nădejde să convoace la Iași o întrunire intimă a prietenilor voștri, care să studieze chestiunea și să hotărască." Consfătuirea s-a ținut într-una din sălile hotelului „Traian" și au participat Nădejde, Gherea, frații Radovici, Many, G. Diamandy, Const. Crupenski, Gr. Vasiliu (mai tîrziu devenit șeful organizației liberale din județul Tutova), C. D. Anghel și alții. Stere, și el prezent, ar fi avut cuvîntul decisiv. Au fost discuții încinse și încrucișări violente de opinii. Potrivnic era Gherea, iar Nădejde, conciliant, a sfîrșit prin a se supune majorității. S-a convenit asupra unui cartel cu liberalii la *aceste* alegeri, cu condiția expres formulată a neacceptării nici unei demnități oficiale de către candidații socialiști.[1] Aceștia, în eventualitatea

[1] Iată o propoziție caracteristică din manifestul Partidului Socialist lansat cu ocazia acestor alegeri : „În ziua de 1 noiembrie deci, muncitorimea conștientă și cetățenii luminați, cari iubesc libertatea și se îngrijesc de interesele lor, să nu pregete un moment și să voteze lista care le garantează o stare mai bună".

Scanned with OKEN Scanner

alegerii lor în calitate de consilieri, trebuiau să îndeplinească numai oficiul util de „simpli controlori ai acțiunei edilitare de la Comună". Stere a acceptat și el această formulă [1]. Dar odată ales în Consiliul Comunal ieșean (în noiembrie 1898), încalcă înțelegerea și acceptă funcțiunea de prim-ajutor de primar (primar era N. Gane). E drept că avea scuza de a nu fi membru al partidului. Dar acceptase, formal, termenii unei înțelegeri și dator era să o respecte. Vor fi intervenit cine știe ce calcule de culise, grăbind o decizie care anunța altele, mult mai grave. Stere reedita, la o altă scară, cazul lui Al. Radovici, care în 1897—1898 a fost primar al Ploieștilor, ales pe lista național-liberală. Dar Radovici declarase că se consideră numai „împrumutat liberalilor" și alegerea lui era datorată mai ales poziției tatălui său în urbea Ploiești, ca mare comerciant. Nu era vorba încă de un preludiu al contopirii cu liberalii. De altfel, cartelări între socialiști și liberali pe plan local mai avuseseră loc și în orașele Galați și Bîrlad. De funcțiuni oficiale nu fusese vorba în aceste orașe. Pe cînd episodul alegerilor comunale ieșene din 1898, cu tot ceea ce a semnificat în consecință, a fost considerat de unii drept primul act în procesul fuziunii generoșilor cu P.N.L. Poate pentru că a precedat cu cîteva luni fuziunea propriu-zisă.

Evenimentele se precipitau, și protagoniștii nu mai puteau să aștepte. La sfîrșitul anului, criza era în creștere și generoșii erau nerăbdători să-și onoreze angajamentul față de Brătianu. Voiau poate să intre la liberali atîta vreme cît mai sînt la putere. Pentru a se adopta o decizie, s-a convocat o consfătuire la București. Faptul e dezvăluit, printre altele, de scrisoarea lui Gherea din 21 decembrie 1898 către I. C. Atanasiu, pe care o reproducem în notă [2]. Consfătuirea programată a avut loc într-o atmosferă încordată. A fost furtunoasă, ca mai

---

[1] C. Săteanu, *Cine a propus trecerea socialiștilor la liberali. Interviu cu d. C. Ghilimoglu*, *Adevărul*, an. 49, nr. 15.814, din 8 august 1935.

[2] „Dragă Atanasiule, Iartă-mă că nu ți-am răspuns la cartea ta poștală și la trimiterea banilor (necesari pentru lichidarea datoriilor care grevau *Lumea nouă*, n.n.) Știi neajunsul meu că sunt foarte prost corespondent. Ai primit probabil o scrisoare de la Morțun, prin care te invită pe tine, Țăranu și Damian la Bucu-

toate discuțiile din acest „sfîrșit de etapă". Opiniile erau divergente. Generoșii voiau pur și simplu desființarea partidului și trecerea lor in corpore în P.N.L. Gherea, istovit de atîtea conciliabule și convins că rezistența sa nu-i va împiedica pe „amici" să-și pună planul în aplicare, a propus o soluție de compromis. Anume ca cei care doresc să părăsească Partidul Socialist s-o facă individual, fără ca aceasta să compromită ființa partidului ca organism unitar. (Aceeași opinie o va susține și în suita de articole publicate în *Adevărul* din 1900 sub pseudonimul *Un vechi socialist.)* Evident, generoșii nu puteau accepta o asemenea soluție. Își asumaseră, probabil, anumite angajamente lichidatoriste față de Brătianu. Și apoi chiar interesul lor de oameni politici dicta o asemenea poziție intransigentă. Pentru că una era să intre individual într-un partid și alta ca o grupare omogenă. Șansele lor politice ar fi fost în această de a doua alternativă infinit mai mari. De altfel, repetăm, aceasta îi convenea și grupului Ion I. C. Brătianu, care țintea să se prezinte în lume drept centrul tinerimii intelectuale de stînga. În această ipostază atrăgătoare, putea înfrunta cu succes aripa sturdzistă, pe cea flevistă, pe cea a lui P. S. Aurelian și, mai ales, pe cea haretistă.

Întrunirea fruntașilor socialiști din decembrie 1898 nu a recoltat deci rezultatele așteptate de dizidenți. Soluția propusă a fost convocarea unui congres care să se pronunțe asupra unei hotărîri necesare. Congresul proiectat nu a fost, bineînțeles, pregătit cum se cuvenea, potrivit prevederilor statutare. Totul s-a derulat în grabă și cu o nedisimulată părtinire în convocarea delegaților, care, în destule centre, nici nu au fost aleși, ci cumva

---

rești, unde are să se ție un fel de întrunire intimă pentru a discuta criza prin care trece Partidul Socialist. Trebuie să veniți negreșit, dar negreșit, și dacă s-ar întîmpla că Țăranu și Damian nu pot veni, în orice caz tu trebuie să vii *fără doar și poate, dar absolut fără doar și poate.* La această întrunire au să vie Stere, Crupensky, Diamandy, Radovici, Nădejde, Morțun, eu etc. Nu-ți scriu nimic nou, pentru că vom vorbi personal cînd ne vom vedea. Vineri seară trebuie să plecați din Galați, ca sîmbătă dimineață să fiți la București. La revedere, dar. Arată scrisoarea asta lui Țăranu și Damian. Te îmbrățișez frățește pe tine și pe Țăranu. Al vostru, C. Dobrogeanu-Gherea." (Cf. I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă*, p. 336—337.)

Scanned with OKEN Scanner

numiți. Înaintea Congresului, la 21 februarie 1899, I. Nădejde părăsește oficial partidul, faptul fiind anunțat într-o declarație expresă în *Lumea nouă* [1]. Era o veste întristătoare, expresie elocventă, ea însăși, a crizei în care aduseseră partidul unii dintre fruntașii săi. Era o atmosferă încărcată, iar peste paginile organului socialist se instăpînise un aer înghețat. Cei hotărîți să nu cedeze apărau dîrz pozițiile asaltate. (Memorabil a rămas articolul lui Al. Ionescu, *Suntem și rămînem !)* Încrucișările polemice mai încălzeau scurt, prin scîntei fulgerătoare, foile *Lumii noi*. Dar și de aici veneau semne sigure că sosise vremea dezlegărilor.

Congresul a avut loc la 10—12 aprilie 1899. Unii dintre fruntași nu au fost prezenți (Gherea, Nădejde, Sofia Nădejde, gălățenii Deodat, Țăranu și I. C. Atanasiu). Din capul locului, Diamandy propune să se înscrie pe ordinea de zi chestiunea rațiunii de a fi a partidului. Cum propunerea e acceptată, Diamandy își dezvoltă și își argumentează propunerea într-un lung discurs ce utiliza clișeele știute. Importantă era numai concluzia. După ce demonstrase stăruitor că datoria socialiștilor e de a lupta pentru întărirea burgheziei și a partidului ei, cerea cu parapon : „În concluzie, eu vreau transformarea P.S.D. în partid progresist, democratic, atrăgînd în rîndurile noastre tot ce are burghezul mai bun, și mai tîrziu acestui partid i se va opune un partid cu adevărat socialist, după ce țara va fi democratizată". Șiretlicul lui Diamandy nu a prins. Replica i-a fost dată imediat. Dar a doua zi a intervenit „oratorul partidului", Vasile Morțun care, la capătul unei alte ample cuvîntări, propune și el o „mică" schimbare a titulaturii partidului. Oscila între

---

[1] În această declarație, care e de fapt o amplă motivare a deciziei sale, dincolo de accentele de dramatism autentic încercate de un om care părăsea o cauză cu care se identificase timp de două decenii, aprecierile sînt, destule, eronate și defetiste. Oricum Nădejde se deosebea de ceilalți generoși, fie și numai pentru că se jena să ceară, oficial, desființarea partidului. „Partidul trebuie să se organizeze din nou și să-și hotărască tactica pe viitor, dar *eu* nu mai pot fi omul situației. Trebuie la împrejurări noi și oameni noi ; iată de ce mă retrag și conduc treburile partidului, numai pîn' ce se vor lua toate măsurile menite a regula situația. Firește că asta trebuie să se facă fără nici o întîrziere." *(Retragerea mea*, în *Lumea nouă*, 21 februarie 1899.)

Scanned with OKEN Scanner

„Partidul Muncitorilor“ și „Partidul Național-Democrat“ Se votează cu majorități hilare (16 voturi contra 7) două moțiuni (una Morțun, alta Diamandy), ambele semnificînd în fapt lichidarea partidului. Cum imediat se anunță demisia din Congres a celor ce nu acceptau desființarea partidului și respingeau chiar ideea luării în discuție a unei asemenea chestiuni vitale („...am fost trimiși în congres pentru a reorganiza Partidul Social Democrat, nu a-l distruge“), situația congresiștilor lichidatoriști devenise imposibilă. Hotărîrile adoptate cu atîta greutate stăteau acum sub semnul ridicolului.

Pentru salvarea aparențelor, Morțun și ai lui propun, ingenios, o soluție de compromis. Unica, de altfel, posibilă : convocarea unui nou congres care va rediscuta chestiunea, adoptînd hotărîrile care — spera Morțun — îi vor fi favorabile. Congresul se amînă deci pentru 27-29 iunie. O amînare în care chiar cei ce o propuseseră nu credeau. Ei se îndreptau decișii spre ținta pe care și-o aleseseră mai de mult. Nu era o plecare triumfală, nu izbutiseră — cum doreau — să înjghebeze, oficial, un partid al lor, pe care să-l aducă drept zestre în P.N.L. Opoziția dîrză a celor rămași credincioși idealurilor socialiste făcea imposibilă o mutație atît de radicală. Au renunțat deci la obținerea unui triumf deplin, mulțumindu-se cu faptul că, oricum, plecau spre liberali cu un grup compact de cîteva zeci de „generoși“, foști socialiști, pentru a se înfrăți cu tinerimea tot... generoasă din Partidul Liberal.

Actul retragerii fusese, în fapt, încheiat. Era acum necesară găsirea unui moment favorabil pentru a-l oficializa și legaliza. Se pare că forțele liberale ostile tînărului Brătianu făceau destule greutăți asimilării socialiștilor convertiți. Aceasta nu, firește, pentru că nu credeau în lealitatea convertirii, ci pentru că socoteau periculoasă fortificarea grupului Brătianu. S-a petrecut însă un eveniment cu deosebire favorabil lor, care a și contribuit, probabil, la hotărîrea generoșilor de a grăbi părăsirea partidului. La 31 martie 1899, guvernul prezidat de Dim. Sturdza este silit să demisioneze. Sturdza devenise odios opiniei publice pentru politica sa duplicitară în problema transilvană. Suspendase stipendiile acordate școlilor române din Transilvania (ceea ce în-

Scanned with OKEN Scanner

semna o lovitură puternică administrată luptei culturale a mișcării politice românești), erau încurajați exponenții tendințelor pasiviste din cadrul P.N.R. și, colac peste pupăză, îl decorase (dintr-o eroare) pe unul dintre prigonitorii fruntașilor politici români, hulitul Ieszensky Sándor. Împotriva lui Sturdza se coalizează gruparea drapelistă din P.N.L. și conservatorii. Oricît ar fi dorit Carol I să-l păstreze în fruntea guvernului, Sturdza a trebuit să cedeze puterea grupării conservatoare condusă de G. Gr. Cantacuzino-Nababul. Situația lui Sturdza era foarte gravă. Nu era vorba de o obișnuită cesiune de putere. Fostul premier care deținea și calitatea de lider al partidului era atît de compromis, încît se părea că unica soluție ce se impune e renunțarea definitivă la activitatea politică. Calificativul de „trădător" sau cel de „vîndut" era pe buzele tuturor. Dar bătrînul om politic se încăpățîna să rămînă pe poziții. Dacă rosturile grupării lui Ionel Brătianu ar fi fost de ajuns de consolidate, se putea forța acum cucerirea conducerii partidului. Lucrurile nu stăteau însă deloc astfel, și gruparea lui Sturdza și cea a lui Brătianu-junior se angajează într-o campanie comună pentru recucerirea opiniei publice, care însemna în egală măsură și stăvilirea aspirațiilor spre șefie a grupării drapeliste revenită, finalmente, în partid. Apoi, în joc era chiar prestigiul P.N.L., atunci destul de grav șifonat.

A fost organizată, în consecință, o istovitoare campanie de lămurire. După un plan alcătuit aproape militărește, țara a fost străbătută în lung și în lat. Toate orașele, mai mari sau mai mici, au avut parte de întruniri publice la care veneau de regulă Sturdza, Brătianu și alți fruntași din toate generațiile. Liderii locali deveneau și ei oratori ad-hoc. Seara (aceste întruniri erau programate de obicei duminica), invariabil se organiza un banchet la care se rosteau toasturi, adică noi discursuri. În această campanie au avut prilejul să se distingă și unii dintre socialiștii convertiți. În orașele mai mari (Ploiești, Iași, Galați, București), foștii socialiști au fost îngăduiți să înalțe și ei o osana compromisului lider liberal. În situația în care se afla acum, Sturdza nu avea de ales. Sprijinul și lauda erau extrem de utile, ori de unde veneau.

Scanned with OKEN Scanner

Potrivit aprecierii lui Brătianu, momentul înregimentării sosise. Cum banchetele se ţineau lanţ, s-a apelat la această modalitate ridicată acum la rangul de... factor politic. Brătianu a dispus organizarea unui mare banchet la Bucureşti în cinstea lui Sturdza (de care destui se îndoiau). Discursurile pe care *trebuiau* să le rostească socialiştii convertiţi aveau — sugerase Brătianu — o dublă semnificaţie : să preamărească lealitatea patriotică a lui Sturdza şi să anunţe opiniei publice înregimentarea foştilor socialişti. Banchetul a avut loc în seara zilei de 9 februarie 1900 în sala Liedertafel din Bucureşti. Ucazul era ca toţi socialiştii convertiţi să ia parte, indiferent dacă vor lua sau nu cuvîntul. Convocări urgente şi cu ton ultimativ au fost repezite spre cei solicitaţi [1].

Banchetul politic a avut loc şi au luat cuvîntul exponenţi ai tinerilor liberali din toate grupările, ca şi, evident, unii dintre bătrîni : N. Coculescu, D. A. Sturdza, Spiru Haret, Ion I. C. Brătianu, M. Corbescu, G. D. Palade, N. N. Săveanu, G. Dragu, Marin Dumitrescu, M. Pherekyde, Gr. Macri. Din partea foştilor socialişti au cuvîntat Morţun, I. G. Radovici, Const. Stere. Semnificativ pentru declaraţia de adeziune este discursul lui Morţun : „Venim în rîndurile voastre să luptăm alături de voi, lupta sfîntă şi măreaţă, pentru respectul, pentru domnia legilor, pentru respectul libertăţilor publice, pentru respectul drepturilor cetăţeneşti. Venim în rîndurile voastre nu mînaţi de seci ambiţiuni, nici călăuziţi de meschine interese personale, ci venim după o lungă şi chibzuită judecată, ca împreună să apărăm moştenirea sacră a eroicei generaţiuni astăzi nesocotită, pîngărită,

---

[1] Cunoaştem invitaţia trimisă de Morţun lui I. C. Atanasiu. Tonul ei trădează zelul şi neliniştea noilor liberali de a-şi vedea situaţia clarificată. „Atanasiule dragă, miercuri, 9 seara, în sala Liedertafel, tinerimea liberală din Bucureşti a hotărît să dea un banchet politic în cinstea d-lui D. A. Sturdza, ca răspuns la acuzaţia de trădare naţională ce i s-a adus de conservatori şi la soluţiunea ce au dat în chestiunea rentei şcoalei de la Braşov. E absolută nevoie să fii faţă atît tu, cît şi Deodat. Din toate punctele de vedere, absenţa voastră ne-ar face rău. Trebuie să ne arătăm soldaţi gata de luptă şi să ne manifestăm cu această ocaziune. Dacă ţii la prietenul tău, nu trece cu vederea această chemare şi veniţi numaidecît. Sunt însărcinat din partea comitetului de organizare să vă invit pe amîndoi. Vă aştept şi vă sărut ca frate, V. G. Morţun." (Cf. I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 304—305.)

Scanned with OKEN Scanner

astăzi primejduită. Venim cu inimă curată și cu nestrămutată hotărîre să luptăm din toate puterile pentru întărirea Partidului Liberal." În același spirit a vorbit și Stere. Adeziunea publică era legalizată. Cum actul „s-a consumat" la un banchet, cronicarii zeflemiști notau cu haz că înțelegerea s-a perfectat „la un pahar cu vin". Reuniunea și semnificația ei au fost obiectul multor comentarii. Foarte multe reprobau gestul foștilor socialiști. Murmure de împotrivire s-au făcut auzite și în tabăra liberală. Se pare că nici influentul Carada nu a fost tocmai mulțumit. Dar nu de primirea noilor prozeliți, cît de forma adeziunii. I-ar fi spus nepotului său : „...S-a făcut o greșeală mare. Au primit în partid pe socialiști, fără măcar a le cere să renunțe categoric la idealul lor."[1] O opinie aproape asemănătoare exprima Paul Zarifopol mai tîrziu, cînd într-un articol scrie : „...socialiștii noștri s-au liberalizat fără a spune partidului părăsit de ce l-au părăsit, nici celui nou de ce l-au îmbrățișat"[2].

Aprecierea tardivă a lui Zarifopol deși pe alocuri exagerată, surprinde o stare de fapt : echivocul situației foștilor generoși. Au acceptat (la dorința lor sau li s-a impus ?) timp de aproape un an o stare evidentă de provizorat. Oficial nu părăsiseră încă partidul din care făcuseră parte, dar nici nu intraseră în partidul pe care acum îl revendicau drept al lor. A fost o jenantă situație de interregn, în care vreme au suportat nu puține umilințe, injurii și zeflemele. Dar să fim drepți : provizoratul, cu tot ceea ce presupunea, putea fi curmat dacă generoșii nu ar fi fost, cei mai mulți, cum se spunea atunci, oameni de principii, dominați de scrupule. Fără această „povară", abjurarea publică putea deveni o realitate... Atunci apele s-ar fi așezat în noua matcă și totul intra în normal. Dar abjurarea vechilor convingeri nu intra în vederile și în practica lor. Nici cei mai versatili dintre ei (să-i numim pe Morțun sau Diamandy) nu puteau semna un asemenea act. Platforma pe care se așezaseră cîțiva ani era inadecvarea socialismului în condițiile date și necesitatea acomodării idealurilor militante pentru de-

---

[1] M. Teodorian-Carada, *op. cit.*, p. 141.
[2] Paul Zarifopol, recenzia la *Din istoria socialismului românesc* de Const. Graur, în *Adevărul*, 15 octombrie 1930.

Scanned with OKEN Scanner

săvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice. Continuau să se considere deci... „revoluţionari" şi stabileau o continuitate militantă în slujba unor principii care, spuneau, le erau dragi. Nu era un abandon al idealurilor pe care le vehiculau din frageda juneţe, ci o adaptare a acestora la nevoile imediate, imperative ale timpului. Aceste imperative odată înfăptuite, s-ar fi creat şi condiţiile pentru o renaştere a mişcării socialiste. Anume calcule politiciniste trebuie să fi contribuit la fixarea atitudinii. Dar acestea nu au fost exclusive şi, la unii, nici măcar nu au prevalat. Poporaniştii au fost printre aceştia din urmă.

Pare paradoxal, dar nu puţini dintre poporanişti erau conştiinţe leale. Se considerau în continuare ca împărtăşind idealuri socialiste (vezi scrisoarea lui Ibrăileanu către Gherea din 1905), nesfiindu-se să afirme că „singura" deosebire dintre ei, care au plecat, şi cei care au rămas e calea şi modalitatea înfăptuirii în perspectivă a aceloraşi principii. Şi aceasta o spunea Ibrăileanu nu numai în 1899, ci în 1905, şi nu unui neprevenit, ci chiar lui Dobrogeanu-Gherea. Iar în cazul lui Ibrăileanu, nu poate fi vorba de o declaraţie fariseică, ci de o convingere intimă, la care avusese vreme — destulă — să mediteze. Poporaniştii, repetăm, au intrat în P.N.L. cu convingerea expresă, limpezită după îndelungi dezbateri, că în acest fel puteau contribui la înfăptuirea unor revendicări istorice ce nu mai sufereau amînare. Intrarea lor în noua formaţiune politică a fost — nu li se poate refuza această recunoaştere — condiţionată, destul de clar, de acceptarea acestor puncte de vedere (să le numim convingeri ?) şi de anume garanţii că vor fi apărate şi înfăptuite. Că aceste revendicări coincideau atunci cu unele dintre punctele programatice ale tinerimii liberale e adevărat. Dar e în firea lucrurilor ca alianţele politice să se perfecteze între grupări care au *într-un anumit moment* puncte de vedere asemănătoare.

Ştim prea bine că actele politice nu pot fi evaluate după intenţiile celor ce le înfăptuiesc. Importantă e judecata istoriei care numai ea poate stabili utilitatea şi justeţea unor asemenea decizii. Examinate din această perspectivă, sînt greu de acceptat justificările poporaniştilor. De altfel, asemenea aprecieri lucide au fost formulate în epocă de fruntaşii şi teoreticienii socialişti (Ghe-

Scanned with OKEN Scanner

rea, Racovski, Otto Călin), care, marxişti autentici, beneficiau de posibilitatea unei înţelegeri superioare (în comparaţie cu aceea a poporaniştilor) a dinamicii sociale. Există chiar un text semnat de Gherea, ce-i drept, în 1909, care fixează opinia sa despre convertirea generoşilor. E inserat în răspunsul său la scrisoarea deschisă a lui Ibrăileanu şi e aici atîta înţeleaptă bună-credinţă şi luciditate, încît e greu să nu fie acceptată integral. „...Dar pe d-ta, dragă domnule Ibrăileanu... te preocupă o problemă morală, *un état d'âme*, cum ar zice francezul. Mă întrebi mereu şi cu insistenţă cum cred : dv., cari aţi trecut la Partidul Liberal, v-aţi condus oare de un interes meschin, sau aţi avut intenţiune de a face binele? Şi îmi ceri răspuns la această întrebare, nu numai pentru d-ta, dar şi pentru istoricul viitor. Ei bine, îţi răspund foarte lămurit : din principiu, sînt, firește, împotriva unor asemenea treceri — acuma, barem, după cîte s-au petrecut şi în străinătate şi aici, toată lumea vede unde duc ele —, dar cred că unii, ba cred chiar că mai mulţi dintre cei care au trecut la liberali au avut intenţii bune, intenţii de bine, nu de rău. De cît crezi serios, d-le Ibrăileanu, că istoricul viitor se va mulţumi cu cercetarea intenţiilor dvs. ? O, nu ! El nu va cerceta intenţiile, ci activitatea dvs. ; el nu va întreba numai cu ce intenţii aţi trecut în Partidul Liberal, ci va întreba, mai ales, ce-aţi făcut în acest partid. Aici e aici." [1]

Iar istoria şi-a rostit într-adevăr decizia. Şi ea nu le este favorabilă poporaniştilor.

3. Campania liberală din opoziţie nu avea să se prelungească mult. Cele două guvernări conservatoare (Gh. Gr. Cantacuzino şi P. P. Carp) se vor încheia la 13/26 februarie 1901. A doua zi, Sturdza, chemat la Palat, primeşte o nouă învestitură prezidenţială. Era al douăzeci şi nouălea guvern de la Constituţia din 1866. P.N.L. era acum mai puţin divizat. Fleviştii trecuseră în Partidul Conservator, iar din gruparea drapelistă au luat drumul conservatorilor unii lideri ca Delavrancea şi P. Grădiş-

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Răspuns la scrîsoarea deschisă a d-lui G. Ibrăileanu*, *Adevărul*, XXI, nr. 7294, din 25 decembrie 1909.

teanu. În jurul lui P. S. Aurelian, rămîne o mică grupare lipsită de forţă, care se pacifică, acceptîndu-l pe Sturdza. Puternic, cu mari şi îndreptăţite speranţe era grupul tînărului Brătianu. Deocamdată, oficial, Sturdza pare atotputernic. O dovedeşte, printre altele, şi repartizarea portofoliilor ministeriale. Guverna, de fapt, peste tot prin interpuşi. Deţinea preşedinţia şi Externele, era ad-interim la Război şi în 1902 a fost — prin demisia lui Pallade — şi ad-interim la Finanţe. La unele departamente, conducea prin interpuşi (B. M. Missir, la Agricultură, Industrie şi Domenii, Finanţe-Pallade, Haret la Instrucţie şi Culte etc.). Ion I. C. Brătianu îşi reia portofoliul — deţinut şi în trecuta guvernare —, cel al Lucrărilor Publice, iar din 1902 este şi ad-interim la Externe.

În noul parlament liberal, au fost „aleşi" pentru prima oară foşti socialişti ca deputaţi. Morţun mai fusese deputat. Dar Stere şi Georges Diamandy trăiau clipe inedite. Dezbaterile Camerei se deschid la 15 noiembrie, şi Stere e repartizat în secţiunea a V-a, ca unul din cei doi secretari ai acestei secţii. Primise deci, ca să spunem aşa, şi o funcţiune oficială. Situaţia celor trei deputaţi pare să nu fi ieşit din zonele echivocului. Vechea lor apartenenţă politică, pe care nu înţelegeau să o dezavueze, dădea loc la interpertări nedorite. Opoziţia întotdeauna gata să speculeze slăbiciunea sau erorile adversarului majoritar utiliza cînd avea nevoie (dar cînd nu avea nevoie ?) aceste tare. Aşa se face că în destule discursuri s-a bătut monedă pe socialismul celor trei deputaţi, cu aluzii străvezii privind îndatoririle lor politice. Chiar atunci cînd se recunoştea schimbarea intervenită în condiţia lor politică, se apela tot la vechile lor convingeri socialiste. O săgeată bine construită din acest punct de vedere a trimis spre banca majorităţii Const. Mille, şi el deputat, dar independent (s-a ales cu ajutorul membrilor fostelor cluburi socialiste). Vorbind despre necesitatea acordării votului universal, cerea foştilor socialişti acum deveniţi liberali să apere această revendicare ca şi în trecut. „Eu — spunea Mille — aş fi, firește, foarte bucuros ca ceea ce s-a întîmplat atunci cînd socialiştii erau în opoziţie *să se întîmple azi, cînd socialiştii sînt în sînul dvs.* Aceşti tineri, cînd au venit la dvs., au făcut aceasta nu pentru a mări numărul, căci acesta nu vă lipseşte, ci

pentru a aduce cu dînșii în Partidul Liberal sufletul lor generos, viața lor sacrificată pentru binele obștesc, energia lor de oameni cari au știut să lupte cu restriștea, fără a-și schimba ideile. Acum, în rîndurile majorității, sînt atîția tineri cari au sperat să aducă idealul lor la îndeplinirea pe altă cale și cari azi, văzînd că nu mai pot urma această cale, au venit în rîndurile dv., sperînd cel puțin să aducă la îndeplinire acele reforme cari sînt și în programul dvs."[1]

Elogiul, și el nu fără scop, abia învăluia aprecierea echivocă („cînd socialiștii sînt în sînul dvs.", „fără a-și schimba ideile", „idealul lor..." etc.). Situația era jenantă pentru că amenința să readucă în discuția publică o chestiune pe care și convertiții și cei ce-i primiseră o voiau clasată. Stere și-a asumat responsabilitatea unei puneri la punct, care să curme echivocul și să preîntîmpine alte nedorite speculații : „Cred că dl. Mille, atunci cînd s-a adresat la socialiștii liberali, sincer nu și-a dat seama că într-un Partid Liberal nu mai pot fi socialiști. Cred asemenea că d-sa a fost sincer și convins făcînd apel la acești foști socialiști și n-a voit să recurgă la un truc de politician, crezînd că va pune într-o situațiune dificilă pe unii dintre noi !... Dar, d-lor, nu voi face polemică și țin să fac o declarație francă și leală : am fost, sînt și rămîn partizan al votului universal ! Am intrat în Partidul Liberal, care are această reformă înscrisă în programul său, avînd credința fermă că acest partid, și numai el, va putea realiza acest ideal... Am intrat în Partidul Liberal și totdeodată în politica militantă ca un om matur care-și dă seama de valoarea actelor sale și de consecințele lor... Am intrat în Partidul Liberal după un adînc examen de conștiință... etc., etc." [2] Răspunsul era ferm și se voia definitiv. Cu toate acestea, nu a închis dosarul, mereu reluat în dezbatere. Și în 1909—1910, procesul era redeschis (nu numai de către Mille sau Fagure și Const. Graur, dar și de către Gherea). De astă dată, a intervenit Ibrăileanu, tot atît de ferm, dar parcă mai

---

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea ordinară 1901—1902*, nr. 10, 30 noiembrie 1901, p. 33—34.

[2] *Op. cit.*, p. 35.

iritat că o afacere încheiată își prelungește ecourile, tîrziu, peste ani [1].

Dar să revenim la debutul de parlamentar al lui Constantin Stere. Deși trădînd încordare emotivă justificată, scuzîndu-se în cîteva rînduri că e lipsit de experiența necesară unui orator parlamentar, discursul lui Stere a fost magistral. Magistral deopotrivă ca substanță, compoziție și ton. Știindu-se „bănuit" de socialism, a eliminat din aprecieri și considerații tot ce putea duce la asemenea interpretări. A fost poate *și din această cauză* un discurs extrem de moderat, încît s-a pus în situația de a i se aduce reproșuri... de la stînga, formulate însă, neobișnuit, de conservatorii Carp și Marghiloman. A dezvoltat un credo aproape tradiționalist, de partizan al micii agriculturi și al economiei comunitare, s-a ridicat împotriva industriei și a industrializării, a condamnat capitalul străin și „cîntecul de sirenă" al căii capitaliste, nepotrivite pentru noi. Singurele revendicări a căror formulare și-a îngăduit-o erau legate de acordarea votului universal și îmbunătățirea soartei populației rurale. Dar și în acest caz nu s-a aventurat departe, pășind atent aproape de programul lui Ionel Brătianu. Oricum însă prevederile programatice poporaniste care justificau, în ultimă analiză, trecerea la liberali au fost afirmate. E drept că prudent și moderat, dar cu o anume claritate,

---

[1] „Ce însemnează — scria Ibrăileanu — paranteza asta făcută în Partidul Liberal «tinerii generoși». Poate să fie în acest partid mai multe curente ca-n *orice* partid, dar este Partidul Liberal un conglomerat de partide...? Ai auzit d-ta de un club «tînăr generos» și de un altul «bătrîn liberal», fiecare cu programul, statutul, președintele și comitetul lor? Iubite d-le Gherea, noi sîntem *liberali* pur și simplu. Se poate ca între noi «foștii» să fie mai multă asemănare, ca unii ce am avut o educație comună mai îndelungată...

Noi sîntem solidari cu trecutul și prezentul Partid Liberal. Meritul ca și demeritul faptelor acestui partid ni-l însușim pe de-a întregul. Dacă partidul face o faptă bună, ne simțim mîndri; iară dacă face una greșită, *chiar dacă noi «foștii» am fost în contra acelei fapte*, ne luăm partea de răspundere și de merit. Și dacă s-ar întîmpla ca acest partid să facă mai mult rău decît bine, atunci, *ca orișicare alt membru conștient din partid*, știu ce mi-ar rămîne de făcut, fără să am nevoie de lecții din afară." (G. Ibrăileanu, *A treia scrisoare deschisă către dl. C. Dobrogeanu-Gherea*, *Viitorul*, IV, 773, 13 [23] ian. 1910.)

Scanned with OKEN Scanner

care semnala convingerea. Apoi întregul discurs era agrementat cu citate din sociologi și juriști de renume, cu o reală capacitate de analiză a fenomenului social care îl trăda pe sociologul de întinsă cultură, și totul spus cu o știință retorică nebănuită la un gînditor. A fost ascultat cu atenție și considerație, numeroși oratori citîndu-l apoi fie aprobator, fie pentru a se delimita de opiniile sale.

Impresia generală era excelentă. A fost felicitat nu numai de colegii liberali, dar și de conservatori. P. P. Carp, unul dintre cei mai cultivați deputați (chiar dacă profesa convingeri politice retrograde), i-a adus un elogiu mișcător de pe tribuna parlamentului : „Am simțit cu toții o plăcere intelectuală auzindu-l. Am avut acel simțămînt care-l are oricine ce, aflîndu-se într-o odaie, cu atmosfera viciată, deschide fereastra și un curent de aer nevinovat vine de-i răcorește plămînii înăbușiți." Și după ce din nou „exprima plăcerea față cu talentul d-lui Stere", nu uita să plaseze, ca adversar al liberalilor ce era, înțepătura : „d. Stere, cred, în numele tineretului generos, a lăsat la o parte ideile socialiste și se mulțumește cu sufragiul universal" [1]. Discursul lui Stere a fost nu un debut, cît o consacrare. A mai luat cuvîntul de cîteva ori. Fie pentru a răspunde unor adversari (Carp, M. Vlădescu), fie în intervenții de rutină. Impunea de fiecare dată. Din cuvîntul debutantului se contura linia matură a omului politic de pe acum deplin format. A unui om politic cu convingeri tăiate din material dur, neînfricat, cu prestigiu cucerit și, poate, cu viitor.

Dar succesul de parlamentar al lui Stere nu însemna deloc și netezirea drumului spre înfăptuirea convingerilor sale. A pledat pentru reforme democratice, el și ceilalți doi generoși. În același spirit, dar despovărat de prudențele prescrise unui politician de partid, a vorbit și „independentul" Const. Mille. Despre aceste reforme a vorbit, evident în termeni foarte generali, și Ion I. C.

---

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, *vol. cit.*, p. 45. În același fel s-a rostit și Al. Marghiloman : „...Poți să nu aprobi concluziile d-lui Stere, poți să te înscrii în fals în contra teoriilor d-sale, dar este imposibil să nu recunoști că ele solicită examenul și provoacă discuțiunea din care poate ieși o lumină." (*Ibidem*, p. 73.)

Brătianu, ca și alți parlamentari din gruparea sa. Dar aceste proiecte nu erau de fel agreate de Sturdza și gruparea sa. Nu numai pentru că acceptarea lor însemna o recunoaștere a forței grupului rival. Dar și pentru că pur și simplu Sturdza și ai lui se străduiau să temporizeze măsuri care vor trebui înfăptuite, cîndva, mult mai tîrziu. Deocamdată, sînt alte îndatoriri, mult mai grave și mai presante. Era vorba de consecințele crizei economice și financiare din 1899—1900, care au contribuit, printre altele, la demisia guvernului P. P. Carp. Fără îndoială, dificultățile invocate de Sturdza erau reale. Dar rezolvarea lor nu presupunea deloc — cum dorea primul ministru — amînarea *sine die* a reformelor democratice: „Dar ca să se pună în practică votul universal trebuie să se schimbe Constituțiunea; pentru schimbarea Constituțiunii, trebuie să se convoace o Constituantă care va avea a vota reforma electorală. Dar în această lucrare și frămîntare a reformei electorale care va ocupa și preocupa pe toți cetățenii, ce se face cu situațiunea grea a tezaurului public, cu dificitul neacoperit, cu creditul public încă slăbit? Ce facem cu nevoile cele mari care...? Cum merge atunci cu fluierătura doinei frumoase a votului universal? Nu e doină amăgitoare? Nu e cîntec amețitor de sirenă? Ce să facem? Să facem ceea ce a făcut Ulise cînd a trecut cu corabia pe lîngă insula farmecelor... Să nu ne clintim de pe tărîmul sănătos pe care ne aflăm."[1]

Discursul lui Sturdza comenta opiniile afirmate de Const. Mille. De fapt, însă (nu era un secret pentru nimeni dintre cei ce cunoșteau tainele încifrate ale limbajului politic), Sturdza se referea în egală măsură la cuvîntările lui Stere și ale celorlalți oratori din stînga liberală. Tuturor reformatorilor le recomanda răbdare și așteptare nelimitată. Poporaniștilor (ca și celorlalți generoși) le-a fost dat să constate la puțină vreme după ce partidul lor ajunsese la putere că actul conversiunii politice nu constituia și o garanție a realizării reformelor democratice ce le fuseseră promise. Lupta avea să fie îndelungată și istovitoare. Se mîngîiau însă cu gîndul că

[1] *Ibidem*, p. 79.

Scanned with OKEN Scanner

înfăptuirea idealurilor lor depinde, fatal, de înscăunarea lui Brătianu la conducerea partidului.

În tot timpul guvernării lui Sturdza, P.N.L. e supus unor puternice disensiuni intestine. „Oculta" din jurul lui Carada (grupul financiar al liberalilor, stăpîn pe Banca Națională, care în 1901 devenise o instituție cu caracter privat) forța cucerirea puterii din mîna lui Sturdza pentru a o încredința lui Ionel Brătianu. Anul 1904 a marcat o intensitate fără precedent a acestor bătălii interne, în care poporaniștii îndeplineau roluri utile, sperînd într-o dezlegare ce le va fi favorabilă. Deocamdată însă, la sfîrșitul anului 1904, guvernul liberal cedează puterea în favoarea unui nou cabinet conservator (fără junimiști), condus de același Gh. Gr. Cantacuzino-Nababul. Stagiul opoziției se anunța furtunos și îndelungat.

Poporanismul parcurge ani dificili. Exponenții săi erau dușmăniți de colegii din partid și toată poziția lor depindea de Ionel Brătianu. E drept că tînărul Brătianu îl agrea pe Stere, îi utiliza sfaturile. Dar a-i fi apropiat lui Brătianu însemna o totală supunere față de „șef". Și acesta era tiranic, cunoștea la perfecție arta intrigii, a temporizării și a manevrei de culise, își domina supușii autoritar, neadmițînd replica sau gestul opozant. Orgoliul lui Stere era greu încercat. Adevărul e că mai bine plasați în ierarhia amicilor lui Brătianu erau ceilalți generoși (cu deosebire Morțun), care știau să asculte, să fie maleabili și să execute cu zel. Stere și ai lui erau sincer dezamăgiți. Ceea ce speraseră de la convertirea lor liberală era departe de a se fi realizat și toată energia o consumau în disputele intestine de partid, care trebuiau să asigure, finalmente, triumful lui Brătianu. În locul luptei pentru „marile înfăptuiri", se consumau în intrigi mărunte, în lovituri pe la spate, în conciliabule secrete și combinații de club. Doar Stere mai rezista pe poziții, fiind un fel de prizonier al propriei sale personalități. Era „omul lui Brătianu" la Iași și în această calitate trebuia să fie peste tot prezent. Izbutise chiar, evident ca o consecință a directivelor de la centru, să-i pună în umbră pe liderii liberali locali (Petre Poni, N. Gane, Mîrzescu), bătrîni și obosiți. La începutul anului 1906, este ales chiar șef al clubului liberal ieșean. Dacă

Scanned with OKEN Scanner

e să dăm crezare unei scrisori particulare adresată lui Lăscăruș Catargi, această alegere s-ar fi făcut „fără voia mea, ca să renunț la intențiile mele (?). Am refuzat și sper că voi putea rezista pînă la sfîrșit."[1] Evident, nu a refuzat (sau nu a putut refuza), și la Iași necunoscîndu-i-se adevăratele sentimente, era considerat „omul zilei". Se pare că Stere era scîrbit de situația politică generală și nemulțumit de tratamentul pe care i-l aplicau ierarhii săi politici, cu deosebire înfumuratul Ionel Brătianu. Nu e exclus ca să fi încercat anume acțiuni de șantaj, amenințînd cu demisia și trecerea într-o altă grupare politică. Din corespondența sa cu Lăscăruș Catargi reiese (ce-i drept, vag) că privirile erau îndreptate (sau erau numai amenințări ?) spre cantacuzinești sau takiști. Oricum, din scrisoarea citată reiese că alegerea în funcția de lider al Iașului se datora, de asemenea, dacă nu exclusiv, acestei intenții dizidente care trebuia, necondiționat, stăvilită. Amintim că la sfîrșitul anului 1905 primise importante misiuni politice de interes național în afara hotarelor țării. Își îndeplinea misiunea, și în primele luni ale anului 1906 — apărea, meteoric, pentru o zi, două —, la Iași sau București, de unde pleca rapid. (Chiar preparativele pentru întemeierea *Vieții românești* le supraveghease din depărtare.) La putere era în 1905—1906 gruparea conservatoare cantacuzinistă. Să fi făcut Stere promisiuni politice acestei ramuri conservatoare ?

În martie 1906 apare *Viața românească*, care, implicit, era o bună sursă pentru dobîndirea necesarului capital politic. Revista nu făcea, ce-i drept, politică, dar vehicula idei politice. Prin prestigiul repede cucerit, revista avea autoritate. O autoritate care se răsfrîngea asupra directorului ei. În 1906, Stere primește noi însărcinări politice peste hotare (vezi *Patru zile în Ardeal*), de astă dată din partea clubului central liberal. Sentimentul de zădărnicie încercat, se pare cu adevărat, de Stere și ai lui în acești ani e acum înlăturat de un activ elan militant. Se pun mari speranțe regeneratoare în revistă care, celor mai mulți, le absoarbe întreaga energie. Poporaniștii nu se sfiesc să-și anunțe în program vederile lor politice, care erau prelungiri ale idealurilor reformatoare

[1] Cf. B.A.R., fond Scrisori, 18.056.

destulă vreme rămase în penumbră. Se cerea vot universal și, deocamdată, întemeierea Casei rurale ca mijloc de achiziționare a pămîntului de către țărani. Stere scria în aprilie 1906 : „Idealul nostru e cuprins în acea formulă care rezumă principiile dreptului constituțional modern în această privință : *sufragiul universal*, egal, direct și secret. Dar, ca o fază de tranziție, am putea admite cel puțin *colegiul unic pentru toți cetățenii vîrstnici și știutori de carte*." [1] Se stabileau firești raporturi de interdependență între reformele economice și cele politice. Ba chiar se afirma că înfăptuirea celor dintîi depinde necondiționat de realizarea celor din urmă : „Am vorbit — sublinia Stere — în cronica noastră precedentă de marile probleme economice, de la rezolvarea cărora atîrnă tot viitorul nostru. Dacă aceste probleme nu au fost dezlegate pînă azi, cauza principală e ticăloșia sistemului nostru electoral care pune interesele de gașcă mai presus de marile interese naționale... În aceste condiții, reforma electorală se impune și ea din interes de conservare națională — ca primul pas spre înălțarea neamului." Revista e fermă pe pozițiile și în revendicările ei social-politice, îngăduindu-și chiar atitudini deosebite față de cele ale grupului financiar liberal (Carada, Costinescu, frații Brătianu). Poporanismul era în plină forță. Iar cronica politică pe care o semna Stere era de o intransigență rară în acele vremuri, pledînd tulburător pentru progres „specific" și reforme democratice.

Totul se desfășura „normal", atenția fiind absorbită de disputa dintre „oculta", grupul Sturdza și cel al lui Vasile Lascar, cînd în primăvara anului 1907 izbucnesc răscoalele țărănești. Conștiința publică a fost profund zguduită, iar oficialitatea și, în general, clasele dominante — înspăimîntate — au reacționat violent. Guvernul conservator este considerat incapabil să facă față situației și, în consecință, demis. La 12 martie, Sturdza e rechemat în fruntea cabinetului său liberal. Misiunea principală a noului guvern era reprimarea urgentă a răscoalelor și apoi găsirea unor soluții reformatoare „reciproc" acceptabile, care să contribuie la stabilizarea si-

---

[1] C. Stere, *Reforma morală și reforma electorală*, *rev. cit.*, I, nr. 2, p. 320, 321.

tuației. Generalul Averescu a fost chemat ca ministru al Armatei, iar Ionel Brătianu, ca ministru de Interne. Represiunea era încredințată — se considera — unor forțe energice și capabile. În noua echipă ministerială pătrunde — pentru prima oară — și un fost generos. V. G. Morțun primește portofoliul Lucrărilor Publice, deținut în cele două guvernări liberale precedente de Ionel Brătianu (semn evident că Brătianu îl considera pe Morțun unul dintre colaboratorii săi apropiați, în care are deplină încredere). S-a presupus din capul locului că Sturdza i-a încredințat lui Brătianu Internele pentru a-l „compromite" prin inevitabilele măsuri represive. Un reformator care coordonează acțiuni de represalii împotriva țărănimii ,pierdea — se spunea — autoritatea morală, primejduindu-și grav chiar situația de om politic. (Numirea lui Averescu în fruntea armatei care trebuia să execute represiunea era, în ochii lui Sturdza, o garanție că Brătianu nu va avea libertate de mișcare.) E posibil ca Sturdza să fi făcut aceste calcule menite să-l compromită pe Brătianu și ai lui. Realitatea este că șeful clanului Brătianu nu era deloc un apostol reformator și că socotea absolut necesară represiunea. (Nu se afla prea departe de vestita deviză a lui Petre Carp : „întîi represiunea, apoi vom aviza.") Apoi chiar pentru prestigiul și autoritatea sa de viitor lider al liberalilor era destul de utilă revelarea intransigenței față de „anarhie" și „revoluție". Era un ascendent binevenit care cucerea încrederea aripii moșierești a liberalilor.

Calculele diplomației ascunse (domeniu în care Brătianu era de pe acum un adevărat maestru) l-au îndemnat pe noul ministru de Interne să adopte o hotărîre ciudată la un examen superficial : numirea a patru prefecți dintre foștii generoși. Astfel, chemați telegrafic în Capitală, au primit investitura de prefecți : Stere, la Iași, dr. N. Lupu, la Fălciu, I. C. Atanasiu la Covurlui și dr. I. Radovici la Vaslui. (Dintre aceștia, Stere și dr. N. Lupu erau poporaniști, iar dr. I. Radovici, foarte apropiat grupului poporanist.) Numirea celor patru prefecți nu a fost deloc o acțiune întîmplătoare. De astă dată, se poate vorbi cu siguranță de deliberări calculate : Brătianu voia să acrediteze opinia că ia măsuri pentru a împiedica excesele. Or, numirea în posturile respective

Scanned with OKEN Scanner

a unor cunoscuți militanți pentru îmbunătățirea soartei țăranilor constituia, în ochii lumii, o garanție suficientă în acest scop. Numai că cei patru foști generoși au primit prefecturi în județe moldovene mai „potolite", unde pîrjolul răscoalei nu a atins limitele de sus. Județele muntene (Vlașca, Teleorman, Ialomița etc.) au fost încredințate unor oameni de mînă forte. Și aici Brătianu, în perfect acord cu Averescu, nu a cruțat nici un efort, represiunea luînd cunoscutele forme barbare. Apoi, primind asemenea însărcinări oficiale, poporaniștii se compromiteau și ei („se murdăreau", se spunea în cercurile apropiate clubului liberal central), încît se putea aștepta, în viitor, o cuminție a intransigenței reformatoare. Nu se poate spune că aceste calcule au fost inabile și că, cel puțin parțial, nu au dat rezultate.

Viața românească a fost surprinsă de izbucnirea răscoalelor în timp ce se tipărea numărul 2. Nu a mai fost posibilă decît inserarea, la *Miscellanea,* a unei notițe alarmate. În nr. 3, directorul publicației, dublat acum și de calitatea oficială de prefect, comentează zguduitorul eveniment în a sa *Cronică internă*. Se combate stupida invenție despre „instigatorii" răscoalei (născocire conservatoare) de pe urma cărora au avut mult de suferit intelectualii progresiști, apropiați de nevoile țărănimii [1], și se explicitează cauza, profundă, socială, a acestei ridicări țărănești : „cînd un popor întreg se mișcă, mișcarea aceasta trebuie să aibă o cauză tot așa de mare și tot așa de adîncă ca și mișcarea însăși. E un principiu elementar de mecanică socială. A explica acest mare efect prin o ridicolă cauză ca «instigatorii» este o copilărie. Căci «instigatorul», chiar dacă este, trebuie, pentru a izbuti, să aibă ce instiga... În rezumat, un popor veșnic flămînd și bolnav — flămînd și bolnav, cum nu este altul în Europa. Nu zăriți «cauzele» mișcărilor agrare ? *Forma* acestei mișcări, manifestarea violentă, răscoala ?" [2]

---

[1] Au fost arestați mulți intelectuali din mediul rural și cercetați unii dintre cei stabiliți în orașe. Sadoveanu îi scria lui Ibrăileanu de la Fălticeni că procurorul i-a făcut o percheziție. La 3 aprilie, revenea cu o scrisoare în care îi comunica : „Cred că ai aflat că s-au arestat, la Pașcani, mulți lucrători din atelier. Se caută pretutindeni instigatori. Eu sînt sigur că nicăieri nu se vor găsi..." (Cf. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. I, E.P.L., 1966, p. 228.)

[2] *Cauzele mișcării agrare, rev. cit.*, II, 1907, nr. 3, p. 538—539.

Scanned with OKEN Scanner

Apoi s-a cerut amnistierea celor arestați în timpul răscoalelor. „... Destule victime! Să întoarcem mai curînd această pagină tristă a istoriei noastre, pentru care sîntem responsabili în primul rînd *noi*, cei care ne bucurăm de toate privilegiile... De, îmi dau seama cîte trebuie să cumpănească față de o măsură atît de gravă, cum este amnistia, un om de guvernămînt... Totuși... *după amnistie*, prin realizarea reformelor făgăduite, ni se va deschide *o nouă* pagină a istoriei noastre.“ [1] Iar reformele solicitate — ca și cele promise de guvernul liberal — au fost apărate cu o consecvență care nu exclude prudența știută.

Dar în momentul 1907, mișcarea politică poporanistă s-a văzut, brusc, angajată politic, cu înalte responsabilități. Și încă în toiul unei încleștări care nu îngăduia decît decizie și opțiune rapidă, necondiționată. Stere și ceilalți primiseră o însărcinare care le era (o știm bine) odioasă. Trebuiau să potolească sau să reprime țărănimea răsculată, deși recunoșteau legitim dreptul acesteia la pămînt și trai omenesc. Dar lor li se cerea *acum* nu să legitimeze și să justifice, ci să stăvilească proporțiile incendiului social. Era o misiune primită silnic, sub comandamentul unor imperative cărora nu li se puteau sustrage. Undeva, îl al optulea volum din romanul său, Stere povestea starea de spirit în care se aflau „cei patru prefecți dintre «tinerii idealiști» plecați să-și ia în primire posturile în cele patru județe moldovene“. În atmosfera gravă din acel vagon de clasa I, pe șoptite a fost stabilit un plan de acțiune adaptat situației. În principiu, fermitatea trebuia îmbinată — socoteau ei — cu măsuri necesare cîștigării încrederii din partea țăranilor.

Nu ne îndoim că Stere s-a străduit să evite actele represive, că a interzis armatei (a descris o asemenea scenă în roman) să desfășoare „operațiuni de război“ în satele răsculate sau numai foarte agitate, că a dictat condiții arendașilor și moșierilor. Pe scurt, e incontestabil că Stere a încercat, în „județul lui“, să evite excesele. Dar tot timpul a ținut să avertizeze țăranii că orice act de nesupunere va fi aspru sancționat. Astfel și glăsuiește un

---

[1] C. Stere, *Amnistia* (Cronica internă), *rev. cit.*, II, 1907, nr. 6, p. 475—476.

manifest al său către țărani publicat în acele zile înroșite. Cere în cuvinte răspicate încetarea oricăror forme de împotrivire, avertizînd țărănimea că în caz contrar „voi fi silit să înfrînez aceste neorînduieli cu cea mai mare asprime și fără nici o cruțare“ [1]. Numai după restabilirea liniștei se va putea trece la înfăptuirea reformelor anunțate de guvern.

Stere a fost prefect timp de 3—4 săptămîni, după care și-a încetat funcțiunile de pacificator. Va mărturisi apoi în parlament : „Pentru prima și, cred, pentru ultima oară am luat o sarcină de a fi organ al puterii statului. Am fost fericit că nu am fost silit să recurg la represiune. Dar, d-lor, dacă aș fi fost silit și eu de a întrebuința forța armată, eram hotărît să-mi fac datoria pînă la sfîrșit. Eram hotărît, fiindcă aveam credința că sîngele acesta, care ispășea păcatele noastre, dă cel puțin nădejdea de reparațiune a unei nedreptăți... 1907 nu se mai poate repeta a doua oară în țara aceasta.“ [2] După potolirea (de fapt reprimarea) răscoalei, s-au auzit multe glasuri care au condamnat — aspru — comportarea guvernamentalilor liberali. Destule critici au fost îndreptate spre poporaniști, care în această împrejurare nu ocupaseră poziții neutrale. De fapt, chiar dacă se delimitau într-un fel de acțiunile guvernului, în totalitatea lor, de o dezavuare sau de o desolidarizare nu putea fi vorba. *Viața românească* a fost nevoită (sau a considerat necesar) să justifice represiunea. „...Dar răscoalele au fost reprimate de guvern cu o străşnicie justificată numai prin sincera sa hotărîre de a aduce imediat apoi reforme și prin siguranța ce avea în îndeplinirea lor...“ [3] Nu e greu de înțeles situația specială a poporaniștilor în timpul răscoalelor. Am numi-o o situație ambiguă, verificînd și cu acest prilej caracteristica condiției politice poporaniste. O condiție plasată irevocabil în zone lipsite de stabilitate, cu opțiuni impuse, realizate *en contre coeur*, preț socotit necesar al dobîndirii unor dezinteresate izbînzi politice

---

[1] C. Stere, prefect, *Către toți locuitorii satelor („Manifestul d-lui Stere“)*, *Gazeta țăranilor*, XV, 1907, nr. 11, din 25 martie.

[2] *Idem*, *Cuvîntare rostită în parlament la 5 martie 1914*, *Dezbaterile adunării deputaților*, *Camera*, nr. 12, p. 131.

[3] *După răscoale (Cronica internă)*, *rev. cit.*, II, 1907, nr. 4, p. 144.

majore. E situația, mereu recunoscută, a grupului politic lipsit de independență, care e silit de împrejurări să-și găsească loc în cadrul altui partid, cu legile, preocupările și interesele sale speciale. Și poate că aici trebuie luată în considerare infirmitatea vădită a omului politic care are scrupule, care nu ascultă orbește de dispozițiile șefului, întrucît crede în „prejudecata" acțiunii potrivit unor principii. Poporanismul avea, aglomerate, toate aceste „tare". Și ele îl handicapau foarte mult în jocul poziționat cu liberalii.

După răscoale, poporanismul a fost aspru criticat și de la dreapta și de la stînga. Conservatorii au găsit intolerabil gestul guvernanților liberali de a fi încredințat prefecturi unor socialiști.[1] Mai îndreptățite au fost criticile venite de la stînga. Mille, într-un articol din *Adevărul*, încrimina atitudinea poporaniștilor cu prilejul răscoalelor, subliniind — cu dreptate — că s-a dovedit cît de înșelătoare a fost iluzia generoșilor că, intrați în P.N.L., vor putea să-i imprime o evoluție democratică și reformatoare[2]. Și mai vehemente au fost acuzațiile cercurilor socialiste care atunci se reorganizau. Atacurilor dreptei le-a răspuns tîrziu, prin 1914, chiar Stere. Dar acestea nu prezentau mare importanță în ochii poporaniștilor. Cu deosebire i-au vexat acuzațiile stîngii, pînă

---

[1] Conservatorul takist G. M. Cantacuzino declara în Cameră : „O altă atingere, nu mai puțin gravă, adusă principiilor de ordine au fost elementele din cari s-au recrutat în parte personalul prefecților, elemente cari acum 8—9 ani erau încă membri în clubu-rile socialiste din țară" (*Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 20, din 18 ianuarie 1907, p. 296).

[2] „Evenimentele — scria Mille — au dat dreptate acelora care prevesteau foștilor socialiști aceea ce îi aștepta. În adevăr, ce este mai dureros decît priveliștea acestei pleiade de tineri cari, după ce au aparținut mișcării socialiste, au asistat, impasibili, acum cîțiva ani, la osînda socialiștilor ca escroci și de astă dată la împușcarea țăranilor și la executarea grozavă a prizonierilor, la uciderea lor în bătaie ? Nimeni din acești democrați n-a îndrăznit să intervie ca masacrul să înceteze, nimeni n-a ridicat glasul, mulți din ei chiar au prezidat în calitate de prefecți, la aceste orori cari vor fi o pată de sînge în istoria țărei. Pentru a ajunge aci, pentru a-ți păstra poziționea căpătată prin umilire și prin renegarea trecutului, nu era nevoie să aparții socialismului, ca mai la urmă să scuzi asasinatele și să nu aibi măcar curajul a le recunoaște." (C. Mille, *Foștii socialiști*, *Adevărul*, XIX, nr. 6403, din 21 iunie 1907.)

mai ieri prietenă. Ibrăileanu — conștiință leală și sensibilă —, mai puțin amestecat în responsabilități administrative, a ținut să-l apere pe Stere. Să-l apere ca unul ce cunoștea îndeaproape sacrificiul și zbuciumul lui Stere din acele săptămîni.[1] Va ajunge chiar să pretindă că în condițiile date, cînd răscoala era în toi, „singura soluție era o represiune potolită" și că nimeni nu ar fi putut apela atunci la un alt mijloc. „D-ta să fi fost — i se adresa lui Gherea — în locul d-lui I. Brătianu ce-ai fi făcut ? Ai fi lăsat să vină țăranii în orașe și să distrugă bruma de civilizație cît o avem ? Ai fi lăsat să se întindă răscoala în toate satele țării ? Ai fi stat cu mîinile încrucișate, așteptînd să vină armatele streine ca să reprime răscoala și să pună cruce neatîrnării noastre ?" [2] Scuza, aproape în aceiași termeni, va reveni și într-o *Miscellanee* din 1911 (nr. 6). Se vede bine, acuzațiile acestea compromițătoare îi supărau — pînă la iritare — pe poporaniștii puși în insolubilă dificultate.

Dar să admitem, fie și numai din rațiuni euristice, argumentele poporaniștilor (care coincideau cu ale mai tuturor liberalilor). Și anume că au acceptat pacificarea (in extremis, prin măsuri represive) pentru că apoi vor urma, binefăcătoare, reformele. Ele au fost într-adevăr promise de guvern prin manifestul emis încă în martie. De caracterul moderat al acestor reforme ne-am ocupat în capitolul precedent. Ele nu puteau duce la soluționarea rapidă și eficientă a problemei rurale. Deocamdată însă, popora-

---

[1] „Și, am văzut, de pildă, pe d. Stere (și să mă ierte că am să vorbesc bine de el : „o fac pentru întîia dată, cred, în scris) — eu am văzut pe d. Stere prefect de Iași, unde au început răscoalele, și l-am văzut că nu-și pierduse de loc capul ! O ! să-l fi văzut, iubite d-le Gherea, alergînd zi și noapte prin viscol, pe toate drumurile județului, punîndu-și ființa lui în primejdie acolo unde erau răscoale, ducîndu-se singur în mijlocul sutelor de țărani îndîrjiți, în loc să trimită armata, temperînd, prin autoritatea cuvîntului și a energiei sale, zelul «prea mare» și grăbit, al armatei, convingînd pe proprietari si arendași să cedeze, apărînd pe cei «mici» și «obijduiți», așa că te-ai fi închinat și d-ta.

Să-l fi văzut dormind un ceas numai în 24, cu glasul stins de oboseală, de frig și de interminabilele convorbiri la telefon, ori de discursurile ținute țăranilor în toate părțile județului !" (G. Ibrăileanu, *A treia scrisoare deschisă către dl. C. Dobrogeanu-Gherea, Viitorul*, IV, nr. 773, 13/23/ian. 1910.)

[2] *Ibidem.*

niștii erau nevoiți să se mulțumească cu ceea ce li se oferea (Casa rurală, Legea împotriva trusturilor arendășești, Tocmelile agricole etc., etc.). Știa și Stere că eficientă ar fi reforma prin expropriere. A spus-o și în parlamentul din 1908. Dar nimeni (nici în partidul său) nu era dispus să accepte asemenea... ieșiri anarhice. Existau — se spunea — trepte intermediare pînă se va ajunge — cînd ? — la reformă prin expropriere. În parlament, Stere recunoștea că în locul unei reforme s-a optat deocamdată pentru o lege moderată, care nu urmărește să redistribuie proprietatea funciară, ci militează „împotriva efectelor acestei repartizări, apărînd pe muncitori împotriva uzurii și a presiunii, aducînd o îmbunătățire reală și imediată în sfera raporturilor agrare. Putem, prin celelalte măsuri, Casa rurală, Legea trusturilor etc. lovi în rădăcina răului, să tindem la o repartizare mai sănătoasă a proprietății funciare, dar fără salturi brusce, fără perturbări adînci..." Și, în sfîrșit, condiționa, din nou și din nou, înfăptuirea, chiar și în acest tempo lent, a reformelor economice de prealabilă realizare a reformei electorale.[1] Legiuirile agrare știute au fost votate, și poporaniștii, alături de colegii lor de partid, au trebuit să le aprecieze drept pozitive. Aveau scuza, repetăm, că le considerau numai etape intermediare într-un proces de durată. Și, inevitabil, totul depindea de forța de care avea s-o capete în partid grupul Ionel Brătianu.

Deocamdată, lupta oficială, parlamentară, trecea nu o dată pe locul secund, sau era reflexul unei alte încleștări, mai acerbe. Într-adevăr, P.N.L. a fost în 1907—1908 teatrul unor lupte intestine ce au atins paroxismul. Se cunoșteau trei tabere distincte, cu stat major și trupă, care se hărțuiau și angajau bătălii de o ferocitate extremă. Cele trei tabere în dispută erau : generoșii (de fapt toți cei ce gravitau în jurul lui Ionel Brătianu, indiferent dacă aveau sau nu o descendență socialistă), vechile cadre (sturdziștii) și ocultiștii (grupul financiar din jurul Băncii Naționale, Banca Românească etc.). De fapt, în 1907, cele mai avansate poziții sub raport social și de clasă le ocupau Haret și Emil Costinescu. Cu toate acestea,

[1] Cf. *Dezbaterile Adunării deputaților*, nr. 29, din 29 februarie 1908, p. 512.

Scanned with OKEN Scanner

foștii socialiști îl urmau îndeaproape pe Ionel Brătianu, care era, indubitabil, mai moderat. Avea însă șanse sigure de a răzbate spre șefia partidului, fiind tînăr, agreat de Carada, pe cînd Haret și Costinescu nu numai că nu se bucurau de sprijinul puternicei oculte, dar erau și bătrîni... lipsiți de viitor. În parlamentul liberal din 1907, brătieniștii dispuneau de 40 de partizani în Senat și de 90 în Cameră. Lider, de pe acum (și nu numai al brătienișților), era Ionel Brătianu. Șefia lui Sturdza, încă îngăduită, era o simplă formalitate.

Dar deși o formalitate, redutele șefiei erau puternic fortificate din interior, Sturdza se aliase cu foștii drapeliști (E. Costinescu, V. Lascar, E. Porumbaru) și, împreună, barau ascensiunea lui Brătianu spre comanda partidului. Carada le-a intuit perfect jocul și le-a făcut o opoziție constantă și primejdioasă. Grupul sturdzist manevra pentru a asigura succesiunea în favoarea lui Vasile Lascar. Diplomatic, grupul — restrîns — al lui V. Lascar acredita însă versiunea că ei ar dori să-l instaleze șef de partid pe Emil Costinescu. Se spunea că, fapt important, regele Carol l-ar fi voit pe V. Lascar. Dar, fatalitate, Vasile Lascar a murit intempestiv la 23 martie 1907 (în toiul răscoalelor), eliminînd din cursă un concurent periculos pentru Ionel Brătianu. Lupta a continuat însă poate cu o ferocitate și mai accentuată. Sturdza se încăpățîna să nu predea frînele. Era premier din nou, și evenimentul grav al răscoalelor țărănești, concentrînd atenția tuturor factorilor politici oficiali, amînau — credea el — rezolvarea litigiului succesiunii. Iluzie! Brătianu se instalase confortabil în fruntea partidului, controlînd acum, prin Ministerul de Interne pe care-l conducea, puternicele organizații locale, ca și administrația de stat. Alegerile au fost făcute sub conducerea sa autoritară, asigurîndu-și controlul asupra noului parlament.

Deocamdată Sturdza trebuia încă îngăduit, pentru că regele Carol I îl acceptase și-l agrea... Iar regele nu trebuia indispus. (Sturdza i s-a plîns nu o dată regelui de abuzurile ariviste ale lui Brătianu — vezi *Notele politice* ale lui Al. Marghiloman, vol. I, p. 89 —, și regele l-a sfătuit să reziste.) Era necesară o demisie formală a lui Sturdza. Aceasta întîrzia să se producă, deși viața lui ca premier

Scanned with OKEN Scanner

și fruntaș al P.N.L. devenise un chin.[1] Niciodată nu a fost Sturdza un om calm. Din martie 1907 era însă într-o mare agitație, cu accese de nervi prelungite și foarte dese. Ieșirile violente deveniseră o stare aproape permanentă. Carada îl hărțuia continuu, forțîndu-l să părăsească scena politică în favoarea unui succesor, pe care el, deși oficial era „șeful", nu avea dreptul să-l desemneze. Dușmănia lui Carada a accentuat boala de nervi a lui Sturdza, grăbind nebunia. La o ședință a Consiliului de miniștri, a început să plîngă, strigînd înfricoșat „Să iese d. Carada de sub masă". (Gazetarii politici spuneau chiar că umbla în patru labe pe sub masă, lătrînd la un imaginar Carada.) Scena aceasta a grăbit deznodămîntul. În octombrie 1908 s-a anunțat oficial îmbolnăvirea premierului. Trimis urgent la un sanatoriu de boli nervoase din străinătate, la 15 decembrie, de la München, și-a trimis, în plic, demisia din fruntea guvernului și a partidului. Haret a devenit ad-interim la președinția guvernului. Dar veleitățile sale de șef al Partidului Liberal au fost repede secerate de oculta lui Carada și grupul Brătianu. (Carada îl ura pe Haret, nu a avut niciodată încredere în capacitatea sa ministerială și îl considera primejdios pentru agitația printre învățători.) Lupta, scurtă, dar furioasă, s-a dat între Costinescu și Ionel Brătianu. La sfîrșitul lui decembrie 1908, regele îl admite pe Brătianu ca premier, iar un congres liberal, repede convocat, îl aclamă și ca șef al P.N.L. Faptul acestei duble învestituri fusese în prealabil hotărît la o consfătuire intimă la care au participat notabilitățile partidului (Carada, Pherekyde, Aurelian, Haret, Costinescu). Birourile parlamentului, regele și congresul P.N.L. nu au făcut decît să sancționeze ceea ce se hotărîse dinainte la această consfătuire. Costinescu a căpătat, în compensație, funcțiunea importantă de financiar al partidului (Carada era și el bătrîn și trebuia să se gîndească la un succesor !). O etapă se încheiase.

Grupul Brătianu era stăpînul situației. Disensiunile intestine nu au fost, firește, total anihilate. Dar acum

---

[1] Despre aceasta vezi și caietul manuscris *Note politice 1906—1914* de Ion Bianu depus la B.A.R.S.R. Cf. Mircea Iosa, *„Notele politice" ale lui Ion Bianu și însemnătatea lor*, în *Studii*, 1972, nr. 1.

Scanned with OKEN Scanner

erau, oricum, amorțite. Poporaniștii (ca și generoșii, în general) se vedeau ajunși în situația spre care rîvniseră. Brătianu, în fruntea P.N.L. și a guvernului, putea porni operațiile în vederea marilor acțiuni reformatoare. Deocamdată, înțelegeau și ei prea bine, la un an și ceva după răscoale, nu se puteau iniția mari planuri reformatoare. La ordinea zilei era aplicarea legiuirilor agrare de după răscoale. Și ele erau considerate ca marcînd un mare progres. Se cerea prudență și lentoare tactică. De altfel, în perioada 1909—1910 (mai ales în 1910), poporaniștii (cu deosebire Stere) sînt vădit indispuși de atitudinea lui Brătianu. Ajuns lider, acesta nu mai avea presantă nevoie de consiliile lui Stere. I se dădea a înțelege, uneori pe față, că misiunea lui se încheiase. Orgoliosul Brătianu nu putea agrea pe un alt orgolios (Stere), mereu intransigent și neînțelegător cu nevoile compromisului politic. Brătianu a introdus în conducerea partidului sau în mari posturi administrative tot soiul de personaje veroase, afaceriști utili P.N.L. Unul dintre aceștia a fost Al. Constantinescu (zis Porcul), devenit ministeriabil perpetuu. Generoșii au fost convinși de Brătianu să-l accepte. Politica — vedeau acum bine — are legile ei, și compromisul nu putea fi evitat.

Stere avea apoi motive personale să fie nemulțumit, deoarece nutrea visul ministeriatului. A avut surpriza de a-l vedea preferat pe Morțun, de a cărui capacitate se îndoia profund. (În romanul lui Stere, figura lui Morțun apare cu liniile îngroșate caricatural, ajungînd aproape de pamflet.) Poate că Stere se voia ministru nu numai pentru satisfacții ale vanității, nu pentru cutare ascunse interese personale. Voia să-și asigure autoritate și un loc central în echipa conducătoare a partidului. Cu această poziție cucerită, de fost ministru, își putea crea o clientelă a lui, cu ajutorul căreia să impună un punct de vedere al său.[1] Cum era sistematic evitat și refuzat, a apelat și el la jocul politic duplicitar, amenințarea și chiar șantajul.

[1] Sanielevici pare să fi descifrat inteligent tactica lui Stere. Într-o scrisoare către Ibrăileanu din 24 iulie 1909, îi scria: „...Mi se pare că am început să-l înțeleg pe Stere; caută să se întărească cît mai mult *prin* și *în* Partidul Liberal și să se rupă numai atunci cînd va fi destul de puternic, cu autoritate de fost ministru și cînd speranța de a mai obține ceva de la partid va

Scanned with OKEN Scanner

Destulă vreme l-a amenințat pe Brătianu că se retrage din politică. O știm dintr-o corespondență — aflată la Biblioteca Academiei — către Lăscăruș Catargi (fiul lui Lascăr Catargi), membru în Consiliul de administrație la Creditul rural, om cu acțiuni și participații în multe societăți industriale și căruia Stere îi era obligat. Scrisorile, din aprilie 1908, vorbesc deschis de o retragere din viața politică.[1] Brătianu nu putea accepta demisia lui Stere. Prin orice mijloace trebuia păstrat și supus. În afara partidului putea deveni foarte periculos. Mai ales că în

---

fi dispărut. Însă în orice moment lucrurile se pot precipita..." (Arhiva Ibrăileanu, Biblioteca „M. Eminescu" Iași.)

16/IV.908

Stimate d-le Catargiu

Din nenorocire, nu pot să mă duc acum la București, n-am fost pe acolo de-aproape două luni.

Aș fi fericit să-ți pot servi, dar mă îndoiesc că *aș i putea*. Îmi permit o destăinuire :

Sînt hotărît să mă retrag cu totul din politica activă.

Pentru ce ?

Niciodată n-am considerat politica ca *ocupațiune*, ca profesiune. Totdeauna am văzut în ea o *activitate* utilă.

Am 43 ani, dar numai de 5 ani fac politică, am crezut un moment că n-am dreptul, și deci am datoria să nu mă dau la o parte de la o acțiune folositoare.

M-am convins astăzi însă că nu mai nu pot fi util în această sferă, că politica mă stinghereste în activitatea culturală națională și literară, unde nu pot să fiu înlocuit, în împrejurările de față, de nimeni.

Sfîrșitul tragic al Drului Radovici mi-a întărit și mai mult această hotărîre la care am ajuns încă din astă-toamnă.

Sînt și motive de ordine mai intimă, peste care îmi vei permite să trec aici. Și aceste rînduri îți scriu numai pentru că n-aș vrea să ai iluzii, dar după firea mea îți dai seama că nu vreau să fac „scandal", adică să provoc comentarii. Socot chiar că e de *datoria* mea să dispar din politică pe nesimțite, menajînd un timp aparențele, în faza de tranziție.

De altfel, pe atunci cînd mi-ai vorbit, am avut în treacăt o conversație cu „cel în drept", și deci dacă va simți nevoia să țină seama de mine va căuta EL acum să-mi mai vorbească. Dorindu-ți toate fericirile, rog primește asigurarea stimei mele

C. Stere

(Cf. B.A.R. Fond scrisori, 18.040).

(Fără dată)

Stimate d-le Catargiu

Fiind bolnav, nu ți-am răspuns pînă acum.

Mi se pare că am uitat să-ți scriu data trecută că Brătianu *știe* despre hotărîrea mea de a mă retrage din politică. (De altfel,

ianuarie-februarie 1908 s-a constituit noul partid al lui Take Ionescu, numit conservator-democrat. Cu un program care conţinea prevederi utile micii burghezii, noul partid se bucură, chiar de la început, de o mare popularitate în mediile orăşeneşti. La Iaşi, partidul lui Take Ionescu avea o filială puternică. Era acolo nu numai A.D. Xenopol, care aderă — public — la noul partid (părăsea P.N.L.), unde fratele său, Nicolae Xenopol, ocupa poziţii fruntaşe. Dar la Iaşi activa în Partidul Conservator-Democrat vestitul Al. Bădărău, universitar (fost radical în gruparea lui G. Panu) cu o mare capacitate de elector. Ziarul *Opinia* din Iaşi era principalul organ, mult citit şi atacat, al takismului. Or, Stere, se ştia, începuse să cocheteze cu Bădărău. Ceea ce pentru P.N.L. era cu deosebire îngrijorător. Apoi, cînd Stere a fost *convins* să rămînă în partid, s-a deschis o luptă acerbă (prin 1909) cu takiştii.

De altfel, acum, în primăvara lui 1908 şi mai ales în 1909, foştii generoşi aveau, cu rari excepţii, o situaţie foarte dificilă în P.N.L. Iar — printre aceştia — Stere cu micul său grup erau cei mai urgisiţi. Se pare că Vintilă Brătianu ar fi condus ostilităţile împotriva foştilor generoşi, şi cuvîntul său avea de pe acum mare greutate. Stere, mereu nemulţumit de situaţia subalternă ce i se impunea, critica în culise măsurile guvernamentale. Era supărat şi pleca demonstrativ de la unele şedinţe ale parlamentului. Se spunea că unii dintre foştii generoşi (în frunte cu Stere) vor să părăsească P.N.L., întemeind un nou partid, ţărănesc, al cărui schelet l-ar constitui orga-

---

am avut această intenţie încă din 1905, şi numai împrejurările în care a venit Partidul Liberal la putere şi credinţa mea că *ţara* în acele împrejurări are dreptul să-mi impună sacrificiul de a primi prefectura de Iaşi etc. — m-au făcut să revin provizor). În aceste condiţiuni, îţi dai seama că Brătianu face toate stăruinţele să revin încă o dată, şi deci cît de delicată e chestiunea intervenţiunii (care ?, n.n.) mele.

N-aş vrea ca eu să mă angajez pe *mine*.

De altfel, am scris lui Brătianu *foarte discret*, şi în săptămîna viitoare, dacă mă voi simţi mai bine, voi veni la Bucureşti.

Am să te ţin la curent cu răspunsul lui Brătianu

Al d-tale devotat
C. Stere

(Cf. B.A.R. Fond scrisori, 18.061).

Scanned with OKEN Scanner

nismele băncilor populare și cooperativele sătești. Acestora li s-ar fi alăturat grupul Haret, și el nemulțumit de politica guvernului Brătianu. Lucrurile erau foarte încurcate. Stere și unii dintre ceilalți foști generoși erau profund dezamăgiți și furioși (I. C. Atanasiu, prefect încă de Covurlui, ar fi voit, de pildă, să renunțe la funcțiunile sale pentru a candida ca deputat. Brătianu, sfătuit de șeful liberal local, l-a refuzat, și Atanasiu, mînios, a rămas în afara parlamentului.) Au utilizat, în replică, mijloacele politice de rigoare. E probabil că valabile deopotrivă sînt și amenințarea cu demisia și șantajul cu alianța la takiști sau aceea cu fondarea unui partid țărănesc... liberal. Și în 1910, contînd pe unele promisiuni, Stere mai solicita imperios un portofoliu ministerial.[1] Refuzat din nou, relua alianța cu filiala takistă ieșeană.

Că nemulțumirea poporaniștilor mocnea amenințător o dovedește nu numai complicatul joc politic practicat cînd în taină, cînd pe față — de Stere. Avem o mărturie venită chiar din partea lui Ibrăileanu, care, pradă îndoielilor, și-a transcris reflecțiile în articolul *Partidele noastre politice. Opiniuni ale unui diletant.* Articolul a apărut în numărul pe iulie ale anului 1909, adică la șase-șapte luni după înscăunarea lui Ionel Brătianu și cînd dezamăgirea grupului poporanist avea cota mărită. Ibrăileanu nu făcea politică activă. Nu putea, de aceea, practica jocul ascuns al aluziilor și șantajului. Înțelegea să-și spună gîndul întreg. Direcția, adică Stere, nu putea nici ea să publice într-o publicație filoliberală opinii politice dacă nu dizidente, oricum deloc ortodoxe. Să i se refuze însă un articol lui Ibrăileanu era cu neputință. Și apoi aceste opinii, deschise, îi conveneau și lui Stere. Puteau fi utilizate în scopuri ofensive. (Să fi fost oare chiar sugerat de către Stere acest articol al lui Ibrăileanu ?) Pentru a se preveni orice interpretare nedorită, uzajul diplomatic cerea o rezervă delimitatoare, care (ca și dezmințirile) mai vîrtos atrag atenția celor

[1] În 18 octombrie 1910, Al. Marghiloman nota în *Jurnalul* său discuțiile avute cu regele într-o audiență ce îi fusese acordată : „Despre Stere : Pare cu totul deprimat. Nu se va sparge pactul lui cu Bădărău. Brătianu n-a voit să-l aducă în minister : mai trebuie așteptat, ar fi zis acesta." *(Note politice*, vol. I. p. 80.)

Scanned with OKEN Scanner

interesați. În consecință, articolul lui Ibrăileanu a apărut însoțit de o *Notă a direcției*, deferentă, dar în care se făceau cîteva rezerve prudente. Cum în introducerea articolului său criticul scrie : „considerațiile care urmează sînt reflecțiile unui om care nu face politică militantă, care vrea să privească lucrurile dintr-un punct de vedere pur obiectiv, fără privire la persoane și chiar la modul de constituire actual al partidelor noastre și care nu vorbește decît în numele său propriu", direcția revistei a inserat o bine cugetată punere la punct.[1]

Liber (sau eliberat ?) de rigorile politicianului, Ibrăileanu făcea în articolul său o radiografie, destul de exactă, a P.N.L. Punea accent pe disparitatea de interese din Partidul Liberal. Refăcînd harta curentelor din partid, distingea gruparea „conservatorilor puri", aceea a „conservatorilor democrați", a „liberalilor", a „naționaliștilor-democrați" și a „poporaniștilor", pe care o denumea, mai propriu, a „democraților țărăniști". Prin aceste categorisiri, Ibrăileanu voia să sugereze că, de fapt, în structura P.N.L. se regăsesc în mic toate orientările politice burgheze din acea vreme. Altfel spus, că toate partidele burgheze din epocă își au reflexul lor, ca orientare și tendință, în P.N.L. De vreme ce e atît de diversificat ca structură, care este totuși scheletul și liantul acestui partid ? După opinia sa, fundamental pentru condiția și orientarea partidului ar fi două grupări : liberalii și democrații țărăniști. Faptul ar fi atestat și de programul partidului. Filoindustrialismul ar fi o prevedere programatică liberalistă (mai precis, a marii burghezii liberale), pe cînd legiuirile agrare din 1907—1908, o întruchipare a democratismului țărănist în care străbat și certe influențe ale intereselor liberale burgheze. Grupările conservatoare sînt balastul partidului, neexprimîndu-i programul și orientarea adevărată. Cum spunea criticul : „Observ în Partidul Liberal

---

[1] „*Nota direcției.* În adevăr, direcția are altă părere asupra chestiilor tratate de d. Ibrăileanu, afară de cîteva considerații ale colaboratorului nostru care ni se par și juste și interesante. Ținem să relevăm aici numai că, oricît s-ar feri d. Ibrăileanu de subiectivism, teoriile pe care le face sînt departe de a fi atît de obiective cum i se par autorului. De altfel, poate vom reveni asupra problemelor *sociologice* puse de colaboratorul nostru."

Scanned with OKEN Scanner

două curente puternice, care îi dau fizionomia : «liberalismul» și «democratismul țărănist». Ce *interese* reprezintă ele ? Lucrul se știe : liberalismul reprezintă interesele burgheziei noastre mari ; iar «democratismul țărănist», interesele țărănimii *mai întîi* și, în *al doilea rînd*, pe ale micii burghezimi. Reprezentanții acestui al doilea curent nu sînt țărani, nici fii de țărani ; ei nu vorbesc în numele clasei *lor*, ei îmbrățișează interesele *altei* clase, interese care coincid cu ale neamului întreg — de pretutindene."

Ibrăileanu sublinia că forța grupării democrat-țărăniste nu trebuie căutată în numărul — mic — al membrilor, ci în faptul că exprimă interesele imensei majorități a poporului. Întrebarea pe care și-o punea criticul devenit comentator politic privea rațiunea posibilității coabitării democratismului țărănist în Partidul Liberal. De fapt, în răspunsul la această întrebare stătea toată cheia articolului. Ibrăileanu considera că în problema revendicărilor țărănești interesele poporaniștilor și cele ale liberalilor coincid. Liberalii și-au dat seama că dezvoltarea burgheziei și a industriei presupun rezolvarea prealabilă a legatului generației pașoptiste. „Dacă n-ar fi această trăsătură de unire între «democratismul țărănist» și «liberalism», atunci democrații-țărăniști n-ar avea ce căta în Partidul Liberal. Atunci ar trebui să facă un partid aparte, un partid *țărănesc*..." Ibrăileanu îndrăznea chiar să pronosticheze că în viitorul apropiat P.N.L. se va elibera de balastul grupărilor conservatoare, iar „liberalii liberali merg mai departe paralel cu democrații țărăniști". Aici vor trebui create condiții („un program larg democratic") pentru captarea intelectualilor onești atrași de idealurile democratismului țărănist. Aceștia, împreună cu „industriașii și financiarii", vor da temei și stabilitate Partidului Liberal, regenerat. [1]

Nu e greu de înțeles că Ibrăileanu exprima aici mai curînd un deziderat, decît o realitate politică și de aceea pronosticurile sale nu se vor realiza decît în mică măsură. Elementul moșieresc (ceea ce Ibrăileanu numea „conservatorii liberali") nu va dispărea cu totul din partid după

---

[1] G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice, Opiniuni ale unui diletant*, *rev. cit.*, IV, 1909, nr. 7, p. 63, 65—66, 72.

plecarea fleviștilor și detronarea grupului sturdzist. Moșierimea antrenată în circuitul capitalist își avea de altfel, logic și sociologic vorbind, drept la expresie politică în P.N.L. Din interior, legată mai mult decît se crede de grupul așa-zis financiar și industrial liberal, moșierimea liberală, destul de puternic consolidată aici, își va impune punctul de vedere, încetinind sensibil aplicarea planurilor reformatoare. Cît privește rolul grupării poporaniste, aici Ibrăileanu a operat cu o lupă care dilata enorm liniile realului. În realitate, din 1909 încolo, rolul acestei mici grupări a fost în P.N.L. redus. Glasul ei a fost sistematic acoperit, iar poziția de comandă pe care o solicita amenințător nu a fost acordată niciodată. Grupul poporanist era nu un curent autoritar în P.N.L., ci unul tolerat. Am spune însă de pe acum că, paradoxal, poporanismul era mai puternic în afară, în conștiința publică, decît în P.N.L. Și aceasta pentru că exprima un deziderat care era, într-adevăr, al tuturor forțelor progresiste. Al tuturor acelor forțe care năzuiau să se înfăptuiască reformele politice și economice de multă vreme devenite imperios necesare. În acest fel, poporanismul exercita presiuni din afară asupra politicii P.N.L. De altfel, refuzul de a i se acorda poziția publică pe care o solicita se datora împotrivirii grupărilor de dreapta și centru-dreapta din partid. Dar despre aceasta, mai pe larg la locul potrivit. Indubitabil, însă, opiniile exprimate de Ibrăileanu în acest articol din vara lui 1909 nu erau deloc ale unui diletant. (Observatorii informați spuneau că peste tot opiniile lui Ibrăileanu au fost interpretate ca un abia surdinizat... șah la Brătianu.) Ele exprimau, deschis, nemulțumirile și aspirațiile grupului poporanist dezamăgit, acum, cînd credea că are motive să triumfe.

Această dispută intestină avea să continue și în 1910, fără a aduce poporaniștilor cîștig de cauză. Precipitarea grupului sterist avea o motivație imediată lesne de descifrat. Perioada „legitimă“ de guvernare a liberalilor se apropia de final. Stere ar fi voit să intre în opoziție, cu ascendentul de fost ministru, cînd manevrele sale de culise ar fi căpătat alt fundal, mai autoritar. Brătianu și ai lui i-au torpilat planurile. Așa se face că la sfîrșitul lui decembrie 1910 guvernul liberal cedează puterea, fără ca poporanismul să fi obținut fortificarea politică pe care

Scanned with OKEN Scanner

o dorea. La 29 decembrie, Petre Carp (și nu, cum se așteptau contemporanii, Take Ionescu) este însărcinat cu formarea guvernului. Începe istovitoarea campanie de opoziție.

4. Dar înainte de a consemna evenimentele din vremea opoziției pînă la revenirea liberalilor la guvernare, e necesar să ne întoarcem în timp pentru a urmări redeschiderea ostilităților dintre poporanism și mișcarea socialistă. Spuneam în primul capitol al acestei cărți că răscoala din 1907 a radicalizat, printre altele, și raporturile poporanismului cu mișcarea socialistă. Faptul s-a datorat, înainte de toate, atitudinii cel puțin echivoce a poporanismului față de răscoală. Nu trebuie să ne referim aici la rolul poporanismului în timpul răscoalei și nici să reluăm argumentele lui Stere sau Ibrăileanu care au stăruit asupra caracterului util și moderator al prefecților generoși din primăvara anului 1907. Fapt este că această atitudine a poporaniștilor de implicați în actele de „potolire" a răscoalei a demonstrat socialiștilor că foștii lor tovarăși de partid au devenit exponenți prea leali și obedienți ai politicii liberale. Voci autorizate au condamnat poporanismul, ca și întreaga grupare fostă generoasă. Replica poporaniștilor le apărea cu deosebire necesară. Stere, considerîndu-se stăpîn pe situație și convins că legiuirile agrare pregătite de liberali (cu ajutorul său important) creează cadrul necesar soluționării într-o perspectivă apropiată a problemei țărănești, se pregătește să-și încheie definitiv socotelile sale cu mișcarea socialistă. Scrie deci și publica în 1907—1908 masivul studiu la care am apelat atît de des pînă acum. În intenția lui, acest studiu trebuia să demonstreze irefutabil nu numai legitimitatea curentului politic poporanist în cadrul P.N.L., dar și imposibilitatea sociologică a activității unui partid socialist. Aceasta cu atît mai mult, cu cît după 1905 (din martie reapare *România muncitoare)* mișcarea socialistă începe să se reorganizeze, și în 1907 apare la Iași revista teoretică socialistă *Viitorul social,* cu declarat scop antipoporanist.

În deschiderea studiului său, Stere mărturisea de altfel nu numai ținta pe care o urmărea, dar și cauzele care au determinat elaborarea lui : „În timpul din urmă, în

Scanned with OKEN Scanner

România, fără îndoială, a reînviat mișcarea social-democratică : în mai multe orașe mai mari ale țării s-au format organizațiuni destul de puternice, cari fac întruniri, se adună în congrese, au un organ săptămînal pentru apărarea politicii lor, iar acum scot la Iași și o revistă lunară pentru formularea și propagarea ideilor teoretice ale socialismului științific... Mă gîndesc cu durere la noile jertfe zadarnice de vieți tinere, la noile decepțiuni și crize sufletești, ca urmare a acestei noi risipe de entuziasm în direcții greșite în țara aceasta atît de săracă în energie tînără, în entuziasm, în idealism." Și încheia, anunțînd că va demonstra, chiar în lumina sociologiei marxiste, că partidul socialist în România nu-și poate justifica existența [1].

Ne-am ocupat în capitolul precedent de calitatea argumentului sociologic și ideologic al studiului semnat de Const. Stere. Replica punctului de vedere socialist a venit promptă în *Viitorul social*. Și era temeinică, la obiect și acidă. Iar aceste studii (datorate lui Gherea, Racovski, Călin), publicate pînă în iulie 1908 (cînd își încetează apariția *Viitorul social),* erau numai preludiul unei replici de mare amploare pe care Gherea anunța că o pregătește. Aceasta avea să se producă în 1910, prin *Neoiobăgia.* Iar aici — am mai spus-o, — sociologia poporanistă a fost supusă unei vivisecții de o mare forță și profunditate analitică.

Încrucișarea polemică amintită pînă acum se consuma în sfera dezbaterilor de idei care s-a menținut la o înaltă temperatură ideologică, preopinenții știind să evite coborîrea în pamflet. Acestei polemici de idei i se va asocia, prin 1909, și o înfierbîntată dispută strict politică. De fapt, unele preludii se fac auzite încă de prin 1907, și ele nu sînt străine de acțiunea izbutită a mișcării socialiste de a se reorganiza. Foștii generoși își arogau, în fața liderilor liberali, controlul asupra nucleelor sindicale din urbea lor și afirmau că în fond orice regenerare a socialismului în România, după plecarea lor spectaculoasă, este imposibilă. Realitatea i-a contrazis. În 1907, la puțină vreme după înăbușirea răscoalei țărănești, se înregistrează o radicalizare a conștiinței muncitorești. La Galați, muncitorii

[1] C. Stere, *art. cit., rev. cit.*, II, 1907, nr. 7, p. 170—171.

Scanned with OKEN Scanner

portuari organizează o grevă generală. Prefectul orașului era fostul socialist I. C. Atanasiu. Și acesta, considerîndu-se încă apropiat mișcării, cere conducătorilor muncitorimii să renunțe la grevă, care lui îi complica enorm prestigiul. Raporturile dintre actualul prefect și muncitorimea gălățeană erau însă de mult deteriorate. Sfaturile și dispozițiile sale nu au găsit ascultare. În consecință, acesta a dispus reprimarea mișcării, apelînd la armată și poliție. S-a interzis muncitorilor greviști dreptul de întrunire (care era totuși constituțional), localurile le-au fost închise, li s-au confiscat banii și registrele, iar unii dintre conducători au fost arestați. Mai tîrziu, organele judecătorești au fost nevoite să recunoască legalitatea acțiunii greviste, dispunînd eliberarea celor arestați. I. C. Atanasiu va avea curînd un nou prilej să se „distingă". La 29 iunie — 1 iulie 1907, are loc la Galați (pe atunci un centru muncitoresc destul de puternic) a doua conferință pe țară a cercurilor socialiste și a Comisiei Generale a Sindicatelor. (Era, de fapt, un Congres pe care organizatorii preferau să-l numească, mai modest, Conferință pe țară.) Au venit aici delegați din aproape toate orașele țării, au fost discutate probleme esențiale pentru activitatea mișcării și s-au luat hotărîri ca cercurile socialiste să se constituie în „Uniunea Socialistă din România", transformată, în 1910, în P.S.D.R. Atanasiu supraveghează atent dezbaterile Conferinței, depunînd mari eforturi să o interzică.

Pe acest plan s-au distins și destui alți foști generoși, alături de I. C. Atanasiu. Este știut că imediat după înscăunarea liberalilor, în cadrul acțiunilor represive din vremea răscoalei, a fost pornită o cruntă acțiune de prigonire a mișcării socialiste. Au fost închise sediile cluburilor socialiste, a fost confiscată *România muncitoare* și s-a interzis difuzarea ei în țară, s-au dispus arestări. Ca un corolar, se instituie o lege a expulzărilor pe baza căreia sînt siliți să părăsească țara militanți de frunte ai mișcării. Cu acest prilej, este expulzat, nu în primul lot, și dr. C. Racovski (la 3 august 1907). Delegat la Congresul socialist internațional de la Stuttgart, i s-a interzis reîntoarcerea în țară, dîndu-se dispoziții în acest sens tuturor punctelor de frontieră. Se spunea că de cazul Racovski s-a ocupat personal fostul socialist Al. Radovici. Legea

expulzărilor, dincolo de nedreptatea incalificabilă suferită de oamenii onești și patrioți, a lovit mult în mișcarea socialistă aflată în plină reorganizare.

Nu se poate spune că tot acest cortegiu de acte represive se datoresc exclusiv foștilor generoși. Dar e incontestabil că multe inițiative au fost luate de ei, bine plasați atunci în ierarhia guvernamentală sau în administrația locală. S-au arătat apoi foarte zeloși în aplicarea unor măsuri represive antimuncitorești. E adevărat că poporaniștii nu s-au „distins" în această odioasă campanie de prigoniri. Dar nici nu au protestat cu ultima energie (ca să utilizăm o expresie din jurnalistica timpului) împotriva unor măsuri samavolnice. Apărătorii democratismului integral, cum se considerau pe bună dreptate poporaniștii, aveau deci și eclipse de atitudine, nu întîmplător tocmai în acele zone pe care și ei le considerau — publicistic — drept ilegitime.

Lucrurile aveau să se complice și mai mult în 1908—1909. Pe scena politică românească apăruse cuceritor partidul lui Take Ionescu. Datorită programului său favorabil păturilor mijlocii orășenești și pentru că, oricum, făcea opoziție atît conservatorilor, cît și guvernamentalilor liberali, takismul recoltează mari succese electorale. Devine, incontestabil, un partid ce se bucura de popularitate în mediile urbane scîrbite de politicianismul liberalilor și al conservatorilor. Multă lume credea în rolul regenerator al lui Take Ionescu. Au investit speranțe în takism personalități de frunte, precum Caragiale, M. Dragomirescu, Xenopol. De ce nu ar fi crezut-o și păturile nevoiașe, funcționărimea și intelectualii mărunți? În unele alegeri (locale), cluburile socialiste au acordat voturile candidaților takiști, contribuind astfel la înfrîngerea celor liberali. Așa s-au petrecut lucrurile cu ocazia alegerilor parțiale din București, unde la Colegiul al II-lea candidatul takist Moruzi era sprijinit și de clubul socialist. Nu era o alianță, ci un obișnuit cartel electoral. În tot timpul campaniei electorale, pentru a sublinia ostilitatea față de liberali la clubul socialist (și în *România muncitoare),* s-a pledat în favoarea lui Moruzi. Filotakist s-a dovedit a fi și Const. Mille, care prin 1909 a pus realmente la dispoziția noului partid paginile *Adevărului.* Candidatura lui Moruzi a fost larg și sistematic susținută.

Scanned with OKEN Scanner

Liberalii — și în mod deosebit foștii generoși — au fost foarte afectați de sprijinul acordat takiștilor de către clubul socialist bucureștean. Au fost lansate zvonuri calomnioase, încurajate posibile disidențe. Eșecul liberalilor — deși la guvern — a fost total. Candidatul takist a ieșit învingător. Și — toți observatorii o spuneau — aceasta s-a datorat în cea mai mare măsură voturilor muncitorimii bucureștene (Al. Marghiloman nota în jurnalul său : „Sindicaliști au votat ca un singur om cu Moruzi"). Mînia liberalilor ajunsese la paroxism.

În toiul acestei campanii electorale parțiale, atît de violentă, cade ca un trăsnet tentativa de asasinare a lui Ionel Brătianu. Faptul s-a petrecut în seara zilei de 9 decembrie 1909 și întrucît atentatorul era lucrător la căile ferate guvernul a acreditat opinia că atentatul este opera mișcării sindicale. (S-a dovedit apoi că Stoenescu, cel care trăsese asupra lui Brătianu, membru al unui grup terorist, fusese manevrat de agenți polițienești. Poliția de siguranță era — pînă atunci — o simplă direcție în Ministerul de Interne, și factori interesați o doreau un organism autonom, cu buget și slujbași mulți. Atentatul a fost, se pare, înscenat pentru a se ajunge la acest scop. După atentat, guvernul liberal a creat „Siguranța generală a Statului". Versiunea oficială odată acreditată și stabilindu-se că „vina" este a mișcării sindicale, au fost pornite rapide acțiuni represive. E percheziționat *Cercul „România muncitoare"* din București și se confiscă registre, corespondența, procese-verbale etc. Sînt arestați, chiar în seara accidentului, fruntașii socialiști I. C. Frimu, D. Marinescu, Gh. Cristescu, Al. Oprescu etc. Li se iau interogatorii de către miniștri în funcțiune, dintre care nu a lipsit Vasile Morțun, fostul tovarăș al anchetaților. Acțiuni represive similare au avut loc și în alte multe orașe cu organizații sindicale sau cluburi socialiste [1]. Guvernul nu s-a mulțumit cu aceste acțiuni represive. La o săptămînă după atentat, e adusă în discuția Camerei și a Senatului legea Orleanu, care răpește salariaților statului dreptul la asociere și la grevă („funcționarii, meseriașii, muncitorii și, în fine, orice salariat al statului, județelor,

[1] Vezi și Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România*, f.a., p. 226—231.

Scanned with OKEN Scanner

comunelor și stabilimentelor publice cu caracter economic, industrial și comercial, precum și toți acei cărora le este încredințată asigurarea unui serviciu public de această natură nu vor putea, sub nici un cuvînt, face parte din nici o asociație profesională, fără autorizarea ministrului de care depinde"). Aceasta lege a rămas cunoscută în analele istoriei mișcării muncitorești din țara noastră drept „legea scelerată". Take Ionescu s-a opus la votarea legii, ceea ce îi va aduce un important capital electoral. Izbînda candidatului său Moruzi era astfel — dacă mai era nevoie — o dată în plus asigurată. La 25 decembrie, Direcția C.F.R. emite un ordin special care interpretează și mai restrictiv dispozițiile legii Orleanu pentru personalul căilor ferate. Iar în adoptarea acestor acte grav represive, foștii generoși au îndeplinit funcțiuni importante.

Ostilitatea dintre foștii generoși și mișcarea socialistă ajunsese la cotele maxime. Culmea este că anumite cercuri interesate sau numai neprevenite socoteau că responsabilitatea atentatului le revine foștilor socialiști. (Maiorescu, în opoziție, spusese la o reuniune intimă : „Gloanțele de ieri au atins mai mult pe Morțun și pe d-rul Jean Cantacuzino".) Mille, în conflict ireductibil cu foștii generoși, bate multă monedă pe această versiune, prin *Adevărul*, ziar cu cititori în cercurile democrate. În 13 decembrie, Mille publică în ziarul său editorialul *Foștilor mei amici politici*, în care îi făcea responsabili de „anarhismul" care ar fi cotropit lumea muncitoare, lăsată, prin trădarea de la 1899, fără conducători. Evident, aprecierea lui Mille era eronată. „Anarhia" de care vorbea Mille era o invenție, iar mișcarea socialistă reorganizată avea conducători remarcabili. Îndreptățită era însă în filipica lui Mille condamnarea actului de la 1899 (pe care într-un fel Mille, chiar dacă formal fusese exclus pentru un motiv socotit neîntemeiat, îl semnase totuși chiar cu cîțiva ani mai înainte. Memoria nu funcționează însă totdeauna ireproșabil !) Brusc, deci, întregul dosar al consecințelor actului de la 1899 se redeschide. Și oprobriul era peste tot rostit. Nu numai de către exponenții mișcării socialiste, ci în mai toate cercurile democrat-progresiste.

Nu se înțelege bine la prima privire de ce dintre toți foștii generoși singurul care se înscrie în replică, cerînd restabilirea adevărului, a fost Ibrăileanu. De fapt, popora-

Scanned with OKEN Scanner

niștii ieșeni au fost mai puțin implicați în acuzațiile ce se aduceau comportamentului foștilor generoși. Cu excepția prefectoratului sterist din 1907 și a subprefecturii deținute de Gh. Kernbach, poporaniștii nu dețineau importante posturi administrative (erau prezenți doar la Ministerul Instrucțiunii prin Ioan Botez și Spiridon Popescu ; C. A. Teodoru, secretar general al ministerului, era mai curînd haretist decît poporanist pur). În aceste condiții era greu să li se atribuie responsabilități nemijlocite în actele represive antimuncitorești din 1907—1910. Să nu uităm însă că în discuție nu a fost numai comportamentul foștilor generoși în *această* perioadă guvernamentală. Discuția a fost reluată de la punctul ei inițial, calificativul „trădători", pentru actul de la 1899 venind repede și parcă definitiv. Calificativul acesta era atunci pe buzele multora. Și cum era asociat de aprecierile — și ele foarte negative — despre comportarea ticăloasă (s-a spus și asta !) a foștilor generoși față de foștii lor tovarăși de ideal și de partid, reprobarea căpăta proporții impresionante.

Campania a fost atît de bine regizată, încît se crea impresia în rîndul conștiinței publice că cele mai retrograde și ticăloase forțe politice sînt foștii generoși deveniți liberali guvernamentali. Iar poporanismul — deși a știut nu o dată să se disocieze programatic și tactic de generoși — era plasat în aceeași încrengătură. Puțini știau a deosebi în epocă între cele două grupări (acum în reală animozitate) care în 1899 plecaseră împreună, deși cu țeluri diferite, din Partidul Socialist. Calificativul reprobator se îndrepta și împotriva mișcării poporaniste. Generoșii erau cu adevărat vinovați. S-au comportat dușmănos și cu zel infam în toate momentele de represiune antimuncitorească de la 1907 încolo. Era greu să se pretindă nevinovați, chiar dacă la 1899 intenția lor era încă generoasă. De altfel, acum în 1909—1910, Ioan Nădejde, ca prim redactor la *Voința națională*, conducea campania publicistică împotriva socialiștilor. Profera injurii, emitea acuzații care uneori se învecinau cu delațiunea.

Asupra poporaniștilor cădea un blam pe care nu-l meritau. Stere ca politician ce era avea formal un alibi : nu fusese socialist la 1899. Deci el nu dezertase de nicăieri. De ce ar fi luat apărarea unui act pe care formal nu-l

Scanned with OKEN Scanner

făptuise? Ibrăileanu fusese însă „un soldat“ (am citat din scrisoarea sa deschisă) al Partidului Socialist. Pînă la 1895, era și un gazetar al mișcării, destul de activ și la *Lumea nouă*. Iar în 1899, deși n-a participat la Congres, a părăsit partidul și idealul despre care și în 1909 vorbea cu emoție reculeasă [1]. Asupra lui blamul deci cădea — credea el — integral. Și o disculpare trebuia să vină. Am citat în cîteva rînduri din această primă scrisoare a lui Ibrăileanu către Gherea, apărută în *Viitorul*, din 19 decembrie 1909. Ceea ce îi provoca lui Ibrăileanu răsuciri de conștiință erau acuzația, gravă, a trădării și a lașității infamante. Iar Mille și alții utilizau curent aceste acuzații discreditante. Ibrăileanu nu a vorbit numai în numele său și al prietenilor săi poporaniști, ci cumva în numele tuturor celor de la 1899. El voia un fel de declarație de absolvire a culpei, care să aibă valoarea unei „scoateri de sub urmărire“. Se va adresa, în consecință, la autoritatea morală supremă, lui Gherea. În această scrisoare, în care patetismul dezvăluie o încordare sufletească și un chin lucid, revenea mereu întrebarea: „fost-am noi *trădători*, *transfugi* și *lași*... Am *dezertat* pentru interese personale?“ Și apoi imperativ: „Răspunde, d-le Gherea. Răspunde: Are dreptate dl. Mille cînd ne face trădători și lași?... Ai fost teoreticianul nostru, deci ești arbitru. Răspunde.“

Poate că Ibrăileanu avea dreptate, din punctul său de vedere, să se considere nevinovat. Poate că această loialitate era valabilă și pentru unii dintre foștii generoși care au socotit, după îndelungi chibzuieli, că lupta lor trebuie continuată numai în P.N.L. Dar era această bunăcredință comună tuturor generoșilor de la 1899? Și apoi, Ibrăileanu proceda — fără să-și dea seama? — prin *ignoratio elenhi*. Muta întreaga discuție pe momentul 1899, cînd, de fapt, în litigiu era comportamentul antisocialist din ultimii ani ai foștilor socialiști. Numai acest din urmă litigiu determinase redeschiderea întregii chestiuni, rememorîndu-se și culpa de la 1899. Dar Ibrăileanu înconjura

[1] „Vechii socialiști — scria Ibrăileanu în polemica sa cu Iorga pe marginea *Spiritului critic*... — n-au tras nici un cîștig din activitatea lor,... ci numai suferințe personale. Ei au fost „oameni care au făcut sacrificii enorme pentru o utopie“ (*rev. cit.*, II, 1909, nr. 6, p. 394).

tactic punctul nevralgic, desprinzînd de acolo ceea ce i se părea posibil de apărat. Repetăm, din perspectiva morală a lui Ibrăileanu, procedeul era îndreptățit. El nu devenise prigonitor al foștilor săi tovarăși, și ceea ce i se putea imputa era *numai* responsabilitatea deciziei de la 1899. Cu o singură rezervă, prea evidentă pentru a putea fi ocolită. Ibrăileanu nu înțelegea să se disocieze de atitudinea actuală a colegilor săi liberali foști generoși. [1]

Gherea a ținut să evidențieze dificultatea atitudinii lui Ibrăileanu, restabilind cadrul adevărat al chestiunilor în litigiu. Nu era vorba numai de hotărîrea de la 1899, deși el și atunci a cerut — in extremis — ca plecarea să nu se facă în grup, ci individual, pentru a nu se aduce prejudicii grave partidului în totalitatea sa. Că unii au fost atunci sinceri în intenții și de bună-credință e perfect posibil. Important este însă verdictul istoriei, a cărei judecată e valabilă în funcție nu de intențiile oamenilor, ci de valoarea și semnificația reală a atitudinii lor. Apoi, brusc, Gherea mută discuția (în prelungirea directă a celor spuse pînă atunci) evocînd prigonirile la care este supusă mișcarea socialistă. Și aici vina foștilor socialiști e indubitabilă : „Această eră de prigoniri n-a pornit din inițiativa, din îndemnul Partidului Liberal, el însuși, ca atare, să-i zicem vechiul Partid Liberal. Partidul Liberal a fost tolerant cu mișcarea socialistă de la începutul existenței ei, întrucît ea nu avea tendința să se întindă la sate. Or, mișcarea cea nouă a declarat de la început că e hotărîtă să se cantoneze în orașe, la clasa muncitorilor orășenești. Partidul Liberal ar fi urmat deci cu vechea toleranță față de această mișcare nouă dacă... dacă el nu ar fi fost altoit cu un altoi nou, așa-numit tînăr, generos. Îndemnul la persecuții și expulzări de acolo a pornit ; înnebunirea opiniei publice că vin anarhiștii cari vor distruge statul și țara de acolo a pornit. Și era natural ca vechii liberali să dea crezare noilor lor tovarăși ca specialiști în socialism.

---

[1] „Și fostul d-tale soldat, scria criticul, deși devenit *liberal sincer* (căci d-ta știi că *noi* sîntem ceea ce spunem că sîntem)..." Și în a treia *Scrisoare deschisă* : „...Noi sîntem solidari cu trecutul și prezentul Partidului Liberal. Meritul și demeritul faptelor acestui partid ni-l însușim pe de-a întregul... Iubite d-le Gherea, noi sîntem *liberali* pur și simplu..."

Şi acum te întreb şi eu, dle. Ibrăileanu — d-ta m-ai întrebat atîta ! —, este măcar un singur moment posibil şi tolerabil moralmente ca aceia cari ieri au fost părtaşii unei mişcări sociale să înceapă tocmai ei o campanie de exterminare împotriva foştilor lor tovarăşi ? Aceasta e imposibil şi intolerabil moralmente..." [1]

Ibrăileanu a revenit, în *Viitorul* din ianuarie 1910, cu alte două scrisori, în care încerca să-i disculpe pe generoşii acum liberali guvernamentali de acuzaţiile ce li se aduceau. (Îi apăra pe Stere şi pe ceilalţi prefecţi generoşi pentru atitudinea lor din 1907 şi pe deputaţii liberali foşti generoşi care, ca G. Diamandy, ar fi propus un amendament foarte favorabil muncitorilor la legea Orleanu din 1909. Numai că acest amendament nu a fost primit, şi legea a devenit act normativ... aprobat şi de deputaţii foşti generoşi.)

Evident, scrisorile lui Ibrăileanu nu au putut spulbera norii acuzatori. Blamul continua să apese asupra tuturor celor care, liberali guvernamentali acum, au fost odată, de mult, socialişti activi. Nici scrisorile lui Ibrăileanu, nici răspunsul lui Gherea, nici articolele lui Mille sau Fagure (acesta publicase a doua zi după ce a apărut prima scrisoare a lui Ibrăileanu un articol în *Adevărul*, cu titlul *După citirea unei scrisori deschise)* nu au limpezit atmosfera. Nemulţumirea continua să fie o stare generală, chiar dacă fiecare descoperea vina în alt plan al acestui încurcat ghem de contradicţii. O dovedeşte, printre altele, tot... o scrisoare (numai că de data asta... închisă) a Izabelei Sadoveanu trimisă lui Ibrăileanu.[2] Ce-i drept, Izabela Sadoveanu era într-o stare de exaltare, nu-şi clari-

---

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Răspuns la scrisoarea deschisă a d-lui G. Ibrăileanu (Cuvîntul d-lui Gherea)*, *Adevărul*, XXI, nr. 7294, 25 dec. 1909.

[2] „...Scrisoarea din *Viitorul* am prevăzut-o şi o aşteptam. ...Nu voi încerca să-ţi spun prin ce momente sufleteşti am trecut în momentele cele dintîi după atentat. Mi se pare că sînt *vinovată* şi sîntem cu toţii acei care am părăsit mişcarea şi am lăsat să ajungă muncitorii instrumentul celor mai josnice interese ale takismului şi a infamului Mille. Am fost apoi indignată şi scîrbită de reacţionarismul şi *lipsa de inteligenţă* a «generoşilor»(?), dar mai ales de atitudinea unora dintre foştii socialişti care pretind că au rămas *puri !*... În tot dezastrul actual, ei nu au văzut şi nu văd decît un lucru : zdrobirea «generoşilor» şi paralizarea oricărei posibilităţi de a se mai ridica ca o fracţiune democratică

ficase deplin statutul politic (pînă prin 1906 se mai considera ca făcînd parte din grupul socialiștilor puri) și voia să țină — fără a izbuti — o cumpănă în judecată care să nu năpăstuiască pe nimeni. Dar și din această scrisoare reiese că generoșii nu procedau tocmai inteligent, compromițîndu-se pe ei și întreaga lor grupare prin atitudinea antisocialistă pe care o adoptaseră. Dar erau aceștia — reluăm și noi întrebarea Izabelei Sadoveanu — cei mai reacționari oameni politici de atunci? Erau ei mai retrograzi decît conservatorii cantacuzinești, decît cei junimiști sau chiar decît cei takiști?

Fără îndoială, pledoariile lui Ibrăileanu erau viciate de părtinire. Dar acest spirit partizan nu poate anula un adevăr care azi ni se impune. Cu toate gravele erori pe care și noi le-am semnalat, poporanismul continua să fie atunci gruparea politică burgheză cea mai progresistă. Discreditul care i se arunca (pentru vini reale) risca să compromită în opinia publică o grupare politică radical burgheză, care apăra cerințe social-politice de interes esențial. Reformele politico-economice pentru înfăptuirea cărora lupta poporanismul erau încă puncte înscrise cu roșu pe agenda revendicărilor epocii. Nefăcînd aceste distincții, cei ce îi acuzau pe poporaniști prezentîndu-i ca pe niște infami reacționari diminuau agravant poziția acestei grupări și, implicit, slăbeau eficiența activismului lor spre un scop care era de interes major.

Repetăm, scăderile politice ale poporanismului (și cu atît mai mult ale celorlalți generoși) erau adevărate. Din acest punct de vedere, acuzațiile ce li se aduceau erau deplin justificate. Dar ele nu trebuiau să împiedice distingerea reliefurilor luminoase. În epocă, încleștarea era

---

în fața opiniei... Stere, pentru moment, este cruțat, nu știu de ce, de toate acuzațiile și disprețul care se aruncă celorlalți." Și apoi despre răspunsul lui Gherea: „Scrisoarea maestrului mi-a făcut o impresie penibilă... Cum? în toată țara aceasta singurii reacționari sînt socialiștii generoși? și ce însemnează tîmîia aceea la adresa tuturor partidelor istorice și neistorice? Și toată diplomația aceea cusută cu ață prea groasă și felul acela de a înconjura chestiunea și a răspunde pleziș? !... Eu, scumpe prietene, mi se pare că mă înăbuș. Sînt într-o iritație continuă..." (Nedatată). Izabela Sadoveanu către Ibrăileanu, stampila poștei 18 ian. 1910. (Apud. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, Editura Minerva, 1971, p. 339—340.)

Scanned with OKEN Scanner

prea violentă și imediată pentru a lăsa loc preciziunilor, delimitărilor și distincțiilor. O putem face însă astăzi, la multe decenii după petrecerea evenimentelor, cînd prejudecățile deformante au încetat să mai funcționeze și aprecierea nepărtinitoare se poate formula obiectiv. Reexaminînd deci lucid acest dosar, cercetătorul obiectiv nu va putea să nu observe că, dincolo de erori și culpe grave, gruparea politică poporanistă continua să ocupe cea mai progresistă poziție în eșichierul vieții politice burgheze din acea vreme. Apăra, în Partidul Liberal, necesitatea reformelor și se distingea prin intransigență democratică în planul vieții publice. Era la stînga tuturor orientărilor politice burgheze și conservatoare. Nici o grupare sau partid politic de orientare burgheză sau conservatoare nu cerea atît de hotărît universalizarea dreptului la vot (altfel spus, drept la expresie politică a întregii națiuni), autonomia administrativă locală și nici nu avea înscrisă, la loc de frunte, ideea reformei agrare prin exproprierea moșierimii.

În același an 1910, cînd se străduia să respingă acuzațiile, care toate conduceau la verdict infamant, Ibrăileanu semna și un tulburător articol care pleda, cu înfrigurare patetică, pentru reforme înnoitoare. După ce înfățișa tabloul vieții social-politice românești, observa : „...Și toate sînt efectele acestui lucru extraordinar : existența unei singure clase pozitive, care este cea mai curată, singura care produce bogăția și care, în schimb, zace în mizerie, în întuneric și n-are nici un cuvînt în trebile statului, în conducerea țării, adică în conducerea de sine însăși. *Îndreptarea nu va veni decît atunci cînd lucrurile vor deveni normale, adică cînd poporul român va avea vot, pămînt și cultură...* Însănătoșirea vieții politice va veni de la ridicarea țărănimii la valoarea de element social și politic... *Dreptul de vot, pămîntul și cultura țărănimii vor aduce însănătoșirea vieții politice... Dreptul la vot, pămîntul și cultura țărănimii asigură îndeplinirea celor mai înalte idealuri naționale.*“ [1] Mișcarea politică poporanistă are meritul remarcabil de a fi militat neabătut pentru împlinirea acestor revendicări esențiale, fără de care Ro-

[1] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Cînd morții vor învia*, *rev. cit.*, IV, 1910, nr. 6, p. 399—401.

Scanned with OKEN Scanner

mânia modernă nu putea să se elibereze de sechelele feudalismului.

5. Spre sfîrşitul anului 1910, liberalii trebuie să se retragă în opoziţie, nu înainte de a fi izbutit să pună în aplicare importantele legiuiri agrare [1]. Au mai putut guverna cîteva luni (veniseră la putere în martie 1907), deoarece termenul unei legislaturi era de patru ani. Dar intervenise în viaţa politică un factor care complicase şi ştirbise enorm echilibrul de mai înainte. Apăruse Partidul Conservator-Democrat, şi acesta, printr-un program bine conceput, prevăzut cu unele revendicări utile păturilor mijlocii orăşeneşti, dar şi printr-o abilă demagogie, cucerea popularitate. În cîteva alegeri parţiale, ieşise învingător, punînd guvernul în grea încurcătură. Era semnul vizibil al scăderii popularităţii sale, silind Palatul — la cererea scandalizată a opoziţiei — să înlocuiască echipa guvernamentală. Normal ar fi fost, dată fiind popularitatea reală a takismului, ca guvernarea să-i fie încredinţată şefului Partidului Conservator-Democrat. Dar regele Carol nu-l agrea de fel pe Take Ionescu, socotindu-l periculos şi greu de manevrat. Apoi regele se obişnuise cu practica a două partide de guvernămînt şi refuza să considere cu seriozitate unul nou. În ochii săi, acesta era o fracţiune conservatoare, şi le cerea liderilor conservatori (Carp, Maiorescu, Marghiloman) să-l reprimească — cuminţit — pe Take Ionescu. Mandatul de formare a guvernului a fost în consecinţă — spre mirarea tuturor — încredinţat lui Petre Carp, cu condiţia de a-l coopta şi pe Take Ionescu în cabinetul ministerial. Condiţie formală care se ştia că nu va fi realizată, întrucît Carp refuza orice colaborare cu şeful noului partid. [2]

---

[1] În 1911, *Viaţa românească* le considera exagerat ca avînd semnificaţia unei „reforme cvasi-revoluţionare pentru ţara asta..." (nr. 6, p. 445.)

[2] Se povestea că Petre Carp i-a făcut o vizită specială lui Take Ionescu, căruia i-a adresat următoarea propoziţie: „Am venit, Take, trimis de Rege. El vrea să mă înţeleg cu tine pentru guvernare. Tu ştii însă că noi doi nu sîntem făcuţi să ne înţelegem. Să vorbim dar de altceva mai interesant." A urmat o conversaţie de o oră, după care s-a anunţat că înţelegerea nu s-a putut perfecta (Cf. Const. Xeni, *Take Ionescu*, 1932, p. 243).

Take Ionescu nu a iertat această umilire, declarînd război crîncen guvernului Carp instalat la începutul lui ianuarie 1911. Take Ionescu, adversarul liberalilor de pînă acum, se aliază cu aceştia, realizînd o nouă opoziţie unită, de astă dată împotriva conservatorilor carpişti. Au urmat trei ani de lupte politice violente. Şi obiectul scandalului era aproape nemijlocit onorabilitatea liderilor politici liberali descoperiţi în fraudă. Pe scurt, în litigiu a fost vestita „afacere a tramvaielor". Puşi pe îmbogăţire şi monopolizare a vieţii economice, liberalii au acceptat, în schimbul unor mari redevenţe, constituirea unei societăţi particulare pe acţiuni, controlată de ei, pentru exploatarea tamvaielor din Bucureşti. Petre Carp denunţă această societate ca imorală, acuzînd Partidul Liberal că urmăreşte să exploateze viaţa economică a ţării în folosul membrilor ei. Marghiloman, ca ministru de Interne, dizolvă societatea liberală şi constituie alta. Brătienii aliaţi cu Take Ionescu începură lupta împotriva guvernului. Atunci, în toiul acestor furtunoase dezbateri parlamentare, a rostit Carp celebra filipică antiliberală, cerînd aplicarea fierului roşu pe practicile Partidului Liberal („Şi acum ? Fierul roş ! Domnii mei, e o primejdie pe care v-o semnalez, o primejdie atunci cînd partidele politice nu caută să se întărească prin idei, prin convingeri, dar caută să se întărească prin afaceri.") Şi tot în acele zile de noiembrie 1911, la protestul lui Ionel Brătianu, care îi contesta lui Carp autoritatea morală de a înfiera un partid politic cum e Partidul Liberal şi pe liderii săi, şeful guvernului a exclamat : „Autoritatea morală a unui om politic nu se judecă decît după două lucruri şi nu se cîştigă decît printr-un singur mijloc : În viaţa ta privată, să fii totdeauna corect, în viaţa ta publică, să fii totdeauna dezinteresat". Era un atac deschis la onorabilitatea şefului Partidului Liberal. Ostilităţile crescură în intensitate, şi la sfîrşitul anului 1911, cînd guvernul aduce în discuţia Camerei o nouă lege a tramvaielor, opoziţia liberală şi cea conservatoare-democrată se retraseră din parlament. După alte incidente, guvernul Carp nu avu altă soluţie decît demisia (în martie 1912).

Succesiunea putea să le revină liberalilor. Dar aceştia aveau interes ca afacerea tramvaielor, deschisă de conservatori, să fie soluţionată în favoarea liberalilor tot de un

Scanned with OKEN Scanner

guvern adversar. Pe Take Ionescu, președinte de guvern, nu-l accepta regele Carol. S-a format deci un guvern Titu Maiorescu, care a restabilit raporturile normale cu Partidul Liberal (evident, prin soluționarea afacerii tramvaielor) și a pregătit condițiile — în pofida voinței lui Carp — pentru o colaborare cu Partidul Conservator-Democrat. De abia în octombrie 1912 s-au sfîrșit tratativele, formîndu-se guvernul Maiorescu-Take Ionescu. „Concentrarea" presupunea în concepția lui Take Ionescu (ai cărui partizani au tînjit prea multă vreme după funcțiuni) o repartizare riguroasă a posturilor, de la guvern pînă la primăriile comunale. În acest fel guvernul a funcționat — ca un organism dual —, pînă la sfîrșitul anului 1913, preocuparea centrală fiind războiul balcanic și pacea de la București. La 4 ianuarie 1914, Ionel Brătianu a fost însărcinat cu formarea noului guvern.

În această perioadă de opoziție liberală, gruparea poporanistă nu a dat, firește, curs amenințărilor ultimative. Stere nu a părăsit Partidul Liberal sau activitatea militantă și nici nu a luat inițiativa unui nou partid. Această din urmă alternativă era și foarte greu de realizat acum. Nu e vorba numai de faptul că țărănimea nu avea drept de vot și le-ar fi lipsit baza electorală. Dificultatea provenea de la popularitatea incontestabilă a takismului. Or, păturile mijlocii, care puteau forma electoratul unui partid democrat țărănesc, erau cucerite de iluziile țesute de conservatorii-democrați. A se hazarda în necunoscut nu era pe placul lui Stere, chiar dacă profesa, în planul sociologiei, convingeri romantice. De altfel, nici nu erau necesare complicate calcule pentru a se stabili, indubitabil, că șansele de izbîndă al unui eventual nou partid erau nule. Acest lucru l-a înțeles și Ibrăileanu (ajutat, firește, de Stere), care nu a cerut în articolul menționat întemeierea unui nou partid. Dimpotrivă, s-a străduit să demonstreze necesitatea ființării grupării politice poporaniste în cadrul Partidului Liberal, căruia să-i imprime în program și tactică orientarea reformator-democratică știută. De altfel, acum deveniseră și ei foarte utili conducerii liberale. Se știe, regula practicii politice burgheze e că un partid se uzează în timpul guvernării și se consolidează în opoziție. Și liberalii, după aproape patru ani de guvernare, în care vreme s-au petrecut importante schimbări

Scanned with OKEN Scanner

în structurile sale interne, ce presupuneau întinerirea conducerii centrale și județene, aveau realmente nevoie de un răgaz. Mai ales că guvernarea liberală nu fusese una obișnuită. Au alternat represiunile anti-țărănești, cele antimuncitorești, cu legiuirile agrare din 1907—1908. Adică elemente pozitive s-au împletit inextricabil cu cele negative, impresia generală fiind negativă. Astfel încît, o relansare din opoziție a popularității partidului era cu deosebire necesară. Nimic nu era mai potrivit în acest scop decît reluarea planurilor reformatoare. În acest fel se putea sconta chiar pe înclinarea popularității de la takism spre Partidul Liberal.

În aceste condiții, nici o grupare nu putea fi mai utilă decît cea poporanistă, cunoscută unanim pentru idealurile ei reformatoare. Poporaniștii erau, în opoziție, chiar mai utili din acest punct de vedere decît generoșii care se bucuraseră în ultima legislatură de funcțiuni guvernamentale. Aceștia din urmă erau într-un fel compromiși de uzajul executiv, pe cînd poporaniștii aveau aura unor opozanți în Partidul Liberal, chiar atunci cînd acesta fusese la putere. Apoi, se spunea, Stere, profesor de drept constituțional, avea pregătite toate proiectele de reformă, asamblate într-un tot coerent. Stere și ai lui au fost deci din nou reactivați. Forța lor, chiar politică, era nutrită, nu în ultimul rînd, și de prestigiul acum la zenitul popularității sale. Toată lumea intelectuală vorbea de mișcarea poporanistă și cei mai mulți o aprobau chiar dacă nu-i înțelegeau adevărata semnificație. Această popularitate și prestigiu puteau fi utilizate confortabil pentru relansarea Partidului Liberal. Campania de consolidare a acestuia convenea perfect și grupării poporaniste, care se vedea repusă în locul ce îl merita și căpăta speranța înfăptuirii reformelor. Că Stere se ocupa cu prepararea reformelor o dovedește *Viața românească* din 1911. Stere publică la rubrica sa *Cronica internă* nu ca de obicei studii sau eseuri pe teme politice, ci comentarii care în fond sînt dezvoltarea unor proiecte elaborate.

Pe primul loc a trecut interesul față de universalitatea dreptului de vot. Stere a introdus acum un corectiv. Nu se mai vorbește de universalitatea dreptului de vot, ci de desființarea celor trei colegii censitare și crearea unui colegiu unic pentru toți știutorii de carte. „Desființarea

Scanned with OKEN Scanner

dar — scria Stere — a tuturor îngrădirilor interne întemeiate pe cens din organizaţia electorală de astăzi, cu alte cuvinte — *colegiu unic* —, e singura reformă demnă de acest nume. Dar conturul reformei se poate preciza, ca o necesitate logică, şi mai bine. Evident că toţi alegătorii din primele colegii de azi vor face parte şi din colegiul unic... Dispărînd din textul Constituţiunii de azi diferenţierea censitară cu o rigurozitate matematică, organizaţia electorală trebuie să se cristalizeze în formula : *colegiul unic pentru toţi ştiutorii de carte.*" Cei neştiutori de carte vor continua să voteze, după sistemul în vigoare, prin delegaţi în acelaşi colegiu unic. Cum aproape 40% din bărbaţi erau ştiutori de carte, aplicarea reformei preconizate ar însemna o mare extensiune a electoratului : „Analiza noastră — stăruia Stere — credem că a lămurit pe deplin că în această formulă se rezumă la *un minimum* la care sîntem în drept de a năzui într-o serioasă reformă electorală" [1].

E evident că reforma preconizată favoriza mai ales mediile urbane mijlocii, care căpătau — prin desfiinţarea censului — drepturi egale cu clasele avute. Dar ţărănimea ? Procentul ştiutorilor de carte între ţărani era infim. Ţărănimea, în marea ei majoritate, continua deci să rămînă în afara dreptului de a vota direct. Sistemul delegaţilor rămînea în vigoare. Şi cît de acid, de aspru şi de drept au vestejit poporaniştii acest sistem umilitor de reprezentare ? Stere era el însuşi nemulţumit de compromisul pe care a trebuit să-l accepte. În condiţiile date — credea el sau a fost ajutat să creadă —, nu se putea face mai mult. Astfel, considerăm, trebuie interpretată această precizare cu ton justificativ : „Pot democraţii noştri face mai mult şi mai bine în *acest* moment ? Aş fi bucuros să le dau tot concursul... Generaţia noastră însă nu va mai avea, probabil, prilejul să lucreze pentru *o altă* revizuire a Constituţiei. Aceasta nu se face în fiecare cinci, nici zece, nici chiar în douăzeci de ani." [2]

Compromisul subscris de Stere era, cu adevărat, mare, denunţînd, înainte de toate, că înţelegerea cu Brătianu era acum perfectată. (Pentru că acest punct de vedere era apropiat mult de cel al lui Ionel Brătianu.) Oricum,

---

[1] C. Stere, *Colegiul unic, rev. cit.*, VI, 1911, nr. 11, p. 279—280.
[2] C. Stere, *art. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

compromisul era spectaculos. O dovedește faptul că în mai 1910, Ibrăileanu împărtășea (în ciclul *Opiniuni ale unui diletant)* un punct de vedere net deosebit. Se preciza că Stere este plecat din țară (în Ardeal) și că nu l-a citit ; în consecință, opiniile comunicate sînt exclusiv ale celui ce le semnează, neangajînd direcția publicației. Dar dacă și această preciziune era doar o stratagemă diplomatică ? Oricum, în mai 1910, Ibrăileanu (și el nu era printre poporaniști un oarecare, chiar dacă nu făcea politică activă) credea în necesitatea universalității dreptului la vot. Aceasta chiar dacă — știa și el — țărănimea nu e pregătită să utilizeze acest drept cum se cuvine și ar putea fi manevrată de partidele în funcțiune. „Și totuși, insista criticul, votul universal *trebuie* acordat. Trebuie acordat conform cu acel principiu care a prezidat la toată desfășurarea istoriei noastre contemporane — conform cu principiul că într-o țară europeană înapoiată forma *trebuie* să preceadă fondului, forma trebuie introdusă, *dacă* voim să avem apoi și fondul. Educația politică țăranul n-o poate avea decît dat la școala politică... Așadar, votul universal este necesar. Atunci poporul va deveni un *rezervoriu* din care se vor tot ridica *conștiințe* — pe încetul —, și astfel, pe nesimțite, acest regim electoral va tot deveni din ce în ce o realitate..."[1] După opinia lui Ibrăileanu, numai Partidul Liberal ar fi fost interesat să acorde țărănimii votul universal. Și totuși, în 1910 nu numai Partidul Liberal, dar și Stere se arăta a nu fi favorabil acestui deziderat, pe care poporanismul îl preconizase de la momentele tulburi ale începutului, adică de prin 1892—1893. Era, desigur, o nouă pliere pragmatică dictată omului politic de ...realitatea oportună. Intransigentul Stere se supunea, deci, acum, oportunității, în dauna principiilor.

În același sfîrșit de an 1911, Stere publica un alt eseu (tot la *Cronica internă),* care dezbătea o altă problemă, complementară reformei electorale. Era vorba despre autonomia locală, fără de care — considera Stere — nu se poate realiza o solidă reformare a structurilor politice. „Dar mai întîi, ni se impune să arătăm că reforma electorală — oricît de largă și adîncă — singură nu poate

[1] G. Ibrăileanu, *Votul universal (Opiniuni ale unui diletant), rev. cit.,* V, 1910, nr. 5, p. 220—225.

Scanned with OKEN Scanner

încă însănătoșa și înălța viața noastră publică și nici asigura educația cetățenească a maselor populare dacă ea nu va fi întregită cu prilejul revizuirii constituționale și în altă direcție : și anume, realizarea acestui scop, pe lîngă reforma electorală în sensul arătat, presupunea încă două condițiuni esențiale : 1. Reforma organizațiunilor noastre locale. 2. Asigurarea mijloacelor legale de apărare a drepturilor cetățenești împotriva abuzurilor de putere din partea agenților administrativi." Stere pleda aici convingător pentru reorganizarea administrativă, plecînd de la unitatea naturală, satul.[1] Era o idee a lui mai veche (vezi și cursul său de drept constituțional), formată din studierea metodică a sistemului constituțional englez, pe care nu o va abandona niciodată. Și în anteproiectul de constituție al Partidului Țărănesc (1922), întocmit de Stere, găsim stipulată această cerință[2]. O va vedea realizată de abia în 1928 — dar mult ciuntită și practic ineficientă —, cînd, la sugestia sa, guvernul P.N.Ț. aduce în dezbaterea parlamentului legea pentru reorganizarea administrativă. Paradoxal (dar în politică orice paradox este posibil), legea țărănistă, inspirată de Stere, a fost aprig combătută de liberali, care au părăsit, în semn de protest, dezbaterile Camerei, vociferînd că guvernul aruncă țara în anarhie.

Preocupările reformatoare ale lui Stere, agreate și încurajate, acum, în 1911, de Ionel Brătianu, nu au trecut și în centrul preocupărilor Partidului Liberal. Ele erau, desigur, foarte importante, în consens cu dezideratele forțelor progresiste, și utile, în ultimă analiză, Partidului Liberal, care urmărea recucerirea încrederii opiniei publice. Cu toate acestea, pe primul plan al preocupărilor fruntașilor liberali era exploziva afacere a tramvaielor. Era de maximă importanță nu numai pentru că Petre Carp a pus

---

[1] C. S.(tere), *Întregirile necesare reformei electorale, rev. cit.*, VI, 1911, nr. 12, p. 474.

[2] „Fără supremația legii și fără autonomie locală, adică fără asigurarea libertății individuale și a libertății comunale, oricît de perfecționat ar fi aparatul central de guvernare al acestei țări, constituționalismul lor va rămînea o simplă fațadă în dosul căreia se poate ascunde arbitrarul și despotismul cel mai neînfrînat. Și, dimpotrivă, oricît de rudimentar ar fi aparatul ei central, o țară — avînd pe deplin asigurate drepturile și libertățile cetățenești și autonomia locală — va avea, desigur, o bună și democrată guvernare." (*Însemnările unui solitar*, III, în *Viața românească*, 1922, nr. 10, p. 12.)

sub semnul întrebării cinstea şi moralitatea lui Ionel Brătianu, dar şi pentru că, de fapt, era grav prejudiciată însăşi onestitatea politicii Partidului Liberal. După rezolvarea acestui litigiu de proporţii, a intervenit — extrem de presantă — problema războiului balcanic. Deocamdată, în tot acest timp (aproape doi ani), planurile reformatoare au fost lăsate să aştepte în portofoliile viitorilor miniteriabili.

În iulie 1913, Brătianu, ca maior de artilerie, în calitate de şef de partid, obţine să fie acreditat pe lîngă statul major al armatei române. Era el însuşi înconjurat acolo de un mic stat major liberal, cu care se consulta şi decidea. Aici se luau hotărîri înalte, menite să asigure revenirea la putere [1]. Se retrăsese aparent de la şefia partidului, asigurată la Bucureşti de un comitet de vacanţă alcătuit de Pherekide şi Costinescu. De fapt, adevărata conducere era la Ohranie, unde se afla Brătianu şi ai lui. S-a decis — Stere a spus apoi că ideea a fost a lui — să se dea chiar în timpul războiului o proclamaţie prin care să se anunţe reformele. Stere, care avea proiectele pregătite [2], s-a deplasat la Ohranie, unde a conferit cu Bră-

---

[1] „Maiorul de artilerie Ionel Brătianu — îşi amintea mai tîrziu Iorga — era înconjurat de o întreagă curte politică şi culegea elementele unei ofensive de partid care nu trebuia să întîrzie, cu un program de reforme economice şi sociale ca legitimare pentru revenirea la putere" (N. Iorga, *O viaţă de om; aşa cum a fost*, vol. II, 1934, p. 191). Marghiloman nota în jurnalul său, la 12 iulie 1913: „Am raportat lui Maiorescu spusele lui Ionescu, venit de la Ohranie, că la statul-major, Crăiniceanu, Brătianu şi Duca — acesta ca secretar al generalului — sunt factorii cei mari" (*Note politice*, vol. I, p. 178).

[2] În ianuarie 1913, Stere a publicat în revista sa un adevărat program de reforme politice: „...Iar elementele problemelor pentru întreaga opinie publică progresistă a ţării (...) se încheagă într-un vast plan de reforme, care poate fi precizat în puţine postulate:

a) Lărgirea dreptului de vot, pe baza colegiului unic, pentru toţi ştiutorii de carte, ca o îndrumare firească spre sufragiul universal şi reprezentarea minorităţilor.

b) Întărirea, pe aceeaşi bază a organelor de autonomie locală şi ocrotirea lor împotriva abuzului de dizolvări arbitrare.

c) Asigurarea pentru fiecare cetăţean a dreptului de apărare legală împotriva abuzurilor administrative şi a încălcărilor libertăţii individuale.

d) Înfiinţarea de şcoli îndestulătoare pentru întreaga populaţie şcolară, pentru ca învăţămîntul obligator să fie o realitate.

Scanned with OKEN Scanner

tianu şi colectivul său, definitivînd punctul de vedere. Dar proclamaţia avea să fie publicată mai tîrziu ; după încheierea păcii de la Bucureşti (28 august). Într-adevăr, la 8 septembrie apare în *Viitorul* scrisoarea-program (de fapt o proclamaţie) a şefului P.N.L., în care se propune reforma electorală şi exproprierea parţială a marii proprietăţi în favoarea ţărănimii. Redactarea scrisorii fusese precedată de ample discuţii în contradictoriu în conducerea liberală. Cu textul gata pentru tipar, Brătianu s-a deplasat la Sinaia, unde se afla regele. Proclamaţia a fost publicată numai după ce s-a obţinut şi avizul favorabil al regelui.

Conservatorii junimişti, adunaţi în casa lui Ion Lahovari, respinseră propunerile liberalilor. Takiştii le acceptă. De altminteri, se ştia că regele era hotărît, dată fiind iminenta demisie a lui Maiorescu, să-l cheme la guvern pe Ionel Brătianu. În 4 ianuarie, noul guvern este instalat. Stere nu obţine nici de astă dată rîvnitul portofoliu ministerial. Doi dintre foştii generoşi devin totuşi miniştri. (Morţun, la Interne, şi Al. Radovici, la Industrie şi Comerţ.) În 1921, mărturisea că ar fi fost invitat — atunci, în 1914 — să primească şi el portofoliul unui minister, dar ar fi refuzat. Greu de presupus, sau, dacă admitem această din urmă ipoteză, probabil că ea a fost legată de asemenea concesii şi compromisuri, încît refuzul s-a impus ca unica atitudine posibilă. În februarie au avut loc alegeri conduse autoritar de Morţun. Conservatorii conduşi de Al. Marghiloman obţin 18 locuri în parlament. Takiştii au fost ajutaţi să ocupe un număr de locuri stabilite. Ei

---

e) Legislaţia protectoare a muncii şi recunoaşterea sindicatelor muncitoreşti ca mijloc legal de apărare a intereselor profesionale.

f) În sfîrşit, întregirea reformelor agrare, atît în ce priveşte ocrotirea muncii, cît şi pentru a trece în stăpînirea ţărănimii, fără întîrziere şi la nevoie prin expropriere silită a. cel puţin două milioane de hectare.

Pe această cale numai ruptura dintre oraşe şi sate va putea dispare şi ţărănimii i se va asigura în stat locul ce i se cuvine după însemnătatea ei în viaţa naţională.

Atunci, ţăranul — proprietar liber, ştiutor de carte şi alegător —, cînd la majorat, ca şi cetăţeanului Elveţiei libere, i se va da în mînă puşca — va fi chezăşia cea mai neclintită a viitorului naţional." (C. S., *Învăţăminte din războiul balcanic* [*Cr. int.*], *V. r.*, VIII, 1913, nr. 1, p. 106—107.)

formau „opoziția leală". Majoritatea liberală era, evident, asigurată.

Chiar la sfîrșitul lui februarie, *Viitorul* anunța că parlamentul va lua în discuție proiectele de reformă. Stere este numit raportor al Comisiei pentru revizuirea Constituției. Era o compensație necesară pentru refuzul constant de a i se încredința un minister. Dar această compensație era grevată ea însăși de un compromis făcut de Stere : acceptarea — încă în 1911 — a unei reforme moderate în chestiunea dreptului la vot și acum în 1913—1914 a unui plan minimal pentru reforma agrară. Cele două reforme concepute din 1892—1893 ca fiind complementare sînt și acum dispuse într-un anumit echilibru. Numai că nivelul lor de cerințe era acum situat undeva în zone destul de coborîte în raport cu cotele maxime anunțate cu ani înainte. În ciuda protestelor partidului conservator (șef era acum, în urma demisiei lui Maiorescu, Al. Marghiloman), chiar a treia zi după deschiderea parlamentului se aduce în discuție revizuirea Constituției. Stere, în calitatea sa de raportor, a rostit în Cameră un discurs ascultat. Era, ca de obicei, doct, substanțial și bine susținut de referințe critice și citații din sociologi, economiști și juriști de renume (Schmoller, A. Wagner, Leon Duguit ș.a.). După un tur de orizont elocvent și concis, se formulează obiectivul raportului său. Revizuirea Constituției care va reglementa noua așezare politico-economică a țării „nu se poate asigura decît prin chemarea la viață cetățenească a celor mai adînci straturi ale populației noastre și prin așezarea vieții noastre economice ca o condițiune de biruință și triumf pentru aspirațiunile noastre, pe temelii sănătoare" [1]. (La Senat, propuneri identice a prezentat N. Săveanu.)

Cum era de așteptat, raportul lui Stere circumscrie cadrul prevăzut pentru structura fiecăruia dintre cele două reforme anunțate. Mult mai precizată apare reforma electorală. La aceasta aderase și regele Carol I[2] și o pre-

[1] C. Stere, *Raport al Comisiei pentru propunerea de revizuire a Constituției*, în *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 7, din 1 martie 1914, p. 65.

[2] La 22 februarie 1914, Marghiloman, în audiență la rege, își arată dezacordul față de reforme, sondîndu-i opinia. Despre reforma agrară, acesta nu știa mare lucru. În schimb, „mai clar și mai orientat pe chestiunea electorală : corupție la colegiile cele mici, greutate de a guverna din cauza pretențiilor alegătorilor".

Scanned with OKEN Scanner

coniza, în chip deosebit, Ionel Brătianu. Cum acceptase și în 1911, nu mai era vorba de universalitatea dreptului la vot, ci numai de Colegiu unic. (În aceste condiții, acceptase reforma și regele Carol, iar Brătianu se pare că a fost cel care l-a convins pe Stere să o primească astfel micșorată.) Așa a și cerut Stere în raportul său. Cum conservatorii nu acceptau integral nici chiar ideea reformei electorale (de fapt, împotrivirea era concentrată asupra reformei agrare. Dar pentru a obține concesii din partea guvernului în chestiunea agrară, se arătau potrivnici și reformei electorale. Se urmărea o înțelegere reciproc acceptabilă, care, de altfel, va veni), Stere își apără proiectul. E de altminteri prezent la toate ședințele ridicîndu-se în apărarea opiniilor sale din sală sau de la tribună. Și intervențiile sale, pline de vervă, de umor și intransigență, erau mult ascultate și aplaudate. Era, alături, de Ionel Brătianu, indiscutabil, omul zilei. Întreținea polemicile și concentra asupra sa criticile. Tuturor le răspundea cu seriozitate, demnitate și cu un simț al relativului în care inteligența și cultura confereau prestigiu omului politic cu o situație totuși modestă în partidul său. În cadrul acestor intervenții de explicitare, Stere precizează: „...nu se poate menține decît un singur colegiu, în care să dispară orice distincțiune de cens material, și atunci nu rămîne decît colegiul unic pentru toți cei care au azi drept de vot, fără distincțiune... Nu se poate, o dată ce am ajuns de a pune la ordinea zilei reforma agricolă, este cu neputință să ajungem la altă formulă decît aceasta. Acesta este minimul de la care nu ne putem abate."[1] Era, într-adevăr, o reformă minimală. Deocamdată, fusese convins și Stere să creadă, mai mult nu se putea obține.

Apoi un dialog contradictoriu: „*Regele:* Toate țările merg spre sufragiul universal. *Eu:* Ele caută antidotul lui. *El:* Dar vor fi condiții, plata impozitelor. *Eu:* Da, impozitul personal 4 lei. *El:* Va fi cel puțin un colegiu în care guvernul va avea la main haute docile. *Eu:* Pînă în ziua cînd își va simți puterea. — *Regele:* Toate astea vor fi explicate și hotărîte prin *Constituantă*..." (*Note politice*, I, p. 211—212.)

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 12, din 7 martie 1914, p. 133.

Inițial, Stere a acordat spațiu mai mare (deci și interes corespunzător) reformei agrare. În raportul său, faptul acestui decalaj apare vizibil : „Toate încercările de reformă politică vor rămîne însă zadarnice dacă organizarea muncii naționale nu dă o temelie solidă edificiului politic. Pentru o țară agricolă ca a noastră, întocmirea muncei naționale atîrnă înainte de toate de condițiunile agrare și mai cu seamă de raportul între întinderea marei și a micii proprietăți... Anormala concentrare a proprietății funciare este în primul rînd dăunătoare chiar pentru rolul social util al marei proprietăți... Această situație nu numai că împiedică formarea unei gospodării țărănești economicește de sine stătătoare, dar ea face cu neputință și progresul agriculturii noastre. Și tot din ea izvorăsc și toate neorînduielile vieții noastre agrare... Interesul de conservare a statului ne impune măsuri energice și grabnice pentru restabilirea echilibrului. Și acest rezultat nu se poate realiza decît prin *trecerea în mîinile țărănimei a proprietăților de mînă moartă și a unei părți din prisosul marei proprietăți.*“ [1] (subl. ns.).

Să recunoaștem că cerința era într-adevăr minimală... Încă în 1912 se votase o lege a bunurilor de mînă moartă, care a trecut în proprietatea statului toate moșiile cu caracter de utilitate publică aparținînd persoanelor particulare, statul putînd vinde aceste moșii în loturi țăranilor. Dar cum vînzarea acestora era condiționată de achitarea prealabilă a 15% din valoare, puțini țărani (chiar constituiți în obștii) au putut cumpăra loturile puse — teoretic — la dispoziție. O pătură foarte subțire de țărani înstăriți putea, eventual, beneficia de avantajele acestei legi. Deci chestiunea bunurilor de mînă moartă nu aducea prea multe elemente în plus față de cele legiferate încă în 1912. Noutatea era mențiunea potrivit căreia trebuia să treacă în mîna țărănimii suprafețe care... prisoseau moșierilor. Care și cît anume nu se preciza, deși aceasta era de importanță esențială. Totul plutea într-un vag nedeterminat, urmărindu-se probabil prevenirea atacurilor, așteptate, din partea conservatorilor, sau o eventuală împotrivire a regelui.

Și totuși, în ciuda acestor măsuri prevenitoare, atacul conservatorilor s-a produs. Au vorbit Carp, Marghi-

[1] C. Stere, *Raportul cit.*, în *loc. cit.*, p. 68—70.

Scanned with OKEN Scanner

Ioman, G. Ştirbey şi Take Ionescu (acesta din urmă, evident, mai conciliant). Împotriva reformei s-a pronunţat şi A. C. Cuza. În replică, Stere a luat din nou cuvîntul, aducînd preciziunile într-adevăr necesare : „Voi preciza şi aci care este după credinţa mea minimum revendicărilor noastre. Este clar, domnilor, că nu se poate arunca în viaţa publică ideea exproprierii numai pentru a zgîndări aşteptările, dar a lăsa nesatisfăcute nădejdile ! O dată ce am ajuns aci, trebuie ca soluţionarea adoptată de noi să fie o soluţiune eficace a problemului, trebuie să fie schimbat raportul între întinderea marei proprietăţi şi a micei proprietăţi, pentru ca întreaga întocmire agrară să se poată dezvolta pe baze mai normale decît astăzi. Eu nu văd la ce rezultat s-ar putea ajunge cu mai puţin *de un milion ha, trecute de la marea proprietate la mica proprietate. Acesta este minimum strict necesar.*“ [1] (subl. ns.). Preciziunea aceasta finală elucidează proporţiile reale ale reformei preconizate de liberali, prin glasul autorizat al lui Const. Stere. Şi ea este, într-adevăr, minimală. Cît de neîndestulătoare era o dovedeşte compararea acestei cifre modice preconizată în 1914 (un milion ha.) cu cea din 1918 (6 milioane ha.). Şi să nu uităm, nici reforma de după primul război mondial nu izbutise să asigure pămînt tuturor gospodăriilor ţărăneşti, de vreme ce se aprecia că aproape 300.000 de gospodării nu aveau — în deceniul al treilea — pămînt în proprietate.

Cu un milion de ha., moşierimea continua să-şi menţină forţa economică şi politică, iar ţărănimii nu i se rezolva nevoia acută de pămînt. Dacă reforma preconizată în 1914 s-ar fi aplicat, singurul lucru care s-ar fi obţinut într-adevăr era fortificarea păturii înstărite ţărăneşti. Dar poate că aceasta se şi urmărea. Nu se pronunţase în acest sens Stere în studiul său din 1907—1908 ? Notăm că şi această reformă cu totul modestă a trezit împotrivirea exponenţilor moşierimii, care se declarau ameninţaţi cu exproprierea. A fost necesară intervenţia şefului guvernului, care a explicat răbdător : „Voim o expropriere, nu voim o confiscare. Voim evaluarea dreaptă actuală a pămîntului... De ce am avea ură în contra proprietarilor ? Vă credeţi oare mai pro-

[1] *Raport. cit.*, p. 134.

prietari decît noi ?... În familia mea sînt proprietăţi care de 500 de ani nu s-au vîndut. Aceasta nu este o tradiţie de proprietate ? Dar dintre noi, pe toată banca ministerială, este vreunul singur care să nu fie proprietar? Dar noi credem că interesul marei proprietăţi este în armonie cu reformele pe cari le propunem." [1]

Conservatorii nu s-au lăsat deloc convinşi de această declaraţie de lealitate faţă de marea proprietate. Împotrivirea lor continuă statornică şi violentă. Liberalii propun conciliabule, pentru că, de fapt, nici ei nu izbutiseră să soluţioneze toate chestiunile de care depindea rezolvarea fie chiar a acestei reforme agrare minimale. În jurnalul său, Marghiloman relatează o mărturie relevantă : „14 aprilie. Conferim cu dl. Brătianu şi cu mine la Pherekyde acasă. Toată conversaţia numai asupra legei electorale : Colegiul unic este convingerea lui personală, crede că poate impune reforma, dar nu depinde de el ca revizia să se facă într-o atmosferă de linişte sau de violenţă. Dacă nu ne înţelegem, va fi obligat să facă apel la masele populare. Oarecare întorsături de fraze sînt ameninţări ; ruperi adînci ; oamenii vor suferi ; raporturile ulterioare vor fi foarte grele etc... Semimărturisirea că mijloacele lipsesc pentru legea agrară : dificultăţi, dar nu imposibilităţi... În rezumat : nici o înţelegere posibilă ; legea agrară a trecut pe planul al doilea ; Colegiul unic este marele cal de bătaie." [2]

Marghiloman a înţeles bine intenţiile liberalilor. Potrivit avizului regal, se putea înfăptui deocamdată reforma electorală în condiţiile anunţate. Reforma agrară presupunea studiu şi preparative. Şi acestea cereau timp. Corpurile legiuitoare s-au dizolvat, şi s-au desfăşurat alegerile pentru Constituantă. Noile corpuri legiuitoare se întrunesc la 5 iunie 1914 în sesiune extraordinară. Dar dezbaterile despre revizuirea Constituţiei nu capătă preeminenţă. Sînt amînate pentru sesiunea de toamnă (5 noiembrie 1914). Observatorii politici informaţi ştiau că se intenţionează chiar o amînare mai îndelungată. Deocamdată, se alcătuiesc comisii care trebuiau să pregătească proiectele revizuirii agrare. Iar aceste comisii solicitau

[1] *Discursul lui Ion I. C. Brătianu din 5 martie 1914, loc. cit.*, p. 136.

[2] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 217—218.

Scanned with OKEN Scanner

pentru definitivarea operațiunilor preparatorii efectuarea unor lucrări statistice de tot felul, a căror realizare presupunea ani buni de studii și investigații. Temporizarea, atît de îndrăgită de Ionel Brătianu, începe să funcționeze. Intervine însă un eveniment care, prin proporții și interes național, oferă o justificare acestei temporizări. La 15 iunie, are loc atentatul de la Sarajevo. Izbucnește războiul mondial. Întreaga atenție a oamenilor politici și a opiniei publice e concentrată asupra atitudinii României față de conflagrația mondială. La 21 iulie, are loc Consiliul de coroană la Sinaia, care hotărăște adoptarea unei politici de neutralitate armată. Revizuirea Constituției a fost nu temporizată, ci amînată *sine die*.

Hotărît, neșansa însoțea destinul politic al lui Stere în particular și a poporanismului în general. Timp de peste două decenii, s-a militat pentru înfăptuirea unor reforme pe care le considera, cu dreptate, esențiale. Iar acum, cînd partidul în care se înregimentase acceptase și avea forța necesară pentru realizarea reformelor, fatalitatea politică internațională stăvilea orice inițiativă. Și cîte sacrificii, compromisuri și umilințe nu fuseseră făcute pentru ca să se ajungă în situația din primăvara anului 1914 ! Dacă timpul l-ar fi păsuit și războiul ar fi izbucnit mai tîrziu, poporanismul ar fi putut înregistra împlinirea cel puțin a uneia dintre reformele preconizate. Ce-i drept, mult împuținată față de ceea ce se preconizase prin 1910. Dar, oricum, ceva se realiza, justificînd astfel statutul politic al poporanismului în cadrul P.N.L. Destinul a decis însă altminteri. Dar — cine știe ? — poate că decizia istoriei i-a fost, dimpotrivă, favorabilă lui Stere. Reforma trunchiată la care a concedat, nefiind legalizată, nu a legat numele său de un moment producător de noi și mari anomalii în viața politică și socială a României. Reformele de după război au fost, prin caracter și volum, mult mai apropiate de ceea ce preconizase ani de-a rîndul poporanismul. Dar, formal, de înfăptuirea lor poporanismul nu mai era în nici un fel responsabil.

6. S-a spus adesea că destinul omului politic Stere a stat sub semnul tragismului. E prea adevărat. E un tragism izvorît din neputința împlinirii și a finalizării.

Scanned with OKEN Scanner

Acest om neobișnuit, cu o cultură solidă, care se mișca familiar în atîtea ramuri ale științelor umane, cu reale calități politice, a fost sortit să semene idei, să alcătuiască proiecte, programe și doctrine, pe care alții să le realizeze. Laurii împlinirii nu au fost niciodată ai lui. Era izgonit sau trebuia să plece de fiecare dată cînd se apropia de limanul unei izbînzi. Așa s-a întîmplat în 1914. Tot așa avea să se întîmple în aprilie 1930, cînd celui ce a contribuit hotărîtor la crearea și afirmarea țărănismului, i-a dat osatură doctrinară și programatică, i se *impune* demisia din P.N.Ț. Nu e aici nu știu ce fatum predestinat. Pur și simplu, acest om cu adevărat superior își cunoștea valoarea și ținea să fie prețuit cum se cuvine. A fost deci taxat drept orgolios și incomod, și cum niciodată n-a avut partidul său (gruparea radical țărănistă pe care a creat-o după excluderea din P.N.Ț. a fost prea neînsemnată pentru a putea fi înregistrată fie și sub beneficiu de inventar), trebuind să se supună dispozițiilor autoritare ale șefului, aceste „tare" temperamentale i-au fost fatale. Ținea mereu să se facă ascultat, voia să-și impună punctul de vedere. Ceea ce — inevitabil — îl făcea dezagreabil și... indezirabil. Sfîrșea, uneori, prin a se înclina. Dar întotdeauna după multe, istovitoare discuții și conciliabule. Cînd accepta concesia, era însă adesea prea tîrziu, umilința devenea inutilă.

A fost peste tot, în toate formațiunile politice în care a activat, un intrus. S-a simțit străin în cercul narodnic, a fost un „liberal" de stînga în Partidul Socialist, un „socialist" în Partidul Liberal, iar în Partidul Țărănesc (apoi în P.N.Ț.) un radical „extremist", care predica lupta de clasă, trezind suspiciune. Chiar și poporanismul său e o îngemănare distinctă de neokantianism, narodnicism, socialism reformist și liberalism mic-burghez. Adică un amestec dizarmonic de concepte care nu o dată se exclud, deși erau silite, de mintea care le stăpînea, să viețuiască într-o armonie artificială.

Nici unde nu s-a putut adapta. Nicăieri nu a fost agreat, ci mereu tolerat pentru ceea ce reprezenta. I-a fost dat să fie oriunde, ca să-l parafrazăm pe poet, așezat „pieziș". După un stagiu anume, era nevoit să-și caute un nou partid în care venea cu aceeași zestre de cultură, principii și doctrină. Schimba numai flamura și

Scanned with OKEN Scanner

titulatura partidului. Convingerea doctrinară rămînea însă — în nucleul ei esențial — aceeași. A fost doctrina politică și concepția sociologică a unui radical mic-burghez de stînga, democrat și progresist, care a crezut — romantic — că principiile sale pot fi impuse unei realități, ce avea însă o dinamică a ei și alte legi decît cele imaginate de sociologul Stere.

Cu siguranță că momentul 1914 reprezintă un exemplu concludent pentru tragismul omului politic Const. Stere. În cîteva săptămîni, ba chiar în cîteva zile hotărîtoare, din „omul zilei" devine, amețitor de repede, un indezirabil și un candidat nefericit la acuzația infamantă — nedreaptă — de trădător. Cel care în februarie-martie era raportorul majorității în problema cheie (socială și politică) a României moderne (reformarea Constituției), apărînd polemic o reformă care preocupa unanim, cel care încă la 5 iunie, la deschiderea Constituantei, se pregătea să reia lupta, ca exponent al liberalilor, pentru prepararea reformelor, ajunge în 10—15 zile, prin concursul împrejurărilor, să fie hulit. Din exponent al conștiinței publice, coboară brusc pînă la stadiul de om intrat în conflict cu ea. Oratorul aplaudat de pînă mai ieri, care vorbea în numele majorității și era în consens cu dezideratele conștiinței publice, începe să semneze din iulie 1914 eseuri care purtau titlul „Din carnetul unui solitar". Tablourile acestea au o succesiune prea rapidă, și, cu siguranță, contemporanii n-au avut răgazul necesar pentru a-i intui mutațiile catastrofale. Pentru a putea fi perceput, era necesară o altă „durată sufletească", calm și așezare. Or, tocmai inexistența acestora și brusca lor înlocuire cu alte valori, a determinat chiar mutația care a schimbat total destinul politic al lui Stere. A fost o prăbușire de cutremur, inevitabilă, cu consecințe — azi o știm — pentru el dezastruoase. Atitudinea sa din 1914 avea să-l ducă spre germanofilie și, în 1917, la întemeierea ziarului *Lumina*. Și-a pregătit astfel încă acum, din 1914, stigmatul (nedrept) de „trădător", care, din 1916, a luat locul celui de „revoluționar siberian" ce însoțea pînă prin 1910 personalitatea lui Stere.

Acuzația de trădător a venit prea repede și a fost utilizată de adversari pentru a-l compromite și a-l exclude din viața politică pe acest radical pururea „inco-

mod". Dar Stere nu a fost deloc un trădător, chiar dacă punctul său de vedere (dus de astă dată, din păcate, pînă la ultimele consecinţe) a fost profund eronat, clădit însă, indubitabil, pe convingeri patriotice. Stere considera că alianţa cu puterile Antantei ar prejudicia ţara, date fiind tendinţele imperialiste ale Rusiei ţariste. De aceea, socotea că e, dimpotrivă, mai utilă înaltelor interese ale ţării alianţa cu Puterile Centrale. Problema transilvană putea fi soluţionată — credea el — prin crearea unei mari federaţii a Austriei, în care fiecare popor să se bucure de o autonomie limitată, dar cu depline drepturi de afirmare a culturii şi conştiinţei naţionale. Dar soluţia federalistă (pe care o preconizaseră încă din 1906 A. C. Popovici şi alţi fruntaşi ardeleni) era ea însăşi profund eronată, demobilizînd lupta maselor şi primejduind grav împlinirea unui deziderat istoric de esenţială însemnătate. Cadrul îngust al soluţiei federaliste a fost de altminteri respins de majoritatea fruntaşilor politici ardeleni. Îmbrăţişînd soluţia federalismului, Const. Stere, în ciuda complicatelor argumente şi motivaţii invocate, dovedea o cecitate deloc scuzabilă pentru un om politic. Aşadar, fără îndoială că acest punct de vedere a fost eronat şi dăunător. Dar nu trebuie ignorat faptul că împlinirea marelui deziderat istoric al poporului român nu s-a datorat — cum s-a acreditat — alianţei alături de puterile Antantei. La aceasta a contribuit în primul rînd *în chip esenţial* lupta şi sacrificiul maselor largi populare care pe fondul marilor evenimente revoluţionare (izbînda Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie 1917, prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar etc.) au ştiut să-şi impună voinţa şi puterea. Această nouă configurare a Europei de răsărit şi de centru a creat condiţiile ca lupta şi sacrificiile poporului român pentru unificarea statală să se poată realiza. În vechile structuri nu e greu de presupus că nici una dintre cele două mari tabere, victorioase — Antanta sau Puterile Centrale — nu ar fi recunoscut (deşi Antanta se angajase oficial prin tratatul de alianţă din august 1916) dreptul României la unificarea statală. Ipoteza unei Antante victorioase, cu Rusia rămasă în cadrele vechii ei orînduiri social-politice, cu aceleaşi tendinţe şi scopuri, nu ar fi sancţionat, cu siguranţă, împlinirea marilor de-

Scanned with OKEN Scanner

ziderate istorice ale poporului român. Iar o victorie a Puterilor Centrale — s-o mai spunem ? — nu ar fi contribuit desigur la realizarea actului din 1918. Dar destinul a vrut altfel, şi istoria ne-a fost fastă. Nu vrem prin aceasta să spunem că argumentele lui Stere potrivnice alianţei cu ţările Antantei au fost întemeiate. Vrem numai să observăm că nici planurile adversarilor săi politici nu au constituit factorii care au asigurat marea împlinire din 1918. Repetăm, de fapt, — cine nu ştie ? — victorioasă a fost lupta popoarelor pentru eliberare socială şi naţională. Nu a izbîndit integral nici unul dintre cele două puncte de vedere care s-au înfruntat în România anilor neutralităţii (nici cel filoantantist, nici cel favorabil alianţei cu Puterile Centrale). Şi aceasta pentru că din Octombrie 1917 încolo au avut loc evenimentele esenţiale, pe care nimeni nu le-a putut prevedea. Să admitem deci că punctul de vedere afirmat de Stere era, mai mult decît al altora, eronat, datorită îmbrăţişării planurilor federaliste şi a comportării sale filogermane din perioada ocupaţiei Bucureştilor de către trupele germane.

Dar afirmarea unei convingeri, care era — repetăm — sincer patriotică nu poate aduce calificativul de trădător. La urma urmei, oameni politici ca Titu Maiorescu, P. P. Carp, Th. Rosetti, V. Arion, Tzigara-Samurcaş sau o personalitate ca Ioan Slavici au nutrit convingeri asemănătoare. Nimeni nu a îndrăznit să-i califice cu seriozitate pe Maiorescu sau Carp drept trădători, deşi Carp, adus anume de la Ţibăneşti la Bucureşti, a avut în 1918 conciliabule dese cu Mackensen. E adevărat că Stere a scos un ziar la Bucureşti *(Lumina)* în timpul ocupaţiei (finanţat de Al. Vaida-Voievod şi urgisit de cenzura nemţească şi de aceea „civilă“ a grupului Carp). Dar ziarul acesta nu publica articole antinaţionale.

Să nu se uite apoi că Marghiloman a fost preşedintele guvernului în timpul ocupaţiei, a semnat ruşinoasa pace de la Bucureşti şi trimitea Curţii regale de la Iaşi note imperative. Şi cu toate acestea, tratamentul de care s-a bucurat după război a fost destul de blînd. Continua să vorbească în numele conservatorilor, şi numai degringolada Partidului Conservator (desfiinţat, de altfel, în 1924) l-a împiedicat să redevină o figură de prim-

Scanned with OKEN Scanner

plan a vieții politice din anii imediat postbelici (Marghiloman a murit în 1925). Numai lui Stere i s-a aplicat acest tratament aspru și nedrept, deși chiar și adversarii săi puternici, brătienii, recunoșteau că atitudinea sa de colaboraționist nu poate fi asemuită cu aceea a unor trădători ca Lupu Kostake sau C. Arion, iar *Lumina* nu poate fi calificată la fel cu *Bukarester Tageblatt*. La sfîrșitul lui 1918, au fost arestați, judecați și condamnați numai gazetarii care au colaborat la *Bukarester Tageblatt*. Cei de la *Lumina* au fost scoși, după o scurtă detenție preventivă, din cauză. Tot atunci a intrat în cercetarea Curții Marțiale și Stere. A suportat preventiv și o detențiune de trei săptămîni la Văcărești. A fost însă brusc eliberat, fără să fie judecat și fără ca dosarul său să fie închis. Intenția lui Brătianu, care era din nou — din noiembrie 1918 — premier, nu e greu de înțeles. A fost creat un instrument de șantaj, care putea fi lesne utilizat ori de cîte ori Stere ar fi îndrăznit să ridice capul.

În realitate, la Stere deranja nu colaboraționismul, ci intransigența democrat-radicală. Dacă el ar fi admis să devină un soldat supus al lui Ionel Brătianu, tot scandalul creat în jurul numelui său s-ar fi stins. Se afirmă că Ionel Brătianu i-ar fi trimis vorbă la începutul anului 1919 — prin V. V. Sassu și dr. Bordea — să plece din țară, încetînd deci politica militantă timp de doi ani. Apoi să revină în Partidul Liberal, și cariera lui politică va fi asigurată [1]. Stere a părăsit țara, a locuit destulă vreme la Geneva și se gîndea să renunțe pentru totdeauna la politică. Dar grupul său de prieteni politici : Pan. Halippa, Sergiu Niță, Inculeț, Buzdugan înființează un Partid Țărănesc, instalîndu-l pe Stere, aproape fără știrea lui, în frunte, asigurîndu-i (în 1921) și un loc de deputat. (Mai fusese ales deputat și în 1919. Dar fiind plecat din țară, nu și-a exercitat mandatul.) Cînd revine în țară, își reia activitatea politică, dar, firește, nu în Partidul Liberal. Condamnarea lui a fost semnată și calvarul nu s-a isprăvit decît o dată cu moartea luptătorului.

[1] Cf. L. Leonescu, *Amintiri din lumea scrisului* (în manuscris), p. 70, și C. Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii : P.N.Ț. și „cazul Stere"*, Ed. Adevărul, 1930, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

„Cazul Stere", niciodată judecat și soluționat printr-un verdict limpede, a fost ținut mereu în rezervă și adus în discuție ori de cîte ori o dictau interesele politicianiste. M. Ralea avea să spună în 1926 că „afacerea Stere este afacerea Dreyfus a României". Deși întrucîtva exagerată, aprecierea lui Ralea surprindea un adevăr. Un deceniu a durat calvarul acestei conștiințe, care avea să declare, cu orgoliu justificat, în 1930 : „Istoria democrației române nu va putea face abstracție de numele meu". [1] Autoapreciere dreaptă, verificată apoi de istorie și de istoriografia obiectivă. Stere le-a fost superior, prin consecvența democratică, tuturor celor care îl anatemizau.

Nu vrem să ne depărtăm de obiectul și subiectul studiului nostru, care nu are de cercetat în detalii destinul lui Stere ca om politic. Dar rolul lui Stere e fundamental pentru a înțelege ce a reprezentat cu adevărat mișcarea politică poporanistă, iar situația și opinia sa din anii neutralității, ca și aceea din anii războiului, s-au răsfrînt hotărîtor asupra poporanismului. Încît clarificarea litigiului legat de „cazul Stere" ne-a fost necesară.

Revenim la momentul 1914. Încă din iunie, cînd Stere se pronunță ferm pentru alianța cu Puterile Centrale, *Viața românească* e considerată germanofilă, iar întregul grup politic poporanist capătă statutul de indezirabil. La mijlocul anului 1914, Stere scria în ciclul *Din carnetul unui solitar :* „După vălmășagul luptei pentru revizuirea Constituției, o bruscă rupere a contactului cu semenii mei, după atîția ani de zbucium, mă reduce la rolul de observator singuratic. Viața parcă trece pe alături... Sînt un trădător, sînt un străin." [2] Filogermanismul publicației ieșene o apropie — surprinzător — de îmbătrînita *Convorbiri literare,* iar poporaniștii care făceau politică se văd deodată, nu fără mirare, alături de gruparea conservatorilor junimiști. Un zid gros de injurii și ostilitate înconjura grupul ieșean, dintre care, cei mai mulți, îl urmau fidel pe Stere. Ibrăileanu — singur — pare să fi fost partizanul neutralității, neputînd privi cu simpatie prusacismul, ca un aliat posibil. Dar revista, prin Stere, era net pentru „centraliști". În anii războiu-

[1] C. Stere, *op. cit.*, p. XI.
[2] *Idem, art. cit.*, în *rev. cit.*, X, 1915, nr. 5—6, p. 169.

Scanned with OKEN Scanner

lui, grupul poporanist e divizat. La București, Stere, D. D. Pătrășcanu și alții duceau politica cunoscută. La Iași, cei rămași nemobilizați sau demobilizați, se adunaseră în jurul lui Ibrăileanu. Nu se poate vorbi de o solidarizare în jurul *Luminii* lui Stere. Dar de o neîmpăcată dezaprobare față de politica lui Ionel Brătianu se poate sigur vorbi. *Momentul*, publicația pe care o scoate (și o scrie aproape integral) Ibrăileanu din aprilie 1918 la Iași, era violent antibrătienistă. După pacea de la București, Ibrăileanu a scris acel îndurerat articol, mereu pomenit, *Pacea*: „Azi am văzut în *Lumina* harta României mutilate. Este opera d-lui Brătianu în imagini. O dungă neagră acopere munții noștri de la Porțile de fier pînă la Cornul Luncii, cu un chenar de doliu. Sub dunga asta neagră, au dispărut munții noștri de care vorbește balada. Am pierdut tot ce-a fost frumos în țara asta..." [1]

Durerea lui Ibrăileanu era cu adevărat sfîșietoare. Însă vina nu era numai a lui Brătianu, ci, dimpotrivă, a conservatorilor carpiști, a guvernului Marghiloman și chiar a lui Stere. Dar despre Stere și rolul său Ibrăileanu nu spunea nimic, deși acesta fusese în aprilie la Iași, fără îndoială discutaseră (poate chiar Stere sugerase înființarea *Momentului*) și putea formula, în cunoștință de cauză, judecăți obiective. Cu siguranță Ibrăileanu credea (ca mulți alții) acum, după dezastrul păcii de la București, că Stere avusese dreptate în toți anii aceștia și că ignorarea ideilor sale a produs catastrofa națională pe care întregul popor o trăia. Dar în toamnă, după marile victorii ale armatei române, după înfrîngerile suferite de trupele germane și austro-ungare pe toate fronturile, situația s-a modificat esențial. Înfăptuirea marelui deziderat istoric, unificarea statală a țării a devenit o realitate. Eroarea atitudinii politice a lui Stere din anii 1914—1918 era acum prea evidentă. Nimeni dintre poporaniști nu o consemnează însă astfel.

Întrebarea e dacă sfîrșitul poporanismului antebelic însemna și falimentul său politic. Ibrăileanu — care vorbea acum în numele vechiului curent — a stăruit nu o dată asupra ideii că poporanismul (așa cum se configu-

[1] G. I.(brăileanu), *Pacea*, *Momentul*, nr. 26, 5 mai 1918.

Scanned with OKEN Scanner

rase încă la sfîrșitul secolului trecut) părăsește scena politico-culturală, pentru că programul său a fost înfăptuit prin reformele de după război, iar acestea, deși purtau însemnele Partidului Liberal, din care gruparea poporanistă nu mai făcea parte, fuseseră apărate timp de peste două decenii. E tocmai ceea ce cu dreptate consemna Ibrăileanu în primul număr al reapărutei *Vieți românești*: „Concepția care a străbătut din întreaga noastră atitudine față de curentele politice din țară, față de problema electorală, de problema agrară, de problema reorganizării administrative, școlare etc. a fost poporanismul nostru politic. Reformele mari puse azi la ordinea zilei, unele înfăptuite, se datoresc războiului. Dar credem că la pregătirea sufletească care a îngăduit ca aceste reforme să fie acceptate fără multă spaimă am contribuit și noi — ca și la putința de a le înfăptui cu mai multă îndemînare, decît dacă ele ar fi irupt fără să fi fost înainte dezbătute." [1]

Orientarea politică poporanistă dispare oficial. Conceptele sale socio-politice sînt transferate de către Stere în structura țărănismului, care devine unul dintre cele două mari partide politice burgheze postbelice. (Stere a spus nu o dată că țărănismul este vechiul poporanism.) Succesiunea viza mai degrabă aspectul sociologic, decît cel strict politic. Dar vechii poporaniști priveau cu simpatie mărturisită spre Partidul Țărănesc. Tot Ibrăileanu este cel care dă glas acestei convingeri: „Astăzi, singurul partid democrat care dă semne de viață și al cărui program înseamnă schimbarea politicii vechi, oligarhice de dinainte de război, e Partidul Țărănesc. Partidul Țărănesc nu e poporanismul. Dar e partidul născut din schimbările preconizate de poporanism. Acele schimbări nu le-a făcut poporanismul. Teoreticienii nu fac schimbări, schimbările le face istoria; se fac fatal, de la sine. Poporanismul numai le-a prevăzut și le-a voit. Să dea Dumnezeu ca Partidul Țărănesc să poată face din România o Danemarcă, cu libertatea și egalitatea din Danemarca, cu cultura ei răspîndită pînă în ultimul cătun, cu știința și literatura ei, cu civilizația și omenia ei. Poporanismul nu se confundă cu Partidul Țărănesc. (De

[1] G. I., *Înainte și după război*, *rev. cit.*, XII, 1920, nr. 1, p. 132.

Scanned with OKEN Scanner

fapt, unii poporaniști, naturile politice militante sînt țărăniști ; alții nu). Nici nu s-ar putea confunda ! Țărănismul e o luptă practică, cu un scop practic anumit, poporanismul este o atitudine în fața vieții, o *ideologie*. S-ar putea zice mai mult : cînd se naște o democrație rurală, poporanismul — atitudine... nu mai are cauză. Cauza lui era starea de iobăgie a țărănimii."[1]

Apreciere lucidă, dreaptă și responsabilă. Se știe, speranțele investite de Ibrăileanu în Partidul Țărănesc nu s-au împlinit în întregime. După fuziunea din 1926 cu Partidul Național, țărănismul trebuie să renunțe la multe dintre prevederile programatice specifice. Dar chiar în aceste condiții, țărănismul continuă să fie, în planul vieții politice burgheze, principala orientare democratică radicală. Vechile concepte și idealuri poporaniste își făceau auzite ecourile. Legatarii ideologiei politice steriste (grupul de la *Viața românească*, în frunte cu Mihai Ralea) sînt consecvenți la stînga P.N.Ț., imprimîndu-i, împotriva tendințelor de dreapta sau centru-dreapta a grupărilor lui Vaida-Voievod sau Iuliu Maniu, o orientare democratică.

În cele două decenii interbelice și cu deosebire în anii treizeci, foștii poporaniști (Stere, dr. N. Lupu) sau cei care continuau direcția vechiului poporanism (Ralea, Petre Andrei, G. Zane, Dem. Botez ș.a.) au fost cu adevărat exponenții stîngii radicale burgheze, angajînd bătălii notorii cu grupările reacționare, cu cele fasciste în mod special. Tradiția progresistă a democratismului poporanist nu s-a pierdut.

---

[1] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Ce este poporanismul ?*, *rev. cit.*, XVII, 1925, nr. 1, p. 147.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL IV

ÎNTRE LITERATURĂ ȘI IDEOLOGIE LITERARĂ

Scanned with OKEN Scanner

1. Statutul poporanismului în planul cultural: o mișcare culturală sincronă cu imperativele epocii (sociale și naționale). Poporanismul nu e o școală literară și nici curent literar. Toleranța față de alte modalități estetice. Țărănimea — subiect și obiect literar. Dreptul țărănimii la expresie estetică. Disocierea de sămănătorism. Literatura poporanistă — o născocire a adversarilor și a detractorilor. Ideologia literară poporanistă și încurajarea literaturii cu obiectiv programat. „Motivul datoriei", motiv obsesiv al poporanismului. Jean Bart și *Datorii uitate*. Circulația unor motive de la sămănătorism la poporanism. Motivul dezrădăcinării, al neadaptării, al dispariției unei clase. Locul lui Sadoveanu în mișcarea poporanistă. Recreerea realistă (antiidilică și antischematică) a lumii satului în literatura apropiată *Vieții românești*. Răscoala din 1907 în opera unor scriitori afiliați poporanismului (*Rătăcirea de la Stoborăni* și *Furtună Veteranul*). Ibrăileanu și romanul țărănesc complet. Nerealizarea unui deziderat 350

2. Tendenționism și tezism. Tendenționism și gratuitatea artei. Atitudinea scriitorului. Poporanism și realism. Etic și estetic. Deosebirea — pe acest plan — între poporanism și sămănătorism. Intoleranța față de „decadentism". Semnificația socială a conceptului. Simbolismul între decadentism și inadecvare la spiritul veacului. Explicații despre destinul tragic al poeziei macedonskiene. Izabela Sadoveanu despre legitimitatea simbolismului 378

Scanned with OKEN Scanner

3. Structura romantică a esteticii poporaniste. Paşoptism-sămănătorism-poporanism. Poporanismul, legatar al paşoptismului. Idealul redeşteptării culturii naţionale. Preciziuni şi delimitări. Ibrăileanu şi Stere despre conceptul „specific naţional" şi elementele sale constitutive. Mediul rural — vatră a specificităţii naţionale. Etnic şi estetic sau o prejudecată tenace. Conceptul specificului naţional în anii postbelici. Delimitare de gîndirismul ortodoxist 394

4. Ibrăileanu despre amurgul poporanismului în anii postbelici. Explicaţii şi motivaţii. Reevaluarea lucidă a noii fizionomii a României. Valoarea perenă a principiilor estetice poporaniste. Factorul estetic în critica postbelică a lui Ibrăileanu. Prognoza despre destinul şi condiţia literaturii postbelice 412

Scanned with OKEN Scanner

Dificultăţi nebănuite la o cercetare sumară se ridică destul de compact din teritoriile care circumscriu literatura şi ideologia literară în mişcarea poporanistă. Pentru că aici terenul e realmente inflamabil, pîndit de pericole la tot pasul. Ne aflăm într-un fel de imperiu al controversei, unde opiniile par imposibil de conciliat. Şi aceasta chiar din momentul constituirii mişcării, pînă tîrziu, în zilele noastre. Ibrăileanu a respins din capul locului caracterul — atribuit — de şcoală sau curent literar al poporanismului, reţinînd numai aspectul cultural. Implicit, Ibrăileanu, considerînd poporanismul numai ca o mişcare cu caracter cultural, nega şi determinările politice ale acestora. În epocă, Iorga nega orice merit mişcării de la Iaşi, rezervîndu-i însă un statut literar-cultural, de vreme ce o considera o reîncarnare epigonică a „curentului sănătos de la *Sămănătorul*". În sfîrşit, alţi contemporani (C. Rădulescu-Motru, Sadoveanu şi mai toţi cei ce au răspuns anchetei *Luceafărului* în legătură cu poporanismul) au fixat locul poporanismului în domeniul cultural. Dar literatura — se ştie — e o componentă importantă a culturii. Încît cei ce au voit să ocolească dificultatea, vorbind de „cultural", şi nu de „literar", nu au eliminat, de fapt, controversa. În ultimele două decenii, cercetătorii (cu deosebire istoricii literari) au prezentat poporanismul ca pe un curent socio-politic cu marcate trăsături culturale, aspectele literare fiind aici implicate liminar. Controversele sînt deci departe de a se fi încheiat. Dosarul continuă să rămînă deschis, ori-

Scanned with OKEN Scanner

cînd putîndu-se înregistra apariţia unui nou punct de vedere. Cum spuneam şi în preliminariile acestei cărţi, noi considerăm poporanismul un curent de idei complex configurat, în spaţiul căruia au intrat toate valorile pînă acum amintite (sociologice, politice, culturale, literar-estetice). Fără îndoială că interesează înainte de toate care anume dintre aceste valori au prevalat. După opinia noastră a prevalat, incontestabil, fondul sociologic şi ideologic. Cu menţiunea, subliniată, că în elementul sociologic trebuie înglobate şi sociologia politică, cea a culturii şi a literaturii, iar prin ideologie trebuie înţeleasă şi ideologia literară (pentru că la poporanism e mai potrivit să vorbim nu de estetică, ci de ideologie literară). Oricum, de o literatură poporanistă nu se poate într-adevăr vorbi. Există negreşit o literatură sămănătoristă, dar una poporanistă, oricît de ciudat ni s-ar părea, nu s-a putut constitui. Dar asupra acestui aspect ne vom opri în mod special, ceva mai tîrziu.

1. Printre multele sale litigii, istoria literaturii şi cea a culturii româneşti a înregistrat unul care, la data producerii, a provocat o polemică foarte încinsă, prelungită peste ani, şi după primul război mondial. Litigiul privea preeminenţa sămănătorism-poporanism, fiecare dintre exponenţii celor două curente socotind pe cel advers drept un epigon. Nu facem aici loc argumentelor preopinenţilor (menţionate, de altfel, succint în capitolele precedente), pentru că vom zăbovi asupra chestiunii în capitolul următor. Dealtminteri, în acest loc nici nu ar fi util. La urma urmei, poporanismul ca şi sămănătorismul sînt expresia aceleiaşi realităţi istorice, pe care cel dintîi a interpretat-o în sens progresist (de la stînga), iar sămănătorismul, cu vădite accente retrograde (de la dreapta). Se ştie că problemele, lozincile au fost comune, diferite fiind revendicările, soluţiile şi modelul.

Exponenţii autorizaţi ai poporanismului s-au arătat cu deosebire preocupaţi de statutul şi condiţia mişcării pe care au iniţiat-o. Erau sensibili faţă de orice răstălmăcire, socotindu-se datori să ofere ei explicitările utile fixării fenomenului. Considerîndu-se adevăraţii legatari ai paşoptismului, poporaniştii au ştiut să releve nu nu-

Scanned with OKEN Scanner

mai continuitatea preocupărilor și a idealurilor, ci și comunitatea problematică. Investigațiile au fost mutate departe în timp, spre începuturile veacului al XIX-lea, adică spre începuturile României moderne. Atunci, observa *Viața românească*, s-ar fi introdus în doze forțate civilizația apuseană. Aceasta a cosmopolitizat clasa suprapusă și populația orășenească în general, care a devenit aproape o „colonie" franceză. Acest fenomen de înstrăinare nu a atins numai viața și sufletul, dar și limba. Pașoptiștii, cu deosebire moldovenii, au deschis bătălia „revenirii la sine a naționalizării culturii, literaturii și a limbii". Ca multe alte idealuri ale pașoptismului, nici acesta nu a fost în întregime realizat. Încît generația din preajma anului 1900 a fost nevoită să ridice din nou un steag o vreme abandonat pentru a împlini un legat care devenise de o acută actualitate [1]. Așa a apărut mișcarea culturală și literară de la începutul secolului care păstra la mare preț comandamentele sociale și naționale și urmărea un înalt scop regenerator. Literatura s-a plecat acestor chemări naționale, reflectîndu-le. Această mișcare literară coincide sau, mai just, este un aspect al unei mișcări generale, transformarea vieții noastre publice de la 1900 încoace, de la marea criză (agrară și financiară, n.n.). Atunci s-a pus o problemă capitală : sau se vor valorifica energiile naționale, sau vom pieri. Atunci s-a simțit (înainte se cunoștea numai) necesitatea ridicării unei clase mijlocii naționale și nevoia urgentă de a face din țărănime un element social și politic. În mișcarea literară, în care toate se reflectează, această trezire și aceste soluții s-au reflectat sub forma literaturii naționaliste și țărăniste... Și dacă conținutul acestei literaturi se explică prin acest moment istoric, succesul ei se explică tot prin el. Literatura, reflex al nevoilor și spiritului timpului, corespundea perfect publicului românesc, preocupat și el de ceea ce preocupa pe scriitori. Cetitorii s-au înmulțit. S-au înmulțit și-n orașe, dar mai ales s-au înmulțit la țară."[2]

---

[1] Vezi P. Nicanor & Comp., *Iarăși poporanismul în literatură*, *rev. cit.*, IV, 1909, nr. 12, p. 152—153.

[2] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Dl. Haret și literatura românească (cu prilejul sărbătoririi sale)*, *rev. cit.*, VI, 1911, nr. 12, p. 481.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, epoca, „momentul istoric“ au determinat apariţia unei literaturi sensibile faţă de marile probleme (naţională şi ţărănească) ale timpului. S-a întîmplat însă că poporanismul, în eclipsă fiind, a cedat locul unei alte orientări. O orientare aparent apropiată, agitînd aproape aceleaşi imperative şi reflectînd aceleaşi preocupări ale vremii şi ale publicului. A fost mişcarea care după 1906 avea să fie cunoscută sub numele de sămănătoristă. Astfel a apărut aşa-numitul ţărănism literar, creaţie a intelectualilor orăşeni care îi imită pe ţărani. Imitaţia, nefiind o reflectare veridică, neizvorînd din cunoaştere, ci din calchiere, a produs creaţii parodice şi caricaturale. „...Ţărănismul literar este afectarea tonului, stilului şi limbii ţărăneşti de către un tîrgoveţ care nu reuşeşte să-şi însuşească tonul, stilul şi limba adevărat ţărănească şi care-şi exprimă propriile-i sentimente de tîrgovăţ (în acea formă pseudo-ţărănească), ori transcrie viaţa orăşenească şi în aceeaşi formă pseudo-ţărănească, ori zugrăveşte o pseudo-ţărănime în această formă pseudo-ţărănească. ...Şi nici idealizarea ţăranului nu e ţărănism literar... Idealizarea poate fi cel mult ţărănism politic, cînd nu-i romantism ori, ca la Alecsandri, bergerism pseudoclasic.“ Şi-a făcut loc astfel în prim planul acestor creaţii un ţăran convenţional, nu numai idilizat, dar „bădăran, un fel de rîndaş ori vizitiu... care cerea sînge şi băutură“[1]. Fenomenul a invadat poezia şi proza serială, primejduind semnificaţia literaturii însăşi. Împotriva acestei orientări literare, ca şi a deficienţelor de ideologie politică ce o călăuzea, avea să se ridice noua mişcare poporanistă în 1905—1906.

Dar noua mişcare nu avea deloc pretenţia să fundeze o şcoală sau un curent literar. Năzuia doar să restituie „literaturii momentului“ acele trăsături originare care îi determinaseră sonurile particulare. Altfel spus, să elimine curentul „sănătos“ de la *Sămănătorul*, îndreptînd mişcarea culturală şi cea literară pe un drum al autenticităţii şi al civismului democratic. Din capul locului, *Viaţa românească* se declară antiţărănistă (aceasta era denumirea în epocă a sămănătorismului) şi

---

[1] G. Ibrăileanu, *Influenţe străine şi realităţi naţionale*, *rev. cit.*, XVII, 1925, nr. 2, p. 275—276.

subliniază că poporanismul în planul literaturii nu înseamnă decît afirmarea specificităţii naţionale şi simpatia pentru ţăran atunci cînd obiectul operei este viaţa ţărănească. „În literatură, poporanismul va însemna atitudinea de simpatie faţă cu clasa ţărănească — atîta tot", spunea Ibrăileanu în aprilie 1906. În nici un caz nu se ambiţiona spre o şcoală literară sau instituirea unei metode de creaţie. „Noi, singurii care avem cuvînt în această chestie — avertiza Ibrăileanu în 1911 —, am declarat că poporanismul nu e nici curent şi nici şcoală literară, ci numai o concepţie asupra vieţii. Această concepţie, *aplicată la literatură*, nu exclude nici un curent ori şcoală literară. Cineva poate să fie un poporanist încarnat şi, în acelaşi timp simbolist, fie în artă dacă e artist, fie în preferinţele sale dacă e critic. Şi tot aşa, alt poporanist poate să fie realist, şi un al treilea clasic, după temperamente." [1]

Mereu şi mereu, se sublinia pînă la saţietate că singurul criteriu ce guvernează actele apreciatoare este cel estetic şi moral. Ba chiar cel de al doilea criteriu era înglobat în cel dintîi („prima condiţie fiind îndeplinită, e îndeplinită şi a doua"). Iar dacă esteticul este singurul criteriu şi e acceptată opera viabilă indiferent de apartenenţa ei („Băgaţi bine de samă : în ţara aceasta sîntem aproape singurii pentru care *toate şcolile şi curentele sînt egale*" — clama criticul *Vieţii româneşti* în 1911), exclusivismul era într-adevăr blamat ca o erezie periculoasă. Însă poporanismul nu a mers cu toleranţa atît... de departe încît să accepte, de pildă, simbolismul. Îl respingea, motivînd că e o imitaţie fragilă a unor modele valabile artistic în altă parte. (Dar despre aceasta ne vom ocupa într-un paragraf special.) Chiar dacă intoleranţa la simbolism are şi alte explicaţii, motivaţia formulată descindea din acelaşi criteriu estetic. Literatura „ţărănistă", ca şi „maimuţăreala" modernistă erau considerate ca produse mimetice de serie şi ca atare de neadmis în imperiul artei. Dar chiar dacă aprehensiunile nu au putut fi total anihilate, de şcoală literară sau curent estetic poporanist nu poate fi vorba.

---

[1] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Iarăşi poporanismul*, *rev. cit.*, VI, 1911, p. 481.

Scanned with OKEN Scanner

S-a spus totuşi (şi cît de statornic!) de la apariţie şi pînă tîrziu, între cele două războaie, că poporanismul a fost un curent manifestat prin aceea că a încurajat literatura cu tematică rurală. Cum programul sociologic şi politic era prin excelenţă favorabil revendicărilor ţărăneşti, adversarii afirmau că *Viaţa românească* acceptă şi cultivă numai literatura care îi dezvoltă sau îi adulează programul social-politic. Nu e lipsit de adevăr că interesul pentru destinul ţărănimii a fost la poporanism absorbant. Dar acest interes nu a atenuat comprehensiunea estetică. Sigur că Stere, sociolog statornic, gusta cu deosebire literatura despre universul rural, calm şi armonios, în care vieţuia sau se putea forma „omul perfect". Sigur că şi Ibrăileanu socotea că o astfel de literatură prezenta o indiscutabilă utilitate. Dar cel care îl zeifica pe Anatole France şi avea să-l preţuiască pe Proust nu putea recomanda dezvoltarea literaturii în direcţia unei singure preocupări.

Să nu uităm însă că epoca a adus cu o rară forţă propulsivă în centrul vieţii literare ţărănimea. Poporanismul nici nu trebuia să depună stăruinţă pentru a cultiva această literatură, care invada pur şi simplu spaţiul publicaţiilor. Meritul lui Ibrăileanu şi al *Vieţii româneşti* e, dimpotrivă, de a fi precedat selectiv, nereţinînd din această producţie decît valorile. Că şi unele dintre valorile de atunci au fost erodate de timp, devenind azi nume cu modestă rezonanţă, este foarte adevărat. Dar „vina" nu e, firește, a poporanismului. Puţini dintre manufacturierii care umpleau cu prozele sau poezelele lor paginile revistelor sămănătoriste au putut găsi audienţă la *Viaţa românească*.

Şi cu toate acestea, prejudecăţile fiind dintotdeauna foarte tenace, poporanismul era invariabil, chiar de la naştere, asimilat cu orientarea literară filoţărănistă. Funcţiona aici un mecanism simplificator, care reducea totul la o singură trăsătură. Însă poporanismul, în planul ideologiei literare, e departe de a se reduce la dimensiunea filoţărănismului. În 1909, cînd Duiliu Zamfirescu şi-a rostit discursul academic antipoporanist, *Viaţa românească*, simţindu-se lezată, a făcut cîteva preciziuni extrem de importante. Poporanismul — s-a spus — nu

Scanned with OKEN Scanner

are drept caracteristică esențială simpatia pentru clasele de jos și nici tendința de a cultiva operele tratînd „subiecte din viața poporului". „Nu e vorba — scria Sanielevici în intervenția sa făcută în numele revistei — numai de subiecte luate din viața poporului, ci e vorba de naționalizarea literaturii prin limba, cugetarea și simțirea poporului de către cetitori și scriitori de curînd ieșiți din sînul lui sau apropiați încă sufletește de dînsul. Acești scriitori vor zugrăvi adesea — nu întotdeauna — viața săteanului, dar mai ales îi vor apăra drepturile și interesele..." Se demonstra că, de fapt, literatura cu subiect rural se adresează orășeanului. Țăranul — prin excelență liric și romantic —, are nevoie de o literatură bazată pe o intrigă senzațională, eroică, poezii de o mare puritate lirică. Așa stînd lucrurile, literatura socotită poporanistă „nu e scrisă pentru popor, ci pentru intelectuali și clasele mijlocii, care sufletește nu s-au depărtat încă mult de dînsul și care, mai ales, i-au îmbrățișat interesele și aspirațiunile îndreptățite..." [1] Sanielevici traducea exact ideologia literară a revistei. Iar preciziunea lui e realmente foarte importantă. Poporanismul autentic era preocupat nu de tema în sine, cît de procesul necesar al „naționalizării" expresiei artistice, de reașezarea ei în matca spiritualității naționale. În 1910, Ibrăileanu stăruia pe marginea aceleiași probleme. Relevînd din nou tratamentul egal de care s-au bucurat operele literare, indiferent de încadrarea lor estetică, criticul observa : „Unii publiciști s-au arătat chiar nedumeriți de această abatere de la programul nostru poporanist, parcă poporanismul ar fi o școală literară și nu : *întîi o chestie de naționalizare a literaturii culte, fie ea clasică, romantică ori simbolistă ; și în al doilea rînd, o chestie de simpatie artistică,* fie artistul simbolist, romantic ori clasic." [2] (subl. ns.).

Toate aceste preciziuni, sublinieri și delimitări izbutesc, credem, să convingă cititorul de azi că poporanismul nu a reprezentat, într-adevăr, o școală sau un curent literar. A inaugurat însă o orientare sincronă cu spiritul

---

[1] P. Nicanor & Comp., *D. Duiliu Zamfirescu și „poporanismul"*, în *rev. cit.*, IV, 1909, nr. 5, p. 275.

[2] *Literatura „absconsă"*, *rev. cit.*, V, 1910, nr. 5, p. 257.

Scanned with OKEN Scanner

și nevoile epocii și s-a bucurat tocmai de aceea de aproape unanimă audiență. Fără îndoială, distincția pare de la un punct teribil de pedantă și otioasă. Pentru că, la urma urmei, care e realmente deosebirea dintre o școală, un curent literar și o orientare destul de bine precizată în mișcarea culturală ? Deosebirea există. Mai întîi vrea să sublinieze larga comprehensiune, toleranța față de orice modalitate estetică (prin aceasta se sublinia marea deosebire față de intoleranța dogmatică a sămănătorismului). Apoi se evidenția faptul că poporanismul, ca orientare, depășește cadrele stricte ale literaturii, înscriindu-și prezența în sfera foarte largă a mișcării culturale și chiar a spiritului public, imprimîndu-i o direcție bine precizată. Ibrăileanu a și spus în articolul său din 1911, la care ne-am referit (și ne vom mai referi), că poporanismul e mai important în alte domenii decît în cel literar („poporanismul nostru [e] mult mai important pentru noi în alte domenii — în domeniul literar nu înseamnă decît...“).

Numai că admițînd această clarificare — care e importantă și ca atare trebuie reținută — nu se elimină de fel întrebările justificate despre rolul poporanismului în literatura (mișcarea literară) a vremii. Literatura, mișcarea literară sînt o componentă importantă a mișcării culturale, încît poporanismul a imprimat — prin tot ceea ce a semnificat — o anume orientare și în lumea literelor. Poate că mai bine ar fi să spunem că orientarea poporanistă a știut să se adapteze spiritului epocii, să-i descifreze sensurile, eliminînd exagerările și canalizînd energiile pe o cale a necesității istorice. Chiar dacă nu a fost o școală estetică și un curent literar în înțelesul consacrat al termenului, a fost o orientare complexă, cu profunde rezonanțe în lumea creatorilor de frumos. Receptivitatea față de această orientare, marea ei popularitate în mediile intelectuale a fost imensă. Discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu, ancheta *Luceafărului* din 1910, întreaga discuție publică din acești ani în jurul conceptului de poporanism și a mișcării ce-i purta numele sînt probe elocvente a popularității sale.

Să admitem apoi că acel distinguo (la care se vede bine că au ținut mult cei ce vorbeau în numele orientării poporaniste) între filoțărănism și ceea ce au numit

Scanned with OKEN Scanner

„naţionalizarea“ literaturii ar avea o semnificaţie reală. Am spune că semnificaţia acestui distinguo e mai curînd de ordin metodologic, urmărind poate o necesară mutaţie de accent. Pentru că altminteri aceasta operează în gol. Ce vrea şi ce poate într-adevăr să însemne acest distinguo în ansamblul unei concepţii la care poporul, naţiunea era o altă expresie pentru ţărănime ? Carenţele sociologiei şi ideologiei poporaniste îşi prelungeau deformările pînă în aceste teritorii. Potrivit opticii sociale poporaniste, ţărănimea era rezervorul unic al spiritualităţii naţionale. Orice efort de a înfăţişa tipologic elemente ale acestei spiritualităţi trebuia să pornească necondiţionat de la un model rural. Era — se spunea — condiţia izbînzii şi a autenticităţii. Populaţia urbană (deşi în bună parte de provenienţă rurală foarte recentă şi la care procesul de urbanizare nici nu începuse să opereze ca factor ‚deformant“) era socotită ca un mediu impur. În aceste condiţii, firește că apelul la „naţionalizarea“ culturii şi a literaturii era, de fapt, o invitaţie la reflectarea în artă şi cultură a fizionomiei spirituale a ţărănimii. Disocierea pe care o formula Ibrăileanu sau Sanielevici pierdea astfel din semnificaţie. ,

Nu uităm însă că, deşi handicapată de deformările conceptuale amintite, această acţiune pentru recîştigarea condiţiei naţionale a culturii păstra valori pozitive. O cultură lipsită de pecetea spiritualităţii etnice e o aberaţie neviabilă. Încît demonstraţiile poporaniste, în planul sociologiei culturii sau al ideologiei literare, erau deplin îndreptăţite şi perfect rezonabile. E mai greu de înţeles împotriva cui se desfăşura această vastă acţiune concertată într-o epocă dominată de motivul naţional ? Simbolismul lui Ovid Densusianu nu era, în fond, potrivnic acestui punct de vedere, deşi socotea — cu dreptate — că valori spirituale naţionale se pot găsi şi în mediul urban. Grupul macedonskian era minor ca însemnătate şi oricum nu era luat în seamă de nimeni, iar „ieşirea“ lui Duiliu Zamfirescu din 1909 a fost atît de aspru unanim blamată, încît, în loc să constituie un focar de pericole posibile, a sancţionat, de fapt, triumful direcţiei împotriva căreia se înverşunase noul academician. Singurul adversar real era societatea avută, care desconsidera actul artistic naţional, „consumînd“ numai literatură

Scanned with OKEN Scanner

străină. Dar se poate observa că nu din aceste medii se recrutau creatorii de frumos și nici publicul cititor. Așadar ?... Să nu ignorăm însă regula jocului. O nouă orientare culturală, social-politică ori literară, pentru a-și afirma direcția, e nevoită adesea să-și supraaprecieze adversarii, cînd nu luptă chiar cu inamici născociți.

Revenind la preferințele literare ale poporanismului, să presupunem (deși nu e deloc așa) că tema predilectă a fost țărănimea și lumea rurală. Să repetăm mai întîi adevărul, sociologic demonstrat, că țărănimea forma atunci aproape 90% din populația țării și că în spațiul ei se concentraseră marile probleme ale zilei. Orice artist care năzuia să creeze opere fremătînd de autenticitate nu putea să ocolească această prezență umană copleșitoare prin forță și dimensiune. (Să fie oare o întîmplare că romanul românesc analitic, cu eroi din lumea urbană, a apărut ca o prezență notabilă de abia între cele două războaie ?) Chiar fără preceptele estetice poporaniste sau sămănătoriste, literatura ar fi trebuit să reflecte această realitate socială. Meritul poporanismului e de a fi știut să depășească, prin negație, deformările sămănătoriste, formulînd opinii estetice judicioase și suple. Exponenții poporanismului nu s-au sfiit să recunoască (dimpotrivă, au subliniat apăsat ideea) că, printre alte trăsături distinctive ale orientării lor, este și simpatia pentru țărănime. Ba chiar că acest normativ se prelungește, firesc, logic și necesar, pînă în planul literaturii. Întrebarea e dacă, asemeni sămănătorismului, această preferință acționa deformant în judecățile de apreciere?

Sămănătorismul, de dragul producerii literaturii „sănătoase", pe care o agrea, a renunțat practic la spiritul critic, exaltînd scrieri de serie idilizante. A procedat aidoma poporanismul ? Se știe bine că nu. Poporanismul a recomandat mereu recrearea veridică a realului (deci și a celui rural), imparțialitate în judecata despre țărănime. Exponenții poporanismului nu au obosit să reclame în această materie „originalitate în artă și realism și-n zugrăvirea vieții țărănești. Un scriitor care ricanează cînd zugrăvește țărani (ca și atunci cînd zugrăvește femei, proletari etc.) nu numai că falsifică realitatea, dar ofensează și simțul moral al cetitorului civilizat..." Idilizarea, practicată de sămănătorism, sau deformarea nega-

Scanned with OKEN Scanner

tivă erau deopotrivă condamnate. Soluție recomandată era ceea ce azi am numi adevărul integral. „S-a înțeles — sublinia condeiul autorizat al lui Ibrăileanu — că, adversari ai oricării falsificări a vieții țărănești, nu noi am fi aceia care să presupunem *înfrumusețarea* în artă a vieții și a sufletului țărănesc. Aceasta ar fi o caricaturizare și deci o ofensă, și, dacă voiți, ar fi un act antipoporanist. Țăranul trebuie arătat în toată goliciunea inferiorității, sălbăticiei și barbariei lui — dacă e inferior, sălbatic și barbar. Să nu i se cruțe nici o apucătură rea, nici un vițiu. Să fie însă zugrăvit *complect*, așa cum zugrăvesc cei mai mari romancieri, cum zugrăvește Tolstoi pe Ana Karenina, cu toate *contingențele explicatoare*, cu *faptele* luminate de *cauzele* lor — și atunci imaginea țărănimii, fiind adevărată și *just* luminată, cu cît va fi mai respingătoare, cu atîta va fi o *protestare* mai vie împotriva soartei care i s-a creat și de care este răspunzătoare istoria și sfetnicii ei...“ [1]

E aici un credo estetic elocvent, care, chiar dacă nu cuprinde enunțuri novatoare, clarifică destul opinia poporanistă despre literatura cu obiect rural. Și aceste enunțuri nu sînt de găsit numai în paginile înfierbîntate ale unor articole polemice sau programatice. Din fericire, ele au fost aplicate în practica actului critic diurn cu o rectitudine și bună-credință care impresionează. Obiectivitatea strictă a onorat și a dat fermitate convingerilor. Să adăugăm că valoarea metodologică a opiniilor estetice ale lui Ibrăileanu e complinită armonios cu ideația prozei unor scriitori care au dezvoltat asemenea teme „tipic“ poporaniste, cu obiectivitatea naratorilor față de subiect. Ne referim, firește, la Jean Bart, Spiridon Popescu, Hogaș, I. I. Mironescu ș.a.

Reformulînd o întrebare: există oare o literatură poporanistă?, repetăm răspunsul nostru negativ. Literatura poporanistă e o invenție a detractorilor. Un statut real nu a avut niciodată și nimeni dintre cei investiți s-o facă nu au pretins existența acesteia. Dimpotrivă, nu au obosit în a demonstra că o asemenea literatură nu există și nici nu s-a urmărit făurirea ei. A fost înălțată doar flamura unei concepții generale asupra vieții și societății, o concepție larg umanitară, democratică (de fapt.

[1] G. Ibrăileanu, *Iarăși poporanismul*, *loc. cit.*, p. 482.

Scanned with OKEN Scanner

poporanismul e o altă denominație pentru demofilie) și responsabilă pentru destinul țării și al poporului. În ansamblul acestei concepții, se găseau și importante principii de ideologie literară, de politică culturală. În jurul acestora s-au grupat scriitori și publiciști sensibili față de nevoile generale ale claselor de jos. Dintre aceștia, numai unii — puțini — erau poporaniști declarați. Majoritatea nu simțea chemare pentru civismul militant și deci nu-l practica. Important era că producția lor artistică să consune cu aspirațiile generale ale epocii, să nu disprețuiască cinic suferințele celor de jos. Semnifica acceptarea acestei cerințe și acceptarea unui program politic? Firește că nu, de vreme ce — notăm un loc comun — literatura de orice fel, ca expresie a socialului, e un act estetic cu o opțiune politică implicată. Poporanismul, este neîndoielnic, a cultivat o literatură cu obiectiv programat, a crezut în valoarea utilă a unei literaturi militante, care să educe, să sporească adecvat cunoașterea, să comunice adevăruri tulburătoare, să lumineze conștiințele. Dar niciodată poporanismul nu a încurajat — pentru scopuri străine artei — producția care prelucra rețete și normative. Așa stînd lucrurile, o literatură poporanistă nu s-a constituit și, de fapt, nimeni nu a urmărit să o constituie.

Dacă scrutăm mai atent fenomenul, constatăm absența unor „motive obsesive", de proveniență tipic poporanistă. Excepție ar face, numai, ceea ce am numit „motivul datoriei", structurat pe coordonate ideologice poporaniste. De certă influență neokantiană (se știe că în sistemele neokantiene etica ocupa o poziție centrală, mediind între filozofie, sociologie, teoriile politice și juridice. „Moralitatea, socotea Alois Riehl, este starea cea mai înaltă a omenirii"), motivul datoriei a torturat conștiințele celor ce s-au constituit în gruparea poporanistă. Ideea îndatoririi intelectualului față de colectivitatea din care s-a desprins, față de poporul în suferință o aflăm peste tot, de la studiul de doctrină, la articolul sociologic sau politic, în cronica literară sau în bucățile beletristice. De altfel, ideea aceasta a îndatoririlor morale va da și titlul unei nuvele semnată de unul dintre prozatorii poporaniști. E vorba, firește, de Jean Bart, cu ale sale *Datorii uitate*.

Scanned with OKEN Scanner

Nu avem însă de-a face cu o proză exclusiv tezistă, deşi ideaţia ei e mărturisită brutal şi deschis. Dacă nuvela aceasta din 1909 nu este în întregime compromisă, faptul se datorează nu tezei poporaniste care îi organizează compoziţia, cît a unor episoade mai izbutite. Izbeşte din capul locului reducţia motivului poporanist la expresia sa cea mai modestă, infestată de sentimentalism mic-burghez. Profesorul Petru Corbu s-a ridicat de jos printr-un hazard fericit. A muncit mult, a îndurat umilinţe, a avut idealuri înalte, dar treptat, urcînd în veac, s-a domolit, s-a resemnat şi s-a rostuit. Om cu familie şi deci cu responsabilităţi, nu-şi mai îngăduia avînturi justiţiare : „Neaşteptînd nimic în viaţa-i tihnită, monotonă, se mulţumea să-şi păstreze locul pe care-l prinsese în trudă şi necazuri. Corect şi cumpătat, nu încerca a se înălţa mai sus, de teamă să nu cadă... Din focul cel pîlpăise odată în vremea tinereţii, nu mai ştia nici el de-a mai rămas ceva sub stratul de cenuşă pe care-l aşternuse nevoile şi vremea. Resortul sufletesc părea de mult tocit. *Nu se tîra, dar nici nu se încerca să zboare.*“ Brusc, resemnarea tihnită e frîntă. Corbu întîlneşte pe străzile Tulcei un grup de ţărani din satul său. Aceştia veniseră aici, tocmai din ţinuturile Bacăului, atraşi de promisiunea împroprietăririi în Dobrogea. O încurcătură birocratică i-a frustrat de pămînturile promise. Voiau să se reîntoarcă acasă, dar erau împiedicaţi de oficialităţi şi, lipsiţi de bani de drum, rătăceau deznădăjduiţi în căutarea unui sprijin şi a unei dezlegări.

Datoria morală, declanşată, îl obligă pe Corbu să intervină. Un glas interior clamează : „Sînt fraţii tăi !... Nu-i mai cunoşti ?“ [1] Aleargă peste tot, de la oficialitate, la societăţile filantropice, de aici la intelectualii cu pretenţii liberale, la negustori, arendaşi şi ofiţeri. Întocmeşte liste de subscripţie, dar rezultatele sînt minore. Şi atunci, istovit de alergătură şi scîrbit de indiferenţa generalizată, Corbu sacrifică economiile modeste, înscrise pe un bilet purtînd numele fiului său. Cu banii astfel procuraţi consătenii săi se vor putea întoarce acasă, adică la locurile de unde mizeria îi alungase. Iar Corbu îşi va continua, poate mai încrîncenat, traiul pus-

[1] Citatele după vol. *Datorii uitate*, 1906.

tiu, fără orizont și cu chemările stinse. Pentru că această împrejurare ce a redeschis un litigiu pe care l-ar fi voit uitat, nu-l va trezi pe Corbu din letargia confortabilă, îndreptîndu-l spre un militantism eficient și de durată.

Totul se reduce la un act de generozitate, vecină bună cu filantropia mic burgheză. Dar ecuația poporanistă vinovăție-datorie morală apărea larg dezvoltată, deși fabulația e departe de a trata „motivul datoriei" într-un spirit cu adevărat poporanist. Nimic despre „mersul în popor", despre rolul intelectualului în procesul ridicării condiției culturale și chiar materiale a țărănimii, despre lupta politică a intelectualilor pentru înfăptuirea marilor reforme ș.a. O reducție la limită, deci, a unei probleme cheie. Important rămîne însă faptul abordării temei.

Notabilă e descripția realistă a atmosferei locale, cu politicieni versatili și funcționari abrutizați, cu acea lume fixată în arivisme, habitudini meschine și insensibilitate în fața suferinței. A fost nevoit s-o recunoască și Ibrăileanu, care a elogiat numai „zugrăvirea mediului orășenesc, a egoismului feroce în indiferentismul lui total pentru suferințele altora". Nu a putut nota nimic pozitiv despre drama de o clipă a lui Corbu. Dar „denunțarea" indiferentismului total al păturii culte pentru suferințele celor de jos nu era și acesta un obiectiv poporanist ? Pe motivul datoriei au mai caligrafiat și alți scriitori apropiați cercului ieșean. Să-l pomenim pe dr. I. I. Mironescu cu *Oameni și vremuri*.

Sentimentul datoriei e, credem, singurul motiv obsesiv de proveniență precumpănitor poporanistă. Celelalte, pe care le vom întîlni dezvoltate în beletristica ce „tratează" teme predilecte ideologiei literare poporaniste, nu au puritatea ideatică a celui menționat mai înainte. Sînt, de regulă, comune cu cele sămănătoriste. Să amintim motivul dezrădăcinării, al neadaptării, al dispariției unei clase (a boiernașilor). De aceea, scriitorii pînă mai ieri colaboratori ai publicațiilor sămănătoriste au putut trece fără dificultăți în paginile *Vieții românești*. E vorba, firește, de nume ca Sadoveanu, Goga, Brătescu-Voinești, Ciocîrlan, Agârbiceanu, Iosif. Literatura acestora, stimată și atunci, era o expresie a preocupărilor epocii : probleme ale vieții rurale, evidențierea permanențelor și a valorilor naționale. Cum nici unul dintre ei nu a fost

Scanned with OKEN Scanner

excesiv legat de sămănătorism și unii l-au blamat chiar, apropierea de poporanism s-a produs firesc. Aici idealul lor era, de fapt, mai bine înfățișat și slujit.

O mențiune specială ar merita, credem, așa-numitul motiv al dispariției unei clase. E vorba de tragedia dispariției „boierimii de țară", a micilor boiernași, care, obstinați pe pozițiile unui conservatorism rigid, refuzau să se adapteze noilor rînduieli și moravuri, stingîndu-se lent și uneori ridicol. Motivul acesta a fost mai întîi mult frecventat de sămănătorism, mentorii curentului transformînd „tragedia" boierimii care dispărea într-o acuză împotriva înnoirilor capitaliste, într-o apologie înlăcrimată față de puritatea morală și culturalitatea vechilor clase. De aici a trecut apoi la poporanism, fără a suferi modificări ideologice sesizabile. De fapt, circulația acestui motiv de la un curent la altul a fost perfect posibilă întrucît, deși poporanismul nu încălzea idealuri paseiste, blama, ca și alte orientări criticist-romantice, ascensiunea bruscă a unei categorii sociale „factice", legată de forța banului și a calculului rece. Poporanismul nu considera că noua clasă care prelua posturile de comandă în orașe ar fi fost expresia unei necesități istorice reale. Dimpotrivă, socotea că întreg acest proces de deposedare este impus de forțe din afara organicității dezvoltării firești, hinterland-ul rural, care trebuia să rămînă România, nereclamînd puterea capitalului. Sadoveanu și, mai ales, Brătescu-Voinești și-au mutat colaborările de la publicațiile sămănătoriste la *Viața românească*, povestirile celui din urmă fiind, aproape toate, țesute în jurul regretului pentru destinul tragic al „boierimii care se duce". Ibrăileanu a apreciat duioșia discretă a povestirilor prozatorului din Tîrgoviște. În 1906, după ce obține colaborarea lui Brătescu-Voinești la *Viața românească* (a început prin a publica aici nuvela *În lumea dreptății)* și-i facilitează publicarea în volum a nuvelelor, Ibrăileanu semnează o extrem de elogioasă cronică despre prima carte a prozatorului. Nu comentăm aici aprecierile excesive pe marginea acestor nuvele, pentru că în epocă opinia criticii despre scrisul lui Brătescu-Voinești era extrem de favorabilă. Necesar ni se pare să reținem însă opinia lui Ibrăileanu despre substanța ideologică a operei acestui scriitor sămănătorist-poporanist *(Neamul Udreștilor*, pe

Scanned with OKEN Scanner

marginea căreia glosează abundent Ibrăileanu, a apărut inițial în sămănătoristul *Făt-Frumos* din Bîrlad). „Așadar, d. Brătescu-Voinești este poetul tragic al inadaptabilității unor categorii sociale în mediul de azi, format prin introducerea civilizației apusene neasimilată bine încă și, deci, avînd mai multe defecte și mult mai puține calități decît civilizația din Apus. Iar atitudinea autorului față de viață pe care o zugrăvește este simpatia pentru cei inadaptabili și, deci, antipatia pentru «civilizația» așa cum o vede autorul. Desigur că această civilizație, considerată din punct de vedere istoric și filozofic, e un pas mai departe spre fericirea care va fi o dată. Dar, nu e mai puțin adevărat că (progresul omenirii se face cu prețul celor mai mari dureri) unele fapte ce au rezultat din introducerea civilizației apusene au fost și sînt dureroase. Și oprindu-ne numai la acele care alcătuiesc materialul nuvelelor d-lui Brătescu-Voinești, trebuie să constatăm că dispariția acelei clase de boiernași, cinstită, cu o viață patriarhală morală și cu o delicatețe de sentiment dezvoltată prin istoria ei, este un fapt peste măsură de dureros.“ [1] Ibrăileanu releva că pentru nuvelist exponenții noii clase sînt invariabil fără scrupule, proști și inculți, bunătatea, cumințenia și culturalitatea fiind calități ale celor ce se duc. Ar fi voit ca scriitorul să evoce și alte suferințe, de pildă a țărănimii. Dar, justifica tot el, normal era ca autorul să descrie mediul pe care îl cunoaște mai bine. Întregul subtext conducea discret spre integrarea prozatorului în spațiul poporanist.

Motivul regretelor după frumoasele vremi de altădată și, mai ales încrîncenarea față de noile rînduieli le regăsim și la I. I. Mironescu. Foarte apropiat cercului de la *Viața românească*, Mironescu a fost un poporanist în ordinea social-politică. Prozele sale, minore ca însemnătate, nu au dezvoltat motive strident poporaniste, în afară de *Furtună Veteranul*. Lumea satului este universul predilect al prozatorului, recreat cu nostalgie. Spaima față de noile alcătuiri sociale, nostalgia după tot ceea ce s-a pierdut pentru totdeauna o regăsim nu o dată în

---

[1] G. Ibrăileanu, *I. Al. Brătescu-Voinești, „În lumea dreptății“*, Apud *Scriitori români și străini*, „B.P.T.“, vol. I, p. 380—381.

Scanned with OKEN Scanner

aceste schițe sau povestiri destul de modeste. „De atunci ...sînt ani la mijloc și încă mulți ! urmă cu vocea scăzută părintele Grigore. Dumnezeu mi-a ajutat și întîmplarea a făcut s-ajung în satul copilăriei mele, unde am păstorit între oamenii cu care m-am trezit și le-am fost duhovnicul zilelor din urmă. De-atunci sînt patruzeci de ani și în vremea asta sub ochii mei s-a petrecut o lume și-a venit alta în loc. Dar oameni de sama Honcului n-a mai rămas nici unul ; rînd pe rînd s-au dus în lumea dreptăților, ducînd cu dînșii cîte-o părticică din viața de-atuncea, lăsînd locul altora cu altă pornire. De cîte ori însă se călătorea vreunul dintr-aceia de altădată, în inima mea se deschidea o rană, căci de viața lor se-nlănțuia povestea întreagă a copilăriei mele. Și de cîte ori venea vremea să cetesc prohodul, mă cuprindea jale de lacrimi, căci îmi prohodeam începuturile vieții mele și eram sortit să glăsuiesc veșnica pomenire a Tăzlăului de altădată...“ *(Irimie Honcu,* în vol. *Oameni și vremuri,* 1920, p. 150.)

E apoi în prozele lui Mironescu un abia estompat filon folcloric, care se înscrie, de asemenea, pe linia preceptelor estetice poporaniste. Unele dintre personajele sale (ca, de pildă, acel Ieremia Honcu, amintit mai sus) sînt ipostaze „contemporane“ ale unor figuri folclorice prin spectaculosul comportărilor. Influențe folclorice aflăm, cum se știe, și în nuvelistica lui Gala Galaction (vezi *Moara lui Călifar*), scriitor mult apropiat de revista ieșană și care a împărtășit unele opinii poporaniste, fără ca întreaga sa operă literară să se afle sub însemnele acestei ideologii literare. E însă evidentă, chiar în opera literară propriu-zisă (deci nu numai în publicistică) culoarea poporanistă (viziunea etică pînă la moralism, sorgintea folclorică, realismul recreării, apologia vieții naturale, înalta concepție despre responsabilitatea misiunii scriitorului) a unor povestiri romantice prin structură, comune ca modalitate și atmosferă cu povestirile lui Agârbiceanu și Sadoveanu. Dar, firește, deși colaborator al *Vieții românești,* Galaction nu a fost un poporanist integral, după cum nu a fost nici Agârbiceanu. Ecouri poporaniste se găsesc — fără dificultate — și în paginile lui Hogaș. Elogiul simplității rustice, al traiului ca în vechime, în izolare naturală, departe de viermuiala

Scanned with OKEN Scanner

așezărilor civilizatorii vine, negreșit, din straturile adînci ale înțelegerii poporaniste *(În munții Neamțului)*.

Un loc aparte ocupă — cine ar putea-o contesta? — în ansamblul poporanismului Mihail Sadoveanu. A ocoli această „chestiune delicată" prin ocoluri abile nu ni se pare o soluție serioasă și acceptabilă. De ce trebuie, la urma urmei, ocolită mereu, cînd cercetătorul are la îndemînă toate mijloacele necesare unei discuții la obiect?

Afilierea scriitorului la sămănătorism și poporanism a constituit obiect de controverse încinse încă din anii debutului celui care avea să devină un mare prozator. În dispută nu era numai actul formal al apartenenței la o grupare sau alta, ci o dificilă chestiune de ideologie literară, în care erau implicate concepte estetice, politice și sociale. Controversa nu a încetat nici astăzi, preopinenții situîndu-se nu o dată la cei doi poli, de vreme ce unii îl consideră pe Sadoveanu un sămănătorist integral sau un poporanist, iar alții, un scriitor care, prin geniul artei sale, s-a înălțat deasupra obiectivelor programatice.

Adevărul, ca de obicei mult mai complicat, e undeva la mijloc. Judecînd lucrurile istoric (din unghiul strict, care e adeseori îngust, al istoricului literar), apartenența lui Sadoveanu la mișcarea sămănătoristă e un fapt de ordinul certitudinii. Prozatorul s-a format în atmosfera spirituală a acestei epoci predispuse spre ceea ce apoi va fi numit sămănătorism, a colaborat activ la revistele acestei mișcări, a fost redactor la *Sămănătorul*, membru marcant al Comitetului de conducere al acestei publicații, iar proza sa de acum, ca și de mai tîrziu, semnalează de cele mai multe ori clare motive sămănătoriste. A nega aceste adevăruri care se impun, reducînd mișcarea sămănătoristă și literatura acesteia la producția unor manufacturieri, care au scris după un rețetar (V. Pop, I. Boteni, I. Adam, M. Lungianu, Slt. I. Vulovici, Eugeniu Revent, Maria Cunțan, I. Gorun și atîția alții), nu ni se pare o apreciere acceptabilă. (Procedînd astfel, ajungem din nou în impasul de acum un deceniu și mai bine, cînd „operam" frecvent cu curente fără scriitori și cu scriitori fără curente.)

Mișcarea sămănătoristă (dincolo de motivațiile social-istorice care au generat-o) s-a afirmat și s-a putut im-

Scanned with OKEN Scanner

pune cu o forță care și azi descumpănește, tocmai pentru că în spațiul ei (și în spiritul ei) au scris și condeie de incontestabilă vocație : Sadoveanu și Goga, Iosif și Agârbiceanu, Gîrleanu, Sandu-Aldea și Brătescu-Voinești ; într-un fel, Anghel și Petică. La urma urmei, nu ni se pare deloc degradant faptul, incontestabil, al apartenenței lui Sadoveanu — într-o perioadă de tinerețe — la mișcarea sămănătoristă, cum nu e deloc o depreciere constatarea apropierii sale de mai tîrziu (prin 1907—1910) de mișcarea poporanistă a *Vieții românești*, alături de care a rămas toată viața.

Anii formației spirituale au stat la Sadoveanu sub semnul punctelor de vedere agrariene. La începutul veacului, era un adevăr de uz comun, cu o putere de circulație azi greu de imaginat, faptul că „rînduieli bune", din vechime așezate, sînt erodate de o bruscă năvală a unor impulsuri din afară, lipsite de o necesitate interioară, ci silnic impuse de factori interesați. Cu alte cuvinte, în anii cînd începe să scrie Sadoveanu și cînd își cristalizează o concepție de viață, devenise o axiomă a gîndirii sociale românești necesitatea conservării structurilor rurale necapitaliste (și anticapitaliste). Și această preocupare era ea însăși reflexul unei stări sufletești, modelată astfel de o tradiție milenară, rurală și agrară pe toate dimensiunile ei. Sadoveanu nu s-a putut sustrage acestei atmosfere aproape generalizate, iar predispozițiile sale afective (vezi *Cele mai vechi amintiri, Anii de ucenicie, Nada florilor* ș.a.), împlîntate trainic în mediul neamului Ursachi, îl îndreptau nostalgic spre universul drept și blînd al satului, cultivînd dispreț la adresa fragilei (încă) alcătuiri urbane.

Fără îndoială, lectura scrierilor lui Sadoveanu din anii tinereții (dar și cele din epoca deplinei maturități creatoare) semnalează, fără mari dificultăți de investigație, motive (unele chiar centrale) din fondul de idei sămănătorist. A rămîne în planul exclusiv al acestei constatări ar însemna reeditarea gafei lui H. Sanielevici din al său tablou sinoptic. Pentru că dincolo de suprafețele plane aflăm, la o forare în adîncime, un „adstrat"

Scanned with OKEN Scanner

profund, angajat adesea într-o neîmpăcată controversă cu cel fenomenal. Controversa vizează și finalitatea întruchipării unor puncte de vedere în aparență comune cu întregul trunchi sămănătorist, și delimitările, adesea tranșant formulate, față de extremismul unor opinii (gerontofobia, spiritul polemic retrograd, intoleranța antidemocratică) ale exponenților grupării.

A fost propusă o formulă fericită pentru a defini optica socială a lui Sadoveanu (vezi Paul Georgescu în *Polivalența necesară*, eseul *Destinul interior*). Și anume, „tezismul rousseau-ist", care circulă nestînjenit în opera marelui prozator. Formula e bine găsită, pentru că surprinde, într-adevăr, realitatea contradictorie a viziunii sociale sadoveniene. Rousseau, adept al ordinii naturale a alcătuirilor sociale (nu numai a condiției umane), a privit întotdeauna cu mefiență și chiar cu ostilitate spre formele burghezo-capitaliste de organizare socială (care atunci se înălțau timid), spre arhitecturile mecanice, artificiale, moderne. Teoriile sociologice tradiționaliste, care au așezat conceptul de evoluție naturală, organică, la temelia punctului lor de vedere, și-l revendicau de aceea pe filozoful francez. Dar cel care condamna orice abatere de la ordinea naturală a lumii și a societății a fost unul dintre precursorii principiilor care au guvernat Revoluția Franceză și, în bună măsură, părintele democratismului de tip burghez. Păstrînd proporțiile, contradicțiile polare ale rousseau-ismului le regăsim în viziunea socială a lui Sadoveanu.

Cititorul grăbit al operei lui Sadoveanu constată — să spunem — circulația motivului idealizării „vremurilor de demult", a ordinii patriarhale, a dezrădăcinării și condamnarea, în variate forme, a civilizației moderne. Mai ales că aceste motive nu le aflăm numai în opera sa de tinerețe (durată în epoca de glorie a sămănătorismului sau poporanismului), dar și în aceea scrisă în deceniile al treilea și al patrulea *(Baltagul, Creanga de aur, Ostrovul lupilor, Zodia Cancerului)*, adică în capodoperele creației sadoveniene. Realitatea, ca de obicei ascunsă unei „repede ochiri", e alta sau întrucîtva deosebită.

Format spiritual în epoca de tranziție spre noile rînduieli capitaliste, Sadoveanu a nutrit într-adevăr con-

Scanned with OKEN Scanner

vingerea că formele de viață țărănești străvechi sînt superioare, și ca modalitate de organizare socială, și sub raport moral, de vreme ce blîndețea și echitatea prescrise din vechime erau norme de conduită respectate. Relațiile dintre membrii micilor comunități erau apropiate și firești, după legi și ritualuri milenare, ferite de silnicie, rapacitate și opresiune. Incontestabil că, în comparație cu aceste cadre închise, în care normele „instituționale" și moravurile erau de caldă patriarhalitate, noile alcătuiri social-politice prezentau o fizionomie structurală nouă. Relațiile marfă-bani au afectat destul de rapid habitudinile îndătinate, micile comunități fiind treptat înlocuite de altele, în care raporturile — modificate — nu mai erau *(și nu mai puteau fi)* decît contractuale, deci mecanice și frigide. E, așadar, aici, în această viziune socială a lui Sadoveanu, o ipostază destul de bine conturată a unor cunoscute concepte din sfera sociologiei culturii care nu numai că deosebeau între „cultură" și „civilizație", dar stabileau chiar o antinomie imposibil de conciliat între cele două tipuri de organizare socială. Ar fi însă o eroare să vedem în opiniile lui Sadoveanu expresia unei viziuni revolute, a unei opoziții *à outrance* față de morfologia civilizației.

De fapt, la noi, cu excepția lui A. C. Popovici, a lui N. Crainic sau a suburbanului Nicolae Roșu, nu s-au înregistrat asemenea opinii radicale. Nici N. Iorga, *spiritus rector* al sămănătorismului, deși a blamat în termeni severi noul tip de civilizație („conștiința noastră — credea Iorga și în 1923 — trăiește pe baza ideilor ieșite din conștiința populară la 1300"), nu a fost din acest punct de vedere un extremist. Faptul se verifică și mai apăsat la Sadoveanu. Ceea ce a izbit sensibilitatea prozatorului era ascensiunea prea rapidă a unor noi categorii sociale, lipsite de orice rigoare etică, posedați ai calculelor și ai profitului, năzuind avid spre înavuțire și gata oricînd să sacrifice toate valorile morale. Între civilizația durată temeinic, timp de multe secole, și aceea nouă, cu moravurile și valorile răsturnate, abisul i se părea de necuprins.

Importantă e însă, și de astă dată, o preciziune delimitatoare, care fixează parametrii adevărați ai „sociologiei" lui Sadoveanu. E de reținut, mai întîi, faptul că marele prozator a denunțat adesea nu civilizația capita-

Scanned with OKEN Scanner

listă în genere, ci ipostaza ei degradată. Altfel spus, grăbita alcătuire burgheză din România acelei vremi, în care conviețuiau dizarmonic realitățile feudale — încă foarte puternice — și cele noi, capitaliste. Într-o alcătuire socială atît de compozită, cum era regimul neoiobag la noi (ca să utilizăm termenul propus de Gherea), malformațiile capitalismului apăreau și mai violent, trezind o justificată dezaprobare. Sadoveanu (ca și alți scriitori) a privit cu sinceră întristare spectacolul dezolant al mutilării personalității umane ca efect al pătrunderii raporturilor capitaliste, ruina fizică și morală trăită de unele dintre categoriile sociale intrate în contact direct cu noua orînduire (vezi *Ion Ursu*). A existat — cine ar putea nega aceasta? — realmente un fenomen de proletarizare legat de pătrunderea relațiilor capitaliste în mediul rural. Suferința țărănimii era o prea tragică realitate. Că fenomenul era, sociologic vorbind, inevitabil, aceasta e adevărat. Dar acest adevăr nu apărea în contururi atît de limpezi nici unor filozofi, istorici sau sociologi de marcă (să-i mai amintim aici pe N. Iorga, Rădulescu-Motru, C. Stere, G. Ibrăileanu, V. Madgearu ?). De ce i-am pretinde atunci lui Sadoveanu înțelegerea acestei dinamici sociale ?

Apoi, Sadoveanu a știut să se delimiteze de colegii întru sămănătorism, și atunci, în plină epocă sămănătoristă, și mai tîrziu. Spre deosebire de sămănătoriștii care vor pune bazele, încă din martie 1906, viitorului Partid Național-Democrat (înființat în 1910, sub conducerea lui A. C. Cuza și N. Iorga), Sadoveanu s-a situat ferm pe poziții democratice, alăturîndu-se chiar din primăvara anului 1906 grupului progresist de la *Viața românească*. De aici încolo, Sadoveanu se îndepărtează deschis de directiva politică retrogradă a celor din mișcarea sămănătoristă, apărînd, ca toți intelectualii de stînga, valorile radicalismului, ale democrației și civismului progresist. În anii treizeci, numele lui Sadoveanu devenise un simbol al antifascismului, al toleranței umanitare și democratice, scriitorul înfruntînd cu bărbăție prigoana rugurilor medievale și a brutalității legionare.

De altfel, chiar și la începutul veacului nostru, cînd Sadoveanu era considerat (nu fără oarecare dreptate) unul dintre exponenții mișcării sămănătoriste, se afla, dacă

Scanned with OKEN Scanner

examinăm atent lucrurile, destul de aproape de poporanism. Am spus chiar că unele manifestări și puncte de vedere îl situau mai aproape de Stere și Ibrăileanu decît de sămănătorismul lui N. Iorga. Așa se și explică posibilitatea colaborării sale la *Viața românească* încă de la primele ei numere și integrarea sa destul de rapidă în cercul noii publicații. La acest transfer de grupare a contribuit nu (cum a crezut N. Iorga sau S. Mehedinți) „americanismul literar", ci comunitatea unor puncte de vedere. Comune erau, fără îndoială, opiniile filoagrariene, critica romantică a structurilor capitaliste, credința în posibilitatea făuririi unei căi specifice de evoluție prin crearea unui utopic micro-univers rural, ferit de excesele (și excrescențele) industrializării. Comune le erau, de asemenea (nu în ultimul rînd), convingerile politice progresiste, democratice, care îi așezau în egală măsură pe pozițiile radicalismului burghez de stînga.

Mărturii revelatoare despre poporanismul lui Sadoveanu aflăm și mai tîrziu, în anii interbelici. Nu numai în opera literară propriu-zisă, populată de eroi care privesc cu silă spre rînduiala superficială a civilizației urbane, elogiind în intimitate universul moral și spiritual al vechii civilizații țărănești (amintim din nou *Oameni din lună, Uvar, Apa morților, Nopțile de Sînziene, Baltagul*, într-un fel *Creanga de aur, Ostrovul lupilor*), ci comunicate nu o dată pe cale directă, netransfigurate artistic. Am menționa ca semnificative aprecierile sale prilejuite de călătoria din 1928 în Olanda. Țara apelor era într-un fel o altă Danemarcă, pe care și Sadoveanu o vedea ca un triumf al civilizației rurale, rămasă cu chibzuință în afara capitalismului industrial. „Olanda, comenta prozatorul, e o țară care se îndeletnicește exclusiv cu agricultura și creșterea vitelor. Nu trebuie să ieși deci din agricultură și păstorie ca să ieși din primitivitate. Acești agricultori și acești crescători de vite folosesc în chip firesc tot ceea ce născocesc și produc artele industriale. Ară pămîntul cu tractoare și întrebuințează electricitate." Nu contenea să omagieze faptul neobișnuit că „lîngă furnalele Belgiei și Germaniei, Olanda a rămas cu grădinile și vacile ei. O țară agricolă și pastorală, însă, care e acoperită de rețele de drumuri de fier și sîrme electrice." Sadoveanu meditează la căile pentru înfăptuirea

Scanned with OKEN Scanner

și în țara noastră a unor astfel de rînduieli progresiste. Iar observațiile, aprecierile și soluțiile amintesc perfect de studiile lui Stere din 1907—1908 sau de celebrul eseu a lui Ibrăileanu (1906) *Poporanismul*. Să mai spunem că aici, în depărtare, contemplînd ceremonialul sobru al țăranilor olandezi, prozatorul îl asemuiește cu cel al țăranilor români. Opoziția dintre cele două lumi (sat, oraș) i se impune. Și simpatia e îndreptată, ca întotdeauna, spre sat : „Poporul cel mare e temeinic și tare așezat pe o tradiție și pe o rînduială a lui. Cealaltă țară, a orașelor, e nouă, factice și balcanică. N-are seriozitate și caracter." (*Opere*, vol. 9, p. 247, 252, 267, 330.)

Nu vrem să fixăm aici locul lui Sadoveanu între sămănătorism și poporanism, dar menționăm o observație care ni s-a impus. În perioada de debut a prozatorului, curentul care se ridica viguros spre zenit, cucerind spiritul public, a fost sămănătorismul. Poporanismul (deși fusese anunțat încă de la sfîrșitul veacului al XIX-lea în *Evenimentul literar)* avea să se impună după 1906, adică atunci cînd începe procesul decăderii sămănătorismului. Sadoveanu s-a apropiat, în consecință, de sămănătorism, nu fără unele rezerve riguros respectate. Afilierea lui Sadoveanu la mișcarea sămănătoristă amintește de cazul revistei *Luceafărul*. Această publicație era, în fond, mai apropiată de opiniile care peste cîțiva ani vor fi cunoscute sub numele de mișcarea poporanistă. S-a întîmplat, însă, că în 1902, cînd a apărut *Luceafărul,* singura revistă importantă din România mai apropiată de opiniile tinerilor publiciști transilvăneni să fie *Sămănătorul*. Apropierea s-a produs, și revista ardeleană a rămas cunoscută ca afiliată sămănătorismului, deși a știut — în chiar perioada 1902—1907 — să se delimiteze polemic de extremismul sămănătorist, apărîndu-și cu curaj independența de opinii. Tîrziu, prin 1907, se va produce apropierea *Luceafărului* de *Viața românească*.

Tezismul rousseau-ist, altfel spus, calda simpatie pentru vechea civilizație țărănească și antipatia declarată față de lumea venală a civilizației burgheze, este, de fapt, la Sadoveanu, expresia unei etici umaniste, o reacție de o anumită formă față de spectacolul alienării, în capitalism, a condiției umane. E aici stratificată credința „celor mulți și umili" că pot învinge noua orînduire, retrăgîn-

Scanned with OKEN Scanner

du-se din calea ei și întorcîndu-se în mediul pur al vechilor comunități. Năzuința utopică a țărănimii oropsite a găsit în opera lui Sadoveanu un interpret fidel.

La unii dintre scriitorii afiliați poporanismului, delimitarea de sămănătorism se desena limpede prin recrearea realistă în literatură a lumii satului, conturat cu o diversitate socială reală, departe cu totul de armonia idilică din schemele sămănătoriste (satul în creația unor personalități ca Goga, Sadoveanu, Agârbiceanu pledează convingător întru aceasta). Apoi, nu aflăm aici nici imaginea xenofobă, tipic sămănătoristă, potrivit căreia exploatarea în lumea rurală ar fi exercitată exclusiv de străinii arendași, care nesocotesc legile nescrise și voința din vechime a boierilor buni. Pacea idilică dintre boierii de neam și țăranii de pe moșie nu o vom întîlni niciodată în scrierile agreate și publicate de *Viața românească*. Realismul, altfel spus, adevărul în actele de recreare artistică, a fost o trăsătură dominantă a acestor scrieri. Iar această calitate le-a salvat de la risipirea în neant. Observația lui Ibrăileanu despre „țăranii *adevărați*" ai lui Spiridon Popescu e valabilă, în bună măsură, pentru opera tuturor celorlalți prozatori apropiați de gruparea poporanistă. „Iar pe *acest* țăran, adăuga Ibrăileanu, noi avem îndrăzneala să spunem că nimenea nu l-a zugrăvit așa de *realist* — în vremea asta de suspinuri romantice și altițe tricolore. Bineînțeles că nu ne vom entuziasma pînă acolo, încît să spunem că l-a zugrăvit complet." [1]

Realismul de care vorbea Ibrăileanu se vădește poate cel mai bine în scrierile unor poporaniști ce evocau răscoalele țărănești din 1907. *Rătăcirea de la Stoborăni* a lui Spiridon Popescu (apărută în revista ieșeană în 1909, adică un an mai tîrziu după ce și-a publicat, tot acolo, Jean Bart ale sale *Datorii uitate*) se cuvine citată în primul rînd. Nu e vorbă, prejudecățile ideologice poporaniste despre răscoală hrănesc intriga nuvelei. Răscoala e o „rătăcire", țăranii abrutizați de mizerie și incultură au o vagă idee despre semnificația organizării statale și pornesc mișcarea gonind autoritățile locale, convinși că îndeplinesc o înaltă dispoziție regală, sau se înverșunează infantil împotriva mașinilor socotite instrumente ale ex-

[1] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Din lumea scriitorilor*, *rev. cit.*, VI, 1911, nr. 5, p. 302.

ploatării. Răsculaţii pricep însă finalmente că sursa mizeriei lor e lipsa de pămînt, şi nu cutare negustor sau arendaş străini stabiliţi în sat. Cînd se iniţiază incendierea casei cîrciumarului evreu, un ţăran replică : „... parcă se auzea că vine revoluţia pentru pămînt... apoi Iţic are să ne dea pămînt ?“ Aceste puncte de vedere sînt delimitări antisămănătoriste din perspectiva poporanismului. Din aceeaşi perspectivă ideologică provine şi dezvăluirea cauzei reale a răscoalei : e nevoia vitală de pămînt.

Dar scriitorul va depăşi şi unele preconcepte poporaniste. Simptomatică în acest sens e imaginea despre structura socială a ţărănimii, care nu apare omogenă, ci diferenţiată. Iar diferenţierea, de natură socială, determină psihologia, comportamentul şi mentalitatea diverselor personaje reprezentînd grupările respective. Această atitudine independentă a naratorului îl va îndreptăţi pe Const. Ciopraga să aprecieze că nici titlul nuvelei nu ar fi de provenienţă strict poporanistă, acesta putînd „să aibă un substrat de ironie amară.“ [1] Nuvela, destul de întinsă, vădind o reală intuiţie a compoziţiei, suflu epic şi calităţi de fină observaţie a sufletului şi comportamentului ţărănesc, e o creaţie cu adevărat notabilă. Printre prozele ce evocă răscoala, ampla naraţiune a lui Spiridon Popescu este negreşit cea mai izbutită pînă la apariţia *Răscoalei* lui Liviu Rebreanu. G. Călinescu, apreciind calitatea nuvelei, semnala nu numai handicapul suferit prin apariţia *Răscoalei*, dar şi comunitatea de atmosferă şi de fabulaţie a celor două naraţiuni. [2] Nuvela este nu numai cea mai izbutită dintre cele semnate de Spiridon Popescu, dar — indubitabil — cea

---

[1] Const. Ciopraga, *Literatura română între 1900—1918*, Editura Junimea, 1971, p. 534.

[2] „Merituoasă în sine, nuvela va rămînea în literatură ca o anticipare a romanului *Răscoala* de Liviu Rebreanu. Fără a fi o imitaţie abuzivă, *Răscoala* dezvoltă, însă cu originalitate, toate momentele din naraţiunea lui Spiridon Popescu, care, în ciuda vădităi lui tendinţe, păstrează aproape pînă la sfîrşit cea mai rece obiectivitate. Întocmai ca la Rebreanu (sau mai bine zis, aşa cum va proceda Rebreanu), invaziunea duhului de răzmeriţă este tratată prin mici nemulţumiri personale care aşteaptă numai un prilej de expresie colectivă... Vina de căpetenie a excelentei scrieri e de a fi concurată de un roman grandios, în care autorul a înţeles că elementul de căpetenie este durata. Prea scurtă, fără

Scanned with OKEN Scanner

mai notabilă printre prozele de influenţă poporanistă nemijlocită.

Despre răscoala din 1907 a scris şi I. I. Mironescu. Povestirea sa (publicată în 1908) *Furtună Veteranul,* în deceniul trecut mult citată elogios e, în realitate, o modestă naraţiune lipsită de capacitate epică şi de invenţie. Prozatorul evoca, se pare, destinul unui personaj real. Veteran de la 1877, eroul sunase cu goarna sa atacul de la Griviţa. Goarna, rămasă în păstrarea sa, este simbolul vitejiei şi al demnităţii fostului ostaş erou, acum lăsat pradă mizeriei. Va participa la răscoală. Arestat, este molestat şi înjurlat de ofiţerul şi subordonaţii ce formau „trupa" venită în sat să reprime răscoala. Furtună e întruchiparea ţărănimii care, deşi s-a jertfit pentru patrie, a rămas înşelată în aşteptările ei. Pămîntul ţării, pentru apărarea căruia nu a precupeţit nici un sacrificiu, continuă să fie în stăpînirea moşierilor, statul răsplătindu-i pe foştii eroi cu măsuri opresive şi represive. (Ideea o întîlnim şi la Jean Bart. În *Datorii uitate,* grupul de ţărani e format din foşti veterani de la 1877 care aveau drept la împroprietărire în Dobrogea, drepturi însă frustrate.) Furtună îi replică comandantului detaşamentului de represiune pe un ton dîrz, care denotă solidarizare cu masa răsculaţilor. Evident, sublocotenentul Turel, brută cazonă insensibilă (moravurile sălbatice din armata burgheză vor constitui obiect de atenţie deosebită pentru unii naratori poporanişti, cum au fost Mironescu şi Jean Bart), va comanda împuşcarea veteranului Furtună, care, demn, „ singur, singurel, mai rămăsese în picioare".

Fără îndoială, aceşti scriitori nu s-au distins prin forţă epică şi nici prin capacitate de invenţie. De altfel, literatura era, pentru ei, o îndeletnicire de amator, căreia i se dedicau cînd şi cînd în ceasurile de răgaz. Iar prozele pe care le-am menţionat (ne-am oprit numai la cele în care motivul ideologic poporanist apare în mod expres) nu ocupă locuri centrale în istoria literaturii. Nu e mai puţin adevărat că în literatura scrisă în primele decenii ale secolului nostru aceste proze erau realmente

---

notele de bestialitate ce aprind în *Răscoala* flacările Apocalipsului, cu aspecte mai degrabă de comedie, *Rătăcirea din Stoborăni* constituie un strălucit izvor." (G. Călinescu, *Istoria literaturii române...,* 1941, p. 592.)

stimabile, iar unele dintre ele (ne gîndim, în primul rînd, la *Rătăcirea din Stoborăni)* continuă să recolteze și azi bune aprecieri. Le-a salvat, desigur, realismul înfățișării vieții țărănești. Dar la aceasta nu a contribuit și ideologia literară poporanistă, care recomanda tocmai veridicitate în recrearea lumii rurale ? Știm prea bine, Ibrăileanu — ca atîția alți îndrumători literari — ar fi dorit ca recomandările și principiile sale estetice să fi căpătat forma impunătoare a unor opere durabile. Dar n-a comis imprudența ca, în locul operei așteptate, să ridice la rangul de capodopere producții modeste. Și doar în epocă alți critici și îndrumători literari (exemplul lui Iorga sau al lui Dragomirescu ne stau mereu la îndemînă) au practicat acest sistem. Ibrăileanu le-a comentat obiectiv, detașat și... cu măsură. Singura notă participativă, ce ar putea fi semnalată ca „subiectivă", este apărarea acestor scrieri de atacurile răuvoitoare ale adversarilor. Dar nici în aceste situații limită obiectivitatea nu e sacrificată pe altarul interesului de grupare.

Dar că Ibrăileanu a visat la un mare roman țărănesc românesc, în care să fie fixată „imaginea ei întreagă și epopeea ei", o știm prea bine. A spus-o nu în toiul bătăliei pentru afirmarea poporanismului, ci, tîrziu, după război, cînd a citit romanul lui Reymont *(Țăranii).* După ce relevă adevărul vieții recreate de romancier, care evocă astfel nu numai traiul, psihologia, structura morală a țărănimii poloneze, ci în general a țărănimii Europei răsăritene, „a cărui una din variante e și țăranul român", Ibrăileanu își mărturisește deziderатul. „*Acest* fel de roman al țărănimii l-am preconizat noi în *Viața românească* de douăzeci de ani încoace, în contra acelora care au conceput pe țăran incomplet și falș, ca un animal feroce, mînat numai de instinctul brut al conservării ; ori în contra acelora care l-au conceput, iarăși incomplet și falș, ca reprezentînd numai acea suprastructură morală, idealizată și ea — adică țăranul tradițional, tradiționalist și idilic." Criticul se emoționa citind această excelentă carte, care demonstra că țaranul și țărănimea pot constitui subiect de roman psihologic, de creație obiectivă în sensul ideal al termenului. Reymont, exclamă Ibrăileanu, a probat definitiv eroarea acelor opinii care considerau că simplitatea primitivă a

Scanned with OKEN Scanner

sufletului țărănesc, nediferențiat tipologic, nu poate constitui obiectul și subiectul romanului modern, psihologic. „Acest roman trebuie citit. Dacă în *Țăranii* găsim varianta poloneză a țăranului oriental, a cărui una din variante este țăranul român, apoi în unele privințe găsim în acest roman pe însuși țăranul nostru." [1]

Ciudat este că asemena declarații nu au fost prilejuite mai înainte, la apariția lui *Ion* al lui Rebreanu. Realitatea este că Ibrăileanu nu a gustat în mod deosebit acest roman, deși „zugrăvește societatea ardeleană, curentele sociale și de idei de acolo". I se părea excesiv în violență și dezvăluind chiar unele defecte artistice. De fapt, criticul ieșean prefera un roman țărănesc care să ofere o imagine, cum spunea el, completă a vieții țărănești, cu toate componentele ei, trăsături și habitudini multimilenare. Romanul lui Rebreanu i se părea construit pe o singură dimensiune (aceea morală), tabloul fiind fatalmente parțial și neconcludent. Sub raport psihologic, prefera țăranul sadovenian, care, prin însușirile revelate — rezistența și tăcerea —, capătă semnificații psihologice, specifice țărănimii românești. Dar, repetăm, și aici imaginea era univocă, accentul de interes căzînd pe o singură dimensiune. Or, Ibrăileanu visa un roman total (să spunem un roman frescă ?), în care țărănimea românească să fie imortalizată „așa cum este", în variatele ei manifestări sociale, morale, sufletești.

A sperat că prozatorii apropiați revistei vor înălța romanul epocii sale. A crezut că Brătescu-Voinești o va face. („Dl. Brătescu-Voinești e un datornic care amînă prea mult plata datoriei ; el e dator literaturii cu un roman, romanul momentului nostru istoric.") Aștepta romanul care să surprindă, chiar dacă dintr-o perspectivă conservativă, procesul trecerii societății românești de la faza patriarhală la cea a noii realități capitaliste. Evident, scriitorul i-a înșelat așteptările. Și aceasta nu (cum credea criticul) pentru că prozatorul ar fi părăsit timpuriu preocupările literare, consacrîndu-se altor îndeletniciri, ci pur și simplu pentru că nu avea suflu de romancier, iar eroii săi, cu habitudini fixe și cu o viață sufletească monocordă, redusă la reflexe, nu constituiau materia po-

[1] G. I., recenzie la *Les Paysans* de Ladislas Reymont, *rev. cit.*, XVIII, 1926, nr. 10, p. 127—129.

Scanned with OKEN Scanner

sibilă a unor tipuri de roman. Nici Sadoveanu, de la care a așteptat mai întîi romanul inadaptabilului (vedea în *Neculai Manea* un roman posibil) și apoi pe cel al specificității românești, nu avea să-i îndeplinească deziderатul [1]. De abia în 1930 apărea *Baltagul*, cum s-a spus, roman al energiei țărănești, al justițiabilității omului din popor, al automatismului vieții rurale, departe de zbuciumul alcătuirilor urbane. Ibrăileanu era însă în 1930 un însingurat, „ieșit din circulație", chinuit de boală și suferință. Visul i s-a împlinit prea tîrziu. Și, chiar acum, în mod incomplet, de vreme ce romanul țărănesc cuprinzător, cu dimensiuni de frescă, pe care îl aștepta din 1908 și îl definea în 1926, nu a apărut, așa cum îl dorea, nici chiar în 1930. Cît despre *Ion*, refuza să-l considere, ca unul ce avea despre lumea aceasta conceptele și preconceptele sale.

2. *Viața românească*, e adevărat, a agreat și a cultivat o literatură cu obiectiv programat. Asta nu înseamnă că a fost exclusivistă și nici că pragmatismul conducea fortamente la tezism. Nimeni dintre cei care aveau autoritate în gruparea ieșeană nu a postulat asemenea opinii restrictive. De altfel, Ibrăileanu, ca și Stere, ca discipoli ai lui Gherea, nu puteau accepta tezismul. Încă în 1906, Ibrăileanu socotea necesară disocierea de o asemenea directivă estetică vulgarizatoare : „ ... ne simțim datori, fără a lua aerul de cavaleri ai «frumosului» în sine, să respingem și teoria artei «teziste» sau «utilitare» care socoate pe artist ca un propagandist, ca un fel de clubist care, în loc să organizeze partide, să scrie broșuri și să țină discursuri, se apucă să «rezolve» «probleme grave sociale» prin opere literare". Tezistul e un manufacturier lipsit de har, care crede că poate dura în artă doar cu idei generoase. Sau, și mai rău, un scriitor lipsit de idealuri și sentimente, care „creează" o operă literară ce își propune să ilustreze și să propage acele convingeri care — paradoxal — îi lipsesc [2]. Se ajungea pe alte căi și în alt

[1] Vezi și Al. Piru, *G. Ibrăileanu*, Editura pentru literatură, 1967, p. 266—322.

[2] G. Ibrăileanu, *Artiștii luptători*, *rev. cit.*, I, 1906, nr. 6, p. 484—485.

Scanned with OKEN Scanner

plan al demonstrației la chestiunea sincerității în artă și la raportul dintre obiect și subiect în procesul de reflectare. Disocierea de tezism însemna, de fapt, delimitarea de sămănătorism, care încuraja cu adevărat tezismul.

Convingerea de care vorbea Ibrăileanu ca fiind fundamentală în procesul creației (era concepută ca o categorie estetică esențială) a fost, de fapt, o altă denumire pentru tendință. În această accepție, „convingerea" devenea o categorie estetică extrem de importantă în arhitectonica ideologiei literare a poporanismului. Pentru că, într-adevăr, acest punct de vedere estetic fusese exprimat din capul locului de cei ce au așezat bazele orientării poporaniste. Stere scria încă în 1894, adică atunci cînd se dovedea interesat de comentarea literaturii, că „reflectarea firei artistului, determinate de toate împrejurările individuale și sociale ale vieței lor, asupra operei, formează *tendința* acesteia, și nici o operă artistică nu poate deci fi fără tendință, căci fiecare a izvorît dintr-un creier și dintr-o inimă anumită..." [1] Această opinie a lui Stere o vom regăsi, din nou afirmată, în 1915, de către Ibrăileanu, avînd valoarea unui principiu general de ideologie literară. „Noi nu cerem nimic. Noi *constatăm* că *orice* operă de artă are o tendință, că orice operă de artă surprinde *atitudinea* scriitorului față cu opera sa, față cu cele zugrăvite de el în opera sa. E vorba dacă opera de artă, *prin definiție*, are o tendință, adică conține în ea *și* atitudinea scriitorului. Noi nu împărțim operele de artă în două categorii : unele cu tendință, altele fără. Noi afirmăm că *orice* operă de artă are o tendință..." [2]

E aici concentrat credo-ul esteticii pozitivismului scientist. Taine, Brandes, Cernîșevski, Guyau, Gherea au fost esteticienii și criticii preferați ai lui Ibrăileanu și Stere. Convingerea lor despre rolul și rostul artei și literaturii era materialistă. Arta era considerată o expresie a socialului istoric și învestită cu mari capacități de a influența emoțional și ideologic publicul cititor. Omul de artă este și el un exponent al epocii sale. E drept, în prima sa perioadă, Ibrăileanu a pus excesiv accent pe factorul

---

[1] C. Șărcăleanu, *Basmul cocoșului roș, Lumea nouă — supliment literar*, I, 1894, nr. 19 (21 noiembrie).

[2] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Iar tendenționismul în artă, rev. cit.*, X 1918, nr. 7—9, p. 292.

mediu, fără a nesocoti însă factorii subiectivi. Apoi, după 1910, opiniile sale estetice se purifică și se modulează fericit. Nu e vorba nici acum de renunțarea la estetica pozitivistă. Numai că raportul necesar artă-societate este așezat într-o ecuație mai echilibrată, dependențele fiind mai puțin mecanic concepute. Studiul *Literatura și societatea* din 1912 (de fapt, introducerea la teza sa de doctorat *Opera literară a d-nului Vlahuță),* considerat pe bună dreptate o expunere mai sistematică a concepției sale estetice, va afirma tocmai opinia sa mai cumpănită în problema anunțată chiar de titlu. După ce trece în revistă toate teoriile cunoscute (Taine, Faguet, Guyau, Hennequin, Gherea, Maiorescu), Ibrăileanu își expune — prin delimitare — propriul punct de vedere, care nu neagă importanța factorului mediu, dar subliniază și rolul factorilor subiectivi (ereditate, temperament, predispoziții native etc.). „Lucrul se petrece ca în educație. A nega orice influență e a admite punctul de vedere al lui Schopenhauer ; a admite totala putere educativă a mediului ori a scriitorului, e punctul de vedere al lui Locke, concepția *tabulei rasa.*“ Raportul artist-mediu e mult mai complicat decît în biologie. Nu o dată artiștii cei mai reprezentativi sînt rebarbativi influenței mediului și cu toate acestea sînt „selectați“, iar pe de altă parte, marii artiști vor modela, la rîndul lor, mediul conferindu-i valențe și disponibilități inedite. Procesul de selecție în sfera artei e deci cu totul deosebit decît în lumea naturală : „Așadar, scriitorul se *naște* pesimist ori optimist, cerebral sau pasional, subiectiv ori obiectiv etc. Izbutește, dacă se naște într-o lume cu același fel de a simți. Și, desigur, într-o oarecare măsură, e influențat de mediul în care trăiește, e influențat de scrisul lui. Iar dacă nu găsește mediu prielnic, atunci nu e gustat, cetit, lăudat și consacrat. Se poate însă ca după moartea lui să vină o generație care să-l priceapă. Atunci e dezgropat, selectat — gloria lui e postumă. Acesta mi se pare că este adevăratul raport dintre scriitor și societate.“ [1]

E necesar să se spună că și în această perioadă cînd concepția sa estetică sporește în echilibru opinia despre

---

[1] *Op. cit., în Pagini alese,* ed. Mihai Ralea, „B.P.T.“, 1957, vol. I, p. 12, 16—17.

tendenţionism nu e abhorată. Iar afirmarea tendenţionismului însemna — e de la sine înţeles — negarea purismului estetic. Ecourile bătăliei în jurul problemei „artă pentru artă“ sau „artă cu tendinţă“ s-au stins de mult. Doar din cînd în cînd, reverberaţii, prin cine ştie ce minune trezite la viaţă, agită fulgerător disputele de idei, după care lucrurile reintră în normal. Orice estetician de astăzi care se respectă (indiferent dacă e „tradiţionalist“ sau adept al noilor metodologii de investigaţie) neagă aserţiunile puriste. Dar atunci, în deceniile cînd fiinţa poporanismul, disputa amintită era în mare vogă. Să nu uităm că Maiorescu răspunsese vestitului articol gherist din 1886 *(Către dl. Maiorescu)* de abia în 1892 *(Contraziceri?)*, şi Gherea va reveni cu răspunsul său în 1893 *(Asupra esteticii metafizice şi ştiinţifice)*. În toţi aceşti ani, polemica e desfăşurată pe o mare rază de acţiune, dusă, alături de principalii preopinenţi, de discipoli (Dragomirescu, P. P. Negulescu, Gh. Bogdan-Duică, de o parte, Ibrăileanu, Stere, Sanielevici, Izabela Sadoveanu, Raicu-Rion, A. Bacalbaşa, de altă parte). Iar poporanismul, ivit din tabără gheristă, apare în 1893—1894, adică tocmai în toiul acestei polemici care a definit o epocă în evoluţia mişcării noastre de idei.

Tendenţionismul era pentru poporanism un principiu estetic elementar, de la rigorile căruia arta nu se poate sustrage. Poate că adesea, în focul disputelor, accentele au fost puse prea apăsat. Poate că uneori poporaniştii, obsedaţi de ideea lor, au văzut adversari acolo unde exista de fapt o comunitate (sau numai o apropiere) de opinii. Dar în principiu, apărau o teză estetică judicioasă şi niciodată n-au confundat tendenţionismul cu tezismul.[1] Disputele au fost prelungite şi adeseori încinse.

---

[1] Stere, ca gherist ce era în problemele artei, prevenea încă în 1894 : „...După ce un Gherea lucrează pe ogorul criticei literare atîţia ani, după ce el a pus bazele criticei ştiinţifice atît de clar şi a aplicat-o cu atîta măiestrie la toate manifestările vieţii noastre literare sfîrşind cu ultimul articol din *Literatură şi ştiinţă (Artiştii proletari intelectuali...)*, să mai confunzi cerinţele artei tendenţioase şi ale celei «teziste» e un lucru atît de trist, că ai putea să desperezi de viitorul literaturii nostre dacă n-ai înţelege motivele cu totul lăturalnice artei cari împing pe adversarii noştri la o asemenea confuziune.“ (C. Şărcăleanu, *„Motivele“ artei, Evenimentul literar*, I, 16, 4 aprilie 1894.)

Scanned with OKEN Scanner

Dispărînd sămănătorismul ca o orientare autoritară, poporanismul era singura direcţie estetică angajată în polemică. De cealaltă parte a baricadei se aflau puternic fortificaţi exponenţii direcţiei maioresciene (Dragomirescu, P. P. Negulescu, Lovinescu), simboliştii de la *Viaţa nouă* şi chiar revista *Luceafărul*. Dar adesea poporaniştii socoteau că atacul trebuie îndreptat asupra opiniilor celui care era spiritus rector şi fondatorul orientării împotriva căruia militau. Destulă vreme, pînă prin 1912, T. Maiorescu şi opera sa critică constituiau ţinta cea mai eficientă şi mai de prestigiu. Cînd în 1906 şi 1907 rapoartele academice maioresciene au apreciat favorabil volumele lui Goga şi Brătescu-Voineşti — scriitori socotiţi reprezentativi pentru idealurile poporaniste —, Ibrăileanu şi amicii săi au jubilat, văzînd aici nu o contrazicere, cît o abjurare. Ba chiar o recunoaştere, implicită, a adevărului pe care îl practicau. [1]

Tendenţionismul implica în mod nemijlocit o categorie etică. Era aşa-numita „atitudine a scriitorului", direct legată de „motivul datoriei". Cum opera de artă reflecta în chip necesar Weltanschauung-ul creatorului, opţiunile sale („atitudinea" sa) se regăsesc în fizionomia operei. Idealul creatorului (ideologia sa) nu e deloc indiferent în procesul creaţiei. Actele apreciatoare trebuie să interogheze opera şi din acest punct de vedere. Pentru că, în ultimă analiză, de calitatea opţiunii creatorului în faţa realităţii sociale va depinde şi procesul receptării operei,

---

[1] Ibrăileanu scria în 1907 : „«...Unde începe tendenţa, încetează arta» ? Ei aşi ! Dar mai «tendenţă» decît în *Satira III-a* lui Eminescu se poate ? Şi ia întrebaţi pe d. Maiorescu şi pe discipol : «Încetează arta» ? Şi ia să fi atacat Eminescu cu aceeaşi violenţă pe antiliberali ! Să fi văzut atunci cum «ar fi încetat arta» ! Cum ar fi «început tendenţa» ! De altmintrelea, *Clăcaşii*, *Rugăciune* nici n-au fost băgate în samă de d. Maiorescu în raportul său despre Goga : «Încetase arta», «începuse tendenţa !»... Şi observaţi cîtă netoleranţ ? Noi sîntem acuzaţi de sectarism în aprecierea literaturii, pentru că am spus că *imoralitatea* scriitorului ne *stînjineşte* plăcerea estetică ce ne produce opera sa, căreia nu-i negăm talentul (cînd îl are), deşi este morală... Nimic mai mult !

Şi aceşti domni care *neagă existenţa însăşi a operei de artă*, de îndată ce ideile lor *politice* sînt jignite de conţinutul operei, aceşti domni, ei, ne acuză pe noi de intoleranţă !" P. Nicanor & Co. (Ibrăileanu), *Încă o dată „In lumea dreptăţii" şi d. Maiorescu*, *V. r.*, II, 7 (iulie), 1907, p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

intensitatea capacității de a reacționa și a influența. Gratuitatea actului artistic („arta pentru artă") era condamnată în termeni vehemenți, considerată fiind pur și simplu o teorie estetică retrogradă. „Teoria artei pentru artă — scria Ibrăileanu — este oprirea de a cerceta idealul artistului, pentru că atunci se ridică marea problemă a *criticii* vieții, prin ajutorul operei de artă, și toți aceia care n-au interes să critice societatea sînt partizanii «artei pentru artă». În toate epocile revoluționare s-a profesat teoria contrară și toții luptătorii pentru îmbunătățirea socială au profesat teoria contrară, ajungînd chiar la exagerații, la tezism. ...«Arta pentru artă» nu există, dar e platforma în chestii de artă a reacționarismului și a imoralismului." [1] În același spirit se pronunțase și Stere în același an 1906 : „Artă pentru artă !... O, cît ne sînt de cunoscute aceste motive care găsesc răsunet, ca monedă de schimb, și pe paginile chlorotice ale *Vieții noi* a d-lui O. Densuseanu, și în foiletoanele pretențioase ale d-lui Lovinescu, și chiar, din cînd în cînd, în cadrul atît de sănătos, îndeobște, al *Luceafărului* din Budapesta. Aceasta e teorie curentă — comodă atît pentru a combate «idei subversive», cît și pentru a justifica nedreptățile străvechi." Și după ce descrie sfîrșitul tragic al lui Oscar Wilde (Petroniu al veacului al XIX-lea) conclude : „Viața reală parcă a voit să facă o crudă experiență pentru a ne dovedi cu argumentul la care nu se află răspuns că formula «artei pentru artă» e numai o minciună, o închipuire a egoismului sătulului, a triumfătorului vieții, în ura lui în contra celor ce-l acuză prin înseși durerile și suferințele lor..." [2].

Poporanismul cultivă realismul. Dar un realism suplu, departe de simplismul vulgar al înțelegerii raportului artă-realitate. Opera de artă, stăruia Ibrăileanu, nu fotografiază pur și simplu realitatea, ea o recreează după un model real, închipuind, de fapt, un univers nou, alăturea și în prelungirea celui aievea. „Realitatea, cum este ea, cum va fi fiind ea, n-a transpus-o nimene în opera de artă.

---

[1] G. Ibrăileanu, *Probleme literare*, *rev. cit.*, I, 1906, nr. 7, p. 61.

[2] C. Stere, *Petroniu veacului XIX*, *rev. cit.*, I, 1906, nr. 3. Apud vol. *În literatură*, 1921, p. 152—153, 171.

Scanned with OKEN Scanner

Orice operă de artă este o selecţie de imagini de către un sentiment, de către o concepţie, ajutate de organele perceptive... Orice operă de artă e o filozofie asupra vieţii, ori, cum s-a spus, o critică a vieţii. Realitatea n-are nici o semnificaţie, noi îi dăm una în opera de artă, semnificaţia o dă artistul." [1] Artistul nu trebuie să *ilustreze* o temă, ci, prin harul cu care e înzestrat, să creeze viaţă. Viaţa autentică, nu contrafaceri moralizatoare şi propagandistice, care, de fapt, se exclud din sfera artei. Realismul, cum îl înţelege Ibrăileanu, era ipostaza literară a lucidităţii. Nu pleda pentru un realism clasicizat tip secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, în care prevala tipologia biologică şi morală. Poporanismul a operat, firesc, cu conceptele realismului secolului al XIX-lea, în care accentul cădea pe tipologia socială, înglobînd şi subordonînd tipologiile secolelor precedente. (Teoria selectării, de certă sorginte biologică, a căpătat, de pildă, determinări sociale şi sociologice.) De aici preocuparea obsesivă pentru dramatismul problematicii sociale. De aici cerinţa imperativă ca scriitorii să surprindă în opera lor un fragment caracteristic din zbuciumul unei epoci în suferinţă. Că problematica socială şi suferinţa epocii erau fixate exclusiv în zonele rurale, aceasta e o altă chestiune. Important e că poporanismul a invitat la cunoaşterea şi reflectarea realului în pluricauzalitatea sa, demonstrînd că actul critic nu poate ignora, în operaţia evaluării, modalitatea transfigurării realităţii. Nu e de mirare că se va disocia de inamicii realismului, de evazionism (asimilat cu decadentismul), idilism etc. Din păcate, a acceptat — şi încă cu elogii ! — duioşia sentimentală care e tot o formă a abdicării de la realism. Poporanismul a stăruit pentru autenticitate, sinceritate şi adevăr. Moralitatea în artă nu era înţeleasă vulgar, ci verificată prin curajul dezvăluirii integrale a semnificaţiilor realului. A dezavuat „literatura de şezătoare" (agreată de sămănătorism), veselia de kermeză, optimismul factice, care se răsfăţau în cutare scrieri născute moarte. Imoralitatea în artă, nu au obosit să scrie poporaniştii, e „conferită" nu de modalitatea alterării

[1] *Ibidem*, p. 57.

unor concepte, ci de crearea unei imagini false a realității, fie prin edulcorări sentimentale, fie prin forțarea crudă a latențelor instinctuale, fie printr-un optimism de circumstanță.

Adoptînd realismul, poporanismul îl interpreta prin optica, nu o dată deformantă, a schemelor sale de ideologie literară. Tendenționismul poporanismului era, cum spuneam, exprimat de ceea ce se numea atitudinea creatorului. Ibrăileanu a precizat în nenumărate rînduri că „poporanismul ca tendință" nu înseamnă exclusiv selectare a „temelor din popor", nu înseamnă un limbaj apropiat celor mai umili cititori, nu înseamnă coborîrea literaturii la subliteratură numai pentru a fi receptată și înțeleasă de un public mai larg. „Chestia care ne preocupă e poporanismul ca *atitudine*." Aici revenea (sau intervenea din nou) categoria etică. Antipatia, blamul scriitorului pentru răul social poporanismul le asimila *cu atitudinea* sa *morală*. Cînd e vorba de universul rural, „atitudinea morală de antipatie pentru lipitorile satului o vom numi cu un nume special : *poporanistă*, căci implică atitudinea de simpatie pentru țărănime." După care urmează o precizare semnificativă, care demonstrează supleţea lucidă a ideologiei literare poporaniste : „Această atitudine nu o putem găsi și cere decît numai în operele unde e vorba despre țărănime sau despre aceste clase care stau în antagonism cu ea — aiurea nu poate fi și n-o cerem. Dar pretutindene cerem scriitorului o atitudine de om superior și civilizat, rămînînd ca, dacă n-o are, să-i constatăm talentul, dacă-l are." [1]

Fără îndoială, valoarea și rigoarea teoretică a unor concepte estetice e validată de modalitatea utilizării lor în actele apreciatoare. Grav ar fi fost dacă apelul la categoria etică ar fi afectat percepția estetică. Poporanismului, și în special lui Ibrăileanu, acest reproș, foarte grav, i-a fost adus. Și purta semnătura lui Lovinescu, Densusianu, Dragomirescu sau M. Simionescu-Rîmniceanu. Nu credem însă că în cazul lui Ibrăileanu se poate vorbi de o confundare a eticului cu esteticul. Criticul de la *Viața românească* a înglobat, cum se cuvine, eticul în

---

[1] G. Ibrăileanu, *Morala în artă. rev. cit.*, I, 1906, nr. 2 ; Apud *Pagini alese*, vol. I, Ediția Mihai Ralea, E.S.P.L.A., 1957, p. 140.

Scanned with OKEN Scanner

sfera esteticului. Niciodată nu a apreciat o operă literară exclusiv din perspectiva eticului („atitudinea", „moralitatea") și nici nu a desconsiderat esteticul chiar dacă eticul era prejudiciat. Odată, analizînd romanul lui Sandu-Aldea *Două neamuri*, Ibrăileanu nota o observație concludentă pentru opinia sa despre raportul dintre etic și estetic. Criticul a considerat motivat că substanța ideatică a unei cărți e falsă, dacă însăși concepția autorului despre conflictul social din satul românesc este eronată. „Dar să considerăm — adăuga criticul — această concepție a d-lui Sandu-Aldea așa cum este ea, și să vedem dacă cel puțin este justificată în romanul său, dacă zugrăvirea faptelor o realizează. *Dacă o realizează, atunci, literarice*ște, *ea este salvată.*" [1] Supusă analizei la obiect, cartea nu a rezistat sub raport estetic. Criticul nu a ales cărțile lui Sandu-Aldea la întîmplare. Obedient normativelor ideologice sămănătoriste, unele dintre lucrările lui Sandu-Aldea (romanul *Două neamuri* sau nuvela *În urma plugului)* erau grav compromise și estetic. Criticul de la *Viața românească* avea astfel prilejul să demonstreze dacă nu dependența, oricum încrucișarea dintre sfera eticului și cea a esteticului : „Un critic a pretins că d. Sandu-Aldea nu putea să nu simpatizeze cu Niță Mîndrea, în contra țăranului Doca (personaje din *În urma plugului*, n.n.), pentru că Doca e și reprezintă pe țăranul rău, pe țărănimea aceea care e o primejdie pentru acumularea tihnită a bogăției arendășești. Foarte bine ! Dar cînd în țara aceasta sînt țărani care sufăr *ei* din pricina arendașilor. Și *acest* conflict e încă cel obișnuit, alegerea unui conflict, și încă a celui neobișnuit, în care țăranul e cel vinovat și *perzistența, frecvența* în alegerea *acestui* fel de conflict nu este significativă — cum e significativă la Ibsen alegerea conflictelor în care individul are dreptate ? Vă închipuiți pe Ibsen alegînd acele conflicte în care morala curentă să aibă dreptate ? Pe Flaubert, alegînd acele conflicte în care «burghezia» să fie idealizată și intelectualul ridiculizat ? Pe Eminescu ilustrînd egoismul

[1] *Art. cit.*, p. 171.

și stupiditatea omenească într-o scenă din vremea și cu participarea răzeșilor lui Ștefan cel Mare? Pe Goga zugrăvind suferința unui «stăpîn» al gliei din pricina răutății unor clăcași?... Și de aceea Niță Mîndrea nu e egal numai cu sine însuși, este significativ pentru starea sufletească a d-lui Sandu-Aldea... Artistul e un *om*, un om mai puternic decît noi, cu preferințe și cu sentimente mai adînci decît noi, și — încă o dată! — nu numai că ne vom permite, dar vom socoti ca o datorie a noastră să-l întrebăm ce fel de om e, să vedem ce realitate îl atrage și cum o apreciază." [1]

În acest caz, e greu să nu i se dea dreptate lui Ibrăileanu. Dar propozițiile de ideologie literară ale lui Ibrăileanu nu evoluau rectiliniu. Cititorul atent are de constatat destule zig-zagări, nu puține reveniri și contraziceri. Uneori raportul dintre etic și estetic e înțeles echilibrat, ca o incidență necesară, fără a se postula că valoarea operei și actele apreciatoare depind esențial de atitudinea, de concepția scriitorului, pe scurt spus, de conținutul și ideologia operei. Dar alteori, aceste puncte de vedere judicioase sînt, în focul polemicii, negate, afirmîndu-se pur și simplu că, indiferent de talentul creatorului, dacă atitudinea sa în fața realității e deficitară, „impresia mea estetică va fi distrusă". Altădată, spunea, ce-i drept, că în procesul contemplării operei de artă nu subiectul prezintă interes. Dar nici nu menționa semnificația esteticului în care eticul e implicat, ci declara că „esențial e *atitudinea scriitorului* față de opera de artă". Cititorul neprevenit sau adversarii (poate mai ales aceștia din urmă) puteau trage pe marginea acestor formulări concluzii nu tocmai favorabile. De fapt, Ibrăileanu nu a ignorat specificul esteticului, nu l-a confundat cu factorii înrudiți sau implicați. A considerat doar că arta, ca expresie a social-istoricului, are o finalitate *și dincolo* de sfera pură a esteticului. Că această finalitate social-educativă prezintă o importanță excepțională, pe care scriitorul, ca și criticul nu o pot ignora. Dar niciodată, în practica diurnă, Ibrăileanu sau alți critici cu convingeri poporaniste nu au

---

[1] G. Ibrăileanu, *„Reproducerea" realității*, *rev. cit.*, *I.* 1906, nr. 5. Apud *Pagini alese*, ed. cit., p. 149.

Scanned with OKEN Scanner

desconsiderat opere valide numai pentru că nu ar exprima cutare convingeri înaintate și nici nu au examinat arta după criterii extraestetice. De altfel, să repetăm ceea ce au notat și mai înainte, toate conceptele specifice poporaniste au acționat cu putere de lege numai în spațiul literaturii cu subiect rural. Aici simpatia, compasiunea, recunoștința și sentimentul de datorie pentru țărănimea oropsită trebuia să apară la locul lor, fin impregnate în structurile estetice ale operei. Pe acest teren nici o concesie nu era posibilă. Esențială pentru aprecierea obiectivă a ideologiei literare poporaniste este însă întrebarea : a practicat un exclusivism dogmatic, a cerut drept unic la existență numai literaturii cu subiect țărănesc ? Faptele sînt atît de evidente, încît ne scutesc de un răspuns detaliat. Toleranța, comprehensiunea estetică au caracterizat, în fapt, ideologia literară poporanistă.

Singura intoleranță dovedită ca atare s-a manifestat față de ceea ce și poporanismul a numit literatura decadentă. Termenul însuși nu era tocmai clarificat, semnificînd nu o dată ipostaze literare greu de asimilat decadentismului. Dar epoca era saturată de ostilitate față de aceste modalități expresive, și o orientare social-culturală ca poporanismul, care năzuia să reformeze structurile românești, nu putea să nu se încadreze spiritului generalizat. Mai ales că milita pentru „naționalizarea" literaturii și a culturii socotite factori de mare importanță în întreg procesul reformator. Ostilitatea față de decadentism nu a început să se manifeste la poporanism numai din 1906. O putem înregistra chiar de la geneză. Paginile *Evenimentului literar* abundă în imprecații antidecadentiste, denunțîndu-se caracterul nociv al literaturii ivită sub aceste însemne : „Arta nevrozaților și a decadenților de asemenea are o înrîurire nenorocită și demoralizatoare asupra cetitorilor... Cetind opera lor, în loc să te simți mai bun, mai cu viață, mai energic, vezi că ești zdrobit de durere, observi că suferi tu însuți." [1] În același număr, un editorial aprecia că în Franța decadentismul a avut o influență „dezastruoasă" asupra cititorilor și a literaturii datorită unor mari valori ca Baudelaire sau Verlaine. „Din fericire, la noi nu trebuie să ne îngrijim. La noi, școala

[1] Radu Lascăr, *Înrîurirea artei*, *Evenimentul literar*, I, nr. 7, 31 ianuarie 1894.

Scanned with OKEN Scanner

decadentă e reprezentată prin nulități care maimuțăresc producerile de talent ale acelora." Cu toate acestea, Macedonski era mereu prezentat ca exponent al decandentismului. Și poetul *Nopților* nu era la 1894 un epigon. Chiar cel care semna editorialul revistei recunoștea că poetul a produs „uneori lucrări de talent". Dar numai atunci — ciudată condiție ! — „cînd n-au ținut cu orice preț să se scalde în atmosfera infectă de cadavre desfigurate ; nenorocirea e însă că acești domni (era citat și Cincinat Pavelescu, n.n.) au căutat originalitatea în zugrăvirea orgiilor și a visurilor bolnave, că au căutat să-și ascundă lipsa de idei sub un amestec gol de sunete amețitoare și fără nici un înțeles" [1]. Altădată, se denunța „curentul bolnav" al decadentismului, din perspectiva unui materialism-istoric vulgarizat pînă la desfigurare. Iar Ibrăileanu avea să critice, în aceeași publicație, romanul *Intim* al lui Traian Demetrescu, căruia Raicu Ionescu-Rion îi imputa, tot acolo, „nostalgiile lui vagi, nouroase, senzitivele lui...", neuitînd să constate că „arta, și mai ales arta asta plină de pesimism trîndav, are mare trecere în faza actuală a societății noastre..."[2]

Spuneam mai înainte că destulă vreme poporaniștilor nici nu le erau tocmai cunoscute dimensiunile acelui curent asupra căruia îndreptau atîtea săgeți. Mai tîrziu, după 1906, imaginea începe să se limpezească, dar și acum sfera noțiunii de decadentism era deosebit de încăpătoare, de vreme ce aici erau înglobați și epigonii pesimismului eminescian, și cei ce se păstrau în solitudine, izolați de frămîntările epocii, și simboliștii propriu-ziși. De abia mai tîrziu, Ibrăileanu avea să ofere o explicație a apariției fenomenului de el și ai lui denumit decandentism. Și anume, se spunea, acest val ar fi cucerit teren prin 1895—1900, ca urmare a „dispariției oricărui idealism", prin refluxul mișcării umanitarist-socialiste, ca și a militantismului de structură eminesciană. În vidul creat de dispariția acelor valori, au putut prolifera epigonii, înfrînții, izolații, sufletele damnate, insensibili în fața idealurilor înalt umanitare. Așa, credea Ibrăileanu, s-a putut constitui la noi și curentul simbolist. Chiar dacă simbolismul nu

---

[1] *Decadenții, Ibidem.*

[2] Raicu Ionescu-Rion, *Intim, Evenimentul literar*, I, nr. 3, 3 ianuarie 1894.

Scanned with OKEN Scanner

ar fi, demonstra criticul în 1912, exclusiv o plantă exotică și ar exprima preferințele unei anumite categorii de cititori (ipoteză în care Ibrăileanu nu credea), simbolismul nu va avea forța de iradiere și cuprindere a literaturii unui Sadoveanu, Goga sau Brătescu-Voinești. Și aceasta pentru că „literatura lor (a acestora din urmă, n.n.), *obiectivă*, națională, socială, altruistă, corespunde sufletului acelora care formează elementul viu în viața societății românești de azi". Tocmai din această cauză esențială „scriitorii noștri care-și zic simboliști sînt, și ca scriitori, și ca oameni, străini de orice curente care agită societatea românească. Ei sînt, socialmente, niște izolați. Simbolismul nu e numai o chestie estetică. Simbolismul e și o atitudine în fața vieții. Iar atitudinea simboliștilor e ignorarea sau chiar disprețuirea frămîntărilor vieții." [1]

Altădată, stăruia din nou asupra ideii, în care el credea, că simbolismul n-ar fi fost la noi expresia unor necesități sociale profunde. Dar faptul existenței sale impune găsirea unei explicații cauzale rezonabile. Cauza indicată era mereu aceeași. Cînd s-a produs noua mișcare literară de după 1900, unii tineri nu s-au putut adapta, au rămas niște însinguraţi. „Rupți de generația lor, departe de mișcările cu caracter puternic național, ei s-au adresat la o literatură străină, care nu este izvorîtă din condiții analoage cu cele românești."[2] E adevărat, curente ori școli literare au mai fost transplantate în țara noastră (*Spiritul critic...* făcuse o demonstrație chiar excesivă nu numai a acestui fenomen, dar și a necesității sale social-culturale) în tot secolul al XIX-lea (romantismul francez, anacreontismul, romantismul german etc.). Numai că aceste curente adaptate erau reclamate de nevoi spirituale și sociale reale și constituiau adevărate pîrghii utile în crearea și promovarea culturii și a literaturii naționale. Simbolismul nu ar fi fost expresia unor asemenea nevoi. Dimpotrivă, ar fi apărut și s-ar fi menținut negînd nevoile vitale — spirituale și sociale — ale momentului istoric dat. Și Ibrăileanu, ca și ceilalți îndrumători poporaniști, nu erau spirite ostile circuitului valorilor, nu cereau izolare culturală

---

[1] G. Ibrăileanu, *Literatura și societatea*, *loc. cit.*, p. 158.
[2] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), *Curentele literare și criticii*, *rev. cit.*, VII, 1913, nr. 2, p. 263—264.

Scanned with OKEN Scanner

și regim vamal pentru a stăvili pătrunderea influențelor culturii de aiurea. O dovedește în chip elocvent *Spiritul critic în cultura românească* [1].

Simbolismului, repetăm, i se nega — poate nu fără dreptate — această consonanță cu „spiritul veacului" (ca să-l citățm pe Lovinescu). Într-adevăr, cum se explică, dacă nu acceptăm teoria selectării propusă de Ibrăileanu, faptul că simbolismul nu s-a putut impune acum, deși existau Macedonski, Minulescu, Anghel, Petică, și a fost receptat de abia după primul război mondial, cînd marile revendicări ale vremii (chestiunea națională și cea rurală) fuseseră înfăptuite? Aprecierile lui Ibrăileanu despre cauzele inadecvării momentane a simbolismului erau, negreșit, judicioase și, în bună măsură, adevărate. Nu se poate accepta însă și aprecierea sa potrivit căreia simbolismul nu ar fi creat la noi nici un mare poet. În *Viața românească* poate fi citită această apreciere apodictică și părtinitoare: „Simbolismul n-a dat literaturii noastre nici un scriitor mare. Acesta e *un fapt*, împotriva căruia toate vorbele și atitudinile sînt de prisos."[2] O apreciere a cărei injustiție iese și mai mult în evidență dacă e corelată cu observația dreaptă a lui Ibrăileanu, din 1912, despre destinul poeziei lui Macedonski. În eseul *Literatura și societatea*, destinul nefericit al operei lui Macedonski era explicat — se putea altfel? — tot prin teoria selectării. Dar se recunoștea marele său talent și chiar se ad-

---

[1] Citățm un pasaj caracteristic din acest punct de vedere: „Influența unei culturi străine înseamnă influența în obiceiuri, în forme politice, în morală, în organizarea vieții, în literatură etc., unui popor de către altul sau altele. Poporul influențat poate asimila cultura ori în mod pasiv, adică la întîmplare, fără alegere, fără *critică*, ori criticînd, cernînd elementele culturii străine, pentru a-și însuși numai ceea ce-i trebuie și tocmai ceea ce-i trebuie pentru dezvoltarea propriilor sale bogății, energii, capacități și aplecări. O cultură străină împrumutată este ca un capital străin, menit să pună în utilitate, spre cel mai mare beneficiu, o bogăție națională care altminteri ar rămîne neexploatată. În cursul acestui studiu, vom avea ocazia să ilustrăm acest adevăr... Despre necesitatea influenței apusene în cultura românească am mai vorbit și vom mai vorbi. Discuție nu poate fi decît cu privire la ceea ce a fost și este potrivit, adaptabil nevoilor și sufletului poporului român, adică cu privire la problema asimilării elementelor culturii apusene necesare poporului român." (Ediția Const. Ciopraga, Ed. Junimea, 1970, p. 37.)

[2] *Rev. cit.*, IX, 1914, nr. 3, p. 441.

Scanned with OKEN Scanner

mitea că e un nedreptățit : „D-sa este, fără îndoială, un nedreptățit, căci, cu toate că a avut talent, n-a fost apreciat, a fost un învins. Și n-a fost apreciat pentru că n-a putut corespunde sufletului acelora care dădeau tonul pe atunci. De altmintrelea, nu știm epoca în care acest scriitor ar fi putut să fie reprezentativ la noi. Iar faptul că n-a fost selectat i-a dăunat și talentului..." [1] Iar trei ani mai tîrziu, sub aceeași semnătură, după ce se preciza (a cîta oară ?) că epocile literare sînt determinate de împrejurările sociale, brusc se ajungea la simbolism, pentru a se observa ca un fel de triumf definitiv că „decadentismul d-lui Macedonski și realismul blazat al d-lui Lecca nu exprimă sentimentul dominant social al vremii, nu sînt expresia sufletului românesc istoric, într-un moment al evoluției lui, de aceea poezia lor nu are semnificație" [2]. Dar mai tîrziu, în 1920, aprecierea din 1912 revenea aproape aidoma, demonstrînd că dincolo de jocul oscilant al polemicii de grupare rămînea convingerea valorii unui talent autentic care a suferit o mare injustiție. Într-un fel, Ibrăileanu a încercat o sinceră compasiune în fața tragediei unui poet mare, care, cîntînd pe struna sa prea însingurată, nu a găsit, în epocă, destui auditori și admiratori. Că tocmai această tragedie îi verifica lui Ibrăileanu un punct de vedere și o teorie estetică e adevărat. Aceasta nu anulează însă aprecierea dreaptă (chiar dacă notată în termeni rezervați) despre poetul *Nopților*. Dar, aprecieri mai entuziaste nu au făcut nici alții. Lovinescu, îndrituit prin tot ceea ce reprezenta să o facă, a tăcut, neagreînd, de fapt, poezia lui Macedonski. Iar N. Davidescu, deși mult apropiat prin disponibilitate și înrudire lirică cu poezia lui Macedonski, a preferat să o execute feroce. Iar articolul apărea — coincidență ? — în *Viața românească* din 1912 [3].

---

[1] *Art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 154.

[2] G. Ibrăileanu, *Pe marginea unei antologii*, *rev. cit.*, X, 1915, nr. 5—6, p. 267.

[3] „Citirea, mai ales în bloc, a scriselor lui lasă o impresie penibilă de sărăcie mozaicată și nedumerește asupra drepturilor pe care și-a rezemat pretențiile. Niciodată un mînuitor al condeiului nu a fost mai lipsit de personalitate și în același timp mai zgomotos. Poezia e nu se mai poate mai departe de calchierea pe geam a modelelor. Poetul suferă personal, gîndește personal și trăiește în funcția unui ideal personal ; Macedonski însă a suferit

Scanned with OKEN Scanner

Singura voce poporanistă care s-a ridicat în apărarea și legitimarea simbolismului a fost a Izabelei Sadoveanu. Și ea a răsunat o singură dată, în martie 1908. Dar nu a găsit audiență, și ecoul ei s-a stins repede. De fapt, revista ieșeană a ținut să sublinieze mereu că agreează simbolismul, că nu are a-i reproșa lucruri deosebite.[1] Dar ostilitatea, în ciuda unor declarații și precizări oficioase, se menținea. Izabela Sadoveanu s-a străduit să înfățișeze semnificația și sorgintea mișcării simboliste, demonstrîndu-i valoarea și dreptul la existență. Se disocia de toate sentințele detractoare, subliniind că „a califica o întreagă mișcare literară ca degenerare e un procedeu mai mult comod decît o metodă inteligentă și dreaptă pentru judecarea evenimentelor și manifestărilor sociale". Simbolismul nu trebuie confundat cu scrierile epigonilor, la care „dezordinea de conduită, capriciile, fanfaronada vicioasă capătă forme extreme. Pentru că, în fond, simbolismul are o fizionomie bine conturată, exprimată în opere cu adevărat remarcabile. Distingea între parnasianism și simbolism, precizînd că vagul și ceața din unele scrieri poetice simboliste trebuie căutate în strădania de a aduce la suprafață inconștientul, irumpt de undeva de dincolo de aparența sensibilă a realității. Efortul acesta de a îmbogăți universul sensibilității umane, de a-l exprima este un semn de progres, nicidecum de decadență. „Simboliștii caută a exprima în operele lor simțămintele și ideile nelămurite prin care acest inefabil se reprezintă în sufletul nostru. Ei caută să trezească în noi simțămîntul miraculosului, facultatea de a resimți măreția tainei care ne înconjoară sub aparențele amăgitoare ale unei realități..."[2]

---

la modă, a gîndit oportun și a trăit în funcția unui negativ ideal de ură." (N. Davidescu [Note pe marginea cărților], *A. Macedonski, cu prilejul ultimului său volum „Flori sacre"*, *V. r.*, VII, 1912, nr. 11—12, p. 227.)

[1] Iată o precizare din 1912: „Noi avem cu simbolismul în genere aceeași atitudine ca și față cu oricare școală literară — bineînțeles cu restricția că alte școli au dat scriitori mai mari. Dar, în sfîrșit, tocmai pentru că apreciem și noi simbolismul, simțim o vie aversiune împotriva sumedeniei de poetaștri din țara noastră..." P. Nicanor & Comp., *Un monument de incomprehesiune — ca să zicem așa*, VII, 1912, nr. 3, p. 461.

[2] Izabela Sadoveanu-Evan, *Simbolismul* (I), *rev. cit.*, III. 1908, p. 389—391.

E adevărat, vocea Izabelei Sadoveanu nu a fost ascultată. Şi apoi, chiar ea legitima simbolismul ca mişcare literară, dar îi nega pe simboliştii români. Pînă la un punct, o asemenea opinie împărtăşea şi Ibrăileanu, dar la Izabela Sadoveanu putem lesne detecta nu numai comprehensiune, ci parcă şi o anume simpatie participativă. În nici un caz atitudinea poporanismului faţă de simbolism, destul de cumpănită, nu a cunoscut fulgerele imprecaţiilor întîlnite în paginile revistelor sămănătoriste. Nicolae Iorga, care socotise simbolismul una dintre cele „mai blestemate mode ale esteţilor apuseni", declara despre acelaşi curent în 1912 : „Aşa-zisul simbolism ? S-a prostit naţia aceasta într-atît, încît nu mai poate rîde de deşănţările minţilor pe dos sau ale diabolicilor şarlatani ? Aşa-zisul simbolism, întrucît nu e, cu ştiinţă, o farsă, o înşelare, ori un mijloc de parvenire literară, nu e decît o farsă !"[1].

3. Natura romantică a poporanismului s-a prelungit, firesc, şi în cadrele esteticii şi ale ideologiei literare. Tendenţionismul, mesianismul literaturii angajate, conceptul datoriei, motivul culpabilităţii intelectualului şi al responsabilităţii, evaluarea operei şi în funcţie de atitudinea creatorului, insistenta căutare a caracteristicului sînt neîndoielnic elemente ale unei estetici romantice. Acestea sînt întregite prin conceptul specificului naţional. De sorginte neîndoielnic romantică, conceptul acesta aşeza poporanismul în prelungirea paşoptismului. Aceasta pentru că, în ordinea social-politică, poporanismul era cu adevărat legatarul poate cel mai fidel al idealurilor, rămase neîmplinite, ale generaţiei de la 1848. Comunitatea de atitudine şi de idei conferea poporanismului unitatea de structură a unui organism cu o morfologie armonioasă.

Credem că în rivalitatea poporanism-sămănătorism, în cadrul căreia îşi revendica, fiecare în parte, filiaţia pe linie directă din paşoptism, cîştigul de cauză e de partea mişcării de la *Viaţa românească*. La o privire rapidă, s-ar putea deduce că lucrurile stau altfel. La urma urmei, nu

---

[1] V. Iamandi-Adrian, *Poporanismul literar al „Vieţii româneşti"*, Iaşi, 1913 *(Un cuvînt pentru această carte, Curente adevărate şi false curente).*

Scanned with OKEN Scanner

a afirmat sămănătorismul idealurile deșteptării naționale, nu a pledat pentru cultivarea folclorului și a literaturii poporane, și — mai ales — nu a elogiat trecutul eroic și nu a cerut promovarea literaturii originale în dauna traducerilor ? Fără îndoială, sămănătorismul a preluat unele dintre principiile programatice pașoptiste. *Dar nu și spiritul pașoptismului.* Curentul de la *Dacia literară* a dezvoltat virtuți progresiste și a fost sincronic cu întreaga mișcare cultural-estetică și politică europeană, precedînd, anunțînd și pregătind mișcarea revoluționară de la 1848. Sămănătorismul este, dimpotrivă, pe toate planurile, conservator. La 1840—1848, invocarea tradiționalismului și a evoluționismului organic nu avea un caracter conservator, pentru bunul motiv că atunci nu existau forme sincronice care să reclame conservarea. Acestea trebuiau de abia create. Tradiționalismul sămănătorist este însă indubitabil o formă de regres. De aceea, nu e exagerat să se spună să romantismul sămănătorist e, cum s-a observat[1], un romantism degradat prin anacronism și exagerare. Tradiția s-a transformat în tradiționalism și închistare, evocarea trecutului istoric, în paseism, compasiunea pentru soarta țărănimii într-un misticism țărănesc, care — paradoxal — eluda tocmai aspectul social al chestiunii, evocarea satului, în idilizarea lui, specificul național, în naționalism și șovinism, stăvilirea excesului de traduceri, în sever protecționism cultural.

Dar poporanismul ? Incontestabil, ceea ce a preluat de la pașoptism, ca și modalitatea acestui proces este în spiritul și... tradiția pașoptismului. Chiar cele două prevederi programatice (cultură națională și caracterul poporan al acesteia, prin folclor și tradiție), revendicate de sămănătorism ca probe ale filopașoptismului, au căpătat în cadrul poporanismului înfățișări mai echilibrate, mult apropiate de spiritul și litera înaintașilor. Poporanismul nu a promovat izolaționismul și nici tradiționalismul lipsit de orizont. Nici în ordinea sociologică și nici în cea estetică. Dar a crezut, romantic, în posibilitatea făuririi unei civilizații strict agrariene și a văzut în lumea rurală unicul rezervor al specificității naționale. Aceste partis pri-uri ideologice dezvăluie — nu numai în comparație cu sămă-

[1] Vezi și Paul Georgescu, *Polivalența necesară*, E.P.L., 1967, p. 372—373.

Scanned with OKEN Scanner

nătorismul — elanuri progresiste. Pentru că important în evaluarea acestora este strădania, de nimeni contestată, de a înnoi radical fizionomia satului românesc. Romantismul pașoptist, care a fost încorporat în noi structuri în poporanism, nu a fost un romantism degradat. A căpătat, negreșit, noi valențe și alte determinări. Dar s-a păstrat în albia unui progresism militant în mai toate compartimentele care îl definesc. Invocarea de către poporaniști a lui Al. Russo, Kogălniceanu sau Bălcescu e aici perfect legitimă. Legatul a fost cu responsabilitate adaptat noilor împrejurări și noilor imperative.

Fixați din capul locului într-un spațiu romantic, poporaniștii au înscris pe flamura lor idealul redeșteptării culturii naționale. Era o nestemată din moștenirea pașoptistă, pe care tinerii socialiști ce împărtășeau vederi poporaniste o valorificau, utilizîndu-i strălucirea de odinioară, în scopuri oportune, dictate — se spunea cu dreptate — de interese înalt naționale și sociale. Idealul necesității redeșteptării naționale îl aflăm limpede caligrafiat încă în paginile de junețe ale *Evenimentului literar*. Stere și Ibrăileanu au publicat acolo cîteva luări de atitudine care anunțau promițător ceea ce apoi se va defini drept specific național. Cu preocupări constante pentru sociologia culturii, Ibrăileanu avea să-i acorde o atenție specială de prin 1904, cînd lucra la *Spiritul critic...*, din care începe să publice în noiembrie 1905. Dar medita la acest subiect încă din 1893. În 1906, cînd apărea *Viața românească*, punctul de vedere în această chestiune era deplin format. Amintim că poporanismul își motiva chemarea în sprijinul ideii de redeșteptare a culturii naționale prin argumente socio-politice și cultural-estetice. Schema argumentației, mereu evocată, era în mare aceasta : clasele avute s-au franțuzit și disprețuiau literatura românească. Clasele de jos nu citeau aproape nimic, condamnate fiind la ignoranță. Această stare de fapt ar fi determinat o dublă reacție : transplantarea unui fragil curent literar franțuzesc (aici erau înglobați „decadenții“ și, firește, simboliștii), neluat în seamă nici de cei cărora teoretic li se adresa literatura „nevrozată“, și, pe de altă parte, un așa-zis curent țărănist, ostil oricărui contact cu literatura străină, solicitînd protecționism cultural. Poporanismul, reapărînd pe scena vieții publice, a venit cu o idee

Scanned with OKEN Scanner

socotită a fi simplă și eficace : spirit selectiv, critic, în asimilarea necesară a culturii străine, dar în același timp, inițiativă pentru îmbogățirea patrimoniului culturii și a literaturii naționale. Pentru realizarea acestui din urmă deziderat, se impunea, în prealabil și concomitent, ridicarea condiției sociale, culturale și politice a maselor cărora li se adresa cultura națională. Acesta va conferi literaturii române moderne autonomie și originalitate. Pentru că e o utopie și o risipă dăunătoare de energie să crezi în posibilitatea încorporării în structurile culturii a unor elemente care nu se potrivesc conformației sale sufletești. Articolul-program al nou înființatei publicații preciza : „Revista noastră, ca oricare alta, nu poate avea alt scop decît munca pe cîmpul culturii naționale. Dar foarte mulți nu-și dau seama că noțiunea de *cultură națională* nu e în contrazicere cu cultura universală, omenească. Mai mult : că un popor nu-și poate justifica dreptul la existență distinctă în sînul popoarelor civilizate, decît dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, *dîndu-i nota specifică a geniului său.*“ Se demonstra apoi că fenomenul de ivire a culturii naționale depinde nemijlocit de crearea prealabilă a condițiilor necesare ca masele populare (altfel spus, țărănimea) să participe deopotrivă la procesul de formare și apreciere al noilor valori culturale : („limbă literară, literatură, forme de viață etc.“)

Să notăm mai întîi exagerarea vădită a aprecierii. Din rațiuni, probabil, polemice, Ibrăileanu considera că în 1906 cultura națională românească trebuia de abia atunci să-și găsească elementele unei specificități necesare. E de prisos, astăzi, să detaliem argumente pentru a releva eroarea punctului de vedere. După cronicari, Școala ardeleană, pașoptiștii, marea epocă literară a „Junimii“ și tot ce s-a durat pînă la 1900 era evident că o cultură națională românească *exista*. Că timp de un deceniu sau și mai puțin dezvoltarea noastră culturală a fost perturbată sau parțial deviată este poate adevărat. Dar aceasta nu îndreptățea aprecierea atît de alarmistă. Nu uităm însă că în acești ani Ibrăileanu împărtășea asemenea opinii cu totul nefondate. Nu a scris el, în primul capitol din *Spiritul critic...*, această propoziție de neacceptat : „Rumânii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat aproape tot. Toată istoria culturii românești, de la sfîrșitul vea-

Scanned with OKEN Scanner

cului de mijloc pînă azi, e istoria introducerii culturii străine în ţările române..." ?[1] Nici un fel de strategie polemică nu îngăduia o asemenea exagerație a unui fenomen care avea cu totul altă înfățișare.

După această necesară restabilire a adevărului, să revenim la chestiune. Conceptul despre specificul național nu ocupa, cum spuneam, în cadrele poporanismului o poziţie oarecare. Se situa în prim-plan, ca una din cele două caracteristici ce îl defineau. Tocmai de aceea Ibrăileanu avea să comenteze insistent, într-un eseu publicat chiar în numărul inaugural al *Vieţii româneşti*. E eseul, atît de des citat, *Scriitori şi curente*. Important e aici efortul de a căuta elementele care compun şi definesc conceptul. Nu vrem să spunem că Ibrăileanu a soluţionat chestiunea. Extrem de dificilă, ea rămîne şi astăzi o problemă deschisă, deşi de atunci diverse discipline ale ştiinţelor umane (etnologia, folcloristica, psihologia, estetica, lingvistica) au acumulat date, informaţii şi analize utile. La vremea lui, Ibrăileanu opera pe un teren de abia desţelenit. În Germania, Lazarus şi Steinthal făcuseră (prin deceniul al şaptelea) cercetări în legătură cu ceea ce numeau *Völkerpsihologie*. Xenopol, student la Berlin, s-a entuziasmat de ineditul punctelor de vedere şi a elaborat, fructificînd cercetările celor doi oameni de ştiinţă germani, studiul *Cultura naţională* publicat în *Convorbiri literare* din anul 1868. Interesant şi fără precedent la noi, studiul tînărului Xenopol are meritul de a fi prospectat chestiunea, aducîndu-i contribuţii notabile. E greu de ştiut dacă Ibrăileanu citise studiul lui Xenopol rămas pînă în 1967[2] în paginile *Convorbirilor*. Dar la începutul veacului nostru, problema preocupa mult. Sociologul D. Drăghicescu a publicat în 1907 o lucrare nesemnificativă *Din psihologia poporului român*, iar C. Rădulescu-Motru făcea să apară în 1904 studiul *Cultura română şi politicianismul*, în care se întreprindeau utile incursiuni pentru o schiţă de profil despre tipologia noastră culturală. Motru era cu adevărat informat în problemă, îi citise pe marii sociologi şi filozofi ai culturii din acea vreme, şi lucrarea lui a stîrnit mare

[1] *Ed. cit.*, p. 26.

[2] Vezi studiul introductiv la volumul A. D. Xenopol, *Scrieri sociale şi filozofice* (ed. Z. Ornea, N. Gogoneaţă), Ed. Ştiinţifică, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

interes, mai ales că aducea preciziuni — e drept tardive — pentru fixarea ideologiei conservator-junimiste. De altfel, Ibrăileanu și-a grăbit elaborarea studiului său tocmai incitat fiind de lucrarea lui Rădulescu-Motru, căreia voia să-i dea o replică, din altă perspectivă sociologică. Eseul din martie 1906 la care ne referim probează tocmai preocuparea criticului pentru problema pe care o va trata apoi și în *Spiritul critic*... Oricum, Ibrăileanu e un precursor, care are meritul de a fi oferit elemente prețioase pentru o dezbatere în adîncime a unei chestiuni ce își așteaptă încă cercetătorii.

În studiul din 1906, criticul utiliza conceptul — atît de imprecis — de rasă. Era — s-a observat[1] — un reflex al terminologiei epocii și, probabil, o influență din Taine, care — se știe — considera rasa ca unul dintre criteriile (alături de mediu și moment) de cercetare a literaturii. Dar criticul, deși apelase la o terminologie primejdioasă, din punct de vedere științific, are prudența de a nu confunda rasa cu poporul. Criticul observă că în literatura de specialitate se apelează curent la noțiunea psihologie de rasă sau de clasă, relevîndu-se, în funcție de acești indicatori, tipuri culturale sau de psihologie a popoarelor. Cercetătorii avizați (era citat, firește, și Taine) detașează și descriu trăsături ale disponibilităților unor popoare (germanul e metafizician, francezul excelează printr-o mare limpezime a cugetării etc.). „Și dacă este așa, oare poporul *român* să nu aibe și el psihologia sa, să nu aibă și el modul său *particular* de a considera lucrurile lumii acestia și modul său particular de a *răspunde* la stimularea lor?... Rasa ori amestecul de rase, climatul, dezvoltarea istorică și culturală a acestui popor — toate *deosebite* de ale altor popoare — să nu fi fasonat *deosebit* sufletul românesc — să nu fi *produs* o *nuanță* specifică a sufletului omenesc?“ Interogația ascundea în cutele sale răspunsul. Ibrăileanu, ca toți ceilalți poporaniști, credeau cu dreptate în adevărul specificității naționale a literaturii și a culturii în înțelesul ei general.

Vom zăbovi mai tîrziu asupra opiniei poporaniste despre factorii (sau factorul) care conferă specificitatea națională literaturii românești. Deocamdată, socotim util să ne referim la opinia lui Stere în această chestiune. Cu solide

[1] Al. Piru, *G. Ibrăileanu*, E.P.L., 1967, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

cunoştinţe antropologice, Stere a reflectat şi el asupra chestiunii, oferind soluţii de stimă. Şi cum au fost formulate în 1907, ele au darul de a corija (poate neintenţionat) consecinţele terminologiei nefericite a lui Ibrăileanu. Sociologul Stere ştia că rase pure nu există şi de aceea a înlocuit acest concept cu cel, adecvat, de popor. S-a ocupat mult, cum am arătat, de conceptul de popor şi semnificaţia sa. Metodic cum a fost, a deosebit trei înţelesuri ale conceptului de popor : a) de grupare etnică determinată, b) totalitatea elementelor sociale pozitive care au de îndeplinit, într-o epocă dată, o anume misiune socială şi politică, c) totalitatea „claselor" muncitoare din sînul unei societăţi. De aceea, în terminologia sa, conceptul de popor apare mereu cu determinativ (poporul muncitor). Trasăturile distinctive ale poporului muncitor creează specificitatea. „Dar dacă nu avem înaintea noastră *rase* — scria Stere —, ci numai popoare, şi dacă această idee de naţiune, de popor nu este o noţiune antropologică sau, dacă voiţi, zoologică, ci o noţiune *culturală* şi *istorică* — cu atîta mai multă vigoare reiese caracterul vieţii naţionale ca o condiţiune indispensabilă pentru viaţa sufletească a omului, pentru bogăţia şi variaţia ei, pentru puterea ei creatoare — într-un cuvînt, pentru toată dezvoltarea sufletului omenesc". Stere încerca să releve chiar acele zone de creaţie (sociologul le numea... produse) în care se manifestă cu deosebire aceste particularităţi distinctive ce exprimau comunitatea vieţii sufleteşti. Pe primul loc consemna limba naţională : „Astfel fiecare cuvînt al limbii naţionale evocă la toţi fiii unui neam un convoi întreg de simţiri şi reprezentaţiuni, cu toate nuanţele, vibraţiunile, în cari răsună bucuriile şi durerile vieţii sufleteşti comune a atîtor şiruri de generaţiuni ce s-au stîns înainte de ei ; în *fiecare* cuvînt se rezumă *toată istoria neamului*, aşa cum ea a fost simţită şi trăită *împreună...*" Apoi, mai puţin sistematic, aminteşte că viaţa sufletească comună creează un tip anumit de însuşiri morale şi intelectuale, modelînd corespunzător caracterul geniului naţional, structurînd o adevărată individualitate naţională. Aceasta „se manifestează mai întîi în cîntecele, în baladele, în credinţele, în obiceiurile populare, în toate creaţiunile ale maselor cari, ca pe valuri, merg de la un capăt la celălalt al neamului, crescînd şi dezvoltîndu-se

Scanned with OKEN Scanner

o dată cu el, închegîndu-se într-o unitate tot mai strînsă : apoi vin operele de artă, gîndirea ştiinţifică şi filozofică a fiilor acelui neam în cari se concentrează puterea creatoare a geniului naţional“ [1].

Ibrăileanu avea să se refere şi el la „factorii specific naţionali“, ce-i drept, nu în anii începutului, ci tîrziu, după război. Dar nu putem trage de aici concluzia că pînă în acel moment lui Ibrăileanu nu i-ar fi fost cunoscută semnificaţia conceptului cu care a operat încă de prin 1894—1895. Pur şi simplu, nu s-a ocupat, sistematic, de chestiune, mulţumindu-se să o menţioneze în corpul unor articole cu teme înrudite. O va face însă, în cîteva rînduri, după război, detaliind cu oarecare sistem (dar fără pedantisme) ceea ce crezuse din capul locului. Cele dezvoltate acum i se păreau adevăruri banale, în sensul că mai fuseseră spuse, chiar dacă succint şi în altă expresie, multă vreme înainte. Polemicile postbelice îl sileau să revină asupra unor lucruri crezute de mai multă vreme clarificate. Evident, criticul a relevat semnificaţia limbii ca factor al specificităţii : „Limba este, dintr-un punct de vedere, o mare parte din ceea ce se numeşte «artă». Cuvîntul, doară, exprimă totul într-o operă de artă. Cuvîntul propriu, cuvîntul sonor, vecinătatea cuvintelor, bogăţia şi varietatea vocabularului. Dar cei mai buni scriitori ai noştri sînt — mai trebuie oare de spus acest lucru ? — cei mai buni cunoscători ai limbii. Altfel nu puteau *spune* ceea ce voiau. Şi cei mai buni cunoscători ai limbii sau (este de obicei acelaşi lucru) cei care au limba cea mai bogată şi mai frumoasă, toţi s-au împărtăşit din izvorul cel mare al limbii populare. Odobescu, Eminescu, Sadoveanu şi incomparabilul Creangă. Prozatorul cel mai mare — acest Creangă — este chiar un om din popor : scrie cum vorbeşte poporul : e singurul care are limba *perfect* românească“ [2]. A stăruit apoi asupra unui factor mereu afirmat : literatura populară. „Există o constatare, ajunsă banală de adevărată ce este, şi anume că influenţa literaturii populare asupra celei culte a fost o

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?*, *rev. cit.*, II, 1907, nr. 10, p. 178, 185, 197.

[2] G. Ibrăileanu, *Caracterul specific naţional în literatura română*, în *rev. cit.*, 1922, nr. 11, Apud ediţia M. Ralea, vol. II, p. 73.

cauză esențială de înviorare și de progres estetic a celei din urmă... Dar ce lucru poate fi mai «al nostru» decît literatura populară — opera literară, în care se oglindesc cele două mii de ani de viață subiectivă și obiectivă a poporului român în mediul natural, în care a fost el menit să trăiască ?"

A exemplificat — dacă mai era nevoie ! — adevărul acestui punct de vedere estetic prin opera unor mari creatori de frumos, socotiți exponenți ai curentului poporan. Iar termenul acesta, se știe, nu avea la Ibrăileanu deloc o accepție denigratoare sau de apreciere moderată. Faptul că i-a inclus aici pe Odobescu, C. Negruzzi, Eminescu, Sadoveanu, Creangă spune totul despre semnificația evaluării acestui, să-i spunem și noi, curent. În sfîrșit, criticul a enumerat printre factorii specificității apelul la istorie, exprimat prin frecventarea binefăcătoare a operei cronicarilor, „pentru că «cronicile», aproape ca și poezia populară, conțin lucrări «ale noastre», foarte naționale". În sfîrșit, a subliniat, în aceeași ordine de semnificație, cadrul natural al patriei, sentimentul naturii („codrul și plaiul"), care, transfigurat estetic, luminează caracteristic paginile scriitorilor în care vibrează elanuri naționale. E lesne de realizat, din schema factorilor specificității închipuită de critic, structura romantică a esteticii sale.

Stere nu uita să menționeze, în studiul din care am citat mai înainte, literatura națională ca unul dintre factorii puternici ai dezvoltării culturale. Nu era, bineînțeles, o noutate ideea potrivit căreia literatura organizează forțele creatoare ale spiritului național, creează condiții pentru a participa la progresul omenirii și, totodată, contribuie la posibilitatea unui acces mai lesnicios la bunurile civilizației universale. Merită subliniat însă accentul pus pe conceptul de civilizație, pomenit și de Ibrăileanu. Dar aici aflăm mult mai multă încărcătură sociologică.

Să adăugăm un fapt de o mare semnificație. Ibrăileanu, care în 1906 apelase la terminologia nefericită a raseologiei cu unele marcate delimitări, revine în 1923 asupra chestiunii, pentru a o clarifica exemplar. Așadar, preciziunile lui Stere din 1907 sînt acum fructificate și de către Ibrăileanu, rotunjind conceptul poporanist despre specificul național. Nu era — e necesar s-o spunem — o lămurire sau o corijare tardivă. De fapt, poporanismul

Scanned with OKEN Scanner

a operat încă din 1906 cu un concept suplu și destul de bine clarificat. Dar după război, cînd curentele tradiționaliste transformaseră specificul național într-un concept șovin, utilizînd falsificat conceptul de rasă, Ibrăileanu a intervenit util. Iar intervenția sa, dincolo de obiectul și scopul imediat, a izbutit să restabilească un punct de vedere care, la începuturi, avusese parte de formulări cu înțeles tulbure. După ce se arăta contrariat că „în discuțiile noastre literare se confundă încă noțiunea psiho-sociologică «națiune» cu cea psihologică «rasă», criticul documentează că particularitățile fiecărei literaturi care își merită acest nume sînt datorate unor trăsături sufletești comune. Dar „acest caracter specific național al unei literaturi nu se datorește atîta subiectului operei de artă — forțamente național —, cît sufletului scriitorului, felului cum observă viața și cum o redă etc.“ Comunitatea pluriformă a vieții sufletești obiectivată în artă este expresia colectivității numită popor. „Psihologia generală la care participă psihologia individuală a scriitorului este psihologia unei societăți, și nu a unei rase. Alecsandri, fiul unei grecoaice pure (cu care probabil semăna bine și la suflet) și al unui tată de origine străină, este un poet prin excelență reprezentativ al spiritului specific național, și tot așa Eminescu, care avea printre ascendenții săi, și dinspre tată, și dinspre mamă, oameni de neam străin. O fi existînd psihologii de rasă, cînd existau rase pure, dar azi nu există rase ca atare pe pămînt, și mai ales în Europa. Toate popoarele sînt un amestec de rase. Însușirile acestor rase s-au combinat (dînd sume chimice, în parte interferîndu-se) într-un tot care ar fi psihologia unui popor, dar care nu e nici ea psihologia acelui popor, pentru că acest amestec de rase (= poporul) trăiește zi cu zi, își face mai departe psihologia lui specială.“ Nu e negată, firește, diferențierea temperamentală, cu rădăcini în cutare conformație fiziologică sau moșteniri ale unor caractere sociologice din vremurile imemoriale. Dar dincolo de aceste însușiri individuale și deasupra lor, palpită nota comună care apropie temperamentele, chiar cele mai deosebite [1]. Să recunoaștem, preciziune mai explicită nici că se putea.

[1] P. Nicanor & Comp. (G. Ibrăileanu), „*Caracterul specific*“ *în literatură*, în *rev. cit.*, XV, 1923, nr. 2, p. 290—292.

Scanned with OKEN Scanner

Deși terminologia nu e la poporanism din capul locului suficient de riguroasă, deși e lesne detectabil un tremur ideologic, ea vădește o înțelegere destul de aplicată despre fenomenul specificității naționale. Naționalul, așa cum l-a înțeles poporanismul (contribuția esențială a avut-o în această direcție Stere) se rezema pe social. Aceasta era categoria dominantă a elementelor care compun naționalul. Nu vrem să spunem că definirea sau numai descripția și enumerarea elementelor ce compun naționalul sau cultura națională așa cum apare la poporanism e similară celei cu care operează sociologia marxistă actuală. Nu e însă deloc hazardat să se spună că nici foarte departe nu sînt cele două înțelesuri ale aceluiași concept. În sfera conceptului așa cum îl descrie poporanismul, aflăm, chiar la locul cuvenit, asemenea elemente constructive precum comunitatea de teritoriu, de limbă, de viață economică, de structură psihică exprimată prin cultură, moravuri și tradiție istorică. Sigur că adesea sînt altfel asamblate și că ordinea de determinări și intercondiționări a elementelor din structura aceleiași sfere este nu o dată încălecată. Important e însă mai întîi că e subliniat rolul determinant al factorului social (formația materialist-istorică a poporaniștilor își spunea cuvîntul) și apoi că rolul naționalului, al culturii naționale nu era interpretat cu exagerație. Într-o perioadă cînd sămănătorismul (ne gîndim la varianta sa extremistă, reprezentată de Cuza sau A. C. Popovici) confunda naționalul cu șovinismul și nega violent necesitatea circulației valorilor culturale universale, pledînd pentru izolare, opinia ponderată a poporanismului își dezvăluie semnificația.

Spuneam mai înainte că Stere a avut un rol hotărîtor în cartografierea sociologiei unui concept care avea să definească poporanismul. Dar am greși cu siguranță dacă am deprecia aportul lui Ibrăileanu, transformîndu-l într-un învățăcel... cu inițiativă. Problema specificului național l-a preocupat mult pe critic și, chiar dacă a beneficiat inițial de clarificările și sugestiile lui Stere atît de doct în ale sociologiei sau antropologiei, Ibrăileanu și-a găsit un punct de vedere care nu e lipsit de originalitate. Pompiliu Constantinescu afirma în 1942 că, prin teoriile despre specificul național, Ibrăileanu s-a depărtat de Gherea și Stere, formulîndu-și un drum propriu. Apre-

Scanned with OKEN Scanner

cierea e cel puțin pe jumătate neadevărată. Gherea, oricît de ciudat ar părea, nu s-a arătat neinteresat de chestiunea tonalității specifice, naționale a fenomenelor spirituale. Unele dintre aprecierile sale din studiile despre Coșbuc, Eminescu, Caragiale, Vlahuță, cel despre *Țăranii în literatură* sînt în acest sens probe elocvente. Să menționăm apoi că și în planul activității politice socialiste Gherea a evidențiat natura specifică a activității mișcării socialiste din fiecare țară potrivit condițiilor deosebite sociale, economice, politice, culturale respective. În ultimă analiză, vestita sa lege a dezvoltării țărilor înapoiate nu e clădită pe o teorie a specificității fenomenelor sociale? Dar poate și mai nefondată e observația lui Pompiliu Constantinescu despre disocierea dintre Stere și Ibrăileanu în problema specificului național. Din faptul că Ibrăileanu a devenit cel mai fervent și mai cunoscut apărător al acestei teorii nu se poate conclude că Stere ar fi avut, în acest plan, un rol minor, ba chiar că secretarul de redacție al revistei ieșene și-a fundat punctul de vedere delimitîndu-se de directorul aceleiași publicații.

Din observația lui Pompiliu Constantinescu ar trebui reținută o idee (la care am ajuns prin eliminare) de bună seamă adevărată. Și anume că dintre toți poporaniștii, Ibrăileanu și-a aplicat teoria în spațiul literaturii, a argumentat-o, a dezvoltat-o și a hrănit-o documentar din substanța beletristicii. Și aceasta i-a dat un colosal ascendent, transformîndu-l în ochii multora în exponentul en titre al acestei teorii. E aici, dacă ne e îngăduit să-l parafrazăm pe Lovinescu, un caz (sînt atît de rare!) de răzbunare a literaturii asupra politicii. Și reamintim că prin teoria specificului național poporanismul (și îndeosebi Ibrăileanu) reia tradiția „Junimii" (cu deosebire a lui Maiorescu), de care se disociase în planul politicii (vezi *Spiritul critic...*). Maiorescu relevase, la vremea lui, semnificația hotărîtoare a valorilor naționale specifice încorporate în actele culturale și în creațiile artistice, elogiase țărănimea, în care semnala una dintre cele două „singure clase reale" (chiar dacă a negat, ca om politic, necesitatea reformării vieții sociale), iar marii scriitori ai „Junimii" au înălțat adevărate monumente ale sufletului național obiectivat artistic. Și nu este Ibrăileanu primul glosator interesant al valorilor estetice junimiste?

Scanned with OKEN Scanner

Evident că teoria specificului național a primit o apăsată pecete ideologică poporanistă. După opinia lui Stere, Ibrăileanu și a celorlalți mentori poporaniști, izvorul pur al specificității naționale trebuie căutat în acele straturi profunde, ferite de infiltrații necaracteristice. Aceste straturi purificate sînt constituite din țărănime și, într-un fel, din mica boierime de la țară. Aceste două pături sociale (poporaniștii preferau termenul de clase), trăind sufletește izolate de variile influențe ale presiunii cosmopolite, au păstrat tot tezaurul de simțăminte și habitudini devenite tradiționale. De aceea, pentru a dura o literatură pătrunsă de specificitate, scriitorii ar trebui să recreeze artistic această lume cu adevărat românească. Ba chiar — s-a spus și asta — ar izbuti această înaltă performanță cu precădere scriitorii proveniți din mediile amintite sau apropiate sufletește de ele. „*Literatura românească* — scria Ibrăileanu — *nu poate fi decît românească*... Și spiritul românesc, considerarea lumii și reacția față cu lumea fiind mai nepervertit, mai curat la poporul românesc de la țară, numai acei scriitori vor reprezenta spiritul românesc care sau fac parte din țărănime și n-au rupt legăturile morale cu ea, ca, luînd pe cei mai tineri de pildă, Octavian Goga și Ciocîrlan (nefericită alăturare! n.n.), sau care, dacă nu fac parte din țărănime, și-au plecat urechea la popor, s-au botezat în izvorul curat și românesc al sufletului popular, ca de pildă Sadoveanu, sau fac parte dintr-o clasă superioară, dar care, din cauze istorice trăind cu poporul, departe de influențele nefaste străine, care au trecut peste aceste țări, și-au păstrat sufletul românesc, ca de pildă clasa boierinașilor (de care voi vorbi aiurea), din care face parte Brătescu-Voinești, în ale cărui scrieri se vede ce însemnează spiritul românesc, în stare brută la popor, cînd, din cauza unui trai mai bun și a oricărei culturi — ca în clasa boierinașilor —, ajunge *să se rafineze*. Această infiltrare a spiritului românesc în literatura cultă este *poporanismul* din punct de vedere al conținutului sufletesc al scriitorului.“ [1]

Cîte pîraie de cerneală neagră n-au curs acuzator în jurul acestei chestiuni! Reținînd esențialul din noianul

[1] G. Ibrăileanu, *Scriitori și curente*, *rev. cit.*, I, 1906, nr. 1, p. 135.

Scanned with OKEN Scanner

de imprecații, acuze, răstălmăciri sau numai interpretări neînțelegătoare, se poate spune că toate pendulau în jurul problemei raportului dintre etnic și estetic. Altfel spus, poporanismul era acuzat că transformă etnicul într-un criteriu de evaluare estetică. Și în acest fel elimină arbitrar din sfera artei ceea ce socoate că nu ar fi expresia etnicității sufletești. Există, argumentau comentatorii mai avizați, neîndoielnic o psihologie etnică. Din această pricină, etnicul este un postulat psihologic, dar nu și un determinant estetic. O categorie etnică nu s-ar putea converti într-una estetică, nefiind posibilă, în consecință, transformarea acestuia în creator de valoare și nici în criteriu de evaluare. Lovinescu, unul dintre adversarii de prestigiu ai poporanismului, a recunoscut semnificația reală a psihologiei etnice. „Importantă — scria el — nu este însă recunoașterea principială a acestor caractere specifice, ci, pe de o parte, modalitatea înregistrării lor, iar pe de alta, valoarea ce le-o acordăm sub raportul categoriei estetice". Și apoi, după ce mărunțea chestiunea, adăuga repede și cumva definitiv : „Problema specificului național e cu atît mai rău pusă, cu cît poporanismul a strămutat-o din planul etnicului în cel al esteticului"[1]. Dacă lucrurile ar sta cum le interpreta Lovinescu (care avea destule motive — și unele drepte — pentru a-l șicana pe Ibrăileanu în mod special, poporanismul în general), cecitatea și confuzia poporanismului ar fi totale. Întrebarea e dacă acuzația, într-adevăr, se verifică. S-ar verifica dacă din propozițiile poporaniste ar rezulta că cineva, animat de elan patriotic, devine automat un artist. S-au altfel spus, că talentul prezintă o importanță secundară. De fapt, poporanismul nu făcea decît să repete o banalitate estetică. Că arta nu poate fi separată de complexul general al vieții din care a izvorît, că e interdependentă de celelalte funcțiuni ale întregului, că există o determinare stilistică a artei, care e fatalmente supusă rigorilor mentalității naționale, care îi dă caracter, originalitate și calitatea de exponent al forței expresive și sufletești al poporului întreg. Pentru că la urma urmei, stilul național nu este decît expresia reacțiunii specifice a unui popor în fața lumii

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române moderne*, vol. II, 1926, p. 76—77.

Scanned with OKEN Scanner

și a vieții, determinat istoric de o multitudine de factori și împrejurări modelatoare. Specificul național nu înlocuiește deci talentul, nu-l anulează și nici nu-l potențează. Cum spunea Ralea, „cînd introducem specificul național nu facem decît să complectăm definiția talentului". Iar Ibrăileanu scria în 1923 : „fără talent nu există nimic și deci nici caracter specific".

Restabilind echilibrul dintre elementele relației care, am văzut, nu îndeplinesc funcțiuni determinative, ci de completitudine, „vina" poporanismului apare mult diminuată, dispare aproape cu totul. Singura accepție acordată de poporanism acestei relații a fost alta. Și anume că artistul, cu cît e mai mare, cu atît specificitatea națională e exprimată mai profund și mai cuprinzător. În nici un caz valoarea operei nu era condiționată de modalitatea racordării la coordonata etnică. Ibrăileanu observa cu umor după război : „...Scriitorul mare place mai mult decît cel mic, iar scriitorul mare e întotdeauna mai național decît cel mic, pentru că, am văzut, e mai... mare." Iar altădată, în aceeași perioadă, repeta : „Toți marii scriitori sînt *foarte* naționali. Pot fi Rabelais, Molière și Anatole France altceva decît scriitori francezi ? Pot fi Shakespeare, Dickens și Thomas Hardy altceva decît scriitori englezi ? Pot fi Tolstoi și Dostoievski altceva decît scriitori ruși ? Poate fi La Bruyère german? (întrebarea ultimă e a lui Gide). Toți scriitorii sînt specific naționali — aceasta e o axiomă. La noi (am spus-o — dar în zadar), toți scriitorii socotiți mari sînt tocmai cei socotiți și mai naționali, sînt reprezentanți ai spiritului specific național, sînt chiar de-a dreptul în legătură cu literatura populară, cum spune Maiorescu." [1]

Aceste adevăruri care circumscriu sensul real al conceptului de specific național n-au fost formulate numai după război. Acum, cînd polemica dintre moderniști și tradiționalism (în care nepotrivit era înglobat și poporanismul) se încinsese ca la roșeața unei imense vîlvătăi, exponenții fostei grupări ieșene au fost nevoiți să ridice mănușa. Nu ca să se disculpe și să se apere, ci ca să se explice, încercînd astfel să risipească o prejudecată ce se

[1] G. Ibrăileanu, *Ce este poporanismul ?*, *rev. cit.*, XVII, 1925, nr. 1, p. 139.

dovedea greu de clintit. Asemenea clarificări le aflăm în tot spațiul de manifestare a poporanismului. Nu scria Ibrăileanu în primul număr din *Viața românească*, după ce explica raportul dintre specific național și țărănime, această propoziție pe care o reîntîlnim și în 1923 aproape în termenii din 1906 ? : „Că fără talent nu se poate face operă de artă o știm și noi — nu e cine știe ce filozofie mare. Dar noi susținem că *talentul chiar* dacă nu servește a exprima o individualitate definită se distruge pe sine însuși, în zadar." [1] Numai că în anii postbelici, cînd amurgul poporanismului era recunoscut ca atare, polemicile angajate au impus, dacă nu o mlădiere a punctelor de vedere, oricum o mai atentă precizare. Mlădierea, să admitem, nu a fost necesară, pentru că din capul locului opiniile estetice au fost destul de limpezi. Ele nu au fost abjurate. Dimpotrivă, după 1918 Ibrăileanu, sancționînd dispariția poporanismului, observa că singura idee validă, rămasă neștirbită din vechea arhitectonică, este conceptul specificului național în literatură și artă. Așa se și explică de ce au fost angajate polemicile amintite, care, mai toate, aveau în centrul dezbaterilor problema specificului național [2]. Dar, cum spuneam, formulările sînt acum mult mai atente, expurgate de orice echivoc posibil. Alături de Ibrăileanu, intervine și Mihai Ralea. Preciziunile sale, perfect consonante cu ale mentorului său spiritual, au contribuit enorm la limpezirea unei atmosfere care se tulburase peste măsură. „...Să ne ferim — scria tînărul doctor de la Sorbona — ca poziția noastră să fie interpretată ca tradiționalistă. Revista noastră ocupă și azi, ca și în trecut, o poziție intermediară între tradiție și europeism. Sîntem împotriva oricărui zid chinezesc... Am cerut întotdeauna contactul cu Occidentul : în politică, știință și tehnică. În literatură însă e cu totul altceva. Artistul, pentru o mie de motive, nu poate fi decît național. Produs al unei societăți, el scrie pentru o societate dată. Marea lui

---

[1] *Idem, Scriitori și curente*, Apud *Pagini alese*, ediția M. Ralea, p. 124.

[2] Polemicile au fost încordate și mult prelungite, ocupînd nu numai preocupările celor de la publicația ieșeană, dar și spațiul revistei. O dată, în 1925, recunoscînd această realitate, redacția observa într-o notă la *Miscellanea* : „Acest număr al *Vieții românești* s-ar putea zice că e consacrat spiritului specific național. Ce să facem ? Ne-a urmărit o fatalitate." (Nr. 2/1925, p. 308.)

Scanned with OKEN Scanner

calitate e specificitatea. Și aceasta nu poate fi decît națională... Am spus-o de atîtea ori : aceasta am înțeles subt *crezul nostru poporanist*. O epocă care imită procedee literare de aiurea nu poate fi interesantă decît ca simptom. Ea înseamnă o criză, un provizorat, care mai devreme sau mai tîrziu trebuie să aducă altceva." [1]

Una din propozițiile lui Ralea notată mai sus („să ne ferim ca poziția noastră să fie interpretată ca tradiționalistă") are valoarea unui avertisment. Intr-adevăr, ceea ce îi jena acum cu deosebire pe cei de la *Viața românească* era confundarea lor cu curentul tradiționalist afirmat zgomotos în viața publică și de idei. Confuzia era inevitabilă, ținînd seama de agrarianismul știut al *Vieții românești*, de rezerva (ca să nu spunem mai mult) față de modernism, de afirmarea răspicată a teoriei specificului național. Cum revista era apropiată de noul Partid Țărănesc și fostul poporanism — o spuneau oficialii — se ipostaziase în țărănism, acuzațiile de reacționar au fost rostite fără întîrziere [2]. Zeletin, Sanielevici, Vintilă Brătianu au rostit aceste acuzații dintr-o perspectivă strict sociologică. Numeroși critici și scriitori, care erau legați de noile orientări literare, au formulat același calificativ drastic din perspectiva esteticii. Colac peste pupăză, nevoi polemice au impus publicației ieșene să se alăture, cînd și cînd, opiniilor unor publiciști cunoscuți pentru convingerile lor radical tradiționaliste (N. Crainic, de pildă). Delimitarea și disocierea au devenit astfel imperioase.

Important era să se evidențieze, în acest scop, ținuta progresistă a cercului de la *Viața românească*, dar mai ales să fie disociat specificul național de mistica ortodo-

---

[1] M. R.(alea), *Europeism și tradiționalism*, *rev. cit.*, XVI, 1924, nr. 3, p. 446—447.

[2] Să amintim aprecierea lui Lovinescu : „Dacă prin revendicările sale sociale poporanismul a avut un caracter democratic, în materie economică și literară, după cum am arătat în *Istoria civilizației române moderne*, a reprezentat, ca și sămănătorismul, de altfel, o mișcare reacționară : a lega literatura unei țări, în plină revoluție burgheză, de clasa cea mai înapoiată sub raportul civilizației înseamnă a lucra împotriva mersului normal al poporului nostru. Nu e vorba de dreptul la expresie estetică a sufletului rural : el e legitim, și cîțiva din cei mai de seamă scriitori români sînt rurali ; e vorba numai de ideologia produsă în jurul unei astfel de literaturi cu un ideal artistic reacționar." (*Istoria literaturii române moderne*, vol. I, 1926, p. 94.)

Scanned with OKEN Scanner

xistă. Aceasta deoarece curentul tradiţionalist ce va căpăta curînd numele de gîndirism nu ostenea în a argumenta că specificitate naţională înseamnă spiritualism ortodoxist şi ieşirea din circuitul evoluţiei sociale. Cînd Lovinescu şi-a publicat *Istoria civilizaţiei...*, Crainic a reacţionat ca împotriva unui afront personal. A publicat în *Gîndirea* din 1926 eseul (de fapt, o filipică pătimaşă) *A doua neatîrnare*, în care denunţa antitradiţionalismul lovinescian şi negarea spiritualităţii ortodoxist-orientale în favoarea unui latinism care nu ar fi caracteristic poporului român.[1] Cum polemicile *Vieţii româneşti* cu Lovinescu erau atunci foarte înfierbîntate, Ralea a subscris la unele dintre aprecierile lui Crainic. Dar a ştiut să facă necesarele delimitări pe linia înţelegerii raţionaliste şi progresiste a conceptului de specific naţional. „Nouă ne e deajuns să constatăm că sufletul fiecărei naţiuni e particular, individual, ireductibil. Acest suflet se poate defini foarte bine prin toate manifestările *actuale* ale vieţii culturale naţionale. D. N. Crainic vrea mai mult. El crede că acest suflet e fundamental înscris undeva în alcătuirea naţiei, e aceleaşi în trecut, ca şi în prezent... Ca să probezi realitatea specificului naţional, n-ai de loc nevoie de ideea trecutului. Aceasta nu poate fi invocat fără ideea de substanţă, care, la rîndul ei, face imposibilă ideea evoluţionistă şi, în fine, chiar progresul. Tradiţionalismul e una şi naţionalismul e alta... D. N. Crainic... trebuie să nege evoluţia şi progresul sau să le explice printr-o fic-

[1] Totdeauna prompt în polemicile sale, Lovinescu a răspuns şi acuzaţiilor lui Crainic, demontîndu-i eşafodajul prin năruirea sigură a pilonului central al demonstraţiei. Merită a fi reprodus fie şi pentru că astfel apare limpede cît de aproape erau poporanistul Ralea şi modernistul Lovinescu în opoziţia lor faţă de tradiţionalismul ortodoxist: „Şi pentru a fi mai bine înţeles de ortodoxul d. Nichifor Crainic, voi lua exemplul ortodoxiei. După d. Crainic, ca şi după atîţia pravoslavnici, ortodoxia este principiul fundamental al sufletului naţional şi al vechii culturi române. În realitate, ortodoxia a fost un simplu obiect de împrumut, ca o constituţie...; elementul «esenţial» al culturii române nu este, aşadar, o elaboraţie specifică a sufletului poporului nostru, ci un act individual şi o «invenţie» iudaică propagată prin imitaţie şi prin vicisitudini istorice la un număr de popoare răsăritene. Tîrziu numai acest fenomen de civilizaţie, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, a devenit un fenomen de cultură ce poate fi studiat ca atare." (E. Lovinescu, „*Cultură*" *şi* „*Civilizaţie*," în *Sburătorul*, an. IV, nr. 2, din aprilie 1926, p. 26.)

Scanned with OKEN Scanner

ţiune : variaţia aparenţelor (deci fondul rămîne acelaşi). Ca să stabileşti realitatea specifică actuală, de ce are nevoie de o teorie aşa de imposibilă, aşa de învechită, teorie care discreditează tot sistemul ?“ [1]

Mai tîrziu, cu trecerea anilor, delimitarea aceasta ia forme ascuţite. *Viaţa românească* a avut mereu frontul îndreptat împotriva misticismului ortodoxist de la *Gîndirea* sau *Cuvîntul*. Eseurile misticoide ale unui G. M. Ivanov au fost nu o dată criticate în spirit raţionalist, demonstrîndu-li-se caracterul importat. Ralea a revenit mereu în această dispută de idei, care era de o importanţă cu adevărat excepţională. Ideea, aceeaşi, revenea în varii ipostaze. Nu există nici o legătură reală între ortodoxism şi specific naţional, „pe care şi noi îl cerem în literatură, dar pe căi laice“. O identitate între sufletul naţional şi ortodoxism nu e posibilă pentru că nu toţi românii sînt ortodocşi şi dacă se procedează egalizator înseamnă a exclude din spiritualitatea naţională colectivităţi concentrate de populaţie românească. În fapt, „sufletul nostru naţional e mai larg decît formula ortodoxă. „Apoi sînt şi alte popoare ortodoxe... care totuşi se aseamănă prea puţin cu structura sufletească şi spirituală naţională.“ Dar, dincolo de acestea, ortodoxismul e asociat cu bizantinismul, a cărui influenţă nefastă asupra caracterologiei româneşti de-a lungul veacurilor trebuie eradicată. „Să întărim — se întreba Ralea — şi să reînviem aceste funeste curente levantine, care ne-au descompus sufletul în pehlivănie, scepticism şi ipocrizie ? Voieşte d. Crainic etica nouă bazată pe descompunerea bizantină şi, în mod serios, aşteaptă de acolo mîntuirea?“[2] Astfel purificată, teoria specificului naţional îşi păstra valoarea şi semnificaţia originară. Nici o aluviune contingentă nu o putea deforma.

4. Sînt puţine (dacă sînt !) curentele de idei care au avut forţa morală de a semna public încheierea propriei misiuni. La noi, junimismul, deşi vădit în eclipsă încă la sfîrşitul veacului trecut, datorită intrării culturii şi lite-

---

[1] M. Ralea, *Filosofia culturii cu aplicaţii româneşti*, în *Viaţa românească*, 1926, nr. 2—3, p. 357, 359.

[2] *Idem*, *Iarăşi ortodoxismul*, *rev. cit.*, XX, 1929, nr. 7—8, p. 189.

Scanned with OKEN Scanner

raturii româneşti în alt ciclu evolutiv, continuă să vegeteze în conul de umbră. Nimeni, nici chiar Maiorescu nu are curajul de a recunoaşte noua stare de fapt. Sămănătorismul va repeta eroarea junimismului. Poporanismul a avut această tărie morală, Ibrăileanu nepregètînd, cum am văzut, să sancţioneze — motivat — sfîrşitul poporanismului. Cel care a susţinut cu o consecvenţă demnă de stimă că lumea ideilor e o expresie a realului social nu putea să nu tragă concluziile — toate — contemplînd noua fizionomie a României postbelice. Această misiune i-a revenit lui Ibrăileanu. Deşi nu a trebuit să sancţioneze un eşec sau un faliment, fără a semnifica nu ştiu ce vină morală, gestul lui Ibrăileanu are o tulburătoare măreţie tragică.

Cu onestitatea care i-a fost caracteristică, criticul, după un examen lucid, a consemnat, nu fără un sentiment de bucurie, amurgul poporanismului. De vreme ce dezideratele pentru care militase şi care îl nutriseră doctrinar deveniseră o realitate înfăptuită, poporanismul trebuia să părăsească scena vieţii publice. Ibrăileanu a subscris integral la acest punct de vedere, care era, la urma urmei, expresia unei judecăţi de realitate. Alţi fruntaşi ai vechiului poporanism, printre care trebuie citat în primul rînd Stere, sancţionînd şi el adevărul acestui punct de vedere, socoteau însă că vechea doctrină trebuie să capete o altă înfăţişare. Acesta va fi ţărănismul postbelic, care a constituit fondul doctrinar al Partidului Ţărănesc. Dar Ibrăileanu nu mai era — de mult — un militant politic. Avea să se menţină în zonele, mai purificate, ale culturalului, în care literatura şi estetica constituiau preocupări nu majore, ci efectiv absorbante. Sigur, a privit cu simpatie Partidul Ţărănesc, învestind mari (vai, iluzorii !) speranţe în capacitatea şi rolul acestuia de exponent şi apărător politic al ţărănimii. De vechiul poporanism se desparte însă decis, fără a-l desconsidera, ci stăruind, în polemici răsunătoare în epocă, asupra rolului necesar îndeplinit la vremea lui. Din structurile vechiului poporanism, aşa cum se dezvoltase şi se înfăţişase în lume în perioada 1894—1914, rămăseseră doar cîteva concepte şi principii de ideologie literară (specificul naţional, caracterul social şi moral al artei, dreptul la expresie estetică al tuturor ca-

Scanned with OKEN Scanner

tegoriilor sociale și cu deosebire al țărănimii, blamul la adresa variatelor ipostaze ale decadentismului, realismul ; apoi, pe alt plan, democratismul și spiritul de toleranță ș.a.). De unde se vede că ceea ce continuă să rămînă cu deosebire valabil din structurile vechii doctrine sînt principiile estetice. Dar ele viețuiesc de acum încolo de sine stătător, avînd semnificația unor concepte estetice cu valoare universală.

Așadar, după război, Ibrăileanu consideră ca o datorie morală reevaluarea mai vechilor sale opinii, renunțînd la programatismul poporanist. Reevaluarea a atins și zone esențiale pentru preocupările cultural-estetice ale lui Ibrăileanu. Totala răsturnare a sistemului de referințe apare în dimensiunile sale dacă reamintim liniamentele motivelor ideatice poporaniste. (De altfel, și Ibrăileanu, în acești ani, pentru a sublinia contrastul, le reamintea mereu.) În 1925, în toiul polemicii cu Lovinescu, animatorul *Vieții românești* refăcea, într-o repede privire de sinteză, fizionomia apusului poporanism : „*Atitudinea* poporanistă — căci poporanismul, cum am spus de atîtea ori, nu e nici un partid politic, nici o școală literară — a fost lămurită, pentru întîia oară, acum treizeci de ani. Această atitudine era legată de o concepție mai generală asupra vieții... În România [...], aproape întreg poporul, adică țărănimea, era încă în iobăgie, fără drepturi politice, exploatat pînă la sînge, lăsat și silit să rămîie în incultură, departe de toate bunurile civilizației... Cîțiva oameni, *care nu erau dintre dînșii și fiindcă* nu erau dintre dînșii, s-au simțit *debitori* față de această clasă, care le dădea putința să se adape la cultura europeană ; și vinovați față de această clasă, vina omului care se folosește de munca altuia și nu-i dă nimic în schimb, acești oameni au adus ideea că intelectualii trebuie să-și plătească datoria față de iobagi, față de această clasă, fără analogie în Europa civilizată, să-și răscumpere vina, luptînd pentru emanciparea și pentru luminarea ei.“ [1]

Reformele postbelice au creat o nouă stare de fapt, asanînd viciile odinioară structurale. Bucuros, Ibrăileanu

[1] G. Ibrăileanu, *Ce este poporanismul ?*, *Viața românească*, an. XIV, 1925, nr. 1, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

tegoriilor sociale și cu deosebire al țărănimii, blamul la adresa variatelor ipostaze ale decadentismului. realismul ; apoi, pe alt plan, democratismul și spiritul de toleranță ș.a.). De unde se vede că ceea ce continuă să rămînă cu deosebire valabil din structurile vechii doctrine sînt principiile estetice. Dar ele viețuiesc de acum încolo de sine stătător, avînd semnificația unor concepte estetice cu valoare universală.

Așadar, după război, Ibrăileanu consideră ca o datorie morală reevaluarea mai vechilor sale opinii, renunțînd la programatismul poporanist. Reevaluarea a atins și zone esențiale pentru preocupările cultural-estetice ale lui Ibrăileanu. Totala răsturnare a sistemului de referințe apare în dimensiunile sale dacă reamintim liniamentele motivelor ideatice poporaniste. (De altfel, și Ibrăileanu, în acești ani, pentru a sublinia contrastul, le reamintea mereu.) În 1925, în toiul polemicii cu Lovinescu, animatorul *Vieții românești* refăcea, într-o repede privire de sinteză, fizionomia apusului poporanism : „*Atitudinea* poporanistă — căci poporanismul, cum am spus de atîtea ori, nu e nici un partid politic, nici o școală literară — a fost lămurită, pentru întiia oară, acum treizeci de ani. Această atitudine era legată de o concepție mai generală asupra vieții... În România [...], aproape întreg poporul, adică țărănimea, era încă în iobăgie, fără drepturi politice, exploatat pînă la sînge, lăsat și silit să rămîie în incultură, departe de toate bunurile civilizației... Cîțiva oameni, *care nu erau dintre dînșii și fiindcă* nu erau dintre dînșii, s-au simțit *debitori* față de această clasă, care le dădea putința să se adape la cultura europeană ; și vinovați față de această clasă, vina omului care se folosește de munca altuia și nu-i dă nimic în schimb, acești oameni au adus ideea că intelectualii trebuie să-și plătească datoria față de iobagi, față de această clasă, fără analogie în Europa civilizată, să-și răscumpere vina, luptînd pentru emanciparea și pentru luminarea ei.“ [1]

Reformele postbelice au creat o nouă stare de fapt, asanînd viciile odinioară structurale. Bucuros, Ibrăileanu

[1] G. Ibrăileanu, *Ce este poporanismul ?*, *Viața românească*, an. XIV, 1925, nr. 1, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

avea să le consemneze încă în 1919 (în *Însemnări literare*), adică atunci cînd reforma agrară, deși anunțată, nu fusese încă legiferată. Iar în 1920, în chiar primul număr al din nou apărutei *Vieți românești*, recunoștea necesitatea dispariției poporanismului: „Reformele sociale și politice datorite războiului, dacă se înfăptuiesc cinstit, fac să dispară țăranul-suferință, țăranul-rob, țăranul nedreptățit etc. Literatura dinainte de război, în care e zugrăvit acest țăran, devine istorică... Înainte de război, nu putea exista om simțitor și cu sufletul înalt care să nu simtă nu numai milă pentru țăranul nefericit și nedreptățit, ci și *vina* față de dînsul, și *datoria* de a-l consola și de a lucra pentru dezrobirea lui. Această stare de suflet — care formează conținutul sentimental și moral al acelui curent care s-a numit poporanist și care a apărut numai acolo unde țărănimea forma aproape tot poporul, și totuși era ținută în lanțuri și în întuneric, în Rusia și România, țări sclavagiste și analfabete —, această stare de suflet va fi, și ea, un lucru al trecutului, o dată cu dispariția cauzei care o produce.“ [1] Și, în sfîrșit, în 1925, în articolul din care am mai citat, o și mai apăsată recunoaștere a dispariției curentului de numele căruia se legase osmotic. „Acest aspect al poporanismului, acest sentiment (al culpei n.s.), acum, după război, nu mai are rațiune de a exista, căci nu mai are obiect. O dată ce țăranul a fost împroprietărit și i s-a dat drept de vot, o dată ce *nu mai este iobag* — nu mai poate fi vorba nici de *vină*, nici de *datorie* față de el. *Vina* a fost răscumpărată, *datoria* i s-a plătit.“ [2]

Noi drumuri începeau să se taie. Timid, noile orientări își căutau orizonturile. Cu deosebire necesare erau clarificările. Nu, firește, pentru cei care acum se iveau în planul spiritual și care se adaptau, fără zbucium dilematic și, deci, fără dificultăți, unei realități care era a lor. Cei care aveau însă nu numai prezent, ci și un trecut (și încă unul încărcat de testimonii și responsabilități), care giraseră — mai ales — cu numele lor direcții și orientări în mișcarea de idei a unui timp ce începea să

---

[1] G. Ibrăileanu, *Înainte și după război*, *rev. cit.*, an. XII, 1920, nr. 1, p. 131—132.

[2] *Art. cit.*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

devină, el însuși, istorie, simțeau acut nevoia clarificărilor. Totul sau aproape totul trebuia rediscutat, reașezat în retortele analizei, trebuiau formulate nu numai noi idealuri, dar de aflat noi modalități expresive în ordinea esteticului, noi motive în literatură, noi criterii de evaluare în critica literară. Fenomenul e cu deosebire izbitor la Ibrăileanu.

Mai toți exegeții operei sale au fost unanimi în a constata o vizibilă (am spune, prea vizibilă !) mutație în actele critice apreciative. Nu e vorba (a observat și Al. Piru) de o abandonare (și încă deliberată) a criticii sociologice sau psihologice, în favoarea celei (dacă ne e îngăduit să folosim un termen azi mult blamat) „estetizante". Dar de o atenție mai mare acordată esteticului în judecățile analitice putem, cu siguranță, vorbi. Faptul e, de altminteri, lesne verificabil nu numai în modalitatea discursului critic, dar și în *ceea ce scrie*. Am adăuga că această, dacă nu mutație, oricum modificare a tonalității e destul de simptomatică în aprecierile despre fondatorii „Junimii". Cine citește azi, cu intenții comparatiste, *Spiritul critic...* sau articolele care comentau junimismul (politic, sociologic și cultural-literar) de pînă în 1914 și cele de după război (vezi — de pildă — articolele-medalion despre Maiorescu, P. P. Carp, Duiliu Zamfirescu, Negruzzi), are revelația acelei îndulciri a tonului, a netezirii asperităților, determinate — toate — de noua configurație social-culturală. Ibrăileanu, repetăm, nu a devenit după război un „estetizant", nu a renunțat la principiile unei estetici angajate sau la rigorile din perspectiva cărora analizase, pe vremuri, criticismul junimist. Dar modificarea peisajului social-politic și îmbogățirea (o expresie a acestei modificări) a tabloului literaturii, apariția unor noi probleme culturale sau sociale au determinat o necesară mutare de accent. Că Ibrăileanu nu a renunțat la criteriile sale sociologice sau psihologice în analiza fenomenului estetic o dovedește (nu e aici nici un paradox !) chiar faptul că mutația de accent și schimbarea tonalității, au fost, în ultimă analiză, operate (să spunem acceptate ?) în funcție de știuta redimensionare socială petrecută după război.

Am selectat din multitudinea probelor care atestă ceea ce am numit schimbarea tonurilor în paleta fostului

Scanned with OKEN Scanner

poporanist atitudinea față de poezia nouă, postbelică. Și aici, ca și în alte compartimente (cu excepția, firește, a celui doctrinar), nu e vorba de o răsturnare de valori și de o fundamentală mutație în preferințe și aprecieri. E știut, de pildă, cît de neagreată, ba chiar blamată, a fost literatura socotită decadentă. (Nu intrăm nici aici în detalii și, deci, nu zăbovim asupra legitimității acestei categorii, din capul locului hazardată și arbitrară. Pentru că, la urma urmei, ce criteriu estetic putea guverna asemenea decizii, adesea fatale ?) Dar și la acest capitol, constatăm o mlădiere semnificativă. Să spunem însă mai întîi că disponibilitatea *Vieții românești* pentru mai toate orientările literare a creat, acum, după război, posibilitatea apropierii de poezia nouă. „Azi — scria Ibrăileanu în 1922 —, cînd țărănismul a apus și *cealaltă* epocă literară, care trebuie să urmeze, încă n-a apărut — «poezia nouă» a ieșit din nou la suprafață, firește cu alte aspecte decît în celelalte dăți". Aprecierile devin mai îngăduitoare parcă decît altădată, de vreme ce spunea : „Uneori, ea (poezia nouă, n.n.) e smălțată pe ici pe colo cu flori curioase, delicate. În adevăr... poezia nouă a dat cîțiva poeți care, dacă nu au vigoarea, «eternitatea» și orizontul stejarilor, au, în schimb, un farmec care lipsește regilor pădurii. Pe acești poeți îi primim bucuroși, căci împodobesc flora literaturii române." Un paragraf final al acestui articol fixează, poate, și mai limpede, atitudinea criticului față de noile orientări în lirică, și, cu deosebire, față de simbolism (inclusiv poezia parnasiană) în variatele sale ipostaze. „Noi, deși n-am luat poziție contra poeziei noua, deși am tipărit poezie nouă, deși am lăudat poezia nouă, cînd ni s-a părut bună, așa că mulți au rămas nedumeriți ce e cu noi, poporaniștii, și ne-au învinuit fie de prostie, fie de șarlatanie, totuși nu am făcut parte niciodată din crainicii acestei poezii. Am avut — și avem — față de ea o atitudine obiectivă, selectivă, cum voiți s-o numiți." [1]

Atitudinea era, într-adevăr, obiectivă și, mai ales, *selectivă*. După război, Ibrăileanu știe să-i aprecieze (și-i publică) pe Ion Barbu, pe Blaga, pe Al. Philipide, pe

---

[1] G. Ibrăileanu, *Poezia nouă*, în *Viața românească*, an. XIV, 1922, nr. 6, p.442—445.

Arghezi şi mulţi alţii. Îşi va menţine însă rezervele, integral, faţă de poezia lui Macedonski, explicîndu-le, firește, tot prin... teoria selectării. Lirica lui Macedonski nu s-a putut impune, pentru că, la început, epoca a selectat, din imperative majore, pe cea eminesciană, iar apoi, cînd locul eminescianismului şi al posteminescianismului a fost ocupat de ţărănism (citeşte sămănătorism şi poporanism), „nici atunci Macedonski nu putea fi omul vremii". Nu se înţelege însă de ce nu face Ibrăileanu efortul necesar de a „valorifica", acum, după război, poezia lui Macedonski, cînd dispăruseră pricinile ce guvernaseră odinioară nereceptarea poetului. Adevărul e că, pentru Ibrăileanu, poetul *Nopţilor* continua să rămînă şi în 1920 „un scriitor abstract şi rece", căruia chiar îi imputa, straniu, că „a fost lipsit cu totul de acel *realism*, de acea posibilitate de contact imediat al sufletului cu lucrurile, fără care nu există literatură — nici clasică, nici romantică, nici simbolistă". Învingerea unor opinii aperceptive (să le spunem prejudecăţi ?) puternic stratificate se dovedea a fi un efort excesiv. Să adăugăm, nu numai în chip de scuză, şi faptul că faţă de poezia lui Macedonski, atitudinea lui Lovinescu e tot atît de rigidă, deşi din partea conducătorului *Sburătorului* ne-am aştepta la mult mai multă comprehensiune. Şi nu dovedesc oare aceeaşi cecitate, amîndoi criticii, şi faţă de poezia lui Bacovia ?

Dincolo de aceste îngustimi, care nu sînt numai ale lui (sau nu în primul rînd ale lui), Ibrăileanu avea dreptate să spună că faţă de poezia nouă a demonstrat întotdeauna o atitudine obiectivă şi selectivă. Acum, după război, această obiectivitate şi spiritul selectiv cîştigă în supleţe. Chestiunea era însă mult mai complicată, pentru că e vădit legată de o înţelegere estetică mai generală. În discuţie erau, de fapt, condiţia şi destinul literaturii postbelice, asupra cărora exponentul direcţiei estetice a fostului poporanism medita cu o precipitare şi azi lesne de perceput.

În *Însemnări literare*, un ciclu de eseuri era special dedicat acestei chestiuni, care nici lui Ibrăileanu nu-i era atunci tocmai limpede. Eseurile acestea abundă în semne de îndoială, dovedind că autorul prospectează un viitor învăluit şi pentru el în ceţuri dense. Singura cer-

Scanned with OKEN Scanner

titudine în această negură părea a fi inevitabilitatea evoluției literaturii spre un nou ciclu. „Împrejurările din România de după război — nota Ibrăileanu în februarie 1919 — vor fi așa de deosebite de cele de mai înainte, încît putem afirma cu toată siguranța că literatura de mîine va avea un caracter radical deosebit de cea de ieri. [...] Întregirea neamului și dezrobirea țărănimei vor face să dispară din literatură acele accente de protestare, de revendicări, de milă, de propagandă, care dădeau tonul unei mari părți din operele noastre, cele mai prețuite. Desigur, viața națională, viața regională, viața țărănească va preocupa — poate — încă și mai mult pe scriitori, dar punctul de vedere va fi altul." Unghiul de vedere este deci tot sociologic (ca, de altfel, și la Lovinescu), încercîndu-se creionarea unei hărți posibile a literaturii viitoare în funcție de condițiile — modificate — ale structurii sociale a țării. Dar dacă Lovinescu, din aceeași perspectivă, socotea nu numai posibilă, dar și imperios necesară apariția unei literaturi cu motive citadine, pluriformă ca expresie stilistică, Ibrăileanu se grăbea (încă în 1918) să pronosticheze că și în noile împrejurări „variatele probleme ce ni se impun vor fi un teren puțin favorabil acelei literaturi care începuse să înflorească înainte de război și care se numea «decadentism», «simbolism», «modernism» etc." Negreșit, medita Ibrăileanu, fizionomia societății românești postbelice va fi radical deosebită, raporturile umane se vor complica și rafina, aducînd în prim-plan probleme și dificultăți noi, nebănuite altcîndva. Această nouă structură și această nouă realitate *„va cere* transcripția artistică și, dacă o va cere, se va produce." [1].

Care anume vor fi profilul și condiția acestei literaturi îi era greu să prevadă. Mai vechile sale puncte de vedere îl fixau într-un univers ai cărui piloni de susținere erau tocmai idealurile estetice care acum se năruiau, isprăvindu-și misiunea. Elemente altădată cu valoare de contraforți trebuiau acum demolate și cu totul înlăturate. Ce anume le va înlocui ? Operația aceasta de prefacere și înlocuire presupunea timp, poate îndelun-

[1] I. L. (G. Ibrăileanu), *Literatura de mîine*, în *Însemnări literare*, nr. 1 (2 febr.) 1919, p. 18, 19.

gat, material constructiv inedit, mijloace și modalități, poate, necunoscute. Se prevede o incertă epocă de tranziție, cu prăbușiri și înălțări, în care vreme urmau să se constituie noi tonalități, noi școli și curente. Deocamdată, totul i se părea a fi aidoma haosului originar, în care fragmente lipsite de relief plutesc în căutarea unei identități și structuri necesare. „O înfățișare a literaturii din acest moment — se mărturisea criticul în același ciclu de eseuri — este și lipsa de curente și școli literare. Totul s-a sfărîmat, asistăm la un fel de amorfism, la o juxtapunere de scriitori care reprezintă ceva de altădată, dar care nu se mai recunosc într-un tot. Aceasta e caracteristica perioadelor sterile în literatură. Cînd literatura a înflorit, au existat curente puternice — alăturea și, de obicei, unul predominant. Scriitorii mari ai omenirii apar în vremea școlilor și a curentelor bine desemnate : Ronsard, Molière, Hugo, Flaubert. La noi, am avut perioada alecsandrină a literaturii, perioada eminesciană, perioada de după 1900. Toți scriitorii noștri mari fac parte din curente și școli puternice.“[1] Dar asemenea curente pot apărea numai în perioadele stabile, calme și așezate. În epocile de tranziție, cînd totul se degradează, iar devenirea e în fazele preparării, asemenea fenomene constituite nu pot ființa. Or, după opinia lui Ibrăileanu, România parcurgea atunci o asemenea epocă de tranziție. Literatura, expresie a social-istoricului, va purta, fatalmente, pecetea epocii.

Fără îndoială, observațiile lui Ibrăileanu transcriu, nu de puține ori, o stare de fapt. Vechea literatură, mai ales aceea pe care o agrease și o cultivase Ibrăileanu (dar nu numai el), trebuia să cedeze locul. Era atunci greu, dacă nu chiar imposibil, să se distingă, din această coexistență dizarmonică de stiluri, impulsurile care vor structura și conferi identitate caracteristică literaturii viitoare. Ceea ce ne-am obișnuit să numim marea literatură interbelică avea să se constituie, mai tîrziu, curentele și școlile, care și ele vor apărea după 1920, asigurîndu-i polifonia și varietatea care i-au dat forma și culoarea particulare. Deocamdată, se dibuia, se căuta și se

[1] *Idem, Literatura de azi*, în *Însemnări literare*, nr. 30 (7 sept.) 1919, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

aștepta. Ibrăileanu, meditînd pe marginea fenomenului, încerca doar să-l explicitеze, să-i descifreze cauza, înțelesul și, în limitele posibilului, să pronosticheze. Dar aceasta în ultimul rînd.

Repetăm, singura certitudine pentru Ibrăileanu era acum fatalitatea dispariției unui curent de care își legase numele. O dată cu aceasta, dispărea, credea Ibrăileanu, și literatura pitoresc-tradiționalistă, altfel spus, și sămănătorismul. Evident, certitudinea aceasta a lui Ibrăileanu avea semnificația unui punct fix, de sprijin, într-un univers cu sistemul său de referințe. Nu numai certitudinea era a lui Ibrăileanu. Al lui (familiar lui) era și universul pe care îl circumscria, ca și sistemul particular de referințe. Am mai spune că sistemul de referințe însuși fusese construit de critic. Preciziunile, delimitările, judecățile de apreciere ca și cele de prognoză vor fi de aceea făcute — și acum — în funcție de acest sistem de referință. Pentru că, neîndoielnic, dispărea o direcție literară, dar nu și acele principii estetice (cu valoare perenă), convingeri de o viață ale lui Ibrăileanu, care vor rodi și de acum încolo, oferind ideația pentru noi sisteme de referințe. Dispărea programatismul literar poporanist (clădit pe relația vină-datorie a intelectualului față de țărănimea împilată). Dar motivul țărănesc în general va dispărea și el din sfera literaturii ?

Ibrăileanu a oferit acestei *întrebări într-adevăr cheie* un răspuns destul de apropiat de cel al lui Lovinescu. Conducătorul cenaclului „Sburătorul“ nu a negat universului rural dreptul la expresie estetică. A socotit, însă, necesară depășirea lirismului, a sentimentalismului romantic, în favoarea unor creații obiective, nu fără a cere și a milita pentru pătrunderea masivă a motivelor citadine în literatură. Aceasta chiar prin diminuarea preocupărilor pentru lumea rurală. Ibrăileanu, e drept, nu a depus stăruința directoare a lui Lovinescu pentru citadinizarea literaturii, dar a pledat pentru rafinarea motivului țărănesc. Un asemenea motiv nu poate dispărea din literatura unei țări în care imensa majoritate a populației trăiește în mediul rural, iar orășenii sînt, cei mai mulți, de recentă proveniență țărănească. Vechile motive — vină, datorie, dispariția unei clase, dezrădăcinatul — elemente fundamentale în idealurile poporanismului,

Scanned with OKEN Scanner

dispărînd în mai vechea lor structură, capătă o altă semnificaţie. „Şi ceea ce incumbă *astăzi* poporanismului este o altă necesitate de urgentă actualitate. Este, mai presus de toate, idealul de dreptate, de libertate, de toleranţă şi de cultură. În *acest* ideal stă, în momentul actual, *europenizarea, occidentalizarea* poporului român. Şi de la război încoace, de cînd vechile cerinţi ale poporanismului s-au realizat... aceste bunuri omeneşti sînt în primul rînd idealul poporanist. *Viaţa românească* e martoră că, pe cît am putut (foarte puţin !), am ridicat glasul în favoarea acestor bunuri.“ [1]

Să recunoaştem că vechile idealuri au fost substanţial restructurate. Noua ipostază ţine nu atît de poporanism, cît mai ales de un principiu estetic cu valoare într-adevăr statornică : idealul moral al scriitorului. Altfel spus, raportul dintre etic şi estetic. „Fără cultură — votul şi pămîntul nu înseamnă nimic. Votul şi pămîntul sînt mijloace, condiţii, nu scop. Scopul este sufletul, este : mai multă lumină, mai multă conştiinţă, mai multă frumuseţe morală şi mai mult omenesc... Acum, cînd i se dă ţăranului vot şi pămînt, trebuie să i se dea şi cultură — şi deci instrumentul de cultură cel mai potrivit, literatura... Este de datoria păturii culte româneşti să pună la îndemîna ţărănimii această literatură...“[2]

Ibrăileanu avea poate dreptate în stăruinţa sa. Situaţia de după război sancţionase nu falimentul poporanismului (un articol al său polemic, firesc, împotriva lui Sanielevici, purta chiar titlul interogativ : *Falimentul poporanismului ?*), ci un sfîrşit de etapă.

---

[1] P. Nicanor & Co., *Ce este poporanismul ?*, în *Viaţa românească*, an. XVII, 1925, nr. 1.

[2] I. L. (G. Ibrăileanu), *Literatura pentru popor*, în *Însemnări literare*, nr. 10 (20 apr.), 1919.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL V

POPORANISMUL ÎN CONȘTIINȚA EPOCII (REACȚII. POLEMICI. CONTESTĂRI.)

Scanned with OKEN Scanner

1. Cele două planuri ale reacției antipoporaniste : cel sociologic și cel al ideologiei literare. Replica exponenților mișcării socialiste față de poporanism. Înfruntarea (de după 1906) din planul ideologiei. Conceptul de specificitate — obiect de controversă. Legea gheristă a dezvoltării societăților înapoiate. Necesitatea sociologică a procesului formării României moderne. Critica marxistă a opiniilor poporaniste de acest fel. Industrializarea capitalistă, singura cale posibilă și necesară pentru evoluția structurilor românești. Argumentele teoretice dezvoltate în studiile lui Gherea și Racovski. Respingerea, teoretică și practică, a tezei poporaniste privind inadecvarea socialismului în țara noastră. Între filozofie socială și pragmatism 428

2. Reacția postbelică a sociologilor de orientare neoliberală împotriva vechiului poporanism și a celui nou (țărănismul). H. Sanielevici și *Poporanismul reacționar*. Șt. Zeletin și *Burghezia română*. E. Lovinescu-sociolog. Critica poporanismului în *Istoria civilizației române moderne*. 442

3. Sămănătorismul față de poporanism. Primele tatonări și înfruntări. N. Iorga, I. Scurtu. Etapa Aurel C. Popovici sau reacționarismul cinic. Antipoporanismul în revistele mai noi ale lui N. Iorga (*Floarea darurilor, Neamul românesc literar*). Polemicile cu Ibrăileanu și considerarea

poporanismului ca o expresie epigonică a sămănătorismului. Chendi *(Viața literară)* și sămănătorismul dizident, concesiv cu poporanismul. *Luceafărul*, o publicație a semănătorismului moderat. Polemicile dintre Ibrăileanu și I. Simionescu-Râmniceanu. Ancheta *Luceafărului* despre poporanism din 1910. 45

4. *Convorbirile literare* sub direcția lui Mehedinți. Imposibilitatea afirmării unei opoziții față de direcția estetică a *Vieții românești*. „Americanismul literar", o acuzație rizibilă. Poporanismul considerat „apendicele unui club politic". Inconsistența opiniilor estetice ale lui Mehedinți 470

5. M. Dragomirescu, legatar al maiorescianismului. Apariția *Convorbirilor (critice)* și afirmarea purismului estetic. Dragomirescu, „arbitru" în conflictul Ibrăileanu-Mehedinți. Opinia lui Dragomirescu favorabilă opiniilor estetice din discursul academic de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. Răspunsul lui Dragomirescu la ancheta *Luceafărului* 476

6. Ov. Densusianu-critic al ideologiei literare poporaniste. Respingerea — din perspectiva simbolismului — a literaturii pe motiv țărănesc. Poporanismul considerat o expresie a amestecului politicii în literatură și o stavilă în calea procesului de înnoire a literelor românești. *Viața nouă* și episodul discursului de recepție al lui Duiliu Zamfirescu 482

7. Discursul de recepție la Academie al lui Duiliu Zamfirescu — barometru al popularității poporanismului. Ostilitatea față de noile curente literar-culturale. Estetismul extremist sau abaterea de la direcția esteticii maioresciene. Ședința academică de recepție. *Poporanismul în literatură*. Opinii negatoare despre folclor și literatura poporană. Discursul de răspuns al lui T. Maiorescu, o implicită recunoaștere a valorii poporanismului. Scandalul polemic din revistele literare și culturale în jurul discursului 488

Scanned with OKEN Scanner

8. E. Lovinescu, adversar constant al poporanismului. Încercări juvenile de a pactiza cu poporaniștii împotriva sămănătorismului. Efemera colaborare la *Viața românească*. Antipoporanismul lui Lovinescu din anii 1906—1910. Forța și autoritatea opiniilor lovinesciene de după război despre rolul poporanismului. Comunitatea unor puncte de vedere 495

Scanned with OKEN Scanner

Orice mișcare de idei apare întotdeauna ca o reacție împotriva altora existente. Fenomenul, de atîtea ori verificat, capătă în cazul poporanismului o intensitate și mai accentuată. Și aceasta pentru că unele curente cu care avea să se înfrunte poporanismul nu erau numai înrudite, dar într-un fel matca originară din care s-a ivit. Nu vrem să spunem că poporanismul s-a desprins din sămănătorism (capitolele precedente — sperăm — au clarificat cadrul real al acestei chestiuni). Dar de o încrucișare a sferelor, de un fond comun de motive estetice, de o sensibilitate comună față de fenomenul rural sau cel național și de instalarea definitivă a poporanismului în zona (literar-estetică) pînă acum dominată de sămănătorism se poate cu siguranță vorbi. Cît despre descendența poporanismului din mișcarea socialistă, aici faptele sînt prea evidente pentru a mai solicita un spor de argumentare. Ideologia literară poporanistă se revendica din cea gheristă, continuînd să vehiculeze, la un alt nivel, mai toate principiile estetice cunoscute. Iar sociologia poporanistă ca să se poată constitui s-a situat pe poziții reformist-criticiste, procedînd prin a se delimita de sociologia marxistă. În aceste împrejurări speciale, polemica, în ambele sensuri, a cunoscut forme de o intensitate extremă. Urbană și de idei, cu exponenții sociologiei marxiste, și de o violență excesivă, care exhora în pamfletul de ținută joasă, cu sămănătorismul (ne referim, evident, la replica unor Ion Scurtu sau A. C. Popovici).

Scanned with OKEN Scanner

Reacția antipoporanistă s-a desfășurat pe două planuri : cel sociologic și cel al esteticii și literaturii. Planul sociologic înregistrează replica, științific motivată, a sociologiei marxiste. Acesteia i se va adăuga, mai ales după război, replica unor sociologi antitradiționaliști (Sanielevici, Lovinescu), care vedeau în vechiul poporanism exclusiv o expresie a forțelor socialiste ostile evoluției României spre o civilizație de tip industrial. Reacția unor Sanielevici sau Lovinescu, tardivă în planul sociologiei, are însă stagiu în sfera ideologiei literare. Intrăm astfel în domeniul reacției antipoporaniste din sfera esteticii și a ideologiei literare. Aici frontul e mult mai larg și mai diversificat. E de amintit în primul rînd replica sămănătorismului, apoi aceea a orientărilor mai mult sau mai puțin autonomiste : *Convorbirile literare*, *Convorbirile critice* ale lui Dragomirescu, *Viața nouă* a lui Densusianu, foiletoanele unui Lovinescu, G. Panu, Marin Simionescu-Rîmniceanu, după care, în 1909, momentul discursului academic al lui Duiliu Zamfirescu.

Poate că ar trebui să începem prin a ne ocupa de reacția antipoporanistă venită din sfera literaturii ; era mai largă, mai de durată și mult diversificată. Dar nu trebuie ignorată structura specială a poporanismului în care prevalau sociologicul, politicul, ideologicul (aici integrăm, într-un fel, și ideologia literară). De aceea, vom da întîietate în examenul nostru critic reacției, strict sociologice (includem aici și preocupările politologice) venite din partea celor ce erau chemați să vorbească în numele marxismului.

1. La drept vorbind, marxiștii au respins poporanismul din chiar momentul cînd a devenit limpede că încearcă să se organizeze ca o orientare distinctă, cu abia ascunse intenții lichidatoriste. Dar destulă vreme poporanismul s-a putut liber manifesta chiar în cadrele mișcării socialiste. Confuzia ideologică stăpînea destul de apăsător în mediile intelectuale care așezau semnul egalității între nonconformism și socialism. Se făceau apoi simțite ecourile reformismului din mișcarea socialistă occidentală și acționau — nu în ultimul rînd — „oboseala", dezamăgirea celor care sperau într-un repede succes al

Scanned with OKEN Scanner

socialismului în România. În acest climat nu i-a fost greu poporanismului să se afirme ca orientare în mișcarea socialistă, ba chiar să fie prezentat drept ceea ce Stere numea „socialismul românesc".

Gherea, dar și alții, au intuit lucid intențiile poporanismului. Replica a fost însă destul de moderată pînă după 1905, și s-a consumat mai ales în planul strict, atunci de esențială importanță, al mișcării politice, încercîndu-se stăvilirea (care nu s-a realizat) tentativei poporaniștilor și a generoșilor de a părăsi mișcarea socialistă și a o dezmembra. Mai tîrziu, cînd poporanismul devenise o orientare autonomă, înfruntarea s-a mutat în planul ideologic, utilizîndu-se întregul aparat categorial și de idei necesar. Să notăm din nou faptul că înfruntarea, deși dură, nu s-a coborît niciînd în zonele invectivei. Desfășurată la o înaltă temperatură ideologică, polemica aceasta nu a procedat niciodată prin subestimarea adversarului. Gherea a recunoscut mereu ținuta teoretică a studiilor lui Stere sau Ibrăileanu. Ceilalți preopinenți socialiști, participanți la polemică, au procedat și ei aidoma [1].

Oricît ar fi recunoscut ținuta teoretică a studiilor poporaniste, exponenții marxismului nu au pregetat să le demonstreze șubrezenia ideologică și politică. Organizată pe cîteva motive centrale, replica aceasta izbutea să demonteze sistematic argumentele poporaniste. Replica marxiștilor, concentrată pe durata a doi-trei ani (1908—1910),

---

[1] Iată cîteva aprecieri edificatoare: „Seria de articole ale dlui Stere apărute în *Viața românească* sub titlul comun de *Social-democratism sau poporanism* ridică multe, variate și importante probleme sociale, le tratează într-un mod serios, cere deci și un răspuns la fel" (Gherea, *Post-Sriptum sau cuvinte uitate, Viitorul social*, 1908). În același număr al publicației socialiste, comentînd recenzia lui Ibrăileanu la studiul său *Din ideile socialismului științific*, după ce menționa că se adresează „amicului meu personal și fostului prieten de idei și de convingeri", sublinia „cultura, inteligența și perfecta bună-credință a unui Ibrăileanu", ca și faptul că „cultura, priceperea și perfecta bună-credință a lui Șărcăleanu sînt în afară de orice discuție" (Gherea, *Un mic răspuns la o mică recenzie*). În *România muncitoare*, dr. Ottoi Călin scria în 1908: „Dl. Stere... în articolele d-sale dă dovadă că cunoaște marximul și întrucîtva își însușește unele vederi și metode de cercetare marxiste în materie politică și socială" (*Democratismul român, III. Poporanismul, rev. cit.*, an. IV seria a II-a, nr. 5 [6 aprilie] 1908).

a fost — s-o spunem dintru început — strălucitoare, punînd poporanismul în dificultate insolubilă.

Cu siguranţă, cel mai mare consum de forţe şi demonstraţii a fost cheltuit în comentarea critică a conceptului de specificitate. Dar nu e vorba de conceptul de specific naţional din sfera ideologiei literare, ci de o categorie sociologică-filozofică cu o sferă mai cuprinzătoare, din trunchiul căreia s-a ivit şi conceptul specificului naţional în artă şi literatură. Cum se ştie, poporanismul a utilizat ca argument sociologic hotărîtor în demonstraţiile sale ideea după care România prezintă o situaţie particulară, cu totul deosebită de aceea a Europei apusene. Deosebită fiind condiţia ei socio-economică, evoluţia trebuie să se păstreze în aceste cadre morfologice distincte. Tot ceea ce este — după opinia malformată a poporanismului — abatere de la această formulă specifică e o implanţie neorganică, artificială şi neviabilă, impunîndu-se măsuri drastice şi operative. Socialismul (ca ideologie şi activitate politică) era, în consecinţă, încadrat în aceste zone ale artificialului şi combătut cu argumente sociologice de acest ordin. Gherea, şi el preocupat de aceste probleme cu adevărat spinoase, nu a ocolit dificultatea. Comentariile sale nu vor fi marginale şi nici nu se vor mulţumi să discute cutare chestiune de amănunt. Se intra brusc şi fără tatonări procedurale în chiar miezul chestiunii. „Se obiectează — scrie Gherea — că socialismul n-are la noi acele condiţii sociale care i-au dat naştere în Occident şi i-au permis acolo să crească şi să se dezvolte. Bine. Dar ce au la noi aceste condiţii ?... Ce avem noi ca în Occident ?...“ Fruntaşul socialist făcea o incursiune edificatoare în istoria procesului de formare a României moderne, examina structurile româneşti ale vremii pentru a demonstra — şi el — particularitatea fenomenului românesc în totalitatea sa. Gherea nu nega aşadar teza poporanistă a specificităţii. Se instala, dimpotrivă, în cadrele ei, îi utiliza aparatul categorial. Numai că diametral altele vor fi concluziile, pentru că alta era concepţia şi metodologia analizei.

De fapt, nici Stere sau Ibrăileanu, nici Gherea sau Racovski nu exprimau puncte de vedere inedite. Reluau opinii cu stagiu în mişcarea de idei românească. La data cînd se înregistra polemica la care ne referim, ideea lipsei

Scanned with OKEN Scanner

de originalitate, a caracterului importat al noilor alcătuiri românești era de mult devenită un loc comun. Formula uzitată care se impusese și făcuse epocă era aceea propusă de junimism : „forme fără fond". Gherea a acceptat și el teza junimistă. A implantat-o însă în ansamblul unei teorii originale, care avea să se impună nu numai la noi, dar și în mișcarea socialistă europeană. Și nu era vorba de o teorie oarecare, ci de una ce prezenta o semnificație esențială în arhitectonica sociologiei gheriste și care avea să fie formulată sub titulatura gravă de lege. Ne referim, firește, la cunoscuta lege gheristă a dezvoltării societăților înapoiate formulată pentru prima oară mai închegat în eseul polemic *Post-scriptum, sau cuvinte uitate*. După ce făcea un larg excurs în cîteva domenii cheie pentru fizionomia României de la începutul veacului al XX-lea, Gherea pregătea terenul expunerii legii sale : „Ce însemnează deci toate aceste fapte ? Însemnează un lucru important, foarte important, cît se poate de important, *că aici avem a face cu un fenomen general al vieții noastre sociale, că nu numai socialismul e o plantă exotică*, ci în același fel și sens e o plantă exotică *întreaga noastră viață de stat modern ; nu numai socialismul nu rezultă din condițiile adînci sociale ale vieții noastre naționale, ci în același fel și sens nu rezultă din ele mai toate fenomenele vieții noastre moderne*. Dar aceste fapte însemnează și mai mult : ele însemnează un lucru importantissim că aici avem a face cu o lege însăși a dezvoltării noastre sociale, *cu o lege a dezvoltării societăților înapoiate, rămase în urmă în dezvoltarea lor socială, în dezvoltarea lor capitalistă*... Această lege se explică prin însăși situația și condițiile reale sociale ale acestor țări. *Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate, ele se mișcă în orbita acelor țări, și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială sînt determinate de viața și mișcarea țărilor înaintate, sînt determinate de epoca istorică în care trăim, de epoca capitalistă burgheză.*"

Incontestabil, legea gheristă este parțial eronată, de vreme ce minimalizează rolul forțelor de producție interne, condiționînd întreaga dezvoltare socială de factori externi. Dar așa cum era, erodată de contradicții, izbutea să ofere o explicație sociologică destul de solidă întregului

Scanned with OKEN Scanner

proces complex al formării și evoluției României burgheze. Era aici o replică nu numai la adresa poporanismului, dar și a junimismului. De fapt, aprecierile lui Gherea vizau toate orientările ideologice agrariene anticapitaliste. Teoretic vorbind, Gherea legitima sociologic normalitatea unui proces social mult contestat și blamat. Într-adevăr, documenta el, la noi evoluția social-politică și economică a urmat o cale deosebită, alta decît în Apusul Europei. Faptul nu s-a datorat unor situații aleatorii, unor împrejurări fortuite sau ambițiilor cutărei grupări politice. Tot ceea ce s-a petrecut a fost expresia socială a unei legi sociale, cu cauzele și consecințele determinate. România a intrat, fatal, într-un anume moment al ciclului ei evolutiv în circuitul capitalist european. O inexorabilă necesitate i-a determinat de atunci încolo procesul înnoirii tuturor structurilor care o alcătuiau. Aveau să fie adoptate toate formele suprastructurale burgheze, paralel cu progresul evident în viața economică. Nici unde nu întîlnim formulat în teoria lui Gherea abisul dintre forma suprastructurală foarte evoluată și fondul social-economic înapoiat. Nici unde nu aflăm aici pledoaria pentru racordarea formelor la nivelul strict al fondului. Discrepanța a fost, firește, recunoscută. Ba chiar explicată. Dar explicația și soluția au fost cu totul diferite decît cele (destul de puerile) ale junimismului sau ale poporanismului. (Șt. Zeletin le-a numit cu o formulă fericit găsită „o sociologie beletristică".) Gherea, repetăm, din perspectiva sociologiei marxiste, a demonstrat caracterul necesar al particularităților acestui proces, subliniind mereu funcția activă a factorului suprastructural — starea de drept — asupra celui economic și cultural, starea de fapt: „Aceasta — polemiza autorul — nu vrea să zică însă că starea de drept e o categorie socială absolut pasivă, care urmează în mod pasiv dezvoltarea economică și culturală a societății, ba nicidecum, ci la rîndul ei această categorie socială formală influențează starea reală economică-culturală. Cînd deci o întocmire politică-socială superioară, o stare formală de drept e introdusă într-o societate înapoiată în care nu găsește un substrat real corespunzător în starea reală de fapt, după legea sociologică enunțată mai sus această stare superioară de drept tinde, în măsura realizării ei, să influențeze și starea

Scanned with OKEN Scanner

inferioară de fapt în sensul său, tinde s-o ridice pînă la ea. Cu alte cuvinte, starea legală, pe măsură ce se realizează, influențează în mod progresiv și moravurile, și cultura, și, mai mult decît s-ar crede, chiar dezvoltarea economică a societății, e deci un factor civilizator pentru țara noastră." [1]

Așadar, Gherea nu numai că a demonstrat necesitatea procesului de formare a României moderne, nu numai că a explicitat fenomenul discrepanței dintre starea de drept și cea de fapt („formele fără fond") și l-a justificat ca un act necesar, dar a evidențiat schema raporturilor de determinare dintre cei doi termeni ai relației, sublinind rolul activ, transformator al formelor suprastructurale asupra bazei. Se introducea astfel un nou punct de vedere, care răsturna o întreagă tradiție în mișcarea de idei a timpului. Ceea ce pînă atunci fusese unanim considerat o anomalie pernicioasă era pentru prima oară înfățișat ca o necesitate sociologică. Evoluția țării nu mai apărea astfel ca abătută pe căi false, ci urmînd un drum al împlinirii spre un țel prescris nu de voința arbitrară a unui grup interesat sau „iresponsabil", ci o expresie adecvată a unei legități sociale.

Poporanismul, ca și celelalte orientări agrariene, au adus aspre critici întregului proces de constituire a României moderne. Cum am arătat (vezi Cap. II al cărții), poporanismul nu a blamat pașoptismul (dimpotrivă, a elogiat actul revoluționar de la 1848) și nici momentele cheie pentru făurirea organismului suprastructural (de pildă, Constituția din 1866). În schimb, a adus aspre critici industriei și industrializării. Dar industrializarea nu era deloc un fenomen oarecare, ci o expresie definitorie pentru noua orînduire, capitalistă, pe care pășea România. A evidenția carența și eroarea aprecierilor poporaniste în acest plan însemna, de fapt, a demonta o piesă de bază în edificiul întregii doctrine. Este tocmai ceea ce au făcut exponenții marxismului. Toate piesele polemice antipoporaniste semnate de marxiști au avut într-un fel sau altul în centrul demonstrațiilor problema industriei și a

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Post-scriptum, sau cuvinte uitate*, în *Viitorul social*, nr. 10/1908. Apud vol. *Scrieri sociale și politice* (ediția Damian Hurezeanu), Ed. Politică, 1968, p. 209, 211—212, 230—231.

Scanned with OKEN Scanner

industrializării, altfel spus, caracterul capitalist al structurilor social-economice românești.

Încă în răspunsul lui Gherea la recenzia lui Ibrăileanu pe marginea broșurii *Din ideile fundamentale ale socialismului științific*, se stăruia asupra structurii capitaliste a economiei. Un capitalism, se sublinia, înapoiat încă (în comparație cu cel din țările Europei apusene), dar, incontestabil, capitalism, manifestat deopotrivă în mediul urban, ca și în cel rural. În consecință, „pentru acea «ocolire a capitalismului» pe care o visează acum Ibrăileanu ne-am trezit tîrziu, fiindcă ar fi trebuit să ne gîndim la așa ceva acuma 50 de ani, și încă atunci ar fi fost în zadar, dar încă acuma, cînd stăm cu mîinile și cu picioarele în capitalism“ [1]. Articolul din care am citat a avut un post-scriptum care a depășit chiar mult în dimensiune articolul pe lîngă care era atașat. Articolul propriu-zis fusese scris prin 1906, ca replică imediată la recenzia lui Ibrăileanu. Nu a fost publicat, pentru că Gherea aștepta apariția revistei teoretice socialiste. L-a încredințat *Viitorului social* mai tîrziu. Dar între timp, lucrurile se complicaseră. Se înregistrase răscoala țăranilor din 1907, iar Stere a început publicarea vestitului său studiu. Replica socialiștilor presupunea deci un sondaj mai în adîncime, luîndu-se totodată în considerare toate argumentele dezvoltate de Stere. E simptomatic că în acest amplu *Post-scriptum* (de fapt un eseu cu statut autonom), Gherea a considerat necesar să așeze undeva, în centrul discursului său critic, eronata opinie poporanistă despre formula progresului nostru.

Deferent cu preopinenții, nu a ales soluția comodă de a-l înfățișa pe Stere drept un antiindustrialist *à outrance*, care ar aștepta „sunînd din bucium și cîntînd din fluier“ o himerică realizare a unei societăți a viitorului. După opinia lui Gherea, directorul *Vieții românești* a procedat prin a adapta poporanismul, mlădiindu-i și înnoindu-i conceptele : „Dl. Stere nu e un poporanist consecvent și pricepe importanța unei dezvoltări industriale în sensul celei occidentale, dar *nu crede în posibilitatea unei atare dezvoltări la noi ;* și în sprijinul părerii lui aduce de alt-

---

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Un mic răspuns la o mică recenzie. Viitorul social.*

fel foarte serioase argumente poporaniste. Se înțelege că, consecvent cu felul lui de a vedea, e de părere că nici nu trebuie să ne batem capul și să luptăm cu imposibilități. În sfîrșit, eu ca social-democrat marxist, cred că concepția poporanistă cu ocolirea capitalismului e o himeră naivă, că sîntem deja în capitalism, că dezvoltarea capitalistă industrială ni se impune, că trebuie să o dorim ca pe un mare progres asupra stării noastre înapoiate, că o dezvoltare capitalistă-industrială e posibilă, și nu numai posibilă, dar și necesară, nu numai necesară, dar e chiar o condiție de existență în viitor a țării, o condiție de a fi ori a nu fi." [1]

Să admitem că în aceste prime intervenții antipoporaniste cu ecou, ideea era numai formulată, fără a fi și analitic demonstrată. Probele analitice nu aveau să întîrzie. Le va produce C. Racovski și, bineînțeles, Gherea. Studiul lui Racovski s-a evidențiat drept o contribuție sociologică remarcabilă în polemica marxiștilor români cu poporanismul. Impresiona nu numai prin dimensiuni (ocupa 40 de pagini de revistă), dar prin pregnanța examenului întreprins. Ne vom referi și mai încolo la acest studiu. Aici am dori să evidențiem numai opiniile militantului socialist în problemele profilului economiei românești. „...Întrebarea care se pune este următoarea : există sau nu în România producțiune capitalistă în senzul cel mai larg al cuvîntului ? Da." C. Racovski își argumenta ideea apelînd la probe, ca să spunem așa, combinate. Se referea, cu bine alese date statistice, la structura comerțului exterior în creștere. Or, acesta, avea dreptate autorul, „arată nu numai că România produce pentru vînzare — ceea ce este caracteristic pentru regimul capitalist —, dar că viața ei economică a început să depindă în mod complet de tîrgul mondial..." Stere în studiile sale operează cu un silogism fals, cu un sofism evident, care are în premisa majoră ideea inexistenței industriei mari în România. Se neagă sau se ignoră caracterul relativ integrat al economiei românești într-un ansamblu european esențialmente capitalist. Dar Stere comite nu numai sofisme formale, ci pornește de la un punct de vedere ero-

---

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Post-scriptum, sau cuvinte uitate*, Apud *ed. cit.*, p. 219—220.

Scanned with OKEN Scanner

nat. Pentru că și „ideea ce și-o face despre industria română nu corespunde realității, ...industria noastră face progrese destul de impunătoare". La obiecțiunea poporanistă privind caracterul artificial al industriei românești creată la adăpostul regimului favoritar protecționist, Racovski dezvăluia că această apreciere este mult exagerată și deci lipsită de valoarea integrală, mai ales dacă se are în vedere și faptul că „la noi dezvoltarea industriei a fost și *împiedicată* într-un mod artificial. Acesta nu este un procedeu, ci purul adevăr istoric." Analiza datelor statistice, după anchetele industriale din 1902 și 1906, demonstrau pilduitor nu numai veracitatea aprecierilor lui Racovski, dar și, forțamente, fragilitatea aprecierii și prognozelor poporaniste.

Important ni se pare și faptul că în studiul la care ne referim a fost oferit un răspuns și opiniei poporaniste (calificată drept „o profeție deznădăjduită") potrivit căreia industria românească nu are sorți de dezvoltare datorită lipsei debușeului extern. Se menționa astfel că dezvoltarea industrială se poate realiza nu numai prin debușee externe, ci și prin lărgirea pieței interne care depinde exclusiv de îmbunătățirea situației materiale a țărănimii : „Noi n-avem decît să admitem o schimbare spre bine în situația economică și culturală a țăranului nostru, ca să întrevedem deodată ce perspective se deschid industriei române, care astăzi n-are decît un tîrg interior excesiv de restrîns". Deci adevăratul obstacol în calea dezvoltării industriale a României nu e lipsa pieței externe. În loc de a fi acordat spațiu generos demonstrării atît de savante a problemelor debușeului extern, Stere — replica fruntașul socialist — ar fi trebuit să dezvăluie că „mult mai serioasă piedecă pentru dezvoltarea industrială a României este starea înapoiată, sub toate raporturile, a populației noastre". Ar fi fost, în consecință, necesar să se fi arătat „perspectivele ce s-ar fi deschis industriei românești prin emanciparea țăranului nostru de robia latifundiarilor, prin ridicarea nivelului intelectual și moral al poporului nostru și, în sfîrșit, prin introducerea unui veritabil regim democratic în țară" [1]. Dar Stere, în vir-

[1] Dr. C. Racovski, *Poporanism, socialism și realitate*, *Viitorul social*, nr. 11—12, 1908, p. 333, 342—343, 355—356, 357.

Scanned with OKEN Scanner

tutea silogismelor sale forțate, eronate, proceda prin fragmentarea adevărului și eludarea tuturor elementelor ce configurau procesul pe care pretindea că l-a înțeles și explicat.

În *Neoiobăgia*, Gherea a stăruit mult asupra problemelor structurii social-economice și politice a țării (într-un fel acesta era, de fapt, obiectul cărții), analizîndu-i evoluția și perspectivele. Au fost examinate opinii formulate pe marginea acestor chestiuni de către mai toate orientările sociologice și politice din acea vreme. Firește, spațiu apreciabil a fost acordat poporanismului, mai ales pentru că, considera și Gherea, „în special curentul poporanist, sub multiplele și variatele lui forme și nuanțe — de la poporanismul conservator și antisemit (citește sămănătorismul, n.n.), pînă la poporanismul democrat — înaintat — domină acum opinia publică". Să notăm mai întîi că Gherea a descifrat aici pentru prima oară baza socială a poporanismului, relevîndu-i originea și natura mic-burgheză, faptul că reprezintă interesele burgheziei rurale și a unor pături din mica burghezie urbană. În consecință, poporanismul profesează o ideologie mic-burgheză, romantică și pe alăturea de direcția dinamicii sociale.[1] (Gherea a vorbit despre „metoda superficială și sentimentalo-fantezistă a poporanismului". Iar în altă parte a subliniat că, „lipsit de metoda riguroasă a marxismului, acest poporanism se arată cu toată semnificația lui originală și cu tot utopismul lui".) În sfîrșit, vorbind despre opinia grupului de la *Viața românească* privind formula noastră de progres, aprecia critic : „Alții vedeau bine că, țară eminamente agricolă, ne deosebim mult de țările capitaliste, dar exagerau chiar această deosebire și, sub influența poporanismului rusesc, construiau pentru noi o evoluție proprie, care n-a existat nicăieri și care face din viața țărănească un ideal social și un mijloc de trecere directă în societatea socialistă, fără a mai trece prin ca-

[1] „Sub cuvîntul și pretextul de reprezentant al intereselor poporului țărănesc (de aici denumirea de poporanist), în fond el reprezintă mai ales interesele burgheziei țărănești, iară pe ale imensei majorități, pe ale țărănimii dezmoștenite, le reprezintă numai întrucît sînt în armonie, sau cel puțin nu se ciocnesc cu cele dintîi. Cînd însă această ciocnire se ivește, poporanismul trece de partea burghezimii sătești, împotriva mulțimii." (p. 228)

Scanned with OKEN Scanner

pitalism. Aceştia, orbiţi de concepţia lor, considerau ţara noastră din punctul de vedere al oricărei ţări rămase în urmă în dezvoltarea economico-socială, şi de aceea, la rîndul lor, au scăpat din vedere problema agrară specifică ţării noastre."

Evident, Gherea a repudiat reveriile agrariene poporaniste (ca şi ale altor curente de idei), învestind încrederea — toată — în posibilitatea şi necesitatea dezvoltării capitaliste a României. Erorile ştiute ale concepţiei sale despre neoiobăgie [1] nu au afectat de fel această convingere clădită temeinic pe înţelegerea marxistă a morfologiei şi dinamicii sociale. Firește, pentru evoluţia normală pe drumul capitalist, era necesar — socotea cu dreptate Gherea — desfiinţarea neoiobăgiei. În nici un caz nu a putut accepta iluzia despre putinţa creării unei morfologii specifice, bazată pe exclusivitatea unei economii agrare, neindustriale. „Dacă e foarte adevărat că viitorul ţării românești e la sat, este tot așa de adevărat că viitorul satului însuși e la oraș și în dezvoltarea industrială a ţării. Viitorul ţării întregi e în îndrumarea ei, ca stat și organism social, către o organizaţie și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale, și împreună cu acestea, către o organizaţie socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă." Și mai încolo : „Sîntem o ţară economicește înapoiată și, ca să ajungem ţările capitaliste civilizate ce ne-au devansat așa de mult în dezvoltarea economică și culturală, trebuie să ieșim în aceeași cale și să mergem pe același drum larg de dezvoltare economică și culturală pe care au mers ele. Iară în drumul acesta larg nu ni se opun piedici fatale și invincibile, izvorîte din însăși înapoierea noastră : izvorîte din faptul că am venit prea tîrziu la ospăţul capitalismului mondial și nu mai putem participa la el — toate locurile fiind ocupate —, după cum gîndesc poporaniștii ruși pentru Rusia și după cum gîndește d. Stere pentru noi. Nu. Ceea ce se opune în adevăr mersului nostru neîmpiedecat pe drumul acela larg de dezvoltare economică și culturală e întreaga noastră gospodărie naţională detestabilă, cu neoiobăgia ei de stat birocrat, cu producerea ei numai pentru consumarea ne-

[1] Vezi studiul nostru *Opera sociologică a lui Gherea. Reevaluări necesare*, în vol. *Studii şi cercetări*, Ed. Eminescu, 1972, p. 114—135.

Scanned with OKEN Scanner

productivă ș.a.m.d. Și, deci, depinde de noi și e în mîinile noastre ca, modificînd și reformînd acest întreg fel al nostru de gospodărie națională, să mergem cu pași siguri pe aceeași cale, pe care au pășit și pășesc popoarele civilizate înaintate." [1]

Cum poporanismul avea frontul îndreptat împotriva mișcării socialiste, despre a cărei inadecvare în România nu obosea să gloseze (Gherea a observat în *Neoiobăgia* că „poporanismul pare să aibă ca principal atribut de a fi contra social-democratismului"), era firesc ca exponenții marxismului să demonstreze, în replică, caracterul legitim și necesar al activității politice a clasei muncitoare. Înfruntarea se desfășura deci, de astă dată, în planul strict politic. Dar cum activitatea politică a clasei muncitoare se sprijină pe temeiurile unei concepții despre societate, pe filozofia marxistă, polemica și în acest plan aparent politic a căpătat un justificat caracter teoretico-doctrinar de ținută elevată. Nu vom relua aici pe larg nici argumentele poporaniste și nici pe cele ale marxismului. Ele au fost comentate în spațiul altor capitole.

Exponenții mișcării socialiste au mutat discuția din unghiul pragmatic în care o instalase poporanismul în cel teoretic. Aserțiunile poporaniste au fost comentate cu rigoare metodologică și o logică a bunului simț în care ironia opiniilor izbutea să sublinieze ridicolul unor opinii adverse. Nu vom urma toate detaliile acestei polemici a cărei lectură e și azi cuceritoare. În principiu, ceea ce se străduiau să documenteze exponenții marxismului era caracterul științific universal al teoriei socialiste. Socialismul științific — stăruia Gherea — e o concepție asupra vieții, înzestrată cu o metodă a sa de cercetare a fenomenelor sociale, o filozofie a istoriei, o etică a ei. Adică un ansamblu de concepte temeinic structurate interior, care presupun cu necesitate o *anume* activitate practică militantă. Această filozofie socială are un caracter universal și nu poate fi suspendată într-o țară pentru a fi din nou îmbrățișată în alta, după cum darwinismul e deopotrivă valabil peste tot. Firește, sociologia marxistă e expresia unei *anumite* epoci istorice, în speță, a structurii socio-economice capitaliste. Aceasta nu înseamnă că un marxist va

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, 1910, p. 9, 230, 373, 488—489, 493.

Scanned with OKEN Scanner

abandona concepția sa o dată ce se va instala într-o țară mai puțin evoluată social-economic. „Ceea ce variază în adevăr — îi răspundea Gherea lui Stere — sînt împrejurările reale, istorice ale diferitelor țări și, după ele, aplicabilitatea practică a concepției socialiste și de aici activitatea practică a socialistului. Acesta, în adevăr, poate să varieze de la o țară la alta." Altfel spus, într-o țară ca România, socialismul e deplin adecvat, numai că trebuie adaptat realităților date. *„De aceste împrejurări variabile depinde felul activității unui socialist, nu însă socialismul lui.* Aici e întregul nod al chestiunii și cauza greșelii și confuziei atît de răspîndite : de la schimbarea obiectivului luptei, a împrejurărilor ei, de la variarea materialului asupra căreia lucrează socialismul se conchide la schimbarea și variarea a însuși socialismului, aici e greșeala." [1]

Ideea o regăsim formulată și de C. Rakovski în studiul la care ne-am mai referit. Poporanismul confundă (se spunea „o nenorocită confuziune") condițiile ideale pentru existența unui puternice mișcări socialiste și pentru realizarea scopului ei final cu cele variabile, adesea minimale, care îi justifică și îi reclamă totuși existența. Poporanismul apare mereu cu modelul mișcării socialiste din apusul Europei („condițiile ideale"). Dar și aiurea, în țări mai puțin evoluate pe scara capitalistă, activitatea socialistă e istoricește necesară. De vreme ce modul de producție capitalist și-a făcut anunțată prezența, indiferent de stadiul în care se află în acest ciclu ascendent, activitatea politică socialistă a partidului clasei muncitoare e o necesitate imperioasă. „Socialismul — preciza Racovski — nu reprezintă interesele actuale și viitoare numai ale proletariatului industrial, ci ale întregului proletariat din industria mare ori mică, din agricultură, comerț, transporturi și căi de comunicație etc., cît și ale acestor structuri sociale — mici proprietari din sate și orașe — cînd interesele lor economice și politice se aseamănă și merg paralel cu interesele proletariatului" [2]. În acest fel, partidul politic marxist al clasei muncitoare are o deplină justificare istorică și practică. Va organiza pe cei ce muncesc, îi va educa în spiritul conștiinței de clasă, va iniția și

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Scrieri social-politice*, ed. cit., p. 216.
[2] C. Racovski, *studiul cit.*, în *rev. cit.*, p. 331.

Scanned with OKEN Scanner

conduce rezistența împotriva exploatării, îi va apăra și reprezenta interesele. Tocmai de aceea „social-democrația, chiar și în țările înapoiate, are propriul ei rost, are propria ei lucrare de îndeplinit, are propriul ei domeniu de activitate, determinat de propria ei concepție a oamenilor și a lucrurilor. Această lucrare în societate trebuie s-o facă ea, pentru că nimeni n-o va face în locul ei.“ [1] De altfel, reorganizarea mișcării muncitorești după 1909 și activitatea ei au constituit replica cea mai eficientă și convingătoare dată de proletariat opiniilor defetiste ale poporanismului.

În studiul din 1911 *Asupra socialismului în țările înapoiate*, Gherea a reluat mai amplu această chestiune într-adevăr esențială. A dezvoltat, cu noi argumente, mai vechile puncte de vedere, le-a adus un spor de documentare (a trecut în revistă toate categoriile proletare, cele semiproletare și unele pături nevoiașe orășenești), le-a asamblat într-un tot armonic și convingător. Am menționa în mod deosebit, în ordinea ideilor care ne interesează aici, finețea cu care a fost denunțată teza lui Stere potrivit căreia la noi ar fi, în cel mai bun caz, posibilă o activitate muncitorească de felul trade-unionurilor engleze, vidate de orice valență politică. Dar ceea ce a adus cu adevărat nou față de mai vechile considerații e ideea că proletariatul organizat în partidul său nu are de apărat numai misiuni social-politice proprii, de clasă. Îi incumbă și responsabilitatea luptei pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, întrucît burghezia și-a încetat de mult rolul ei revoluționar, devenind o clasă în bună măsură retrogradă : „Dar atunci cui incumbă sarcina istorică în țara noastră de a rezolva această mare problemă socială și națională ?... Această sarcină mare revine iarăși maselor muncitoare și avangardei lor — social-democrației române.“ [2]

Exponenții mișcării socialiste românești au izbutit să ofere poporanismului o replică de mare forță și autoritate. Forță și autoritate conferite de o sociologie științifică, aplicată la real, care putea descifra fizionomia

---

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 223.

[2] C. Dobrogeanu-Gherea, *studiul citat*, în vol. *Bazele social-democrației* de Karl Kautsky, București, 1911, p. 278—279.

adevărată a structurilor noastre sociale și să le întrevadă direcția dezvoltării. Din înfruntarea doctrinară cu marxismul, poporanismul a ieșit înfrînt. E nu numai sentimentul încercat de cel care recitește azi piesele îngălbenite ale acestui dosar încărcat. Impresia aceasta a fost și a contemporanilor.

2. Poporanismul nu a fost înfruntat în planul sociologiei numai de exponenții marxismului în România acelei perioade. Cum era firesc, reacția avea să se producă și din tabăra liberalismului. Dar, fapt neobișnuit, reacția aceasta a fost înregistrată nu în epoca de ascensiune și de glorie a poporanismului, ci mult mai tîrziu, tocmai după primul război mondial. Faptul, într-adevăr mai puțin obișnuit, este însă deplin explicabil. În primul rînd, atunci cînd s-a afirmat ofensiv, poporanismul avea statutul unei orientări doctrinare și politice liberale, încadrată activ în Partidul Liberal. Marile probleme care confruntau veacul erau cu totul altele decît cele ce priveau disputa agrarianism-industrialism. Atunci prevalau asemenea grave probleme ca desăvîrșirea unității statale și, în ordinea socială, reforma agrară, o dată cu universalizarea dreptului de vot. Toate celelalte dispute treceau forțamente pe planul secund. Așa se face că în acei ani poporanismul și-a putut dezvolta doctrina și expune un program agrarian, vădit antiliberalist, de vreme ce contesta pentru noi formula civilizației de tip industrial, paradoxal, chiar sub flamura Partidului Liberal. Nimeni nu avea atunci răgaz pentru a replica poporanismului din tabăra liberală. De altfel, nici nu prea existau atunci sociologi de formație liberală care să-și poată asuma o asemenea responsabilitate. Dar n-ar fi oțios să spunem că asemenea sociologi nu s-au ivit atunci pentru că necesitatea nu-i reclama. Preocupările doctrinare în tabăra liberală erau cu totul altele. Cînd — după război — peisajul social și politic al României s-a modificat, vechilor preocupări le-au luat locul altele, expresie ale noilor comandamente. Și printre aceste noi preocupări, problema căii pe care trebuie să evolueze țara a recîștigat un loc de prim-plan. Cum curentele tradiționaliste (neosămănătorismul, țărănismul, orientările care vor fi mai tîrziu cunoscute sub numele de gîndirism

Scanned with OKEN Scanner

și trăirism) erau destul de puternice și se manifestau publicistic zgomotos, reacția a devenit necesară. Sociologii de orientare liberalistă sau neoliberalistă nu au întîrziat să se iveească, deschizînd disputa. A fost deschis întîi dosarul, toate piesele, chiar cele tocite de vreme, fiind reluate în studiu și mult comentate critic. Poporanismul a reintrat astfel, brusc și neașteptat, în atenție. Faptul se datora ideii, acreditată și de Stere, că țărănismul postbelic e o reîncarnare a apusului poporanism.

Printre cei dintîi care a deschis ostilitățile a fost H. Sanielevici. Fostul socialist din tinerețe, cel care pornise la sfîrșitul anului 1905 ofensiva antisămănătoristă împreună cu gruparea poporanistă și care în 1909 era secretarul revistei ieșene și scria în numele poporanismului note împotriva adversarilor, pornește pe neașteptate, din 1919—1920, o bătăioasă campanie împotriva curentului care acum, de fapt, încetase să mai existe. Încetase să mai existe, oficial, poporanismul. Dar, cum spuneam, orientările agrariene se învigoraseră, iar țărănismul se afirmase autoritar în viața publică. Iar Stere declara mereu că țărănismul este vechiul poporanism. Sanielevici a considerat, ca și în 1905, că replica sa era cu deosebire imperioasă. A reînființat, în acest scop, *Curentul nou* (februarie 1920), după ce mai înainte a scris articole vehemente prin ziarul bucureștean *Clopotul* sau *Cuvîntul liber* (seria condusă de Eugen Filotti). Antipoporanismul său avea, de fapt, și un subtext politic acuzat. Sanielevici a întrerupt pentru o vreme cercetările paleontologice și s-a angajat intempestiv în activitatea politică. Era averescan (a fost și candidat, fără succes, la deputăție) și deci antițărănist, văzînd în generalul devenit șef de partid simbolul reînnoirii politice în România. Ba chiar socotea că forțele care sprijineau Partidul Poporului vor facilita industrializarea țării și vor determina libera dezvoltare a capitalismului, cu ajutorul capitalului străin. Convingerea aceasta a lui Ibrăileanu nu era tocmai nemotivată și nici singulară. Și alți sociologi sau economiști (Șt. Zeletin, Mihail Manoilescu), cunoscuți pentru orientarea lor neoliberală, erau averescani și scriau dense studii despre optimizarea condițiilor necesare evoluției capitaliste a țării.

Dar indiferent de motivele imediate ale noii sale ofensive polemice, fapt este că Sanielevici a fost dintotdeauna

Scanned with OKEN Scanner

potrivnic orientărilor sociologice agrariene. O dovedește, printre altele, amplul studiu din 1901 *Cincizeci de ani de evoluție*, publicat în foiletonul *Adevărului* (reprodus în volumul de debut — 1903 — *Încercări critice*), ca și mai toate articolele sale sociologice sau literare de pînă prin 1907. Această convingere sociologică o datora formației sale marxiste, care, deși aplicată variabil, îi oferise o metodă de cercetare, în valoarea căreia credea cu statornicie. Și polemica din 1920 era nutrită din fondul comun — sociologic și metodologic — al materialismului istoric. O și spune deschis (și trebuie crezut) în prefața volumului care aduna — în 1921 — studiile din *Curentul nou* sub titlul programatic *Poporanismul reacționar*: „Miezul trainic al articolelor publicate în *Curentul nou* în cursul anului 1920 este silința de a lămuri evoluția societății românești în cele din urmă două decenii prin ajutorul concepției materialiste a istoriei".

Sanielevici n-a făcut niciodată o deosebire precizată între sămănătorism și poporanism. El îngloba amîndouă curentele în sfera comună de poporanism. (Relua astfel un procedeu al lui Gherea. Numai că teoreticianul socialist știuse să deosebească între poporanismul conservator agrarian — sămănătorismul — și poporanismul democrat înaintat — gruparea condusă de Stere). Și egalizarea anula brutal și într-un stil pamfletar deosebiri reale între două orientări care, tocmai de aceea, angajaseră la vremea lor dispute notorii. Dar Sanielevici nu avea timp, mai ales acum, să facă distincții. Era angajat în campanie și... ataca [1]. Mai ales că adversarul era în dificultate, și Sanielevici avea ocazia să-și răzbune umilințe mai vechi, îndurate din partea celor care prin 1906—1909 erau atotputernici și refuzaseră să-i accepte opiniile și... condițiile. Dincolo de aceste șicanări — omenește, poate, scuzabile —, funcționa însă un motiv ideologic superior, care impunea respingerea țărănismului, în care Sanielevici avea dreptate să recunoască mai vechile concepte poporaniste. În acest fel, critica directivelor sociologice țărăniste postbelice avea și semnificația unui rechizitoriu implicit la

[1] La reapariția *Vieții românești*, în chiar primul număr din 1920, redacția scria într-o notă: „domnul H. Sanielevici face de cîteva luni procesul poporanismului, numind «poporanism» tot ce-i iese în cale, de obicei tot ce am combătut noi".

Scanned with OKEN Scanner

adresa vechiului poporanism. Cu încrederea sa în progresul capitalist al țării, Sanielevici vorbea cu satisfacție răzbunătoare de falimentul poporanismului (un eseu semnat în *Curentul nou* din 1920 purta chiar acest titlu, trezind indignarea lui Ibrăileanu) și desena din nou traseul posibil și necesar al evoluției țării, îndreptînd săgeți împotriva ideologilor fostei grupări ieșene. „În loc să mergem pe drumul drept, larg și luminos, al unei clase sănătoase orășenești, *ne-a fost frică de lumină* și am abătut evoluția țării pe panta poporanistă plină de rîpi și prăpăstii... Iar pierderile ? Sînt incomensurabile. Am pierdut progresul care s-ar fi înfăptuit în 15—20 de ani." Drumul drept și luminos era, firește, industrializarea cu ajutorul capitalurilor străine. După sociologul Sanielevici, „problema fundamentală în jurul căreia se învîrtește toată politica internă și externă a României o formează industrializarea țării".

Că industrializarea era soluția necesară este incontestabil. Numai că această necesitate nu justifică euforia în care se complăcea directorul noului... *Curent nou*, ridicînd în slăvi anemica burghezie românească, prevestind o eră a prosperității și a armoniei generale. („Intrăm din faza neoiobăgistă în faza capitalisto-burgheză. Proprietarii vor face cultură intensivă și vor prospera ; capitaliștii vor face industrie și vor prospera ; țăranii vor căpăta pămînt și debușeu pentru produsele lor și vor prospera... ; lucrătorii vor avea salarii bune, traiul ieftin, locuințe higienice și străzi luminate... Ne așteaptă o epocă de admirabilă armonie socială, de reală solidaritate între toate clasele... O să trăim ca frații.")[1] O asemenea perspectivă trandafirie era chiar mai romantică decît toate reveriile poporaniste, punînd pe sociologul riguros într-o postură ridicolă. Burghezia nu mai era la noi, atunci, de mult o clasă univoc progresistă, iar capitalurile străine în care sociologul... marxist își investea toate nădejdile, în ipoteza că s-ar fi revărsat, în fluviu, în România, ar fi contribuit masiv la stoarcerea resurselor interne în profitul personal. Prosperitatea anunțată era și ea de domeniul iluziilor, cu aju-

[1] H. Sanielevici, *Poporanismul reacționar*, 1921, p. 262, 329, 335.

torul cărora — paradoxal — se încriminau... sociologic alte iluzii.

Aproximativ în aceeași perioadă, se impune în dezbaterile de idei Ștefan Zeletin. Era profesor de istoria filozofiei la universitatea ieșeană, spiritualist în concepția filozofică și, pînă acum, cu totul departe de investigația sociologică. Dar prin 1918 a simțit nevoia — mărturisea filozoful — să cunoască la obiect originile societății românești contemporane, pentru a-i putea apoi desluși perspectivele. S-a dedicat ani de-a rîndul unei cercetări în adîncime a fenomenului românesc, încercînd să năruiască muntele de prejudecăți criticiste („Sînt șapte decenii de cînd România trăiește într-o epocă de *criticism*", manifestat prin aceea că „toate așezămintele României moderne sînt privite ca netemeinice, nesănătoase, netrainice ;... Criticism social, criticism politic, criticism cultural"). Evident, în cercetările sale, pentru a ajunge la concluzii valide, a trebuit să apeleze la o metodologie riguroasă, științifică. I s-a revelat astfel metodologia sociologică marxistă ca fiind cea mai adecvată examinării procesului de formare a societății capitaliste. Publicîndu-și studiile și participînd la încinsele polemici angajate după război între partizanii agrarieni și cei industrialiști, Zeletin a avut de suportat destule acuze și ironii datorită metodologiei de cercetare adoptate. Înapoi nu mai putea da și nici nu înțelegea s-o facă. S-a și mărturisit dramatic într-o scrisoare publicată în *Ideea europeană* : „Adevărul e că am intrat în panteonul idealismului romantic pe portița materialismului marxist... Meritul istoric al marxismului e de a fi aplicat acest principiu și la societățile moderne zise burgheze, și de aci întreaga devenire socială, întregind astfel știința cu unul din departamentele ei de seamă, dacă nu cel mai se seamă." [1] În publicistica vremii și în polemicile de idei, Zeletin era considerat marxist (ba chiar, după opinia lui Lovinescu, cel mai autorizat cercetător marxist). De fapt, aprecierile acestea erau destul de exagerate. Zeletin îi citise, e drept, în original, pe Marx și pe alți sociologi care credeau că utilizează metodologia marxistă (de pildă, V. Sombart). În acest fel, metodologia

[1] Șt. Zeletin, *Evoluția intelectualității românești din zilele noastre, Ideea europeană*, din 29 martie 1925.

Scanned with OKEN Scanner

marxistă căpătase la Zeletin înfăţişări cu totul „originale". A denaturat teze şi puncte de vedere marxiste sau a interpretat univoc şi dogmatic criterii metodologice care presupuneau, prin structura lor originară, supunere la obiect şi aplicarea creatoare în funcţie de realitatea specifică a fiecărei ţări.

Dar dincolo de calitatea reală a metodologiei lui Zeletin, rămîne faptul, cel mai important, că imediat după război, studiile sale se impun în polemica dintre agrarianism şi industrialism. Zeletin era ceea ce se numeşte un apologet al burgheziei, socotind că trebuie create toate condiţiile pentru ca această clasă să-şi poată îndeplini misiunea istorică. Principalele sale lucrări *Burghezia română. Origina şi rolul ei istoric* (1925) şi *Neoliberalismul* (1928) sînt demonstraţii la obiect ale punctului său de vedere. Întreaga speranţă era învestită în capacitatea burgheziei de a conduce mai departe procesul evoluţiei României spre o civilizaţie de tip industrial. După opinia sa, nu lipsită de temei, toate curentele de idei care de-a lungul istoriei s-au ridicat împotriva necesităţii sociologice, militînd pentru menţinerea structurilor tradiţionale, au fost (sau sînt) reacţionare. În *Burghezia română*, a acordat spaţiu adecvat tuturor acestor curente de idei, relevîndu-le funcţia socială şi valoarea sociologică a opiniilor exprimate. Printre acestea, a înglobat, firesc, şi poporanismul. Nu era vorba de varianta postbelică a poporanismului (ţărănismul). Zeletin urca spre origini şi examina conceptele poporaniste chiar din faza primară a elaborării lor *(Evenimentul literar, Viaţa românească)*. După ce analizează junimismul, sămănătorismul (în denumirea sa, naţionalismul), autorul se opreşte la poporanism, care a apărut într-o atmosferă — socotea el — de pronunţat sentimentalism rural. „Pe această atmosferă s-au putut altoi în urmă şi alte curente reacţionare, asigurîndu-şi o izbîndă lesnicioasă. Pildă tipică o dă poporanismul : exotic prin origină şi caracter, obscur în năzuinţele sale sociale, noul curent a putut fi sădit pe terenul atmosferei noastre sufleteşti rurale, devenind astfel o plantă parazitară, ce-şi datorește aparenţa de viaţă sevei trase din mişcarea naţionalistă."

Sociologul consideră că, de fapt, conceptele poporaniste, elaborate de Stere şi ai lui, sînt transplantări din

Scanned with OKEN Scanner

fondul narodnicismului rusesc. Sînt aduse în acest scop probe din lucrările lui Nikolai-on, Lavrov, Mihailovski, demonstrîndu-se că, în fond, vechile concepte narodniciste bazate pe existența mirului rusesc nu își pot găsi aplicare la noi, unde condițiile sînt cu totul altele. Atent în analizele sale și întotdeauna casant în concluzii, Zeletin decide că din propozițiile sociologice ale lui Stere „nu se poate înțelege în ce ar consta evoluția agrară specific românească, care ar trebui să ocolească capitalismul și să ne ducă de-a dreptul la socialism. Aici — în latura sa pozitivă și esențială —, poporanismul român e lipsit de orice sens". Ceea ce rămîne e latura negativă a curentului, „dușmănia față de capitalismul nostru natural". Dar contradicția e și mai adîncă, pentru că democratismul sincer al poporanismului în ordinea vieții publice nu se armonizează de fel cu pledoaria anticapitalistă : „Poporanismul român suprapune aici două elemente contradictorii : o ideologie politică burgheză pe un fond economic agrar medieval". Dar după opinia sa, toate aceste insolubile contradicții nu mai prezintă importanță, fiind de domeniul trecutului, dispar o dată cu poporanismul, înfrînt de realitatea devenirii social-economice românești. „Poporanismul este în cultura noastră din ultima jumătate a veacului trecut un episod, ce dispare fără urme. Dacă pe timpul cînd a fost el importat la noi se mai putea duce o luptă împotriva economiei capitaliste, astăzi, cînd economia noastră intră cu pînzele pline în apele capitalismului, asemenea luptă ar fi o anomalie. De fapt, nici un cercetător serios nu se mai gîndește la ea. Sentimentalismul rural reacționar, în care a trăit poporanismul, nu a fost nici născut, nici întreținut de el : acest sentimentalism este un produs social necesar în faza actuală, iar alimentarea sa este opera exclusivă a propagandei naționaliste." [1] Dincolo de aprecierile judicioase, în aceste sentințe ale lui Zeletin rămîn puncte nevalidate. De fapt, poporanismul nu a dispărut în totalitatea sa. Țărănismul i-a preluat destule elemente din fondul său esențial. A fost chiar unul dintre curentele sociologice foarte importante în deceniile interbelice. Iar de țărănism s-au ocupat atunci cercetători (indiferent

[1] Șt. Zeletin, *Burghezia română*, 1925, p. 5, 238, 239.

Scanned with OKEN Scanner

dacă au fost filoțărăniști sau adversari) de o incontestabilă seriozitate.

În sfîrșit, tot acum, și din aceeași perspectivă, reia și E. Lovinescu rechizitoriul antipoporanist. Spunem că a reluat rechizitoriul, pentru că Lovinescu se mai ocupase de critica poporanismului și cu 10—15 ani mai înainte. Atunci atenția sa se îndreptase exclusiv spre literatura cultivată de poporanism. De astă dată, fără a pierde din vedere literatura sau ideologia literară promovată de apusul poporanism, Lovinescu examinează curentul de idei la care ne referim dintr-un unghi de vedere exclusiv sociologic. Nu a fost, cum au acreditat detractorii, nici expresia unui „puseu sociologic" și nici aventura unui diletant într-un domeniu care îi era necunoscut. Critica lui Lovinescu de pînă acum era clădită pe clare criterii de ideologie literară, iar antitradiționalismul (adică respingerea literaturii sămănătoriste sau a celei agreată de poporanism) a fost aproape din capul locului un punct fix într-un program estetic bine gîndit. După război, socotea că fiind create toate condițiile, literatura de ținută modernă, de inspirație, în sfîrșit, citadină, va triumfa. Are de constatat însă surpriza că tradiționalismul a reapărut — în noi ipostaze — cu o forță și mai tenace, iar inițiativele sale, calificate pejorativ drept „moderniste", sînt întîmpinate cu vrăjmășie. A socotit, în consecință, necesar să studieze procesul formării României moderne pentru a demonstra legitimitatea sociologică a punctelor sale de vedere. Din studiile sale au rezultat cele trei volume ale *Istoriei civilizației române moderne* (1924—1926).

Nu intrăm aici în detaliile legate de structura cărții și a concepției ce o guvernase [1]. Să spunem doar că Lovinescu a considerat un fenomen sociologic necesar evoluției României spre capitalism. Ca și Gherea, Zeletin sau Sanielevici, a crezut că această evoluție s-a datorat integrării țărilor române în circuitul european. Numai că, spre deosebire de gînditorii amintiți, Lovinescu a indicat ca factor determinant al acestui proces nu economicul, ci forța penetrantă a ideilor revoluționare care,

[1] Pentru cititorul interesat, vezi studiul nostru *E. Lovinescu — sociolog al culturii*, în vol. *Studii și cercetări*, Ed. Eminescu, 1972.

ieşite din spiritul de la 1789, au iradiat şi dincolo de Dunăre, trezind conştiinţele şi provocînd transformarea instituţiilor. („Fără a tăgădui deci însemnătatea, în unele privinţi, a acţiunii factorilor economici, vom dovedi, în procesul formaţiei noastre, anticiparea influenţei ideologiei sociale asupra capitalismului apusean.“ [1]) Pe acest punct de vedere al anticipaţiei ideologicului asupra economicului şi-a clădit a sa teorie a sincronismului, configurată după sugestii din Tacit („*saeculum*“ — spiritul veacului — şi G. Tarde). Indiferent de particularitatea punctului de vedere lovinescian, important e faptul că, repetăm, a considerat procesul înnoirii capitaliste a societăţii româneşti ca un fenomen sociologic necesar.

Din această perspectivă, a întreprins analiza critică a tuturor orientărilor tradiţionaliste. Poporanismul a fost cu temei considerat ca făcînd parte dintre acestea. Ca teorie economică, arăta Lovinescu, poporanismul, deşi altoit pe metoda marxistă, a constituit de fapt o reacţiune antimarxistă. Singura funcţiune utilă, progresistă ar fi exercitat-o poporanismul în planul politic, unde a izbutit să creeze, în Partidul Liberal şi în opinia publică generală, o atmosferă favorabilă înfăptuirii celor două mari reforme democratice realizate după război. În rest, tradiţionalismul său structural l-ar fi plasat irevocabil în tabăra retrogradă. Modelul social-economic imaginat, cu postulatul unei evoluţii specifice predominant rurale, era respins, dezvăluindu-i-se caracterul anacronic şi revolut. Într-un loc a apreciat, cu o vădită exagerăţie polemică : „El (poporanismul, n.n.) nu numai că [n-]a lucrat în cadrele societăţii de astăzi, ci a voit chiar să ne dea îndărăt la o formaţiune rurală, medievală şi, deci, din punctul de vedere evolutiv, reacţionară“. Exagerăţia izbeşte pentru că poporanismul nu a preconizat menţinerea caracterului feudal al organismelor economice româneşti, ci o evoluţie socotită posibilă în cadrele stricte ale unui ruralism ţărmurit. În altă parte, Lovinescu însuşi îşi moderează aprecierea, apropiind-o de realitatea sociologiei poporaniste : „Sub aparenţele democraţiei politice, poporanismul a voit un stat închis într-o formulă rurală,

[1] E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

stat de mici gospodari chiaburi“ [1]. În sfîrșit, în vol. III al lucrării, incitat de intervențiile polemice ale *Vieții românești* pe marginea primelor două volume, Lovinescu a revenit pentru a caracteriza, poate cel mai nimerit, poporanismul. „Poporanism înseamnă, sub raport economic, credința în putința României de a avea o dezvoltare economică proprie ; prin negarea posibilității unui capitalism român și a unei industrii naționale, poporanismul afirmă necesitatea menținerii unui stat pur agrar, a cărui industrie n-ar trece dincolo de industria casnică ; cu alte cuvinte, el își închipuie că în mijlocul unei civilizații burgheze e cu putință să dezvoltăm în cadrele țării noastre o civilizație agrară. De aici caracterul lui hibrid : de o parte, acceptarea tuturor formelor democrațiilor burgheze din Apus prin sincronismul vieții noastre sociale, iar pe de alta, creația unei structuri economice medievale în contradicție cu legea sincronismului.“ [2] Apreciere, repetăm, mai adecvată, pe care o reîntîlnim la Gherea, Zeletin sau Sanielevici. Poporanismul, astfel înțeles din perspectiva unei sociologii liberaliste, era considerat de Lovinescu a fi ultima expresie a spiritului critic, ruralist, moldovean.

3. O dată cu menționarea reacției antipoporaniste a lui H. Sanielevici și, mai ales, E. Lovinescu, intrăm în cel de al doilea mare compartiment al acestui capitol. E compartimentul care își propune să urmărească reacția antipoporanistă izvorîtă dintr-o altă înțelegere estetică asupra fenomenului literar. Normal este să începem cu sămănătorismul. Aceasta și pentru că, de fapt, o mare deosebire, sub raport estetic, între poporanism și sămănătorism nu se poate semnala. Și tocmai datorită acestor înrudiri, poporanismul a apărut mentorilor sămănătorismului drept un uzurpator periculos. Dacă la această pornire subiectivă adăugăm realele deosebiri de ordin sociologic și politic între cele două curente, căpătăm explicația adevărată a violenței cu care a întîmpinat sămănătorismul noul curent.

---

[1] *Op. cit.*, vol. II, p. 169, 171.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 56.

Scanned with OKEN Scanner

Nu vrem să identificăm, sub raport estetic, sămănătorismul cu poporanismul. De altfel, la locul potrivit (vezi cap. IV), am stăruit asupra acestor chestiuni. Dar o ireductibilă antinomie între ideologiile literare ale celor două orientări nu există. Amîndouă porneau de la motive recunoscute ale esteticii scientist-pozitiviste de tip istorist. Numai că una (sămănătorismul) le exagera pînă la deformare, iar cealaltă le utiliza moderat. Cu toate acestea, polemicile, dure și îndelungate, dintre cele două orientări vor avea ca obiect și chestiuni de estetică. Nu ele au reprezentat însă greutatea în această înfruntare de o mare vrăjmășie. Deosebirile ireconciliabile priveau planul politico-ideologic, la care se adăuga inimiciția, fulgerată de vendettă, dintre liderii celor două grupări.

De fapt, am mai spus-o, poporanismul a reapărut masiv, în 1906, ca o reacție deliberată împotriva sămănătorismului. Nu au lipsit spiritele candide și sincere, care credeau că s-ar putea practica o apropiere între *Sămănătorul* și *Viața românească*. Printre acestea, a fost Sadoveanu, care îi recomanda lui Ibrăileanu, în scrisorile din februarie-martie 1906, o colaborare între cele două publicații [1]. Cei preveniți știau că o asemenea armonie nu e deloc posibilă. Din capul locului, Iorga și ai lui își dau seama de pericolul pe care îl reprezintă pentru ei revista ieșeană. Programul estetic întrucîtva înrudit (specific național, elogierea lumii satului, militantism artistic, antidecadentism), seriozitatea noii publicații și faptul retribuirii autorilor mai însemnați atrăgeau colaboratorii *Sămănătorului* spre revista de la Iași. Apoi, redacția *Vieții românești* și-a îngăduit să îndrepte — deocamdată potolit, dar destul de ferm — tirul spre *Sămănătorul* în chiar primul număr [2]. Nu e vorba numai de articolul-program. Existau acolo numeroase săgeți strecurate atent și abil în spațiul unor articole, recenzii sau

[1] Cf. *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. I, E.P.L., 1966, p. 204—207.

[2] Într-o notă de la „Miscellanea", se comenta discursul lui N. Iorga rostit la întrunirea junimistă de la Teatrul Liric, cu care ocazie ar fi aderat la gruparea politică junimistă, respingînd ideea votului universal: „Dl. Iorga e un țărănist teribil... Dl. Iorga e în contra votului celor patru milioane (de țărani, n.n.) — e pentru votul tuturor al celor culeși din toate națiile" (p. 133). Sau „Scrii-

Scanned with OKEN Scanner

note. Iorga nu a întîrziat să riposteze în tonul său tăios și definitiv. E comentat chiar primul număr : „Ne vine nr. 1 din *Viața românească* de la Iași... Revista are între colaboratorii săi pe d. Sterea, cu un număr de tineri care-și vor lămuri cu vremea pe deplin ideile lor asupra neamului, nevoilor ce are și mijloacelor prin care ele se pot ajuta mai bine". E descris sumarul, făcîndu-se aprecieri cam de sus, e criticată structura rubricii „revista revistelor", după care se schițează limpede liniamentele unor deosebiri politico-ideologice dintre cele două publicații ce girau două orientări distincte. „Sînt și note politice interesante, căci *Viața românească* se deosebește întru aceea de noi — o deosebire pe care o constatăm fără să avem pretenția de a înlătura o teorie în legătură cu multe lucruri — că ea așteaptă de la activitatea politică o mai bună viață culturală, iar noi așteptăm de la o mare cultură a românilor de toate treptele și din toate țările cele mai mari bunuri". După această tranșantă delimitare (care nu atingea însă esențialul), urma o încrucișare de spadă — semnificativă — cu Stere : „În chestie personală cu d. Sterea, țin să spun că, avînd pentru acest neam o iubire care nu poate fi întrecută de a nimănui, văd — și se spune în cuvîntarea mea de acum trei săptămîni (de la Teatrul Liric, n.n.) —, văd ca singura mîntuire pentru noi o viață dominată de țărănime. Pentru ca să poată fi această viață, trebuie o pregătire cinstită la care toți avem datoria să ni jertfim puterile, în loc să zvîrlim pe stradă pruncul ce nu poate umbla. Spun lucrurile limpede, ca un om care n-a intrat într-un partid pentru a-și schimba ideile vieții sale cu ale altora, ci pentru a căuta să facă a străbate și învinge mediul ce crede mai priincios ideile la care ține." [1]

Cu această punere la punct, care ascundea unele importante delimitări, *Sămănătorul* intră într-o bătălie absorbantă și zgomotoasă. Chiar a doua zi după apariția notei de mai sus, la 13 martie 1906, au loc incidentele

---

torii grupați în jurul *Sămănătorului*, spre deosebire de cei din Ardeal, se inspiră foarte puțin din adevărata viață țărănească" (p. 168). O recenzie la un volum de Gîrleanu era foarte acid critică, aruncîndu-se un blam implicit asupra literaturii sămănătoriste etc., etc., etc.

[1] N. Iorga, *Cronica*, *Sămănătorul*, an. V, nr. 11 (12 martie) 1906, p. 219.

de la Teatrul Național, în care Iorga jucase un rol hotărîtor. Simpatia opiniei publice e îndreptată spre cei ce inițiaseră mișcarea de la 13 martie, și Iorga se consideră stăpîn pe situație. Numărul 2 al *Vieții românești* e anunțat scurt și diplomatic: „Pentru cetitorii d-lor Vlahuță, Sadoveanu, Brătescu-Voinești, Stavri, semnalăm nr. 2 al revistei *Viața românească* din Iași. Pentru noi acest număr e și mai nedrept decît cel dintîi; nu facem nici o întrebare, fiindcă nu ne interesează nici un răspuns.“ [1] Numărul 4 e și el întîmpinat cu o scurtă rafală, care vestește violențele de mai tîrziu. Revista ieșeană mai e comentată în numărul din 7 octombrie. Apoi, chiar în numărul următor, e anunțată demisia lui Nicolae Iorga. Noua echipă a *Sămănătorului* păstrează o ținută rezervată față de revista ieșeană, pe care, firește, nu o înconjoară cu simpatie, dar nici nu o atacă. Sadoveanu, colaborator și simpatizant al *Vieții românești*, în calitatea sa de redactor al *Sămănătorului*, a știut să-și impună punctul de vedere. De abia în 18 iunie 1907, atacurile sînt reluate. De astă dată, sub semnătura pamfletară a lui Ion Scurtu, care devenise, după retragerea lui Iorga, coordonatorul publicației. Și nu e vorba atîta de revistă, cît de directorul ei, care, în calitatea sa de lider liberal al Iașului, a dirijat campania electorală, veghind ca A. C. Cuza să nu se aleagă deputat. (A fost ales Iancu Botez.) Despre Cuza, Scurtu vorbește delirant („Scriitorul îmbătrînit în vrednicii de cărturar al neamului, profesorul universitar strălucit, economistul cel mai de seamă al țării, caracterul integru care este d. Cuza“), vociferînd împotriva „patimei personale și vorbirii de politician a d-lui C. Stere, dușman al partidului naționaliștilor, deși e directorul *Vieții românești*“. De altfel, Scurtu era un statornic admirator al lui Cuza. (La apariția, în *Făt Frumos*, a *Naționalității în artă*, Scurtu l-a salutat ditirambic, acoperind însăilările „estetice“ ale lui Cuza cu elogii superlative.) Semnificativă pentru orientarea mai nouă a *Sămănătorului* încăput pe mîna lui Scurtu e blamarea *Vieții românești* pentru actul „necugetat“ de a fi publicat *1907* a lui Vlahuță. Dezaprobarea aceasta apare în același număr cu nota despre rolul lui Stere în

[1] *Art. cit.*, nr. 18 (30 aprilie) 1906, p. 359.

Scanned with OKEN Scanner

înfrîngerea lui Cuza la alegeri. Scurtu condamna aspru revista ieşeană şi dezavua poemul lui Vlahuţă („Cît de uşor pot fi ispitiţi la visuri fantastice, la unilateralităţi tendenţioase, la judecăţi cu totul nedrepte, la osînde false şi la izbucniri sentimentale regretabile chiar şi poeţi de seama d-lui Vlahuţă") [1]. Scurtu imprima *Sămănătorului* o accentuată orientare politică retrogradă. Conflictul cu *Viaţa românească* devenea astfel inevitabil. Şi Scurtu nu pregetă, violent cum era, să... condamne şi să dezaprobe. Rubrica *Miscellanea* e botezată, evident, *Mişelania,* iar „tovărăşia Nicanor & Comp." e injuriată suburban. Din 1908, A. C. Popovici, devenind mai întîi colaborator activ apoi director al săptămînalului pe care odinioară îl dirijase N. Iorga, *Sămănătorul* capătă o înfăţişare retrogradă. Atacurile la adresa *Vieţii româneşti* devin cotidiene şi au ca obiectiv exclusiv chestiuni politice. *Viaţa românească* nu a întîrziat să dezaprobe orientarea *Sămănătorului,* şi mai reacţionară acum decît înainte [2]. A. C. Popovici, medic bănăţean stabilit la Viena, om cultivat şi cu reale însuşiri de gazetar (condusese în 1901 foarte citita revistă *România jună,* unde a colaborat o vreme şi N. Iorga), era într-adevăr de un reacţionarism extremist. Se considera naţionalist (deşi, partizan al Austriei Mari, avea în problema transilvană o soluţie cel puţin discutabilă), ceea ce, pretindea, îl obligă la o respingere de plano a democratismului. Polemica cu *Viaţa românească* a ocupat vorace spaţiul *Sămănătorului,* Stere devenind ţinta foiletoanelor ciclice semnate de A. C. Popovici. Stere era denunţat ca un periculos partizan al „democraţiei radicale", socotind că singura formă de conducere într-un stat este oligocraţia. Orice injurie era admisă pentru a înfiera „democraţia radicală, socialistă, poporanistă sau rurală". A. C. Popovici se lăuda cititor

---

[1] *Sămănătorul,* nr. 24 (10 iunie) 1907, p. 518, 519.

[2] „De cînd d. A. C. Popovici a luat asupra-şi direcţia politică a *Sămănătorului,* ni s-a lămurit pe deplin că d-sa şi-a format o concepţiune politică conservatoare şi chiar — pentru ce să nu spunem cuvîntul? — reacţionară, nu fără înclinaţii spre obscurantism şi de o aspră intoleranţă. Socotim această concepţie greşită din temelie. În asemenea împrejurări, ni se impune datoria de a lupta împotriva *ideilor* d-sale, fiindcă numai de excese de democratism şi liberă gîndire nu sufere ţara noastră..." (nr. 4/1908, p. 150—151.)

Scanned with OKEN Scanner

rilor că susţine „azi ca totdeauna aceeaşi politică naţională românească ce respectă *libertatea* poporului, libertatea pentru *dezvoltarea sa firească*, în conformitate cu religiunea şi limba sa străbună, cu datinele şi obiceiurile, cu credinţele şi tradiţiile sale seculare, cu toată firea sa distinctă, naţională, cu geniul său“ [1]. Or, nu a ostenit să demonstreze, democratismul exclude naţionalismul : „Nici o democraţie nu poate fi naţională, pentru că baza ei, singura raţiune a existenţei ei, e *un număr* : iar numărul singur nu are caracter naţional... O politică naţională e imposibilă într-o atmosferă de egalitarism de cifre, de automaţi, mereu înfierbîntaţi de fraze lustruite, mereu seduşi contra intereselor permanente ale poporului, ale naţiunii“. Întîlnim chiar şi asemenea paradoxuri sociologice : „Un regim de libertăţi şi de control pentru popor nu poate exista decît cu o singură, hotărîtoare condiţiune: ca să fie mereu condusă de o aristocraţie“ [2]. Evident, exponentul cel mai periculos al „prăpastiei democraţiei radicale“ era Constantin Stere şi ceilalţi exponenţi ai poporanismului. Sau, cum se exprimă A. C. Popovici, „d. Stere şi toţi tovarăşii d-sale de principii“, cărora le erau adresate cicluri de articole speciale, note, paranteze agresive în spaţiul unor articole aparent neutrale, studii cu pretenţie sociologică etc., etc.

Dar ceea ce se întîmpla după 1907 în paginile *Sămănătorului* nu mai era reprezentativ pentru sămănătorism. Pentru a urmări reacţia curentului faţă de poporanism, trebuie să îndreptăm deci ocularul spre publicaţiile conduse de N. Iorga. Spre *Neamul românesc*, *Floarea darurilor* şi, cu deosebire, spre *Neamul românesc literar*. Iorga trăia acum drama regelui detronat. Crezuse că părăsind *Sămănătorul* toţi sau aproape toţi scriitorii se vor regrupa în jurul său şi al publicaţiilor sale. Din păcate, speranţele profesorului s-au dovedit a fi foarte curînd iluzii romantice. Cei odinioară aflaţi sub îndrumarea şi oblăduirea sa roiau acum insistent în jurul *Vieţii româneşti* şi chiar al *Convorbirilor critice* (fostul grup de la *Făt-frumos*-ul bîrlădean). Iar din aceste locuri, după Iorga, „spelunci

[1] A. C. Popovici, *Spre democraţie „tot mai largă“*, *Sămănătorul*, an. VII, nr. 45 (2 noiembrie) 1908, p. 999, 1001.
[2] *Idem*, *Naţionalism şi democraţie*, I, *Ibidem*, nr. 50 (7 decembrie), 1908, p. 1101—1102.

otrăvitoare", criticile împotriva profesorului veneau fără parcimonie. (Să nu uităm nici injuriile venite din partea foștilor tovarăși de luptă : Chendi, în *Viața literară*, Scurtu în *Sămănătorul.)* Nu numai că era exclus din viața literară mai nouă, dar i se contesta și rolul de îndrumător literar din anii 1903—1907. Firește că mînia profesorului, niciodată un om de un calm clasic, era greu de stăpînit. Și, cu siguranță, inimiciția cea mai puternică o avea pentru gruparea poporanistă și revista ei. Din rațiuni multe și complicate, în care aflăm contopite învrăjbirile politice, cele literare sau rivalități personale. Ori de cîte ori a scris despre noul peisaj literar (care, s-o spunem, nu era tocmai nou) pe care îl considera recăzut în decadență dinaintea anului 1903, *Viața românească* era atacată și făcută responsabilă pentru „nenorocire". La 1 ianuarie 1907, cînd face să apară *Floarea darurilor*, în articolul-program, după ce amintea de rolul său în mișcarea *Sămănătorului* („această fericită prefacere"), brusc se întorcea încruntat spre noua înfățișare a lumii literelor, pe care nu o mai putea controla. Săgeata spre *Viața românească* pornea direct la țintă : „Eu n-am să mă amestec. Am fost călăuzul luptei și nu înțeleg a fi exploatatorul biruinței. N-am timp de ajuns pentru a fi prietenul alintător de fiecare clipă, «îngerul păzitor» al fiecărui scriitor în parte ; iubirea mea, foarte reală, nu se poate cheltui în mici atenții și mici servicii. Și n-am avere personală *și nici nu reprezint o alcătuire politică sau socială bogată, pentru a fi marele-vistier al tinerei literaturi românești, precum nu sînt nici politicianul puternic, care poate, într-un anume moment, să împartă sinecure,* pe care, dacă le merită cineva, le merită, fără îndoială scriitorii" [1] (subl. ns.).

Deși anunța mereu că e scîrbit de lumea literară în care nu mai înțelege să revină, în nici un fel [2], la sfîrși-

---

[1] N. Iorga, *O lămurire, Floarea darurilor*, an. I, nr. 1 (1 ianuarie) 1907, p. 1—2.

[2] Iată o asemenea declarație : „Deși scîrbit pînă în adîncul sufletului de priveliștea de vrăjmășie, invidie și adesea prostie ce se desfășoară pe cîmpul literaturii românești actuale, nu mă voi amesteca în ea, fie pentru a purta polemici, fie pentru a începe o nouă grupare în jurul scriitorilor de astăzi" *(O lămurire, Floarea darurilor*, nr. 13, 1907.)

Scanned with OKEN Scanner

tul anului 1908 (25 decembrie), se hotărăşte să publice o nouă revistă (*Floarea darurilor* nu putuse supravieţui mai mult de un an). E *Neamul românesc literar*, supliment cu statut autonom al *Neamului românesc*. Noua publicaţie nu are caracter politic direct, preocuparea aceasta fiind lăsată în seama *Neamului românesc*, devenit organul retrograd al retrogradului Partid Naţionalist-Democrat. Interesul era aici fixat în sfera literar-culturală, cu speranţa abia mascată că noua revistă va putea intra în competiţie cu cele acum în vogă, recucerind regalitatea de odinioară. Poporanismul şi *Viaţa românească* se bucurau, în consecinţă, de atenţia îngrijită a profesorului. I se reproşa revistei ieşene „americanismul literar", faptul că a deschis, ca o bancă oarecare, un „fond literar" pe la ghişeele căruia trec scriitorii. „Că e dulce pentru scriitor să ieie bani mulţi pe orice poezie, pe orice nuvelă, care i se cer să nu le dea altuia, cred... Dar, vezi, mai e şi un public", care regretă vremurile „cînd scriitorii îmbuibaţi cu bani nu trăgeau carurile de triumf ale antreprenorilor". Ca să se dea o pildă (şi o lecţie !) actualului climat literar, va apărea noua publicaţie : „Se cere netăgăduit, de toată lumea, un colţ curat şi cinstit în care să se poată ceti. Mi s-a cerut şi mie, care am dus lupte literare în vremea cînd ele ţinteau un ideal, astăzi atins. N-am crezut că trebuie să refuz cererea, şi astfel începe *Neamul românesc literar*, cultural şi — poate — ştiinţific. El n-are partid literar, n-are săgetători anonimi, n-are mandarini şi bonzi şi n-are Dalai-Lama. Pentru plăcerea şi învăţătura publicului, tipărim numai articole, poezii şi nuvele care să-i poată folosi. Iar ca normă, avem una singură, de care nu ne-am despărţit niciodată : exprimarea sinceră a sufletului românesc în forme de adevăr." [1]

Să trecem peste convingerea profesorului, care continua să hrănească iluzia că e singurul chemat să conducă o revistă literară, oglindă fidelă a sufletului naţional. Să trecem şi peste miopia partizană de a nu recunoaşte, la sfîrşitul anului 1908, în *Viaţa românească* o revistă serioasă, cu mare autoritate într-un public cititor

[1] N. Iorga, *Cuvînt înainte*, *Neamul românesc literar*, an. I, nr. 1 (25 noiembrie) 1908, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

foarte larg. Ar fi să-i cerem fostului director al *Sămănătorului* un efort de obiectivare excesiv, pe care nu l-a putut proba niciodată. Să trecem, peste aceste observaţii, pentru a putea nota că noua publicaţie nu a devenit deloc ceea ce visa directorul ei. Nu s-a bucurat, cu cîteva excepţii, de colaborări prestigioase, revista neavînd audienţă la public şi, deci, nici autoritate. Iar promisiunea cu abţinerea de la polemici („...n-are partid literar, n-are săgetători anonimi") a fost şi ea repede uitată, revista întreţinînd dispute cu mai toate publicaţiile adversare. *Viaţa românească* a fost printre ele, bucurîndu-se chiar de un tratament preferenţial.

Nu vom inventaria, desigur, toate atacurile revistei lui Iorga împotriva liderilor poporanişti şi a publicaţiei ieşene în general. Să notăm totuşi dintre acestea ieşirea violentă a lui Nicolae Iorga la apariţia, în 1909, a *Spiritului critic*... Articolul purta titlul *Teoriile literare ale unui profesor de Universitate* şi a apărut în două numere ale revistei sale. Ibrăileanu, devenit în cele două pamflete „Nicanor I-iu" de la „contoarul" *Vieţii româneşti* era pur şi simplu acoperit de invective, iar cartea era decretată drept o „gazetărie interesată şi încă de cea mai proastă", opiniile dezvoltate acolo fiind considerate „o fenomenală primitivitate". Ceea ce îl supărase pe Nicolae Iorga foarte mult era faptul că Ibrăileanu a aşezat revista sa în filiaţia directă a *Daciei literare*, excluzînd cu totul *Sămănătorul* din această încrengătură, pe care sămănătoriştii o revendicau. „Pledoaria e isprăvită — încep acuzaţiile. Nu ştii ce să admiri mai mult. Logica sau obiectivitatea? Dar eşti mulţumit, în sfîrşit, că ai aflat această genealogie literară. Familia rece — casantă a junimiştilor: C. Negruţ-tată, Maiorescu-fiu; familia complectă, liberă a poporaniştilor: Rusu-tată, Ibrăileanu-fiu." [1] Şi — se putea altfel? — nu lipsea atacul la adresa poporanismului cu pretenţia sa de înnoire, şi încă radicală, a vieţii culturale: „Căci un poporanism pentru popor — exclama N. Iorga — ca o clasă, şi nu pentru poporul românesc ca păstrător al bunurilor celor mai sfinte ale naţiei n-a existat niciodată". Urmau multe, destul de multe asemenea demarcaţii ironice, care coborau

[1] *Art. cit.*, în *rev. cit.* I, nr. 4 (1 aprilie) 1909.

însă mult discuţia. Să nu uităm însă că dincolo de acestea rămînea cauza esenţială a „ieşirii“ lui Iorga. Acesta, tradiţionalist, avea o cu totul altă opinie despre procesul formării României moderne şi nu putea accepta punctul de vedere al lui Ibrăileanu. Ibrăileanu a răspuns şi el în două numere din *Viaţa românească*. Cu darurile sale de polemist, a ştiut să găsească tonul, modalitatea şi direcţia replicii. După ce a răspuns la mai toate observaţiile la obiect, Ibrăileanu a ţinut să remarce că violenţa articolului publicat de Iorga se datoreşte unor inimiciţii personale. „D. Iorga are mai multe ahturi la inimă din cauza noastră. Aşa, prin apariţia noastră, acum patru ani, am schimbat forma de guvernămînt a literaturii noastre, făcînd dintr-un imperiu, în capul căruia era d. Iorga, o republică a literelor, fără împăraţi, coroane, tronuri şi protocoale... Şi cine nu ştie psihologia necăjită a regilor în exil ?“ Exagerăţiile, violenţele nasc fatal violenţe similare. Aşa se explică, desigur, de ce Ibrăileanu l-a acuzat pe Iorga (pentru care altădată avusese cuvinte de stimă sinceră) de falsificare („falsificări ordinare“), nepricepere, narcisisim, acordîndu-i chiar calificativul de „acest mare poet al injuriei române“.

Lectura atentă a acestor piese polemice demonstrează încă o dată că supărarea lui Iorga şi a altora dintre foştii lideri sămănătorişti era determinată de ceea ce considerau a fi actul abuziv al uzurpării de către poporanism a rolului şi locului curentului sămănătorist. O uzurpare, pentru că, socoteau sămănătoriştii, curentul întemeiat de ei e singurul „real, adevărat şi sănătos“, poporanismul fiind un epigon neizbutit, nefăcînd decît să falsifice o orientare şi să vicieze un climat. Iorga a exprimat acest punct de vedere poate cel mai bine şi mai concludent în eseul său din 1912 *Curente adevărate şi false curente*. „Nu — scrie aici profesorul de istorie —, de la *Sămănătorul* încoace, cu toată trufia brutală sau copilărească a reformatorilor şi înnoitorilor, n-avem curente nouă. În literatura serioasă, tot acele vechi curente se menţin... Şi e firesc să fie aşa... Curentele n-au a face cu inovaţiile tehnicii sau cu înnoirea subiectelor. Ele nu pot să însemne decît un lucru : *găsirea unei noi legături între societate şi literatura pe care ea o creează fiindcă şi are*

nevoie de dînsa. O legătură a fost stabilită, printr-o cerință firească, între ceea ce este și trebuie să fie poporul românesc astăzi și o literatură reală, adevărată, fecundă — și pentru multă vreme ea va rămînea. Pînă ce schimbări adînci în societatea românească vor aduce revoluția literară de care ele ar avea nevoie ca să fie exprimate. Și atunci — dar numai atunci —, se va putea vorbi de un «nou curent»"[1]. Poporanismului Iorga îi nega total calitatea de curent, și încă de „nou" curent : *„Viața românească...* nu a creat vreun curent. «Poporanism» n-are nici un sens în acest domeniu. Dacă e ceva, nu poate fi decît «naționalism», fiindcă un neam *are* un suflet, dar un internațional, «popor» prin muncă, sărăcie și suferință, nici unul" [2].

Ideea necesității demonstrării caracterului epigonic al poporanismului pare să-l fi preocupat mult pe Iorga. În 1913, prefața lucrarea unui atunci foarte tînăr publicist ieșean, care-și propunea să urmărească chestiunea tocmai din acest punct de vedere. Autorul broșurii apărute la Iași este Victor Iamandi-Adrian, viitorul om politic liberal Victor Iamandi, asasinat — sumbră coincidență — de legionari în noaptea de 27 noiembrie 1940, cînd avea să cadă fulgerat de aceeași mînă asasină și profesorul N. Iorga. Broșura purta titlul *Poporanismul literar al „Vieții românești"* și era, cel puțin în intenție, prima analiză voită critic a poporanismului. Iorga a prefațat această broșură (să fi fost chiar sugerată de profesor sau de vreun lider ieșean al Partidului Național-Democrat ?), iar autorul a avut grija (el sau membrii partidului) să reproducă separat masive paragrafe din studiul profesorului *(Curente adevărate sau false curente),* citat mai sus. Or, și aici Iorga repeta aproape aidoma ceea ce spusese și cu un an înainte : „Curente literare ? În afară de curentul de la *Sămănătorul,* nu pot recunoaște nici unul ca în adevăr existent. Așa-zisul simbolism ? S-a prostit nația aceasta într-atîta încît nu mai poate rîde de deșănțările minților pe dos sau ale dibacilor șarla-

---

[1] G. Ibrăileanu, *D. N. Iorga, critic și polemist, Viața românească,* an. IV, nr. 3, p. 412—413.

[2] N. Iorga, *Curente adevărate și false curente, Neamul românesc literar,* an. V, nr. 35—36 (16 septembrie) 1912, p. 547.

tani ? Poporanismul ? Ce e aceea ? Răspund paginile acestei cărți. Cine scrie însă pentru toți și pentru viitor, scrie cum se scria acum zece ani.“ [1] Iar broșura (apărută mai întîi în foiletonul ziarului ieșean *Unirea*) spre care profesorul trimitea cititorul pentru a afla răspuns la întrebarea despre valoarea și semnificația poporanismului contesta noii orientări orice element de originalitate : „Căci poporanismul literar, prin care această revistă (*Viața românească*, n.n.) a încercat de atîtea ori să-și afirme o existență proprie, nu este decît continuarea forțată și acoperită a direcției naționaliste de la *Sămănătorul*. În afară de ce-a creat acea direcție în vremurile bune de la *Sămănătorul* și-n afară de acea concepție, *Viața românească* n-a creat și n-a adus nimic nou în literatură.“ [2]

---

[1] V. Iamandi-Adrian, *op. cit.*, prefața lui N. Iorga, Iași, 1913, p. III.

[2] *Op. cit.*, p. VII, 112. Poporaniștii au fost întotdeauna prompți în a răspunde oricăror încercări de a așeza curentul lor în filiația sămănătorismului. Era o paternitate fals atribuită, în care nu se recunoșteau de fel. Curentul e creația lor. Integrală și — pretindeau — originală. În același an cînd apărea broșura lui V. Iamandi, revista ieșeană răspundea tuturor acestor afirmații socotite dușmănoase și neadevărate : „S-a zis de către naționaliști, de către antinaționaliști și, în sfîrșit, de către mulți adversari și dușmani ai noștri că «poporanismul» este o fază ulterioară a naționalismului d-lui Iorga. Că noi am fi urmașii, discipolii savantului istoric. Pe vremuri am răspuns. Am arătat că ideea aceasta a fost aruncată în public pentru întîia oară în 1893 într-o serie de foiletoane din *Adevărul literar* iscălite «Un observator ipocondric» ; că mai apoi această idee a format crezul unei reviste, *Evenimentul literar*, în 1894 și 1895, și că, deci, nu sîntem discipoli și prelungire a naționalismului dlui. Iorga.“ (Nr. 1/1913, p. 133.) Mai tîrziu, în 1928, cînd *Gîndirea* pretindea și ea că *Viața românească* și *Luceafărul* sînt ecouri provinciale ale sămănătorismului, revista ieșeană replica din nou, reluînd, cu o vizibilă iritare, ceea ce menționase și demonstrase de atîtea și atîtea ori : „Realitatea este alta : *Sămănătorul* a apărut în 1901, iar «sămănătorismul» și mai tîrziu, pe cînd ideologia *Vieții românești* — poporanismul — a fost formulată, explicată, dezvoltată în *Evenimentul literar* din 1893—1894, revistă scrisă de viitorii redactori ai *Vieții românești*.

Nu vom pretinde, desigur, că sămănătorismul de mai tîrziu este un ecou al poporanismului. Acele două ideologii nu au nimic comun decît banala idee că literatura adevărată exprimă spiritul național — idee pe care a avut-o toată lumea la noi, de o sută de ani încoace, afară de moderniști.“ (P. Nicanor & Comp., *Rectificări*, *V. r.*, XX, 1928, nr. 3, p. 469.)

Studiul e prolix şi compromis prin spiritul polemic partizan. Pe deasupra, V. Adrian-Iamandi e de o opacitate depăşită apoi numai de un Georgescu-Cocoş. Arghezi e considerat „un dezorganizat moral", pronosticîndu-se că „niciodată nu se va putea spune în istoria literară că a existat un talent care să se fi numit Arghezi". Dar, semnificativ nu e aici calitatea examenului critic, cît intenţia dirijată de a contesta, din perspectiva sămănătorismului, rolul şi locul real al poporanismului.

Din teritoriile sămănătorismului, alte voci potrivnice poporanismului nu avem de înregistrat. Să precizăm, e vorba, firește, de voci autorizate. O asemenea voce protestatară putea fi a lui Ilarie Chendi. Nu a fost, pentru că, după plecarea impusă de la *Sămănătorul*, Chendi era un sămănătorist dizident. Era mai interesat să lovească în sămănătorismul lui Iorga decît în poporanism. De aceea, în *Viaţa literară* (apărută la 1 ianuarie 1906), sub tirul criticii vehemente erau mai curînd *Sămănătorul*, *Ramuri*, sau revistele mai noi ale lui Iorga *(Floarea darurilor*, *Neamul românesc literar)*, decît publicaţia poporaniştilor. Chendi era în aceşti ani un sămănătorist cu totul moderat şi blama excesele normativelor iorghiste. Scria împotriva spiritului izolaţionist, era mai puţin rigid cu celelalte direcţii literare (l-a publicat pe Minulescu), critica literatura avînd ca eroi sufletele elementare, placide şi îmbătrînite. Era, pe scurt, mai tolerant, apropiindu-se (nu fără a rămînea destule puncte divergente) întrucîtva de poporanism. Era acum mai aproape de ţinuta *Luceafărului* decît de cea a vechiului *Sămănător*. Iar *Luceafărul*, se ştie, avea mai multe puncte de contact cu poporanismul decît cu sămănătorismul. De altfel, *Viaţa literară* a salutat cu o curtenie rezervată apariţia *Vieţii româneşti*, i-a comentat sumarele, exprimînd opinia că noua revistă dispersează forţele care puteau fi concentrate într-un singur loc (firește, la *Viaţa literară)*, pentru că, la urma urmei, noua publicaţie din capitala Moldovei este „pentru noi un viguros tovarăș de activitate literară". Desigur, nu peste multă vreme polemicile se vor deschide inevitabil, de vreme ce în fruntea celor două publicaţii se aflau polemişti cu vocaţie şi neastîmpăr. Erau însă, am spune, mai curînd polemici de rutină între două publicaţii, dintre care una cu mare prestigiu şi fortificată, iar

Scanned with OKEN Scanner

cealaltă, modestă, luptînd cu valurile multe ale tuturor dificultăţilor. Rivalităţile, spiritul de concurenţă, inimiciţiile personale şi-au spus pînă la urmă cuvîntul. Dar nu era, repetăm, o adversitate de principii. Acestea, dacă alte surse de inimiciţie ar fi lipsit, puteau fi lesne conciliate.

O altă voce al cărui glas, dacă s-ar fi rostit împotriva poporanismului, putea găsi ascultare a fost *Luceafărul*. Dar revista ardeleană, de respectată autoritate, era de fapt, cum spuneam, mai apropiată de poporanism decît de sămănătorism. (A fost socotită — prin 1905 chiar şi de către Iorga — de orientare sămănătoristă, pentru că, atunci cînd a început să se impună singura publicaţie de dincolo de munţi cu care se apropia oarecum în opinii social-politice şi în cele literar estetice, era *Sămănătorul*. Dacă atunci ar fi existat *Viaţa românească*, negreşit publicaţia tinerilor literaţi ardeleni s-ar fi apropiat de aceasta. S-ar fi văzut astfel din capul locului adevărata orientare a *Luceafărului*, şi nu atît de tîrziu, după ce false atribuiri şi aprecieri o plasaseră în alte încrengături, necaracteristice.) Primul număr al *Vieţii româneşti* e salutat călduros de *Luceafărul*: „Din Iaşi, vechiul centru de cultură, deodată cu soliile primăverii, ne sosesc şi solii de nădejde într-un nou avînt cultural pe căi drepte şi cuminţi. Paginile bogate ale revistei lunare *Viaţa românească* — primul număr a început la 1 martie — ne vestesc zorile unei vieţi pe-a cărei flamură stă scris *poporanismul*... Nădăjduim că cei pocăiţi de socializare şi cosmopolistim, reîntorşi pe calea dreptţilor, cari sînt grupaţi intim în jurul acestei reviste vor rămînea credincioşi noului crez, desăvîrşindu-l şi propovăduindu-l prin regiunile înstrăinate şi *idealiste* din partea locului."[1]

---

[1] *Luceafărul*, an. V, nr. VII, p. 162. Şi *Viaţa românească* privea cu simpatie spre publicaţia transilvană, ca spre un aliat posibil şi dorit. În numărul inaugural, în timp ce publicaţii ca *Viaţa literară*, *Sămănătorul*, *Vieaţa nouă*, *Convorbiri literare* erau comentate critic sau, în cel mai bun caz, neutral, despre *Luceafărul* se spuneau cuvinte elogioase: „O frumoasă manifestare de vitalitatea neamului — această revistă românească ce apare în al V-lea an la Budapesta". Rezerve erau exprimate numai faţă de unele dintre opiniile lui V. Pârvan afirmate în conferinţa sa *Unirea* publicată în *Luceafărul*. Dar Pârvan, sămănătorist integral, nu exprima şi convingerile adevărate ale revistei.

Scanned with OKEN Scanner

Din păcate, aceste bune auspicii aveau să înregistreze destul de repede deteriorarea. Intervine aprinsa și prelungita polemică dintre Ibrăileanu și Marin Simionescu-Râmniceanu, care desparte cele două reviste pentru destulă vreme. Și polemica începe de la al doilea număr al *Vieții românești*. De fapt, nu a fost o polemică între cele două publicații sau, mai bine spus, între două orientări în estetică. Era punctul de vedere al lui Simionescu-Râmniceanu. Dacă Ibrăileanu nu ar fi replicat atît de dur și de insistent prelungit, reproșînd aspru revistei publicarea unui asemenea articol „contrazicător", totul ar fi evoluat liniar și amiciția dintre cele două publicații s-ar fi consolidat. Dar *Viața românească* era la început de drum, și avea nevoie de motive pentru a-și afirma, ofensiv, convingerile. Articolul din *Luceafărul* era un excelent prilej pentru a dovedi cititorilor avizați că programul estetic anunțat era îndeaproape vegheat și apărat.

Primul articol al lui Simionescu-Râmniceanu *(Cîteva lămuriri asupra cărții d-lui Sandu-Aldea)* nici nu era îndreptat împotriva *Vieții românești*, ci a *Curentului nou*. Acolo Sanielevici „desființase", în modul său superior și definitiv, volumul lui C. Sandu-Aldea, *În urma plugului*. Prozatorul, prieten de studenție cu Râmniceanu și Pârvan, a fost deci apărat de critic. Cum Sanielevici utilizase și în acest caz eticul drept criteriu de valorificare estetică, Râmniceanu a încercat să demonstreze eroarea absolutizării acestui procedeu de atîtea ori nefericit. „Fără îndoială, observa Râmniceanu, se poate scrie asupra moralității în literatură ; în cazul acesta însă datoria criticului ar fi să arate întrucît asta se ridică mai sus de dogmatismul și utilitarismul etic. Căci, cînd critica noastră de azi cere artei să lumineze poporul și să-l ridice din starea joasă în care se află, înseamnă a-i surpa idealul, a-i răpi libertatea, a o coborî, înlănțuind-o... A ajuta lumii să se ridice la înălțimea artei e scopul mare care trebuie să-l urmărească omul luminat, și nu a cere artei să ia forme accesibile oricărui fel de public." Râmniceanu ținea să precizeze (pe urmele lui Maiorescu, din *Comediile d-lui I. L. Caragiale* și *Contraziceri ?)*, împotriva rigorismului lui Sanielevici, că, indiferent de calitatea etică a ideației, opera de artă e morală prin actul transfigurării estetice : „...subiectele chiar amorale sînt ridicate prin

Scanned with OKEN Scanner

expresia adevărat artistică peste judecata canoanelor de bine sau de rău... Arta e morală prin însăşi principiul ei ; înălţarea sufletelor ; de aceea, nu există graniţe în alegerea subiectelor. Toate cîte intră în cadrul ei se înnobilează." [1] Firește că în propoziţiile de mai sus recunoaştem şi unele destul de bine desenate puncte de vedere autonomiste. Numai că ele erau formulate, de fapt, împotriva normativelor sămănătoriste, în spaţiul cărora Râmniceanu practica o breşă destul de largă.

Ibrăileanu, care şi el considera că eticul poate fi înglobat în sfera esteticului, fără a confunda însă, evident, eticul cu esteticul, a socotit că e necesar să intervină. Râmniceanu era integrat în studiul polemic al lui Ibrăileanu *(Morala în artă,* 1906/nr. 2) în zona „infamantă" a partizanilor autonomiei esteticului (erau citaţi Lovinescu şi Ovid Densusianu). Drept care, Râmniceanu, în replică, a ţinut să precizeze că, de fapt, categorisirea lui Ibrăileanu este abuzivă, „deoarece scriitorul acestor rînduri nu va vorbi şi pentru acei apărători ai «artei pentru artă» cu care e pus împreună de dl. G. I., deoarece nu se simte înrudit cu d-lor". Tot aici criticul de la *Luceafărul* demonstra că e neadevărată acuzaţia lui Ibrăileanu că ar contesta principiul specificului naţional în artă. Dar : „Dl. G. I. critică revista *Luceafărul* fiindcă ea, care apără caracterul specific românesc al artei noastre, poate să lase să se vorbească în coloanele ei de artă pentru artă, aceasta fiindcă d-sa crede că arta, aşa cum o pricepem, nu poate fi naţionalistă. De altfel, d-sa poate să vază că această presupunere a d-sale e greşită, deoarece în articolele mele..., peste tot accentuez naţionalitatea în artă, deşi apăr independenţa artei (nu zic *artă pentru artă,* deoarece, aşa cum se înţelege aceasta de obicei, e o împuţinare a artei). Mai mult chiar, mai înainte de a apărea primul număr din *Viaţa românească,* eu am arătat însemnătatea naţionalismului, a românismului în literatura noastră modernă, arătînd şi cauza ţărănismului." [2] Poziţiile, voia să spună în subtext criticul, nu erau chiar atît de divergente. Ceea ce, într-un fel, era adevărat. Tocmai acest lucru a ţinut să-l spună şi Octavian

[1] *Op. cit., loc. cit.,* p. 91—95.

[2] G. Ibrăileanu, *Asupra unor rătăciri critice intitulate „Probleme literare", Luceafărul,* 1906, nr. 21—24, p. 452.

Scanned with OKEN Scanner

Tăslăuanu, iritat de scandalul iscat — datorită lui Ibrăileanu — în jurul revistei *Luceafărul*, acuzată că ar fi potrivnică unor principii care din capul locului au devenit aici pietre unghiulare : „Noi am accentuat caracterul specific românesc pe care trebuie să-l aibă nu numai literatura, ci şi celelalte arte, *întrucît e cu putinţă*... Aici e însă vorba de *structura sufletească* a artistului, care, atunci cînd geniul creează opera de artă întrupează în ea şi sinteza sufletului românesc..., în o operă de artă se oglindesc notele alese şi *caracteristice* ale neamului. *Crearea operei însă e provocată de o necesitate estetică.*“[1] Observaţii înţelepte, de bun simţ, cum întîlnim mereu în *Luceafărul*, care a ştiut să ţină mijlocia între dogmatismul normativ al sămănătorismului şi direcţia autonomistă. Azi, după aproape şapte decenii de la această înfierbîntată polemică, recitind detaşat piesele ei, înţelegem cît de aproape în opinii erau, de fapt, cei ce se înfruntau.

De această comuniune de principii aveau să-şi dea seama foarte curînd redactorii celor două publicaţii. Depărtarea *Luceafărului*, după 1907, de *Sămănătorul* şi de celelalte reviste sămănătoriste se accentuează mult. Punţile cu sămănătorismul sînt ridicate. Şi pentru totdeauna. În schimb, se stabilesc relaţii amicale, bazate pe o comunitate de principii ideologice şi estetice, cu *Viaţa românească*. *Luceafărul* priveşte cu înţelegere răscoala ţăranilor din 1907, ridicîndu-se împotriva măsurilor represive. Nu este de aceea de acord — şi o spune răspicat — cu poziţia retrogradă a *Sămănătorismului* faţă de răscoală. Mai tîrziu, în 1908, cînd *Luceafărul* publică studiul lui Tăslăuanu *Două culturi*, revista ieşeană îl salută, pe cînd *Sămănătorul* — prin I. Scurtu şi A. C. Popovici — îl atacă violent ca o „rătăcire primejdioasă“ şi o „demagogie criminală“. Apropierea între cele două publicaţii, angajate în 1906 în polemică furtunoasă, nu putea oricum întîrzia. Goga era venerat de Stere şi ceilalţi „vieţişti“ şi din august 1906 devine şi colaborator al *Vieţii româneşti*. Agîrbiceanu era, de asemenea, colaborator preţuit la *Viaţa românească*. Într-un cuvînt, cele două reviste aveau colaboratori comuni. Şi nu dintre cei neim-

---

[1] Oct. C. Tăslăuanu, *Critic nechemat*, *Luceafărul*, 1906, nr. 21—24, p. 470.

portanți. Faptul era facilitat de relativa comunitate a platformei ideologice.

Așa se și explică ancheta *Luceafărului*, în 1910, despre poporanism. E adevărat că acum, după zarva iscată de discursul academic de recepție rostit de Duiliu Zamfirescu, poporanismul ajunsese să preocupe toată lumea intelectuală. Ancheta a fost inițiată în toamna anului 1909, diferite personalități (scriitori și critici) fiind invitați să-și exprime opiniile pe baza unor întrebări menționate într-un chestionar destul de bine alcătuit [1]. La anchetă au răspuns Caragiale, Gherea, Lovinescu, C. Rădulescu-Motru, Sadoveanu, Slavici, Simionescu-Râmniceanu, Il. Chendi, I. Ciocîrlan, I. Adam, Caton Teodorian, Agârbiceanu, M. Dragomirescu, E. Hodoș, Zamfir C. Arbure. Nu vom relata aici conținutul acestor răspunsuri. De altfel, ținînd seama de semnătură, opinia poate fi lesne dedusă. Pentru că surprize nu s-au înregistrat. Ar trebui spus că mai toți „corespondenții" au opinat împotriva existenței unui curent literar poporanist sau a unei literaturi poporaniste. A spus-o chiar și Sadoveanu („Cred că în parlamentul artei cuvîntul nu va fi împămîntenit. Cît de epitetul care ar caracteriza operile scriitorilor ziși poporaniști — nu-l pot găsi.") În schimb, a fost recunoscut caracterul doctrinar și politic al conceptului și al curentului („Cuvîntul poporanism, opinia Sadoveanu, se referă la o doctrină politică"). Rădulescu-

---

[1] „*Chestionar*

Stimate domnule,

În vremea din urmă, se vorbește tot mai mult de «poporanism în literatură», fără a se ști precis ce înțeles trebuie să i se dea cuvîntului poporanism.

Primind de la mai mulți cetitori invitarea să facem o anchetă între scriitorii noștri mai de seamă pentru a lămuri rostul și înțelesul acestei noțiuni, ne permitem a vă adresa întrebările de mai jos, la cari vă rugăm să binevoiți a ne răspunde pînă la 1 nov. 1909.

1. Ce înțelegeți sub poporanism în literatură ?

2. Cari dintre operile scriitorilor noștri noi și vechi reprezintă poporanismul ? Cu cari opere din celelalte arte se poate ilustra poporanismul ?

3. Dacă nu admiteți poporanismul în literatură, din ce motive nu-l admiteți și prin ce cuvînt s-ar putea caracteriza operile scriitorilor cari de obicei sînt numite poporaniste ?

Răspunsul dvs. se va publica în *Luceafărul*. Oct. C. Tăslăuanu". (*Luceafărul*, an. IX, 1910, nr. 1, p. 17.)

Scanned with OKEN Scanner

Motru, ca filozof al culturii ce era, a găsit o apreciere dreaptă și potrivită pentru poporanism, fixîndu-i și locul în viața spirituală românească : „Negreșit, acest termin (poporanism, n.n.) poate fi introdus în istoria generală a culturei ; fiindcă în istoria culturei se vorbește în genere de toate manifestările sufletești, fie că ele au sau nu o valoare literară. Un viitor istoric al culturei românești, va pomeni, desigur, de poporanismul literar ; un istoric al literaturii românești însă niciodată." (1910/nr. 1, p. 18.)

Dincolo de unele impreciziuni, important e aici locul propus de Motru poporanismului în istoria vieții noastre culturale. E o clasificare judicioasă, verificată și validată apoi de cei ce s-au ocupat de poporanism. Singurul dintre „corespondenți" care a optat pentru ipoteza că poporanismul e și un curent literar a fost Ilarie Chendi. „Poporanismul, cu manifestările sale în literatură și în politică, înseamnă și el un curent, precum am zice bunăoară «naturalism» sau «modernism»." Pentru Chendi, deci, poporanismul are o structură complexă, înglobînd deopotrivă literatura, ca și domeniul militantismului social și politic. „Cînd zicem astăzi «poporanism», ne gîndim la mai multe deodată : la literatura populară propriu-zisă, cît și la literatura cultă, în care trăiește poporul cu tot felul lui de a fi. La aceste s-au mai adăugat în anii din urmă o serie de preocupări sociale și economice, provocate de situația țărănimii, încît poporanismul încetează de a fi o problemă pur literară... În întîlnirea aceasta a mai multor tendințe, pentru același scop ideal al ridicării țăranilor zace toată noima poporanismului. Precum vedeți, tot un fel de «românism», dar mai lărgit și mult mai real. Că acest cuvînt de ordine e acum atît de des întrebuințat se datorește revistei *Viața românească*." (1910/nr. 5, p. 121—122.) Deci nici Chendi nu a pledat pentru caracterul pur literar al poporanismului și nici nu a așezat orientarea fondată de gruparea ieșeană în prelungirea sămănătorismului. (Recunoaștere semnificativă, pentru că era formulată de unul dintre cei care odinioară avusese funcțiuni îndrumătoare în cadrul sămănătorismului.)

Ancheta *Luceafărului* nu este numai mărturia probatorie a apropierii simpatetice dintre poporanism și re-

Scanned with OKEN Scanner

vista ardeleană. Deopotrivă, se poate lesne descifra în actul acestei anchete, de reală rezonanţă, prestigiul şi popularitatea de care se bucura în epocă poporanismul.

4. Sămănătorismul (în toate ipostazele sale) a adus poporanismului o opoziţie iscată în bună măsură din rivalitate. Cu excepţia importantă a deosebirilor de ordin politic şi ideologic, în planul estetico-literar foarte mari deosebiri, se ştie, nu pot fi semnalate. Repetăm, nu punem semn de egalitate între cele două ideologii literare. Dar ele descind, neîndoielnic, din aceeaşi direcţie în estetică (cea scientist-pozitivistă şi istoristă), pe care le interpretează, ce-i drept, diferenţiat. În aceste condiţii, opoziţia faţă de poporanism din perspectiva esteticului nu putea veni din teritoriile sămănătorismului. Cel mai autorizat s-o facă era junimismul (sau neojunimismul), ca şi cei ce profesau principii estetice simboliste. Se întîmplă însă că Maiorescu părăsise mai de mult preocupările critice. Izbutise să pregătească o nouă generaţie de junimişti — printre care unii, spirite remarcabile — şi credea că prin schimbarea conducerii *Convorbirilor* va reaşeza echilibrul nu numai în gruparea sa, dar şi în viaţa literară. Se ştie că rezultatele nu au fost pe potriva aşteptărilor. Şi era normal să fie aşa, pentru că „mediul şi momentul“ se schimbaseră esenţial, iar Maiorescu, el însuşi, încredinţase conducerea revistei nu lui M. Dragomirescu, ci lui Simion Mehedinţi. Se demonstra astfel că Maiorescu se adaptase fără dificultăţi noii atmosfere literare pe care o înţelegea şi o cultiva, conferind laurii meritaţi talentelor vremii.

Cu corectivele necesare, într-un fel se poate spune că cel ce urma acum direcţia maioresciană era Mehedinţi, şi nu Dragomirescu. Din păcate, direcţia maioresciană încăpuse pe mîna unui om fără vocaţie critică, compromiţînd sugestii şi iniţiative la origine judicioase. Intransigenţa autonomistă, practicată rigid de un Dragomirescu sau Duiliu Zamfirescu, erau neagreate, ba chiar blamate de Maiorescu. Oricum, critica poporanismului de pe poziţiile esteticului nu o putem găsi în paginile semnate de S. Mehedinţi, ci în revista lui Dragomirescu, *Convorbiri*

Scanned with OKEN Scanner

(apoi *Convorbiri critice*), în articolele lui Lovinescu, în *Viața nouă*.

În 1906, Maiorescu era mult preocupat (o dovedește *Jurnalul* său) de reorganizarea *Convorbirilor literare*. Voia să se debaraseze de directoratul lui Ion Bogdan pentru a diminua din sumare proporția masivă a studiilor istoriografice, restituind venerabilei publicații fizionomia precumpănitor literar-culturală de odinioară. Schimbarea de direcție s-a petrecut în noiembrie 1906, și la sfîrșitul numărului din decembrie un anunț semnat de Ion Bogdan vestea cesiunea intervenită și numele noului diriguitor. Era Simion Mehedinți, geograf prin profesiune, vag literat, autorul *Primăverii literare* din *Sămănătorul*, deci simpatizant al „direcției sănătoase". Alegerea era nepotrivită. Dar Mehedinți era mult agreat de Maiorescu, și aceasta a fost hotărîtor pentru destinul *Convorbirilor*.

Nimic în paginile *Convorbirilor literare* din 1906 nu semnala preocupări de atitudine față de poporanism. Noua publicație ieșeană nici măcar nu a fost pomenită la „bibliografie". De vreun comentariu oarecare nici pomeneală. De altminteri, dacă s-ar fi ivit o inițiativă, structura sumarelor nici nu ar fi îngăduit un loc cuvenit inserării unei asemenea notițe. Nici măcar recenzii nu publica acum *Convorbirile*, dedicate parcă exclusiv greoaielor și întinselor studii istoriografice. În plus, preocuparea redacției a fost absorbită de alcătuirea cum se cuvine a numărului jubiliar pentru a celebra aniversarea de 40 de ani ai *Convorbirilor*. S-a tipărit un număr dublu, iar materialul rămas a intrat în componența numerelor următoare. Nimeni nu avea timp să se consacre îndeletnicirilor polemice. De altfel, cu excepția lui Dragomirescu, nici nu prea avea cine s-o facă. Iar cuvîntul lui Dragomirescu în redacție era mai puțin ascultat. Atunci cînd i s-a îngăduit, a făcut-o, ca în articolul *Direcția noastră literară*, publicat în numărul jubiliar. Exprima acolo dezideratul ca revista să-și recapete ținuta și rolul de odinioară și reafirma vechiul principiu maiorescian al separării sferelor de activitate. Desigur, nu fără o adresă precisă era acest adagio din finalul articolului, care invita scriitorul să-și aleagă de oriunde sursa inspirației : „Țăran și orășean, din viața de sus sau cea de

Scanned with OKEN Scanner

jos — din mijlocul naturii —, sau din mijlocul vieții sociale —, din sferele nobile ale simțirii sau din cele vulgare — una ți se cere, poetule : să fii artist adevărat. Acesta este crezul nostru, și cu el pornim mai departe la muncă." [1] Dar opinia lui Dragomirescu nu era autorizată să angajeze revista. De aceea, articolul său, pe care criticul îl dorea așezat în fruntea sumarului, a fost inclus mult mai încolo, într-o zonă anodină, între o poezie de Bonifaciu Hetrat și un articol statistic de Fr. Robin.

Din ianuarie 1907, sub conducerea noului director, *Convorbirile literare* își remaniază profilul. Literatura e acum mai bine și mai generos reprezentată, avea rubrici noi (cronici, recenzii, revista revistelor străine, mai tîrziu chiar note). Cronica literară apare de abia din iulie 1910 încolo (pînă prin 1914) și e deținută de E. Lovinescu. Revista nu are însă nici un critic care să-i fixeze fizionomia estetică, Lovinescu fiind aici nu un spiritus rector sau un redactor, ci un colaborator, care trebuia, într-un fel, să se supună obiceiurilor casei.

Nu vrem să spunem că modelul e luat după *Viața românească*, dar cel puțin un ecou dinspre publicația condusă de Ibrăileanu e sigur că a ajuns și aici. Literatura publicată (apoi și comentată) nu e însă — cu mici excepții — deosebită de aceea pe care o aflăm în mai toate revistele vremii, inclusiv în cea de la Iași. Aceeași autori sînt găzduiți și aici : Sadoveanu, Slavici, Brătescu-Voinești, I. A. Bassarabescu (acesta nu publica la *Viața românească)*, Goga, Cerna, Iosif, D. Nanu, A. Naum, Maria Cunțan, Gh. Vîlsan, Cincinat Pavelescu, Gîrleanu etc., etc., etc. Din acest punct de vedere, nu se poate deci vorbi de o delimitare față de direcția poporanistă. Opinii critice mult deosebite nu avea noul director, de vreme ce în februarie 1905 publicase în *Sămănătorul* articolul *Primăvara literară,* care semnifica adeziunea la utilitatea curentului patronat de Nicolae Iorga. E drept că Mehedinți, cum vom arăta, afirma foarte scorțos principiul separării sferelor (dintre estetic și politic). Dar și acest principiu avea la Mehedinți o accepție mult mai moderată și oricum nu funcționa în judecățile apreciative.

---

[1] M. Dragomirescu, *Direcția noastră literară, Convorbiri literare*, an. XI.

Scanned with OKEN Scanner

Aproape zece luni de zile de la apariția *Convorbirilor* sub noua direcție, nimic nu atesta intenția de a intra în discuție cu *Viața românească*. E pomenită, incidental, în nr. 3, cu prilejul relatării unui incident universitar ieșean, ai căror eroi au fost profesorii Al. Philippide și P. P. Negulescu. S. Mehedinți voia să lase impresia că e deasupra acestor preocupări și că nu acordă nici o însemnătate revistei ieșene și curentului cultural pe care îl patronează. Lovinescu a denumit, cu dreptate, procedeul lui Mehedinți „politica struțului". Dar 1907 nu a fost un an oarecare. Răscoala țăranilor a impus tuturor opțiuni, iar publicațiile literare și-au precizat ofensiv opinia. Se știe, *Convorbirile literare* a fost potrivnică răscoalelor, a salutat reprimarea lor și a publicat articole (vezi articolul lui Mehedinți din nr. 4, *Prejudecăți în problema agrară)* care condamnau acele opinii ce considerau că rezolvarea chestiunii ar depinde de o redistribuire a proprietății funciare. Cum publicarea poemului *1907* de Vlahuță în *Viața românească* a stîrnit multe discuții, *Convorbirile literare* au fost nevoite să-și spună cuvîntul. Luarea de atitudine a semnat-o directorul, iar articolul a fost intitulat, evident, *Politică și literatură*. După ce aprecierile critice ale lui Ibrăileanu (pe marginea poemului) erau calificate „zădărnicii tipografice", Mehedinți semnala, îngrozit, în atitudinea întreagă a revistei ieșene proba irecuzabilă a amestecului politicii în literatură. „Avem însă buna nădejde — declara superior Mehedinți — că în curînd încercările absurde de a amesteca arta în agitațiile de partid sau în alte sfere străine artistului vor fi din ce în ce mai rari... Cît pentru literații cu număr de registru, care duc Pegasul la ieslea unui partid politic, aceia se elimină singuri din sfera artei." [1] De sus de tot, pe un podium parcă detașat, Mehedinți oficia, anatemizînd politica furișată în templul artei. De fapt, alarma era falsă. Nimeni la *Viața românească* nu pusese arta în slujba politicii și nici nu formula judecăți de evaluare după criterii politice. Apoi Mehedinți nu avea deloc *autoritatea morală* pentru a denunța astfel de practici eventuale. Era el însuși om politic, iar condamnarea poemului vlahuțian îi era dic-

[1] S. Mehedinți, *art. cit., loc. cit.*, nr. 10, p. 956.

tată tot de raţiuni politice. De astă dată însă, conservatoare şi filomonarhice. De altfel, în rubricile specializate ale *Convorbirilor literare* din 1909 (cronica economică şi cea politică) au fost în cîteva rînduri luate în discuţie opiniile lui Stere în problema agrară şi respinse ca fiind „socialiste în tendinţă" şi ameninţătoare pentru situaţia celor „cari au agonisit un petec de pămînt".

A urmat, firește, un schimb frecvent de note polemice, articole și recenzii. Revista ieșeană a dezlănțuit un tir concentrat de artilerie, inventivitatea polemică a lui Ibrăileanu știind să găsească întotdeauna punctul vulnerabil în înfumuratele articole ale lui Mehedinţi. Drept răspuns, directorul *Convorbirilor literare* nu a găsit o formulă mai cu duh decît aceea de „americanism literar", pe care l-ar fi brevetat revista ieșeană prin procedeul „infamant" de a-și retribui, și încă foarte bine, colaboratorii. Un articol al lui Mehedinţi purta chiar acest titlu în care procedeul era înfierat: „Alţii, mai puţin înzestraţi şi de aceea şi mai nepăsători faţă de artă — au pus la cale ceva şi mai practic: un soi de «americanism literar», o largă industrializare a scrisului, însoţită de înrolarea bănească a autorilor. Condeiele încep a fi arvunite ca şi secera, sapa sau alte unelte de muncă..."[1] În numărul următor, va relua diatribele într-un articol solemn botezat *Scriitori şi mecenaţi*, pentru ca în vara lui 1909 (nr. 36) să revină pentru a înfăţişa ceea ce considera a fi *Roadele americanismului literar*.

Mehedinţi a apelat deci la soluţia comodă de a considera poporanismul şi publicaţia care îl afirma un organism pus la remorca intereselor unui partid politic. Pe această claviatură monotonă şi-a solfegiat mai toate diatribele. „La ce bun ar folosi să apelezi la canoanele esteticei în contra acelora care fac din revista lor apendicele unui club, folosindu-se sub haina literaturii de toată libertatea ziarelor de rînd? Un fel de rîs *a priori* te cuprinde numai la gîndul că astfel de edecuri politico-literare, triviale şi ca formă şi ca cuprins, şi-ar putea lua în serios măcar o minută rolul de a înainta opinii

[1] S. Mehedinţi, *Americanism literar*, *rev. cit.*, an. XLII, 1908, nr. 1, p. 77.

critice despre literatura română.“ [1] Soluția adoptată era una comodă, pentru că, era evident, lui Mehedinți îi lipseau mijloacele pentru o discuție pe teme de estetică și ideologie literară. Persiflarea, calomnia și nostalgia declarată după frumusețea magistraturii junimiste nu puteau constitui material pentru o înfruntare de principii. Mai ales că vremurile se schimbaseră, peisajul literar se transformase radical, iar principiile vechii magistraturi maioresciene fuseseră în bună măsură abandonate. Și de maestru, ca și, fatal, de nu tocmai înzestratul său învățăcel.

Cînd s-a produs incidentul Duiliu Zamfirescu, *Convorbirile literare* au fost puse serios în dificultate. Nu puteau decît să apere opiniile exprimate de Maiorescu în discursul de răspuns. A fost deci publicată mai întîi o dare de seamă asupra ședinței, în iulie au făcut un loc de onoare discursului rostit de Maiorescu, pentru ca, tîrziu, în octombrie și noiembrie, să publice și textul integral al discursului noului academician. Pe scurt spus, revista a urmat poziția lui Maiorescu. A respins opiniile lui Zamfirescu despre poezia populară, despre proza și poezia ardeleană (Coșbuc, Slavici, Goga, Popovici-Bănățeanu) și a aprobat călduros rechizitoriul noului academician împotriva poporanismului. În prima dare de seamă despre ședința academică, se nota : „Tema atinsă de d-sa a fost «poporanismul în literatură». Pretenția absurdă de a explica literatura prin stările economice dăinuiește încă în unele capete. Acestea cred — ca o aplicație mai departe — că literatura trebuie să intervină în luptele economice ca organ de manifestare a ideilor de club. Vechiul socialism, sub titlul nou de poporanism, prezintă sub o etichetă nouă o eroare de mult cunoscută. Dl. Zamfirescu a biciuit cu umor această rătăcire. D-sa cere liberarea scriitorilor de această tiranie politică ce nu are de-a face cu literatura.“ [2] Este exact opinia lui Mehedinți, pe care o regăsim topită, aproape în aceiași termeni, în materia unui articol al său publicat în numărul imediat următor. Aici poporanismul, denumit „un neo-

---

[1] Soveja, *De la critică la harță*, *rev. cit.*, XLIII, 1909, nr. 2, p. 196.

[2] G. S., *De la Academie*, *loc. cit.*, nr. 5/1909, p. 580.

Scanned with OKEN Scanner

logism *sui generis*", este considerat „un fenomen efemer", care n-ar fi „o direcţie literară..., ci o simplă adaptare politică a firmei socialiste de altădată" [1]. Iaşul e deplîns pentru tragedia de a fi ajuns din leagăn al culturii un „oraş al misiţilor literari", iar Ibrăileanu era injuriat cu epitete defel estetice. Mehedinţi nu ocolea nici xenofobia, ajungînd să-i atace pe Ibrăileanu şi Stere drept străini şi înstrăinaţi („cîţiva streini fară simţ literar...", „cei ce nu au în ei sufletul real al unui neam..."), voind parcă să le interzică, pe acest temei, activitatea publicistică şi rolul de îndrumători culturali. Cum se vede, cel ce se revendica din principiile magistraturii criticii senine, junimiste, se adaptase destul de bine noului climat. Dar cu un asemenea bagaj aperceptiv nu se putea milita — cu rezultate utile — împotriva poporanismului de pe poziţiile autonomiei esteticului.

5. Cum spuneam, singurul îndreptăţit să preia steagul maiorescianismului era M. Dragomirescu. O va face din 1907, cînd începe să publice *Convorbirile* sale. Plecase supărat foarte — şi pentru totdeauna — din cercul maiorescian, pentru că nu i se acordase lui directoratul *Convorbirilor literare*. Cu acest sentiment, dă ascultare solicitărilor venite din partea unor tineri scriitori (printre care cei mai mulţi proveneau de la sămănătoristul *Făt-Frumos)* şi întemeiază o publicaţie a sa. Amuzant e că Dragomirescu a crezut că poate crea un curent, o şcoală literară (el a numit-o „criticismul") aşezată exclusivist pe criteriile esteticului cu un grup compact de scriitori, dintre care cei mai mulţi erau, prin structură şi formaţie sufletească, sămănătorişti. Dar la urma urmei, pentru ceea ce ne interesează în acest capitol, importante sînt convingerile estetice ale maestrului, şi nu producţia beletristică a prozatorilor şi a poeţilor colaboratori statornici sau ocazionali. De altfel, pe aceste convingeri ale sale, pe capacitatea sa de a crea o orientare estetică dorită nouă, se bizuia şi profesorul de estetică, proaspăt titularizat definitiv.

---

[1] Soveja, *Roadele americanismului literar, loc. cit.*, 1909, nr. 6, p. 670.

Scanned with OKEN Scanner

Noua revistă are frontul îndreptat spre toate celelalte orientări, acuzate de a fi contribuit în egală măsură la vicierea atmosferei literare prin eludarea criteriului estetic în actele apreciatoare. Poporanismul nu era nici el deloc cruțat. „...În aprecierea operelor de artă în vremea de față — scria Dragomirescu în articolul-program al *Convorbirilor* — nu este precumpănitor criteriul artistic. Aceasta însemnează că înțelegerea operelor literare este din capul locului falsificată, și apariția acestei reviste este tocmai semnul că o reacțiune în contra acestui fel de a privi lucrurile se impune." *Convorbirile* sale, anunță directorul, își propun ca principiu călăuzitor stricta separare a sferelor, valoarea fiind stabilită exclusiv de calitatea artistică a producției examinate : „Naționaliști umanitari, conservatori și poporaniști, realiști și romantici, clasici și simboliști, impresioniști și parnasieni, toți poeții, numai adevărați poeți să fie, au dreptul să fie judecați cu aceeași măsură — măsura cerințelor artei" [1]. Peste un an, într-un articol ce se voia de bilanț, criticul reafirma ideea de mai sus în termeni aproape asemănători. Ceea ce proba consecvență și rectitudine în convingeri : „Nu stînjeniți inspirațiunea poeților îndemnîndu-i să facă cutare sau cutare fel de literatură — țărănism, poporanism, simbolism, naționalism —, artă nouă sau artă veche, artă folositoare sau artă de lux. Lor să le cerem numai un lucru : să facă *artă*."[2]

Poporanismul era mereu în atenția critică a profesorului Dragomirescu, deși e evident că preocuparea centrală era îndreptată spre N. Iorga, căruia urmărea să-i smulgă „regalitatea literară", și spre S. Mehedinți, vinovat de a fi plecat steagul în tabăra naționalistă. După opinia lui Dragomirescu, poporanismul ar fi fost exclusiv „un club politic", fără mari tangențe și comprehensiuni pentru literatură și estetică. În perioada *Convorbirilor critice*, aprecierile — firește, negative — la adresa poporanismului sînt nenumărate. (Le vom comenta mai încolo.) Lipsește însă acum o încercare de a privi sintetic fenomenul. O aflăm împlinită în volumul din 1926

---

[1] M. Dragomirescu, *Către scriitori și cititori*, *Convorbiri*, I, 1907, nr. 1 ; Apud *Critică*, I, 1927, p. 82—83.

[2] *După un an*, apud *vol. cit.*, p. 172.

Sămănătorism, poporanism, criticism, care se voia o concentrată istorie a literaturii din anii 1900—1910, sistematizată pe curentele care au ilustrat-o. Aici a notat că „poporanismul... e o doctrină *politică*, și nu literară. Aceasta n-a împiedicat pe Ibrăileanu și Stere să facă dintr-însul un *crez literar*." Și mai încolo, după ce descria în termeni aproximativi ideologia și sociologia poporanistă și își conducea ideea spre palierele mediane ale analizei, concludea: „Cu cît analizăm mai mult poporanismul, cu atît, din punct de vedere literar, el pare mai absurd. Căci ceea ce face o operă nemuritoare nu este simpatia pentru o clasă socială, ci *omenescul* dintr-însa. Iar omenescul e mai adînc decît ori și ce formă socială, istorică sau etnografică. Oricît am ține la obiceiurile și la manifestările noastre folclorice românești, nu întrucît sînt ele românești sînt etern reprezentabile, ci întrucît sub ele descoperim omenescul. Și cînd vii tu, poporanism, și ne recomanzi că, din capul locului, să simpatizăm cu o anume entitate socială însemnează că, din capul locului, ne recomanzi să ne falsificăm inspirația, să deviem, din drumul ei firesc, genialitatea creatoare, și să dăm naștere, prin definiție, la opere fără viață sau cu o viață trecătoare." [1] Conceptele cu care operează de regulă poporanismul și în sfera ideologiei literare sînt de sorginte extraestetică. Teoria inadaptabilității, descoperire — după Dragomirescu — a lui Ibrăileanu, este — caz pilduitor — evident sociologică, și nu literară. În acest fel, planurile se confundă stînjenitor, sferele se amestecă și operele literare sînt evaluate — pozitiv sau negativ — după criterii precumpănitor sociologice. (Dragomirescu exemplifica „eroarea" cu diferite cronici sau eseuri pe marginea operei lui Caragiale, Brătescu-Voinești, Jean Bart, Sadoveanu.) „Ibrăileanu crede că adevărata explicare a unor capodopere consistă în semnificația lor sociologică și în legăturile ce poate să stabilească între medium și operă. Capodopera literară însă, cum am mai spus, nu constă în aceste feluri de particularități ale materialului din care e compusă. Ea constituie o *sinteză nouă* a tuturor acestor materialuri, și *priceperea ei constă în pătrunderea acestei sinteze...*"

---

[1] M. Dragomirescu, *op. cit.*, în vol. *Scrieri critice și estetice* (ediție de Z. Ornea și Gh. Stroia), 1969, p. 228, 229.

Scanned with OKEN Scanner

Nu vom repeta elementele caracteristice ale ideologiei literare profesate de Ibrăileanu. E evident însă că Dragomirescu o înţelegea, o prezenta şi o examina părtinitor. Fără îndoială, unele dintre observaţiile critice dragomireştiene sînt adevărate. Dar nu putem să nu observăm cel puţin două erori (voite ?). Mai întîi, Dragomirescu inventează culpe, împotriva cărora dezlănţuie un adevărat război. Victoria e, desigur, obţinută. Dar inamicul, aşa cum e înfăţişat, este imaginar. Poporanismul nu a pretins, niciodată, că a inaugurat o şcoală literară. A-i aduce astfel de acuzaţii şi a emite sentinţe definitive pe acest temei e, de fapt, o eroare... judiciară. Apoi, cînd anume şi unde a sancţionat Ibrăileanu ideea că important în structura unei opere literare e conţinutul ei şi nu modalitatea transfigurării artistice ? Chiar de la începuturile *Vieţii româneşti* (în polemica cu Simionescu-Râmniceanu), a clarificat destul de limpede termenii raportului ideologie — operă de artă. Dar Dragomirescu opera cu prejudecăţi notorii ale vremii şi ele îi conveneau pentru că asigurau superioritatea astfel indubitabilă a „Şcolii noi“ (aşa îşi intitula direcţia sa), în epocă destul de modestă şi nu prea luată în seamă. Dragomirescu avea însă dreptate să noteze critic că în judecăţile apreciative ale lui Ibrăileanu (dar mai ales ale lui Stere) criteriul estetic nu acţiona autonom, ci asociat cu altele (sociale, etice, etnice). De cele mai adesea ori, aceşti din urmă factori erau implicaţi în sfera esteticului. Şi *aceasta din urmă era hotărîtoare* în operaţiile de evaluare. Dar uneori (de puţine ori), echilibrul a fost rupt şi comentariul glosa mai ales în jurul unor chestiuni de natură, să le spunem, sociologice sau etice. Niciodată însă nu au fost produse comentarii chiar de acest ordin (pe care, de altfel, le aflăm în analizele oricărui critic mare, chiar dacă se revendică din direcţia esteticului pur) pe marginea unor opere lipsite de valoare estetică. Asemenea situaţii întîlnim însă în foiletoanele critice ale lui Dragomirescu dedicate lui Cerna, Gregorian, Dragoslav, Corneliu Moldovan sau Cincinat Pavelescu. Vrem să spunem că afirmarea, şi încă atît de riguroasă, a unor principii estetice de evaluare nu elimină, prin chiar aceasta, eroarea în aprecierile critice. Pe baza principiilor sale inflexibile, socotite a fi expresia esteti-

Scanned with OKEN Scanner

culuí pur, Dragomirescu s-a încăpățînat a demonstra că Goga e un poet inferior lui Cerna și Sadoveanu inferior lui Gîrleanu. Ibrăileanu, acuzat că e tendențios și confundă esteticul cu sociologicul, a emis, argumentat, o opinie contrarie. Și cine nu știe, astăzi, care dintre cele două opinii au fost validate de istoria literară ?

Cu aceste principii și cu asemenea aprehensiuni, Dragomirescu s-a ocupat statornic, în cei patru ani de existență ai *Convorbirilor* sale, de poporanism și direcția *Vieții românești*. Tonul era, de regulă, superior, oferind, ca un magistru ce se credea, sfaturi și chiar lecții. Cînd s-a desfășurat polemica Ibrăileanu-Râmniceanu, directorul noii reviste blama ieșirile adjectivale, dar considera că preopinenții au amîndoi dreptate și sînt... de bună-credință : „Un sfat deci, iubiților critici : liniștiți-vă, luați chestia de-a capul și cercetați punct cu punct, lăsînd învinuirile personale. Vă voi ajuta și eu să vă descurcați.“[1] Dragomirescu a intervenit autoritar și în polemica Ibrăileanu-Mehedinți. De astă dată, hotăra profesorul bucureștean de estetică, nici unul dintre preopinenți nu avea dreptate și nici autoritate morală de a-i reproșa celuilalt inadecvarea estetică. Mehedinți nu e în drept să-l acuze pe Ibrăileanu că a confundat literatura cu politica, publicînd în *Viața românească* poemul lui Vlahuță *1907*, pentru că și el a cedat valului politico-naționalist și a făcut loc chiar într-un număr din *Convorbiri literare* *Sonetelor* lui Cerna, care, și ele, evocau momentul răscoalei. Ambele reviste, „întrucît au în fruntea lor oameni politici, care pe lîngă un fel de ideal literar, urmăresc fundamental ținte politice, nu pot realiza acea separare a sferelor, pentru că principial ei le au amestecate în preocupările lor“ [2]. (Articolul se numea *Două ipostaze ale artei cu tendință.)* Săgețile critice le adresa *Vieții românești* erau expediate cu regularitate de la rubrica *Revista critică*, pe care o redacta Dragomirescu. Ele alternau, ce-i drept, cu străpezite aprecieri pozitive (de obicei referitoare la o „bucată“ publicată în sumarul revistei), care aveau menirea să sublinieze „obiectivitatea“ magistraturii profesorului de estetică.

---

[1] *Convorbiri critice*, I, 1907, p. 272.
[2] *Ibidem*, p. 951.

Scanned with OKEN Scanner

Dragomirescu a ţinut să intervină şi în polemica iscată de discursul academic de recepţie al lui Duiliu Zamfirescu. I-a reproşat lui Maiorescu faptul că nu a sancţionat favorabil opiniile noului academician şi nu a denunţat sămănătorismul şi poporanismul. Din păcate, observa Dragomirescu, fostul său profesor a „alunecat" diplomatic pe lîngă chestiunile esenţiale, lăsînd „nerezolvată întreaga chestie a *poporanismului,* care era fondul ambelor cuvîntări ; putem zice că nici d. Maiorescu n-a avut ceva de cîştigat cu acest prilej... Chestia poporanismului, odată ridicată, trebuia lămurită deplin şi în acelaşi timp *înlăturată* ca una care astăzi, ca şi «naţionalismul literar» de acum patru ani al *Sămănătorului,* nu mai are în mişcarea noastră literară, *nu mai poate avea* absolut nici un înţeles ; şi că, în fine, dacă nu s-a făcut în sînul Academiei Române, care era tocmai chemată s-o facă, va trebui să fie făcută de *cineva,* chiar dacă acel cineva nu are nici în clin, nici în mînecă cu Academia Română — *şi va fi făcută cît mai curînd,* ca să scăpăm odată de aceste «miragii» din care n-au de cîştigat decît *oamenii practici,* nici într-un caz *literatura.*" Dar înainte de a rosti această ameninţare, Dragomirescu se referise cu titlu special la liderii revistei ieşene şi la curentul poporanist : „Singurii cari au putut cîştiga din ridicarea chestiunii poporanismului şi din nelămurita ei tractare înăuntrul Academiei Române au fost conducătorii *Vieţii româneşti* (ei înşişi, aci curajoşi, aci încurcaţi de mercantilism şi preocupări politice imediate), cari au inventat termenul şi cari au căutat să canalizeze — destul de neîndemînatec, de altminteri — curentul confuz ce se învîrtise un moment împrejurul poligrafului de la Văleni. Sperăm însă că acest cîştig... va fi de scurtă durată."[1]

Firește, Dragomirescu a fost invitat să răspundă şi la ancheta *Luceafărului.* Nu s-a eschivat nici de la această discuţie publică, trimiţînd revistei sibiene opinia sa. Era, ca de obicei, doctorală, sistematică, superioară şi... definitivă. De astă dată, poporanismului i se dădea însă cu totul altă accepţie decît aceea curentă. Dragomirescu preciza că „poporanismul nu este nici al d-lui Stere, nici al

[1] *Convorbiri critice,* 1909, nr. 5 (25 mai) 1909, p. 417—418.

Scanned with OKEN Scanner

rușilor de la cari d-sa a căutat să-l aclimatizeze la noi într-o anumită accepțiune". După opinia sa, semnificația reală a conceptului ar fi alta. Și anume, „substratul cel mai solid al unei literaturi, și cu deosebire al unei literaturi primitive, ca a noastră". Nu e greu de înțeles că Dragomirescu se referă acum la fondul folcloric al literaturii, de care trebuie să țină seama orice scriitor. Aceasta nu înseamnă că trebuie acceptat tendenționismul specific curentului pornit din capitala Moldovei. Așadar, Dragomirescu vira brusc, dar cu socoteală sensul discursului său critic spre adversarul care — știa bine — trebuia lovit. Deosebea, deci, limpede între fondul folcloric (poporan) al literaturii și curentul cultural poporanist, deși le numea pe amîndouă cu același termen : „Tot așa omul de adevărată cultură va osîndi poporanismul tendențios, nu pentru că e *poporanism*, dar va gusta orice producțiuni care părînd că satisfac formula acestui poporanism rămîne totuși în sfera artei, prin faptul că elementul tendențios ce pare că are e în realitate nu tendențios, ci energetic *(poporanism temperamental)*" [1]. Limbajul e, ca de obicei, pedant și complicat. Înțelesul e însă destul de străveziu desenat. Mihail Dragomirescu a opus poporanismului o rezistență constantă și tenace. Nu însă și obiectivă.

6. O opoziție tot atît de fermă a întîmpinat poporanismul din partea *Vieții noi*, altfel spus, a simbolismului așa cum îl configura cercul lui Ov. Densusianu. Revista lui Densusianu apăruse la 1 februarie 1905 cu un program net antisămănătorist. „De cîțiva ani — scria Densusianu —, se dă scriitorilor povața să se întoarcă la popor, la literatura lui sănătoasă, curată, senină, comoară de simțiri, de gîndiri care sînt ale noastre, de veacuri, care prețuiesc mai mult decît orice ne-ar veni din afară, orice am încerca pe mîini zadarnice. S-a spus de mai multe ori așa ceva — nu-i nimic nou, nici o descoperire... Dar de multe ori, și cu deosebire poeții, și-au înțeles rău rolul de scriitori, au mers greșit pe calea apropierii de literatura poporului. Cum se scrisese de alții

[1] *Luceafărul*, IX, nr. 11—12, 1910, p. 291.

imitațiuni străine, tot așa vedem reprezentanții curentului popular (aceasta e una dintre denumirile acordate de Densusianu sămănătorismului, n.n.), imitînd versurile unei doine, balade. Imitația revenea pe altă cale." Și, după ce cita exemple elocvente pentru ideea ce o voia demonstrată, adăuga imperativ : „Lăsați sumanul, tineri scriitori, cînd nu vă stă bine, căutați degeaba să păreți mai români în el, sînteți grotești. Nu e literatură aceasta..." Partizan al esteticii simboliste, Densusianu elogia motivul citadin, cu tot ceea ce semnifica acesta în planul vieții sufletești. Socotea, în consecință, că literatura ar trebui să facă loc acestui motiv, legitim, necesar și capabil să reflecte specificitatea națională. „De ce — exclama folcloristul Densusianu — numai ce e la țară ar fi adevărul românesc ? Dar n-avem în viața noastră orășenească, nu găsim și în ea ceva caracteristic, ceva care să merite dreptul să fie trecut în artă ?"[1] E evident deci programul antiruralist al revistei lui Densusianu, care năzuia să înnoiască expresiv universul poeziei românești. Din păcate, publicația sa avea un ecou cu totul limitat, netrecînd de anumite cercuri intelectuale (profesori secundari și unii studenți). Importantă însă era opinia — nu și poezia sa — profesorului Densusianu, stimat și prețuit pentru știința și erudiția sa. Iar revista sa milita fără abatere împotriva tradiționalismului.

Cu siguranță, directorul *Vieții noi* nu avea motive să se bucure cînd constata că tradiționalismul căpăta o nouă publicație. Și încă impunătoare. Nu era o publicație tot atît de conservatoare ca *Sămănătorul*, dar, oricum, orientarea *Vieții românești* era tot filoțărănistă, anticitadină și vedea în mediul rural rezervorul unic al spiritualității naționale. Așa va comenta apariția revistei lui Stere și Ibrăileanu : „*Viața românească*, noua revistă apărută la Iași, se înfățișează cu un sumar destul de variat și cu notițe bogate asupra cărților și revistelor de la noi și din străinătate. Ca program, nu aduce însă nimic nou. Este vorba tot de poporanism — noi îi zicem mai potrivit țărănism, de deosebirea mare între clasele noastre sociale și intenția de a le apropia mai mult." Densusianu sub-

---

[1] O. Densusianu, *Rătăciri literare*, *Viața nouă*, an. I, nr. 1, 1 februarie 1905, p. 1—9.

liniază utopia poporanistă care consideră că poate realiza ștergerea deosebirilor între clase prin cultură. Dar primul număr nu îi apare directorului *Vieții noi* suficient de limpede în program și sumar pentru a exprima o judecată adecvată : „Nici ca literatură care se dă, nici ca direcție critică, nu se vede clar ce voiește noua revistă și întrucît se deosebește de *Sămănătorul, Viața literară* ș.a.m.d. Poate se deosebește într-atîta că e mai puțin junimistă.“ [1]

Să adăugăm, pentru a fixa deosebirea de principiu între poporanism și ideologia literară a lui Densusianu, că în același număr în care era inserat comentariul de mai sus, directorul publicației semna un articol care era o implicită combatere a directivelor estetice ale *Vieții românești.* Înainte, observă Densusianu, principiile tendenționismului în artă au fost afirmate de Gherea și de prietenii săi de idei. Azi, unii dintre aceștia au reapărut în altă ipostază, vehiculînd însă aceleași convingeri : „Tot tendințe și azi ca și înainte — numai că acum au îmbrăcat cojocul, pe cînd mai înainte în bluza proletariatului“. Ca în preajma celui de al doilea război mondial Lovinescu, acum Densusianu utilizează principiile autonomismului pentru a înfrunta tradiționalismul osificat și xenofob : „Arta nu e făcută nici pentru pledoarii, nici pentru rechizitorii ; ea nu e chemată să se coboare în arena luptelor, să dea sfaturi, să predice ; ea trebuie să stea deasupra frămîntărilor unora și altora ; ea începe unde zgomotul de frămîntări se pierde, unde sentimentele ajung în ecou limpede, se prefac în armonie senină“. Nu ar trebui să se înțeleagă de aici că Densusianu predică un purism exacerbat. Autonomismul său, necesar, credea, pentru a rezista împotriva valului pășunist, era destul de moderat. Considera chiar că artistul nu poate și nu trebuie să trăiască în izolare, surd la preocupările timpului. Numai că procesul acesta de reflecție îl vedea, cu dreptate, ca avînd un caracter deosebitor. „Artistul desigur nu poate să rămîie strein de ce se petrece în jurul lui, dar în sufletul lui impresiile se răsfrîng altfel decît la omul de acțiune, la propovăduitorul, apostolul unei idei, — ele iau o formă proprie, desfăcută de tot ce

[1] *Rev. cit.*, II, nr. 4 (15 martie) 1906, p. 93—94.

Scanned with OKEN Scanner

amintește *momentul*, partea trecătoare a lor."[1] Existau deci toate premisele pentru o înfruntare dură între poporanism și palida școală simbolistă inițiată de *Viața nouă*.

Cu toate acestea, multă vreme revista lui Densusianu e mai preocupată să polemizeze cu *Neamul românesc*, *Viața literară* sau *Sămănătorul* decît cu *Viața românească*. Din martie pînă în septembrie 1906, nimic nu amintește în paginile *Vieții noi* de existența poporanismului. De abia în nr. 15—16 (1—15 septembrie 1906), săgețile ascuțite ale publicației simboliste sînt expediate spre Iași. Dar nici de astă dată în spațiul unui articol, ci în rubrica „Tablele Beoției" (rubrica de note, echivalenta cu totul palidă a „Miscellaneei" *Vieții românești*). Aceasta devine o regulă. Luni de-a rîndul despre poporanism și *Viața românească* se discută numai la această rubrică. Și — s-o spunem — adesea aceste note care se voiau ironice erau destul de atone și șicanatoare. Tîrziu, tocmai la 15 februarie 1908, i se face poporanismului „onoarea" de a fi discutat în spațiul unui articol. Purta semnătura directorului și era, evident, intitulat *Credințe literare și credințe politice*. Se condamna deci din nou amestecul politicii în literatură pe care o promovează „cei care vorbesc în numele poporanismului ori naționalismului". Peste o lună (nr. 4, din 1 aprilie 1908), e comentat, nu fără satisfacție, studiul Izabelei Sadoveanu despre simbolism. Și cum studiul acesta era în general favorabil simbolismului, revista lui Densusianu exclama: „Acum rugăm pe cei de la *Viața românească* să ne arate cum [se] împacă simbolismul cu formula poporanistă".

Ceea ce reproșa Densusianu poporanismului era, se știe, filoțărănismul, pe care îl considera și exclusivist. Era — se preciza — o direcție dăunătoare, pentru că stăvilea procesul — totuși necesar — al înnoirii literelor românești. Odată, discutîndu-se volumul lui Goga *Ne cheamă pămîntul* (și Goga, colaborator al *Vieții românești*, era considerat ca o expresie caracteristică a literaturii agreată de poporanism), *Viața nouă* semnala că numărul e alcătuit din „poezii manifeste și tot decla-

[1] Ov. Densusianu, *Cuvinte care nu se înțeleg*, II, *Arta pentru artă*, *rev. cit.*, II, nr. 4 (15 martie) 1906, p. 74—75.

mație naționalistă ; unele merg pînă la anarhism..." Urma apoi interogația iritată : „Cînd se va isprăvi cu preamărirea muncei țăranului ? Oare numai el luptă din greu, numai el muncește ?... Ce îl urmărește și acum pe d. Goga e ura contra orașelor care probabil că sînt bune numai de dinamită, ca să rămînă satele cu bordeiele."[1] Alteori, referirea la normativele estetice poporaniste era și mai directă. Elocventă în acest sens ni se pare conferința lui Densusianu din 1909 (publicată în revista sa) *Ideal și îndemnuri*. Folcloristul erudit care a fost profesorul Densusianu nu poate fi acuzat (deși acuzația i s-a adus) că nu a cunoscut și nu a prețuit poezia populară. Din această perspectivă, a perfectului cunoscător, își putea îngădui să exprime unele adevăruri socotite de el neîndoielnice. Prețuia la valoarea reală literatura populară, dar condamna acele puncte de vedere care o transformau în unica modalitate expresivă posibilă : „Nu am negat — cu toate că mi s-a obiectat de mai multe ori aceasta — și nu voi nega niciodată că cetind cineva unele producțiuni populare va putea găsi pe alocuri motive, expresiuni care să-i sugereze ceva nou, ca idei, ca stil. Dar să susții că numai prin literatura populară și numai cu descrieri de țărani se poate alcătui o literatură română, aceasta e o părere, care, ca multe altele, nu rezistă la cea mai indulgentă critică." Densusianu pleda pentru o poezie de idei, pentru o proză analitică, recreînd stări sufletești complexe. Acestea nu pot avea ca eroi țărani siliți să trăiască încă în simplitate, departe de tumultul vieții moderne : „A trecut timpul cînd un poet se putea mulțumi cu un ciripit ușor... Astăzi poeții trebuie să ia și ei parte la frămîntările sufletești ale timpului, trebuie să lase porțile gîndului deschise la toate ideile ce stăpînesc lumea." [2]

Densusianu nu a fost, cum au acreditat detractorii, potrivnic țărănimii. Socotea că acestei pături sociale foarte oropsite, care formează imensa majoritate a populației, trebuie să i se dea toate mijloacele unui trai civilizat. A spus-o în nenumărate rînduri (amintim aici vibrantul comentariu scris cu ocazia răscoalelor din 1907

---

[1] *Viața nouă*, 1909, nr. 2, p. 39.

[2] Ov. Densusianu, *Ideal și îndemnuri*, *rev. cit.*, V, nr. 7 (15 mai) 1909, p. 138—139.

Scanned with OKEN Scanner

— *Păcate care se plătesc*, nr. 4/1907. De asemenea cursivul care discuta proiectul de reforme prezentat de liberali în Camera deputaților din 1907, *Vrem pămînt al țăranilor*, nr. 7/1907.) Dar a crezut, eronat, în ideea necesității stratificării sociale, postulînd că deasupra straturilor de jos trebuie să se afle o elită intelectuală care să conducă și să decidă (ideea o vom reîntîlni, altfel formulată, mai tîrziu, în eseul lui Camil Petrescu despre noocrație). Cu asemenea opinii despre raporturile sociale și despre rolul intelectualității în viața socială, Densusianu nu a putut, evident, accepta doctrina poporanistă. Nici conceptele ideologico-politice poporaniste și nici cele de ideologie literară. O va spune acuzator în conferința din 1909, din care am mai citat : „Cînd partizanii poporanismului, care pe lîngă rătăcirea lor literară vin să aprindă focul urei de clase, să deștepte o vinovată dușmănie contra celor de sus, susțin că țăranul trebuie să ne servească de pildă, oricine poate vedea cît de fals, cît de inconsecvent este punctul lor de vedere. Dacă spre țărani trebuie să ne îndreptăm privirile, dacă după sufletul lor trebuie să ne modulăm pe al nostru, de ce am mai căuta să ne asimilăm forme nouă de cultură, de ce n-am rămînea la starea idealizată de poporaniști, de ce am stărui să ridicăm pe cei de jos din ignoranța lor ? A judeca în felul cum judecă adversarii noștri e a paraliza orice avînt de îndreptare spre mai bine, orice gînd de progres.“[1] Iar idealul de progres în care credea Densusianu era civilizația urbană, cu peisajul industrial necesar și cu tot ceea ce aduce înnoitor și transformator această prefacere spre care trebuie să năzuiască România modernă.

Cu asemenea puncte de vedere estetice, era de așteptat ca Densusianu să reacționeze favorabil la discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. Salută, cu o satisfacție netăinuită, actul de curaj al noului academician, solidarizîndu-se cu opiniile acestuia. „A doua parte a discursului d-lui Zamfirescu e un rechizitoriu energic împotriva poporanismului. Au tresărit mulți cînd au auzit osînda meritată ce se dă și la Academie acestui nenorocit curent, și

[1] Ov. Densusianu, *Ideal și îndemnuri* (II), *rev. cit.*, V, nr. 8 (1 iunie) 1909, p. 150.

din ochii unora parcă picurau lacrimi duioase în fața mormîntului care așteaptă pe pruncul botezat nu de mult de nașii de la *Sămănătorul* și *Viața românească*. Și nu-mi venea să cred că așa curînd i se va citi și la Academie molitva, cum i-am citit-o și noi de mai multe ori..." [1]

E adevărat, antipoporanismul *Vieții noi* era ferm și neîmpăcat. Eficiența diatribelor, toate componente ale unei ținute estetice unitare, era însă cu totul lipsită de ecou. Pur și simplu, cercul lui Densusianu era fără semnificație, iar revista — de ce n-am spune-o ? —, necitită. Într-o perioadă dominată de imperativele naționale și sociale, Densusianu comitea eroarea tactică de a afirma un autonomism extremist și rigid, poate mai excesiv chiar (dacă e posibil !) decît cel dragomirescian. Apoi agrea și practica deschis ceea ce epoca numea, cu o formulă ambiguă și nepotrivită, decadentism. Iar „decadentismul" era hulit și injuriat nu numai de criticii și publiciștii de formație sămănătoristă sau poporanistă, dar și de partizanii autonomiei esteticului (de pildă, Dragomirescu). Toate acestea au creat în jurul *Vieții noi* o atmosferă de ostilitate permanentă, vizibilă nu numai în publicațiile adversare, dar și în iritarea mereu explozivă din notele și articolele semnate de Densusianu. Oricîtă strădanie concentrată ar fi consumat eruditul profesor Ovid Densusianu în militantismul său antipoporanist, succesul era cu totul minimal. Efortul se istovea în zadar. Chiar dacă ar fi fost urmat (dar nu a fost !) de un grup de scriitori cu nume și importanță, nu putea afirma o direcție validă în conștiința literară a timpului. Epoca era a poporanismului.

7. Paradoxal pare azi faptul că forța de care se bucura poporanismul în conștiința literar-culturală a epocii se verifică, poate cel mai exact, cu ajutorul unui fenomen de reacție ofensivă potrivnică. E vorba de discursul academic de recepție al lui Duiliu Zamfirescu, ca și — mai

[1] *Idem, Ce nu se înțelege la Academie și de alții, rev. cit.*, V, nr. 9 (15 iunie) 1909, p. 171.

Scanned with OKEN Scanner

ales — de polemica încinsă în jurul acestui incident. E aici, în piesele acestui furtunos episod polemic, barometrul poate cel mai sensibil pentru evaluarea proporţiilor unui prestigiu şi autorităţi care erau foarte mari.

Trei ani de la apariţia *Vieţii româneşti* au fost — se vede bine — suficienţi pentru a aduce poporanismul la zenitul popularităţii sale. Au contribuit la aceasta, fără îndoială, toate acele cauze şi motivaţii pe care le-am amintit. Aceasta e foarte adevărat. Dar dincolo de motivaţii rămîne faptul ca atare. Şi el producea adversarilor justificate (pentru ei) iritări. Gestul „academic" al lui Duiliu Zamfirescu e un moment — semnificativ — al acestei reacţii.

Junimist prin formaţie estetică, mereu îngrijorat de ascensiunea în conştiinţa publică a unor ideologii literare care sancţionau anularea separării stricte a sferelor de activitate prin legitimarea factorilor socotiţi extraliterari în spaţiul literaturii, Duiliu Zamfirescu a privit cu efectivă dezaprobare spre noile curente culturale.[1] Trăit, datorită profesiunii diplomatice, departe de ţară, scriitorul se complăcea în izolare, înţelegînd destul de puţin noile preocupări ale lumii intelectuale şi noile imperative social-politice şi culturale ale epocii. Era din această cauză, ca şi din altele, un intransigent. Mai intransigent decît maestrul său, ale cărui directive estetice credea că le urmează şi le aplică. Repeta astfel eroarea lui Mihail Dragomirescu, care, şi el, îşi considera inflexibilitatea dogmatică drept cea mai autentică interpretare a spiritului esteticii maioresciene.

Duiliu Zamfirescu şi-a rostit discursul de recepţie la 16/29 mai 1909. Se intitula *Poporanismul în literatură*, anunţînd astfel, fără echivoc, că intenţionează o replică analitică fenomenului de altcineva denumit „un curent neîntemeiat". Autorul *Imnurilor păgîne* era atît de alarmat de autoritatea noului curent, încît a socotit nu numai

---

[1] În 1891, cînd popularitatea studiilor lui Gherea devenise o realitate incontestabilă, scriitorul i se confesa epistolar lui Maiorescu: „Trebuie să ştiţi că criticile lui Gherea, sau mai bine-zis concluziile criticilor sale nu mă lasă să dorm. Eu socotesc că problema, astăzi, e mult mai grea, pentru că avem de-a face cu oameni inteligenţi şi culţi..." (În Emanoil Bucuţa, *Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori*, 1937, p. 98.)

că e posibil, dar și necesar să încalce regula protocolului intrat în tradiția unei instituții care își făcea din... tradiție un cult slujit cu credință. Regula cerea ca noul academician să rostească un cuvînt de omagiu personalității și operei celui căruia îi succede sub cupola înaltului for. D. Zamfirescu ar fi trebuit să evoce figura lui Ollănescu-Ascanio, care îi fusese bun prieten și protector. Nu a făcut-o, invocînd motive fragile și de neacceptat.[1] A trecut repede, decis și fără menajamente la tema anunțată.

Nu vrem să spunem că pornirea lui Duiliu Zamfirescu împotriva poporanismului e de dată recentă și nici că ea se referă strict la curentul întemeiat de Stere și Ibrăileanu. Studi recente, substanțiale [2], au adus probe și documente noi pentru clarificarea naturii reale a atitudinii scriitorului, a concepției sale. Vom spune numai că autorul *Vieții la țară* socotea că, după 1890, literatura e invadată de o proză artificioasă, care, deși țintea să ofere o imagine a lumii țărănești, de fapt o falsifica. În mai 1902, îi scria lui Maiorescu : „Eu socotesc că a venit vremea să lăsăm dulcegăriile țăranilor amorezați și blegi și să facem oameni vii în literatură, dacă se poate, români voinici și cinstiți, dacă nu vicioși și sceptici, dar vii, cu voință și mușchi". Va dezavua operele cu subiect țărănesc ale lui Caragiale, Slavici și Delavrancea, iar mai tîrziu, pe cele ale lui Vlahuță, Iosif, Sadoveanu sau Goga. Despre noul curent patronat de Nicolae Iorga avea cele mai negative opinii, iar despre literatura ardeleană cu caracter poporan se exprimase de mai multe ori în termeni răspicați. Demonstra, nu fără dreptate, necesitatea preparării climatului favorabil apariției unei literaturi

---

[1] Maiorescu, care — se știe — a rostit în ședință ceremonialul discurs de răspuns, i-a reproșat indelicatețea și încălcarea protocolului, sancționînd gestul noului academician prin hotărîrea de a nu omagia, nici el, personalitatea celui primit printre nemuritori : „...Deoarece d-ta nu ne vorbești de persoana celui dispărut, vei înțelege că nici eu nu pot vorbi de persoana celui ce vine să-l înlocuiască, și nu-mi vei lua în nume de rău dacă trec îndată la discutarea părerilor pe cari le aduci înaintea noastră cu atîta hotărîre..." (În *Critice*, vol. II, E.P.L., 1967, p. 478.)

[2] Vezi Mihai Gafița, *Duiliu Zamfirescu*, E.P.L., 1969 ; Al. Săndulescu. *Duiliu Zamfirescu, Scrisori inedite*, Ed. Academiei, 1967, și monografia sa despre *Duiliu Zamfirescu*, Ed. Albatros, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

moderne în idei și expresie. În literatura dominată de universul rural vedea un obstacol greu și periculos. Așadar, conceptul de poporanism avea la Duiliu Zamfirescu o sferă mai cuprinzătoare. Intrau aici și literatura ardeleană cu caracter poporan, și o parte din producția lui Slavici, Caragiale, Delavrancea, și cea a întemeietorilor sămănătorismului (Vlahuță, Coșbuc), a celor ce scriau după normativele curentului condus de N. Iorga și, fatalmente, cei ce-și spuneau acum cu mîndră revendicare adevărații poporaniști. Să precizăm că această confuzie nu era numai a lui Duiliu Zamfirescu. Era a timpului, care nu stabilise demarcații riguroase între orientări înrudite. Și poate că, sub raport estetic, confuzia era deplin explicabilă. Toate aceste direcții sînt legate între ele prin motive estetice și preocupări literar-culturale comune.

Oarecum familiarizat cu literatura sociologică apuseană (îl citise și îl cita adesea pe Loria), noul academic începea ampla alocuțiune prin a se înverșuna împotriva acelei doctrine sociologice după care „nimic nu se mișcă în sufletele noastre fără o cauză economică în sine, independentă de noi". Pornirea aceasta nu era întîmplătoare. Această „filozofie primitivă" o afla la temeliile poporanismului, și eroarea curentului provine în bună măsură de la erorile funciare ale credo-ului filozofic ce îl anima. În consecință, mișcările sociale din România nu au drept cauză, cum pretind poporaniștii, problema agrară. Nu în agricultură trebuie căutată dezlegarea marilor dificultăți. Soluția stă — intuia totuși bine — altundeva. „...Pentru aceasta, se cere ca sforțările statului să tindă către a aplica energia poporului nostru, strict și exclusiv agricol, la alte ocupații decît agricultura, și anume la industrie și trafic comercial. Buba noastră este starea pur și excluziv agricolă a poporului..." Literatura este și ea în această situație. Considera, nu fără oarecare dreptate, că „expresia poporanistă în poezia noastră sînt d-nii Coșbuc și Goga", în opera cărora detecta cele două mari carențe ale ipostazei poporaniste : lipsa de lirism, și ceea ce numea inexistența „miragiului" (sentiment superior, deasupra preocupărilor cotidiene). Or, credea D. Zamfirescu, acești doi poeți (ca și alții asemenea) nu izbutesc să se înalțe pînă la asemenea altitudini care să transfigureze lumea sensibilă. Implantați în cotidian și efemer, versul

Scanned with OKEN Scanner

lor ar fi grobian, uscat și golit de fior. „A cînta în versuri numărul de hectare pe care-l deține marea proprietate este o glumă de prost gust. De aceea este ridiculă poezia d-lui Coșbuc care începe cu «*Noi vrem pămînt*». ...Mai vinovat decît dl. Coșbuc este dl. Goga, fiindcă d-lui trăiește între românii subjugați. Din toate poeziile sale de pînă acum, se desprinde violența greoaie a unui arendaș de talent pe care nu-l dijmuiește boierul la vreme. O îngrămădire și un abuz de cuvinte, unele evocative, altele brutale și neestetice, altele dezgropate de prin cronicari, *Glia*, *bouleni*, *nănașa*, *Lae Chiorul*, *genune*, sînt rostogolite pe un fond de o sărăcie de linii care dă tabloului o monotonie exasperantă. Lae Chiorul este un țigan sinistru, care a avut onoare să fie cunoscut de un om de talent, iar poezia din urmă, *Cosașul*, este o vinovată provocare la luptă de clase."

Oratorul a întreprins mai înainte un scurt tur de orizont în spațiul literaturii române pentru a demonstra forța punctului său de vedere. Evident, se începe cu folclorul, căruia îi neagă caracterul de creație colectivă, stăruind asupra principiului creativității individuale („Este știut că toate poeziile populare de oarecare consistență nu sînt opera mulțimii anonime, ci a unor anumiți indivizi, poeți de curte boierească, sau cîntăreți pribegi, menestrel, trubadur, lăutar, cari, firește, personifică timpul și aspirațiile mulțimii, după temperamentele lor"). În momentul cînd o operă folclorică și-a dobîndit consistență estetică, își pierde caracterul de creație anonimă și nu mai poate fi considerată o expresie a psihologiei colective. Ba chiar, *Miorița* este creația unui aristocrat al acelei epoci, și nu opera mulțimii. E drept, scriitorul dădea poate termenului sensul originar, de *element ales* sub raport spiritual. Dar nici autorul nu a fost suficient de precis, iar ostilitatea preopinenților a putut exploata confuzia. Era aici o răsturnare de proporții a unui punct de vedere unanim acceptat într-o epocă în care folclorul devenise un cult, iar inspirația literaturii de la izvoarele celei populare un precept estetic cu valoare fixă. Opinia lui Duiliu Zamfirescu nu putea stîrni decît o furtună de proteste, deși conținea și aprecieri judicioase. Irita însă tonul și exagerația, ridicarea unor observații particulare la scara generalului, vrăjmășia evidentă față de orienta-

Scanned with OKEN Scanner

rea aproape unanimă a literaturii timpului. Oratorul îi respingea apoi pe Alecsandri, pe Slavici (îl omagia doar pe Creangă), îngroșînd — dacă mai era nevoie ! — motivele scandalului care avea să izbucnească imediat, chiar atunci, în incinta sobră a forului academic. Să adăugăm că Duiliu Zamfirescu, ca mai tîrziu Lovinescu, nu neagă dreptul țăranului la expresie estetică. Pleda doar — repetăm — pentru aplecarea scriitorului spre sufletele mai complexe, capabile să constituie material durabil pentru opere de ținută elevată : „Nu merg atît de departe, încît să afirm că sufletul țărănesc nici nu e interesant în literatură ; fiindcă pentru mine, totul e interesant în natură. Cu toate acestea, cei mai mari critici și cei mai mari creatori de caractere omenești nu se ocupă de suflete simple, pentru că acelea sînt ca neantul, fără evenimente." Și discursul se încheia cu o filipică bine plasată împotriva „tiraniei literare" și un elogiu adus aristocrației (de naștere și de spirit), căreia i s-ar datora crearea statului român modern.[1]

Furtuna s-a dezlănțuit — cum spuneam — pe dată. Publicul, cu deosebire academicienii, au fost indignați. Maiorescu a notat în *Jurnalul* său : „La sfîrșitul arogantului discurs, aplauze destul de vii... Apoi 10 minute pauză, în care se simte că academicienii sunt indignați în contra atacurilor lui Duiliu contra poeziei populare, contra lui Alecsandri, Goga etc., iar publicul mirat că n-a vorbit de tema sa indicată : figura literară a lui Ollănescu-Ascanio, în locul căruia a fost ales. Cînd am început să cetesc, era atmosferă încărcată, la un citat din Alecsandri (prefața la colecția poeziilor), aplauze, la cetirea poeziei *Șoimul și fraga*, salve de aplauze care nu mai încetau, la fraza despre apărarea lui Alecsandri — idem, despre creșterea rădăcinei plantate de el, idem, — la sfîrșit... nesfîrșite. Succesul în contra neghiobiei lui Duiliu era (aproape penibil de) mare."[2] Tonul împotrivirii l-a dat chiar Titu Maiorescu, care îi declarase franc — încă înaintea solemnității[3] — că nu poate accepta aserțiunile noului

[1] Duliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, Ed. Carol Göbl, 1909.

[2] T. Maiorescu, *Jurnal*. (Însemnare din 16/29 mai 1909.)

[3] Vezi în Emanoil Bucuța, *Titu Maiorescu și Duiliu Zamfirescu în scrisori*, p. 359 și în monografia *Duiliu Zamfirescu* de Mihai Gafița, p. 601—623.

Scanned with OKEN Scanner

coleg întru Academie, deoarece îi contrazice toate convingerile sale afirmate de la 1860 încolo. Opiniile estetice ale lui Duiliu Zamfirescu erau respinse hotărît și cu argumente irefutabile. Apărarea poeziei populare, a creației lui Slavici, Coșbuc, Goga, I. Popovici-Bănățeanu nu lăsa deschisă nici o portiță controverselor. Ba chiar criticul pleda în favoarea literaturii cu subiect țărănesc, pentru posibilitățile sufletului rural de a se constitui în obiect al creației estetice elevate. Singura apreciere favorabilă o recolta scriitorul evident în chestiunea poporanismului : „Am și aci mulțumirea să constat de la început o comunitate de vederi în privința criticei teoretice a poporanismului". De menționat că acordul se stabilea numai pe terenul criticii aspectelor ideologice (estetice, doctrinar-sociologice) ale poporanismului (nu și a literaturii cultivate de poporanism), pentru că și Maiorescu nu putea accepta „cererea unor socialiști-poporaniști care se amestecaseră în ale esteticii și îndemnau pe scriitori să se ocupe exclusiv de mizeria claselor de jos și de vinovăția celor de sus" [1].

Reacția împotriva discursului academic, repede devenit celebru, ar fi fost oricum mare și îndîrjită. Dar la aceasta a contribuit și confuzia din jurul textului, care nu a putut apărea decît spre toamnă. Pînă atunci era cunoscut exclusiv din răspunsul lui Maiorescu, din fragmentele publicate în *La Roumanie* (ziarul lui Take Ionescu) și din relatările gazetarilor. (Reamintim că nici *Convorbirile literare* nu l-au publicat decît în numărul pe octombrie, în timp ce răspunsul lui Maiorescu a apărut în numărul din iulie.) Toată campania potrivnică dusă timp de cîteva luni prezintă ciudățenia că numeroși combatanți nu *citiseră* comunicarea pe care o invectivau. Vehementă a fost *Viața românească* (prin Sanielevici și Ibrăileanu), apoi *Luceafărul, Țara noastră* (publicația lui Goga), *Neamul românesc, Ramuri, Săptămîna* lui G. Panu etc., etc.

Nu vom comenta aici schimbul de replici (a răspuns la destule articole sau note polemice și noul academician) desfășurate aproape în tot anul 1909 și în 1910. S-au consumat în această vrajbă injurii și atacuri la persoană, dar

[1] În *op. cit.*, p. 487—488.

și nu puține argumente de real interes estetic. Unele dintre acestea din urmă au fost utilizate în spațiul analitic al capitolelor precedente. Ceea ce ar trebui menționat cu titlu expres e, repetăm, că discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu a contribuit nu numai la readucerea poporanismului în conștiința publică, dar la fixarea lui. (Ancheta *Luceafărului* este și ea o consecință a acestui episod polemic.) Din acest punct de vedere, rezultatul a fost perfect contrariu intențiilor scriitorului.

8. Lovinescu a rămas cunoscut ca unul dintre adversarii constanți ai poporanismului. Opinia este adevărată. Numai că prestigiul acestei adversități, datorată deopotrivă justeței punctelor de vedere, ca și operei autorului, s-a format tîrziu, în anii douăzeci. Adică atunci cînd practic poporanismul, ca mișcare și curent, încetase să mai existe. În anii de triumf al poporanismului, cînd era ascultat, urmat și cu mare influență în conștiința publică, glasul lui Lovinescu nu a prea fost auzit. Am adăuga că nu a fost nici auzit, nici ascultat. Criticul era și foarte tînăr, nu avea autoritatea cîștigată după război, colabora peste tot unde era găzduit *(Convorbiri critice, Epoca, Convorbiri literare, Noua revistă română, Viața literară, Rampa, Flacăra)*, o vreme a căutat adăpost chiar la publicația ieșeană și nu considera, atunci, că poporanismul era principalul pericol. Dimpotrivă, pericolul cel mare era cu dreptate indicat a fi sămănătorismul, și Lovinescu s-a gîndit chiar la un moment dat la o posibilă și necesară alianță cu publiciștii poporaniști împotriva „curentului sănătos".

Nu vrem să spunem că în acei ani Lovinescu agrea poporanismul. Dar socotea poate că de vreme ce și grupul ieșean milita pentru ruinarea regalității sămănătorismului, era necesară unirea tuturor forțelor în această imperativă acțiune comună. O dovedește nu numai colaborarea, totuși nesemnificativă, la *Viața românească* din 1907—1908.[1] Semnificativ în acest sens ni se pare însă a

[1] *Corespondențe literare, Emile Faguet*, 1907, nr. 2; *Un erou al renașterii*, 1907, nr. 9; *Pe drumurile Eladei*, 1907, nr. 12; *Contesa de Noailles ca prozatoare*, 1908, nr. 3; *Homer travestit (parodie în patru scene)*, 1908, nr. 7 și 8.

fi un articol al lui Lovinescu din iunie 1906 publicat în *Viața literară* a lui Chendi (adică înainte de a colabora la revista ieșană și cînd acolo se desfășura o bine gîndită acțiune antisămănătoristă). Articolul lui Lovinescu a fost inserat la rubrica *Polemici*, purta titlul *Pentru „Viața românească"* și comenta recenzia lui Ibrăileanu — critică — despre volumul său *Pași pe nisip*. Nu interesează apărarea lui Lovinescu, cît invitația metaforică la acțiune conjugată împotriva unui dușman comun. Ibrăileanu era invitat să nu-și consume forțele polemice împotriva sa. Ele trebuie dirijate în altă parte. Altfel, se așază, fără să vrea, alături de Iorga, care și el a reacționat foarte negativ la apariția foiletoanelor lui Lovinescu. „Ei, d. Iorga se poate avînta în înălțimile albastre, hrănindu-se cu eterul cu care se nutresc numai astrele. El s-a născut în altă zodie... Nefiind din generația ilustră, a apostolilor, glasul nostru nu poate suna ca acel al propovăduitorilor și al învățătorilor neamului. Gesturile largi nu ne prind, cuvintele umflate și vide se sparg în aerul nostru, pe cînd în eterul dlui. Iorga, nu... Să lăsăm, așadar, atitudinile mărețe și disprețuitoare profeților sinaioți, să lăsăm gesturile superbe propovăduitorilor poporului, care prezic nenorocirile neamului ca și străbunul Glaucon... Disprețuind ideile mele, cum pari a le disprețui, vei da o ocazie dlui. Iorga de a ne disprețui pe amîndoi... Așadar, dle. Ibrăileanu, vino cu mine în grădinița lui Candide. Acolo sînt florile bunului simț, pe care de altminteri le cunoști și dta. destul de bine. Să continuăm a le cultiva... Nu, nu, iubite dle. Ibrăileanu, hai cu mine în grădinița de dindos. Acolo îți voi mai spune și alte lucruri. Poate că vom mai rîde împreună, căci în timpurile acestea, atît ne-a mai rămas de făcut..." [1]

Evident, invitația lui Lovinescu nu a găsit ascultare. Ibrăileanu îi cunoștea adevăratele opinii estetice și pe acestea nu le putea accepta. Apoi, în 1909 a intervenit conflictul dintre cei doi candidați la concursul pentru ocuparea catedrei de literatură a universității ieșene. Inimiciția a devenit încrîncenată. Dar, nu „chestiunea personală" dintre cei doi critici a determinat polemica. E ne-

[1] *Art. cit., Viața literară*, I, nr. 26 (25 iunie) 1906.

cesar s-o spunem, pentru că versiunea aceasta a fost acreditată chiar de Lovinescu (vezi *Memorii*, vol. I). De fapt, sursa esențială a disputei o constituia deosebirea de natură estetică. Lovinescu își începuse în noiembrie 1905 ciclul de foiletoane în junimista *Epoca*. E adevărat, mai toate aceste foiletoane aveau un pronunțat caracter antisămănătorist, comentînd, de regulă, volume ale unor scriitori din cercul revistei condusă de N. Iorga (Gorun, Gîrleanu, Sadoveanu, Sandu-Aldea, Vasile Pop etc.). Dar unii dintre acești scriitori vor deveni curînd colaboratori ai *Vieții românești* și, ceea ce e foarte important, Lovinescu exprima în articolele sale opinii dacă nu potrivnice „literaturii țărănești", oricum rezervat critice. Și acest punct de vedere va fi reafirmat statornic. Chiar dacă obiectivul era antisămănătorist, cei de la *Viața românească* nu puteau privi cu ochi buni asemenea aprecieri : „...Scriitorii noștri tineri, ieșiți mai toți din păturile orășenești, prin căldura comunicativă a unor rînduri prea strînse, s-au îndreptat spre sate — dar numai spre sate. Mărginindu-se numai la viața simplă a satului, povestitorii noștri realiști s-au văzut deodată închiși într-un cerc foarte restrîns de subiecte și constrînși la zugrăvirea unor icoane de o moralitate pe care unii o socotesc dubioasă." [1] (Aluzie și la diatribele antisadoveniene ale lui Sanielevici.) Altă dată, exclama iritat : „Ni s-a săturat cu atîta sentimentalism țărănesc".[2] Repetăm, inițial ținta polemică în foiletoanele lui Lovinescu (din *Epoca* sau *Viața literară*) era mișcarea sămănătoristă. Apoi, cînd sămănătorismul a cedat terenul poporanismului, obiectivul s-a lărgit. Dar, de fapt, Lovinescu, ca mulți alții, nu a prea făcut mari deosebiri între cele două curente. În cel mai fericit caz, vedea în poporanism o ipostază întrucîtva moderată a sămănătorismului. Intervențiile polemice ale lui Ibrăileanu au atras mereu atenția asupra acestei grave confuzii, după el degradantă. Așa stînd lucrurile, era firesc ca disputa cu poporanismul să capete, treptat, pe măsură ce se urca în veac, forme acute.

Cine nu sesizează, de pildă, obiectivul antipoporanist din opiniile lui Lovinescu în chestiunea raportului dintre

---

[1] E. Lovinescu, *Pași pe nisip*, vol. II, p. 192.
[2] *Idem*, *Epoca*, XII, nr. 30 (2 februarie), 1906.

etic și estetic publicate în 1906, adică atunci cînd Ibrăileanu era angajat în acea zgomotoasă polemică cu Simionescu-Râmniceanu pe marginea problemei *Morala în artă?* Lovinescu nu se mulțumea numai să transcrie asemenea opinii estetice, ele însești neagreate integral, în această formă, de ideologia literară poporanistă : „Cît timp așadar arta e numai pentru artă, cît timp reproduce credincios lumea din afară, cît timp artistul rămîne supus la obiect, nu poate fi vorba de moralitatea sau imoralitatea artei. Nimic din ceea ce e real, din ceea ce se petrece în lume, nu e moral sau imoral, odată ce e transpus prin artă în ficțiune... Arta în sine nu e nici morală, nici imorală ; cînd e în aliaj însă cu anumite tendințe practice, aceste tendințe pot fi morale sau imorale, pentru că ele nu mai apelează la simțul nostru estetic, ci la cel etic..." Mergea apoi mult mai departe, implicînd, abia voalat, direct poporanismul, în speță opiniile lui Ibrăileanu. „Mai întîi — revenea criticul în același foileton care se intitula *Arta și morala* —, mă simt dator să iau act de o afirmație. Nu se mai condamnă arta pentru că ar trata subiecte imorale — acestea ne sînt indiferente —, ci se condamnă artistul ce are o *atitudine* simpatică pentru astfel de subiecte. Desigur că e o concesie frumoasă aceasta !... Desigur că trăim în niște timpuri de mai multă cumințenie. Căci un semn de cumințenie e atenuarea ideilor din forma lor colțuroasă, într-o formă mai lucie, mai insinuantă și mai aproape de adevăr... Socialiștii nu mai sînt socialiști, ei sînt poporaniști. Ar mai trebui să-l mai lustruim puțin și pe d. Iorga, pentru ca totul să fie perfect și să fie o fericire de a trăi în aceste timpuri." [1] În alt foileton, intitulat *Tendințele în artă,* respingea principiul tendenționismului, postulînd : „tendințele sînt plante parazitare ce se agață de copacul viguros și mîndru al artei... Tendințele au la bază o opinie a autorului, ce poate fi bună sau rea, azi așa și mîne altfel. Ele sînt prin definiție un element caduc."[2] E evident că Lovinescu aborda atunci cam aceleași subiecte pe care le comenta și Ibrăileanu sau ceilalți critici de la *Viața românească.*

---

[1] E. Lovinescu, *Arta și morala,* în *Pași pe nisip,* vol. II, 1906, p. 73—76.

[2] *Ibidem,* p. 102—103.

Scanned with OKEN Scanner

Concepția era însă adesea mult diferită. Nu erau teme oarecari, ci esențiale pentru ideologia literară poporanistă. Și orice răstălmăcire a lor sau o intrepretare deformantă nu putea fi tolerată. Să adăugăm că Ibrăileanu nu putea accepta nici concepția lui Lovinescu despre actul critic. Adept al criticii de tip scientist, nu putea privi decît cu oroare demonstrațiile lui Lovinescu (din *Convorbiri critice)* despre impresionism ca o metodă validă în exercițiul critic. În teoretizările lui Lovinescu despre impresionism (chiar dacă dialogul se purta cu M. Dragomirescu) și în foiletoanele care încercau să creeze — pe viu — statutul posibil al genului, Ibrăileanu credea că poate descoperi — nu fără oarecare dreptate — săgeți la adresa sa. Avînd o revistă la dispoziție și o poziție de apărat, notele de la „Miscellanea" s-au ocupat statornic de „criticul impresionist".

Prin 1910, Lovinescu avea de acum deplin conturată opinia sa despre orientarea poporanistă. A răspuns deci la ancheta *Luceafărului.* Metodic, criticul respinge ideea de poporanism ca orientare înnoitoare. Dacă poporanism înseamnă „luarea subiectelor din popor", aceasta s-a făcut mai dintotdeauna. Dacă se reduce la postularea ideii de literatură cu obiect țărănesc, nici acesta nu e inedit. E firesc ca scriitori proveniți din mediul rural să înfățișeze lumea pe care o cunosc. „Aceasta nu înseamnă însă că ei și-ar fi mărginit cadrele idealului lor artistic în îngrădiri rurale. Subiectele pot fi mult mai variate, și e foarte bine ca prin felurita lor alegere să ne poată da icoana neamului nostru în ce are el mai bun, mai înalt ca conștiință și ca simțire... A te zăvorî numai la sate e ceea ce se numea acum cîțiva ani *țărănism,* școală literară despre care nu se mai vorbește astăzi, fiindcă a fost izvorîtă numai din voința unui singur om." În sfîrșit, dacă prin poporanism se înțelege recrearea cu simpatie omenească a vieții țăranilor, e de precizat că menirea însăși a unei literaturi e de a răsfrînge simpatie asupra „lumii pe care o zugrăvește". Deci nici din acest punct de vedere nu puteau fi descoperite elemente noi și caracteristice. Concluzia nu putea fi decît una singură : „După cum vedeți, poporanismul în fond nu ne aduce nimic nou, ci numai în *măsură.* A voi să faci dintr-o parte un întreg și din ceea ce e un fel de literatură, *toată* literatura e o încercare de

Scanned with OKEN Scanner

altminteri foarte firească, care s-a făcut de multe ori..." [1] Ironia ţintea să topească morga şi paraponul, reducînd iniţiativele grupului de la Iaşi la calchiere şi exces. Nu e lipsit de interes să menţionăm că în 1909—1911 criticul simpatizează vădit cu Duiliu Zamfirescu, ale cărui opinii estetice antipoporaniste le agrea în chip deosebit. Pentru a lua apărarea scriitorului atunci mult hulit, Lovinescu va scrie în *Convorbiri literare* trei foiletoane critice despre opera lui Duiliu Zamfirescu pe care ştie s-o preţuiască obiectiv. Importantă — pentru că e implicit polemică — e această precizare, la care, se vede bine, criticul a ţinut : „În aceste pagini mi-am propus să fac cît mai puţină critică literară în înţelesul strimt al cuvîntului. Nu voi povesti, prin urmare, cuprinsul fiecărei opere cu de-amănuntul ; nu voi intra în observaţii de mărunţiş. Gîndul meu e de a cerceta rolul social şi naţional al operii dlui. Duiliu Zamfirescu, de a pune în lumină concepţia romancierului asupra societăţii noastre şi rolul ce-l recunoaşte fiecăreia dintre clase, dar mai ales de a dovedi că acest scriitor nu e un hulitor al ţărănimii, precum nu e un hulitor al Ardealului." [2] Într-o perioadă cînd atmosfera literară era deja saturată de răstălmăcirile acuzatoare la adresa celui ce scrisese totuşi *Viaţa la ţară*, gestul reparator al lui Lovinescu căpăta semnificaţii sporite. Şi poporaniştii au înţeles bine sensul polemic implicit (cînd nu era chiar explicit) la adresa consideraţiilor estetice pe care le vehiculau.

Spuneam că reacţia antipoporanistă a lui Lovinescu de pînă prin 1914, fără a trece neobservată, nu a avut forţa şi autoritatea celei de după război. La aceasta au contribuit factori diferiţi. Dar faptul se datoreşte în bună măsură rolului nou al criticului în viaţa literară, ca animator al orientării moderne a literaturii, ca şi studiilor de sinteză pe care le elaborează acum (*Istoria civilizaţiei române moderne*, 1924—1926, *Istoria literaturii române contemporane*, 1926—1929). Or, în aceste lucrări în care fructifica, ce-i drept (mai ales în *Istoria literaturii...*), material din vechile cronici, punctele sale de vedere antipo-

[1] *Luceafărul*, IX, 1910, nr. 1, p. 17—18.
[2] E. Lovinescu, *Critice*, vol. IV, 1916, p. 71. (Precizarea aceasta a apărut în cronica literară din *Convorbiri literare*, an. XLV, nr. 11, 1911.)

Scanned with OKEN Scanner

poraniste capătă necesara organizare sistematică, ce odinioară, risipite fiind, le lipsea. Și, element hotărîtor, un fundament și o proiecție de natură sociologică și ideologică (evident, și de ideologie literară) bine articulată. Nu vom relua aici ceea ce am notat în alt paragraf al acestui capitol despre sociologia lui Lovinescu. Să spunem numai că poziția sa antitradiționalistă devine acum mai explicită, de vreme ce se demonstra necesitatea evoluției tuturor structurilor românești spre o fază a lor modernă în toate înfățișările. Că între opinia sa sociologică și cea estetică se stabilește o simetrie o dovedește această precizare : „tot ce am susținut în domeniul cultural și social al *Istoriei civilizației române* își va căpăta, astfel, o aplicare literară în *Istoria literaturii române contemporane* : scriitorii vor fi judecați și din punctul de vedere al caracterului de sincronism cu dezvoltarea vieții noastre sociale și culturale și cu multiplele întretăieri de curente ideologice, dar și din punctul de vedere al efortului de diferențiere față de ce a fost înainte, diferențiere de material de inspirație, în sensul evoluției preocupărilor momentului istoric, și de expresie în sensul capacității limbii de a se înnoi prin imagine și armonie".[1]

Din această perspectivă, mai fiecare dintre volumele *Istoriei literaturii...* (cinci) au făcut loc dezbaterii critice a poporanismului, după ce semnificația sociologică a curentului fusese analizată în *Istoria civilizației...* A fost, așadar, comentată ideologia (poezia, proza) socotită de Lovinescu ca fiind o expresie a motivelor poporaniste. Era, firește, o analiză tardivă, pentru că poporanismul, ca orientare culturală, își încetase funcțiunile. Dar chiar dacă tardivă, merită și trebuie să fie înregistrată cu mare seriozitate, nu numai pentru că reia material constructiv din elaborări mai vechi, ci pentru că reacția critică antipoporanistă a lui Lovinescu reprezintă, indubitabil, cea mai elocventă analiză a semnificațiilor curentului. Nu, din păcate, în analizele pe marginea prozei socotită a fi poporanistă (de o poezie poporanistă nici Lovinescu nu a vorbit, Goga fiind integrat sămănătorismului). Și aceasta pentru că o asemenea proză nu există, cu excepțiile minimale știute. De altfel, și criticul i-a acordat o accepție

[1] *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, 1926, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

moderată, socotind-o „tot o continuare a sămănătorismului moldovean", precizînd chiar că paginile literare scrise sub influența ideologiei poporaniste „nu reprezintă contribuția cea mai fericită a mișcării. Adevărata contribuție a *Vieții românești* se manifestă tot în sensul vechiului sămănătorism liric".[1] Cu toate acestea, criticul a considerat că e necesar să așeze sub însemnele poporaniste proza publicată în revista ieșeană (Hogaș, Jean Bart, Pătrășcanu, Mironescu, Constanța Marino-Moscu, Ionel Teodoreanu etc.). Să presupunem că a făcut-o din rațiuni clasificatoare, și nu exclusiv polemice.

Mai drepte și mai cumpănite sînt aprecierile despre ideologia literară poporanistă și despre critica *Vieții românești*. Criticul, devenit istoric al literaturii, a examinat cu rigoare principalele baze ale ideologiei literare poporaniste (simpatia față de țărănime izvorîtă din conceptul etic al datoriei, specificul național, tendenționismul, realismul etc.). Au fost evidențiate pe larg carențele știute ale ideologiei literare poporaniste izvorîte din confuzia dintre etnic-estetic-social. Dar aceste carențe au fost mult potențate și forțate să se constituie într-o înțelegere deformantă. (Lovinescu a crezut, de pildă, că poate acredita ideea potrivit căreia Ibrăileanu a condiționat talentul unui artist de măsura în care exprimă specificitatea națională a unui popor. De fapt însă o asemenea condiționare dogmatică nu aflăm în scrierile lui Ibrăileanu.) Dreptate a avut încă criticul atunci cînd a relevat că din tezele specificului național s-a nutrit, în bună măsură, aprehensiunea lui Ibrăileanu față de poezia nouă. Dar și această carență, reală, a fost mult exagerată, pentru că aprehensiunea lui Ibrăileanu pentru înnoirea expresiei în poezie nu se datora numai motivului indicat de Lovinescu. Au intervenit și alte latențe ca și fondul aperceptiv format în alt veac și în altă temperatură intelectuală și sufletească. Cît de nedrept a fost uneori Lovinescu față de opera critică a lui Ibrăileanu o dovedește următorul fapt. Undeva, în vol. I, criticul relevă o contradicție gravă în cadrele ideologiei literare poporaniste. Anume că în 1906 cerea scriitorilor o atitudine de simpatie pentru popor, pe cînd în 1909 recomanda ca, indiferent de școala literară în care se

[1] *Op. cit.*, vol. IV, p. 108—109.

Scanned with OKEN Scanner

integrau artiștii, important e că în scrierile lor să nu exprime dispreț sau ură față de țărani. Se semnala în această precizare — credea criticul — o renunțare la vechile rigori, adăugînd : „Din clipa în care *Viața românească* ajungea la astfel de retractări, poporanismul privit ca o «concepție» literară originală nu mai exista". Dar aceste puncte de vedere au călăuzit publicația ieșeană din capul locului. Nu s-a retractat nimic, pentru că nu era necesar. Totul fusese expus limpede încă din martie 1906, iar toleranța față de școlile literare era un principiu vegheat cu destulă consecvență.

Nu trebuie să se înțeleagă de aici că opoziția lui Lovinescu față de poporanism ar fi lipsită de obiect și rațiune, că polemicile, atît de încordate și de pasionate, dintre Lovinescu și *Viața românească* s-au datorat numai inimicițiilor personale. Polemica a fost în bună măsură fondată, și Lovinescu avea într-un fel dreptate să vadă în vechiul poporanism un factor de rezistență la înnoire și prefacere a peisajului literar. Și, nu în mică măsură, avea dreptate să vadă în criteriile de evaluare practicate odinioară de Ibrăileanu o piedică în calea statornicirii suveranității esteticului. Mai ales că după război la orizont se profilau contururile noilor curente tradiționaliste, care aveau să sancționeze eludarea esteticului în favoarea factorilor alogeni.

Dar cine citește azi lucrările care au constituit piese nodale în această polemică are de constatat o surpriză. Și anume, că dincolo de liniile de reală divergență în nu puține chestiuni — deloc periferice —, pozițiile sînt destul de apropiate. Am cita în acest sens o apreciere a lui Lovinescu din 1929 notată în al șaselea volum al *Istoriei... (Mutația valorilor estetice)*, care era considerat de autor drept o concluzie a întregii lucrări. Or, aici cel ce rupsese atîtea săgeți împotriva confuziei poporaniste dintre etnic, social și estetic formulează următorul punct de vedere : „În concluzie, departe de a fi absolut, invariabil și universal în mutabilitatea lui, conceptul estetic este limitat în linie generală prin acțiunea rasei și a epocei, avînd forme variate și succesive după rasele ce l-au creat și după epocele ce l-au determinat ; el nu se prezintă separat și arbitrar, ci e implicat și interferat de o mulțime de alți factori ideologici sau chiar economici,

Scanned with OKEN Scanner

care fac la un loc un tot caracteristic, un stil, un *saeculum*". [1] Comentariile sînt de prisos. Nu vrem să spunem că aceasta semnifică anularea deosebirilor de opinie dintre Lovinescu și Ibrăileanu, nici că de aici am putea deduce că animatorul *Sburătorului* ar fi renunțat la principiul suveranității esteticului în actele apreciatoare (e cunoscută doar poziția sa din ultimii ani de viață, cînd în fața avalanșei forțelor obscurantiste a ridicat steagul separării sferelor de activitate, cerînd drept de suverană legitimitate esteticului). Numai că nici în deceniul al treilea, nici în 1940—1943, Lovinescu nu era partizanul exclusiv al autonomismului în estetică, după cum Ibrăileanu nu a cerut niciodată eludarea acestuia în judecățile de evaluare critică.

[1] *Op. cit.*, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

RÉSUMÉ

La culture roumaine est apparue et s'est développée à une époque dominée par le romantisme dans la plupart des sphères de la spiritualité : en philosophie et en littérature, en sociologie et dans la mentalité civique, dans la culture au sens général du terme. Les principes de la Révolution française avaient triomphé et avaient depuis longtemps acquis droit de cité en Europe occidentale ; ils étaient même entrés dans une phase évidente de dégradation de leur valeur originale. Concomitamment — réaction sociologiquement inévitable — étaient nés des courants d'idées hostiles à l'esprit révolutionnaire, qui pour justifier leur désir de maintenir l'ordre existant s'appuyaient sur les concepts de la tradition et de l évolutionnisme social „organique".

Apparue dans un tel climat spirituel, la culture moderne roumaine devait être marquée dès ses premiers pas (dans les premières décennies du XIXe siècle) par les traits spécifiques des structures romantiques. Le phénomène est facilement vérifiable dans tous les secteurs de la culture roumaine, de même que dans la vie publique agitée de l'époque. Le caractère dualiste du romantisme — à la fois révolutionnaire et rétrograde, libéral et conservateur — est une réalité historique trop évidente pour qu'une démonstration en soit encore nécessaire. Le courant d'idées qui fait l'objet de la présente étude — le „poporanisme" — s'intègre parfaitement dans cette ambiance. Mieux encore, il est permis d'affirmer que les deux pôles du romantisme s'y retrouvent en égale mesure, dans une indissoluble synthèse.

Le „poporanisme", terme à résonance insolite et apparemment intraduisible, révèle à une analyse plus minutieuse non

seulement ses significations, mais aussi une assez vaste aire de diffusion.

Issu du romantisme, le „poporanisme" (de „popor" = peuple) serait, dans une première acception, l'attachement au peuple ; ou, si l'on préfère, l'idéal militant, messianique qui, glorifiant les vertus des masses populaires, vise à en relever les conditions tant matérielles que spirituelles.

Cette tendance s'est manifestée dans différentes littératures dès les débuts du capitalisme. En Angleterre, on la découvre en quelque sorte dans le courant connu sous le nom de l'école poétique lakiste. William Wordsworth (1770—1850), le poète le plus représentatif à cet égard, fera l'éloge de la paysannerie, dans laquelle il voit l'expression de la pureté naturelle, en chantant comme tout romantique, la beauté de la vie des champs et en prédisant le retour à une atmosphère de vie rustique. Il est vrai que Wordsworth, tout comme d'autres lakistes, n'était pas animé d'élans sociaux ou humanitaires, mais son apologie de l'ambiance rustique, sa tendance à transformer tout ce qui touche à la campagne en sujet littéraire et en motif esthétique présentent, pour le thème qui nous occupe, une importance particulière.

On peut déceler, de même, des courants précurseurs du poporanisme dans certaines orientations de la littérature et de la philosophie françaises : chez Jean-Jacques Rousseau par exemple, lorsqu'il fait l'éloge de la vie naturelle, ou bien chez George Sand, qui prône dans ses romans la supériorité de la vie paysanne.

C'est toutefois dans les pays de l'Europe orientale et centrale que le courant poporaniste prendra corps et se manifestera de la manière la plus prégnante, à savoir dans ces pays relativement sous-développés où le capitalisme ne progressait qu'avec lenteur et timidité et où l'agriculture, riche encore de restes féodaux, constituait la branche maîtresse de l'économie. La paysannerie y formait l'immense majorité de la population, aussi l'intérêt pour les problèmes de la vie paysanne s'y manifestait-il avec vigueur tant dans le domaine de la création littéraire que dans le vie culturelle et dans la mentalité publique.

De telles préoccupations sont solidement ancrées dans la littérature allemande et autrichienne de la première moitié du siècle dernier, où le courant populiste est assez bien représenté (Anette von Droste-Hülshoff, Karl Lebrecht Immerman, Berthold

Scanned with OKEN Scanner

Auerbach, Johann Peter Hebel). Il est encore plus consistant dans les littératures bulgare (T. G. Vlaikov, M. Gheorghiev, Strachimirov, Elin Pelin, Hristov, P. Todorov, L. Karavelov), yougoslave (Paia Adamov-Marcovič) et hongroise (Tolnai Layos, Justh, Géza Gárdonyi, Moricz Zigmond). Ainsi qu'il est bien connu, le poporanisme jouira d'une faveur particulièrement intense en Russie, où le courant dit „narodniciste" (de „narod" = peuple) dominera effectivement la littérature, l'art, la sociologie et la vie politique durant toute la seconde moitié du siècle dernier et les premières décennies du XXe siècle. Avec les tendances diverses et souvent contradictoires qui s'y manifestent (depuis le philo-slavisme rétrograde, figé en un traditionalisme excessif, jusqu'au narodnicisme militant et progressiste — Lavrov, Mikhaïlovski, Ouspenski — et aux anciens démocrates révolutionnaires Tchernychevski et Dobrolioubov), le narodnicisme a nourri l'illusion que le capitalisme serait évitable, préconisant une formule qui, basés sur le „mir" russe, était considérée comme susceptible de promouvoir le progrès social. Le développement du capitalisme et la naissance du mouvement social-démocrate ont fait perdre du terrain au narodnicisme. Dans des polémiques devenues célèbres, Plékhanov, puis Lénine ont démontré le caractère caduc et rétrograde de son idéologie. Mais jusqu'alors l'intelligentsia progressiste russe — et en premier lieu la jeunesse studieuse — avait embrassé avec enthousiasme les idéals de ce messianisme, dévoué sans réserve au culte du peuple et à la cause du relèvement de la *paysannerie*. La litterature du temps (Saltykov-Chtchédrine, Tolstoï, Nékrassov, Ouspenski) est pleine de ces idéals et des motifs qui s'y attachent.

Il existe, bien entendu, des affinités entre le poporanisme roumain et toute cette orientation européenne, celle de Russie surtout (Constantin Stere, le fondateur du courant, avait passé une partie de sa jeunesse dans le milieux universitaires narodniciens et son activité révolutionnaire lui avait valu un long exil) ; pourtant on voit s'y développer maints traits originaux, déterminés par les particularités des structures roumaines. Dans un pays comme la Roumanie, où les relations capitalistes apparaissent relativement tard, où la paysannerie constituait presque 90 % de la population et où les tâches esséntielles de la révolution démocratique bourgeoise (suppression de la grande propriété foncière par un large partage des terres et adoption du suffrage universel) n'avaient pas encore été accomplies, il était

Scanned with OKEN Scanner

fatal que prenne naissance un courant d'idées alimenté par ces aspirations. L'auteur estime que le poporanisme n'a été ni un courant exclusivement politique et idéologique, ni un courant exclusivement littéraire et culturel. Comme la plupart des courants roumains, le poporanisme a constitué une tendance pluriforme, où coexistaient des préoccupations sociologiques, politiques, culturelles, esthétiques, littéraires. Les aspects sociologiques et politiques y ont prévalu peut-être, mais sans éclipser pour autant les valeurs culturelles et littéraires, réellement très importantes.

Ainsi, le mouvement culturel poporaniste nous apparaît comme un tout homogène et cohérent. Il a été, après 1906, l'expression de la spiritualité, spécialisée si l'on peut dire, des cercles progressistes roumains du temps, expression à laquelle la première guerre mondiale devait mettre fin dramatiquement.

L'ouvrage est divisé en cinq grands chapitres. Les premiers quatre chapitres analysent les principales modalités d'expression du poporanisme, le cinquième s'occupe des réactions de l'opinion publique et des autres courants culturels qu'il a déclenchées. Le premier chapitre reconstitue, à partir d'une série de documents, l'histoire du mouvement poporaniste. Une analyse du tableau de l'époque perment d'y déceler sa tonalité particulière et les préoccupations majeures — le problème social lié à l'accomplissement des tâches susmentionnées de la révolution démocratique bourgeoise, d'une part, le problème politique aigu de la réalisation de l'unité nationale, de l'autre — qui ont provoqué l'apparition du poporanisme.

L'auteur examine ensuite les étapes les plus importantes de l'histoire du mouvement, la constitution du groupe poporaniste dans le cadre du mouvement socialiste (période de a revue *Evenimentul literar,* 1893—1895), sa rupture avec le parti socialiste et son entrée dans le parti libéral, la fondation de la revue *Viața românească* (1906), qui est vite devenue non seulement la publication la plus importante du temps, mais aussi la tribune militante du poporanisme. La période de *Viața românească* occupe une large place dans l'exposé, qui évoque toutes les formes de manifestation de ceux qui oeuvraient pour la réalisation de leurs idéals.

Le crédit que vaut au courant fondé en 1893 la revue *Viața românească* et l'activité politique du groupe poporaniste est souligné par l'auteur. Une bonne partie de ce chapitre se transforme

Scanned with OKEN Scanner

de fait en une histoire de *Viața românească*, qui est devenue alors — et l'est restée depuis — une des revues culturelles les plus importantes de Roumanie (elle a paru sans interruption de 1906 à 1940, puis dans une nouvelle série à partir de 1948). Un paragraphe spécial est consacré à la période finale du mouvement, montrant que, aussitôt après la première guerre mondiale, une fois accomplies les tâches sociales et nationales pour lesquelles le poporanisme avait engagé la lutte, les membres du poporanisme ont annoncé que l'activité du mouvement allait cesser. Le premier numéro d'après-guerre de *Viața Românească* (1920) déclarait noir sur blanc : „Si les réformes sociales et politique consécutives à la guerre sont accomplies correctement, elles feront disparaître le paysan-serf, le paysan-souffrance, le paysan-injustice ... L'état d'âme qui forme le contenu sentimental et moral de ce courant nommé poporanisme... cet état d'âme sera, lui aussi, une chose du passé lorsque la cause qui l'a engendré aura disparu". Du poporanisme demeurent valables et actuels certains principes de son idéologie littéraire et, sur le plan politique, les convictions de la démocratie militante, l'idéal du progrès social. Dans la lutte idéologique menée durant les décennies de l'entre-deux-guerres, les anciens leaders poporanistes, renforcés par de nouveaux contingents de collaborateurs de *Viața Românească* (Mihail Ralea, D. I. Suchianu, Petre Andrei, Demostene Botez, Al. A. Philippide), défendent les valeurs du rationalisme et du radicalisme démocratiques contre les tendances rétrogrades.

Le deuxième chapitre analyse la conception sociologique du poporanisme, définie, ainsi que l'indique le titre du chapitre, comme romantico-agrarienne. Un bref préambule fait la distinction entre idéologie et sociologie, dans le but de démontrer que, loin de représenter une simple tendance idéologique, comme le voudraient certains chercheurs, le poporanisme mérite d'être considéré aussi comme une voie dans l'histoire de la sociologie roumaine. Le poporanisme a tous les traits d'une certaine vision, d'un certain mode de compréhension du phénomène roumain : d'une vision d'ensemble comprenant l'organisme roumain dans tous ses domaines — politique, social, économique, culturel, esthétique — et ayant necesairement à sa base, ainsi que le soulignera en 1925 Constantin Stere, une conception sociale du rôle et de la place des sociétés agraires par rapport à l'évolution industrielle des pays d'Occi-

Scanned with OKEN Scanner

dent. Il s'agit, comme on peut voir, d'une *Weltanschaung* spéciale ou, autrement dit, d'une conception fondée sur une compréhension philosophique de la dynamique sociale. Un paragraphe entier met en lumière les sources néo-kantiennes du poporanisme, car Stere prisait au plus haut point les ouvrages d'Albert Lange, d'Alois Riehl, de Carl Göring, de R. Avenarius (un des principaux motifs idéologiques du poporanisme — celui des devoirs des intellectuels à l'égard de la paysannerie — dérivait de l'adaptation d'un célèbre précepte kantien). L'auteur relève ensuite l'importance accordée par le poporanisme, dans la recherche sociologique, au point de vue ethnographique, ainsi que le caractère „historiste" de la démarche théorique faite par Stere lorsqu'il analyse le devenir social. L'idée, fondamentale pour les poporanistes, de spécifité — aussi bien en sociologie que dans les sciences politiques ou l'idéologie littéraire — a pour fondement une évidente vision historiste du social. „Toute la conception poporaniste — écrivait Stere — se résume dans la norme de conduite qu'elle nous impose, dans le devoir de subordonner toute action de rénovation et même toute activité aux intérêts réels et concrets de *notre* peuple dans sa formation historique, dans les circonstances de fait de sa vie nationale, sociale et politique". Parce que le poporanisme a représenté un courant d'idées à structure sociologique romantique, dans la sphère duquel la spécifité, la tradition, l'autochtone étaient des notions de base, un paragraphe spécial examine non seulement les aspects qui contribuent à créer ce point de vue, mais aussi la place de ce courant parmi les autres courants roumains agrariens qui s'en rapprochent („junimisme", "sămănătorisme", „țărănisme", "gîndirisme").

L'ouvrage procède par incursions analytiques afin de découvrir les opinions criticistes du poporanisme à l'égard de la „critique des formes de la civilisation importée" (manière de désigner la critique des renouvellements dus au capitalisme). „formes" considérées comme incompatibles avec la géographie sociale du pays. Il discute les opinions critiques des membres du courant en ce qui concerne le processus de formation de la Roumanie moderne capitaliste, résultat à leur avis non pas d'un développement intérieur propre, mais des influences décisives — économiques et idéologiques — exercées par les pays capitalistes développés de l'Europe occidentale. Celles-ci, suivant les adeptes du poporanisme, ont donné lieu à une civi-

Scanned with OKEN Scanner

lisation factice, qui s'est développée trop rapidement par l'adoptation d'un modèle socio-économico-politique valable ailleurs, mais déplacé ici. Ce point de vue fait appel à des idées et à des concepts présents dans la plupart des courants romantiques anticapitalistes, édifiés à partir d'une vision romantico-agrarienne du devenir social. Il s'agit d'une critique romantique du capitalisme, souvent violente, souvent aussi pertinente issue des convictions d'intellectuels de provenance rurale, qui croyaient pouvoir suspendre le cours naturel des lois sociologiques par les élans d'une pensée criticiste. Effectivement menacé par l'offensive inévitable du capitalisme, le petit producteur — la paysannerie aisée aussi bien que la paysannerie pauvre ou sans terre et que la petite bourgeoisie urbaine — voulait conserver une position qu'il avait l'illusion de pouvoir maintenir à l'infini stable et indépendante.. Sur le plan sociologique, le poporanisme a été l'expression de ces aspirations.

Après la Révolution française, le romantisme agrarien anticapitaliste a dominé avec autorité la sociologie et la philosophie européennes, s'imposant en premier lieu par l'école sociologique allemande (F. Tönnies, H. St. Chamberlaine, Alfred Weber, puis Max Scheller, L. Klages etc.), d'où il a envahi toute l'Europe. Dans ce contexte, l'ouvrage commente le lieu et le rôle du poporanisme dans l'ensemble des courants roumains similaires. Il souligne le caractère modéré du criticisme poporaniste par rapport à d'autres mouvements traditionalistes, précisant qu'il ne s'agit pas réellement d'une surestimation du monde rural, ni d'une condamnation totale de la nouvelles civilisation. Le poporanisme a défendu l'évolution des structures roumaines, mais dans le cadre, considéré comme viable, d'une morphologie spécifique, éminemment rurale. Après un paragraphe consacré au sens des motivations éthiques, au devoir civique et à l'analyse du caractère erroné des opinions poporanistes sur le marxisme et l'inadéquation de celui-ci aux réalistés sociales-éeonomiques roumaines du commencement du XX-e siècle, un autre paragraphe s'arrête sur la structure romantique de la sociologie poporaniste. Il en ressort que les coryphées du mouvement ont établi leurs points de vue à partir d'idées, de principes et de concepts très en faveur dans certaines sphère de la sociologie contemporaine.

A la fin du XX-e siècle et au commencement de ce siècle-ci, à la suite des modifications radicales survenues en agriculture

Scanned with OKEN Scanner

et sur le marché agricole, certains économistes et sociologues agrariens ont considéré que la petite production serait supérieure, sous le rapport de l'efficience économique, à la grande agriculture. Selon ces opinions, les lois marxistes de la concentration et de la reproduction, valables dans le secteur de l'industrie, ne s'appliqueraient pas à l'agriculture. Le poporanisme à embrassé ce point de vue, qui jouissait alors d'une certaine vogue dans les cercles réformistes du socialisme international (Hertz, David, Bernstein etc.) et dans les milieux narodniciens russes (Nikolaï-On, Mikhaïlovski etc.), estimant qu'en Roumanie, pays éminemment agricole, d'autres lois sont valables que dans les Etats européens industrialisés. Il s'est constitué ainsi une mentalité sociologique imprégnée de romantisme, expression des idéals du petit producteur rural, qui croyait possible la réalisation, en plein XX-e siècle, d'une économie purement agraire et non capitaliste, dont l'industrie serait exclue, niant ou éludant par là les rapports nécessaires entre l'industrie et l'agriculture, dans une économie qui se dirigeait pourtant à pas sûrs vers le capitalisme. Toute la critique anticapitaliste et anti-industrielle du poporanisme arrive à condamner justement ce que le capitalisme a apporté de bon et de novateur : une nouvelle organisation économique, supérieure, et des transformations dans tous les secteurs de la vie économique et sociale. Il s'agit d'une critique sentimentale et superficialle, qui condamnait le capitalisme et idéalisait la petite exploitation paysanne, considérée comme stable et durable. La petite production était ainsi transformée en un mode de production autonome, non capitaliste et anticapitaliste ; on séparait artificiellement un secteur de l'économie de celle-ci dans son ensemble et l'on imaginait d'autres modalités d'évolution, spécifiques, susceptibles, d'entraîner les mêmes conséquences utiles pour le développement social que le processus de l'industrialisation capitaliste. Ce paragraphe montre le caractère utopique de telles théories, leur structure foncièrement romantique, l'impossibilité sociologique de leur réalisation. L'évolution des structures roumaines a d'ailleurs démontré éloquemment combien la sociologie poporaniste avait fait fausse route. Après l'examen des opinions poporanistes sur la coopération, l'auteur relève ce qui constitue à son avis le côté valable, progressiste de la sociologie poporaniste. Certes, les rêveries poporanistes résumées dans "la formule de notre progrès spécifique", qui se nourrissaient de l'illusion de la via-

Scanned with OKEN Scanner

bilité d'un microcosme rural, non capitaliste et anticapitaliste, étaient à côté des réalités. Pourtant les structures de la sociologie poporaniste n'étaient pas pour autant dénuées de tout côté positif et progressiste. On relève de tels, éléments autant dans l'action militante en vue de la suppression de la grande propriété foncière et du partage des terres que dans la lutte pour la démocratisation de la vie publique par le suffrage universel. De telles revendications étaient assurément, vu les circonstances, nettement progressistes.

Le troisième chapitre traite de la place du poporanisme dans la vie politique du temps. Des paragraphes distincts évoquent certains moments plus importants de l'action politique poporaniste, de 1894 à 1916. Un commentaire objectif et de dimensions adéquates est consacré à l'activité du groupe poporaniste dans le cadre du mouvement socialiste, aux actions qui ont abouti à la rupture avec le parti socialiste (1899), à l'entrée des poporanistes dans le parti libéral, à l'attitude du groupe poporaniste à l'égard des révoltes paysannes de 1907, réprimées, ainsi qu'il est connu, justement par un gouvernement libéral. Un paragraphe spécial s'occupe du rôle des poporanistes dans la préparation des grandes réformes sociales et dans les débats parlementaires qui ont eu lieu à leur sujet en 1914. Sur l'initiative des forces progressistes du parti libéral, parmi lesquelles les poporanistes occupaient une place de premier plan, des projets de réformes de la structure sociale-politique roumaine furent longuement élaborés : d'une part un projet de réforme agraire, ayant pour but d'exproprier — moyennant indemnisation — d'appréciables superficies arables faisant partie de la grande propriété, pour les distribuer aux paysans ; d'autre part, des mesures visant à élargir le droit de vote. En sa qualité d'initiateur des réformes. Constantin Stere, chef du groupe poporaniste, fut nommé rapporteur de la commission parlementaire pour la révision de la constitution, révision imposée par ces réformes. Mais la première guerre retarda de quatre ans l'accomplissement des réformes, qui ne furent misses en oeuvre qu'en 1918, au moment où le groupe poporaniste quittait le parti libéral pour fonder, avec d'autres personnalités politiques, le parti paysan L'activité politique du poporanisme, montre l'auteur, ne s'est pas déployé en vain, car elle a contribué dans une mesure considérable à la création du climat nécessaire pour l'adoption des grandes réformes, de l'accomplissement desquelles dépendait

Scanned with OKEN Scanner

l'amélioration des conditions de vie de la paysannerie. Malgré certaines fautes inhérentes à une action politique radicale menée dans le cadre d'un parti bourgeois (le parti libéral), la politique militante des poporanistes s'intègre assurément au fonds du messianisme social-politique philo-paysan. Tant par les convictions politique qu'il a défendues que par la tenue démocratique, progressiste de ses fins, le poporanisme s'est rangé résolument à l'extrême gauche de l'échiquier politique roumain de l'époque. Et c'est cette même ligne politique conséquente que les poporanistes suivront durant la période agitée de l'entre-deux-guerres.

Sous le titre "Entre la littérature et l'idéologie littéraire", le quatrième chapitre analyse les préoccupations littéraires des poporanistes et les opinions esthétiques (l'idéologie littéraire) professées par les protagonistes du mouvement (Const. Stere et G. Ibrăileanu). La position exacte du poporanisme dans le domaine des lettres est tout d'abord définie par l'auteur, qui réfute l'opinion fort répandue, mais fausse, suivant laquelle le poporanisme aurait été un courant littéraire. Ainsi que l'a affirmé plus d'une fois G. Ibrăileanu, éminent critique littéraire, qui a dirigé effectivement non seulement la revue *Viața românească*, mais en général toute l'activité sur le plan littéraire et esthétique du mouvement (en l'occurence dans la déclaration suivante, qui date de 1911), "le poporanisme n'est ni un courant, ni une école littéraire, mais seulement une certaine conception de la vie. *Appliquée à la littérature*, cette conception n'exclut aucun courant ou école littéraire. Un poporaniste convaincu peut être en même temps un symboliste, que ce soit en art, s'il est artiste, ou dans ses options, s'il est critique. Un autre poporaniste peut, de même, être réaliste, un troisième classique, chacun suivant son tempérament". Voici encore cet éclaircissement, formulé dès 1906 : "En littérature, le poporanisme signifie une attitude de sympathie vis-à-vis de la classe paysanne, un point c'est tout". Il ne faudrait toutefois pas déduire de là que le poporanisme a eu une attitude sectaire, a obéi à des exclusives. Aussi absorbantes qu'aient été ses préoccupations pour le sort de la paysannerie, son discernement esthétique n'en a pas été entamé pour autant. Indépendamment de tout thème, de toute tendance, ses options en matière de littérature ont tenu rigoureusement compte des critères esthétiques. L'auteur fait remarquer, de même, que si l'intérêt pour les problèmes de la paysan-

Scanned with OKEN Scanner

nerie était quasi général dans le monde intellectuel du temps, le mérite des poporanistes est justement d'avoir inauguré une orientation conforme à l'esprit et aux besoins de l'époque et d'avoir exercé de la sorte une influence effective sur le monde artistique contemporain. Le poporanisme, en tant que courant, dépasse ainsi les cadres stricts de la littérature, pour s'intégrer dans une sphère bien plus large, dans le mouvement culturel en général et même dans l'esprit du temps, auquel il a imprimé une direction bien définie. Le poporanisme a cultivé une littérature à objectif déterminé, il a cru en une littérature engagée, en mesure d'éduquer, d'accroître les connaissance, d'éclairer les consciences. Mais il n'a jamais encouragé, dans des buts étrangers à l'art, les non-valeurs, les thèmes en question fussent-ils philo-paysans. Il n'existe pas, d'autre part, de "motifs obsessionnels" poporanistes, à l'exception du "motif du devoir", qui fait certainement partie de son idéologie. D'influence néo-kantienne, le motif des devoirs moraux de l'intéllectuel envers le peuple et ses souffrances a hanté effectivement les consciences des adeptes du mouvement. Il a été traité dans une nouvelle qui, sans être à proprement parleur un ouvrage à thèse, a un titre éloquent : *Devoirs oubliés*, par Jean Bart. D'autres thèmes analogues sont traités dans la littérature d'inspiration poporaniste, mais sans avoir la pureté idéologique du motif susmentionné, car on les retrouve aussi dans d'autres courants à tendance philo-paysanne, par exemple dans le courant philo-paysan extrémiste connu sous le nom de "sămănătorisme". On peut citer dans le même ordre d'idées le motif du déracinement (les déracinés dont il s'agit sont évidemment des ruraux), celui de la difficulté pour les ruraux émigrés dans les villes de s'adapter au milieu urbain, ou encore celui de la disparition d'une classe, en l'espèce de la classe des petits boyards campagnards (les hobereaux). Il s'agit là pourtant de motifs qui n'apartiennent pas exclusivement aux oeuvres publiées sous les auspices de *Viața românească*, car ils sont présents dans toute la littérature du temps. Une discussion spéciale est engagé autour de l'oeuvre de Mihail Sadoveanu, au cours de laquelle sont évoquées les valeurs d'essence poporaniste présentes dans différentes créations littéraires. L'auteur relève ensuite, comme l'un des traits caractéristiques de l'idéologie littéraire poporaniste, le réalisme avec lequel ses adeptes recréent le monde paysan. Pas plus la prose que la poésie publiées dans *Viața românească* ne cultivent

Scanned with OKEN Scanner

une vision idyllique ou rigide du village. Le village, dans ces écrits, possède un coloris social propre, celui d'un monde tourmenté et malheureux qui aspire à une vie meilleure. Le caractère réaliste de la prose agréée par le poporanisme est mis en évidence par des oeuvres évoquant les révoltes paysannes de 1907, telles que les nouvelles *L'égarement de Stoborăni*, de Sp. Popescu, et *Le vétéran Furtună*, de I. I. Mironescu. Ibrăileanu vivait dans l'espoir qu'il se trouverait un jour quelqu'un qui écrive un roman paysan complet, à l'instar des *Paysans* de Wladislav Reymont, oeuvre qu'il avait saluée avec émotion lors de sa parution, déclarant qu'on y trouvait la véritable image de la paysannerie de l'Europe orientale, "dont le paysan roumain est l'une des variantes".

Un ample paragraphe est ensuite consacré à l'analyse de certains concepts spécifiques pour l'idéologie littéraire poporaniste. L'auteur distingue entre les ouvrages à tendance et les ouvrages à thèse : tout en cultivant une littérature à objectif déterminé, le poporanisme a répudié résolument le roman à thèse. A travers son credo — "Nous constatons que *toute* oeuvre d'art comporte une tendance, que toute oeuvre d'art révèle *l'attitude* de l'écrivain à l'égard de son oeuvre et de ce qu'il a décrit dans son oeuvre" — on perçoit avec évidence les échos de l'esthétique scientiste-positiviste (Taine, Brandès, Guyau, Tchernychevski, Gherea), dont l'esprit a présidé à la formation des figures proéminentes du poporanisme, Ibrăileanu et Stere. Ils avaient sur le rôle de l'art une conception matérialiste : ils considéraient l'art comme une expression du social historique et lui assignaient en conséquence le don de captiver les lecteurs sur le plan tant émotionnel qu'idéologique. L'artiste était considéré, pour sa part, comme un porte-parole de son époque. Ainsi, l'art à tendance implique une catégorie éthique („l'attitude de l'écrivain", telle qu'elle se reflète dans son oeuvre), ce qui entraîne le problème du rapport entre l'éthique et l'esthétique. Il s'agit d'un rapport clairement conçu et il n'est avancé nulle par que la valeur d'un ouvrage ou d'un jugement porté sur un ouvrage dépenderait essentiellement de la position de l'écrivain respectif et du contenu idéologique de son oeuvre. De fait, Ibrăileanu comprend par esthétique une catégorie où l'éthique est impliquée, mais sans jamais empiéter sur les valeurs proprement es-

Scanned with OKEN Scanner

thétiques. A ce propos, l'auteur relève la condamnation par le poporanisme de la littérature qu'il juge décadente, avec le regret que, malheureusement, il englobe parfois dans cette condamnation le courant symboliste roumain, alors en voie d'ascension.

Une autre paragraphe relève la caractère romantique de l'esthétique poporaniste, qui correspond au côté romantique — déjà étudié — de la sociologie poporaniste, analogie bien naturelle, qui confère au courant poporaniste cohérence et équilibre. Ainsi, les démarches spirituelles des poporanistes, telles que le messianisme de leur littérature engagée, leur concept du devoir, le motif de la culpabilité de l'intellectuel et de la responsabilité, l'évaluation de l'oeuvre en fonction de l'attitude du créateur, la recherche conséquente de l'élément caractéristique, sont autant de facteurs d'une esthétique de type incontestablement romantique. Ils sont complétés par le concept du spécifique national, d'évidente origine romantique lui aussi. Implantés dès le début dans un espace romantique, les poporanistes ont inscrit sur leur bannière la devise de la résurrection de la culture nationale, se posant ainsi en héritiers de la révolution de 1848. Dans d'autres sphères aussi, certes, la littérature à résonances nationales était considérée comme un facteur primordial d'essor cultural, mais suivant l'idéologie poporaniste ce n'est que dans le milieu rural, exempt d'infiltrations impures, que peut être découverte la source authentique de la spécifité nationale. C'est pourquoi l'écrivain, pour créer une littérature nationale spécifique, doit selon eux recréer d'abord ce monde véritablement roumain de la paysannerie. Néanmoins, en ce qui concerne le rapport entre l'esthétique et l'ethnique, les poporanistes n'ont jamais proposé de solutions excessives. Dans cette relation aussi, un juste équilibre a été conservé, l'éthnique n'étant jamais transformé en un critère de jugement esthétique. Le dernier paragraphe du chapitre s'occupe de ce que l'auteur nomme le "crépuscule du poporanisme", annoncé par les chefs du mouvement aussitôt après la première guerre mondiale — crépuscule qui, au demeurant, ne signifiait nullement une faillite, mais seulement l'accomplissement d'une certaine étape par la disparition des causes qui l'avaient fait naître.

Le dernier chapitre de l'ouvrage se propose de déterminer la place du poporanisme dans la conscience du temps, par l'ana-

Scanned with OKEN Scanner

lyse des réactions, des controverses et des contestations qu'il a suscitées. Les polémiques entre le poporanisme et les autres courants sont examinés, suivant leur mode de manifestation, sous deux angles : l'angle sociologique d'une part, l'angle esthétique et littéraire de l'autre. L'ampleur de la réaction déclenchée par le poporanisme atteste l'immense popularité dont ce mouvement a bénéficié.

Scanned with OKEN Scanner

INDICE DE NUME

Scanned with OKEN Scanner

Lector : MARIA SIMIONESCU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Apărut 1972. Tiraj 7760 ex. broșate. Hîrtie tipar B de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 30,85. Coli tipar 33,25. A. nr. 5984/1972. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 859-09.

Tiparul executat sub comanda nr. 338 la Întreprinderea poligrafică „Tiparul", strada Fabrica de chibrituri nr. 9—11, București — Republica Socialistă România

DE ACELAȘI AUTOR :

Junimismul
Trei esteticieni
Țărănismul
Sămănătorismul
Studii și cercetări
A. D. Xenopol. Concepția socială și filozofică (în colaborare)
Falansterul de la Scăeni (în colaborare)

MOMENTE ȘI SINTEZE

În seria „MOMENTE ȘI SINTEZE" au apărut :

D. Păcurariu	*Clasicismul românesc*
Mircea Anghelescu	*Preromantismul românesc*
Z. Ornea	*Sămănătorismul*
Paul Cornea	*Originile romantismului românesc*

URMEAZĂ SĂ APARĂ :

Pompiliu Marcea	*„Convorbiri literare" și spiritul critic*
Ion Lungu	*Școala ardeleană*
Dumitru Micu	*Gîndirismul*
N. Gogoneață	*Critica iraționalismului în cultura română*
Ion Pop	*Literatura română de avangardă (ed. a II-a revăzută și adăugită)*

Lei 15,50

Scanned with OKEN Scanner